

T.C.

**SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**AFGANİSTAN'DA TOPLUMSAL ÇATIŞMA VE BÜTÜNLEŞME
BAĞLAMINDA DİN (MOLLALAR ÖRNEĞİ)**

Abdulahkim BASHARDOST

1440206511

DOKTORA TEZİ

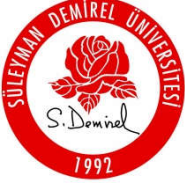
DANIŞMAN

Doç. Dr. A.Yılmaz SOYYER

ISPARTA- 2020

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “AFGANİSTAN’DA TOPLUMSAL ÇATIŞMA VE BÜTÜNLEŞME BAĞLAMINDA DİN (MOLLALAR ÖRNEĞİ)” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Abdulkakim BASHARDOST
Tarih
28.09.2020

İÇİNDEKİLER

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	i
YEMİN METNİ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLolar LİSTESİ.....	x
ÖZET	xiii
ABSTRACT	xiv
KISALTMALAR	xv
ÖNSÖZ.....	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN VE TOPLUM

1. DİNİN SOSYOLOJİK ANLAMI	14
2. DİNİN TOPLUMSAL İŞLEVLERİ	17
2.1. Zihniyet Kazandırma.....	18
2.2. Bütünleştirme	20
2.3. Çatıştırma ve Parçalama.....	21
2.4. Sosyal Kontrol.....	23
2.5. Yapılandırma ve Düzenleme	24
2.6. Kimlik Kazandırma	25
2.7. Kültürü Koruma ve Aktarma	27
2.8. Meşrulaştırma.....	27
3. DİN - TOPLUM İLİŞKİLERİ	28
4. DİN VE TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME	30
4.1. Din-Toplumsal Bütünleşme Kuramları	31
4.2. Dinin Sosyal Bütünleşmeyi Teşvik Edici Yönleri	35
4.3. Kur'an'da Toplumsal Bütünleşme	37
5. DİN VE TOPLUMSAL ÇATIŞMA.....	38
5.1. Çatışma.....	38
5.2. Din-Toplumsal Çatışma Kuramları	40
5.3. Din İle Toplumsal Çatışmanın Karşılıklı İlişkileri.....	44
6. KARİZMA, KARİZMATİK LİDERLİK, OTORİTE	48
6.1. Karizma Kavramı	48

6.2. Karizmatik Lider	50
6.3. Otorite	52
6.4. Otorite Tipleri.....	53
6.4.1. Yasal (Rasyonel) Otorite.....	53
6.4.2. Geleneksel Otorite.....	54
6.4.3. Karizmatik Otorite	55

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA DİN-TOPLUM İLİŞKİLERİ

1. AFGANİSTAN'A GENEL BİR BAKIŞ	57
2. AFGANİSTAN'DA DİN-TOPLUM İLİŞKİSİ	61
2.1. Din ve Nüfus	62
2.2. Din ve Ekonomi	64
2.3. Din ve Eğitim	72
2.4. Din ve Aile	75
2.5. Din ve Kültür	77
2.6. Din ve Hukuk	80
2.7. Din, Devletve Siyaset.....	82
3. DİNİ OTORİTE	85
4. AFGANİSTAN'DA DİNİ OTORİTE TİPLERİ	90
4.1. Pir (پير)	90
4.2. Şeyh (شيخ)	93
4.3. Mevlevi (مولوی).....	94
4.4. Mevlana (مولانا).....	94
4.5. Damolla (داملا)	95
4.6. Hatip (خطیب)	95
4.7. Molla(ملا).....	96
4.8. Ahund(آخوند),Mahdum(مخدوم).....	96
4.9. Molla-i İmam (ملا امام).....	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA DİNİ OTORİTE BAĞLAMINDA İDEAL TİP OLARAK MOLLALAR

1. MOLLA(ملا).....	97
1.1. SünniMollalar.....	99
1.2. Şii Mollalar	100

2. MOLLALARIN KONUMU	102
3. MOLLALARIN EĞİTİMİ.....	105
3.1. Aile.....	105
3.2. Cami	106
4. MOLLALAR'IN YETİŞTİĞİ YER OLARAK MEDRESE.....	108
4.1. İslam Tarihinde Medreseler	108
4.2. Afganistan'da Medreseler	113
4.2.1. Ehl-i Sünnet Medreseleri.....	114
4.2.2. Şii Medreseler	115
4.2.3. Resmi Medreseler.....	117
4.2.4. Gayri Resmi Medreseler	120
4.3. Medrese'nin Dünyasıve Hiyerarşisi	123
4.3.1. Medrese Dünyası.....	123
4.3.2. Medrese'de Hiyerarşik Durum.....	124
4.4. Medresenin Eğitim Müfredatı	127
4.5. Medresenin Ders Metodu	131
4.6. Medreselerde Mezhepsel Yönelimler	132
4.7. Medreselerin Mali Kaynağı	133
4.8. 11 Eylül Saldırısı ve Medreseler	135
5. MOLLALAR'IN DÜNYA GÖRÜŞÜ	137
5.1. Toplum	137
5.2. Hükümet	138
5.3. Dini Partiler	140
5.4. Dini Olmayan Partiler	141
5.5. Sivil Toplum Kuruluşları	142
5.6. İnsan Hakları	144
6. MOLLALARIN TEBLİĞ YÖNTEMLERİ.....	144
7. MOLLALAR VE TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME	148
7.1. İslam Tarihinde Toplumsal Bütünleşme	148
7.2. Afganistan'da Toplumsal Bütünleşme ve Mollaların Rolü	153
7.3. Mollaların Afganistan'da Bütünleştirme Fonksiyonları	154
7.3.1. İmamlık	154
7.3.2. Hatiplik ve Vaizlik	157
7.3.3.Camide Çocuklara Din Dersleri Vermek	159

7.3.4. Dini Medreselerde Ders Vermek	161
7.3.5. Devlet Okullarında Din Dersleri Vermek	162
7.3.6. Dini Tören ve Merasimleri Yerine Getirmek	163
7.3.7. Devlet Memurlarının Bazı İşlerini Yürütmek	164
7.3.8. Mutemetlik	165
7.3.9. Arabuluculuk	165
7.3.10. Müftülük Görevi ve Yerel Davaların Çözümü	166
7.3.11. Gelenek ve Göreneklerin Korunması ve Yaşatılması	167
8. MOLLALAR VE TOPLUMSAL ÇATIŞMA	168
8.1. İslam Tarihinde Toplumsal Çatışma	168
8.2. Afganistan’da Toplumsal Çatışma ve Mollaların Rolü	170
8.3. Mollaları Toplumsal Çatışmaya Sevk Eden Etkenler	179
8.3.1. Zaman Değişimi	179
8.3.2. Mekân Farklılığı	180
8.3.3. Ortadoksel ve Saf Din Anlayışı:	182
8.3.4. Dünya ve Ahiret Saadeti Garantisi	182
8.3.5. Müslüman Topluluklarının Mahrumiyetlerinin Bilinmesi	184
8.3.6. Batı ve Müttefiklerini Suçlu Görme	184
8.3.7. Toplum Hakkında İdeolojik Yargıda Bulunma	185
8.3.8. Eski Geleneklere Karşı Çıkma	186
8.3.9. Sorumluluk Hissi	188
8.3.10. Arzularının Gerçekleşmesi İçin Güç Kullanmaya Yönelmek	189
8.3.11. Toplumda İşlenen Suçlar	190
8.3.12. Çözüm Yolu Olarak Şeriatın Uygulanması	191
8.3.13. Eğitim Eksikliği	191
8.3.14. Ekonomik Çıkar	192
8.3.15. İcat, keşif, sanayi ve teknolojik gelişmeler	193
8.3.16. Karizmatik şahsiyetler ve sosyal hareketler	195
8.3.17. Radikalizme Yönelme	196
8.3.18. Yaş	197
8.3.19. İkaz, İtiraz, Muhalefet ve Rekabet	197

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLAR

1. ARAŞTIRMAYA KATILANLARIN SOSYO–DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ	199
2. MOLLALARIN BAZI GÜNDELİK YAŞAMA DAİR DİNİ ANLAYIŞLARI	211
2.1. Mezhep Gerekliliği.....	211
2.2. Gerçek İslam’ın Resmi Temsilcisi	214
2.3. Dini Konularda Herkesin Tek Tip Düşünme Zorunluluğu	218
2.4. Diğer İslam Mezheplerin Mensuplarına Saygı Duyma.....	220
2.5. Müslümanın Müslümanı Tekfir Etmesi	222
2.6. İslam’ın Zorla Yayılması	225
2.7. Düzenli olarak Camiye Gelmeyenlerin Cezalandırılması.....	227
2.8. Sakal Kesme	230
2.9. Resim Ve Heykel Yapmanın Dinen Caiz olması	233
2.10. Müzik Dinlemenin Hükmü	235
2.11. Dış Görünüş ve Kıyafetin Kâfirlere Benzemesi.....	236
3. MOLLALARIN SİYASET ANLAYIŞI	238
3.1. Hükümet Sisteminin Şariat Olmak Zorunluluğu.....	238
3.2. Hükümet Sistemi Olarak Demokrasi	239
3.3. Demokrasinin İslami Değerler İle Çelişmesi	240
3.4. Oy Kullanmanın Dini Hükmü	242
3.5. Dini Olmayan Partilerin Siyasi Faaliyeti	244
3.6. Devlet dairelerinde istihdam kriteri	246
3.7. Devletin En Kritik Yerlerine Mollaların Yerleştirilmesi	248
4. MOLLALARIN EKONOMİK ANLAYIŞI	249
4.1. Müslümanın Kâfir İle Ticaret Etmesi	249
4.2. Gayri Müslim İş Adamı İle Ortaklık Etmek	251
4.3. Kâfirlerle Ekonomik İlişki	253
5. MOLLALARIN KADIN HAKLARINA BAKIŞI	255
5.1. Genç Kız ve Kadınların Mahremsiz Yolculuğu.....	255
5.2. Kadınların Örtünmesi.....	256
5.3. Kadınların Giyim Tarzı	258
5.4. Kadınların Örtünme Şekli	259

6. MOLLALARIN EĞİTİM ANLAYIŞI.....	261
6.1. Eğitim Alanında Batıyı Takip Etme.....	261
6.2. Eğitim Tercihi	263
6.3. Kadın ve Erkeğin Aynı Ortamda Eğitim Alması	265
6.4. Kızların Yurt Dışında Eğitim Almaları	266
6.5. Genç Kızların Lise Ve Üniversiteye Gitmeleri	267
6.6. Genç Kızın Erkek Hocadan Ders Alması.....	269
6.7. Erkeğin Kadın Hocadan Ders Alması	270
7. MOLLALARIN YAŞAMA HAKKINA BAKIŞLARI	271
7.1. Fikir ve düşünce özgürlüğü	271
7.2. Gayri Müslimlerin öldürülmesi	272
8. MOLLALARIN ÇALIŞMA HAKKI İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ	274
8.1. Kadınların devlet dairelerinde çalışması	274
8.2. Kadın ve erkeğin aynı ortamda çalışması	275
8.3. Kadınların üst makamlara getirilmesi	277
8.4. Kadınların yapması gereken işler	279
8.5. Çalışan kadına karşı tutum	280
9. MOLLALARIN BARINMA VE MASKEN HAKKINA BAKIŞI	282
9.1. Farklı yaşam tarzına karşı tutum	282
9.2. Gayri Müslümlerin masken hakkı	284
10. MOLLALARIN SEÇİM HAKKI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	286
10.1. Giyim serbestliği	286
10.2. Farklı mezhep mensuplarının evlenmesi	287
10.3. Evlilikte seçim hakkı	289
10.4. Zorla evlendirme	290
11. MOLLALARIN İNANÇ VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNE BAKIŞI.....	292
11.1. Mezhep seçme serbestliği	292
11.2. Mürtedin hükmü.....	294
11.3. Mollaların eleştirilmesi	296
11.4. Basın özgürlüğü	299
11.5. İslam'ı reddetmek.....	301
12. MOLLALARIN TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME VE TOPLUMSAL ÇATIŞMAYA ETKİSİ	303
12.1. Komşuluk hakkı	303

12.2. Gayri Müslimlere yardım etme	306
12.3. Farklı mezhep mensuplarına karşı tutum	307
12.4. Kötülüğe karşı kötülük yapmak	309
12.5. Gayri Müslim ile aynı sofrada yemek yeme	311
12.6. Müslim olmayanlar ile arkadaşlık yapmak	311
12.7. Müslüman olmayanlara iyilik yapmak	312
12.8. Afganistan'ın işgal altında olma durumu	315
12.9. Şeriatı uygulamayan hükümdara karşı cihat etmek	317
12.10. Afganistan hükümetine karşı şiddetin dini açıdan caiz olması	318
12.11. Dini hükümlerin bireylerce uygulanması	320
12.12. Yasakların engellenmesinde bireylerce zor kullanma	321
12.13. İntihar saldırısının hükmü	321
12.14. Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısı	323
12.15. Afganistan devleti ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısının hükmü	324
12.16. Yabancı güçlere yardım edenlere karşı intihar saldırısının hükmü	326
12.16. Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım etme	327
12.17. Taliban'ın Afganistan devletine karşı savaşması	329
12.18. Günah işleyenlerin cezasını verecek merci	332
12.19. Gayri Müslimler zorla Müslüman yapması	333
12.20. Batılıların silah ve bomba üretimine karşı uyuşturucu üretme politikası	335
SONUÇ	339
BİBLİYOGRAFYA	345
EKLER	361
Ek-1: Anket Formu	361
Ek-2: Sorular	362
Ek-3: Tablolar	370
ÖZGEÇMİŞ	475

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Örnekleme Grubunun Yaşı	199
Tablo 2. Örnekleme Grubunun Medeni Durumu	201
Tablo 3. Örnekleme Grubunun Eş Sayısı	202
Tablo 4. Örnekleme Grubunun Çocuk Sayısı	203
Tablo 5. Örnekleme Grubunun Aylık Geliri	204
Tablo 6. Örnekleme Grubunun Eğitim Durumu	206
Tablo 7. Örnekleme Grubunun Hayatının Büyük Bölümünün Geçtiği Yerleşim Birimi	207
Tablo 8. Örnekleme Grubunun Etnik Kökeni	208
Tablo 9. Örnekleme Grubunun Eğitim Aldığı Yer	209
Tablo 10. Örnekleme Grubunun Mezhep Mensubiyeti	210
Tablo 11. Mezhep Gerekliliği	211
Tablo 12. Gerçek İslam'ın Resmi Temsilcisi	214
Tablo 13. Dini Konularda Herkesin Tek Tip Düşünme Zorunluluğu	218
Tablo 14. Diğer İslam Mezheplerin Mensuplarına Saygı Duyma	220
Tablo 15. Müslümanın Müslümanı Tekfir Etmesi	222
Tablo 16. İslam'ın Zorla Yayılması	225
Tablo 17. Düzenli olarak camiye gelmeyenlerin cezalandırılması	227
Tablo 18. Sakal Kesme	230
Tablo 19. Resim Ve Heykel Yapmanın Dinen Caiz olması	233
Tablo 20. Müzik Dinlemenin Hükümü	235
Tablo 21. Dış Görünüş ve Kıyafetin Kâfirlere Benzemesi	236
Tablo 22. Hükümet Sisteminin Şariat Olmak Zorunluluğu	238
Tablo 23. Hükümet Sistemi olarak Demokrasi	239
Tablo 24. Demokrasinin İslami Değerler İle Çelişmesi	240
Tablo 25. Oy Kullanmanın Dini Hükümü	242
Tablo 26. Dini Olmayan Partilerin Siyasi Faaliyeti	244
Tablo 27. Devlet dairelerinde istihdam kriteri	246
Tablo 28. Devletin En Kritik Yerlerine Mollaların Yerleştirilmesi	248
Tablo 29. Müslümanın kâfir ile ticaret etmesi	249
Tablo 30. Gayri Müslim İş Adamı İle Ortaklık Etmek	251
Tablo 31. Kâfirlerle Ekonomik İlişki	253

Tablo 32. Genç Kız ve Kadınların Mahremsiz Yolculuğu	255
Tablo 33. Kadınların Örtünmesi	256
Tablo 34. Kadınların Giyim Tarzı.....	258
Tablo 35. Kadınların Örtünme Şekli.....	259
Tablo 36. Eğitim Alanında Batıyı Takip Etme	261
Tablo 37. Eğitim Tercihi	263
Tablo 38. Kadın Erkeğin Aynı Ortamda Eğitim Alması.....	265
Tablo 39. Kızların Yurt Dışında Eğitim almaları.....	266
Tablo 40. Genç kızların lise ve üniversiteye gitmeleri	267
Tablo 41. Genç Kızın Erkek Hocadan Ders Alması	269
Tablo 42. Erkeğin Kadın Hocadan Ders Alması	270
Tablo 43. Fikir ve düşünce özgürlüğü.....	271
Tablo 44. Gayri Müslimlerin öldürülmesi	272
Tablo 45. Kadınların devlet dairelerinde çalışması.....	274
Tablo 46. Kadınlar erkekler ile aynı ortamda çalışamazlar	275
Tablo 47. Kadınların üst makamlara getirilmesi.....	277
Tablo 48. Kadınların yapması gereken işler	279
Tablo 49. Çalışan kadına karşı tutum.....	280
Tablo 50. Farklı yaşam tarzına karşı tutum.....	282
Tablo 51. Gayri Müslümlerin masken hakkı.....	284
Tablo 52. Giyim serbestliği.....	286
Tablo 53. Farklı mezhep mensuplarının evlenmesi	287
Tablo 54. Evlilikte seçim hakkı	289
Tablo 55. Zorla evlendirme.....	290
Tablo 56. Mezhep seçme serbestliği	292
Tablo 57. Mürtedin hükmü	294
Tablo 58. Mollaların eleştirilmesi	296
Tablo 59. Basın özgürlüğü	299
Tablo 60. İslam'ı reddetmek	301
Tablo 61. Komşuluk hakkı.....	303
Tablo 62. Gayri Müslimlere yardım etme.....	306
Tablo 63. Farklı mezhep mensuplarına karşı tutum.....	307
Tablo 64. Kötülüğe karşı kötülük yapmak	309
Tablo 65. Gayri Müslim ile aynı sofrada yemek yeme	311

Tablo 66. Gayri Müslimler ile arkadaşlık yapmak günahtır	311
Tablo 67. Müslüman olmayanlara iyilik yapmak	312
Tablo 68. Afganistan'ın işgal altında olma durumu.....	315
Tablo 69. Şeriatı uygulamayan hükümdara karşı cihat etmek	317
Tablo 70. Afganistan hükümetine karşı şiddetin dini açıdan caiz olması.....	318
Tablo 71. Dini hükümlerin bireylerce uygulanması	320
Tablo 72. Yasakların engellenmesinde bireylerce zor kullanma	321
Tablo 73. İntihar saldırısının hükmü.....	321
Tablo 74. Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısı	323
Tablo 75. Afganistan devleti ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısı yapmanın hükmü	324
Tablo 76. Yabancı güçlere yardım edenlere karşı intihar saldırısının hükmü	326
Tablo 77. Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım etme	327
Tablo 78. Taliban'ın Afganistan devletine karşı savaşması.....	329
Tablo 79. Günah işleyenlerin cezasını verecek merci.....	332
Tablo 80. Gayri Müslimler zorla Müslüman yapması	333
Tablo 81. Batılıların silah ve bomba üretimine karşı uyuşturucu üretme politikası	335

ÖZET

Toplumların ayrılmaz bir parçası olarak, insanların zihin dünyası ve davranışlarında etkisi görülen din, toplumda birleşme ve bütünleşme sağladığı gibi bazen de ayrışma ve çatışmaya da neden olabilmektedir.

Afganistan’da yıllardan beri devam eden savaş ve çatışmaların jeopolitik, stratejik, ekonomik, sosyal, siyasi ve etniksel nedenleri olduğu gibi dini ve mezhepsel de olduğu söylenebilir. Afganistan’da dini otoritenin ideal tipi olarak mollalar, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatta oldukça önemli etkiye sahiptir. Mollaların toplumdaki bu etki ve karizması göz önünde bulundurularak Afganistan’daki çatışma veya bütünleşmede katkıları araştırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde; din, dinin tanımı, dinin toplumsal işlevleri, din-toplum ilişkisi, din ve toplumsal bütünleşme, din ve toplumsal çatışma, karizma ve otorite ele alınmıştır. İkinci bölümünde; Afganistan’da din-toplum ilişkisi, dini otorite ve dini otorite tipleri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde; Afganistan’da dini otorite bağlamında ideal tip olarak mollalar, mollaların dünya görüşü, mollalar ve toplumsal bütünleşme ve çatışma konusu ele alınmıştır. Çalışmamızın uygulama kısmını oluşturan dördüncü bölümde ise mollaların din ve devlet anlayışı, ekonomik bakışı, kadın hakları, çalışma hakkı, seçim hakkı, ifade özgürlüğü ve eğitim ile ilgili düşünceleri anlamak amacıyla oluşturulan anket sorularına verdikleri cevaplar analiz edilmiştir. Devamında tezimizin ana konusunu oluşturan mollaların toplumsal bütünleşme ve çatışmaya etkisi başlığı altında oluşturulan sorulara verdikleri cevaplar analize tabi tutulmuştur.

Araştırmada mollaların toplumsal bütünleşme ve çatışmaya katkısı, toplumsal çatışma ve bütünleşme bağlamında din çerçevesinde sosyolojik bir bakış açısıyla incelenmiştir. Çalışmadaki temel amaç, Afganistan’daki toplumsal çatışma ve bütünleşmede mollaların katkısı ve rolü olduğu ortaya koymaktır. Araştırmamızın verilerine göre Afganistan’da mollaların kimi zaman toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunduyorsa da daha çok toplumsal çatışmaya katkıda bulundukları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Din, Toplumsal Bütünleşme, Toplumsal Çatışma, Dini Otorite, Karizmatik Lider, Molla, Medrese.

ABSTRACT

Religion as an integral part of societies has impact on people's mind and behavior, as well as providing unification and integration in the society sometimes it can cause disintegration and conflict.

There are geopolitical, strategic, economic, social, political and ethnic causes of years of war and conflicts that have been going on in Afghanistan, it can also be said that it is religious and sectarian. As the ideal type of religious authority in Afghanistan, mollas have a significant impact on political, social, economic and cultural life. Considering this influence and charisma of the mollas in society, their contribution to the conflict or integration in Afghanistan was tried to be researched.

In first section of our research; Religion, definition of religion, social functions of religion, religion-society relationship, religion and social integration, religion and social conflict, charisma and authority are discussed. In the second section; Religion-society relationship, religious authority and types of religious authority are described in Afghanistan. In the third section; in the context of religious authority in Afghanistan the ideal type of mollas, the world vision of mollas, mollas and social integration and conflict are discussed. In the fourth section, which constitutes the application part of our study the answers given by the mullahs to the questionnaire to understand their thoughts about religion and state understanding, economic view, women's rights, right to work, right to choose, freedom of expression and education are analyzed. Subsequently, the answers given to the questionnaire formed under the heading of the impacts of mollas on social integration and social conflict, which constitute the main subject of my thesis, are analyzed.

In the research, the contribution of mollas to social integration and conflict has been examined from a sociological perspective in the context of social conflict and integration. The main goal of this study, is to reveal the contribution and role of mollas in social conflict and integration in Afghanistan. According to the data of my research, it is revealed that the mollas sometimes contribute to social integration in Afghanistan, although they sometimes contributed to social conflict either.

Keywords: Afghanistan, Religion, Social Integration, Social Conflict, Religious Authority, Charismatic Leader, Molla, Medrese.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı geçem Makale
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
bs.	: Baskı
c.	:Cilt
Çev	: Çeviren
D.E.Ü	: Dokuz Eylül Üniversitesi
D.İ.A	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.k	: Hicri Kameri
h.ş	: Hicri Şemsi
Hız	: Hazreti
İng	: İngilizce
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S	: Milattan Sonra
M	: Miladi
Md	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Örn	: Örnek
s.	: Sayfa
s.a.v	: Selüllahü Aleyhi ve selem
S.D.Ü	: Süleyman Demirel Üniversitesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Afgan toplumunda din olmazsa olmazlardandır. Gerek dini hayat gerekse sosyal hayatta kısacası bütün alanlarda etkinliğini görmekteyiz. Dinin toplumda birleştirici ve bütünleştirici etkisini dile getiren sosyologlar olduğu gibi bunun aksine dinin ayrıştırıcı ve çatıştırıcı etkisini savunan sosyologlar da olmuştur. Dinin etkin olduğu toplumlarda dini otoriteler ortaya çıkar ve toplumu kendi etkisinin altına alır. Bu dini otoriteler toplumda bütünleşmeyi sağladıkları gibi bazen de çatışmaya da neden olabilir. Afgan toplumunda da dini otorite olarak mollaları görmekteyiz. Afganistan’da mollalar oldukça önemli etki ve yetkiye sahip olagelmıştır. Afganistan’da toplumsal bütünleşme ve çatışmada mollaların rolü çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Afganistan’da mollaların toplumsal bütünleşmeye mı yoksa toplumsal çatışmaya mı daha çok katkıda bulunduklarını ve bunun sosyolojik nedenselliğin analiz edilmesi çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

Çalışmamızda din, toplumsal bütünleşme ve çatışma, çatışma kuramları, molla ve mollaların yetiştiği yer olarak medrese detaylıca ele alınarak anket verileri sosyolojik nedenselliği ile analiz edilerek yorumlamıştır.

Doktora eğitimine başladığım günden itibaren bilimsel konularda ve hayata dair yol gösterici kişiliğiyle hiçbir yardımını esirgemeyensaygı değer danışman hocam Doç. Dr. A. Yılmaz SOYYER’e en içten şükranlarımı sunuyorum. Fakülteye geldiğim ilk günde naif kişiliğiyle beni güler yüzle ve şefkatle karşılayan, gerek ders döneminde gerekse tez yazım aşamasında her daim yardımcı olan ve hiçbir yardım ve desteğini esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ’a çok teşekkür ederim. Ayrıca doktora çalışmam süresince desteğini gördüğüm ve fikirlerinden yararlandığım değerli hocam Prof. Dr. Ümit AKCA’ya ve derslerde düşüncelerinden ve bilgisinden yararlandığım hocam Prof. Dr. Ramazan UÇAR’a içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Doktora eğitimim boyunca odası ve evinin kapısı her daim bana açık olan, benden hiçbir yardım ve desteğini esirgemeyen hayatta bir nimet olarak gördüğüm can dostum ve kardeşim Dr. Mohammad Shakeb ASIM’a çok teşekkür ederim.

Abdulkhakim BASHARDOST
Isparta-2020

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Problemi

İnsan toplumundaki en güçlü, derinden hissedilen ve en etkili güçlerden biri olan din, sosyal hayatın önemli bir boyutudur. Kompleks bir sosyal fenomen olarak din, inançlar, ritüeller, semboller ve normların karşılıklı bağlantılı-etkileşimsel bir setine sahip kültürel bir sistemdir. Bu unsurların her biri bir diğeriyle farklı ve karmaşık tarzlarda, bazen çoklu destekleyici ve bazen de çatışmacı olarak karşılıklı etkileşim içinde bulunur. Tarihsel ve sosyal bir inşa boyutuna da sahip bulunan din, ayrıca kurulu rolleri olan yapısal bir sistemdir.¹ Din, büyük sosyal sistemin bir parçası olup hem bu sosyal sistemi etkiler hem de sosyal sistemden etkilenir, yani din sosyal sistemle karşılıklılık esasına dayalı bir ilişki biçimine sahip sosyal bir fenomendir.²

Dinin birçok fonksiyonu vardır. Ancak biz burada daha çok dinin toplumsal bütünleştirme ve çatıştırma fonksiyonu üzerinde duracağız. Sosyal Bütünleşme, birleşmek, kaynaşmak, birlik, ahenk ve denge içinde bulunmak, yekvücut olmak gibi anlamlara gelen, bir toplumu meydana getiren fertlerin, farklı gruplarının ve daha geniş muhtelif ünitelerinin karşılıklı bağımlılık ve ahenk içerisinde bir düzen teşkil edecek şekilde birleşmeleri sürecinden ibarettir.³

Durkheim'in din-toplum din-toplumsal değişim ilişkileri çerçevesinde en çok üzerinde durduğu konulardan biri ise, sosyal bütünleşme ve sosyal dayanışmada dinin rolüdür. Denilebilir ki Durkheim'in bütün sosyolojik çalışmaları, dinin insan toplumunda büyük birleştirici, bütünleştirici güç olarak yorumlanmasıyla sonuçlanır.⁴ Esasen İbn Haldun da Durkheim'den çok çok önce dinin bütünleştirici, kaynaştırıcı güç ve işlevi üzerinde durmuştur.⁵ Din toplum içindeki dağınıklığa, düzensizliğe, bunalıma, acziyete ve ümitsizliğe karşı bütünleşmeyi, umudu ve motivasyonu koyar. Denilebilir ki din, hem birey ile toplum ilişkisini, hem bireyle

¹Mircea Eliade-Ioan P.Coulano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, Çev: Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İstanbul,1997, s. 29-33.

²Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yay. İstanbul, 2006, s. 53.

³Ünver Günay, *Din sosyolojisi*, İnsan Yay. 5.bs, İstanbul, 2002, s. 311.

⁴Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 71.

⁵Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa, 2005, s.230-231.

kurum ilişkisini ve hem de kurumsal ilişkileri bir bütünlük içinde düzenleme işlevi görür. Din, bütünleştirme işleviyle toplumsal dayanışmanın güçlü bir yapı taşı niteliğine sahiptir.⁶

Din, toplum hayatında fonksiyonel özelliklere sahip olduğu gibi disfonksiyonel özelliklere de sahiptir. Dinin disfonksiyonlarından biri, bazen bütünleşmenin zıddına parçalama noktasına da varan çatıştırmadır. Gerçekten de dinin tarihsel ve çağdaş olarak toplum içinde muhalefet, çatıştırmaya ve savaşışlevine sahip olduğu bilinmektedir.⁷

Çatışma kuramı, tarihsel olarak, Karl Marx'ın ekonomi politiği ve sosyal felsefesine dayanmaktadır. Üretim ilişkileri, mülkiyet dağılımı ve sermaye yapısının belirlediği bir toplumsal örgütlenmede sınıflar arası çatışma kaçınılmaz olmaktadır. "Bugüne kadar gelen bütün toplumların tarihini, bir sınıf çatışmaları tarihi" şeklinde yorumlayan Marx'a göre, 1. Aynı Sınıf'a mensup insanlar birlikte hareket etme eğilimindedirler; 2. Toplumda bulunan en önemli gruplar ekonomik sınıflar olup insanlık tarihi bu sınıfların diyalektik ilişkilerinden oluşmaktadır; 3. Tabii olarak birbirlerine düşman olan bu sınıflar arasındaki çatışma süreci toplumsal örgütlenmenin nasıl geliştiğini tayin etmektedir.⁸

Dinin çatışma çıkarıcı, devrim yapısı veya parçalayıcı işlevleri bağlamında Weber tarafından genişçe ele alınan karizmatik lider ve hareketlere işaret edilebilir. Dinsel kökenlere sahip olan karizma, kendisine sahip olan lider ve hareketin, toplum içinde harekete geçerek bir devrimin gerçekleşmesinde işlevsel olabilmektedir. Weber din sosyolojisinde en ilgi çekici çalışma alanlarından olan karizmatik hareketlerin gösterdiği gibi din, devrimlerin gerçekleşmesinde işlev görebilmektedir. Bilindiği gibi karizma, toplumda adeta bir tabii felaket gibi ortaya çıkarak geleneksel yapıları alt üst eder.⁹

Din, toplum içinde ortaya çıkan yeni bir dinin, mevcut inanç, din, yaşam biçimi ve toplum düzenine karşı muhalefet ederek çatışma çıkaracağı gibi

⁶ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, s. 71.

⁷ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 316-319.

⁸ A. Ruth Wallece-Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Leyla Elbruz, M. Rami Ayas, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012, s. 97

⁹ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, , s. 72

kurumsallaşmayla, örgütlenip bürokratikleşmeyle veya asli karizmatik şahsiyetin, din önderinin veya peygamberin ölümünü müteakip karizmanın rutinleşmesiyle birlikte dini topluluğun kendi içinde itiraz, protesto, itizal, isyan vs. çıkması yoluyla da çatışma vs. meydana getirebilir. Denilebilir ki ortaya çıkmasında dinin işlevsel olduğu çatışma, grup içinde vuku bulabileceği gibi gruplar arasında vuku bulabilir ve ayrıca grupla tüm toplum arasında gerçekleşebileceği gibi dinler arasında da gerçekleşebilir.¹⁰

İslam sosyal tarihi içinde ise, aynı dini sınırlar içindeki ilk ciddi çatışmalar, Hz. Osman'ın hilafetiyle birlikte ortaya çıkan gruplaşmalarda görülmektedir. M.S.656'da Hz. Osman'ın şehit edilmesinden M.S.661'de Muaviye'nin halifeliği ele geçirmesine kadar olan dönem, İslam tarihinde, "fitne dönemi" olarak da adlandırılan ilk iç savaş dönemidir. İslam toplumu bu dönemde binlerce Müslüman'ın hayatını kaybettiği Cemel ve Sıffin iç savaşlarını yaşamıştır. Günümüzdeki köktenci hareketlerin ilk örneği olarak sunulan Hariciler de yine bu dönemde ortaya çıkmıştır.¹¹ İslam politik teorisi içinde "Hariciler" diye anılan reaksiyoner grup, hem Hz. Ali'yi, hem de Muaviye'yi terk ederek "hüküm yalnız Allah'a aittir" ayetini kendilerine slogan edinerek ilahi kanunları bıraktıklarını düşündükleri için Hz. Ali'yi ve Muaviye'yi küfürle itham etmiştir.¹² Hariciler, kişinin imanını koruyabilmesi ve Müslüman olarak kalabilmesi için kendilerine göre tanımladıkları sert standartlar ortaya koymuşlardır. Haricî olmayan herkesi düşman ve kâfir ilan ederek kendileri dışındaki Müslümanları, "isti'râz" adı verilen yok etme zihniyetiyle -bu zihniyet sonraki Hariciler tarafından oldukça yumuşatılmışsa da- öldürmekten çekinmemişlerdir.¹³

Dinin çatıştırmacı işlevinin de etkisiyle ortaya çıkan çatışmalara, Haçlı Seferleri, Şii-Sünni zıtlaşmaları, Protestan-Katolik çatışmaları, İsrail-Filistin

¹⁰ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, s. 71-72

¹¹ Hawting, G. R., "The Significance of the Slogan 'La Hukma illa Lillah' and the Referances to the 'Hudud' in the Traditions about the Fitna and the Murder of Uthman", *Bulletin of Oriental and African Studies*, University of London, V.41, N.3, 1978, s. 32. Aktaran: Halil Aydınalp, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2, 2010, s. 201.

¹² John Williams, "Khariji", *Encyclopedia of Religion*, Ed. Lindsay Jones. V.8., 2nd ed., Macmillan Reference, Detroit, 2005, s. 5126; Annie C. Higgins, "Kharijities-Kwarij", *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*, Macmillan Reference, New York, 2003, s. 390; Aktaran: Halil Aydınalp, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2, 2010, s. 201.

¹³ Ethem Ruhi Fıglalı, "Hariciler", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C.16, İstanbul, 1997, s. 171.

çatışmaları, Hindistan-Kaşmir çatışması ve Afganistan'daki çatışmalar gibi olayları örnek olarak vermek mümkündür. Din, bireysel ve toplumsal varoluşun en temelli ve güçlü dinamiklerinden biri olarak, farklı manifestolarla varlığını, işlevini ve devamlılığını her zamanda korumaktadır.¹⁴

Afgan toplumunda din en önemli etkenlerden biri ve hatta tüm değerlerin üstündedir. Afgan toplumu gelenek ve dinin hâkim olduğu bir coğrafya olup, dinin geleneği şekillendirdiği gibi bazen de gelenek dinselleşmiştir. Dinin bütünleştirme gücünü dikkate alırsak, farklı dönemlerde Afganistan'da yaşayan farklı dil, kültür ve etnikleri bir araya getirmiş ve dış saldırılara karşı yekvücut haline getirmiştir. Nitekim tarih boyunca değişik işgallere karşı tek yumruk olarak direnmiş ve mücadele etmişlerdir. Ancak kendi içinde gerek Şii-Sünni, Hanefi-Selefi-Vehhabi vs. Gibi gruplar adı altında ve hatta aynı grup içinde de çatışmaya girmiş ve hiç bitmek bilmeyen toplumsal çatışmayı görmekteyiz.

Dinin toplumsal işlevlerinden bir diğeri önemli bir meşrulaştırma kaynağı olmasıdır. Düşünce ve davranışların meşrulaştırılmasında dini anlam evreninin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Akıl ve yorum devreye girdiğinde her şeyin her şeye dönüşebildiği dini metin ve gelenekler, politik ve askeri kararlar dâhil, pek çok düşünce ve aksiyonun kutsal bir anlam evreni içinde meşrulaştırılmasını sağlamaktadır. Örneğin intihar eylemlerinin cihat ve şehitlik anlayışlarıyla bağdaştırılarak açıklanması, eylemlerin klasik İslam savaş hukukunda dayanak bulmasını kolaylaştırmakta, eylemlere ivme kazandırmakta ve toplumsal kabul görmesini sağlamaktadır.¹⁵

Afgan toplumunda her kesimin kutsal metinlerden kendine has yorumlarla hareket ederek sadece kendisinin doğru yolda olduğunu ve diğerlerin dine uymadığı ve dinden uzaklaştıklarını ileri sürerek dolayısıyla karşı tarafı tekfir ederek cihadın farz olduğunu ilan eder ve bitmez bilmeyen çatışma ve savaşları meydana getirmiştir. Tarih boyunca ve özellikle Sovyetler Birliğinin bir birlik ve bütünlük içerisinde Afgan halkının ortak direniş ve mücadelelerinin sonucunda Afganistan'dan çekilmesinden sonra, Afgan mücahit grupları kendi aralarında anlaşamayıp uzun yıllar savaşmaları ve sıcak çatışmalara girmişler. Yine Medrese kökenli Taliban

¹⁴ Mehmet Akgül, *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Yayınları, Konya, 1999, s. 11.

¹⁵ Ahmet Özel, *İslam ve Terör: Fikhî Yaklaşım*, Küre Yayınları, İstanbul, 2004, s. 25

örgütünün ortaya çıkması ve mücahit gruplara karşı cihat ilan etmesi ve ülkenin %90'ını ele geçirmesi ve hala da devam eden bir çatışmanın içindeyiz. Bu savaşların ekonomik, sosyal, siyasi ve etniksel etkenlerinin yanında dini ve mezhepsel kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Dinin etkin olduğu toplumlarda dini otoriteler ortaya çıkar ve toplumu kendi etkisinin altına alır. Afgan toplumunda da dini otorite olarak mollaları görmekteyiz. Mollalar dini eğitim alan cami hocaları, medrese hocaları, şeyhler, cemaat ve tarikat önderleri olan kimselerdir. Bunlar toplumda her alanda ve her konuda söz sahibidirler. Halk de bunları dinin temsilcileri olarak görmekte ve sözlerine ciddi bir şekilde önem vermektedirler. Bundan dolayı araştırmamız Afganistan'da dini otoriteyi temsil eden Mollalar örneği çerçevesinde yapılacaktır. Dini otoritenin tek temsilcisi ve toplumda her konuda söz sahibi olan din adamlarına molla denilmektedir. İlk yaşlardan camide din eğitime başlayıp ergenlik döneminde ise medreselerde din eğitime devam ederek, çeşitli kitapları okuyan ve mertebeleri olanlara Molla denilmektedir. Mollalar Afgan toplumunda dini hayatta sosyal hayatta önemli bir konuma sahiptir. Sadece dini hayatla sınırlı kalmayıp sosyal ve siyasal olaylara de yön vermektedir. Karizmatik lider rolünü oynayan Mollaların toplumsal bütünleşme ve çatışmalarda da önemli roller vardır.

Mollalar zaman zaman icra ettikleri görev ve din tebliği ile insanları birleşme, bütünleşme ve tevhit inancının etrafında yekvücut olmalarının gerektiğini söyleyerek toplumsal bütünleşmeyi sağlarlar. Bazen de tam ters farklı dini algılamalardan kaynaklanan ya da bilgi eksikliğinden ve diğer etkenlerden dolayı mezhepsel, tarikat, cemaat, fırka vs. şeklinde insanların bölünmeleri parçalanmalarına sebep olmuşvetoplumsal çatışmaya da neden olmuştur.

Araştırmanın Problemi

Temel Problem

1. Dşnler hem barışın, hem de çatışmanın sebebidir. Dini otorite temsilcileri olan Mollaların bütünleşme ve çatışma üzerindeki rolü büyük ölçüdedir. Afganistan'da mollalar toplumsal bütünleşmeye mi yoksa daha çok toplumsal çatışmaya mı sebep olmaktadır?

Alt Problem

1. Afganistan’da mollaların farklı inanç ve mezheplere mensup olanlara karşı bakışlarının toplumsal bütünleşme ve çatışma bakımından rolü nedir?
2. Afganistan’da mollaların modern devlet anlayışı ve demokrasiye karşı ortaya koydukları görüşlerinin toplumsal bütünleşme ve çatışmaya etkisi nedir?
3. Afganistan’da mollaların ekonomik anlayışlarının toplumsal bütünleşme ve çatışmaya etkisi var mıdır?
4. Afganistan’da mollalar kadınların çalışma, eğitim, yolculuk ve seçim hakkı gibi modern kadın haklarına karşı tutumlarının toplumsal bütünleşme ve çatışmaya etkisi nasıldır?
5. Afganistan’da mollaların ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, insan hakları, seçim hakkı, yaşam hakkı, eğitim hakkı ve demokrasi ile ilgili görüşlerinin araştırma konusuna tesiri var mıdır?
6. Afganistan ve Pakistan medreselerinin mollalar üzerindeki etkisinde önemli bir farklılık var mıdır?
7. Mollaların toplumsal bütünleşme ve çatışmaya neden olabilecek tutum ve davranışlarında olgusal kimliklerinin etkisi var mıdır?
8. Afganistan’da mollalar herkese karşı hoşgörülü olup, toplumun farklı kesimlerini yakınlaştıracak düşüncelerle Afganistan’da toplumsal bütünleşmeye sebep olmakta mıdır?
9. Afganistan’da mollalar, toplum bireylerini farklı kategorilere bölerek, insanları şiddet ve çatışmaya sevk ederek daha çok toplumsal çatışma işlevi mi görmektedir?

Araştırmanın Amaç ve Önemi

Geleneksel bir toplum olan ve dinin en belirgin şekilde tezahür eden Afgan toplumu defalarca istila ve işgale uğramış, her seferinde de mücadele ederek, büyük bir direnişle ayakta kalmaya çalışmıştır. Tarih boyunca birçok zaferin ardından yine de barış ve huzura kavuşamamıştır. Afgan toplumunun en belirgin özelliği din ve geleneğin her şeyin üstünde olmasıdır. Hatta din ve gelenek iç içe girmiş, bazı durumlarda gelenek din şeklini almıştır. İnsanlığın her döneminde toplumların hayatını etkileyen, inananlarına bir yaşam biçimi sunan dinin fonksiyonlarından olan

Toplumsal bütünleştirme ve çatıştırma meselesinin Afgan toplumunda araştırmayı amaçlıyoruz.

Din genelde bütünleştirirken bazen de çatışmaya sebep olabilir. Afgan toplumunda özellikle işgal dönemlerinde din genellikle sosyal bütünleştirme işlevi görmüştür. Örneğin; Afgan-İngiliz savaşı(1919)¹⁶ ve Sovyetler Birliğinin Afganistan işgali(1979-1989)¹⁷ dönemlerde din birleştirme, bütünleştirme ve birlik işlevini görerek farklı etnik köken, dil ve mezhep mensubu olan Afganistan halkı,tevhit esasının etrafında tek vücut olarak birlik ve beraberlik içinde dışgüçlere karşı direnmiş ve zafere ulaşmıştır. Ancak her başarıdan sonra hala tek bir millet haline gelememiştir. Tekrar dağılmış ve iç çatışmalara girmiştir.Bu çatışmaların ekonomik, siyasi, sosyal, nedenlerin yanında bazen de mezhepsel, bazen de etnik savaşları olmaktadır. Özellikle Rus işgalinden sonra büyük başarı elde eden dini kökenli gruplar ve siyasi partiler birliğini koruyamamış, ihtilaf, ayrılık ve çatışmalara sebep olmuşlardır. Genel olarak muhafazakâr ve modern kesim arasında çatışmalar yaşanırken, özel olarak da gerek mücahit gruplarının kendi aralarındaki çatışmaları, gerek mücahitlerin medrese kökenli Taliban ile çatışmaları aynı dini grupların kendi içinde çatışmaya birer örnek olabilir. Daha önce böyle bir araştırmanın yapılmadığını dikkate alarak Afganistan’da toplumsal bütünleşme ve çatışma bağlamında din konulu bu araştırmasının çok önemli olduğunu ifade edebiliriz.

Bu araştırmanın amacı, Afgan toplumunda din daha çok toplumsal bütünleşme işlevi ya da toplumsal çatışma işlevi gördüğünü ortaya çıkarmaktır. Dini otorite temsilcileri olan mollalar Afgan toplumunda önemli bir konuma sahiptir ve hemen hemen her alanda söz söyleme hakları vardır. Özellikle bireylerin ve toplumun tüm hareket şekli ve hayat tarzını gözlemlemekte olup önemli meşrulaştırma ve yasaklamanın tek kaynağıdırlar. Mollaların bu konumu göz önünde bulundurarak Afgan toplunda daha çok bütünleştirme mi? ya da çatıştırma rolünü oynadıklarını tespitetmeyi amaçlanmaktadır.

¹⁶ Abdulhai Habibi, Tarihi Muhteseri Afganistan (Afganistan Özet Tarihi), Kabul, 1346 (h.ş), s. 400.; Sayed Mohammad Baqor Misbahzada, Tarihi Siyasi Muhteseri Afganistan, Merkezi Pojuhişhai Afganistan, 1388 (h.ş), s. 95.; Aziz Aryanfar, Şikesti Tecavuzi Britanya Bar Afganistan, Maskaw, 1959, s. 5.

¹⁷ Misbahzada, a.g.e., s.167, <https://www.trt.net.tr/persian/thlyl-w-gzrsh/2019/02/14/tthyr-shgrf-shgl-shwrwy-br-fgnstn-1145529>; Erişim Tarihi: 15.04.2020.

Mevcut olan olası çatışma durumlarındaki nedenlerin neler olduklarını ortaya çıkarmak, bu etkenler dinin özünde mi yoksa inananlarının dini farklı anlama ve yorumlamalarından kaynaklandığının ortaya çıkarması açısından da önem taşımaktadır. Yine din eğitimi seviyesi, yaşanan çevrenin bu hususta etkili olup olmaması araştırılacaktır.

Tüm bu hususların ortaya çıkarmasında peşin hükümlerden kaçınılmış, bilimsel araştırmalar çerçevesinde tarafsızca ele alınması için, mollaların dini görüşü, savaş ve barış, topluma bakışı, hayat tarzı ve bireylerin davranışları, İnsan ve kadın hakları, devlet düşünceleri, ifade ve inanç özgürlüğü, toplumsal bütünleşme ve çatışma hakkındamollaların fikir ve düşüncelerini ortaya çıkaran anket soruları oluşturulmuş ve her hangi bir yönlendirme yapılmadan uygulanmıştır. Bu açıdan araştırmamız ayrıca önemlidir.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın hipotezleri şu şekilde ifade edebilir:

Dini otoritenin temsilcileri olan Mollaların Toplumsal bütünleşme ve çatışma üzerindeki rolü büyük ölçüdedir. Toplumsal bütünleşme ve çatışmaya neden olan çeşitli olgu ve olaylara karşı Mollaların tutum ve davranış biçimleri farklılık göstermektedir. Mollaların farklı tutum sergilemelerini etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır.

Bu temel hipotez çerçevesinde araştırma ile ilgili alt hipotezler de şu şekilde sıralanabilir:

1. Mollalar din, devlet ve ekonomi ile ilgili farklı anlayışlara sahip olup, kendi anlayışlarını başkalarında dayatmaktadırlar.
2. Mollalar kadınların çalışma, eğitim, yolculuk ve seçim haklarına sahip olmalarına karşıdırlar.
3. Mollalar Müslümanların yaşadığı yerde Müslüman olmayanların yaşama ve barınmalarına hoşgörülü davranmaları toplumsal bütünleşmeye katkı vermektedir.
4. Afganistan’da mollalarının inanç ve ifade özgürlüğüne karşı duruşları toplumsal çatışmaya ivme katmaktadır.

5. Pakistan medreselerinden mezun olan mollalar Afganistan medreselerinden mezun olan yaşlı mollalara nazaran daha radikal ve şiddete meyillidirler.
6. Afganistan'da mollalar farklı düşünce ve davranışlarıyla Afganistan'da toplumsal bütünleşmeye katkıdabulunmuştur.
7. Afganistan'da mollalar, düşünce ve davranışlarıyla insanları şiddet ve çatışmaya sevk ederektoplumsal çatışma işlevi görmektedir.
8. Mollaların değişik yaş gruplarına göre farklılaşan düşünceleri toplumsal bütünleşme ve çatışmaya etkilerini de farklılaşmaktadır.
9. Mollaların eğitim aldıkları yer toplumsal bütünleşme ve çatışmaya sebep olan olgu ve olaylara yönelik tutumlarında farklılaşmaya sebep olmaktadır. Değişik medreselere göre farklı din anlayışları mevcuttur.
10. Mollaların ekonomik durumu, toplumsal bütünleşme ve çatışmaya sebep olan olgu ve olaylara yönelik tutumlarında farklılık yaratmaktadır. Bu farklılıklar araştırma konusuna etkisine farklılaşmaktadır.
11. Mollaların Toplumsal bütünleşme ve çatışmaya sebep olan olgu ve olaylara yönelik tutumlarını bağlı oldukları mezhep etkilemektedir. Mollalar bağlı oldukları mezheplerine göre toplumsal bütünleşme ve çatışmaya etkileri de farklılaşmaktadır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırmamızda genel hatlarıyla toplumsal çatışma ve toplumsal bütünleşmede dinin etkisi ele alınmaktadır. Daha özelde ise Afganistan'da dini otorite temsilcileri olan mollalar örneği bazında yapılmıştır. Araştırmamızın teorik kısmı hazırlandığında, uygulamalı kısmı da yine Afganistan'da anket tekniği kullanılarak uygulanıp elde edilen veriler titizlikle analiz edilerek tamamlanmıştır. Araştırmamızın kapsam ve sınırlarını şöyle sıralamak mümkündür:

1. Araştırmada ulaşılan sonuçlar, örneklemin temsil ettiği Kabil, Pervan, Kunduz ve Tahar illerinde bulunan medreseler, şariat fakültelerive cami imamaları örneği ile sınırlıdır.
2. Araştırma, örnekler grubunda yeralan kişilerin edinmiş olduğu eğitim türü, görüş ve düşüncelerinde değişiklik olabileceği düşünebilir. Dolayısıyla

araştırma gurubuna sadece belli seviyede din eğitim almış olan kişiler dahil edilmiştir.

3. Araştırmada elde edilen veriler, anket sorularına katılımcıların vermiş oldukları cevapların samimi ve doğru olduğu varsayımıyla sınırlıdır.

Yöntem

Metot (yöntem), belirli bir amaca ulaşmada kullanılan yolların bütünü olarak tanımlanabilir. Amaca götüren yol yöntem, hedeflere ulaşmak için kullanılacak araçlar tekniktir.¹⁸ Konu ve içeriği itibariyle din sosyolojisinin çalışma alanı olduğu için araştırmamız din sosyolojisinin yöntem ve tekniklerinden yararlanacaktır.

Bu başlık altında, araştırmanın modeli, araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplama aracının hazırlanması, veri toplama aracının geçerliliği ve verilerin analizi ile ilgili bilgilere yer vermiştir.

Bu çalışmanın teorik kısmı Afganistan, Türkiye ve dünyada konuyla ilgili yapılan çalışmalar olabildiğince gözden geçirilmiştir. Bu konuda kitap, tez, makale, dergi, gazete yayınları taranarak belge ve bilgi toplanmıştır. Araştırmamız nicel ve nitel veri toplama tekniğiyle yapılmıştır. Teorik kısmı hazırlandıktan sonra araştırmanın problemi çerçevesinde öngörülemeyen sorunların tespiti ve onlardan çıkarılabilecek soruları anket sorularına eklenmek amacıyla hedef kitlenin küçük bir kısmıyla ön mülakat yapılmış ve bu mülakat sonucunda bazı ortaya çıkan sorular da anket sorularına eklenmiş, anket yapılarak sorulara cevap aranmıştır. Araştırmanın problemleri anket ile edilen verilerle test edilerek analize tabi tutulmuştur. Dolayısıyla bu çalışma, nicel ve nitel yöntemlerle olmuştur.

Araştırmanın Modeli

Araştırmada model, araştırmanın konusunu belirleme aşamasından sonuçlarının ortaya çıkmasına kadar geçen süreçte gerçekleştirilen faaliyetler bütünüdür.¹⁹ Bu araştırma temelde teorik ve uygulamalı olarak iki farklı alana dayanmaktadır. Teorik kısımda literatür taraması yapılmış, kitap, makale, dergi, gazete ve çıkan haberler gibi materyallerden toplanan bilgiler sistematize edilmiştir.

¹⁸ Birsen Gökçe, *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Savaş Yayınları, Ankara, 1992, s. 40.

¹⁹ Zeki Arslantürk, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, 4. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 39.

Uygulamalı kısımda ise anket aracılığıyla elde edilen veriler ilgili istatistiksel işlemlere tabi tutulmuştur. Böylece araştırmanın hipotezlerin karşılaştırmalı ilişkisel istatistik tekniğiyle test edilmesi sağlanmıştır.

Bu araştırma ile Afganistan’da dinin daha doğrusu dini otorite olan mollaların toplumsal çatışmaya mı ya da toplumsal bütünleşmeye mi sebep olduğu araştırılmakta ve bağımsız değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmektedir. Bu nedenle araştırmanın esas kısmını oluşturan uygulamalı bölümünde, “karşılaştırmalı türden ilişkisel tarama modeli” kullanılmıştır. Bu tür modellerde, ihtiyaç duyulan veriler, araştırmanın hedef kitlesi olarak belirlenen çalışma evreni içindeki kişilerden çeşitli araçlar kullanılarak toplanır. Soruna ilişkin mevcut durum, var olduğu şekliyle, herhangi bir müdahale olmaksızın betimlenmeye çalışılır. Diğer bir ifadeyle, araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi şartları içinde ve olduğu gibi tanımlanır.²⁰

Araştırmanın bağımlı değişkeni, toplumsal bütünleşme ve çatışma farklılaşmalarıdır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini, Afganistan’da Kabil, Parwan, Tahar ve Kunduz illerinde olan mollalar oluşturmaktadır. Araştırmada söz konusu bu illerin mollalarının profilini yansıtabileceği düşünülen cami İmamaları, medrese hocaları, medrese son sınıf talebeleri örnekleme dahil edilmiştir. Örneklem seçilirken resmi medrese hocaları, gayri resmi medrese hocaları ve imamaları kapsayacak şekilde olmasına dikkat edilmiştir.

Araştırma bölgesi olarak Afganistan’ın Kabil, Parwan, Tahar ve Kunduz illeri seçilmiştir. Araştırma bölgesi olarak Kabil, Parwan, Tahar ve Kunduz illerinin seçilmesinde aşağıdaki faktörler esas alınmıştır. Kabil, Parwan, Tahar ve Kunduz illerinin gerek nüfus, gerek ekonomik düzey ve gerekse sosyo-kültürel özellikleri açısından Afganistan’ı temsil edebilecek örnekleme sahiptir. Tahar ilinin özellikle İşkemiş ilçesinin daha geleneksel ve kırsal bir yaşama sahip olması, buna karşı Kabil

²⁰ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 5. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 1994, s. 77.

ve Kunduz ilinin az da olsa modern ve kentsel bir yaşama sahip olması ve böylelikle Afganistan'ı temsil edebilmesidir.

Mollaların mevcut sayıları göz önünde bulundurarak 500 denek üzerinde araştırmanın yapılmasına karar verilmiş, ancak geri dönemeyen, hatalı ve eksik doldurulan 82 anket formunun çıkarılması sonucunda 418 katılımcının cevaplandığı anketler analize dahil edilmiştir.

Veri Toplama Aracının Hazırlanması

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak “demografik bilgi anketi” ve “mollaların toplumsal çatıştırıcı ve bütünleştirici tutumları” bölümlerinden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Anketin hazırlanmasında, bilimsel araştırma teknikleri ile ilgili çalışmalardan ve anket tekniği kullanılarak yapılan araştırmalardan yararlanılmıştır.

Anketin uygulamasına geçilmeden önce, katılımcılara veri toplama aracı olarak geliştirilen anket formunun, muhtemel hataların tespiti için 20 kişilik bir grup üzerinde pilot uygulaması yapılmış ve uygulamadaki aksaklıklar belirlenmiş, hatalar ve anlaşılmayan sorular yeniden gözden geçirilerek düzeltilmiştir.

Katılımcıların kişisel durumları hakkında bilgi edinmek ve bu bilgilerle tutum puanları arasındaki ilişkiyi görebilmek için, “demografik bilgi anketi” oluşturulmuştur.

Veri Toplama Aracının Geçerliliği ve Güvenilirliği

Anketin uygulanmasından önce sosyo-kültürel ve ekonomik durumları göz önünde bulundurularak belirlenen medreselere, şariat fakülteleri ve mollaların yanına giderek elden dağıtılmış, anketle ilgili gerekli açıklamalar yapılarak, anket sorularına ilişkin detaylı bilgi verilmiştir.

Anket formu, 2018 yılı Haziran-Temmuz aylarında, Kabil, Perwan, Kunduz ve Tahar illerinde 500 kişiye uygulanmıştır. Ancak araştırmamızın güvenilirliği açısından 82 Adet formu yanlış cevaplama, boş bırakma ve samimi cevaplar vermemelerine dair kanat hasıl olduktan sonra analize tabi tutulmamıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda anket formları toplanmış, sınıflandırılmış, sıralanmış ve kodlanarak bilgisayarda SPSS 11.0 (Statistical Package for Social Sciences) paket programında istatistiksel analizleri yapılmıştır.

Araştırmaya katılan Katılımcıların tutum düzeyleri, kendi görüşlerine dayalı olarak Likert tipi beşli derecelendirme ölçeği ile toplanmıştır. İyi hazırlanmış bu tür ölçeklerde, seçenekler arasındaki uzaklığın eşit ve dolayısıyla elde edilen verilerin “sürekli” olduğu kabul edilmektedir.²¹ Böylece, veriler üzerinde parametrik olan çok daha güçlü istatistik işlemler yapılabilmektedir.²²

Bu araştırmada, verilerin analizinde; yüzde ve frekans dağılımı, “karşılaştırılmalı türden ilişkisel tarama modeli” kullanılmıştır. Hipotezlerimizle alakalı olduğu düşünülen değişkenler analize tabi tutulmuştur. Anket verilerinden çıkan sonuçların sosyolojik nedenselliği de açıklanarak yorumlanmıştır. Yorumlar olabildiğince objektif olarak gözlemler ve bireysel mülakatlar çerçevesinde olmuştur. Metin içinde tabloların daha fazla yer kaplamaması için, Katılımcıların tutumları ve yüzdelerini gösteren ana tablonun altında tutumlar ve değişkenler arasındaki katılım oranı verilmiş ve ilgili tabloları ise Ek3 olarak ekler kısmında koyulmuştur. Okuyucunun ilgili sonucu tablolarda bakabilmesi için yapılan her analizin sonunda parantez içinde ilgili tablo numarası verilmiştir.

²¹ Nilgün Köklü-Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin İstatistiğe Giriş*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 8

²² Kemaleddin Taş, *Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriteri*, Alter Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 34.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN VE TOPLUM

1. DİNİN SOSYOLOJİK ANLAMI

İnsanlığın her döneminde toplumların hayatını etkileyen "aşkın" bir güç vesosyal bir fenomen olan din, geçmişte olduğu gibi, bugün de bir "yaşam biçimi"olarak toplumdaki sosyal davranışların oluşmasında önemli bir unsur olmayadevam etmekte ve toplumun; sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi vb. alanlarında varlığını hissettirmektedir. Tarihi akış içerisinde toplumların geçirdiği değişim süreçlerinde din; sosyal bir karaktere sahip olmasından ve inananlarınabelli bir takım değerler ve semboller sistemi vererek bir "zihniyet" kazandırmasından dolayı merkezi bir yer işgal etmiştir. Bu bakımdan da, sosyolojinin ilgialanına giren konular içerisinde din, imtiyazlı bir yere sahip olmuştur. Nitekimbaşlangıçtan itibaren devrin en önde gelen sosyologlarının düşünce sistemleri içerisinde din, ihmal edilmesi mümkün olmayan, en önemli unsur olarak yer almıştır.²³

Dinin tanımlarına baktığımızda neredeyse herkesin üzerinde anlaştığı ortak bir din tanımına rastlanmamaktadır. Max Weber dinin ne olduğunu söylemenin mümkün olmadığını söylese de²⁴ din bilimcileri, din anlayışı izinden gitmiş; dine anlam ve tanım getirmeye çalışmışlardır. Dinin tanımı hakkında onlarca tanıma rastlanmaktadır. Dini tanımlamak kolay gibi gözükse de derinliğine incelendiğinde durumun çok da kolay olmadığını görülür. Çünkü din tanımı konusunda çok farklı görüş ve tanım vardır. Nitekim J. Milton Yinger bir kaç saat içerisinde yüzlerce din tanımı toplanabileceğini ifade etmiştir.²⁵ Dinin tanımının farklı ve çok olmasının en büyük sebebi kimi düşünürlerin dinin farklı boyutlarını ele almalarıdır.

Öte yandan Mehmet Aydın'ın da belirttiği gibi, "bir değil, birçok din vardır ve çeşitli dinlere mensup insanların benimseyebilecekleri, eski bir ifade ile “efradını cami, ağyarını mani” bir tarif vermek mümkün değildir. “Din” kelimesi bir Budist ile

²³ Kemaleddin Taş, “Dinin Sosyolojik Tanımı Problemi Üzerine Bir Değerlendirme”, Dini Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2003, C. 6, s.16, ss.199-205.; Peter L. Berger, *Invitation to Sociology a Humanistic Perspective*, New York, 1963, s. 115.

²⁴ Max Weber, *The Sociology of Religion*, İng. Çev. Ephraim Fischhoff, Beacon Press, Boston, 1963, s.1.

²⁵ Günter Kehr, *Din Sosyolojisi*, Çev. Semahat Yüksel, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1992, s.19.

bir Yahudi'nin zihninde aynı çağrışımı yapmaz. Hatta önemli ortak özelliklere sahip olan bir Müslüman ve Hristiyan'ından anladıkları, önemli ölçüde birbirinden farklı olabilir. Aslında dini inceleme ve araştırma konusu edinen her disiplin, kendi işine yarayan bir din tanımıyla yola çıkmaktadır".²⁶

Din sosyolojisi, dini toplumsal bir fenomen olarak ele almakta ve insanın dinden kaynaklanan sosyal faaliyetlerini incelemektedir.²⁷ Din sosyolojisi alanında yapılan din tanımları genelde iki kategoriye ayrılmaktadır: Özsel (substansiyel) tanımlar ve işlevsel tanımlar. Birinci gruba giren tariflerde din, sahip olduğu kutsal, aşkın, ilahi ve tabiatüstü gibi mana ve değer muhtevasına bağlı olarak tanımlandığından, "substansiyel" (asli, Özsel); ikinci gruptakilerde ise din, fert ve toplum hayalinde fonksiyonu yerine getirdiğine dayalı olarak tarif edildiğinden, "fonksiyonel" tarifler diye isimlendirilmektedir.²⁸ Dinin fonksiyonel (İşlevsel) tanımının konumuz ile ilgili olduğunu düşündüğümüz için biz de bu tanım üzerinde değerlendirmeye çalışacağız.

Dini sosyal tecrübenin yansıması²⁹ olarak ifade eden Durkheim'e göre "bir din, kutsal şeyler yani ayrı tutulan ve yasaklanan şeylerden oluşan, inanç ve pratikleri içine alan birleşik bir sistemdir. Bu inanç ve pratikler, onları kabul eden kimseleri 'kilise' denen manevi bir topluluk halinde bir yere toplar."³⁰ Berger'e göre Durkheim, Weber'in aksine, devrinin din bilimsel uzmanlığının dini şu ya da bu yolla özsel bakımdan tanımlamak şeklindeki eğiliminin karşısında yer almıştır. Bu bağlamda Durkheim'in dine yaklaşımının Weber'inkinden çok daha köklüce sosyolojik olduğunu söylenebilir. Yani din bizi Durkheimci açıdan "toplumsal bir olgu" olarak algılamıştır.³¹

²⁶ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, 7. Baskı, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 1999, s.5-6.

²⁷ Kemaleddin TAŞ, "Dinin Sosyolojik Tanımı Problemi Üzerine Bir Değerlendirme", s.201.

²⁸ Recep Yaparel, "Dinin Tanımı Mümkün mü?", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir, 1990, C.IV, s. 406.

²⁹ Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, Çev. Mehmet Aydın, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 31.

³⁰ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, Çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s.4.

³¹ Peter Berger, *Dini Kurumlar*, Çev. Adil Çiftçi, D.EÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı. IX, İzmir, 1995, s. 91.

Max Weber için de din aşkın, otonom bir güce katılma değil, daha çok insanı anlamlandırma ile ilgili bir eylemdir. Weber, dini-sosyal davranışın bireysel olarak inşa edildiğini savunur. Ona göre dinin sosyal sonuçları, dinin özü değil türevidir.³²

Durkheim, dinin kutsallık özelliğiyle, inanç ve ibadetlerin, insanları cemaat çatısı altında bir araya toplayarak onlar için çok önemli bir işlevi yerine getirdiğini ifade etmektedir.³³ Durkheim'in dışında, M. Yinger, T. Parsons, G. Lenski, T. Luckman ve Geertz gibi sosyologlar dine işlevselci tanım getiren sosyologlardır.³⁴

Dini işlevsel açıdan tanımlayanlar, çoğunlukla onun kaynağı konusunda yaptıkları araştırmalar neticesinde bu tür tanımlara ulaşmaktadırlar. Çünkü onlar, dinin gelişimine hangi toplum tipinin etki edebildiğini incelemekte ve onun, toplumlar ve insanlar için ne tür işlevleri yerine getirdiğini sorgulamaktadır. Örneğin dini, toplumsal işlevselliği açısından tanımlayan Luckmann, onu, insanı biyolojik bakımdan sınırlayan ve kuşatan anlamlar vasıtasıyla bazı şeyleri aşkınlaştırma kabiliyetine bağlar. Böylece insanın yaptığı her şey aynı zamanda dini olur.³⁵

Fonksiyonel tanımlarda, tanrı kavramına atıfta bulunmayarak, soysal bütünleşmeyi sağlayan, bireysel davranışyönelimini belirleyen veya değer kategorisi olarak görev yapan; kısacası biranlam sistemi olan bütün düşünce ve davranış tarzları "din" olarak kabul edilmektedir.³⁶ Bu bağlamda denilebilir ki, fonksiyonel tanımlarda, din dışı diğer ideolojileri de din olarak görmek imkândâhilindedir.³⁷ Dolayısıyla fonksiyoneltanımlarda, din ile dini olmayan arasındaki sınırları ortaya koymanın çok zor olduğunu³⁸ söylemek mümkündür.

Ünver Günay'ın da ifade ettiği gibi dinin substansiyel ve fonksiyonel tarifi, keyfi bir anlayıştan ibaret olmayıp, sosyologların din incelemelerinin sonucunu kesin bir şekilde etkileyen önemli bir husustur. Esasen bu noktada, dinin ne olduğunu tanımlamada sosyologların görüşlerini ele alırken, sosyologların din tarifi konusunda

³² P. Hendrik Vrijhof, "*Din Sosyolojisi Nedir?*", *Din Sosyolojisi*, Der: Y. Aktay-M. E. Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 17-18.

³³ Berger, "*Dini Kurumlar*", s. 91-92.

³⁴ Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 60.

³⁵ Berger, *Dini Kurumlar*, s. 91-92.

³⁶ M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat-İzmir Örneği*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993, s. 30.

³⁷ Kemaleddin TAŞ, "Dinin Sosyolojik Tanımı Problemi Üzerine Bir Değerlendirme", s. 205.

³⁸ P. Hendrik Vrijhof, "*Din Sosyolojisi Nedir?*", Çev. M. Emin Köktaş, Dokuz Eylül Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir, 1987, C.IV, s. 520.

birleşemediklerini ve zaten onların toplum, dolayısıyla sosyoloji anlayışlarında farklılaştıklarını, ancak sosyoloji ve din sosyolojisi dinamik bir bilim olduklarından, gerçeğin arayışı yolunda farklı görüşlere yönelmelerinin tabii olduğunu ve daha da önemlisi, din sosyolojisi alanında her tarîfin teorik bazı öncülere dayandığı, bunun da din araştırmaları yapan sosyoloğun ilmi çalışmalarının sonucunu etkileyeceğini belirtelim. Hakikaten mesela, modern toplumlarda sosyal değişmeve din ilişkilerini veya sekülerizasyon konusunu araştıran bir din sosyoloğunun, bu araştırmalarının sonucunun, onun dinden ne anladığı ve onu nasıl tanımladığı konusuna sıkı sıkıya bağımlı bulunacağını anlamak, herhalde zor olmasa gerektir.³⁹

Aynı şekilde A. Comte, dini bir entelektüel faaliyet ve bilgi türü şeklinde görmesi sebebiyledir ki, meşhur "üç hal kanunu" bu anlayış üzerine temellendirmişve onun Pozitivizm denilen tüm felsefesi bu tanımdan etkilenmiştir.⁴⁰ Bundan dolayı, sosyologların yapmış oldukları din tanımlarına bu perspektiften bakmak faydalı olacaktır.⁴¹

2. DİNİN TOPLUMSAL İŞLEVLERİ

İnsanlık tarihi kadar eskilere uzanan din, tarihin her döneminde bireyleri ve toplumları etkileyen en önemli kurumlardan birisi olmuştur. İnsanın var olduğu her yerde bir dine mensup insanlara rastlanmış ve dini olmayan bir toplum bu güne kadar görülmemiştir.⁴² Nitekim M. Eliade de ilk insanın "dindar adam" olduğunu ve anlamlı bir dünyanın ancak kutsalın keşfi ile mümkün olabileceğini ileri sürmüştür.⁴³

Dinin sosyal işlevleri, dinin sosyal boyutları kapsamında değerlendirilebilecek önemli konulardandır. Dinin sosyal işlevleriyle kastedilen, dinin toplumdaki yeri ve etkileri, toplum için gördüğü iş ve görevlerdir.⁴⁴ Ancak din,

³⁹ Kemaleddin Taş, "Dinin Sosyolojik Tanımı Problemi Üzerine Bir Değerlendirme", s. 205.

⁴⁰ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 204.

⁴¹ Kemaleddin Taş, "Dinin Sosyolojik Tanımı Problemi Üzerine Bir Değerlendirme", s. 205.

⁴² Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, s. 31.; Rami Ayaş, *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1991, s. 10.; Osman Cilacı, *Günümüz Dünyası Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 24.; Ahmet Kahraman, *Dinler Tarihi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1984, s. 14.

⁴³ Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Fonksiyonu*, Çev. Mehmet Aydın, Konya, 1995, s. 1.

⁴⁴ Ejder Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, Özgü Yayınları, İstanbul, 2005, s. 47.

salt sosyolojik bir ürün değildir. Dinin kendine özgü bir mantığı, aşkın boyutları, beşeri olayları etkilemede büyük bir gücü bulunmaktadır.⁴⁵

Sosyolojik olarak söylemek gerekirse dinin çifte etkisi bulunmaktadır: olumlu veya bağdaştırıcı bütünleştirme ve olumsuz, yakıcı ve birliği bozucu etkisi.⁴⁶ Din, sadece fonksiyonel değil, aynı zamanda disfonksiyonel de olabilmektedir. Dinin pek çok olumlu veya olumsuz, görünen veya görünmeyen, açık veya gizli sosyal işlevleri bulunmaktadır. Bunların görece önemli olanları başlıklar halinde ele alınıp analiz edilebilir.

2.1. Zihniyet Kazandırma

Dinin toplumdaki -hemen hemen bütün değerlerini kapsayacak ölçüde önemli- fonksiyonlarından en önde gelenleri, insanlara belli bir “zihniyet yapısı” kazandırması fonksiyonudur.⁴⁷ İnsanlar dinlerinin etkisiyle bir zihniyete; dünya görüşüne sahip olurlar.

Din topluma belli bir zihniyet kazandırarak sosyal hayatın şekillenmesinde ve bu doğrultuda insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir yol oynayıp⁴⁸, ona kendisi ve evreni hakkında bir bakış açısı vermektedir. Böylece kişi dinde, kendi niteliği ve evrendeki yeri hakkında bütüncül bir bilgi şeması bulmakta; kendi başlangıcı ve sonunu görmektedir.⁴⁹

Din, inananların zihniyetlerini ve yaşam biçimlerini bir şekilde etki altına almaktadır. Din, bir dünyayı anlama ve kendini o dünyada belli bir yere yerleştirme modeli olarak işlev görmektedir.⁵⁰ Din, ferdi ve sosyal yönleri bulunan, düşünce ve uygulama açısından sistemleşmiş olan, inananlara bir yaşama tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur. Bir değer koyma, değer biçme ve yaşama tarzıdır.⁵¹ Din, hayatın birçok önemli meseleleri ilgili hâl tarzları, insanları

⁴⁵ Berger, *Dini Kurumlar*, s. 89.

⁴⁶ Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 66.

⁴⁷ Kemaleddin TAŞ, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 54.

⁴⁸ Peter Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, Çev. Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1933, s. 58.

⁴⁹ Mehmet Akgül, *Türkiye’de Din ve Değişim*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002, s. 98

⁵⁰ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 30

⁵¹ M. Aydın, *Din Felsefesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1987, s. 5.

ilgilendiren çeşitli hususlar ve problemlere karşı tutum ve davranışları ihtiva eden bir sosyal kurum olarak ortaya çıkmaktadır.⁵²

Bir dine ait zihniyet ve inanç sisteminin, o dine inananlar arasında paylaşılması ve yayılması sonucu mensuplar, dünyada normal hayatlarını sürdürürlerken, mesela günlük işlerini yaparlarken, hatta tabiatı seyrederek bile bu dini zihniyet ve inanç sisteminin etkisi altına girerler, dünyaya ve dünyaya ilişkin olaylara karşı takınılan tavırların dinden ileri geldiğinin farkında olsunlar veya olmasınlar, âlemi daima dinlerin ışığı altında görürler. Bu zihniyet, dinin insan hayatında etrafı sınırlarla çevrili kapalı bir bölge teşkil etmeyip kültür ve toplum hayatının din dışında kalan kısımlarında da varlığını devamlı surette hissettirmesinin başlıca sebeplerindendir.⁵³

Berger'in, dini "evrenin tamamını insan açısından manidar bir varlık olarak kavramanın cüretkâr bir girişimi"⁵⁴ şeklinde tanımlarken ifade etmek istediği şeylerden birisi de dinlerin zihniyet oluşturmadaki rolüne bir vurgudur. Mardin de Greertz'i takip ederek dini, "insanlarda uzun süreli, geniş kapsamlı, güçlü ve güdüler yerleştirmeye çalışan bir semboller sistemi"⁵⁵ olarak tanımlayan ve Berger gibi bir açıdan dinin zihniyet oluşturmadaki etkisini dikkate almış ve dini buradan hareketle tanımlamıştır. Dinin zihniyet oluşturmadaki etkisine dikkat çeken Ülgener ise, Esasında dinin, "kitabî" tarafı bir yana, geniş yığınlar uzanan sade, gündelik telkinleri ile insanın davranış biçimini ve o yoldan değer ölçülerini etkilemekten uzak kalmış olacağı düşünülemezdi. Din, tarih boyu aile bağlarından yakın ve uzak toplum katlarına, siyasete, sanat değerlerine kadar bütün bir yaşayış düzenine damgasını vurmuş; kiminde başarılı, kiminde başarısız; fakat düzenleyici olmak iddiası ile daima devre içine girmiştir.⁵⁶

Yukarıda ifade edilenlere ek olarak din ve zihniyet arasındaki ilişkinin tek boyutlu olmadığını da söylenmesi gerekir. Din, her türlü tesirden uzak, insan

⁵² Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 82-85.; A K. Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitap, İstanbul, 1985, s. 138-344.

⁵³ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, AÜF Yayınları, Ankara, 1964, s. 71; Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 41-42; Yümni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, s. 27-43.

⁵⁴ Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s. 59.

⁵⁵ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, s. 37.

⁵⁶ Sabri Ülgener, *Zihniyet ve Din*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006, s. 8.

hayatını oluşturan tüm öğelerden soyutlanmış bir olgu değildir. Aksine sosyal ve kültürel hayatın bütün taraflarıyla yani ekonomi, hukuk, siyaset, çevre özellikle de toplumsal yapılarla ilişki halinde olan ve tüm bunları etkilediği gibi aynı zamanda bunlardan da etkilenen bir mahiyet taşır.⁵⁷

2.2. Bütünleştirme

Dinin toplumdaki -hemen hemen bütün değerlerini kapsayacak ölçüde önemli- fonksiyonlarından en önde gelenlerinden biri de inananları üzerindeki “birleştirme- bütünleştirme” fonksiyonudur.⁵⁸ Birleşmek, kaynaşmak, birlik, ahenk ve denge içinde bulunmak, yekvücut olmak gibi manalara gelen ve Batı dillerindeki “integration”un karşılığı olan “bütünleşme” sosyolojide; toplumdaki küçük ya da alt gruplar, cemaatler, menfaat birlikleri, müesseseler gibi sosyal yapının çeşitli unsurları arasındaki tamamlanma ve kaynaşma durumunu ifade etmektedir.⁵⁹

Toplumlar için önemli bir ihtiyaç olan din, toplumları etkileyen sosyo-kültürel bir kurumdur. Dinin sosyal hayata en önemli tesiri, toplumu birleştirici ve toplayıcı bir faktör olmasıdır. Yapılan gözlemlerin işaret ettiği gibi, bir din çeşitli sosyal gruplara mensup insanları, manevi bir bütünlük içerisinde toplayan ve bu birliklerinin devamını sağlayan sosyal müessesedir. Din bu yönüyle, aynı kolektif yaşantı sebebiyle insanların kendi ruhlarında buldukları özgün bir kişilik yapılanmasıdır. Bu birlik şuurunun arkasında dini inançlar ve onları kuvvetlendiren dini törenler vardır.⁶⁰

Din, evrim sürecinde bireyler arası işbirliğini teşvik etmek, varlığını sürdürebilme konusunda grubu daha canlı hale getirmek için seçilmiş bir davranış biçimidir. İnanan müntesiplerini ortak değerlere, kardeşliğe, ahlâkî davranışlara yönlendiren dinin, toplumu yaşatma şansı daha yüksektir. Tanrı inancı, toplumların hayatında, bireyin psikolojik yaşantısında “ben” fikrinin oynadığı role benzer bir rol

⁵⁷ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, Çev. Turgut Kalpsüz, Ankara Üniversitesi Basımevi Yay., Ankara, 1964, s. 64.

⁵⁸ Kemaleddin TAŞ, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, s. 54.

⁵⁹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 311.

⁶⁰ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Sosyoloji*, Sebat Basımevi, İstanbul, 1939, s. 212; Bozkurt Koç, “Kişilik ve Din”, *Tabula Rasa Felsefe&Teoloji*, Sayı. 2/4, Isparta, 2002, s. 93-94.

oynar. Bu, toplama ve bütünleştirme rolüdür. Din işlevsel açıdan bir toplumu birleştiren, toplumun düzenine, birliğine süreklilik kazandıran sosyal bir kurumdur.⁶¹

Din genel olarak toplumda birleştirici bir işleve sahiptir; bireyler arasında kaynaşma unsurudur. Çoğu sosyolog, dinî dayanışmanın bireyin toplumuyla bütünleşmesinde etkili olduğu görüşündedir. Birçok sosyoloğa göre dinin değeri ve önemi, toplumun birliğine ve sürekliliğine yardımcı olmasından ileri gelir.⁶² Durkheim'in sosyolojik çalışmaları, dinin toplumda etkili bir birleştirici güç olarak yorumlanmasıyla sonuçlanmıştır.⁶³ Esasen İbn Haldun da Durkheim'den çok daha önce dinin bütünleştirici, kaynaştırıcı güç ve işlevi üzerinde durmuştur.⁶⁴

Durkheim'e göre geleneksel toplumda din ve kültür dayanışmayı sağlayan kolektif bir bilinç oluşturur. Özellikle kökleşmiş inançları olan dinler, insanlara güçlü bir kolektif bilinç duygusu veren sosyal kurumlardır.⁶⁵ “Dinin aslı olan inançlar, her zaman bu inançları kabuleden ve onlara karşılık gelen pratikleri uygulayan belli bir grup tarafından paylaşılır. Bu inançlar yalnızca, söz konusu grubun bireyleri tarafından kabuledilmez; fakat aynı zamanda bu gruba aittir ve onların birliğini bu inançlar temineder. Bu grubun kendilerinden oluştuğu bireyler, ortak inanç olgusuyla birbirleriyle bütünleştiklerini hissederler.”⁶⁶

2.3. Çatıştırma ve Parçalama

Yukarıda da ifade edildiği gibi dini davranış ve değerler, dini inanç ve ibadetler, fonksiyonel oldukları gibi disfonksiyonel de olabilirler; başka bir ifadeyle din, fonksiyonel olarak yorumlanabileceği gibi disfonksiyonel olarak da yorumlanabilir veya okunabilir. Dinin disfonksiyonlarından biri, bazen bütünleştirmenin zıddına parçalama noktasına da varan çatıştırmadır. Gerçekten de

⁶¹ Eriman Topbaş, *Dindar Beyin -İnsanın Nöroteolojik Boyutu-*, Panama Yayıncılık, Ankara, 2013, 80-81; Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, Dora Yayınları, Bursa, 2011, s. 38-40.

⁶² Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara, 2000, 113; Ergün Yıldırım, *Kişisel Gelişimin Sosyolojisi*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2002, s. 108; Abdurrahman Kurt, “*Toplum ve Din*”, *Sosyolojiye Giriş*, Editör: İhsan Sezal, Martı Kitap ve Yayınevi, Ankara, 2003, s. 399.

⁶³ M. Emin Köktaş, *Din ve Siyaset: Siyasal Davranış ve Dindarlık*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s.13.

⁶⁴ Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, c.2, Tah. Derviş el-Cüveydi, 2.baskı, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1996, ss.146-148

⁶⁵ Christopher Thorpe, *Sosyoloji Kitabı*, Çev. Tufan Göbekçin, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 36.

⁶⁶ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s.64.

dinin tarihsel ve çağdaş olarak toplum içinde muhalefet, çatıştırma ve savaşışlevine sahip olduğu bilinmektedir.⁶⁷ Din, daima bütünleştirici bir rol oynamamış, sık sık şiddetli çatışmalara da sebep olmuştur.⁶⁸

Din ve ideolojilerin tarihte birçok değışimlere, çatışma, ihtilal, devrim, savaş ve yıkımlara yol açtığı bilinen bir gerçektir. Özellikle dinsiz bir toplum olmadığı düşünöldüğünde, bu gerçek daha net bir şekilde anlaşılabilir. Bu bağlamda İbn Haldun toplumların gelişiminde dinin önemi üzerinde çokça durmuş, dini birleştirici bir unsur olarak asabiyetin de üzerine koyarak dine bağlanan hanedan ve toplumun dini zayıf olanlara galip geleceğini ve dini bozulan toplumun çok kötü değışimlere sahne olacağını ileri sürmüştür.⁶⁹ Gustave Le Bon'a göre inançlar, insanlık tarihinin en güçlü faktörlerinden biri olup toplumun inançlarında meydana gelen her değışmeyi büyük toplumsal değışim izler.⁷⁰

Toplumsal çatışmanın temel faktörü olarak din, toplumların hem lehine hem de aleyhine etkili işlevsel olabilir. Din, bazen meşrulaştırma işlevi görerek sosyal düzeni sağlar, sapma ve anomi durumlarına engel olursa da bazen böyle bir işlev görmek yerine mevcut toplumsal düzeni değıştirmeye yönelik bir hareket oluşturarak anomi ve sapmaya neden olabilir ve yeni çıkmış bir dini hareketi meşrulaştırarak toplumda çatışmaya, ayrılaşmaya, saflaşmaya, göçe ve devrime yol açabilir. Dolayısıyla din, düzeni sağlayabildiği gibi düzensizliğe de neden olabilir. Bir adım daha ileri giderek dinin, bir toplumun tarih sahnesinden silinmesinde etken olabilme potansiyeline sahip olduğu da söylenebilir.⁷¹

Din sosyolojisinde bu konuya belki de en geniş ilgiyi Max Weber göstermiştir. Weber, dinin sosyal değışimdeki olumlu veya olumsuz ya da muhafazakâr veya yaratıcı rollerini aydınlatmak üzere din önderlerinin bir tipolojisini yapmakta ve bu çerçevede Peygamber ve rahip tipleri üzerinde önemle durmaktadır.⁷²

⁶⁷ J. Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 316-319.

⁶⁸ M. Emin Köktaş, *Din Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 96.

⁶⁹ İbni Haldun, *Mukaddime*, c.1, Süleyman Demirel Üniversitesi, Dergâh Yayınları, 1988, İstanbul, s. 485-488.

⁷⁰ Pitirim Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, C.2, Çev. M. Raşit Öymen, Ankara, 1994, s.190-191.

⁷¹ Ejder Okumuş, *Kuranda Toplumsal Çöküş*, 4. Baskı. İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.

⁷² Max Weber, *Din Sosyolojisi*, Çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 141.

Bu iki tipten rahip, yerleşik sistem veya toplumsal düzenin bir parçası olarak onun üzerinde yaratıcı bir işlev icra etmeksizin yalnızca geleneksel düzenin idamesini sağladığı halde, Peygamber, bir değişimci portresiyle ortaya çıkar ve orijinal deneyimi ile yerleşik kalıplara meydan okur ve başarılı olması durumunda da yeni mesajının yaratıcılığı sayesinde taraftarlarının sosyal hayatı üzerinde köklü değişiklikler gerçekleştirir. Weber'in sosyolojik terminolojisinde⁷³ tam bir karizma yüklü fert demek olan Peygamber, karizmatik liderliğin dini bir tezahürü olarak varlık sayesinde yerini alır. Peygamber, orijinal deneyimi ile yerleşik modellere meydan okur ve şayet başarılı olursa, yeni mesajının yaratıcılığı sayesinde taraftarlarının sosyal hayatı üzerinde köklü değişiklikler gerçekleştirir. Karizma terimi, liderin alelade insanlar üzerinde icra ettiği cazibe gücünü ifade etmektedir. Böyle bir güçle dini lider, insanlar, özellikle taraftarları katında oluşturucu, yaratıcı bir zihniyeti devreye sokar. Böylece geleneksel sosyal çevrede, dini liderin karizmatik etkisi en güçlü devrimci bir değişimi gerçekleştirecek bir işlev görür.⁷⁴

Dinin çatıştırmacı işlevinin de etkisiyle ortaya çıkan haclı seferleri, Şii-Sünni çatışmaları, Protestan-Katolik çatışmaları: Lübnan'daki çatışmalar, Kuzey İrlanda olayları, İsrail-Filistin çatışması, Hindistan-Keşmir çatışması gibi olayları örnek olarak vermek mümkündür.⁷⁵

2.4. Sosyal Kontrol

Dinin diğer bir önemli işlevi de toplumsal kontrol, yani insanların toplum kuralları çizgisinde tutmaya yardım etmektir. Din bu kontrolü içten ve dıştan olmak üzere iki şekilde gerçekleştirmektedir. Dış ve iç kontrol, yani ferdi dışarıdan itaate zorlayan ve bunu ferdin kendi vicdanı içinden yapanlar, arasında bir ayrım yapabiliriz. Din iki kontrol türüyle de önemli bağlara sahiptir.⁷⁶ Dış kontrol konusunda din, Weber'in meşrulaştırma diye adlandırdığı anlamda bir işlev yerine getirir. Toplumda bulunan evlilik, mülk edinme gibi ana konular, güçlü dini meşrulaştırma ile desteklenen son derece güçlü toplumsal kontroller ile

⁷³ Max Weber, *Sociology Of Religion*, s. 46,

⁷⁴ Ejder Okumuş, *Din ve Toplumsal Çatışma*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 102.

⁷⁵ Okumuş, *Toplumsal değişim ve din*, s. 72.

⁷⁶ Berger, *Dini Kurumlar*, s. 85.

korunmaktadırlar.⁷⁷ Hatta Berger'e göre son derece "dünyevileşmiş/sekülerleşmiş" batı toplumunda dahi evlilik ve mülk edinme konuları kutsal kurumlar olarak değerlendirilmektedir.⁷⁸

Sosyal davranışlarını çeşitli şekillerde etkileyen bir değerler sistemi olarak dinin, bir denetim işlevi bulunmaktadır ve bunun hem siyasi iktidar açısından hem de yönetilenler açısından anlamı ve önemi olduğu görünmektedir. İktidar açısından yönetilenlerin belli davranışları önlediği bazı davranışların yapılmasını özendirdiği için din, bir kontrol aracı olarak işlev görmektedir. Özellikle olağanüstü durumlarda yöneticilerin dini değerlere, sembollere ve söylemlere daha çok yer vermeleri anlamsız değildir. Yönetilenler açısından ise, siyasi iktidara talep iletilmede ve sistemin bu talepler doğrultusunda hareket etmesinin temininde dinin önemli rol oynadığı gözlenmektedir.⁷⁹ Sosyal kontrol, insanları kültür ve toplum normları örüntülerine uyumlu hale getiren bir mekanizmadır.⁸⁰ Potansiyel bir Sosyal kontrol gücü olarak din, sosyal yapıyı korur. Meşrulaştırma ve muhafazakârlık ile içiçe ilişkili olan Sosyal kontrol işleviyle din, toplum üyeleri ve aktörlerinin, sosyal ve siyasal düzenin kural ve düzenlemelerinin sınırları dâhilinde hareket etmelerini sağlar, o sınırların dışına çıkmalarını önler.⁸¹

2.5. Yapılandırma ve Düzenleme

Dinin önemli fonksiyonlarından birisi de toplumu yapılandırmak ve düzenlemek amacıyla belirli bir normlar sistemini ortaya koymasıdır. Din, sosyal hayatın her alanı ile ilgili normlar getirmiş ve düzenlemelerde bulunmuştur. Bu sebeple onun toplumu yapılandırma ve düzenleme fonksiyonuna sahip olması, her dinde yapısal ve sosyal şartlara göre farklı özelliklerde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim her din, inananlarına nasıl hareket edeceklerine ve belirli etkiler karşısında ne tür tepkiler göstereceklerine ilişkin belirli davranış kalıpları sunmaktadır. Bu

⁷⁷ M. Emin Köktaş, *Din ve Siyaset: Siyasal Davranış ve Dindarlık*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s.14.

⁷⁸ Berger, *Dini Kurumlar*, s. 86.

⁷⁹ Davut Dursun, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, s. 42.

⁸⁰ J. Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, s. 189.

⁸¹ Ejder Okumuş, *Toplumsal değişme ve din*, s. 74.

itibarla mümin, dinin kendisine sunduğu hazır bir harita ile karşı karşıya bulunmaktadır.⁸²

Çağdaş sosyoloji bilgini Berger'e göre din, her şeyin üstünde, insan hayatında düzenleyici bir prensiptir ve ferdin hayatını, ferdi kapsayan fakat aynı zamanda aşan mutlak anlamlar ve değerlere göre düzenler. Eğer birçok kişi, böyle bir düzenleyici ilkeyi paylaşırsa, yalnızca bu şekilde verilen anlam çerçevesi dâhilinde birbirleriyle ilişkide bulunmaları mümkün hale gelmekle kalmaz, aynı zamanda kendilerini aşma ve bazen de kendini feda etme noktasına kadar olmak üzere muhtelif bencillikleri bir tarafa atmakta mümkün olur. En azından önemli sosyal davranışlara (örn. Evlilik, Savaş) bunları yerine getiren fertlerden çok daha büyük değer ve anlam atfedilir. Bu davranışların bir toplumda kurumsallaşma tarzı onları nihai tahlilde kâinatın kutsal düzeniyle ilişkiye sokan belirgin manalarla donanmış olur. Böylece, evlenmek dini bir ayin, savaşta ölmek ise daha mutlu bir ahiret hayatı için bir pasaport haline gelir.⁸³

Din, toplumun sosyo-kültürel yapısında etkili olan bir fenomen olup, yapılandırma işleviyle bağlantılı olarak toplumu düzenleyici kurallar sistemidir. Gerek İslam örneğinde, gerek Hristiyanlık örneğinde ve başka dinler örneğinde dinin, sosyal hayatın bütün alanları ile ilgili normlar geliştirdiği ve düzenlemelerde bulunduğu bilinmektedir.⁸⁴

2.6. Kimlik Kazandırma

Bilindiği gibi dinin etkili işlevlerinden biri de kimlik⁸⁵kazandırma, kimliklendirme, bir varlık bilinci kazandırma, aidiyet bilinci verme, birlikte var ve taraf olma bilinci temin etmedir. Din, insanın kim olduğunu ifade eden şeyi tanımlayan sosyal bir rol durumunda o insanın benine uygun düşen bir anlattılar seti olan kimliğin kontrol sistemi⁸⁶ olarak işlev görmesinde rol oynar. Denilebilir ki dini inanç ve uygulamalar, birey ve gruplar için kimlik kalıpları meydana getirirler. Dinin

⁸²Kemaleddin Taş, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 59-60

⁸³ Robert J. Wuthnow-Peter L. Berger, *Din ve Modernlik*, çev. Adil Çiftçi, Ankara okulu yayınları, Ankara, 2002, s. 130.

⁸⁴ Davut Dursun, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, s. 39.

⁸⁵ Bkz. Martin Heidegger, *Identity and Difference*, İng. Çev. Joan Stambaugh, Harper-Row, Publishers, New York, Evanston, London, 1969, s. 7-18.

⁸⁶ P.J. Burke, "a.g.m.", s.837.

bahsettiği kimlik, insanın hayatına anlam kazandırır; insanın hayatın anlamını kavramasına, hayatın hedefini anlamasına ve niçin var olduğunun bilincine varmasına vesile olur.⁸⁷

Din, kararlı ve sağlam bir insan kişiliği oluşturarak toplumsal ilişkilerin de kişilikli ve bütünlüklü olarak gerçekleşmesinde işlevsel olmaktadır. Din, bu işleviyle insanın kimlik bunalımına düşmesini de engelleyici güçtedir. Din, hem bireyin benliğinin oluşmasında, iç dünyasında barışık olmasında, hem de bireyin topluma adaptasyonunda, toplumla, sosyal norm, değer ve inançlarla sağlıklı ilişkide bulunmasında yardımcı olur, bu doğrultuda hizmet görür, görev yapar.⁸⁸

Din, kimlik kazandırma işleviyle insanın içinde yaşadığı sosyal çevrede kendini tanımlamasını, kendi konumu belirlemesini ve bir o kadar da diğerlerine bakış açısını ve tavır alma biçimini tespit etmesini sağlar.⁸⁹ Sübjektif gerçekliğin anahtar bir ögesi olarak kimlik, toplumla diyalektik bir ilişki içinde yer alan, başka bir ifadeyle fertle toplum arasındaki diyalektikten doğan bir fenomendir.⁹⁰

Din, bir yandan bireye kimlik kazandırırken, bir yandan da grup ve topluma kimlik kazandırır. Din, kendisine inananların oluşturduğu toplumu kimliklendirme yetenek ve gücü olan bir fenomendir. Dinin, milli kimliklerin oluşumunda da önemli işlevler icra ettiği bilinmektedir.⁹¹ Milliyetçilikle, milliyetçi kimlik, aklın ve hareketlerle dini kimlik ve bakış açısının rekabet, hatta çatışma hâlinde oldukları durumların bulunduğu doğrudur. Ancak yerel ve milli kimliklerin oluşumunda dinin, dini kimliğin önemli bir etken olduğu; zemin ve zamana göre dini kimlikle milli kimliğin bir yerde buluştuğu bilinmektedir. Din, kimlik değişimlerinde⁹² de önemli işlevler görür. Kimlik değişimlerinin benimsenmesinde, birey ve grupların kendi benlikleriyle bütünleşmesinde, kötü sonuçlara ulaşması önlenmesinde vb. din, olumlu işlevler görmektedir.⁹³

⁸⁷ Hayati Hökelekli, "Gençlik ve Din", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 110-111.

⁸⁸ Ejder Okumuş, *Toplumsal değişme ve din*, s. 77.

⁸⁹ Aynı Dipnot.

⁹⁰ Peter L. Berger-T. Luckmann, *The Social Construction of Reality*, s. 194-195.

⁹¹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 378.

⁹² Bkz. P. J. Burke, "a.g.m.", ss. 845-846.

⁹³ Ejder Okumuş, *Toplumsal değişme ve din*, s. 78.

2.7. Kùltürü Koruma ve Aktarma

Dinin önemli işlevlerinden biri de, kùltür aktarma işlevidir. Din, kùltürün korunmasında, kuşaktan kuşağa aktarılmasında, kùltürün süreklilik kazanmasında işlevseldir. Din, muhafazakâr ve meşrulaştırıcı özellikleriyle yakından ilgili bir işlevsel özelliği olarak kùltürü koruma ve aktarma işlevine sahip bulunmaktadır. Din, topluma kùltürün geçerliliğini kabul ettirerek, kùltürü kendi şemsiyesi al tına alarak korur ve verdiği eğitim ve anlayışla da kuşaktan kuşağa aktarır.⁹⁴ Özellikle kùltürün çeşitli boyutlarını izah etmek suretiyle din, insanların mevcut kùltüre bağlanmasını ve onu devam ettirmesini temin eder. Denilebilir ki din, kùltürün kuşaktan kuşağa aktarılması suretiyle gelenekselleştirmesi ve dolayısıyla kùltürün dinamik bir biçimde toplumda var olmasını temin eder. İslam toplumlarında medreseler ve Hristiyan toplumlardakilise ve diğer dinlere mensup toplumlarda da dini değerlerin, dini kùltürün ve sembollerin nesilden nesileaktarıldığı görölmektedir.⁹⁵

Dinin sosyo-kùltürel yapı içerisindeki fonksiyonları da durum ve şartlara göre değişebilmektedir. Geleneksel toplumda din, kùltürünün “bütüncül” yapısına hâkimdir. Bu bakımdan bu tür toplumlarda din kurumu, kùltürel normların özünü teşkil eden ve kùltürün psiko-sosyolojik yönünü oluşturan inanç ve faaliyet biçimlerinden ibarettir. Esasen din, kùltürel bir evrenselliğe sahiptir ve yeryüzündeki tüm kùltürler, ne kadar ayrılmış ve farklılaşmış olursa olsunlar, bazı şekilleraltında dini özellikler taşımaktadırlar.⁹⁶

2.8. Meşrulaştırma

Din, davranış ve düşüncelerimize kutsallık kazandırmak ve bireyin iç dünyasında olup bitenleri, inanç ve bilinçlerini, bilgi ve tezlerini, toplumsal kurumları, nihaî olarak geçerli ontolojik statüler bahsetmek, yani onları kutsal ve kozmik referanslar çerçevesine yerleştirmek suretiyle meşrulaştırır; başka bir ifadeyle beşerî açıdan tanımlanan realiteyi, nihaî, evrensel ve kutsal bir realiteye bağlayarak⁹⁷ öznel ve nesnel düzlemlerde haklılaştırır.⁹⁸ Bu nedenle dinî

⁹⁴ Davut Dursun, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, s. 42-43.

⁹⁵ Ejder Okumuş, *Toplumsal değişme ve din*, s. 79.

⁹⁶ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 374-375.

⁹⁷ Peter Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s. 66-67.

⁹⁸ Ejder Okumuş, *Toplumsal değişme ve din*, s. 89.

meşrulaştırım, toplumların düzenleri için çok önemli görülmüştür. Din, marjinal durumları dahi her şeyi kuşatan kutsal ve aşkın realiteye uygun olarak meşrulaştırmak suretiyle toplumsal olarak tanımlanan gerçekliği muhafaza eder.⁹⁹

Din, çok güçlü bir yabancılaştırma aracı olduğu için belki de en önemli meşrulaştırma araçlarından biri olmuştur. Berger, din olgusunu meşrulaştırma gücüyle bağlantılı olarak yabancılaşmayı arttıran bir unsur olarak ele aldığı gibi, yabancılaşmadan uzaklaştıran bir faktör olarak da incelemiştir. İlk yönü, dinsel meşrulaştırmalardır. İnsanların kolektif üretimleri olan tabiatı gereği dayanıksız toplumsal düzen ve kurumlara istikrar, güvenilirlik ve süreklilik vermektedir.¹⁰⁰

Dinin meşrulaştırıcı/yasallaştırıcı yönü, insan fenomenini kozmik bir referans çerçevesine “yerleştirme” konusundaki gücünde görebiliriz. Dini meşrulaştırma ise, beşeri açıdan tanımlanan realiteyi nihai, evrensel ve kutsal bir gerçekliğe bağlamak demektir. Doğuştan istikrarsız ve geçici olan insan aktivitesinin yapılarına böylece, nihai emniyet ve kalıcılık görünümü verilmiş olur. Farklı bir deyişle, beşeri olarak kurulan düzenlere kozmik bir statü verilerek meşrulaştırılır.¹⁰¹

3. DİN - TOPLUM İLİŞKİLERİ

Başlangıcı insanlık tarihi kadar eskilere uzanan din, tarihin her döneminde bireyleri ve toplumları etkileyen en önemli kurumlardan birisi olmuştur. Öyle ki, ne kadar eskiye gidilirse gidilsin, insanın var olduğu her yerde her hangi bir dine mensup olmayan insanlara rastlanmakla birlikte, dini olmayan¹⁰² bir toplum bu güne kadar görülmemiştir.¹⁰³

Her din, bir toplum içinde ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Bilinen bütün insantopumlarında bir dine rastlandığı gibi, sosyal bir olgu olması nedeniyle, sorunların, olayların ve çatışmaların olmadığı bir din de yoktur. Çünkü dinin objektifleşip sosyalleştirici araç olması, bir topluma mal olması, bir cemaati ortaya

⁹⁹ Peter Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s. 79.

¹⁰⁰ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 47, 64

¹⁰¹ Peter Berger, *Kutsal Şemsiye*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005, s. 79

¹⁰² Bronislaw Malinowski, *Büyü, Bilim ve Din*, Çev. Saadet Özkal, Kalbalcı Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 7.

¹⁰³ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, s. 31; Rami Ayas, *Türkiye’de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1991, s. 10; Osman Cilacı, *Günümüz Dünyası Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 24.; Ahmet Kahraman, *Dinler Tarihi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1984, s. 14.

çıkarması, dini olayların belli ölçülerde ve karşılıklı olarak öteki sosyal kurumsal ve kavramsal yapılara, coğrafi faktörlere ve çeşitli değişkenlere bağlı bulunduğunu göstermektedir. Bu da bizi, din ve toplum ilişkilerine götürmektedir.¹⁰⁴

Kehrer'e göre din-toplum ilişkisi, din sosyolojisinin esas alanı ve aynı zamanda incelenmesi en zor konusudur.¹⁰⁵ Wach, din-toplum münasebetlerini inceleyebilmek için, bu iki alan ile ilgili yeterli ve köklü bilgi birikiminin olması, aynı zamanda, bu ilişkilerin belirli bir zaman dilimi içerisinde incelenmesinin veya sadece bazı dinlerin göz önüne alınarak ortaya konulmaya çalışılmasının hatalı olacağını¹⁰⁶ belirtmektedir. Nitekim din-toplum arasındaki ilişki hususunda genel kural da, ikisinin de birbirlerini karşılıklı olarak etkilediği şeklindedir.

Diğer yandan din ve toplum ilişkilerini ele alan çok farklı yaklaşım tarzları bulunmakla birlikte, onları iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisine göre din, topluma şekil vererek sosyal yapıyı oluşturur. İkinci görüş ise tersine dinin toplum veya çevrenin bir ürünü olduğunu ileri sürer. Bu görüşlerden her biri iki faktörden sadece birini öne çıkardığından tutarlı ve isabetli görülmemiştir. Hâlbuki modern bilimsel anlayış, bu iki fenomenden sadece birisinin aşırı derecede önceliğini kabul etmez, bunun yerine karşılıklı etkileşimi esas alır. Bu bağlamda Bilgiseven'in, "çünkü sosyal realite, tek bir faktörün değil, birden fazla faktörlerin değişken olarak rol oynadıkları bir realitedir" ifadesi bu hususu gayet güzel bir şekilde özetlemektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 211-212

¹⁰⁵ Günter Kehrer, *Din Sosyolojisi*, çev. M. Emin Köktaş, s. 70.; Köktaş, *Türkiye 'de Dini Hayat*, s. 32.

¹⁰⁶ Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 4-7.

¹⁰⁷ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Sosyoloji*, s. 33.

4. DİN VE TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME

Birleşmek, kaynaşmak, birlik, ahenk ve denge içinde bulunmak, yekvücut olmak gibi manalara gelen ve batı dillerindeki “integration”un karşılığı olan “bütünleşme” sosyolojide; toplumdaki küçük yada alt gruplar, cemaatler, menfaat birlikleri, müesseseler gibi sosyal yapının çeşitli unsurları arasındaki tamamlanma ve kaynaşma durumunu ifade etmektedir.¹⁰⁸

Bir başka tanımla sosyal bütünleşme; toplumdaki her bir sosyal grubun kendi hakkında vardığı şuurun, kendi birliği hakkındaki şuurun yoğunluğunun, cemiyetteki bütünleşmeyi bozmayacak seviyede olmasıdır.¹⁰⁹ Orhan Türkdoğan ise sosyal bütünleşmeyi millet olma süreci veya “millet yapma” olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda sosyal bütünleşme, bir sosyal sistemin unsurları veya bir milletin mensupları arasında ortak tavır ve davranışlar ortaya koymayı sağlayan karşılıklı bağımlılıktır. Yani farklı zümrelerin organlaşmış bir topluluk teşkil etmek üzere anlaşıp kaynaşmasıdır.¹¹⁰

Toplumsal bütünleşme/sosyal entegrasyon, birden fazla toplumun yahut toplumsal alt grupların, belirli amaçların gerçekleştirilebilmesi uğrunda, önceki özellik ve kimliklerini terk ederek yeni ve ortak bir kimlikte buluşmalarıdır.¹¹¹

Toplumlar için önemli bir ihtiyaç olan din, toplumları etkileyen sosyo-kültürel bir kurumdur. Dinin sosyal hayata en önemli tesiri, toplumu birleştirici ve toplayıcı bir faktör olmasıdır. Yapılan gözlemlerin gösterdiği gibi, bir din çeşitli sosyal gruplara mensup insanları, manevi bir bütünlük içerisinde toplayan ve bu birliklerinin devamını sağlayan sosyal müessesedir. Din bu yönüyle, aynı kolektif yaşantı sebebiyle insanların kendi ruhlarında buldukları özgün bir kişilik yapılanmasıdır. Bu birlik şuurunun arkasında dini inançlar ve onları kuvvetlendiren dini törenler vardır.¹¹²

¹⁰⁸ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 311.

¹⁰⁹ Mustafa Erkal, *Sosyoloji(Toplumbilimi)*, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s. 266.

¹¹⁰ Orhan Türkdoğan, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözümle*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 51-52.

¹¹¹ Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 222-223.

¹¹² İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Sosyoloji*, Sebat Basımevi, İstanbul, 1939, s. 212; Bozkurt Koç, “Kişilik ve Din”, *Tabula Rasa Felsefe&Teoloji*, Sayı: 2/4, 2002, s. 93-94.

J. Wach dinin toplum içerisindeki yapıcı ve birleştirici rolünün ihtilaf yaratıcı ve parçalayıcı yönünden kat kat fazla olduğunu söylemektedir. Çünkü bir din her hangi bir toplumda yerleştiği andan itibaren, orada çeşitli inançlar, müesseseler, normlar, değerler, adetler, tavır ve davranış modelleri aracılığı ile hayat bulmakta ve o toplumun sosyal varlığı ile kaynaşarak, toplum fertlerini dini ve sosyo-kültürel bütünleştirici bir fonksiyon görmektedir.¹¹³

İslamiyet açısından bakılacak olursak din fert ve toplum hayatını düzenleyen, toplumu kardeşlik duyguları içinde yaşamaya sevk eden bir müessesedir. İnsanları dost ve kardeş olmaya, kaynaşmaya, birlikte kalkınmaya ve ilerlemeye çağırır.

4.1. Din-Toplumsal Bütünleşme Kuramları

Din, evrim sürecinde bireyler arası işbirliğini teşvik etmek, varlığını sürdürebilme konusunda grubu daha canlı hale getirmek için seçilmiş bir davranış biçimidir. İnanan müntesiplerini ortak değerlere, kardeşliğe, ahlâkî davranışlara yönlendiren dinin, toplumu yaşatma şansı daha yüksektir. Tanrı inancı, toplumların hayatında, bireyin psikolojik yaşantısında “ben” fikrinin oynadığı role benzer bir rol oynar. Bu, toplama ve bütünleştirme rolüdür. Din işlevsel açıdan bir toplumu birleştiren, toplumun düzenine, birliğine süreklilik kazandıran sosyal bir kurumdur.¹¹⁴

Din genel olarak toplumda birleştirici bir işleve sahiptir; bireyler arasında kaynaşma unsurudur. Çoğu sosyolog, dinî dayanışmanın bireyin toplumuyla bütünleşmesinde etkili olduğu görüşündedir. Birçok sosyoloğa göre dinin değeri ve önemi, toplumun birliğine ve sürekliliğine yardımcı olmasından ileri gelir.¹¹⁵

Emile Durkheim dinin toplumda dört temel görevi olduğunu belirtir. Bunlardan birincisi, din insanın belirli kurallara uyarak kendini disipline etmesine yardımcı olur. İkincisi, bireyler arasında birleştirme ve dayanışma sağlar. Geleneklerin devamlılığını sağlamak ise dinin üçüncü görevidir. Dördüncü olarak,

¹¹³ Günay, *Din Sosyolojisi*, 2001, s. 375.

¹¹⁴ Eriman Topbaş, *Dindar Beyin “İnsanın Nöroteolojik Boyutu”*, Panama Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 80-81; Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, Dora Yayınları, Bursa, 2011, s. 38-40.

¹¹⁵ Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara, 2000, s. 113; Ergün Yıldırım, *Kişisel Gelişimin Sosyolojisi*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2002, s. 108; Abdurrahman Kurt, *“Toplum ve Din”*, *Sosyolojiye Giriş*, Editör: İhsan Sezal, Martı Kitap ve Yayınevi, Ankara, 2003, s. 399.

diniayinler insanlarda bir huzur ve güven ortamı yaratarak onları mutlu kılar, kaygılardan, endişelerden uzaklaştırır.¹¹⁶

Her toplum, dünya hakkında değişik, çoğu zaman birbiriyle çatışma halinde olan insan ilgilerinin, beklentilerinin ve bakış açılarının kararsız bir organizasyonudur. Böyle bir toplumda birleştirici bir düzenin ortaya çıkabilmesi insanları düşündürmüştür. Toplumu bir arada tutan şeyin ne olduğu, insanoğlunun kişisel çıkarlarını, önyargılarını aşıp nasıl karşılıklı dayanışma gerçekleştirebildiği merak edilmiştir. Durkheim'a göre bu birleşme din sayesinde mümkün olmuştur. Onun sosyolojik çalışmaları, dinin toplumda etkili bir birleştirici güç olarak yorumlanmasıyla sonuçlanmıştır.¹¹⁷

Durkheim, dinin toplumun varlığını devam ettirmesini sağlayan işlevleri üzerinde durur. Bu işlevlerden birisi sosyal dayanışmadır. Durkheim'a göre dinin birincil işlevi toplumsal ve cemaatseldir. Din insanları ilk ve en sıkı bir şekilde birleştiren güçtür. Bütünleştiricilik dinin en önemli özelliklerinden birisidir. Din, bireyin din kardeşlerine, ülkesine, yöneticilerine bağlılık duygusunu teşvik eder. Bireyler arasında birleşme ve dayanışma sağlar. İnsanları ortak sembol, değer ve normlar yoluyla bir arada tutar. İnsanların düzenli olarak ortak inanç ve değerlerini ifade edebilmek için toplanmalarını sağlar. Meselâ dinsel ayinler sırasında insanların bir arada bulunmaları aynı duygu ve tecrübeleri paylaşmaları aralarındaki ilişkileri güçlendirir; dayanışmayı artırır. Dinlerde aynı inanıştaki insanları bir araya getiren, düzenli olarak yapılan törenler, ayinler vardır. Bu törenlerde bir dayanışma duygusu yaratılır ve güçlendirilir. Gerçekleştirilen dinî tören ve ayinler, cemaatin üyelerini birbirine bağlamada önemli bir işlev görür. Böylece din toplumsal birlik duygusunun korunmasına hizmet eder.¹¹⁸

Dini toplumsal yapının temel unsurlarından biri kabul eden Durkheim, dini toplumsal bir fenomen, toplumu da dinî bir fenomen olarak görür. Kutsallık

¹¹⁶Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa, 2011, s. 204.

¹¹⁷M. Emin Köktaş, *Din ve Siyaset: Siyasal Davranış ve Dindarlık*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s.13.

¹¹⁸Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Çev. Hüseyin Özel ve diğerleri, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000, s. 471; John J. Macionis, *Sosyoloji*, Çev. Vildan Akan ve diğerleri, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 489; Veysel Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2008, s. 246; Mahmut Tezcan, *Sosyolojiye Giriş*, Feryal Matbaası, Ankara, 1995, s. 157; Mustafa Köylü, "Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.: 23, 2007, s. 81.

tasavvuru, tanrı gibi, mukaddes şeyler toplumun birliğinin sembolleridir. Dinî semboller, toplumun birlik ve bütünlüğünün ifadesi, yapı taşlarıdır.¹¹⁹

Durkheim'e göre geleneksel toplumda din ve kültür dayanışmayı sağlayan kolektif bir bilinç oluşturur. Özellikle kökleşmiş inançları olan dinler, insanlara güçlü bir kolektif bilinç duygusu veren sosyal kurumlardır.¹²⁰

Durkheim'in teorisinde dinin kolektif yönleri öne çıkarılır, dinsel tapınma ve törenlerin işlevinin bireylere toplumun moral üstünlüğünü onaylatmak ve böylece toplumun dayanışmasını sürdürmek olduğu vurgulanır. Dinin birleştiricilik / bütünleştiricilik boyutu, Durkheim'in din araştırmalarının ana konusunu oluşturur. Dinin toplumsal bütünleştirme işlevi, Durkheim'in din tarifine de yansır. O, dinin tanımı konusunda özellikle toplum hayatındaki bütünleştirici rolüne vurgu yapar. Ona göre din, kutsala inanan ve manevî birlik meydana getiren topluluğun/ ümmetin belirli inanışları, tören ve tapınmalarıdır.¹²¹ Durkheim, dini, kutsal olana yani belirgin olarak ayırt edilen ve ya-saklanmış şeylere ilişkin birleşik bir inançlar ve uygulamalar sistemine içtenlikle inanan kimselerden oluşan bir topluluğu bir arada tutan inançlar ve uygulamalar olarak tarif eder.¹²²

Durkheim, sosyal hayatın ancak değerlerin paylaşılmasıyla, toplumun tutarlı bir bütünlük içerisinde birleşmesiyle var olabileceğini düşünür. Bu değer birliğine ise, nesilden nesile aktarılan, sık sık pekiştirilen ve meşrulaştırılan ortak değerler vasıtasıyla ulaşılır. Din, bu sürecin önemli bir unsuru olup, insanların birliğini sağlayan inanç ve uygulamalar meydana getirmekle kalmaz, aynı zamanda insanların dünyayı yorumlayabileceği ve ona anlam verebileceği "anlamlar kategorileri" ortaya koyar.¹²³

¹¹⁹ Günter Kehr, *Din Sosyolojisi*, Çev. Semahat Yüksel, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1992, s.24; ayrıca bkz., Necmeddin Sadak, *Sosyoloji*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939, s. 87-88.

¹²⁰ Christopher Thorpe ve diğerleri, *Sosyoloji Kitabı*, Çev. Tufan Göbekçin, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 36.

¹²¹ T. B. Bottomore, *Toplumbilim*, Çev. Oskay Ünsal, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 264-265; Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 20; İsa Koyuncuoğlu, *Batı'da Din Sosyolojisi: Teori ve Yöntem Analizleri*, Eskiye Yayınları, Ankara, 2008, 84; Osman Pazarlı, *Sosyoloji*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974, s. 53.

¹²² Fatma Sündal, "Din ve Toplum", *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2012, s. 153.

¹²³ Sevinç Güçlü, "Din Kurumu", *Kurumlara Sosyolojik Bakış*, Editör: Sevinç Güçlü, Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 203

Durkheim, ortak değerler ve kimlik edinme sahasındaki etkileri açısından, dinin ilkel kabilelerin çoğunda kuvvetli bir bütünleştirici güç olduğunu dilegetirmiştir. Durkheim'e göre din, kutsal değerlerle ilgili inanç ve davranışların dayanışmalı bir sistemidir. Bu inanç ve davranışlar, onları kabul edenleri ümmet adı verilen manevî bir cemaat halinde birleştirir.¹²⁴ “Dinin aslı olan inançlar, her zaman bu inançları kabul eden ve onlara karşılık gelen pratikleri uygulayan belli bir grup tarafından paylaşılır. Bu inançlar yalnızca, söz konusu grubun bireyleri tarafından kabul edilmez; fakat aynı zamanda bu gruba aittir ve onların birliğini bu inançlar temineder. Bu grubun kendilerinden oluştuğu bireyler, ortak inanç olgusuyla birbirleriyle bütünleştiklerini hissederler.”¹²⁵ “Bir din, kutsalla yani diğerlerinden ayrılmış ve yasaklanmış şeyle ilgili inançlar ve amellerden oluşan tutarlı bir sistemdir. Bu inançlar ve ameller, kendilerine inanan bütün insanları cemaat diye isimlendirilen tek manevî bir toplum halinde bir araya getirir. Bu ikinci unsur, benim tanımımda birinci unsurdan daha az önemsiz değildir. Din fikrinin bir cemaat düşüncesinden ayrı düşünülmemeyeceğini gösterdiğimizde, bununla dinin fazlasıyla ortak olan şey olduğunu da fark etmiş oluruz.”¹²⁶

Durkheim'a göre, toplumsal kaynaşma, dinin ortaya çıkmasına elverişli durum yaratır. Din bir yandan toplumsal bütünleşmeyi sağlarken, bu toplumsal bütünleşme de dini ortaya çıkartır.¹²⁷

Durkheim'ın kullandığı birleştirici, düzenleyici güç gibi dinle ilgili terimleri geliştiren düşünürler dinin sosyal bütünleşme ve sosyal destek gibi süreçleri üzerinde durmuşlardır. Durkheimci sosyoloji geleneğine sıkı biçimde bağlı olan işlevselci yaklaşım, dini, içinde bulunduğu topluluğu bütünleştirmeye hizmet eden kurumsallaşmış bir düşünme ve hareket biçimi olarak tanımlayarak dinsel inanış ve uygulamalara yoğunlaşırlar. İşlevselci kurama göre, herhangi bir topluluğun

¹²⁴Ruth A. Wallace, Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Leyla Elburuz, M. Rami Ayas, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012, s.52; M. Naci Kula, *Kimlik ve Din*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001, s. 48.

¹²⁵Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 64.

¹²⁶Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, s. 67-68.

¹²⁷Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986, s. 352-353.

süregelen varoluşu bütünleşmesine ve dayanışmasına bağlı olduğundan dolayı, din evrensel bir olgu olmalıdır.¹²⁸

Durkheimci sosyolog olan Harry Alpert, Durkheim'in dinin işlevleriyle ilgili yaklaşımını dört grup halinde sınıflandırmıştır. Bunlar, disipline edici, bütünleştirici, canlandırıcı, rahatlatıcı toplumsal güçlerdir. Bütünleştirme işlevine gelince, dinsel törenler insanları bir araya getirir, böylece ortak bağların kuvvetlenmesini ve toplumsal dayanışmanın artmasını sağlar.¹²⁹

Wach ise, dinin toplum içerisindeki yapıcı ve birleştirici rolü ihtilaf yaratıcı ve parçalayıcı fonksiyonunu kat kat aşmakta olup, her ne kadar toplumdaki birlik ve bütünleşmenin temini dinin ne niyeti ve ne de asıl gayesi olmamakla birlikte din, neticede sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirmeye yöneldiğini ifade etmiştir.¹³⁰

Emile Durkheim, Talcott Parsons Robert Bellah gibi sosyologların temsil ettiği bütünleşme kuramlarına göre sosyal birlik din, aile, ekonomi, hukuk sistemi gibi kurumlar aracılığıyla sağlanır. Bu sosyologlara göre din, sosyal sistemin dengeli ve süregelen yapıda kalmasına yardım eder. Bir bütünleşme kurumu olarak din, her toplumun hayatiyetini devam ettirebilmesinin ön koşuludur.¹³¹

4.2. Dinin Sosyal Bütünleşmeyi Teşvik Edici Yönleri

Dinin sosyal bütünleşme içerisindeki yeri ve rolü konusu bizi dinin sosyal fonksiyonu meselesine götürmektedir. Her ne kadar E. Durkheim ve onun etrafında toplanmış bulunan Fransız Sosyoloji Ekolünün sürüklendiği redüktivizime düşerek dini sırf içtimaiyatın bir fonksiyonu olarak görmek hatalı ise de, toplumda, İslam alimlerinin “*korku ile karışık Saygı*”yı uyandırdığını beyan ettikleri ve R. Otto tarafından “korkutucu ve büyüleyici sır” olarak nitelenen “kutsalın” tecrübesi veya yaşanması şeklinde tanımlanan ve bu bakımdan da gerçek varlık sebebi ve spesifik karakteri itibarıyla başka her türlü ferdi ya da sosyal kategoriye veya olaya ırcası

¹²⁸ Tony Bilton ve diğerleri, *Sosyoloji*, Çev. Kemal İnal ve diğerleri, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2009, s. 427; Darren E. Sherkat, Christopher G. Ellison, “Din Sosyolojisinde Son Gelişmeler ve Gündemdeki Tartışmalar”, *Din Sosyolojisi: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Editörler: Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya, 2009, s. 225.

¹²⁹ Lewis A. Coser, *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*, Çev. Himmet Hülür ve diğerleri, De Ki Basım Yayın, Ankara, 2009, s. 136.

¹³⁰ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, 2001, s. 314.

¹³¹ Inger Furseth, Pal Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, Çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydıralp, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2013, s. 268.

mümkün olmayan kutsalla kurulan manevi, yüce, transandantal ve ilahi bağla belirlenen dinin, bu kendi öz gayeliğinin dışında, bir çok sosyal fonksiyonlara sahip bulunduğu da, çeşitli tarihi ve sosyolojik örnekleriyle açıkça anlaşılabilecek bir husustur.¹³²

Fertleri ve grupları toplumun menfaatini çiğneyecek ölçüde kendi menfaatlerinin peşinde koşmaktan alıkoyan sosyal kuvvetlerin en önemlilerinden birisi dindir. Din manevi değerler tespit ederek cemiyet üyelerinin tutumlarını yönlendirir. Bundan başka adetlere kefil olmak onların temelinde yer almak suretiyle cemiyeti yönlendirmeğe muvaffak olabilir.¹³³ Yüksek bir din seviyesinde, toplum ile fonksiyonel bağlılık, daha manalı hale gelmiştir. Fert ve sosyal grup arasında bütünleşmenin temelini ve ortak manaları sağlayan önemli bağı din teşkil eder.¹³⁴

J. Wach dinin toplum içerisindeki yapıcı ve birleştirici rolünün ihtilaf yaratıcı ve parçalayıcı yönünden kat kat fazla olduğunu söylemektedir. Çünkü bir din her hangi bir toplumda yerleştiği andan itibaren, orada çeşitli inançlar, müesseseler, normlar, değerler, adetler, tavır ve davranış modelleri aracılığı ile hayat bulmakta ve o toplumun sosyal varlığı ile kaynaşarak, toplum fertlerini dini ve sosyo-kültürel bütünleştirici bir fonksiyon görmektedir.¹³⁵

Din genel olarak toplumda birleştirici bir işleve sahiptir; bireyler arasında kaynaşma unsurudur. Çoğu sosyolog, dinî dayanışmanın bireyin toplumuyla bütünleşmesinde etkili olduğu görüşündedir. Birçok sosyoloğa göre dinin değeri ve önemi, toplumun birliğine ve sürekliliğine yardımcı olmasından ileri gelir.¹³⁶

İslamiyet açısından bakılacak olursak din fert ve toplum hayatını düzenleyen, toplumu kardeşlik duyguları içinde yaşamaya sevk eden bir müessesedir. İnsanları dost ve kardeş olmaya, kaynaşmaya, birlikte kalkınmaya ve ilerlemeye çağırır. İslamiyet üstünlük iddialarının temelsiz olduğunu ortaya koymuş, tüm insanların Hz. Âdem aleyhi selam ile Hz. Havva'dan yaratıldığını söylemiştir. İnsanların ırklara,

¹³² Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, 2001, s. 313-314.

¹³³ Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, s. 185.

¹³⁴ Yümnî Sezen, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, İz yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 88.

¹³⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, 2001, s. 375.

¹³⁶ Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara, 2000, s. 113; Ergün Yıldırım, *Kişisel Gelişimin Sosyolojisi*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2002, s. 108; Abdurrahman Kurt, *"Toplum ve Din"*, *Sosyolojiye Giriş*, Editör: İhsan Sezal, Martı Kitap ve Yayınevi, Ankara, 2003, s. 399.

kabilelere ayrılması da onların tanışmaları ve yardımlaşmaları amacına bağlanmıştır. İnsanların üstünlükleri inanç ve yaşama biçimlerine bağlıdır. Kim Allah'ın emirlerine uyar, yasaklarından kaçınırsa o insan daha üstündür. Aynı inanç çerçevesinde birleşen insanlar kan bağları olmasa da kardeşirler. Kur'an bu konuda bize şöyle seslenmektedir: “Ey insanlar, doğrusu Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için milletlere ve kabilelere ayırdık, şüphesiz Allah katında en üstün olanınız ondan en çok sakınanızdır”.¹³⁷

Peygamber Efendimiz(s.a.v.) de şöyle buyurmaktadır: “Birbirinize haset etmeyin. Almayacağınız malın fiyatını müşteriye zarara sokmak kastıyla artırmayın. Birbirinize kin tutmayın. Dargın durmayın. Pazarlığı bitmiş alışverişi—bir kandırma yoksa— bozmayın. Ey Allah'ın kulları kardeş olun. Müslüman Müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, darda kalmış ise kendi haline bırakmaz, yalan söyleyip aldatmaz. Onu küçük görüp hakaret etmez. (Peygamberimiz göğsünü işaret ederek devam etti) Takva, buradadır. Bir kişiye, mümin kardeşini hor görerek hakarete bulunması günah olarak yeter. Müslümanın her şeyi; kanı, malı ve namusu diğer Müslümana haramdır.”¹³⁸

4.3. Kur'an'da Toplumsal Bütünleşme

Kur'an değişik vesilelerle müminlerin sosyo-kültürel bir çevre oluşturmalarının zorunluluğundan bahseder. Onlardan Allah'ın ipine sınımsız sarılmalarını, ahlâkî iyilikler konusunda yardımlaşmalarını, birbirleriyle kardeş olmalarını, topluca kendisine taraftarlar olmalarını, sadıklarla beraber bulunmalarını ister. (3/103; 49/10; 5/2) Kur'an'ın bu emirlerinin yerine getirilmesi, kendine özgü sosyo-kültürel bir yapıyı yani İslâm ümmetini meydana getirir.¹³⁹

Sosyoloji gibi, Kur'an da toplumun bütünlüğünü konu edinir. Kur'an'ın sosyal bütünleşme alanında getirmiş olduğu en önemli ilke, birleşmenin ve bütünleşmenin hangi temel esas üzere olacağıdır. Batılı sosyolojinin pozitif ruhunu kabul etmeyen Kur'an sosyolojisi, değer-bağımlı bir girişim olup değerlerin kaynağı

¹³⁷ Hucurât, 49/13.

¹³⁸ Buhari, *Mezâlim*, 3.

¹³⁹ İlhami Güler, *İman Ahlâk İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 75.

olarak Kur'an'ı görür. Ümmet halinde bütünleşmeyi, kolektif yaşamayı Kur'an'a olan inanç mümkün kılar.¹⁴⁰

Kur'an'da toplumsal birimlerde tek gerçek birliktelik olarak “değerlerde birliktelik” esas alınmıştır. Kuşkusuz Kur'an, değerleri her şeyin üstünde tutmuştur. Bir toplumda bireyler tarafından benimsenen değerler planında bir farklılaşma meydana geldiğinde, birbiriyle çatışan farklı güçler doğar. İnsanları inanç, tutum ve davranış birliği içerisinde tutan bir değerler sisteminde ırk, renk, dil, sınıf gibi beşerî birlikteliklerin mutlak rolü yoktur. Bu beşerî bütünleşme faktörleri, değerler doğrultusundaki bütünleşme yönündeki etkileri nispetinde anlam ifade ederler. Kur'an beşerî bütünleşme faktörlerinin yapıcı rollerini kabul eder. Ancak inanç birliğinin olmadığı durumlarda beşerî faktörlerin bütünleştirme işlevlerini tam olarak yerine getirmeyeceğini vurgular.¹⁴¹

Kur'an müminlerin kardeş olduklarını belirtmiş ve kardeş olmaları gerektiğini açıklamıştır. Bu kardeşlik duygusunun Allah'ın özel bir ihsanı, nimeti ve rahmeti olduğunu belirtmiştir. Genel anlamıyla tam bir birlik sağlayabilmek için her türlü ayrımcılıktan, anlaşmazlık ve çatışmadan uzak durmayı, dışarıya karşı tek vücut olmayı istemiş ve müminleri buna davet etmiştir.¹⁴²

5. DİN VE TOPLUMSAL ÇATIŞMA

5.1. Çatışma

Sosyal bilimlerdeki pek çok kavram gibi “Çatışma” kavramı da farklı anlamlara gelmekte açık veya benzer anlamlarla yorumlanabilmektedir. Kimi siyaset bilimciler Çatışmayı; “değer, güç, statü ve kaynaklar üzerinde hak iddia etmek ve ele geçirmek için rakipleri yok etme ya da kabilesel, etnik, dilsel, kültürel, dinsel, sosyo-

¹⁴⁰ Âmiran Kurtkan-Bilgiseven, “Kur'an ve Sosyoloji İlişkisi ve Bu İlişki Açısından Batı Sosyolojisi Karşısındaki Durumumuz”, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi; Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-I, İstanbul, 2000, s. 226; Hüseyin Yaşar, “İslam Toplumunun Doğuşu ve Mekke-Medine'deki Durumu”, Ana Konularıyla Kur'an, Editör: Mehmet Çiçek, D.E.Ü.İ.F. İlahiyat Lisans Tamamlama Uzaktan Eğitim Yayınları, İzmir, 2012, s. 225; Mehmet Bayyigit, “Sosyolojinin Din Serüveni ve İslâm (Kur'an) Sosyolojisi”, Eskiye Dergisi, Sayı: 22, 2011, ss. 22, 32.

¹⁴¹ Ömer Özsoy, *Sünnetullah: Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1994, s. 140-141.

¹⁴² İmadüddin Halil, *İslâm'ın Tarih Yorumu*, Çev. Ahmet Ağırakça, Risale Yayınları, İstanbul, 1988, s. 286-287; Ahmet Akgül, *Mesaj ve Metot*, Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 243.

ekonomik, siyasal vb. sıfatlar yüklenmiş grupların uyuşmaz amaçlar üzerinden birbirleri ile mücadelesi”¹⁴³ olarak tanımlamaktadır.

Çatışma sosyolojik açıdan, bireylerin ya da grupların, ekonomik ve politik hedeflerinin, değer yargılarının ve normlarının, çakışması ve ayrışması üzerinden yaşadıkları mücadele, –bazı yerlerde kavga ve savaş gibi terimler de kullanılmıştır– olarak tanımlanmaktadır. Ancak sosyolojik çatışma kuramı içerisinde, çatışmanın sebeplerine ilişkin farklı yaklaşımlar mevcuttur. Yaklaşımların içeriklerine çalışmanın ilerleyen kısımlarında değinileceğinden, burada yalnızca kavramın tanımlanmasına çalışılmıştır.¹⁴⁴

Toplumsal ve siyasal düzlemde çatışma denildiğinde, adı öne çıkan sosyolog isimlerinin başında belki de İbn Haldun¹⁴⁵ gelir. İbn Haldun çatışma teorisini insanın toplumsal varlık olması, değişim, asabiyet, din, hâkimiyet, siyasal güç, devlet, iktidar gibi kavram ve olgularla ortaya koyar. Öncelikle sosyolog İbn Haldun, toplumsal çatışmanın, insanların zorunlu olarak veya tabiatları gereği bir araya gelerek toplum olmaları/oluşturmalarıyla doğrudan ilgili olduğu görüşündedir.¹⁴⁶ İbn Haldun’a göre yaşamak için birbirleriyle yardımlaşmak zorunda oldukları için bir araya gelip toplum kuran insanlar, nasıl ki söz konusu yardımlaşma sürecinde yakınlıklar, dostluklar, ünsiyetler, anlaşmalar, barışlar vs. olur ise, aynı şekilde uzaklıklar, düşmanlıklar, anlaşmazlıklar, kavgalar, savaşlar, çatışmalar vs. de olur.¹⁴⁷

İbn Haldun, ayrıca ortaya koyduğu Kur’an sosyolojisinde çatışma ve savaşın, toplumsal hayatın bir boyutu olduğunu ileri sürer. İbn Haldun’un yaklaşımında, kıskançlık, çekişme, rekabet, düşmanlık, Allah ve din için harekete geçmek, hâkim olmak için kızmak ve hâkimiyeti korumak, çatışmanın asıl nedenleridir.¹⁴⁸

Bir medeniyet teorisini İbn Haldun, medeniyetler arası çatışma konusuna da girer. Mukaddimesine bir bütün olarak bakıldığında, İbn Haldun’un medeniyetlerin çokluğu perspektifiyle konuya yaklaştığı anlaşılabılır; fakat çatışma da medeniyet

¹⁴³ Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman (ed.), *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Ankara, Nobel Yayın ve Dağıtım, 2007, s. X-XI

¹⁴⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Derya Kömürcü, Osman Akınhay, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 111-112

¹⁴⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1988, s. 1332-1406.

¹⁴⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2. Baskı, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut, 1996, s. 121-131.

¹⁴⁷ Süleyman Uludağ, *İbn Haldun, Mukaddime*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1988, s. 1002.

¹⁴⁸ Bkz. Ejder Okumuş, *Osmanlı’nın gözüyle İbn Haldun*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 35-43.

çerçevesinde bir gerçekliktir. İbn Haldun gerek toplumda, gerekse ümran veya medeniyette çatışmanın olduğunu ve hep olabileceğini belirtir. Zaten asabiyet teorisi, aynı zamanda bir çatışma kuramı veya çatışmayı önleme teorisi olarak da alınabilir.¹⁴⁹

İbn Haldun'un çatışma teorisinde hem bir medeniyetin kendi içinde, hem de diğer medeniyetlerle kurduğu ilişkilerde çatışma konusu işlenir. Medeniyetin kendi içinde yönetici elitlerin çatışmalarla yüz yüze gelmesinin kaçınılmaz olduğu anlaşılır. Nitekim zayıf kalan yönetim veya yöneticiler, asabiyeti güçlü aktörlerle karşı karşıya kalır ve güçlü olanlar, yönetime gelirler. O halde İbn Haldun'un medeniyet sosyolojisinde medeniyetler arasında çatışma gündeme gelmektedir. İbn Haldun, medeniyetlerin hâkimiyet veya iktidar kurmak, hegemonya sağlamak, iktidar ve hegemonya alanlarını genişletmek amacıyla birbirleriyle çatışmalara yönelebileceklerini savunur.¹⁵⁰ “Medeniyetler tek başlarına var olamayacaklarından, devamlı olarak başka medeniyetlerle ilişki içindedirler. Bu ilişki zaman zaman çatışmaya dönüşür. İbn Haldun medeniyetler arası çatışmayı, değer farklılığına değil, başka medeniyetler üzerinde hegemonya kurma çabasına bağlar.”¹⁵¹

5.2. Din-Toplumsal Çatışma Kuramları

Uzlaşmanın zıttı, rekabetin vazgeçilmez bir niteliği, bazı durumlarda tabii bir sonucu ve değişimin motoru olan çatışma süreci, çağdaş sosyolojide, sosyal hareketliliğin temeli olarak görülmektedir. Sözlü ve fiilî (şiddet içeren ve şiddet içermeyen biçimleri içinde) şekilleri bulunan çatışma süreci,¹⁵² kuramsal düzlemde, birbiriyle ilişkili üç ön kabule dayanmaktadır. Bu ön kabullerden ilki, bütün insanların elde etmek için çaba sarf ettikleri *temel çıkarlarının* bulunmasıdır. İkincisi sadece az bulunur ve eşitsiz paylaşılmış olmayan, aynı zamanda *zorlayıcı* ve toplumsal münasebetlerin temeli olan *gücün* varlığıdır. Üçüncüsü ise, *değerlerin* ve düşüncelerin toplumun genelinin kimlik ve hedeflerini tayin eden araçlar olmaktan

¹⁴⁹ Ejder Okumuş, “Umran İlmi, Çatışma Çözümü ve Barış”, İbn Haldun Çalışmaları Dergisi, 3 (1) 2018, s. 7.

¹⁵⁰ Ejder Okumuş, “Umran İlmi, Çatışma Çözümü ve Barış”, s. 7.

¹⁵¹ R. Şentürk, “Medeniyetler sosyolojisi: Neden çok medeniyetli bir dünya düzeni için yeniden İbn Haldun?” İslam Araştırmaları Dergisi, S:16, 2006, s.109.

¹⁵² Arslantürk, Zeki - Amman, Tayfun, *Sosyoloji*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 364-365.

ziyade, *farklı toplulukların kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kullandıkları silahlar* olduğu ön kabulüdür.¹⁵³

Sosyolojik çatışma ile ilgili olarak dört akım sayılabilirse bile esas itibari ile Marksist ve Weberyen düşünceler üzerinden ilerletildikleri için iki ana akım – bu akımların dışında da çatışma kuramları olsa da tartışmalar ana akımlara bağlı kaldığından alt başlıkları içinde değerlendirilecektir- üzerinden yapılmaktadır. Bu ana iki kurama bakıldığında; “Marksist çatışma kuramı”, Marks’ın toplumsal uyumsuzlukların kökeninde sosyal sınıflar arası çatışmaların yattığını, tarihin ayrıcalıklı ve ayrıcalıksız olmak üzere ayrışan iki sınıfın arasındaki eşitsizlikler yüzünden ortaya çıkan çatışmalar üzerinden ilerlediğini söylemesine dayandırılır.¹⁵⁴

Hayatın temeline çıkar çatışmasını koyan çatışma kuramcılarını, çatışmanın neticesi ve geleceğini nasıl gördükleri açısından ikiye ayırabiliriz. İlki, çatışmanın daimi bir süreç olacağını ileri süren, Karl Marx’dan ilham alan gruptur. Diğer, Çatışmanın bitebileceği ya da Çatışmanın olmadığı bir toplumun var olabileceğini ileri süren gruptur. Bu görüşte en önemli kalıcı iz Max Weber’indir.¹⁵⁵

Çatışma kuramı, “ekonomik elemanlar”ın bağımsız bir değişken olarak, öteki sosyal olaylar üzerinde etkilerine vurgu yapmasıyla öne çıkar. Bu gerçeğe en fazla vurgu yapan ise Karl Marx’tır. Ona göre, bir devirde geçerli olan fikirler egemen sınıfın çıkarlarını yansıtır. Fikirlerin tarihi, maddi üretim biçimlerinin değişmesinden başka bir şeyi yansıtmaz. Her çağın hâkim fikirleri her zaman hâkim sınıfın fikirleri olmuştur.¹⁵⁶ Ancak ekonominin toplumsal hayattaki rolü, ilk defa Marx ile keşfedilmiş değildir. Marx ve Engels’in ayırıcı tarafı, kendilerine kadar bu konuda ileri sürülen fikirleri genelleştirmeleri ve aşırı bir şekilde dile getirmeleridir denebilir.¹⁵⁷

Marx, Hegel’in tarihi olayların yönlendiricisi olarak gördüğü aklın yerine “maddi etkenler”i koyarak, toplumu toplum kümeleri arasındaki çıkarların çatışması

¹⁵³ A. Ruth Wallece-Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Leyla Elburz-Rami Ayas, s. 82.

¹⁵⁴ Yakup Şahin, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar”, *Barış Araştırmaları Ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt.1, No.1, 2013, s. 40.

¹⁵⁵ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s. 82,83.

¹⁵⁶ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, Çeviren: Nail Atılgan-Tektaş Ağaoğlu- Olcay Göçmen-Şükrü Alpagut, İstanbul, Yordam Kitap, 2010, s. 39

¹⁵⁷ Pitirim Alexandrovitch Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları II*, Çev. M. Münir Raşit Öymen, Ankara, Kültür Bak. Yayınları, 1994, ss. 82-89.

açısından inceler. Teknoloji ve mülk sahibi olmanın insan hayatı ve toplumsal çatışma yollarının tespitinde rol oynadığına vurgular.¹⁵⁸

Max Weber, Marx'dan farklı olarak, ekonominin önemine inanmakla beraber, topluma özgü değer ve hedeflerin önemine vurgu yapar. Toplumsal yapının tek belirleyicisinin ekonomik nitelikler olduğu konusunda Marx'ın yanıldığını düşünen Weber, güçle egemenlik arasındaki ilişki üzerinde durur, egemenliği karizmatik, geleneksel ve rasyonel egemenlik olarak üçe ayırmıştır.¹⁵⁹

Çatışma kuramı Marx ve Weber'in fikirleri üzerine temellenmiştir. Ancak kuramın bugünkü şeklini almasında birçok kuramcının katkısı söz konusudur. Çatışma kuramına göre toplumsal örgütlenmede bir örgütte az sayıda insan otorite sahibi olabilir. Kendi mevkilerini korumak için bir araya gelen otorite sahipleriyle otoriteye maruz kalanlar arasındaki çatışma kaçınılmaz ve sürekli. Toplum, mal üreten sanayi sınıfı ile bunlardan faydalanan asalak, finans ve para işleri ile ilgilenen para sınıfı olarak ikiye ayrılır. Ancak birleşen ve çatışan toplumsal gruplar birbirleriyle yakın ilişkili içindedir. Böylelikle aslında toplumda çatışma ve birleşme bir aradadır.¹⁶⁰

Marx'a göre sınıf, mülkiyet ilişkileri birbirine benzeyen insanlardan oluşur. Belli bir grup diğer sınıf ya da sınıfları baskı altında tutar. Burjuva toplumunda baskı yapanlar kapitalistler, baskı altındakiler proletaryadır. Marx'ın değer emek kuramında "artık değer"i sömürücüler almaktadır. Aynı yaklaşım modern Marxçılar tarafından da kullanılmaktadır. Marx ve Engels aileyi üretim ilişkilerinin sonucu bir üst yapı kurumu olarak görür. Zillah Eisenstein, ataerkilliği toplumun siyasal denetimi için cinsiyete dayalı bir hiyerarşik düzeni olarak görür ve kapitalizmin bunu beslediğine inanır. Marxçı feministler, ev kadınlığının kapitalist toplumun getirdiği bir şey olduğunu ve bu tipin karakteristik işçi tipi olarak proletarya ile birlikte doğduğunu iddia ederler.¹⁶¹

Marx'dan sonra gelen çatışma kuramcılarında Georg Simmel, çatışan kişi ve gruplar arasındaki ilişki biçimlerini incelemiş, "ortak çıkarlara sahip dost

¹⁵⁸ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s. 85.

¹⁵⁹ Max Weber, *Din Sosyolojisi*, s. 342-344.; Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s. 88.

¹⁶⁰ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s. 89-91.

¹⁶¹ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s. 97-103.

topluluklarla farklı çıkarlara sahip hasım topluluklar arasında net bir ayırım yapılamayacağını ve birbiriyle bazen kesişen, bazen örtüşen, çatışanlarla çatışmayanların aynı grubun üyesi olduğu bütünleşmiş bir toplumsal yapı” olduğunu ifade etmiştir. Çatışmayı süreklilik arz eden bir durum olarak niteleyen klasik çatışmacılara karşı çıkan Simmel, “toplumsal eylemin daima ahenk ve çatışma, sevgi ve nefret” içerdiğini vurgulayarak, toplumdaki karşılıklı bağımlılığın farklı boyutlara ulaşmasının çatışma sürecini doğrudan etkilediğini ifade etmiştir.¹⁶²

Çatışma kuramı temelini atan Marx, toplumsal sistemlerdeki değişimin asıl kaynağının çatışma olduğunu vurgularken, Simmel, çatışmanın toplum için kaçınılmaz olduğuna dikkati çekmiştir¹⁶³

Marx, sınıflı bir toplumunda insanların, doğru olmayan ama asıl amacı egemen sınıfın statüsünü meşrulaştırmak ve korumak olan ideoloji sayılabilecek pek çok şeye inandığını, böylece bir ideolojinin, insanların kendi gerçek çıkarlarını anlamalarını engellediğini öne sürmektedir¹⁶⁴

Güç ve karşıt güç unsurları arasındaki rekabet sürecinin “tükenmeyen bir sürtüşme kaynağı” olduğunu ifade eden Dahrendorf ise, Marks’ın sınıf ve sınıf üzerinden yaşanan ekonomik çatışma, Weber’in de iktidar ve statü, güç kuramlarını alıp birleştirerek siyasi, ekonomik, kültürel ve benzeri olabilen toplumsal konular çevresinde toplanmış farklı grupların çıkar çatışmasına işaret eder.¹⁶⁵

Toplumsal normların sosyal bütünleşme ile açıklanamayacağını, bu normların güç sahiplerinin çıkarları çerçevesinde açıklanabileceğini, güç tarafından konulduğunu ve korunduğunu savunan Dahrendorf’a göre, sınıf kavramı, yetki ve otoritenin farklı dağılımından ortaya çıkan çatışma grupları anlamına gelmektedir. Çatışmanın şiddetini “kullanılan silahlar” belirlerken, çatışmanın yoğunluğu “çatışan tarafların katılım ölçüsü ve enerjisine” göre değişmektedir.¹⁶⁶

Çatışma kuramının en temel yönlerinden biri ideal toplum görüşüdür. İdeal bir toplum düzeninin olacağına inanan ve mevcut toplumsal düzeni mantık dışı bir

¹⁶² Wallece-Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s. 91-92.

¹⁶³ Sezgin Kızılcıkelik, *Sefaletin Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 112.

¹⁶⁴ Wallace R.A. - Wolf, A.W. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s. 133.

¹⁶⁵ Yakup Şahin, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar”, Barış Araştırmaları Ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt.1, No.1, 2013, s. 41.

¹⁶⁶ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, ss. 141-146.

kategoriye koyan çoğu çatışma kuramcısı, toplumu, güçlü bir topluluk tarafından sömürülen kitle olarak ideal düzenle karşılaştırır. Çalışmalarında, tahakküm ve yabancılaşma kavramlarını esas alan çatışma teorileri, sosyal yapının, içindeki üretim ilişkilerin sahipliğinden kaynaklanan çatışmalarla kişiler arasındaki ilişkilerin niteliğini belirlediğini varsaymaktadır.¹⁶⁷

Bütün bu yaklaşımlar içinde çatışma kuramı şu şekilde tanımlanabilir: “Toplumsal örgütlenmenin temelinde, değer ve kaynakların eşitsiz bölüşümünden kaynaklanan bir yapısal çelişki ve çatışmanın bulunmasından dolayı tüm ekonomik, toplumsal, siyasal kurum ve süreçlerin; kültürel, sanatsal ve bilimsel etkinliklerin, o toplumda yaşayan sınıf ya da grupların karşılıklı anlaşma, uzlaşma veya yardımlaşmaları sonucu değil; taraflar arasında değişik düzeylerde sürekli tekrarlanan çatışmaların sonucu oluşturulduğunu savunan kuramdır.”¹⁶⁸

Esasen din-çatışma etkileşimi olgusu oldukça karmaşıktır. Çatışmayla dinin birlikte görüldüğü veya gösterildiği durumlarda dinin çatışmanın neresinde olduğunu anlamak çok zordur. Gerçekten bilimsel olarak ve doğruyu görüp anlamak amacıyla bakılmak istenirse, sosyolojik düzlemde din-çatışma ilişkilerini iyi gözlemlemek, iyi okumak, iyi irdelemek, çatışmanın mi yoksa dinin mi daha etkili olduğunu veya her ikisinin aynı düzeyde mi etkili olduğunu, çatışmada asıl amacın dinsel mi olduğunu yoksa başka amaç ve etkenlerin mi söz konusu olduğunu doğru tespit etmek için çok çaba harcamak ve bunu yapmadan hemen kestirmeden hüküm vermemek gerektiği daha iyi anlaşılır.¹⁶⁹

5.3. Din İle Toplumsal Çatışmanın Karşılıklı İlişkileri

Tipolojik ve analitik perspektifle, işlevselci sosyolojinin yardımıyla, toplumsal çatışma-din ilişkilerine bakıldığında, denilebilir ki toplumsal çatışma-din ilişkileri diyalektik ve etkileşimsel bir özellik, bir karşılıklılık arz etmektedir. Toplumsal çatışma-din ilişkileri öyle karmaşık bir durum sergilemektedir ki konuya tek taraflı din üzerinden veya sosyal çatışma üzerinden bakmak zordur. Söz konusu karşılıklılık ve etkileşimsel özellik çerçevesinde din ile toplumsal çatışmanın

¹⁶⁷ R. Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz Alemdar, Bilgi Yay., İstanbul, 1989, s. 109-110.

¹⁶⁸ Ömer Demir - Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 47.

¹⁶⁹ Ejder Okumuş, *Din ve Toplumsal Çatışma*, s. 125.

karşılıklı ilişkilerinin temelinde iki tipte gerçeklik kazandığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, dinin etkili olduğu din-toplumsal çatışma ilişkisi; ikincisi ise dinin etkilendiği toplumsal çatışma-din ilişkisidir.¹⁷⁰

Din ve ideolojilerin tarihte birçok değişimlere, çatışma, ihtilal, devrim, savaş ve yıkımlara yol açtığı bilinen bir gerçektir. Özellikle dinsiz bir toplum olmadığı düşünüldüğünde, bu gerçek daha net bir şekilde anlaşılabilir. Bu bağlamda İbn Haldun, toplumların gelişiminde dinin önemi üzerinde çokça durmuş, dini birleştirici bir unsur olarak asabiyetin de üzerine koyarak dine bağlanan hanedan ve toplumun dini zayıf olanlara galip geleceğini ve dini bozulan toplumun çok kötü değişimlere sahne olacağını ileri sürmüştür.¹⁷¹

Gustave Le Bon'a görede inançlar, insanlık tarihinin en güçlü faktörlerinden biri olup toplumun inançlarında meydana gelen her değişmeyi büyük toplumsal değişim izler.¹⁷²

Toplumsal çatışmanın temel faktörü olarak din, toplumların hem lehine hem de aleyhine etkili işlevsel olabilir. Din, bazen meşrulaştırma işlevi görerek sosyal düzeni sağlar, sapma ve anomi durumlarına engel olursa da bazen böyle bir işlev görmek yerine mevcut toplumsal düzeni değiştirmeye yönelik bir hareket oluşturarak anomi ve sapmaya neden olabilir ve yeni çıkmış bir dini hareketi meşrulaştırarak toplumda çatışmaya, ayrılaşmaya, saflaşmaya, göçe ve devrime yol açabilir. Dolayısıyla din, düzeni sağlayabildiği gibi düzensizliğe de neden olabilir. Bir adım daha ileri giderek dinin, bir toplumun tarih sahnesinden silinmesinde etken olabilme potansiyeline sahip olduğu da söylenebilir.¹⁷³

“Materyalist ve Marksistler, genelde ideleri, özelde de dini ideleri, alt-yapıyı oluşturan temel faktör olarak düşündükleri ekonominin veya ekonomik faktörlerin gölge fenomenleri olarak kabul eder, dinin toplum hayatında ve toplumsal değişimde etkin bir faktör olamayacağını, hatta değişimi engelleyici bir fenomen olduğunu ileri sürerlerken, idealistler, örneğin Hegel, ide ve fikirlerin, tarihin ve toplumsal

¹⁷⁰ Bkz. Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yay., İstanbul, 2012, s.104.

¹⁷¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, c.1, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2.bas. Dergâh Yayınları, İstanbul, 1988, s. 485-488

¹⁷² Pitirim Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, C.2, Çev. M. Raşit Öymen, Ankara, 1994, s. 190-191.

¹⁷³ Ejder Okumuş, *Kuranda Toplumsal Çöküş*, 4. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.

değişimin asli faktörleri olduğunu iddia etmektedir. Din sosyolojisinde bu konuya belki de en geniş ilgiyi Max Weber göstermiştir. Weber'in sosyolojisinde değerler, özellikle de dini ve ahlaki değerler, dini düşünce, zihniyet ve kıymet hükümleri, sosyo ekonomik değişimde rol alabilir, hatta yeri geldiğinde değişimin egemen faktörü olabilirler.¹⁷⁴

Batı'da modern kapitalizmin doğuşunda oynadığı rolde görüldüğü üzere din, sosyal ve ekonomik değişimin, yeni bir takım değerlerin oluşturulmasının temel etkeni olabilir. Weber'e göre modern anlamıyla kapitalizm, Batı'da, Calvinist, Pietist, Babtist ve Metodist Protestan çevrelerin yaşayışında beliren püritanizm biçimindeki bir zahitlik anlayışı sayesinde ortaya çıkmıştır. Hristiyanlığın Kalvenci Protestan yorumu, Batı'da sadece kapitalist ekonomiye değil, aynı zamanda modernliğe ve bununla bağlantılı olarak laik bilgi, bilim ve sekular toplum kurumlarına geçişte de başlı başına önemli bir rol oynamıştır. Weber, dinin sosyal değişimdeki olumlu veya olumsuz ya da muhafazakar veya yaratıcı rollerini aydınlatmak üzere din önderlerinin bir tipolojisini yapmakta ve bu çerçevede peygamber ve rahip tipleri üzerinde önemle durmaktadır.¹⁷⁵

Bu iki tipten rahip, yerleşik sistem veya toplumsal düzenin bir parçası olarak onun üzerinde yaratıcı bir işlev icra etmeksizin yalnızca geleneksel düzenin idamesini sağladığı halde, peygamber, bir değişimci portresiyle ortaya çıkar ve orijinal deneyimi ile yerleşik kalıplara meydan okur ve başarılı olması durumunda da yeni mesajının yaratıcılığı sayesinde taraftarlarının sosyal hayatı üzerinde köklü değişiklikler gerçekleştirir. Weber'in sosyolojik terminolojisinde¹⁷⁶ tam bir karizma yüklü fert demek olan peygamber, karizmatik liderliğin dini bir tezahürü olarak varlık sayesinde yerini alır. Peygamber, orijinal deneyimi ile yerleşik modellere meydan okur ve şayet başarılı olursa, yeni mesajının yaratıcılığı sayesinde taraftarlarının sosyal hayatı üzerinde köklü değişiklikler gerçekleştirir. Karizma terimi, liderin alelade insanlar üzerinde icra ettiği cazibe gücünü ifade etmektedir. Böyle bir güçle dini lider, insanlar, özellikle taraftarları katında oluşturucu, yaratıcı

¹⁷⁴ Ejder Okumuş, Din ve Toplumsal Çatışma, 2012, s. 102.

¹⁷⁵ Max Weber, Din Sosyolojisi, 2012, ss.142-144.; Ejder Okumuş, Din ve Toplumsal Çatışma, 2012, s. 103.

¹⁷⁶ Max Weber, Din Sosyolojisi, 1964, s. 46

bir zihniyeti devreye sokar. Böylece geleneksel sosyal çevrede, dini liderin karizmatik etkisi en güçlü devrimci bir değişimi gerçekleştirecek bir işlev görür.¹⁷⁷

Dinin, başlı başına çatışma ve devrim etkeni olması bağlamında denilebilir ki mevcut egemenlik ilişkilerini değiştirme denemeleri, egemenliğin yapısı ve meşruiyetine bağlıdır. Elitlerin barış yoluyla dolaşımını engelleyen donmuş egemenlik şekilleri, radikal devrim hareketlerine sahne olabilirler. Eğer egemenlik mevkilerinin işgali rasyonel bir temele dayanmıyorsa, karmaşık ideoloji ve mitolojilere dayanılarak toplumun tüm yapısını değiştirme istenebilir. O zaman sosyal ayaklanma, aynı zamanda dini bir hareket olur: Bugomil, Hussit, Bundschuh hareketleri, Taufer ayaklanmaları, politik devrim isteklerini Tanrı tarafından istenen bir toplumsal düzene çağırarak veya dayanarak temellendirmişlerdir.¹⁷⁸

İslam dininin, karizmatik bir lider olarak Hz. Muhammed'in vefatını müteakip ortaya çıkan Raşit Halifeler döneminde de İslam toplumunda toplumsal değişimin, toprakları genişletmenin, çatışmanın, savaşın temel faktörü olmaya devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde bir takım önemli iç mücadele ve çatışmalarla birlikte İslam toplumunun sınırları çok hızlı bir şekilde genişlemeye ve İslam toplumları başka toplumlarla, Müslüman olan ve olmayan yeni çevrelerin kültürleriyle karşılaşmaya, akültürasyona girmeye başlamışlardır. Daha sonraki dönemlerde ve hatta günümüz dünyasında dahi İslam, çeşitli olaylarda, değişik yer ve zamanlarda, çeşitli toplumların siyasal, sosyal, kültürel vb. değişimlerinde önemli bir etken olarak işlev görebilmektedir çatışma bağlamına gelinirse, Hristiyanlık, Yahudilik vd. gibi İslamiyet de tarihsel olarak çeşitli şartların etkisiyle çatışmalara, savaşlara girmiş ve bu yolla da çok önemli değişimlerde etkin roller oynamıştır.¹⁷⁹

Özetle din, çatışmaya yol açabileceği, çatışmanın çıkmasında, derinleşmesi veya genişlemesinde temel etken veya kaynak olabileceği gibi çatışmanın engellenmesinde de temel etken olabilir. Ayrıca din çatışmayı olumlu ve olumsuz yönlerde etkileyebileceği gibi çatışma da dini olumlu ve olumsuz yönlerden etkileyebilir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Ejder Okumuş, *Din ve Toplumsal Çatışma*, 2012, s. 103.

¹⁷⁸ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, 2012, s. 127.

¹⁷⁹ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, 2012, s. 4.

¹⁸⁰ Ejder Okumuş, *Din ve Toplumsal Çatışma*, s. 105.

6. KARİZMA, KARİZMATİK LİDERLİK, OTORİTE

6.1. Karizma Kavramı

Karizma Yunancada “ilahi ilham yeteneği (divinely inspired gift)” anlamına gelmektedir.¹⁸¹ Karizma kavramı sonraları Hristiyan Kilisesi tarafından adapte edilmiştir. Karizma St. Paul-Romans’ın iki mektubunda Kutsal Ruh’u (Holly Sprit) tanımlamak için kullanılmıştır. Karizma (charismata); hediye, yönetme, öğretme, akıl, nezaret, sıra dışı başarı, kâhinlik ve şifa olarak tanımlanmıştır. Ancak zamanla Kilisenin skolastik yönüne vurgu yapmak içinde de kullanılmıştır. Kilise mensuplarının oynadığı çeşitli roller insanlar tarafından oluşturulan kurallar ya da prosedürlerden çok Tanrının bir hediyesi olarak Kabul görmüştür.¹⁸²

“Karizma” kavramı, bireysel olarak bir şahsı sıradan insanlardan ayıran ve onun doğaüstü, insanüstü ya da en azından bazı özsel istisnai güçlere ya da niteliklere sahip sayılmasına yol açan belli bir nitelik anlamında kullanılacaktır. Bunlar sıradan insanların ulaşamadığı ancak kutsal, ilahi kökenleri olan ya da örnek oluşturan özelliklerdir ve bir kişi, bu özellikler temelinde lider sayılır. İlkel şartlarda bu özel saygı biçimi peygamberlere, tedavi edici ya da hukuki bilgelik sahibi olmakla meşhur kişilere, avda liderlik edenlere ve savaş kahramanlarına gösterilir. Çoğunlukla karizmatik kişinin sihirli bir güce sahip olduğu düşünülür. Söz konusu niteliğin etik, estetik ya da buna benzer daha başka açılardan uygun sayılıp sayılmayacağı, kuşkusuz bu kavram açısından önem taşımaz. Önemli olan tek şey, söz konusu bireyin karizmatik güce konu olanlar ve “izleyiciler” ya da “tarafhtarlarca” gerçekte nasıl görüldüğüdür.¹⁸³

Tarihsel olarak “ yetenek” manasına gelen eski bir yunan kelimesinden türeyen karizma kavramı, daha sonra Hristiyan kilisesince tanrı tarafından iyileştirme, tahmin gibi olağanüstü, beceri gerektiren işleri gerçekleştirebilmek için

¹⁸¹ Mehmet Ozan Cinel, Karizmatik Liderlik Özelliklerinin Örgütsel Bağlılık Unsurları Üzerindeki Etkileri ve Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2008, s. 35.

¹⁸² Sami Yıldızbaş, Karizmatik Liderlik Davranışlarının İş Performansına Etkisinde İş tatmininin Aracılık Rolü, Doktora Tezi, Isparta, 2015, s. 48.

¹⁸³ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, Çev. H. Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara, 2014, s. 91-92.

gönderilen yetenekleri açıklamak gayesi ile kabul edilmiştir. Kelime, Max Weber öncülüğünde, liderlik olgusuna uygulanmıştır.¹⁸⁴

Örgütsel açıdan bakıldığında ise karizma kavramı, liderin, başta izleyenleri olmak üzere iletişimde bulunduğu diğer kişilerin güvenini, beğenisini, hayranlığını kazanma yetisi ile onlar üzerinde etkileyici bir güce sahip olması şeklinde tanımlanabilir. Karizma, liderin çevresindeki insanların duygularına hitap etmesidir. En genel anlamıyla, iletişim kurulan insanlarda duygusal heyecan yaratmak ve çarpıcı olmaktır.¹⁸⁵

Karizmanın seküler ve liderlik bağlamında uygulanması ise Alman sosyolog Max Weber'in öncülüğünde gerçekleşmiştir. Weber, karizmayı toplumdaki değişimci güçleri ifade eden bir şemsiye kavram, karizmatik lideri de sosyal değişime neden olan kişi olarak tanımlamaktadır. Weber'in bu kavramı idare ve işletme literatürüne taşıyan ilk kişi olduğu kabul edilir. Weber'in karizma kavramını kullanım şekli, "karizmatik yetki" anlamındadır.¹⁸⁶

Karizma kavramı, ilk defa "karizmatik yetki" kavramını kullanan Max Weber tarafından ortaya konulmuştur. Karizma kavramı Weber için şu anlamlara gelmektedir:

- Halkın sevgi kaynaklı oluşturduğu destek,
- Yığınlardaki paternalist olma hali,
- Lider ve ardındakiler arası ilişkideki hissi kenetlenme,
- Efsunlayıcı niteliklere sahip bir liderin olma durumu,
- Liderde olduğuna inanılan dünyevi ya da dini tabiatüstü güçler üzerine yaratılan popülarite,
- Liderin erk sahibi, bilge ve fazilet sahibi olduğuna yönelik halkta oluşmuş kanı.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Çiğdem Kirel, "Liderlik Davranış Biçimleri Konusuna Yeni Bir Yaklaşım, Karizmatik Liderlikten Dönüşümsel Liderliğe", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt I, sayı 1, 2001, s. 45

¹⁸⁵ Melek Tüz, Zeyyat Sabuncuoğlu, *Örgütsel psikoloji*, Alfa Aktüel Yayınları, Ankara, 2008, s.215.

¹⁸⁶ Atilla Baransel, "Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi", 3. Baskı, İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul, 1993, s. 168.

¹⁸⁷ Sami Yıldızbaş, *Karizmatik Liderlik Davranışlarının İş Performansına Etkisinde İş tatmininin Aracılık Rolü*, s. 48.

Moscovici'ye göre, karizma, yeni bir topluluğun ortaya çıktığı *Big Bang* enerjisini ifade eder. Karizmalı toplumun özellikleri (değerlerinalışkanlığı, vb.), kurumsallaştıran/ kuran bir toplumun özellikleridir. Her şey yeniden şekillenir; bir tarih başlar; insanlar, burada kendilerinin kendilerine ve şeflerine güvenli, coşkulu ve güçle dolu hissederler, kendidüşünce ve değerlerinin gücünden emindirler.¹⁸⁸

6.2. Karizmatik Lider

Karizmatik liderlik konusu sosyoloji, psikoloji, örgütsel davranış, tarih, yönetim, insan kaynakları ve siyaset bilimi gibi sosyal bilimlerin çeşitli dalları tarafından ele alınmıştır. Karizmatik liderler üyelerinin ihtiyaç, değer, kaynak ve özelemlerini kendi ilgilerinden kolektif ilgilere dönüştürür. Bundan dolayı izleyiciler liderlerinin misyonlarına gönülden bağlanırlar. İzleyiciler liderlerine güvenir, değerlere büyük önem verir ve motivasyonları artar. Karizmatik liderler; yol gösteren, ilham ve güven veren, saygı uyandıran, geleceğe yönelik olumlu düşünmeye teşvik eden, izleyicilerin yaşamlarında gerçekten önemli olan şeyleri görmelerini kolaylaştıran, misyon duygusu aktaran ve güdeleyici davranışlar sergileyen liderlerdir.¹⁸⁹

Karizmatik lider; rota belirleyen, itibar sahibi olabilen, gelecek için umut yaratan, ilham ve güvenin oluşmasını sağlayan, misyon hissi uyandırabilen, insan hayatında önem teşkil eden hususların görünürlüğünü sağlayan ve güdüleyici tavırlara sahip olan lider şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁹⁰

Karizmatik özelliklere sahip liderlerin insanlar Lider Tiplerine Kur'an Açısından Bir Yaklaşım üzerinde yüksek bir etki yarattığı görülmektedir.¹⁹¹ Bu tür liderler, kendine oldukça fazla güvenen, vizyonlarını açıkça belirten ve ortamda gereksinim duyulan etkileyici güce sahip kişilerdir. Karizmatik lideri farklı kılan;

¹⁸⁸ Nuri Bilgin, *Kolektif Kimlik*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 43–44.

¹⁸⁹ Ercan Oktay–Hasan Gül, “Çalışanların Duygusal Bağlılıklarının Sağlanmasında Conger ve Kanungo'nun Karizmatik Lider Özelliklerinin Etkileri Üzerine Karaman ve Aksaray Emniyet Müdürlüklerinde Yapılan Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003, Sayı.10, ss. 403-427.

¹⁹⁰ Hasan Gül- Güner Çöl, “Atıf Teorisinde Belirtilen Karizmatik Lider Özelliklerinin Üçlü Örgütsel Bağlılık Modeliyle İlişkileri Üzerine Bir Araştırma,” s.165.

¹⁹¹ Cemile Çelik- Önder Sünbül, “Liderlik algılamalarında eğitim ve cinsiyet faktörü: Mersin ilinde bir alan araştırması” *Süleyman Demirel Üniversitesi, iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi* (3), 2008, s. 52.

sahip olduğu öngörü, vizyon ve insanları inandığı amaca ulaşabilmek için harekete geçirme becerisidir. Bu liderler genellikle, geçiş ya da kriz zamanlarında ortaya çıkmaktadırlar.¹⁹²

Karizmatik liderler genellikle kriz ve kaos koşulları sonucunda ortaya çıkmaktadırlar. Atatürk, Gandhi, Hitler ve M. Luther King gibi tarihe mal olmuş büyük karizmatik liderlerin tamamı ülkelerinin olumsuz koşullarının bir ürünüdür. Ekonomik kriz, siyasi istikrarsızlıklar veya savaş durumu gibi olumsuz koşullar toplumların kahramanlara duyduğu gereksinimi artırmaktadır. Özellikle yeterince organize olamamış toplumlar, birçok konuyu düzene koymak ve sıçrama yapmak için bir kahramana ihtiyaç duymaktadırlar.¹⁹³

Conger ve Kanungo, 1987 ve 1988 yıllarında karizmanın atıfsal bir olay olduğu varsayımına dayanan ve örgütlerde nasıl ortaya çıktığını açıklayan bir liderlik teorisi geliştirmişlerdir. Bu teoride liderlik kalitesinin bireylere etkisini ve bu etkinin grup üyelerinin bireysel olarak kabul edip lidere karizmayı atfetmesi şeklinde açıklamışlardır.¹⁹⁴

Conger ve Kanungo'nun geliştirmiş olduğu modelde karizma atıfsal bir fenomendir. Yazarlara göre her hangi bir grubun üyeleri grup amaçlarına ulaşmak için birlikte çalıştıklarında grupta statüler belirmeye başlar. Diğer üyeler üzerinde en fazla etki oluşturan lider olarak algılanır. Takipçiler lideri kendileri ile etkileşim temelinde kavrar ve tanırlarsa bu rol konsensüsle gerçekleşir. Karizmatik liderlikte de bu süreç böyle gelişir. Bu bakımdan karizma, diğer liderlik tiplerinde olduğu gibi, örgütte liderin davranışlarını gözlemleyen takipçiler tarafından yapılan bir atıf olarak görülmelidir.¹⁹⁵

Genel olarak karizmatik liderler; yol gösteren, ilham ve güven veren, saygı uyandıran, geleceğe yönelik olumlu düşünmeye teşvik eden, insanların yaşamlarında gerçekten önemli olan şeyleri görmelerini kolaylaştıran, misyon duygusu aktaran ve

¹⁹² Şadi Can Saruhan-Müge Leyla Yıldız, *Çağdaş yönetim bilimi*, Beta basım Yayın, Ankara, 2009, s. 249.

¹⁹³ Acar Baltaş, *Değişimin İçinden Geleceğe Doğru Ekip Çalışması ve Liderlik*, 1.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 105.

¹⁹⁴ Murat Akçakaya, *21. Yüzyılda Yeni Liderlik Anlayışı*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2010, s. 259.

¹⁹⁵ Sami Yıldızbaş, *Karizmatik Liderlik Davranışlarının İş Performansına Etkisinde İş tatmininin Aracılık Rolü*, s. 52-53.

güdüleyen davranışlar sergileyen liderlerdir şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁹⁶ Karizmatik liderler izleyicilerinin ihtiyaçlarını, değerlerini, tercihlerini ve isteklerini değiştirir. Özetle karizmatik liderler sahip oldukları öz güvenleri, cesaretleri, konuşma ve ikna yetenekleri, vizyon ve değerleriyle başkalarını etkileyebilen kişilerdir.

6.3. Otorite

Herhangi bir konuda bir şeyin yeterliliğine herkesi inandırarak bir kişinin kendine sağladığı itaat ve güven; hâkimiyet ve emretme kudreti; yaptırım koyma ve kullanma gücüdür.¹⁹⁷ Diğer bir tanımı ise; kişi ve ya eserin kişi ve kişi birliktelikleri üzerinde sağladığı güven, yargılama, disipline etme, korku uyandırma kapasitesi sayesinde elde ettiği gücü kullanarak insanları daha yüksek standartlarda ve ya düzende hareket etmelerini sağlamaktır.¹⁹⁸

Weber, beşeri davranışın bir kurallar sistemine bağlı olarak geliştiğini ve bunun da sosyolojik analiz için bir temel oluşturduğunu belirtmektedir. Davranışları yönlendiren bir kurallar sisteminin varlığı, örgüt kavramını temelini meydana getirir. Weber, örgütün kurallarına “idari düzen” demektedir. İdari düzenin en önemli özelliği, kimin kime emir vereceğinin belirtilmiş olmasıdır. Bu bakımdan yönetim ve otorite birbiriyle yakından ilişkilidir. Her otorite biçimi, kendisini yönetim olarak tanımlar ve onun gibi işlev görür. Her yönetim biçimi de birçok yönlerden otoriteye ihtiyaç duyar.¹⁹⁹

Weber, otorite ile güç arasında ayırım yapar. Eğer bir kişi, sosyal bir ilişkide, kendi iradesini başkasının direnmesine rağmen yerine getirebiliyorsa, güce sahip demektir. Otorite ise, gücün özel bir biçimidir. Bir emiri başkasına itaat görevi yüklüyorsa, bu otoritedir. Otorite meşruluk esasına dayanır. Meşruluğun da bir “inanç” temeli bulunmaktadır. Bu inanç da, verilen emirlerin doğru olduğuna ve bu nedenle de ona itaat edilmesi gerektiğini ifade eder. Otorite ilişkilerinde yönetici, güç uygulamaya yetkili olduğunu, yönetilen de, emirlere itaat etmenin kendi görevi

¹⁹⁶ N. Uyguç- E. Duygulu, "Dönüştürücü Liderlik, Etkileşimci Liderlik ve Performans", Erciyes Üniversitesi 8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri Kitabı, 2000, ss. 587, 596.

¹⁹⁷ Wikipedia, Erişim Tarihi: 29.08.2018.

¹⁹⁸ *Okyanus Türkçe Sözlük*, C.2, Political Religions 7(1): Fars Yayınları, İstanbul, 1971, s. 25-43.

¹⁹⁹ Bilal Eryılmaz, *Bürokrasi ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008, s. 49

olduğunu düşünür. Görüldüğü gibi meşruluk ve idari aygıt, Weber'in otorite tipinin inşasında iki önemli kriterdir.²⁰⁰

6.4. Otorite Tipleri

Max Weber bir kişinin kendine sağladığı güven ve itaat sayesinde; herhangi bir konuda bir şeyin yeterliliğine herkesi inandırabilen ya da bu konuda meşruiyet ölçüsünü temel alarak emretme ve hâkimiyet gücüne sahip bireylerin (liderlerin) üç farklı otoriteden güç aldığını savunmuştur. Bunlar, yasal(rasyonel), geleneksel ve karizmatik olmak üzere üç türü vardır.

6.4.1. Yasal (Rasyonel) Otorite

Normatif kuralların meşruluğu ve bu yasalara göre egemenlik konumuna getirilenlerin, emir verme hakkı olduğu inancına dayalıdır. Yasal otoritenin en saf uygulaması, bürokratik yürütme memurlarının çalıştırıldığı durumdur. Burada sadece seçilme ya da atanma yoluyla örgüt yöneticiliğini ele geçirme söz konusudur.²⁰¹ Bu otorite tipinde yasalar tarafından konulmuş ödevlerin yerine getirilmesinde itaat ve emir verme yetkisini elinde bulunduranlar, rasyonel ve yasal kurallara uygun şekilde davrandıkları sürece meşrudurlar.²⁰²

Yasal Otoritenin etkinliğini kullanan liderler, karşılıklı olarak birbirine bağımlı aşağıda görüşlerin geçerliliğinin kabulü üzerine kuruludur.

1. Herhangi bir rasyonel değer, yasal kural veya amaca göre ister sözleşme ile isterse zorlamayla kurulmuş olan toplumsal grupların bütün üyelerinin bu kurallara uyması beklenir.

2. Bütün yasal düzenlemeler, birbiriyle tutarlı soyut kurallar ile bilinçli bir şekilde oluşturulmuş. Yönetim biçimi ise; yasada hükümlerce belirlenmiş, sistemce onaylanmış, kınanmayan ilkeleri izleyen, genellemeler biçiminde anlatılabilen, çıkar ilişkilerinin rasyonel bir şekilde sorgulanmasıyla oluşmaktadır.

²⁰⁰ Bilal Eryılmaz, *Bürokrasi ve Siyaset*, 2008, s. 50.

²⁰¹ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, s. 52-59.

²⁰² Bilal Eryılmaz, *Bürokrasi ve Siyaset*, 2008, s. 54.

3. Yasal otoriteye sahip lider devlet başkanı dahi olsa konumuyla ilgili eylemlerinde ve verdiği emirlere kendisi ve resmi memurları, her türlü kişisel duygu ve düşüncesinden soyutlanarak düzene bağımlı kalır. Faaliyetlerini kendi koyduğu kurallar ve verdiği emirler çerçevesinde yürüten, makam odası, dairesi veya bürosu bulunan kişilerdir.

4. Otoriteye itaat eden kişiler sadece ilgili kuruluşun ve kurumun üyesi olduğu için yapar ve kanunlara itaat ederler.

5. Bir kurumun üyeleri, otoriteyi elinde bulunduran kişiye kendisine tanınmış olan rasyonel sınırlar içerisinde saygı ve hizmet gösterirler.

6.4.2. Geleneksel Otorite

Çok eski zamanlarından beri süregelen geleneklerin kutsallığına ve bu geleneklere göre gücü kullananların meşruluğuna olan yerleşik inanca dayalıdır.²⁰³ Bu tür örgütlü otorite, esasında genel bir ortak eğitimden kaynaklanan kişisel bağımlılık duygusudur. Gücü elinde bulunduran kişi bir “üst, amir” değil, kişisel anlamda bir “effendi”dir. İdari görevlileri “memurlar” değil, kişisel hizmetçileridir.²⁰⁴ Onun emirleri, kişisel ve keyfi olabilir, fakat bunlar geleneklerin olanak verdiği çerçevededir. Tebaası ona, kişisel bir sadakat ya da geleneksel statüsüne saygı duyarak itaat eder. Bu otorite biçimi, patrimonial ve feodal olmak üzere iki şekilde kendini gösterir. Geleneksel otoritenin patrimonial biçiminde, idari aygıtta çalışan personel, ücret ve bahşiş bakımından genellikle efendilerine kişisel bakımdan bağımlı olan (hizmetçiler, akrabalar ve gözdeleler gibi) tebaadan oluşur. Öte yanda, feodal biçimindeki otorite aygıtında çalışanlar, efendiye karşı önemli ölçüde özerkliğe sahiptir. Feodal görevliler, efendiye, kişisel olarak bağımlı değildir. Efendi ile aralarında bir sadakat yemini çerçevesinde, Feodal görevliler, kendilerine ayrılmış alanlarda bağımsız yetki kullanırlar; genellikle kendi özel mülkleri vardır; varlıkları ve gelirleri için üstlerine bağımlı değildirler. Weber’e göre eski Mısır, Bizans imparatorluğu vb. Geleneksel otoritenin özel bir biçimi olarak patrimonial örgütlerdir.²⁰⁵

²⁰³ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, 2014, s. 52-53.

²⁰⁴ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, 2014, s. 69.

²⁰⁵ Bilal Eryılmaz, *Bürokrasi ve Siyaset*, 2008, s. 51.

6.4.3. Karizmatik Otorite

Bir bireyin istisna kutsallığına, kahramanlığına, örnek özelliklerine ya da onun tarafından açıklanan veya emredilen normatif kalıpların ya da emrin kutsallığına olan bağlılığa dayalıdır.²⁰⁶ Bu otorite tipinde idari aygıt, takipçiler yeterli miktarda olduğu zaman, çok gevşek ve istikrarsızdır. Genellikle çok inançlı taraftarlar, halkla lider arasında “aracı” bir rol oynarlar. Weber’in otorite tipolojisi içinde, başka düşünürler tarafından en çok üzerinde durulan ve ilginç bulunanı, karizmatik otorite olmuştur. Karizmatik otorite, sosyal ve psikolojik bir olgudur. Çünkü bu otorite tipi, içinden çıktığı toplumdan ve onun şartlarından bağımsız bir biçimde ele alınamaz. Her toplum, tarihsel, geleneksel, ekonomik ve siyasal şartların hazırladığı belli bir ortam nedeniyle kendi karizmatik önderlerini ortaya çıkarır.²⁰⁷

Karizmatik otorite günlük rutin ve din dışı hayatın dışındadır. Bu açıdan hem rasyonel ve özellikle bürokratik güce, hem de ataerkil, patrimonial, feodal biçimiyle olsun geleneksel güce kesin olarak zıttır. Bürokratik otorite, zihinsel yolla çözümlenebilir kurallara bağlı olmak anlamında özellikle rasyoneldir; karizmatik güç ise, her türlü kurala yabancı olması anlamında, özellikle rasyonel değildir. Geleneksel otorite, eskiden kalma örneklerle bağlıdır ve bu açıdan kurallara da bağlıdır. Karizmatik otorite ise, kendi egemenlik sınırları içinde geçmişi reddetmekte ve bu anlamda özel bir devrimci güç niteliği taşımaktadır. Ne lider ne de toplumsal bakımından ayrıcalıklı gruplara mülkiyet sahipliğine dayalı hiçbir mevki tahsisi tanımaz. Onun için tek meşruluk dayanağı, kanıtlandığı sürece, başka değişle Kabul gördüğü ve taraftarlarla öğrenciler arasında karizmatik biçimde etkili olduğu sürece, kişisel anlamda karizmadır.²⁰⁸

Weber’e göre, yasal (rasyonel) otorite geleneksel ve karizmatik otorite tipleri arasındaki farkın sebebi sosyal yapıdır. Bu nedenle, otorite tiplerini belirlerken tercih ettiği yaklaşıma göre; tek geçerli yaklaşımın olmadığı, bütün otorite ve liderlik yapılarının bu üç tipten birine uyması gerekmediğini belirtir.²⁰⁹ Weber bu üç otorite tipi siyasal rejimler ile de örtüşmektedir. Fransız devrimi ve Amerikan devrimi sonra

²⁰⁶ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, 2014, s. 52-53.

²⁰⁷ Bilal Eryılmaz, *Bürokrasi ve Siyaset*, 2008, s. 53.

²⁰⁸ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, 2014, s. 95-96.

²⁰⁹ Bryan S. Turner, *Max Weber ve İslam, Eleştirel Bir Yaklaşım*, Çev. Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara, 1991, s. 39.

demokratik liberal devletler ve çağdaş komünist devletler Yasal (rasyonel) otorite, Eski Krallıklar ve Feodal derebeylikler ise Geleneksel otoriteyi, Egemenliği elinde bulunduran amirin yüceltilmesi üzerine kurulmuş olan diktatörlüklerde ve çağdaş milliyetçiliklerde (faşizm) Karizmatik otorite görülmektedir. Ancak Weber, bu üç otorite tipinin her zaman bir arada olduğunu savunmaktadır.²¹⁰

²¹⁰ Maurice Duverger, *Sociologie de la Politique (Siyaset Sosyolojisi)*, Çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1975, s. 212-213.

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA DİN-TOPLUM İLİŞKİLERİ

1. AFGANİSTAN'A GENEL BİR BAKIŞ

Afganistan, jeopolitik ve stratejik konumundan dolayı dünyanın ve özellikle de tarihçilerin ilgisini çekmektedir. Afganistan'da tarih öncesi döneme ait tarihi kazılar, 1936 yılında Avrupalı bilimciler tarafından yapılmış, kazılarda taş devri, daha doğrusu üçüncü taş devri dönemine ait tarihi esreler bulunmuştur. Kazılardan çıkan eserlere göre günümüzden 6000 yıl öncesinden de Afganistan'da medeniyetlerin yaşandığı anlaşılmaktadır.²¹¹

Afganistan geçmişlerde “Ariyana” ve “Horasan” isimleri ile adlandırılmıştır.²¹² Bilim adamları; Afganistan'ın tarihi gelişimi ve coğrafi konumu itibariyle “stratejik yol”, “imparatorlukların geçiş yolu”, “ipek yolu kavşağı”, “dünyanın damı”, “Hindistan kapısı”, “İslam dünyasının doğu kapısı”, “kesişme noktası”, “medeniyetler noktası”, ve “Asya'nın kalbi” şeklinde tanımlamaktadırlar.²¹³ Afganistan birçok medeniyetin evi ve uğrak noktası olmuştur. Zerdüştler (M.Ö. 7.-6.) yüzyıllarda ev sahipliği yapmıştır. Büyük İskender'in bu topraklardan geçerek Hindistan'a kadar varması ile bu coğrafya medeniyetler buluşması ve uzlaşmasına ev sahipliği yapmıştır.²¹⁴

Bu toprakların ismi ilk kez M.Ö. 530'da Zerdüşt metinlerinde büyük Daryuş'un imparatorluğunu kurduğu yer olarak geçmektedir. M.Ö.500. yılda Hahameniş, ardından büyük İskender (M.Ö.331) bu topraklara girmiş ve Herat yakınında bir şehir kurmuştur.²¹⁵ Büyük İskender'den sonra Baktrian devleti (M.Ö.187) bu topraklara hâkim olmuştur.²¹⁶ Milâdî birinci ve ikinci yüzyıllarda meşhur İpek Yolu, Afganistan'ın Belh şehrinden geçip, Rum ve Çin İmparatorluğunu

²¹¹ Abdulhai Habibi, *Tarihi Muhteseri Afganistan (Afganistan Özet Tarihi)*, Kabul, 1346 (h.ş), s.3.

²¹² Ferid Pejend, *Coğrafya-i Tarih-i Afganistan*, Meyvand Yayınları, Kabil, 2005, s.1-4.

²¹³ Hacı Beşir Ahmet Ansarı, *Afganistan Der Ateş-i Neft*, Meyvand Yayınları, Kabil, 2003, s. 1.

²¹⁴ Mir Gulam Muhammed Ğubar, *Afganistan Der Mesiri Tarih*, Cumhuri Yayınları, İran, 1995, s. 39-40.

²¹⁵ Peter Marsden, *Taliban*, Çev. Necle Handek, Neşriye-i Vezaret-i Harice, Tehran, 1388(h.ş), s. 30.

²¹⁶ İlhan Bilgü, “Afganistan”, *DİA*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 404-405.

birbirine bağlamıştır. Daha sonra “Kuşanlar” ve 224-651 yılları arasında “Sasaniler” bu topraklara hâkim olmuşlardır.²¹⁷

Kuşanlar döneminde Afganistan’ın doğusu Budistlerin merkezi haline gelmiş ve meşhur Nevbahar tapınakları orada faaliyet göstermiştir. Ayrıca 7. Yüzyılda Zerdüş, Brahmen dinleri²¹⁸ ve Ak Hunlar (5.yy), 639 yılında Müslümanlar o dönemde Horasan olarak bilinen bu topraklara girmişler. Tarih kitaplarına göre İslâm, Hz. Ömer, Hz. Osman veya Muaviye döneminde Basra Valisi olan Abdurrahman bin Semüre tarafından²¹⁹ İslâm bu topraklara yayılmaya başlamıştır. Yegin’e göre, ilk İslâm ordusunun 642’de Sasani imparatorluğu vasıtasıyla girdiğini ancak Afganlar ile Müslüman orduları arasında mücadelenin 652’den başlayıp yaklaşık 200 yıl devam ettiğini söylenmektedir.²²⁰ Ensari ise Afganistan’ın başkenti olan Kabil’de kurulan ilk İslami hükümetin Yakub-ı Leys-ı Sefa ismindeki bir genç tarafından kurulduğunu yazmaktadır.²²¹ Afganistan’ın şimdiki sınırları pek fazla geçmişe sahip değildir. Bugün Afganistan olarak anılan coğrafya 18. Yüzyılın başında Kandahar Peştunlarından olan Ahmad Şah Abdali tarafından Afganistan olarak isimlendirilmiştir.²²²

Afganistan 1747 yılında bu isimle bir topluluğun muhtelif kabilelerin topraklarında kurulmasından itibaren²²³ merkezi otoriteye karşı çıkan isyanlar ve devletin kırsal kesime tahakküm etme çabaları ülke tarihini oluşturmaktadır. Köylü, devleti yabancı bir güç olarak görmektedir. Devlet yetkilileri ile köylüler birbirlerini değersiz görmektedirler. Bu durum sadece istisna olarak Kabil’de farklıdır. Şehir, devlet memurları, askerler, öğretmenler ve entelektüellerin yetiştiği; kâfir küstahların barınağı olarak görülürken taşra ise dinin, sünnetin ve gelenekçi değerlerin yeri

²¹⁷ Peter Marsden, *The Taliban: War, Religion and the New Order in Afghanistan*, Zed Books, 1998, s. 31.

²¹⁸ Ğulam Muhammed Ğubar, *Afganistan Der Mesir-i Tarih* (Tarih Seyrinde Afganistan), 9.Baskı, C. I-II, Cumhuri, Kabil, h. 1368-1990 m, s. 49.

²¹⁹ Sahailla Kamalluddin, *Afganistan’da Ortaokul ve Liselerde Din Eğitimi ve Öğretimi*(Öğretim Programları ve Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme),s. 20

²²⁰ Abdullah Yegin, *Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları, İstanbul, 2015, s. 14

²²¹ Hacı Beşir Ahmet Ensari, *İslâm ve Huviyet-i Milli Ma – Çehar Makale-* (İslâm ve Bizim Milli Kimliğimiz-Dört Makale). h. 1394- 2016m. s. 14.

²²² Peter Marzedin, *Afganistan: Aqaliyetha, Munaziaat ve Cestucu Barayi Sulh*, Çev. Ahmad Rıza Daniş, Waje yayınları, Kabul, h 1397-2018m, s. 30.

²²³ Olivier Roy, *Afganistan’da Direniş ve İslam*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 25-38.; Said Muhammed Bakır Misbahzade, *Tarih-i Siyasi Muhteser-i Afganistan*, Maşhed, 2009, s. 59.

olarak görülmektedir. Geleneksel yapının bulunduğu taşrada kabilelerin bulunduğu yerlerde Han'lar mahalli yöneticilerdir.

Tarihten berisosyolojik temelinikabile, klan, meslek grup, dini grup, etnik gruptan alan; bünyesinde çeşitli toplulukları barındıran Afganistan'da yönetim Emir'in ilk yıllarda arazi sahipleri ile yakın ilişkiler kurarak oluşturduğu Jirga²²⁴ ile sürmüştür. Kabileler, devleti kendi temsilcileri olarak görmüşlerdir. Devlet müesseselerinin zaman içinde gelişimi ile özellikle 1900'lerden sonra aydınlar, ordu ve devlet burjuvazisinden oluşan sosyal tabaka da büyümüştür. Jirga'ya dayalı bu kabilecilik anlayışının tesirlerini azaltmak için Amanullah Han döneminde İslamcılık anlayışı oluşturulmaya çalışılmıştır. Hilafetin kaldırıldığı yıl olan 1924 yılına kadar yönetim, Müslüman toplumu korumakla devleti meşrulaştırma yoluna gitmiştir. Bu anlayışın ardından Abdurrahman Han milli bayrak ve milli gün kutlamaları ile milliyetçilik ruhu yaratmaya çalışmıştır. Ancak bu çabalar milliyetçilik ruhunu oluşturmamış ve günümüzde de hala bu anlayış oluşmamıştır.²²⁵

Afganistan, coğrafi ve stratejik konumuyla dünyanın rekabet meydanı haline gelmektedir. Afganistan yüzyıllar boyu değişik güçler tarafından işgale uğrayan bir yerdir. 19. yy'de Hindistan'daki İngiliz işgal kuvvetleri üç kez Afganistan'ı işgal ettiler.²²⁶ İngiltere ile Afganistan arasında yapılan 1839-1842; 1878-1880 ve 1919 savaşlarda her üç savaşta da Hindistan'ı üs olarak kullanan İngilizler, ilk savaşın sonunda Afganistan'ı istila etmenin kolay, ama elde tutmanın zor olduğunu gördüler. İkinci savaşı ise çok ağır kayıplar vererek kazanabildiler. 1919'da çıkan üçüncü savaş ise Afganistan'ın aynı yıl bağımsızlığını kazanmasıyla sonuçlanmıştır.²²⁷

²²⁴ Jirge Afganistan'da geleneksel kabile ve aşiretler arasında anlaşmazlıkların giderilmesi, istişarelerin yapılması ve önemli kararların alınması için toplanan aksakallılar ve aşiret liderlerin görüş beyan etme ve karar alma toplantıdır. Çok eskilerden beri devam eden bu geleneksel yöntem ülkenin yönetim sistemi, kral tayin etme ve tahtan indirme gibi ülke meseleleri için de toplanan büyük jirgelere Loya Jirge denilir. Günümüzde de devam eden bu geleneksel yöntem ülkenin büyük sorunları, önemli meseleler, sistem değişikliği ve anayasa değişikliği Loya Jirge ile yapılmaktadır.

²²⁵ Olivier Roy, *a.g.e.*, s. 25-38.

²²⁶ Sayed Mohammad Baqur Misbahzada, *Tarihi Siyasi Muhtasari Afganistan*, s. 65.; Aziz Aryanfar, *Şikesti Tecavuzi Britanya Bar Afganistan*, Maskaw, 1959, s.11.

²²⁷ Abdulhai Habibi, *Tarihi Muhteseri Afganistan (Afganistan Özet Tarihi)*, Kabul, 1346 h., s. 400.; Sayed Mohammad Baqur Misbahzada, *Tarihi Siyasi Muhtasari Afganistan*, s. 95.; Aziz Aryanfar, *Şikesti Tecavuzi Britanya Bar Afganistan*, Maskaw, 1959, s. 5.

Sovyetler Birliği 1979 yılı sonunda Afganistan'ı 85.000 askerle işgal etmiştir.²²⁸ Çeşitli kabile ve mücahit gruplar aralarındaki rekabet ve çekişmeyi bırakarak ortak bir düşmana karşı birleşebilmişlerdir. Mücahitler büyük bir direniş sergileyerek kızıl orduya ağır kayıplar verdirdiler. Sovyetler geri çekilirken 14453 ölü vererek ve milyarlarca dolar zarar etmiştir.²²⁹

Afganistan'da Sovyet işgaline karşı başlayan savaş, Sovyet işgali bittikten sonra da devam etmiştir. Mücahit gruplar iktidardaki komünist yanlısı Mohammed Necibullah'a karşı savaşı sürdürdüler. 16 Nisan 1992'de Necibullah hükümeti düşmüştür.²³⁰ Savaş başladığı gibi bitmiş ancak ülkeyi yeni bir kargaşanın içine sürüklemiş ve iç savaş başlamıştır.

Geleneksel yapı, Sovyet yanlısı iktidar tarafından Sovyet işgalinden hemen önce reformlarla (toprak reformu, okuryazar oranının yükseltilmesi) yıkılmaya çalışılarak merkezi otorite güçlendirilmeye çalışılmış ancak başarılı olunamamıştır. Bu reformların uygulanması sırasında birçok isyan çıkmıştır. İsyanlar sırasında Sovyetler Birliği, işgali gerçekleştirmiştir. İşgale karşı direnişler başlamıştır. Sovyetlerin 10 yıl sonra ülkeden ayrılmasının ardından geleneksel yapı içerisinde uyuşturucu ticaretinin artması, dış güçlerin yardımının çeşitli gruplara ulaşması ile merkezi otorite tamamen zayıflamıştır. İç savaş esnasında devam eden bu durum, günümüzde de devam etmektedir.

Bu savaşlar ülkenin altyapısını tamamen yok etmiş, iki milyon insan hayatını kaybederken, altı milyon insan başta İran ve Pakistan olmak üzere dış ülkelere mülteci olmuştur. Ülkenin ekonomisi yerle bir olup, en çok zararı da eğitim kurumları görmüştür. Mühendisler, aydınlar ve yüksek eğitimli insanlar adeta beyin göçü olarak ülkeyi terk etmiştir. Savaşlar, kurnalsızlık, adaletsizlik, eğitimsizlik, işsizlik, göç ve yolsuzluğu de beraberinde getirmiştir. Devlet kurumlarının kendi işlevlerini yerine getirememesi, sosyal adalet ve toplumsal güveni sağlayamaması, sosyal çözölmeyi de beraberinde getirmiştir.

²²⁸ Misbahzada, a.g.e., s. 167.

²²⁹ <https://www.dw.com/fa-af> Erişim Tarihi; 07.05.2019.

²³⁰ Zahir Tanin, Afganistan Der Qerni Bistum(20.Yy'da Afganistan), İntişarati İrfan, Tehran, 1384 h.ş., s. 378.

Günümüz siyasi haritasında Afganistan olarak bilinen ülkenin adı Afgan kavminin üstünlük kazandığı 1747 yılından sonra ortaya çıkmıştır.²³¹ Bugünkü sınırları kendisi taraf olmaksızın 1800’lü yıllarda başka devletler tarafından çizilmiştir. Afganistan’ın Batı Türkistan (Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan) ile arasındaki sınır 1885’de, Pakistan ile arasındaki sınır ise 1893 yıllarında çizilmiştir. Söz konusu her iki sınır çizimleri anlaşmasında da taraflar İngiltere ile Rusya olmuştur.²³²

2. AFGANİSTAN’DA DİN-TOPLUM İLİŞKİSİ

İnsanlığın en eski dönemlerinden itibaren ayrılmaz bir parçası olarak, onun hem zihin dünyasında hem de eylemlerinde etkisini hissettiren din²³³ kavramının anlaşılması, özellikle onun, toplumsal düzeyde ne tür etkiler yarattığı, günümüzde din sosyolojisinin temel konusunu oluşturmaktadır. Bu anlamda din sosyolojisi din ve toplum arasındaki karşılıklı etkiyi, münasebeti sorgulayan ve anlamaya çalışan bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır.²³⁴

Her din, bir toplum içinde ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Bilinen bütün insan toplumlarında bir dine rastlandığı gibi, sosyal bir olgu olması nedeniyle, sorunların, olayların ve çatışmaların olmadığı bir din de yoktur. Çünkü dinin objektifleşip sosyalleştirici araç olması, bir topluma mal olması, bir cemaati ortaya çıkarması, dini olayların belli ölçülerde ve karşılıklı olarak öteki sosyal kurumsal ve kavramsal yapılara, coğrafi faktörlere ve çeşitli değişkenlere bağlı bulunduğunu göstermektedir. Bu da bizi, din ve toplum ilişkilerine götürmektedir.²³⁵

Din vakıası, insanoğlunun ilk dönemlerinden itibaren toplumları etkilemiş, insanları kendine bağlamış, hayatın pek çok alanında düzenleyici hükümler getirmiştir, ilahi dinler, hayatın bütününe kapsayıcı ve yönlendirici kaidelere sahiptirler. Dolayısıyla toplum ve toplumu değiştirme konumunda bulunan birçok faktör, din ile olumlu veya olumsuz bir etkileşim ve ilişki içerisinde.²³⁶ Din ile

²³¹ Meri Luis Cliford, Serzemin ve Merdum-i Afganistan, Çev. Murtaza Asadi, Peşaver, 2003, s. 63.

²³² Ahad Andican, Afganistan ve Türkler Dergisi, Sayı: 7, İstanbul, 1989, s. 10.

²³³ Hans Frayer, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 31.

²³⁴ Mustafa Keskin, “Din Ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IV, Sayı: 2, 2004, s. 8

²³⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, s.211-212

²³⁶ M. Sait Doğan, “*Sosyal Değişme ve Din*”, s. 46.

değişme arasındaki mesele, bizzat dinin kendi tarihi varlığı ile ortaya çıkmaktadır. Nitekim Weber, özellikle dini ve ahlaki değerlerin ve fikirlerin sosyal ve ekonomik değişme olgusu içinde yer aldıklarını ve hatta bu değişikliklerin hâkim faktörü rolünü üstlendiklerini belirtmektedir.²³⁷

Din, "yaş, cinsiyet, mevki, meşguliyet ve işbölümü ile birleşerek, bunların oynadığı roller itibariyle sosyal farklılaşmaya, bunlar arasındaki geçiş ve mücadele içinde ayrıca rol oynayarak birleştiriciliğe ve bütünleştiriciliğe yol açmış, seçicilik, direnme, mücadele, iktisadi birlik ve teşebbüsler gibi dinamik bir tavır göstermiş, böylece gerek basit, gerekse karmaşık topluluklarda sosyal farklılaşmaları doğurmuş, cemiyetleri derinden etkilemiş ve değişmeye yol açmıştır".²³⁸

Geleneksel Afgan toplumu için din her şeyden önemlidir. Din ile toplum içiçe girmiş ve her alanda dinin oldukça etkili ve baskın olduğunu görmek mümkündür. Afganistan'da din-toplum ilişkisini aşağıdaki başlıklarla ele alınabilir.

2.1. Din ve Nüfus

İlahi ve beşeri dinlerin hepsinde neslin korunması ve sağlıklı bir nüfus amaçlanır; ayrıca bu durum tarihteki ilk kanunlarda da görülür. Hammurabi kanunlarının büyük bir bölümü nişan, evlilik, ailenin korunması, eşlerin sadakati, geçimsizlik, boşanma, gayri meşru ilişkiler, aile içi suçlar, miras, kölelerle evlilik, dulların evliliği, evlât edinme, sütannelik gibi değişik nüfus bilgisi konularıyla ilgilidir.²³⁹ Mezopotamya verimli arazisi ve uygun iklimiyle eskiden beri yoğun nüfusun yaşadığı bölge olmuştur. Kur'an'da Hz. Yunus'un yüz binden fazla insana (Ninovâ şehri ve çevresine) Peygamber gönderildiği bildirilmektedir.²⁴⁰

Cahiliye döneminde kabileler halinde yaşayan Araplarda nüfus çokluğu bir övünme vesilesiydi. Aralarındaki savaşlar ve zor tabiat şartlarında çalışacak güçlü eleman ihtiyacı erkek çocukların tercih edilmesine yol açıyordu. Ayrıca savaşın kaybı durumunda kadınların düşman eline geçmesinin erkeğe göre daha büyük bir

²³⁷ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parıl, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 227.

²³⁸ Yümni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 132.

²³⁹ Mebrure Tosun - Kadriye Yalvaç, Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 197.

²⁴⁰ es-Sâffât 37/147.

zillet kabul edilmesi sebebiyle kız çocukları istenmez ve hor görülürdü.²⁴¹ Afganistan'da da hala eskisi gibi olmazsa da erkek çocuk kız çocuklarına tercih edilmektedir. Hatta erkek çocuk doğurmayan kadının üstüne kuma getirilmektedir.

Afganistan kuruluşundan günümüze kadar ülkede tarafsızlık ilkesine dayalı bir nüfus sayımı yapılamadığından, nüfusu konusunda kesin bir bilgi olmamakla beraber, Afganistan nüfus genel müdürlüğünün tahminlerine göre 32,2 milyon olarak açıklanmıştır. Ekonomi bakanlığı ise yıllık nüfus artışını %2.14 olarak açıklanmış ve 2050'ye kadar böyle giderse ülke nüfusu şimdikininki iki katı olabileceğini öngörmektedir.²⁴²

32.2 milyondan 16.4 milyon erkek, 15.8 milyon kadın oluşturmakta olup, %71.4 kırsalda, %23.9'ü şehirde ve %4.7 ise göçebe halinde yaşamaktadır.²⁴³ Afganistan, yaşanan savaflara, isyanlara, darbelere vb. olaylara rağmen, genç sayılabilecek bir nüfusa sahiptir.

Afganistan'da kilometre kareye düşen nüfus oranı 31.9'dur. Nüfusun %16.5'i şehirlerde, %73.7'si köylerde yaşamaktadır. %8.6'sı ise göçebe bir hayat sürmektedir. Ülke nüfusunun büyük çoğunluğu köylerde yaşadığından, Afgan toplumunun temelini kırsal kesim oluşturmaktadır. Sosyo-ekonomik nedenlerle ülkede fazla toplumsal hareketlilik yaşanmamaktadır. Çünkü toplumun beşte dördü aşağıda belirtilen nedenlerle doğduğu yerde yaşamaktadır:

1. İş imkânlarındaki yetersizliğin, şehirde yaşamayı zorlaştırması,
2. Ulaşım yollarının bozuk olması veya hiç bulunmaması; kış aylarında köy yollarının hatta şehirlerdeki bazı caddelerin kapanması,
3. Yeterli taşıma araçlarının bulunmaması,
4. Her kabilenin diğer kabile fertlerini kabul etmemesi dolayısıyla, çoğunlukla kabilelerin kendi bünyelerinde yaptıkları evliliklerin, Afganistan'da kapalı toplum yapısının oluşmasına neden olmasıdır.²⁴⁴

²⁴¹ Nebi Bozkurt, İslam Ansiklopedisi, TDV, Nüfus maddesi, c. 37, s. 293-294.

²⁴² <http://cso.gov.af/fa/news/news-2>

²⁴³ <http://cso.gov.af/Content/files/دیموگراف۲۰۱۳/Population/Estimated%20Population%201398.pdf>

²⁴⁴ A. R. Abadi, *Afganistan*, s.10-12.

Müslüman neslinin devamı için evlilik, aile kurma ve çocuk dünyaya getirmek İslam dini açısından oldukça önemli bir husustur. Afgan toplumu da evliliğe daha çok çocuk dünyaya getirmek ne nesli devamı açısından önem vermektedir. Hatta Müslümanların sayısını çoğaltmak için bu işi biraz da abartmışlardır. Kadınlar neredeyse doğum makinesine dönmüştür. Yapabildiği kadar çocuk yapmaktadırlar. Özellikle erkekler de bu konuda baskı uygulamaktadır. Çoğu çiftler için 12 çocuk normaldir. Bunun üstüne çıkanlar da az değiller. Onlara göre çocuğu veren Allah rızkını da verecektir. Onların geleceklerinden kaygıları yoktur. Büyümeleri yeterlidir. Çocukların eğitimi olması ileride faydalı bir birey olması sadece bir temennide kalıp, o yönde pek adım atılmamaktadır. Çok eşlilik yasak olmadığından hatta çok normal olduğundan dolayı da çocuk sayısı fazladır. Bir yandan anne sağlığına getireceği sağlık sorunların yanı sıra çocukların sayısı fazla olmasının eğitime de olumsuz etkilemektedir. Böylelikle bu çocukların birçoğu eğitimsiz olarak büyümekte, İslam'a faydaları dokunmadığı gibi topluma da aksine yük olmaktadır. Mollalar da olabildiğince fazla çocuk yapmaya teşvik ederler. Çocuk yapmanın engellemesini Müslüman olmayanların oyunu olduğu ve günah olarak bildirmektedirler.

2.2. Din ve Ekonomi

Toplum çeşitli öğelerden oluşmuş büyük sosyal sistemdir. Toplumun bütünü ifade eden sosyal sistem, çeşitli alt sistemlere ayrılır. Sosyal sistemi oluşturan bu alt sistemler arasında aile, eğitim, hukuk, kültür, ekonomi²⁴⁵ ve din sayılabilir. Bunlardan din ve ekonomi her toplumda var olan temel toplumsal kurumlardan ikisidir.²⁴⁶ Din bireysel ve sosyal hayatın çeşitli yönleriyle ilgili çözüm yollarını ve insanları ilgilendiren konu ve problemlere karşı tutum ve davranış kalıplarını içerir.²⁴⁷

Günümüz toplumlarında ekonomi, insan davranışlarının ve ilişkilerinin temelinde yer almakta ve onlara yön vermektedir. Ekonomik istikrar, insanların

²⁴⁵ Davut Dursun, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, s. 31.

²⁴⁶ Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, İstanbul, 2012, s. 362.

²⁴⁷ Tevhit Ayengin, "Çalışmanın Dini Temelleri: Kalvinizm ve İslam Örneği", *İslami Araştırmalar*, C. 18, Sayı: 4, 2005, s. 463-472.

gündelik hayatlarındaki beklentilerinin başında gelmektedir. Modern toplumlarda sosyal sınıflar, meslek, statü, soy vb. kriterlere göre değil, gelir durumuna göre sınıflandırılmaktadır.²⁴⁸

Tarih ile sosyolojinin sınırlarını belirleyen “Sosyoloji ile ekonomiyi birleştiren”²⁴⁹ din-ekonomi ilişkisi hakkında önemli çalışmalar yapan Weber, din ile ekonominin karşılıklı olarak birbirine bağlı olduğunu her birinin birçok şartlardan etkilendiğini ifade etmektedir.²⁵⁰ Weber’e göre bir din, toplumda ona inananları bir arada tutma işlevinden başka bir takım rollere de sahiptir. Bu rollerden birisi de ona inananların çevreleriyle ve kendileriyle ilgili tutum ve davranışlarını düzenlenmesi ve şekillendirmesidir.²⁵¹

Din ve kapitalizm arasında bir ilgi kurmaya çalışan Weber bilindiği gibi, dinsel fikirlerin kapitalist gelişmeyi ne ölçüde etkilediğini araştırmıştır. Reformasyon hareketi sonucu bağımsızlığına kavuşan Hristiyanlık, özellikle bunun belli bazı türleri, diğer dinlere kıyasla kapitalizmin gelişmesi için daha elverişli olduğu görüşünü savunmaktadır. Ona göre yeni Protestan mezhebindeki değer ve inançlar, toplumu kapitalist bir aşamaya götürmede olumlu bir ortam sağlamıştır.²⁵²

Din ile ekonomi ilişkisini Afganistan babında değerlendirilmesi için önce Afganistan’daki ekonomik durumun kısaca bakması yararlı olabilir. Afganistan, kara ile çevrili bir ülkedir. Ekonomisi tarıma ve hayvancılığa (koyun ve keçi yetiştirmeye) bağlıdır. 15 milyonluk çalışabilir nüfusa sahiptir. İşgücünün sektörlere göre dağılımında tarım %80, endüstri %10, hizmetler sektörü ise yine %10’luk bir paya sahiptir. Endüstri ağırlıklı olarak küçük çapta tekstil, sabun, mobilya, ayakkabı, gübre, çimento, el yapımı halılar, doğal gaz, yağ, kömür, bakır işletmelerine dayanmaktadır. Afganistan çok zengin bakır rezervine sahiptir.²⁵³

İhracat tutarı Mart 2019 sayılarına göre 875 milyon dolar iken, İthalat tutarı, 7.4 milyar dolar olmuştur.²⁵⁴ İhracat ürünleri, kömür, meyve ve fındık, el yapımı

²⁴⁸ Vejdi Bilgin, *Sosyal Çözüm ve Din*, s. 56.

²⁴⁹ Hans Freyer, *Sosyolojiye Giriş*, s. 90.

²⁵⁰ Yümnü Sezen, *Sosyolojik Açıdan Din*, 3.baskı, s. 173.

²⁵¹ Y. Ziya Özcan, “İslam Ekonomisi Gelişmeye Engel midir?”, *İslami Araştırmalar*, C. 8, Sayı: 2, Ankara, 1995, s. 2.

²⁵² Ahmet Yücekök, *Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-ekonomik Tabanı*, Ankara, 1971, s.60.

²⁵³ İdare-i Milli İhsaye-i Afganistan (Afganistan Milli İstatistik Kurumu), 22 Mart 2019 Raporu.

²⁵⁴ <http://www.bbc.com/persian/afghanistan-47602048>, 02.06.2019.

halılar, yün, pamuk, deri, Hing(Doğal ilaç), safran, kimyon, susam, değerli taş, mücevherler vs. dir. Afganistan'ın ithalât ürünleri, yiyecek ve petrol ürünleri ve çok sayıda tüketim malıdır.²⁵⁵

Afganistan hala dünyanın en fakir ülkelerinden biridir. İşsizlik oranı %40 olup halkın %50'si yoksulluk sınırının altındadır.²⁵⁶ Temiz içme suyu, barınak ve elektrik en ciddi problemlerindendir. Ülkede işsizliğin oranı çok yüksek olmasından dolayı birçok Afgan özellikle genç kitlesi başta İran olmak üzere, Pakistan ve diğer dış ülkelere çalışmak amacıyla gitmektedir.

21. yüzyılın başında Afganistan ekonomisini canlandıran en önemli etken ticari malların ülkeye kaçak bir şekilde girmesiydi. Afganistan-Pakistan arasında imzalanan transit geçiş, bu yolu daha da etkin bir hale getirmiştir. Bu durum iki ülke sınırlarının her iki tarafında yaşayan Peştunlara büyük ticaret pazarlarının oluşturulmasına fırsat vermiş ve her iki taraf bu durumdan ekonomik olarak ciddi anlamda kâr etmiştir. Ancak ilginç bir şekilde Pakistan'ın bu mallara gümrük uygulama isteğine yerel halk karşı çıkmış ve ayaklanmıştı. Buna rağmen Pakistan devleti aşamalı olarak gümrük uygulamasını hayata geçirmiştir. Buna karşılık olarak kaçakçılar ise Dubai ve orta Asya yolunu denediler. Ama bu iş bir oranda birleşmiş milletler ambargolarından dolayı kısıtlanmıştır. İran sınırları da kaçakçılar için bir alternatif güzergâh oluşturmaktaydı.²⁵⁷ Öte yandan Afganistan uyuşturucu üretiminin önemli kaynağıdır. Sovyetler birliğinin Afganistan'ı işgali etkilerinden biri de uyuşturucu üretiminin yaygınlaşmasıdır. Bu durum Taliban'ın ortaya çıkışından sonra özellikle haşhaş üretimi giderek yayılmış ve 1999'da dünyanın %75 uyuşturucusunu Afganistan üretmeye başlamıştır.²⁵⁸

Kaçakçılık ve özellikle uyuşturucu kaçakçılığı oldukça yaygındır. Bu işle uğraşanlar ülkenin en zengin ve güçlü kesimini teşkil etmektedir. Ülkede orta sınıf neredeyse yok gibidir. Zengin-fakir arasında bir uçurum vardır. Zengini çok zengin, fakiri ise çok fakirdir. Bir yandan harabe evler ve bozuk yollar, diğer yandan yoksul insanların dilencilik yapmaları ülkedeki uçurumun tablosunu en iyi şekilde sergilemektedir. Küçük yaştaki çocukların ailelerini geçindirmek için sokaklarda ve

²⁵⁵ Aynı kaynak.

²⁵⁶ İdare-i Milli İhsaye-i Afganistan (Afganistan Milli İstatistik Kurumu), 22 Mart 2019 Raporu.

²⁵⁷ Peter Marzedin, a.g.e., s. 28.

²⁵⁸ Peter Marzedin, a.g.e., s. 29.

ağır işlerde çalışmaları ayrı bir sorunu teşkil eder. Okula gitmeleri gereken küçük yaştaki çocukların ağır işlerde ve sokaklarda çalışmaları onların eğitimden mahrum kalmasına sebep olmaktadır. Böylelikle hayatları geçer ve birçok kötü niyetli insan da bunları sömürüp birçok suça bulaşmalarını sağlar.

Afganistan'ın yer altı zenginlikleri yönünden büyük bir potansiyele sahip olduğu bilinmektedir. Ancak uzun süreli savaş ve nakil güçlükleri dolayısıyla madenler yeterince işletilememektedir. Afganistan ulaşımında daha çok karayolları kullanılmaktadır. 1978'de bir Fransız firması Kabil, Kandahar ve Heratı bir birine bağlayacak ve batıda İran'a, güneyde de Pakistan'a kadar uzanacak olan demiryolunun yapımını üzerine almışsa da, çıkan iç savaşlar nedeniyle tamamlayamamıştır. Kara yollarını Kandahar-Çaman, Kabil-Torham ve Herat-İslamkale kısmını Amerikalılar, Kabil-Kunduz-Kızılale ile Pul-i humri-Mezar-ı Şerif kısmını da Sovyetler Birliği yapmıştır. Ulaşımında Amuderya üzerinde çalışan küçük deniz araçlarından da faydalanılmaktadır.²⁵⁹

Tarım: Verimli tarım alanlarına sahip olan Afganistan'da halkın büyük bir kısmı tarımla uğraşır. Araziler küçük gruplar halinde olup, toprak çoğunlukla ilkel metotlarla işlenir. Afganistan'ın başlıca tarım ürünleri: Buğday, mısır, pirinç, arpa, safran, kimyon, susam, fasulye, bezelye, çavdar, darı, yonca, patates, domates, soğan, lahana, patlıcan, kabak, limon, kiraz, elma, üzüm, kavun, karpuz, pamuk, şeker pancarı ve tütündür.²⁶⁰

Afganistan dağlık bir gölge olup kara ile çevrili ve tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomiye sahiptir. Toprağın %24 sulu, %8 susuz, %49 işlenmeyen ve %19'ü ise ormanlıktır.²⁶¹

Hayvancılık: Afganistan ekonomisinde önemli bir yere sahip olan hayvancılık da halkın en çok uğraştığı alanlardandır. Koyun, keçi, deve, at ve eşek, küçük ve büyük baş hayvanlar beslenmektedir. Afganistan'da dört çeşit koyun türü vardır. Bunlardan Gilzai cinsi yünü için, Türki cinsi et-yün-süt için, Arabi cinsi halı yünü için, Karakul cinsi derisi için beslenir.

²⁵⁹ N. GÜLTEPE, *Afganistan: Mazlum Türklerin Ülkesi*, s. 11.

²⁶⁰ Bkz. Yeni Rehber Ansiklopedisi, Afganistan, c.1, s. 184.

²⁶¹ İdare-i Milli İhsaye-i Afganistan (Afganistan Milli İstatistik Kurumu), 22 Mart 2019 Raporu.

Sanayi ve Endüstri:Afganistan’da sanayi çok az gelişmiştir. Modern sanayi, Kâbil’de toplanmış az sayıda dokuma ve besin maddeleri fabrikasıyla sınırlıdır. Ulaşım zorluğunun yarattığı hammadde ve yedek parça sıkıntısı, bu alandaki yatırımları zorlaştırmaktadır. Afganistan el sanatlarında etkin olan bir ülkedir. Dünya pazarlarında yerini bulan, halı, kilim, ipek dokumacılığının yanında, dericilik ve kuyumculuk önemli sanat dalları arasındadır.²⁶²Değerli ve yarı değerli taş üretimi, zümrüt ve lapis üretimi, yüksek kalitede mermer üretimi yapılması planlanmaktadır. Evlerde ve atölyelerde yapılan el sanatları dışında Afganistan sanayi bakımından yeni yeni gelişmekte olan bir ülkedir. Kumaş, çimento, şeker ve gübre fabrikaları vardır. Halı el sanatları ve fabrikasyon olarak endüstri sanayinde önemli bir yere sahiptir. Sanayi sektörü gayri safi yurt içi hasılanın yaklaşık %20’sini sağlamaktadır.²⁶³

Dış ülkelerden sağlanan finans kaynaklarıyla tekstil, deri, ayakkabı, plastik, bisiklet, cam, şişe, çimento, şeker, çeşitli gıda maddeleri ve bazı askeri malzemeler üreten fabrikalar kurulmuştur. Sanayi sektöründen ve bütün yerel kaynaklardan elde edilen gelirlerin gayri safi yurtiçi hâsıladaki payı % 29’dur. Çalışan nüfusun % 13’ü sanayi sektöründe iş görmektedir. Buna maden tesislerinde çalışanlar da dâhildir. Endüstri ağırlıklı olarak küçük çapta tekstil, sabun, mobilya, ayakkabı, gübre, çimento; el yapımı halılar; doğal gaz, yağ, kömür, bakır işletmelerine dayanmaktadır. Afganistan çok zengin bakır rezervine sahiptir.²⁶⁴1980’li yıllarda SSCB tarafından yapılan hesaplamalara göre Afganistan 95 milyon varillik petrol, 140 milyar m³ doğalgaz ve 73 milyon tonluk kömür rezervine sahiptir. Fakat Afganistan Enerji Bakanı M. İbrahim Adil’in son açıklamasında, Amerikalı uzmanların tespitlerine göre ülkenin enerji kaynakları, Sovyetler Birliği hesaplamalarının 10 katı olarak belirtilmiştir Elektrik üretimi 905 milyon kWh olarak gerçekleşmektedir. Buna istinaden tüketim 1.042 milyar kWh olmuştur. Hiç elektrik ihracatı yapamayan Afganistan, 200 milyon kWh elektrik ithalatı yapmaktadır.²⁶⁵

Tabii Kaynakları: Afganistan’ın çok zengin yeraltı kaynaklarına sahip olduğu bilinmektedir. Ancak, bugüne kadar sadece doğalgaz, bakır, krom, demir, petrol, kömür ve tuz yatakları işletilebilmiştir. Bu madenlerin yanı sıra, ülkede uranyum, gümüş,

²⁶² Ğubar, *a.g.e.*, s. 28

²⁶³ İdare-i Milli İhsaye-i Afganistan (Afganistan Milli İstatistik Kurumu), 22 Mart 2019 Raporu.

²⁶⁴ <http://www.vahdet.com.tr/isdunya/dosya3/0779.html>

²⁶⁵ www.akademikbakis.org/13/makale/Afganistan.pdf

kurşun, nikel, boksit, lityum, volfram, sülfür, barit, flüorit, cıva, lapis, lazuli, kalay, zümrüt, yakut ve magnezyum rezervleri mevcuttur.²⁶⁶

Petrol yatakları, doğalgaz, altın, kükürt, tuz yatakları, kömür havzaları, demir, bakır, çinko, sodyum, magnezyum sülfat, magnezyum klorat, krom, berilyum, sülfür, talk ve gümüş gibi yeraltı zenginliklere ve tabii kaynaklara sahip olan Afganistan, bu zenginliklerinin ancak %5'ini bile kullanamamaktadır.²⁶⁷

Afganistan'ın doğal kaynakları hakkında, henüz kapsamlı bir araştırma yapılamamıştır. Bazı madenlerin bol miktarda olduğu bilinen iller ve bölgeler şunlardır: Pencşir ilinde gümüş, bakır; Ferah ilinde bakır; Bamyan ilinde demir, kömür; Sar-e pul ilinde doğalgaz ve petrol; Dara-i Suf'ta kömür; Taluqan'da tuz; Badakhşan'da tuz, altın, lacivert taşı ve kükürt; Kabil'de bakır, demir, krom ve Belh'te Kükürt. Bunun dışında yine ülkede yarı değerli ve değerli taşlar, çinko, uranyum, maden cevheri, kurşun, sülfür, baryumun bulunduğu da bilinmektedir. Ayrıca ülkenin bakır kaynaklarının Şili'den sonra dünyadaki en büyük bakır yataklarını oluşturduğu bilinmektedir.²⁶⁸

Afganistan'da zengin petrol yatakları bulunmasına rağmen petrol üretimi yapılmamaktadır. Ülkenin işletilen en önemli doğal kaynağı ise 1967 yılında keşfedilen doğalgazdır. Ülkede mevcut doğalgaz boru hattı Şibirgan şehrinden 120 km olan Belh vilayetinin kod-i Berq ilçesine Kuzey ittifakı döneminde 1994 yılında döşenmiştir. Resmi verilere göre ülkede yıllık 220 milyon m3 gaz üretimi yapılmıştır. 1980'li yıllarda doğal gaz satışları yılda 300 milyon doları bulmuş ve bu tutar, ülkenin ihracat gelirlerinin % 56'sını oluşturmuştur.²⁶⁹ Söz konusu ihracatın % 90'ı SSCB'ye gerçekleştirilmiştir. SSCB'nin Afganistan'dan geri çekildiği 1989 yılından bu yana, doğalgaz üretimi kısmen kesintiye uğramıştır.²⁷⁰ Doğal gaz rezervi: 5

²⁶⁶ Ahmet REŞİT, *Taliban, İslâm, Neft ve Bazı Buzurg-i Cedid*, Çev.Esadullah Şefayi ve Sadık Bakır, Danış-ı Hesti Yayınları, İran, 1379, s. 77.

²⁶⁷ Bkz. Erges Uçkun, *Elli Bin Yaşındaki Turan Afganistan Olur mu?*, *Mazlum Türklerin ülkesi Afgan Türkistan'ı*, Turan Kültür Vakfı Yay., İstanbul 2001, s. 56.

²⁶⁸ GÜBAR, *a.g.e.* s. 32.

²⁶⁹ M. Asif Yoldaş, "Uluslararası Pazarlama Faaliyetlerini Etkileyen Kültürel Faktörler: Afganistan'da Faaliyet Gösteren Türk Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama", Yayınlanmamış Doktora tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Niğde, 2006.

²⁷⁰ Ahmed REŞİT, *a.g.e.* s.46.

Trilyon Metre/Küp ve diğer önemli madden olan Kömür rezervi: 73 Milyon Ton olarak belirtilmiştir.²⁷¹

Afganistan'da din ve ekonomi ilişkisine bakmak için önce İslam'ın ekonomiye bakışını açıklamamız gerekir. Çünkü Afganistan'da da neredeyse tamamen İslam'ın ekonomiye bakışı hâkimdir.

Bütün bu mevzularda İslam birtakım emir, yasak veya tavsiyeler getirdiği gibi ekonomiye de bir takım emir, yasak veya tavsiyeler getirmiş bulunmaktadır. Kadın ve erkek herkes çalışıp kazandığına sahip olacağı için²⁷² üretimde mülkiyet vardır. Öksüz, yetim, hasta ve muhtaç olanlar da yeme, içme, giyme ve barınma gibi haklara sahip oldukları için²⁷³ tüketimde ortaklık esastır. İnsanlar üretecekleri ya da tüketecekleri malları kendi gönül rızaları ile alıp satacakları için²⁷⁴ mübadelede serbest piyasa kuralı geçerlidir. Para, banka ve kredi işlerinde tek salahiyyetli merci Devlet olduğu için²⁷⁵ tedavülde planlama esastır.

Kuran-ı Kerim'de ücret (icara: hizmet ve kira),²⁷⁶ alış veriş (bey),²⁷⁷ faiz,²⁷⁸ para,²⁷⁹ malların (ve paraların) değerlerinin düşürülmemesi,²⁸⁰ zekât (vergi) ve zekâtın dağılım yerleri,²⁸¹ ticaret²⁸² ve ziraat²⁸³ gibi daha birçok konularda ayetler vardır. Böylece ekonominin temelini teşkil eden üretim, tüketim, mübadele ve diğer konularda sistemin genel prensipleri tespit edilmiş bulunmaktadır.²⁸⁴

İslam, İnsanlığı çalışmaya teşvik ederek helal rızık yemek için her zaman çalışmak ibadet saati hariç²⁸⁵ ibadetlerin hemen arkasından “Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın. Allah'ı da daima çok anın ki

²⁷¹ DAVUDÎ, a.g.e. s.53.

²⁷² Bkz. Nisa 4/ 32

²⁷³ Bkz. Nisa 4/ 2; 8; İsrâ 17/ 26

²⁷⁴ Bkz. Nisa 4/ 29

²⁷⁵ Bkz. Enver İkbâl Kureyşî, Faiz Nazariyesi ve İslam, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul-1966, s.131

²⁷⁶ Talak 65/6; Necm 53/39; Bakara 2/286.

²⁷⁷ Bakara 2/275; Bakara 2/282; Nisa 4/29.

²⁷⁸ Bakara 2/275, 276, 279; Ali İmran 3/130; Nisa 4/161.

²⁷⁹ Bkz. Varık: Kehf 18/19; Dirhem (çoğulu derâhim) Yusuf 12/20; Dinar (çoğulu denânir) Ali İmran 3/75.

²⁸⁰ A'raf 7/85; Hud 11/85; Şuara 26/183.

²⁸¹ Bakara 2/43, 83; Müminun 23/4; Tevbe 9/60.

²⁸² Bakara 2/282; Nisa 4/29; Tevbe 9/24; Nur 24/37.

²⁸³ Yusuf 12/47; Vakıa 56/64.

²⁸⁴ Osman Eskicioğlu, İslam ve Ekonomi, Çağlayan Matbaası, İzmir, 1999, s. 10.

²⁸⁵ Cuma Suresi, 9.

kurtuluşa eresiniz.”²⁸⁶Buyrularak, çalışmaya teşvik etmiştir. Hac ibadetini yerine getirmekte olan bir Müslüman boş vakitlerinde ticaretle meşgul olur, bu serbest ve mubah bir şeydir.”²⁸⁷ Çünkü ayette "(Hacda) Rabbinizin lütuf ve keremini aramanızda (ticaret yapmanızda) sizin için bir günah yoktur.”²⁸⁸, buyrulmaktadır.

Afganistan’da ticaret ve ekonomi sistemi hemen hemen İslam tamamen fıkıh kurallarına dayanmaktadır. Ticaret ahlakı İslam ticaret ahlakına göre algılanmaktadır. Faizin haram olduğu inancıyla çoğu insanlar kredi çekmemektedir. Yine haram olan malların ticaretinden mümkün mertebe sakınmaktadırlar; örneğin içki ticareti gibi. Ama acı bir gerçek vardır ki bir yandan İslam’a aykırı olması nedeniyle ticaretinin haram olduğunu ve yapılmaması gerektiğini dile getirenler diğer yandan çoğu esnaf mal alır-satarken yalan söylemektedirler. Aynı zamanda rızık ararken ya da kazanırken aldatarak, oyun yaparak onların rızaları dışında insanların mallarını yemenin haram olduğunu²⁸⁹ bildikleri halde ellerinden geldiği kadar müşteriye aldatıp haksız kazanç elde ederler. Yine insanlık için açık düşman olan ve dinen de üretimi ve ticareti haram sayılan uyuşturucu çeşitleri özellikle afyon büyük ölçüde üretilip satılmaktadır. Öyle ki dünya uyuşturucu pazarının büyük bir kısmını Afganistan afyonu oluşturmaktadır. Daha da ilginç ve çok üzüntü verici durum ise din adamları yani kimi mollaların bu konuda sessiz kalmalarıdır. Aslında sessizliklerin nedeni de kendilerine verilen paydır. Hatta kimi medreselerin gelir kaynağı arasında haşhaş ve afyon üretimindeki gelir teşkil eder. Adeta kimi mollalara susma payı olarak verilmektedir. İşte böylece ne kadar çelişkilerin olduğunu görmekteyiz. Bir kadının başı ya da yüzünün görünmesi üzere sert eleştirilerde bulunan mollalar, uyuşturucu üretimi ve ticareti için olması gerektiği kadar ses çıkarmamaktadırlar. Uyuşturucu maddenin üretimi ve ticareti dünyada olduğu gibi Afganistan sınırları içinde de günümüzde 2 milyondan fazla insanı bağımlı yapmıştır.

²⁸⁶ Cuma Suresi, 10.

²⁸⁷ Bak. Elmalılı, 1,721

²⁸⁸ Bakara 2/198.

²⁸⁹ Nisa 4/2, 5, 161; Tevbe 9/34.

2.3. Din ve Eğitim

Evrensel, zorunlu ve önemli anlamında temel kurumlardan olan din ile eğitim arasındaki ilişkiler de, diğer bütün sosyo/kültürel ilişkilerde olduğu gibi, karşılıklıdır; din eğitimi, eğitim de dini etkiler.²⁹⁰

Eğitim, neslin sosyal manada devamını sağlayabilmek için yetişmiş olanlar tarafından diğerlerini hayata hazırlama ve güçlendirme çalışmalarıdır. “Eğitim, gayri resmi olarak evde ve genel kültür olarak çevrede, resmi olarak da toplumun karmaşık eğitimsel düzenlemelerinde gerçekleştirilen sistemli bir sosyalizasyon sürecidir.”²⁹¹

Bir temel kurum olarak din, diğer toplumsal kurumların düzenini ve sürekliliğini sağlamaya çalıştığı gibi, insanlık tarihi boyunca eğitim ile de yakından ilgilenererek, eğitim faaliyetlerini ve süreçlerini düzenlemeye çalışmıştır. İslam açısından da eğitim aynı zamanda dini bir faaliyet ve görevdir; dinin istediği insan tipinin yetiştirilmesi ve bu insanlardan oluşan toplumsal yapıların oluşturulmasının yolu eğitimden geçer. Nitekim bu yüzden, insanlık tarihinin ilk yapıları olan mabetler, aynı zamanda bir okul işlevi görerek formel eğitimin ilk defa verildiği yerler olmuş; ilk formel eğitim kurumları da din tarafından oluşturulmuştur. Eski Sümer, Hitit, Mısır uygarlıklarında mabetlerin aynı zamanda birer eğitim kurumu olarak işlev gördükleri bilinen bir gerçektir.²⁹²

Sonraki dönemlerde de Hristiyan ve İslam dünyasında kiliseler ve camiler, aynı zamanda birer eğitim kurumu olarak yüzyıllarca hizmet vermişler ve hala da vermektedirler.

Aslında dinin ikinci türden işlevlerinden birisi de eğitimidir. İnsanlık tarihi boyunca toplumlar din tarafından eğitilip olgunlaştırılmışlardır. Din ve dini kurumlar, çocuklar, gençler ve yetişkinlerin genel anlamda ve dini anlamda toplumsallaştırılmalarının ve eğitilmelerinin en önemli araçlarından biri olmuştur.²⁹³

Din, başlı başına eğitimidir. Peygamberlik müessesesinin kendisi, bir eğitim müessesesi demektir. İnsan bu müessese içinde irade eğitimini tamamlar,

²⁹⁰ Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi*, 2012, s. 414.

²⁹¹ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, s. 15

²⁹² Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi*, 2012, s. 417.

²⁹³ J. Fichter, *Sosyoloji Nedir?* Çev. Nilgün Çelebi, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Konya, 1990, s. 25.

ruhunu zenginleştirir, duygularını olgunlaştırır, dünya görüşü kazanır. Arzu ve ümitlerini yerine yerleştirir. Özellikle evrensel dinde, genel bilgiye ait bir kazanç elde eder.²⁹⁴

Tarih içinde eğitim İslamlaşmayla birlikte yapılan camiler, medreseler ve diğer dini kurumlarla başlamıştır.H.21-22\M.642 yılında Müslüman fatihler tarafından yapılan camilerde Kur'an, tefsir, hadis, tarih, fıkıh ve benzeri dersler veriliyordu. O zamanda Herat, Gazne, Buhara, Kirman ve Nışapur'da yapılan camilerde eğitim toplu bir şekilde gizli yapılıyordu.²⁹⁵

Afganistan'da eğitim deyince iki tür eğitim akla gelir: Biri devlet tarafından verilen resmi eğitim diğeri de medrese eğitimidir. Resmi eğitim okullar ve üniversitelerde elde edilir. Gayri resmi eğitim ise genelde kişisel ve belli bir sisteme tabi olmayan din hocaları tarafından verilmektedir. Ülke içinde de bu nevi eğitim verilmekle beraber genel itibarıyla Pakistan'da yaygındır.

Bugünkü Afganistan'ın eğitim sistemi "6+3+3" şeklinde düzenlenmiştir. Buna göre ilkokul 6 yıl, ortaokul 3 yıl ve lise 3 yıl olmak üzere ilk ve ortaöğretim toplam 12 yıl olarak belirlenmiştir. İlköğretimin zorunlu hâle getirilmesi sonucunda ilkokul diploması sahibi olmak isteyen öğrencilerin en azından 6+3 toplam 9 yılı tamamlaması gerekmektedir.²⁹⁶

Afganistan Anayasası 43. maddesine göre, devlet okulları ücretsizdir ve ilköğretim zorunludur. Ancak Afganistan'ın uzun yıllar süren işgallere maruz kalması ve ülkenin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik açmazlar eğitim sistemini de olumsuz etkilemiştir. Okullaşma oranındaki düşüklük, öğretmen ve kırtasiye yetersizliği gibi nedenlerden ötürü istenilen verim alınamamaktadır.

Resmi eğitim kurumlarında da birçok problemler görünmektedir. Öncelikle belirtmemiz gerekir ki son on yılda eğitim konusunda çok ciddi ilerlemeler olmuştur. Uzun aradan sonra kadınlara tekrar eğitim hakkı verilmiştir. 19 yıl önce ülke çapında sadece dört üniversite olmasına nazaran günümüzde 99 Üniversite kurulmuştur.

²⁹⁴Yümni Sezen, *Sosyolojik Açıdan Din*, 3. baskı, s.217.

²⁹⁵Cemil er-Rahman Kamgar, *Muarif-i Afganistan*, Merkez-i Neşriyat-ı Meyvend Yayınları, Peşaver, 1376, s. 7.

²⁹⁶Aliye Yılmaz, *Afganistan'da Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2005, s. 87.

Okulların sayısı hızla artmaktadır. Buna rağmen resmi kaynaklara göre, okula gitmesi gereken 3.7 milyon öğrenci farklı nedenlerden dolayı okula gidemiyor. Bunların %70'i kızlardır. Ülke genelinde eğitim hizmeti veren 14000 okuldan, 8194'ü hala binasız olarak açık havada eğitim vermekte ve öğrenciler çadırlarda, açık havada veya ağaçların altında öğrenim görmektedir. Sadece 2011 yılında 30 okul Taliban ve devlet muhalifleri tarafından yakılıp 300'den fazla öğretmen ve öğrenci hayatlarını kaybetmiştir. 200 ilçede kız öğrenciler için 10. Sınıftan yukarısı yoktur. Yine 212 ilçede öğretmenlik kriterlerine uygun kadın öğretmen bulunmamaktadır. Güvenlik nedeniyle 400 okul kapanmıştır. 11 milyon vatandaş okuma yazma bilmemektedir. 220000 öğretmenden sadece %36'sını öğretmenlik kriterlerine uygun öğretmenler teşkil etmektedir. Yani yüksek okul mezunudur. Öğretmenlerin %2'si Lise mezunu bile değildir.²⁹⁷

Ayrıca meslekler arasında en düşük ücret öğretmenlere verildiği için, başka yerlerde görev alamayanlar en son olarak öğretmenliği tercih etmektedirler. Küçük şehirlerdeki öğretmenler de resmi görevlerinin yanı sıra geçimini sağlamak için çiftçilik, tarım veya başka bir ek işle uğraşmaktadır.

Afganistan'da her kurumda olduğu gibi eğitim kurumu da din ile içiçedir. Zaten din ile eğitim ayrı düşünülemez. Dinin öğrenilmesi ve yayılması ancak eğitimle mümkündür. Afganistan'da din eğitimi dışında normal eğitim de din ile içiçedir. Din kurumu eğitim kurumunu oldukça etkilemiştir. Öyle ki Afganistan'da her eğitim dini terim yani "Besmeleye" başlar. Yazılan tüm kitaplar yani dini olmayan kitapların ilk sayfası "Bismillahirrahmanirrahim"'e tahsis edilir. Yine okulda ve Üniversitede tüm dersler "Besmeleye" ile başlar. Tüm okullarda (düz liselerde) Kur'an-i Kerim, hadis, tefsir, fıkıh ve akaid zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Yine Üniversitelerin tüm fakülte ve bölümlerde din kültürü adı altında bütün dönemlerde birer zorunlu din dersi okutulmaktadır. Bunun yanında tüm eğitimlerde dinin etkisi ve varlığı görülebilir

²⁹⁷http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2013/02/130217_k02-kabul-university.shtml,
Tarihi: 20.02.2013

Erişim

2.4. Din ve Aile

Aile kan, evlilik ya da yasal bağlarla birbirine bağlı olan insanlardan oluşmuş, mahrem ilişkilerle örülü bir gruptur; zaman içinde ayakta kalmayı başardığından ve değişikliklere uyum sağladığından esnek bir toplumsal birimdir.²⁹⁸ Aile, anne, baba, çocuklar ve diğer yakın akrabalarından teşekkül eden sosyal bir müessesedir. Aile, biyolojik anlamda neslin devamını sağlama, kültürel anlamda ise örf, adet, gelenek ve görenek gibi kültür değerlerini yeni nesle aktarma fonksiyonlarına sahiptir.²⁹⁹ Kısacası aile, evlilik ve kan bağına dayalı ilişkilerden meydana gelen toplum çekirdeğidir.³⁰⁰

Afganistan'da aile, evlilik yoluyla meydana gelmektedir. Evlilikler de genelde görücü usulüyle gerçekleşmektedir. Evlilik sonucunda oluşan aile, anne-baba, çocuklar, kardeşler, gelin ve torunlardan oluşmaktadır. Bir ailenin oğulları evlense bile genelde anne babası ile birlikte yaşamaktadırlar. Böyle olunca da Afganistan'da yaygın bir "Geniş Aile"³⁰¹ yapısından bahsedebiliriz. Ancak Kabil, Herat ve Mezar-ı Şerif gibi büyükşehirlerde aile yapısı yavaş yavaş "Çekirdek Aile"³⁰²ye dönüşmektedir. Afganistan'da aile bağları oldukça kuvvetlidir. Bütün aile fertleri, ailenin reisi konumunda olan babaya saygı göstermektedirler.

Ülkedeki evlilik çeşitlerine baktığımızda ailenin eş sayısına göre monogami (tek kadınla evlenme) ve poligami (erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi); eş seçimine göre endogami (kişinin kendi akraba ve kabilesiyle evlenmesi) ve egzogami (kişinin kendi akraba ve kabilesi dışında yabancılarla evlenmesi); oturma yerine göre patrilokal (evlenen kadının erkeğin ailesine katılıp onlarla beraber yaşaması), matrilokal (evlenen erkeğin kadının ailesine katılıp onlarla yaşaması) ve neolikal (evlenen çiftin ayrı eve çıkmaları) ve cinsiyetin yetkisine göre ataerkil (erkek egemenli aile) ve anaerkil (kadın egemenli veya soyun anneye göre belirlenmesi)³⁰³ olduğunu görebiliriz. Her ne kadar çok eşlilik yasal olarak yasak değilse de 1400

²⁹⁸ Marshall, *Sosyoloji sözlüğü*, 1999, s. 7.

²⁹⁹ Yılmaz Soyuer, *Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşî geleneği*, Seyran Yayınları, İstanbul, 1996, s. 25.

³⁰⁰ Özer Ozankaya, *Toplumbilime Giriş*, 1980, s. 11.

³⁰¹ Geniş aile, içerisinde büyük Anne ve büyük babanın, evlenmiş çocuklar ve bunların eşlerinin, torunların ve yerine göre bazı yakın akrabaların yer aldıkları ve bir arada yaşadığı aile şeklidir. Afganistan'da bu tip aileler genelde 10-15 kişiden meydana gelmektedir.

³⁰² Karı-koca ve bekâr çocuklardan oluşan aile şeklidir. Ülkede bu şekil aileler genelde 4-5 fertten meydana gelmektedir.

³⁰³ Detaylı bilgi için bkz. *Gordon Marshall, Sosyoloji Sözlüğü*, s. 22.

kadınla yapılan anketin sonuçlarına göre Katılımcıların %86.5'i çok eşliliğe karşı olduklarını dile getirirken, sadece %13.5'i bu durumu kabul ettiklerini³⁰⁴ ifade etmişlerdir.

Afganistan'da evler, genellikle bahçeli ve müstakildir. Haremlik-selamlık usulüne uygun olarak yabancı misafirler için girişte bir "dış avlu" mevcuttur. Erkek konuklar bu avluda bulunan misafir odası "mihman hane" da ağırlanmaktadır. Şehirlerde mekân sıkıntısından olayı, ailenin bulunduğu bahçe içinde kapıya yakın bir oda "mihman hane" mevcuttur. Kadınlar ve kızlar bu bölümlere erkek misafir varken çıkmazlar.

Aile, insanlık tarihinin özellikle ilk dönemlerinde herşeyden önce dini bir cemaat olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela, Cermen ailesinin üyeleri birbirine bağlayan bağ, kan akrabalığı değil fakat hayatı meydana getiren ve kendilerine bağımlı hisolunan "mukaddes" güçlerin etkisidir. Bunun gibi eski Mısır ve İsrail'de ve hatta bütün ilkel ve politeist halk dinlerinde aile bağı, her şeyden önce kutsal bir temele dayanmaktadır. Aile grubu, bu dini önemini, başta İslam dini olmak üzere, bütün semavi ve evrensel dinlerde de korumuş; ancak modern zamanlarda ortaya çıkan sekülerizasyon sürecine paralel olarak onun dini fonksiyonlarında da önemli değişiklikler gözlenmiştir.³⁰⁵

Aile de dinintoplumda taşıyıcısıdır. Aileyi etkisi altına alan din, buna bağlı olarak evlenme ve boşanmaya belirli bir yön vermektedir.³⁰⁶ Aile içerisinde gözlerini açan çocuk, ilk eğitimini burada almaya başlar. Sonra aile, eğitim görevini yavaş yavaş okul ve sosyal çevreye bırakır. Dinin aile üzerindeki bu etkinliği, ilkelde daha fazladır. Aile reisi olan baba, aynı zamanda kült birliğinin de başkanlığını yapar.³⁰⁷ Ahlaki değerlere büyük önem veren dinler, bu konuda çok kapsamlı kurallar getirmişlerdir.

Afgan toplumunda ailenin birçok dini fonksiyonlarının işleyişine imkân veren ve çeşitli dini ibadet ve merasimlerin yerine getirildiği bir sosyal grup olduğunu belirtmeliyiz. Aslında burada aile birliği, aynı zamanda bir inanç ve ibadet birliğidir ve dini bağ, kan bağı ve birlikte yaşamının ortaya çıkardığı diğer bağlardan daha

³⁰⁴ *Polygamy in Afghanistan*, 2006, s. 16

³⁰⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, 2001, s. 240.

³⁰⁶ Nihat Nirun, v.d., *Sosyoloji*, MEB Yayınları, İstanbul, 1986, s. 102.

³⁰⁷ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 18.

güçlüdür. Yapılan ibadet ve dini merasimlerin merkezi çoğu zamanda aile ocağıdır. Aynı şekilde beraberce yenen yemeklerden sonar dualar yapılır, hatim indirilir, adak ve sadakalar verilir, yemek pişirilip hayır için dağıtılır. Yine günlük işler, dini merasimler, mahsulün ekilmesi, dini geceler ve bayramların ilk ortamı genellikle aile ocağıdır. Adile’de evin ayrı bir dini önemi vardır. Çünkü ailenin oturduğu ev aynı zamanda dini ibadet ve merasimlerin yapıldığı, kurbanların kesildiği yerdir. Aile grubu ve evin yanısıra, aile hayatında önemli anlar olarak dikkati çeken doğum, çocukluk, gençlik, evlenme ve ölüm gibi olaylar da dini birer önem taşımaktadır. Çünkü Afgan toplumundaki aile ocağı, çocukların doğduğu, nikâhların kıyıldığı, aile üyelerin vefat ettiği ve bu vesilelerle çeşitli dini merasimlerin yapıldığı tabii çevredir. Yeni doğan bebeğe ad verme konusu de, genellikle aile ocağında çeşitli dini merasim yapılır. Örneğin, doğum sonrası evde yemek pişirip komşulara, ihtiyaç sahiplerine, cami hocasına ve öğrencilere dağıtılır. Ardından bebek yıkanır ilk defa ailenin en büyüğünün kucağına verilir ve onun duası alınır. Bir hoca tarafından ya da dini bilgisi olan aile büyüğü tarafından bebeğin kulağına ezan okunduktan sonra tüm aile fertlerince salih bir kul, anne babasına ve ailesine hayırlı bir evlat olarak yetişmesi için dua edilir. Bebek Kur’an’ın altından üç kez geçirilir. Bebeğin olduğu odada Kur’an-i kerim mutlaka konulur. Her türlü bela ve kötülüklerden korunması için bebeğin boynuna ya da göğsünde muska takılır. Çok ağlayan bebekler için hoca çağırılıp ayetler okunup üflenir. Nazardan korunması için belli öt çeşitlerin dumanlarıyla nazardan kurtulmasına inanılır. Aynı şekilde çocuğun sünnet edilmesi de dini bir anlam taşımakta ve dini bir vecibenin yerine getirilmesinin yeri de aile ocağıdır. Görüldüğü gibi Afganistan toplumunda aile ve din içiçe olup, aile birçok dini ibadet ve merasimlerin yapıldığı kutsal bir yerdir.

2.5. Din ve Kültür

Kültür bir canlı organizmaya benzer ve üstelik onun saklanması ve korunması toplumsal bir süreçtir. Bu anlamda kültür, onu oluşturan unsurlar ve bunların arasındaki denge, zamana ve şartlara göre gelişir ve değişir. Bu nedenle dinin sosyo-kültürel yapı içerisindeki fonksiyonları da durum ve şartlara göre değişebilmektedir. Geleneksel toplumlarda din, kültürünün “bütüncül” yapısına hâkimdir. Bu bakımdan, bu tür toplumlarda din kurumu, kültürel normların özünü teşkil eden ve kültürün

psiko-sosyolojik yönünü oluşturan inanç ve faaliyet biçimlerinden ibarettir. Bir din filozofu olan Edwards, dinin 'kültür ağacının bir dalı değil, gövdesi' olduğunu belirtir. Esasen din, kültürel bir evrenselliğe sahiptir ve yeryüzündeki tüm kültürler, ne kadar ayrılmış ve farklılaşmış olurlarsa olsunlar, bazı şekiller altında dini özellikler taşımaktadırlar.³⁰⁸

Dinler toplumların kültürü üzerinde de büyük bir etki oluştururlar. Özellikle ilkel toplumlarda din, kültürü tümüyle etkiler ve şekillendirir. Mesela bayramlar, ekonomik anlayışlar ve çeşitli sportif çalışmalar, hep dinî bir düşünceden kaynaklanmaktadır. Bütün bunlara rağmen kültürü, tamamen dinin bir unsuru olarak kabul etmek, hatalı bir yaklaşımdır. Çünkü dinin, kültürü aşan ilahî bir boyutu vardır. Bu farklılık dini, kültürün öteki unsurlarından ayırır.³⁰⁹

Hans Freyer, dinin ekonomi, hukuk, sanat, bilim ve eğitim gibi kültürün birer alanı şeklinde değerlendirilemeyeceğini, bunlardan farklı olarak dinin kuşatıcı bir yönünün bulunduğu işaret etmekte ve şöyle demektedir: "Netice itibariyle din, kültürün kendisinden ayrılması veya tecrit edilmesi kabil olan bir cüzü değildir. Belki o, zihniyetiyle bütün kültür sahasına nüfuz etmiş bulunmaktadır. Sırf dünyevi davranışlarından dahi bir kimsenin dindar olup olmadığını, hatta hangi dine mensup olduğunu anlamak kabildir. Dinine bağlı bir Budist'in, iktisat, sanat ve ilham hadiselerine karşı tutumu, ister istemez bir Müslüman veya Hristiyan'ınkinden farklıdır."³¹⁰

Örf ve adetlerin de din ile yakın münasebeti vardır. İlkel insanlar, bazı şeylere dokunmayı tehlikeli kabul ederek tabu haline getirmişlerdir. Tabu halini almış yerler ve kişilerle temasta bulunmak yasaktır. Bazı günlerin uğurlu veya uğursuz görülmesini bu anlamda değerlendirmek gerekir. Örneğin Afganistan'da Çarşamba günlerinde çamaşır yıkamama, geceyin evi süpürmemeye, başkasını evinde tırnak kesmeme kadınlar arasında bir tabu haline getirilmiştir. Bilgiseven bu bağlantıya

³⁰⁸ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, 2001, s. 374-375.

³⁰⁹ Abdurrahman Dodurgalı, *Eğitim Sosyolojisi*, Marmara Üni. İlhiyet Fak. Vakfı Yayınlar, İstanbul, 1995, s. 45.

³¹⁰ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, s. 75.

işaretle “örf ve adetlerin her cemiyette dinin tesiri altında şekillendiğini inkâr etmek ise sosyolojik körlüktür.” demektedir.³¹¹

Her fert tarihin her döneminde belli bir toplumsal düzen ve sosyo-kültürel ortamda dünyaya gözünü açmakta ve eğitim ve öğretim yoluyla bir kültüre ve bu arada o kültür ve toplumdaki dini inanç ve değerlere, normlara, geleneklere, düşüncelere tutum ve davranış modellerine varis olmaktadır. Çocuk, şuurlu veya şuursuz olarak, içinde doğduğu toplum kültüründe, dilde tavır ve hareketlerde ve çeşitli örf ve adetlerde, inançlarda ve ibadetlerde, ayin ve törenlerde varlığını hissettiren dini kültürden etkilenir.³¹²

Tarih boyunca farklı dinlerin yaşandığı Afganistan’da, İslâm dininin özel bir yeri vardır. Ülkenin kültürü ve geleneği büyük ölçüde İslâm kültürü üzerine bina edilmiştir. Afganistan’da daha önceden yerleşmiş kabilesel gelenekler de İslâm’la özdeşleştirilmeye çalışılmıştır.³¹³

Afgan halkı İslâm dinine bağlı olup, genellikle sorgulamadan ailelerinden aldığı din eğitimi esaslarına uygun davranmaya çalışmışlardır. Bu durum, sosyal hayatta fazla bir değişikliğin gerçekleştirilmemesinin sebebi sayılabilir. Örneğin, kıyafet tarzları hâlâ gelenekselliğin etkisi altındadır. Erkekler, “takke” ya da “sarık” kullanırlar, kadınlar da genel olarak “Burka”³¹⁴ giymektedirler. Afgan mutfaklarında en yaygın yemek çeşidi, etli, havuçlu ve baharatlı pilavdır. Kurulan yer sofralarında çoğunlukla insanlar elleriyle yemek yerler.

Düğün masrafları, özellikle başlık parası (bazı yerlerde süt hakkı olarak bilinir) çok yüksektir. Öyle ki kültüre yabancı olanlar, kadınların alınıp satıldığını düşünebilirler. “beşik kertmesi” geleneğinin hâlen yaygın olduğu Afganistan’da evlilikler genellikle akrabalar arasında yapılmaktadır.³¹⁵

³¹¹ A. Kurtkan Bilgiseven, *Eğitim Sosyolojisi*, s. 114.

³¹² Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, 2001, s. 383.

³¹³ Peter. Marzdın, *Taliban - Ceng-i Mezhep ve Nazm-ı Nevin Der Afganistan*, s. 93.

³¹⁴ Burka, Afgan kadınlarının örttükleri bir nevi örtüdür. Afganistan’da haremlik selamlık uygulaması hâlâ mevcut olup, kadınlar yabancı erkeklerden yüzlerini gizlerler. Bu amaçla kadınlar, dışarıya çıkarken burka giyerler. Günümüzde mecburi olmadığı hâlde, birçok Afgan kadını burka kullanmaktadır. Bunun bir nedeni de, emniyetin tam olarak sağlanamadığı bir ortamda, rahatça gezebilmenin tek yolu tanınmadan dolaşmaktır.; Geniş bilgi için bkz. A. Bulaç, Burka, <http://212.154.21.40/2001/10/20/yazarlar/butunyazarlar.htm>, s. 1

³¹⁵ A. R Abadi, *Afganistan*, s. 37-38.

Afganistan’da yaşıyan çeşitli etnik gruplar, farklı hayat biçimlerine ve sosyo-ekonomik konumlara sahiptirler. Türkmenler, Nuristaniler gibi etnik gruplar sosyal yaşamlarında farklılaşmayı tam olarak gerçekleştiremediklerinden, eski tutuculuklarını devam ettirmektedirler. Buna karşın Tacikler vs. gibi bazı etnik gruplar ise daha modern aile tarzlarına sahiptirler Ancak son yıllarda (Taliban sonrası) Afganistan’da, gözlenen sosyal değişimin, aile içinde ve aile dışında özellikle kadınlar bazı gelişmeler olmuştur. Kız çocuklarının eğitim kurumlarında daha fazla yer almaya başlamaları, kadınların iş hayatına katılımlarının artması, özet olarak kadın-erkek eşitliği konularının sıkça tartışılmaya başlaması, kadınların sosyal statülerindeki değişimin bir göstergesidir.

2.6. Din ve Hukuk

Hukuk, insan ile insan, birey ile toplum, toplum ile toplum, insan ile hayvan ve eşya arasındaki bütün münasebetlerde, hem toplumu, hem tek tek hakları koruyan, kesin ve maddi müeyyideli bir sosyal olgu, hareket ve kurallar manzumesidir.³¹⁶ Hukuku şu şekilde de tarif etmişlerdir. İnsanı harekete getiren, hareketini sınırlayan, kontrol eden, sosyal bir enerjidir.³¹⁷

İster tabii yaşama, ister içtimai mukavele, gelenekler veya evrensel kanunlar şeklinde alınsın, her zeminde din ile hukuk arasında bir beraberlik vardır. Her cemiyetin hukuku, o cemiyetin örf, adet ve ahlak telakkilerine dayanır. Bu telakkiler de o cemiyetin dini ile beraber olduğuna göre, hukukun din ile ilgisini anlamak bu açıdan da kolaylaşmıştır. Eğer orada yabancılaşma başlarsa, bir hayli sosyal problem zuhur eder ki, bu konuda bazı ülkelerin acı tecrübeleri vardır. Teorisyenler, hukuk ile din arasındaki iştirak ile teorilerini kurmuşlardır. Frazer'e göre hukukun her çeşidi büyüden çıkmıştır. Büyü de Binden doğmuştur. Huvelin, hukuku tamamen dine bağlamaktadır.³¹⁸

Hukukun din ile müşterek temelleri özetle hak fikri, adalet fikri ve sorumluluktur. Her iki sosyal hayatta bunlar temel vazifesi görürler. Adalet, adaletin son dayanağı olan ilahi adaletle temellendirilmiştir. Böylece hukuki değerler ilahi adalet içinde temelini bulmuş olur ve beşeri aleme yansırken buradan güç alır. Kutsal

³¹⁶ Yümni Sezen, *Sosyolojik Açıdan Din*, 3. baskı, s. 159.

³¹⁷ Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji II*, s. 24.

³¹⁸ Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1974, s. 276.

kitaplarda hukuk kaideleri de yazılıdır. Kur'an'da hukuk kaideleri başlıbaşına bir özellik arz eder. İslam dini ile hukuk arasında öylesine bir bağ vardır ki Allah'ın bir adı Cenabı Hak'tır (hukuk kelimesi hakkın çoğuludur). Bütün tekabüllere rağmen hukuki hayat, dini hayatın aynı olmadığı gibi, dini hayat da bir hukuk manzumesi değildir. Dinin, hukuku daima aşan, fertte derinleşen tarafı vardır. Dinin psikolojik deneyi ve müeyyidesi çok daha derin ve şümullüdür. Kanunlar belli şartlar içinde, özel ve gizli hareketlerdeki birçok halleri ihmal edebilir. Din ise gizli dediğimiz hususlarda nüfuz sahibidir.³¹⁹

Kur'an'da hem tabii hukuk kaideleri vardır, hem en ince içtimai-hukuki formlar ve müeyyideler yer almıştır. Temel olarak dayandığı tabii halden, cemiyetin mukaveleye dayanan formlarına kadar muhtevayı havidir. “İslam’da hukuk dinden ayrılmamış, iman formülleri hukukun temellerini teşkil etmiştir. Allah'ın haberleri dogmatik hususlara, ibadete ve cemiyet hayatına, hayatın bütün cephelerine ait olmuştur.”³²⁰

İslam Afganistan’a yayıldıktan sonra daha önce var olan Zerdüştlük, Budizm ve diğer dinler yerini İslam’a,³²¹ o dinlerin hukuk sistemi de yerini doğal olarak İslam hukukuna bırakmıştır.³²² Afganistan’da din ile hukuk ayrılmaz bir biçimdedir. Afganistan Hukuk sistemi şeriattır. Afganistan hukukun büyük çoğunluğu Hanefî fıkıh oluşturmaktadır. Afganistan’da ilk dönemlerde diğer İslam dünyasında olduğu gibi yargıda İslam hukukuna göre hüküm verilmiş, zaman zaman belli bir fetva kitabı esas alınmıştır.³²³

İster 1921’de çıkartılan ceza kanununda ister günümüzde yürürlükte olan 1976 ceza kanununda olsun had, kısas ve diyet ile ilgili suç ve cezalarda İslam şeriatına göre hüküm verilmesine yer verilmiş, suç ve cezaların tayin ve infazında ise Hanefî mezhebinin görüşlerinin esas alınması kararlaştırılmıştır. Netice itibarıyla bu kategorideki cezaların kaynakları da tamamen İslam hukukudur.³²⁴

³¹⁹ Yümni Sezen, *Sosyolojik Açıdan Din*, 3. Baskı, s. 165.

³²⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam’ın Hukuk İlmine Yardımlar*, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1962, s. 78.

³²¹ Gubar, *Afganistan Der Mesir-i Tarih*, I, s. 154

³²² Cemilurrahman Kamgar, *Tarih-i maarif-i Afganistan*, Mayvand Yayınevi, Kabil, 1429/2008, s. 12.

³²³ Mehterham Khwajamir, “Afgan Ceza Hukukunun Kaynakları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 25, 2015, s. 301.

³²⁴ Mehterham Khwajamir, “Afgan Ceza Hukukunun Kaynakları”, s. 303.

Her ne kadar ceza kanunlarında hükümler şeriat ve özellikle Hanefi fıkha göre ise de son yıllarda insan hakları savunucuları ve Avrupa birliğinin baskılarıyla ceza mahkemelerinde özellikle el kesme ve recim gibi hadler uygulanmamaktadır.

Son olarak 2004'te çıkartılan Afganistan Anayasası'nın ikinci maddesinde Afganistan'ın dininin İslam olduğu³²⁵, üçüncü maddede ise Afganistan'da hiçbir kanunun İslam inancına ve hükümlerine aykırı olamayacağı açıkça belirtilmiştir.³²⁶

Yine siyasî parti kurma şartlarının birincisi olarak partinin bildiri ve tüzüklerinin İslam dininin hükümlerine aykırı olmaması,³²⁷ cumhurbaşkanının Müslüman olması,³²⁸ yemin töreninde yeminine besmele ile başlayıp İslam'a itaat edeceğine ve İslam Dinini koruyacağına dair Allah'ın adına yemin etmesi³²⁹ aynı şekilde bakanların yemin törenlerinde İslam dinini koruyacaklarına dair Allah'ın adıyla yemin etmelerinin gerektiği³³⁰ yazılmaktadır. Tüm bunlar gözönünde bulundurulduğunda Afganistan'da din ve hukuk 'un içi içe olduğu açıkça görülmektedir.

2.7. Din, Devlet ve Siyaset

Dinin diğer kurumlarla ilişkileri gerek sosyoloji, gerekse diğer sosyal bilimler açısından üzerinde en fazla tartışılan alan, dinin devletle ilişkileri olmuştur. Bu ilişkinin çokça tartışılmasında, dinin birey ve toplum üzerindeki etkileme gücü ve bu gücün sınırlarının zaman zaman diğer toplumsal kurumların yapısal ve işlevsel alanlarını da içine alıyor olmasının katkısı büyüktür. Sözlükte siyaset; “Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış”³³¹; Devlet ise; “Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık”³³² olarak tanımlanmaktadır.

³²⁵ 2004 Afganistan Anayasası, md. 2.

³²⁶ 2004 Afganistan Anayasası, md. 3.

³²⁷ 2004 Afganistan Anayasası, md. 35.

³²⁸ 2004 Afganistan Anayasası, md. 62.

³²⁹ 2004 Afganistan Anayasası, md. 63.

³³⁰ 2004 Afganistan Anayasası, md. 74.

³³¹ Haluk Akalın vd. *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 1780.

³³² Haluk Akalın vd. *Türkçe Sözlük*, 2005, s. 514.

Hemen her şeyin kısmen siyasal olduğu³³³ ya da insanın doğuştan birtakım siyasî özelliklere sahip olduğu düşünüldüğünde din-siyaset ilişkisinin ne kadar yakın ve yerinde bir ilişki olduğu anlaşılabacaktır. Din ile siyaseti birbirine bağlayan bir faktör, bu ikisinin işlevidir. Dinin temel işlevlerinden birinin “meşruiyet kazandırma” olduğu ve siyasetin temel işlevlerinden birinin “güç” ve “güç elde etme” olduğu düşünülürse bu iki kurum ve olgu arasındaki ilişkiyi anlamak daha da kolay olacaktır. Şüphesiz din ile siyaset arasında anlam ve işlev itibarıyla farklar vardır. Mesela, din, çevre ve toplum ilişkisinde bireyle ilgilenir; hâlbuki siyaset çoğunluğu tercih eder; din, insanların öbür dünyadaki kurtuluş yoluyla ilgilenirken siyaset insanların bu dünyadaki kurtuluş yollarıyla ilgilenmektedir.³³⁴

Geleneksel toplumlarda siyasetin dinle şu veya bu şekilde mutlaka ilişkisi olmuştur. Din ile siyasetin iç içe olduğu bir örnek Yeni Gine’deki Manu’larda görülür. Zira onlarda kuralları çiğneme hem günah hem suç sayılmaktadır kimi toplumlarda örneğin Afrika kabileleri arasında yönetici ve reisin bir büyü merasimi ile işinin meşrulaştırılması, Antik Yunan’da kralın artarda gelen başarısızlığının ilahi lütfun azalması olarak anlaşılması³³⁵ ve Afganistan’da krala taç giydirme merasimi ve dini tören düzenlenip yönetici hakkında hayır dua edilmesi bütün bunlar din ile siyasetin iç içe olduğunun örneklerindendir.³³⁶

Şüphesiz inançların devletler üzerinde de aktif rolleri vardır. Özellikle tekâmül etmiş dinler, mülkiyet şekillerinin gelişmesine ve büyük devletlerin kurulmasına katkıda bulunurlar. Osmanlı İmparatorluğu’nun kurulmasından önce, bu yörelere dervişler gelerek dinî cemaatler oluşturmuşlar, tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Tüm bunların Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşunda önemli rolü olmuştur. Tarihte teokratik veya yarı teokratik devletler kurulmuştur. Nihayet devletlerin dinle bağlantısı kesilerek bağımsız hale getirilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Fakat devlet fonksiyonunu icra ederken en büyük desteğini yine dinden almıştır. Çünkü devlet için önem taşıyan askerlik yapmayı, vergi vermeyi, başkasının hakkına saygılı olmayı kutsal kabul etmek, dinin insanlara telkin ettiği tutum ve

³³³ Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, Çev. Ş. Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1982, s. 23.

³³⁴ Sayed Mobin Hashimi, *Afganistan’da Cumhuriyet sonrası Din ve Siyaset ilişkisi*, Doktora Tezi, s. 41.; M. Emin Köktaş, *Din ve Siyaset*, 1997, s. 41.

³³⁵ Günter Kehr, *Din Sosyolojisi*, 1992, s. 94, 95, 156.

³³⁶ Sayed Mobin Hashimi, *Afganistan’da Cumhuriyet Sonrası Din-Siyaset İlişkisi*, s. 42.

davranışlardır.³³⁷ Ayrıca devletin farklı uluslardan oluştuğu durumlarda dine çok büyük görevler düşmektedir. Nitekim Wach, dinin devlet üzerindeki etkisini şöyle ifade etmektedir. "Din, çok çeşitli biçimlerde devleti hukuk, fiiliyat, şekil ve muhteva bakımından etkiler ve yönlendirir. İlkel kavimlerde hükümdar ilahlara, ruhani krallara, aziz liderlere tanık olmaktadır."³³⁸ Dinin bu yönlü etkisi, Peru'da ve eski Mısır'da görülmüştür.

Geleneksel toplumlarda din, siyasal güce meşruiyet verir veya tam tersi siyasal güç dinden meşruiyet kazanır. Özellikle halifelik ve şahlık sistemlerde halife aynı zamanda dini bilgiye sahiptir, cuma namazını kıldırır ya da en azından dini otoritelerden danışmanları olan kimsedir. Durum böyle olunca halife dini referans göstererek meşruiyet kazanmaya çalışır ya da yaptığı işlere din aracılığıyla meşruluk süsü verir. Roma'da kral aynı zamanda başrahip, baş yargıç ve başkomutan idi.³³⁹ Burada bir anlamda din-devlet birliği vardı. Din-siyaset ilişkisi modern zamanlarda her din mensubunun özellikle Müslümanların zihnini fazlasıyla meşgul eden bir konudur.³⁴⁰

İslam dünyasında İslam'ın erken dönemlerinde ortaya çıkan din siyaset ilişkisi Müslüman toplumların kültürel birikimi ve medeniyet tecrübeleri çerçevesinde şekillenmiş batıdakinden farklı bağlamlarda tartışıla gelen bir konu olmuştur. İslam'da din din siyaset ilişkisinin iç içe olduğunu savunanlar Kur'an'dan bazı ayetlere ve Hz. Peygamberin uygulamalarına göndermede bulunarak bir modelin olduğunu öne çıkarırlar. Ancak Kur'an siyasi bir model önermez ancak hayatın diğer alanlarında olduğu gibi siyasetle uğraşan inananlara ahlaki değerler sunar.³⁴¹

Din-siyaset ilişkisinin en önemli göstergelerinden biri dinî otoritenin siyasete ve siyasetçinin din ve dinî kesimlere yakın durmasıdır. Bu bağlamda radikal solcular bile zaman zaman dini otoritelere yakınlık göstermişlerdir. Bunun örneği

³³⁷ Yünni Sezen, *a.g.e.*, 3. baskı, s. 223.

³³⁸ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, 1987, s. 21.

³³⁹ Mehmet Ali Ağaoğulları, Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi, Ankara, 1991, s. 4.

³⁴⁰ Sayed Mobin Hashimi, *Afganistan'da Cumhuriyet Sonrası Din-Siyaset İlişkisi*, s. 41.

³⁴¹ Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, 2012, s. 356.

Afganistan’da komünist olarak bilinen Tereki, Karmel ve Necib gibi devlet adamlarının camiye gitmeleri ve etraflarında dini otoriteleri toplamalarıdır.³⁴²

Afganistan’da ortaya çıkan bütün siyasi güçler kendilerini Kur’an’ın ve Hz. Peygamberin öğretilerinin temsilcileri olarak göstermişlerdir. Ayrıca geçmiş Peygamberlerin ve ümmetlerinin Kur’an’da geçen kıssalarına göndermede bulunan ayetlerin dikkat çektiği hususları dile getirerek, kendi siyasi uygulamalarına meşruiyet ve itaatin yollarını açmışlardır. Örneğin; “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de itaat edin.”³⁴³ gibi ayetleri referans göstererek kendilerinin itaat edilmesinin Allah ve resulünün itaatidir şeklinde söylemlerle kendilerini Kur’an’ın ve Peygamberin öğretilerinin temsilcileri olarak gördüklerinden, uyguladıkları siyaseti meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Din-siyaset ilişkisi çerçevesinde değerlendirmesi gereken en önemli figürlerin başına dinin temsilcileri olarak bilinen ve toplumda oldukça etkin olan dini otoritelerin ideal tipi olarak mollalar gelmektedir.

3. DİNİ OTORİTE

Fransızca bir kelime olan otorite kavramı birbirine mütecanis üç anlamı içerisinde barındırmaktadır: 1-Emretme ve itaat ettirme, hak, güç ve iktidarı. 2-Nüfuz ve salahiyyet 3-Alanında kendisini kabul ettirmiş, başarılı kimse.³⁴⁴

Max Weber, otoriteyi, gücün meşru bir biçimde kullanılması şeklinde tanımlamıştır.³⁴⁵ Dini otorite ise, meşruiyet yetkisini ya doğrudan dinden ya da dince kutsal sayılan unsurlarla ilişkiden veya gelenek tarafından dinileştirilen hususlardan alan otoriteyi ifade eder.³⁴⁶

Otorite kavramı dini bağlamda kullanıldığında, kendisine bu çerçevede anlam yüklenmiş olacağından otoritenin (otorite merciinin) din ve dinsel öğeler taşıdığı, kaynağını ve gücünü dinden almış olduğunu söyleyebiliriz. Hatta daha da ileri gidilirse otorite madem din kaynaklı bir gücü temsil ediyorsa; dini gönderen tanrı

³⁴² Sayed Mobin Hashimi, *Afganistan’da Cumhuriyet Sonrası Din-Siyaset İlişkisi*, s. 45

³⁴³ Nisa, 59.

³⁴⁴ Mehmet Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1994, s. 618; Ayrıca bkz. Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988, c. II, s. 1112

³⁴⁵ Bryan S. Turner, Max Weber ve İslam-Eleştirel Bir Yaklaşım, s. 40.

³⁴⁶ Ramazan Altıntaş, “Alevi Geleneğinde Dini Otorite: Dede Profili”, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 437-475

adına otorite kavramına bir anlam vermek ve asıl otoritenin ve gerçek kaynağının en yetkili, en üstün ve en kusursuz otorite olan “Yüce Tanrı” olduğunu söylemek daha doğru bir ifade olacaktır.³⁴⁷

Bireyler düzeyinde ele alındığında, “dini konulardaki bilgeliği ile ün yapmış kişiler” ile “dini konularda derin bilgisi olmasa bile toplumda böyle kabul edilen kişiler”, din alanında yetki ve otorite kabul edilen şahsiyetlerdir. Kurumsal düzeyde “dini otorite” ise, kanun ve nizamların kendisine yetki verdiği kurum ve kuruluşlardır. Değişik dinlerde ve değişik devletlerde kurumsal olarak dini otorite kabul edilen teşkilatlar ile bu teşkilatların yüklendikleri fonksiyonlar arasında önemli farklar bulunmaktadır. Zaman içerisinde aynı dinden olan kurum ve kuruluşlarda dahi kurumların yüklendikleri görev, sorumluluk ve yetkiler arasında ciddi farklar bulunmaktadır.³⁴⁸

Dini önderler, özellikle az karmaşık toplumlarda, tecrübe, zihni feraset, icat zenginliği, ilim ve hikmet gibi nitelikleri haiz olarak bilinirler ve bunu ispat eden her insan, olağanüstü bir nüfuza sahip olacağından emindir.³⁴⁹ Bir dini otoriteye sahip bulunanların, ulûhiyetle fevkalade samimiyet içerisinde yaşadıklarına inanılır. Bu da onun otorite, etkinlik ve gücünü artır. Dini otorite, her zaman için olağanüstü bir psiko-fizyolojik yapıya bağlı değildir.³⁵⁰ Manevi, zihni ve ahlaki büyük istidatlar, din adamının, çevresi tarafından hürmet ve tazim görmesine katkıda bulunabilirler.³⁵¹

Dini otorite makamında olanlar, kendilerine verilen manevi ve olağanüstü özellikler ile anılırlar. Feraset, hikmet, ilim ve tecrübe ile donanmış olarak görüldükleri için, bu vasıflar kendileri için üstün bir nüfuz mekanizması ve etkisi oluşturur. Dini faaliyetlerde başat roller üstlenmesine imkân sağlayan bu vasıflar, dini otoriteyi merkezi bir noktaya konumlandırır. Böylelikle dini otorite sayılan kişi, tanrı nezdinde şefaate aracı olabilir kabul edilmekte, kendisinin arzu ve isteklerini ilan edebilmekte veya yorumlayabilme hakkını alabilmektedir. Kendisi adaleti

³⁴⁷Yılmaz ARI, Alevilikte Dini Otorite: Değişim Ve Süreklilik (Adıyaman Örneği), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 2019, s. 56.

³⁴⁸Hasan Yavuzer, Dini Otorite Ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği), Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005. s. 16.

³⁴⁹Wach; *Din Sosyolojisi*, s. 408.

³⁵⁰Hasan Yavuzer, *Dini Otorite Ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi*, s. 16.

³⁵¹Wach; *Din Sosyolojisi*, s. 408.

yönetebilir, idare edebilir veya nasihat verebilir, eğitebilir yahut öğretebilir ve dini ayinleri yönetebilir.³⁵²

Wach, dini otorite tiplerinin şu başlıklar altında tasnif etmiştir.³⁵³

1- Din Kurucuları, 2- Reformcular, 3- Peygamber, 4- Haberci, 5- Büyücü, 6- Kâhin, 7- Veli, 8- Rahip, 9- Dindarlar, 10- Dinleyiciler.

İslâm tarihinin başlangıcından günümüze gelen bir süreç içerisinde dini otorite tipleri de çeşitlilik göstermiştir. Daha çok dinî ilimlerden sayılan Tasavvuf³⁵⁴’da derinleşen kimselere verilen şeyhlik, İslâm dünyasının hemen her tarafında Hz. Peygamber neslinden gelen kimselere verilen Seyitlik ve Şeriflik kavram ve unvanı bu tür dinî otorite tiplerinden bazılarıdır.³⁵⁵

İslam’da, güç ve yetkiyi temsil eden, Allah, peygamber, devlet yöneticileri ve din âlimleri olmak üzere dört otorite mevcuttur.³⁵⁶“el-Ulema’ verasetü’l-Enbiyâ/Âlimler peygamberlerin varisleridir”³⁵⁷ şeklindeki hadiste bu görüşü desteklemektedir. “Zira her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.”³⁵⁸Bunlar arasında ‘dinin otoritesi’ yalnızca Allah’a ve Hz. Peygamber’e mahsus iken, ‘dini otorite’ ise ulema, meşâyih ve onların eserlerine ait kabul edilmiştir.³⁵⁹ İslam inancında Allah, mutlak otorite sahibi,³⁶⁰ diğerleri ise göreceli dini otoriteye sahiptirler.³⁶¹

Ulemanın dini otorite olarak meşruiyet kazanmasının temeli, taşıyıcısı oldukları dini bilgiye dayanır. Bu bağlamda, halifenin, dini-siyasi otoritesi ile karıştırılmaması için ulemanın otoritesi, dini bilgi alanındaki otorite olarak

³⁵²Wach; *Din Sosyolojisi*, s. 408-409.

³⁵³Wach; *Din Sosyolojisi*, s. 393-442.

³⁵⁴İbn Haldun, *Mukaddime*, c.2, Kahire, 1957, s. 1097; Ayrıca bkz. Süleyman Uludağ, “Tasavvuf Karşıtı Akımlar ve İbn Teymiyye’nin Tasavvuf Felsefesi”, *İslamiyet*, c. 2, s. 3, 1999, s. 39.

³⁵⁵H. Peygamber’in torunlarından Hz. Hasan’dan gelen kola Şerif, Hz. Hüseyin’den gelen kola ise Seyyid denilmektedir. Bkz. Şerafettin Gölcük, *Kelâm Tarihi*, Esra yayımları, İstanbul, 1998, s. 267.

³⁵⁶Yusuf Şevki Yavuz, “Kur’an’ı Kerim’de Dini Otorite”, *Dini Otorite*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 25-34.

³⁵⁷Tirmizî, İlim 19; Ebû Dâvûd, İlim, 1.

³⁵⁸Yûsuf Suresi 76.

³⁵⁹İsmail Kara, “Modernleşme Döneminde Dini Otorite Meselesinin Ele Alınışı ve Problemleri veya ‘İslam’da Ruhbanlık Vardır””, *Dini Otorite*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 547-567; İsmail Kara, “İslâm’da Ruhbanlık Yoktur” Söylemi Etrafında Dinî Otorite ve Ulema Üzerine Birkaç Not”, *MÜİFD*, Sayı. 21, 2001, s. 5-21.

³⁶⁰Cihat Tunç, “Naslar Işığında Dini Otorite”, *Dini Otorite*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 133-141.

³⁶¹Mehmet Baktır, “Hz. Peygamber’in Otoritesinin Dayanakları”, *CÜİFD*, C. 8, S. 1, 2004, s. 23- 39.

anlaşılmalıdır.³⁶² Bilginin, otorite kaynağı olduğu kadar, tanımlama, etkileme, yönlendirme ve biçimlendirme kabiliyeti göstermesi,³⁶³ ulemanın otoritesinin derinleşmesinde de etkili bir faktör olarak işlev görmüştür.³⁶⁴

Dini otoritenin, bizzat din açısından büyük önemi vardır. Din alanındaki bilgi/otorite boşluğu dinin birey ve toplum açısından birçok işlevini yerine getirememesine yol açar. Dinin dinamik kalabilmesi, dini metinlerin, ulema tarafından yorumlanıp bireysel ve toplumsal düzlemde güncellenmeleri ile mümkündür. Aksi takdirde dinin tarih üstüne çıkması ve arkaik hale gelmesi kaçınılmaz olur. İslam toplumlarında ulemanın, söz konusu işlevini yerine getirmeyip içtihat kapısını kapatması ve toplumsal değişme sürecinde topluma önderlik edememesi, hem tarihsel din yorumlarının toplumsal değişmeye cevap verememesine neden olmuş hem de ulemanın, sahip olduğu karizmanın rutinleşmesini hızlandırmıştır.³⁶⁵

İslam tarihinin ilk dönemlerinde ulema bürokratik olarak örgütlenmemiştir.³⁶⁶ Emeviler döneminden itibaren, devletin resmi din bürokrasisini tesis etmesi ile birlikte ulema sınıfı resmi ve sivil olarak ayrılmıştır. Bu dönemden itibaren sivil içtihat geleneği ile oluşan din anlayışları, devletin resmi politikalarına meşruiyet çerçevesi çizecek şekilde manipüle edilmeye başlamıştır.³⁶⁷ Söz konusu manipülasyonlara prim vermeyen ulema ise siyasal iktidarın gadrine uğrayabilmiştir.³⁶⁸ Öte yandan ulemanın politik-ekonomik alanı/gücü siyasal iktidara terk etmesi, halkın siyasete olan ilgisini söndürmüş, böylece iktidarlar kontrolsüz

³⁶² Nadim Macit, "Bilginin İmkânı Bağlamında Dini Otorite", GÜÇİFD, C. 2, S. 4, 2003, s. 1-16.

³⁶³ Ergün Yıldırım, İktidar Mücadelesi ve Din, Bilge Yayınları, İstanbul, 1999, s. 71.

³⁶⁴ Ulemaya otorite sağlayan dini bilginin toplum aleyhine manipüle edilmesi de tarihsel bir olgudur. Bu anlayış, İslam dininin ana kaynaklarında yerilmiştir. Müslüman toplum bu anlayışı temsil edenleri ulema-i su' olarak adlandırmıştır. Bk. İhsan Eliaçık, Sosyal İslam, Destek Yayınevi, 6. bs., İstanbul, 2013, s. 58 vd.

³⁶⁵ Abdusamet Kaya, Medrese Kökenli İmamlar İle İlahiyat Fakültesi Mezunu İmamların Din Anlayışlarının Karşılaştırmalı Analizi (Diyarbakır Örneği), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2017, s. 90.

³⁶⁶ Davut Dursun, Din Bürokrasisi, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 125-126, 218-219.

³⁶⁷ Ali Bulaç, Din-Kent ve Cemaat, Ufuk Kitap, İstanbul, 2008, s. 89; İlhan Arsel, Toplumsal Geriliklerimizin Sorumluları Din Adamları, 2.baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 4.

³⁶⁸ Bk. Mustafa, İslamoğlu, İmamlar ve Sultanlar, Denge Yayınları, İstanbul, 2006; Yaşar Nuri Öztürk, İmamı Âzam Ebu Hanife, 12.baskı, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 2009; Şerif Mardin, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayınları, 2003, İstanbul, s.193.

kalmıştır. Bu durum İslam dünyasının gerilemesinin nedenlerinden biri olarak sayılmıştır.³⁶⁹

İslam toplumlarında modernleşme sürecinin başlamasına kadar “bilgi”yi fiilen ulema temsil etmiştir.³⁷⁰ Bu döneme kadar İslam medeniyetinin ulaştığı ilim ve teknikteki yüksek düzey ulemanın eseri olmuştur. Ancak ulema aynı performansı sürdürememiştir. Modernleşme hareketleri ile birlikte bilginin eksenini de değiştirmeye başlamıştır. Ulema çeşitli nedenlerden dolayı, hızla değişen bilginin doğasına ayak uyduramamış ve temsil ettiği bilginin arkaik hale geldiğini bile fark edememiştir.³⁷¹ İlmi geri kalmışlık nedeni ile toplumun gerisinde kalması, ulemanın itibar kaybının nedenlerinden biri olmuştur.³⁷²

İslam’da dini otorite olarak ulemanın itibar kaybına uğramasının modernleşme hareketleri ile ivme kazandığı söylenebilir.³⁷³ Batı’nın etkisini bir tehdit olarak algılayan ulema buna cevabını, toplumu gelenekselleştirmekle vermiştir. Bu anlayış içindeki ulemanın, ıslahat hareketlerine engel çıkarmaması için padişah ve İslamcılar tarafından itibarsızlaştırılması, ulema açısından ilk ciddi kırılma olmuştur. Bu itibar kaybında, ulemanın değişime ayak uyduramamasının yanında, ilmiyeden kalemiyye’ye geçen ulemanın da katkısı olmuştur.³⁷⁴ Günümüzde ulemanın olumsuz imajının oluşumunda, Cumhuriyet devrimlerinin yerleşmesi adına eskiye ait ne varsa kötülenmesi ve ulemanın tarihsel hizmetlerinin göz ardı edilmesinin de etkisi olmuştur.³⁷⁵

Kur’an-ı Kerim’e bakıldığında onda dört tip dinî otoriteden söz edilebilir. Bunlar;

1.Allah, 2.Peygamber/Hz. Muhammed, 3.Devlet Başkanı ya da yöneticisi, 4.Din bilginleridir. “el-Ulema” verasetü’l-Enbiyâ/Âlimler peygamberlerin

³⁶⁹ Sıddıkî, İslam Dünyasında Modernist Düşünce, s. 126.

³⁷⁰ Ömer Çelik, “Aydınlık, Din, Gelenek ve Modernite”, Bilgi ve Hikmet, Sayı. 1, 1993, s. 128-147

³⁷¹ Ersin Çetin, Akademik Dini Bilgi ve Toplum, Rağbet Yayınları, 2012, s. 70; Ali Merad, Çağdaş İslam, Çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 25-26.

³⁷² Ebubekir Bagader, Modern Çağda Ulema, Çev. Osman Bayraktar, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.11.

³⁷³ Yasin Aktay, “Modernleşme ve Gelenek Bağlamında Dini Bilgi ve Otoritenin Dönüşümü”, Bilimname, C.VI, Sayı. 3, 2004, s. 131-151.

³⁷⁴ İsmail Kara, “İslam’da Ruhbanlık Yoktur” Söylemi Etrafında Dini Otorite ve Ulema Üzerine Birkaç Not”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.2, 2001, s. 5-21.

³⁷⁵ Ali Sarıkoyuncu, Milli Mücadelede Din Adamları I, DİB Yayınları, Ankara, 2012, s. 12.

varisleridir”³⁷⁶ şeklindeki hadiste bu görüşü desteklemektedir. “Zira her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.”³⁷⁷ En iyi bilen en yüksek ya da mutlak otorite olacağından kuşku yok ki, Yüce Allah dinde mutlak otoritedir.

4. AFGANİSTAN’DA DİNİ OTORİTE TİPLERİ

Geleneksel Afgan toplumunda dini otoriteler, dini, sosyal, kültürel, siyasal ve gündelik hayatta çok etkin rol oynamaktadırlar. Afganistan’da Pir, Şeyh, Ağa, Molla, Molla İmam, Ahund, Damla, Hatip, Mevlevi ve Mevlana dini otoriteler olarak sayılmaktadır.

Afganistan’da dini otorite mertebesi en üstten en altta kadar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- 1) Pir
- 2) Şeyh
- 3) Mevlevi
- 4) Mevlana
- 5) Damolla
- 6) Hatip
- 7) Molla
- 8) Ahund
- 9) Molla-i İmam

4.1. Pir (پير)

Farsça bir kelime olan Pir, kelime anlamı; “ihtiyar, ak saçlı, tecrübeli kimse” anlamlara gelmektedir. Terim olarak pir kavramı; “Velî, Mürşit, Şeyh, Mürebbi, Hâdi, Gâvs, Hızr-i râh ve Delîl-i râh” vb. kavramlar, birbirine yakın anlam ifade eden kelimeler gibi bâtinî ve zâhirî mana içeriğine sahiptir. Zahirî manasıyla pir; seyr-ü sülûklünü kemâle erdirip, insanları Hâk (ve hakikat) yoluna irşat (ve davet eden) kimsedir.³⁷⁸ Bu anlamdaki kullanımıyla pir kavramı; “bir tarikatın şeyhi” anlamına gelmektedir. Bâtın manasıyla pir, soyut bir şahsiyet veya ilâhî ve manevi anlam ifade eden bir ilke/prensip de olabilir. Mevlânâ Celâlettin-i Rumî, “*Pir senin*

³⁷⁶ Ebu Davud, İbn Mace.

³⁷⁷ Yusuf, 76. Ayet.

³⁷⁸ İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhacü'l-Fukarâ*, İstanbul, 1286, s. 28.

aşkıdır. Saçı sakalıak olan değil. Pir yüz binlerce ümitsizin elinden tutanır’’derken³⁷⁹ kelimeyi hem zahirî hem de bâtinî anlamıyla birlikte kullanmıştır.

“Pir” kavramı tasavvuf terminolojisinde ‘mürşit, veli ve şeyh’ kavramlarıyla denk kullanılmış olup, bu kullanıma göre pir, rehberlik makamında bulunan kimsedir. “Pir, tasavvufî anlamıyla ilk olarak; 9-10. Yüzyıllarda, Horasanlı sufiler ve özellikle Nişapırlu melâmetler tarafından kullanılmaya başlanan bir kavramdır. Kaynaklar, 10. yüzyılın ilk yarılarında yaşamış olan Horasanlı sufilerden Abdullah ibn-I Muhammed ibn-i Münâzil’i, “*Pir-i ehl-i Melâmet ve Pir-i Melâmetiyan*” diye zikreder. Horasan sûfileri, doğdukları yerlere ya da yaşadıkları coğrafyaya nispet edilmiş ve pir kavramıyla anılmışlardır. Örneğin; Ahmed Yesevî “Pir-i Türkistan”, Hâce Abdullah Ensari “Pir-i Herat”, Şeyh Nasûr “Pir-i Gülistan” lakabıyla bilinir ve anılır olmuşlardır.³⁸⁰

Tarikatların oluşumunun akabinde, pir kavramı kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Tarikatı kuran, yayan, önderlik makamında olan ve tarikatta en yüksek mertebede bulunan kişi anlamında³⁸¹; tarikat yapısının kurucusuna “Pir veya Pir-i Tarikat” ismi verilmiştir. Örneğin; Kadirilik Tarikatının piri Abdülkadir-i Geylani, Rifâîliğin piri Ahmed er-Rifâî, Nakşibendiliğin Piri Şâh Bahaeddin Nakşibendi,³⁸² Mevlevîliğin Piri Mevlânâ Celalettin-i Rûmî, Bektaşiliğin piri Hac-ı Bektaş-ı Veli’dir.³⁸³

Tasavvuf edebiyatı içerisinde pir kelimesi, değişik terkiplerde kullanılmış, bu kullanımlardan farklı anlamlar taşıyan mecazi manalar türetilmiştir. “İlâhî manada aşkşarabını sunan kimse olarak mürşit-i kâmil” manasında “Pir-i Meyfûrûş, Pir-i Meykede, Pir-i Meyhane, Pir-i Bâdefûrûş”; “salikleri ilâhî aşkın ateşinde yakan inşanıkâmil” manasında “Pir-i Mugân”; “Melameti ve Kalenderî tavırları baskın olan şeyh” anlamında “Pir-i Harabat”; “ilmi ledün ile manevi zevkler ikram eden,

³⁷⁹ Mevlâna Celâleddîn Rumî, *Mesnevi*, Ç. Veled Çelebi İzbudak, c.5, Konya, 2004, s. 278

³⁸⁰ Safi Arpaguş, “Pîr”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, c. 34, s. 273.

³⁸¹ Mehmet Yardımcı, *Âşıkların Dilinde ve Telinde Pîr-Mürşit-Rehber Kavramları*, Ç.Ü. Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi, 2009, s. 2.

³⁸² Safi Arpaguş, *Pîr*, DİA, C. 34, s. 272-273

³⁸³ Mehmet Yardımcı, *Âşıkların Dilinde ve Telinde Pîr-Mürşit-Rehber Kavramları*, s. 2.

kâinatadair ezeli ve ebedi bağlamda neşe sağlayan kişi” manasında “Pir-i Dihkân” bu tür mecazlara örnek olarak zikredilebilir.³⁸⁴

Afganistan’da Pir oldukça önemli bir konuma sahiptir. Hem belli tarikat mensupları için hem de her hangi bir tarikata mensup olmayanların da bir piri vardır. Pir, seçilmiş olandır. İlham kaynağıdır. İnsanların hidayete erdirmesi için gönderilmiş en temiz, kutsal ve Allah’a en yakın kişidir. Bu konumunu züht ve takvasıyla elde etmiştir.

Pir kavramı Afganistan’da iki kategoride ele alınabilir. Biri tarikat piridir. Belli ilim ve takva aşamalarını geçmiş ve Allah’a en yakın zattır. Diğer ise herhangi bir ilim ve bilgiye sahip olmayan sadece namaz kıldırabilen ve dualar okuyup üfleyen, muska veren halk piridir. Pir’in Hz. Peygamberin soyundan geldiğini ve saygı gösterilmesi gerektiği bir kesim olduğu söylenmektedir.

Her ne kadar Tekke adabını ilk tespit eden sufi olarak bilinen Ebu Saîd-i Ebü’l-Hayr (ö.440/1049) müridin eğitimini esas alıp şeyhin vasıfları arsında müridin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için cömert, müridin malına göz dikmemesi için tok gözlü olarak belirtmişse de günümüzde özellikle Afganistan’da Pir daha çok müritleri üzerinden geçmektedir.

Her pirin belli bölgelerde müritleri vardır. Pir yılda bir veya iki sefer ekimler ve hasetlerin toplandığı son bahar mevsiminde müritlerini ziyaret eder. Bu ziyaret bir tur şeklindedir. Hatta bir iki ay sürebilir. Genelde kırsal bölgelerde olur ve at ile gidilir. Pir için bu bir nevi ekonomik gelirdir. Müritler aldıkları hasattan pirin hakkını verirler. Pir geldiğinde Bütün müritler bir arada toplanır, pir ile beraber yemek yenilir, herkes daha fazla saygı göstermek için yarışır. Mutlaka en yaşlılar bile Pir’in elini öpmelidir. Pir olduğu müddetçe namazı kıldırır ve cami hocası arkada durur. En iyi yemekler ve toplandığı en iyi ürünler pire sunulur. Hatta bazen aylar öncesi pir için en iyi ürün saklanır. Örneğin kadınlar köylerde yayık sallamadan elde ettikleri tereyağından da pirin hakkı olduğu düşüncesiyle aylar öncesi onu saklarlar, hatta çocuklar ve torunlar istediğinde pirimin hakkı diye onlara yedirmezler. Pirin kendisi kadar atı da önemlidir. Herkes sırayla Pir’in atına arpa verir. Pir, giderken tekrar herkes toplanır ve toplanan mahsuller satılarak üstüne de para eklenerek nakit olarak

³⁸⁴Safi Arpaguş, *Pîr*, DİA, C. 34, s. 272-273.

Pire verilir ve duası alınır. Kışın bir daha gelmesine kadar yeten Muska, Şoist³⁸⁵ ve Dudi³⁸⁶ verilir. Pir şifa mahiyetinde su ve meyvelere üfler; hastalar, bebekler ve herkes ondan içer. Pir kendisi bir soydan yani ehli beyitten geldiği düşünüldüğü gibi, müritleri de belli bir soy ve kan bağından gelir. Yani aynı pirin müridi olmak için baba soyu önemlidir. Asıl mantık budur. Ancak günümüzde olay karışmıştır. Çünkü bir çocuğun hem babasından dolayı, hem de annesinden dolayı ayrı Pir'i vardır. Anlaşılan o ki günümüzde bir müridin bir nevi iki Pir'i vardır.

4.2. Şeyh (شيخ)

Sözlükte “yaşlı kimse” anlamındaki şeyh kelimesi (çoğulu şüyûh, meşâyih) tasavvufta veli, pir ve mürşitle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Şeyhler eğitim usullerine göre tâlim şeyhi, sohbet şeyhi ve tarikat (irşat/sülûk) şeyhi gibi kısımlara ayrılır. Talim şeyhlerinin İslâm'ı bilen takva sahibi salih müminler olduğu düşünülür. Kendilerine başvuran müminlere dinin zahir hükümleriyle birlikte bâtın hükümlerini de öğretir; sohbet ve nasihatlerle nefislerini arındırıp ahlâklarını düzeltmek hususunda onlara yardımcı olurlar. Sohbet şeyhlerinin meclislerinde sohbet yapılmakla birlikte şeyhin müride nazar etmesi ve müridin şeyhi görmesi daha çok önemsenir. Sohbet şeyhi, müritlerini çoğunlukla söze ihtiyaç duymaksızın hal ve tavırlarıyla etkileyerek terbiye eder. Terbiye şeyhi ise kendisine bağlanan bir müridi tıpkı bir anne babanın çocuklarını, bir öğretmenin öğrencisini, bir ustanın çırağını yetiştirmesi gibi yetiştirir. Bu şeyhler müridin seyrusulukuna nezaret ettiği için teslik/suluk şeyhi, müritler kendisine kayıtsız şartsız itaat edeceğine söz verdiği ve bu niyetle müritlik hırkası giydiği için şeyh-i matbu şeklinde de anılır. Terbiye şeyhleri genellikle talim ve sohbet şeyhlerinin özelliklerine sahip olurlar.³⁸⁷

Afganistan'da iki tür şeyh mevcuttur. Birincisi fazla ilme sahip olmayıp belli bir tarikat şeyhi;ya da çok takva sahibi olana da şeyh denilir. Belli tarikat ya cemaate mensuptur vemüritleri vardır. Adeta pirin yardımcısı gibidir. Şeyh daha çok tasavvufi

³⁸⁵ Küçük bir kağıda bir takım dua ve harfler yazılır, su içinde kâğıdın yazılarının rengi çıktığında şifa niyetiyle içilir. Oldukça yaygındır. Özellikle rüyasında korkan çocuk ve psikolojik sorunları olanlara verilir.

³⁸⁶ Cinlerin ve kötülüklerin ortamdan uzaklaştırılması amacıyla icazet sahibi olan molla ve pir tarafından bir takım harfler ve sayılar çok karışık bir şekilde bir kâğıda yazılır ve o kâğıt yakılır onun dumanı kişinin vücuduna yakın tutulur.

³⁸⁷ Ahmet Yücel, “Şeyh”, TDV İslam Ansiklopedisi(DİA), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010, C.39, s. 50

bir kavramdır. İkincisi ise; bilgi, ihtisas ve ilim yoluyla ün kazanılarak üstatların üstadı olan şeyhtir. Aslında şeyhül hadis olarak anılır. Tüm dini kitapları bitiren ve belli din ilmini tamamladıktan sonra belli bir ilime özellikle hadis ve tefsir konusunda ihtisas yapan kişidir. Kutup sitte ve hadis kitaplarının tümü ve ana kaynaklarını okumuş, hadis ilim halkası olan ve hadis dersleri verenlere şeyhül hadis adı verilmektedir. Eğer bu kişi tefsir ilmine de hakim ise şeyhul Kur'an vel hadis olarak anılır. Genelde uzun müddet bu ilimlerle meşgul oldukları için yaşları da ilerlemiş olup 50-60 yaşlarda olur ve sayıları bir ilde 5 ile 6 kişi olur.

4.3. Mevlevi (مولوی)

Mevlevi (مولوی) kelimesi nispetisimdir; Mevlakelimesinden türemiştir. Bu terim genelde İran'ın doğusunda ve İran'ın doğusundaki ülkelerde kullanılmaktadır. Hindistan medreselerinde de farklı sınıflara ayrılarak çokça kullanılır.³⁸⁸ Din ilimlerinde yüksek mertebeler gelen ve tamamlayan kimselere Mevlevidenir. Afganistan'da oldukça yaygındır. Dini ilimleri tamamladıktan sonra toplumda aktif rol alır ve oldukça önemli bir konuma sahiptir. Afganistan'da Mevlevi'ye kesinlikle Mevlevisahip (Sayın Mevlevi) şeklinde hitap edilir. Evin en üst kısmında oturur. Herkesten en önde gider ve adeta ilk yol hakkı onundur. Mevleviler beyaz sarık takarlar ve genelde de beyaz elbise giyerler. Mevlevi oldukça önemli bir konum ve saygınlığa sahiptir. Mevlevi'nin oğluna "mahdum" denilir. Mahdum da babasından dolayı toplumda bir saygınlık ve çocuklar arasında ayrı bir konuma sahiptir. Herkes mahduma saygı ve hürmet eder.

4.4. Mevlana (مولانا)

Önder ve efendimiz anlamındadır. Genelde fazilet sahibi ve yüksek mertebeye sahip olanlar için kullanılmaktadır. Bölgeye göre Mevlana ve Mevlevi sırası değişmektedir. Afganistan ve Hindistan'da Mevlevi'den sonra Mevlana

³⁸⁸ Hindistan'da bulunan dünyaca en ünlü Dewband medresesinde Mevlevi şu şekilde derecelendirilmiştir: 1-Mevlevi Alim (مولوی عالم), Lisans derecesi gibi. 2- Mevlevi Fazıl (مولوی فاضل), Yüksek Lisans. 3-Mevlevi Kamil (مولوی کامل), Doktora derecesindedir.

gelir.³⁸⁹ Ancak Pakistan’da aksine MevlanaMevlevi’den üstündür. Nitekim birçok İslami cemaat ve parti başkanlarının isimlerin başında Mevlana eklenir.

4.5. Damolla (داملا)

Damolla dini ilimde daha alt seviyede olan yani mollalığa aday birisidir. Namaz kıldırabilir. Din hakkında fazla söz etmez ve molladan alt seviyededir. Aslında bu kavram Buhara’da daha yaygındır. Ancak bu kavram Buhara’da Mevlevi ile eş anlamlıdır. Yani daha üstün, din ilmini tamamlayan son mertebedir. Afganistan’da ise farklı yerlerde farklılık göstermesine rağmen o anlamda kullanılmamaktadır.

4.6. Hatip (خطیب)

Hatip dini bilgisi olan ve o bilgilerini çok iyi bir şekilde açıklayabilen ve hitabet sahibi olandır. Hatipler genelde “mescit-i cami”³⁹⁰denilen camilerde görev yapmaktadırlar. Bu tür camilerde az dini bilgisi olan medrese mezunları yani damolla ve altındakiler görev alamazlar. Onlar mescitlerde imam olabilirler. Çünkü mescitlerde cuma namazları, hutbe ve vaaz yoktur. Bu konuyla ilgili dipnotta detaylı bilgi verilmiştir. Hatipler genelde vaaz ve irşat görevini yapmaktadırlar. Açılış konuşmaları, konferanslar, cenaze merasimlerindeki vaaz, dini merasim ve etkinliklerinde konuşma yaparlar. Hatipler toplumda en fazla şöhrete sahip kişilerdir. Hatipler aslında Mevlevi ve mollalardan oluşmaktadırlar. Mevlevi ve mollaların en iyi konuşma sanatına sahip olanları hatip olurlar. Toplumun en popüler kesimidir. Halkı en çok coşturan, en iyi hatip olarak bilinir. Konuşmalarında zaman zaman kızan, yeri geldiğinde gözyaşları döken,cemaati ağlatan ve güldüren hatip, en iyi hatip sayılır. Bilgisinin yanısıra beden dilini de iyi kullananlar hatip olurlar.

³⁸⁹ Dehkhoda’ye göre İbn Betute diyordu ki; bizim kervanımızda Hintli bir hacı vardı. Kur’an hafızı olduğu ve okuma yazmayı bildiği için ona Mevlana diyorlardı.

³⁹⁰ Afganistan’da cami kelimesi Türkiye’deki gibi tek başına kullanılmamaktadır. Cami kelimesinin başına Mescit eklenerek Mescit-i Cami yani büyük mescit(cami) olarak kullanılmaktadır. Bu tip camilerde beş vakit namazların yanı sıra cuma namazı ve bayram namazları da kılınmaktadır. Mescitte ise sadece beş vakit naz kılınabilir. Cuma namazı ve bayram namazları kılınmamaktadır.

4.7. Molla(ملا)

Hoca anlamına gelen molla kelimesi efendi anlamına gelen “Mevla”yada “Mevlana’dan türemiştir. Farsça hoca kelimesinin karşılığıdır. İran ve Hint lehçelerinde halk, “mevla”yı “movla” şeklinde telaffuz etmiş, zamanla “movla” lafzı “molla”ya dönüşmüştür.³⁹¹Yine molla, âlim, okumuş olan, fazilet sahibi, eğitilmiş kişi, okuma yazması olan anlamındadır.³⁹² Molla hem bir mertebedir hemde tüm dini otoritelerin genel ismidir. Molla çalışmamızın asıl konusu olduğu için ve otorite tiplerinin ideal tipi olduğundan dolayı daha detaylı bir şekilde ana başlık olarak ele alınacaktır.

4.8. Ahund(آخوند),Mahdum(مخدوم)

Ahund daha çok iktisabı değil mirasidir. Yani babadan oğula geçer. Mevlevi’nin oğlu olup dini ilime talip olana ahund ya da mahdum denilir. Ahund genelde Mevlevi’nin medresesi veya camisinde babasının öğrencisi olur. Kimi zaman eğer yeterli bilgisi varsa,diğer öğrencilere de ders verebilir. Mahdum babasından dolayı toplumda bir saygınlık görür ve çocuklar arasında ayrı bir konuma sahiptir. Herkes mahduma saygı ve hürmet eder.

Ancak Şiiilikte ve özellikle İran’da ahund kelimesi “ağa hundagar” yani alim ve ilim talibi olan biri anlamındadır. Özellikle İran’ın kuzey ve kuzey doğusunda daha yaygındır. Yani Şiiilikte molların karşılığı Ahund’dur.

4.9. Molla-i İmam (ملا امام)

“molla-i İmam” daha çok bir görevdir. Yani mescitlerde imamlık yapana denir. O sadece namaz kıldırır, okuma yazması vardır. Namaz surelerini bilir. Tefsir, hadis ve fıkıh ile ilgili derin bilgiye sahip olmayabilir.

³⁹¹ Ferhengi Dehkhoda; Bk. Muhammed Sadık Hamidi, “Doğu ve Güneydoğu Medreselerinin Mahiyeti ve Ders Müfredatının Islah Önerisi”, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler, Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 2013, s. 313-328.

³⁹² <https://dictionary.abadis.ir/fatofa/%D9%85%D9%84%D8%A7/> Erişim Tarihi 23.08.2018.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN’DA DİNİ OTORİTE BAĞLAMINDA İDEAL TİP OLARAK MOLLALAR

İdeal tip kavramı, Max Weber’in, toplumsal eylemin analitik çözümlemesi için işlevsel bulup kullandığı bir kavram haritası olarak anlaşılabilir. Bir değer yargısı içermeyen ideal tip, bir amaç olmaktan çok belirgin bir olgunun tespiti ve anlaşılması için araç niteliği taşıyan, zihinsel bir kurgudur.³⁹³ Bu çalışmada, birçok dini otorite tiplerinden söz edilmekte özellikle mollalar ideal tip olarak ele alınmıştır.

1. MOLLA(ﻣﻮﻟﻼ)

Hoca anlamına gelen molla³⁹⁴ kelimesi efendi anlamına gelen “mevla” ya da “mevlana”dan türemiştir.³⁹⁵ Farsçada hoca kelimesinin karşılığıdır. İran ve Hint lehçelerinde halk, “Mevla”yı “Movla” şeklinde telaffuz etmiş, zamanla “movla” lafzı “molla”ya dönüşmüştür.³⁹⁶ Yine molla, alim, okumuş olan, fazilet sahibi, eğitilmiş kişi, okuma yazması olan anlamındadır. Okuma yazması olmayan halk nezdinde, okuma yazması olan herkese molla denir. Afganistan ve İran halk dilinde yazı yazmayı bilmesede yazıyı okuyabilen kimselere molla denilmiştir. “Molla olmak kolay, adam olmak zordur” atasözü büyük ihtimalle bunu belirtmek için söylenmiştir.³⁹⁷ Bazılarına göre ise, mirza³⁹⁸ olmayan, okumayı bilen ancak yazmayı bilmeyen ve yazısı olmayana molla denir.³⁹⁹ Ama eğitilmiş halk nezdinde ise, derin ilim ve eğitimi olanlara Molla denilmektedir. Molla “doldurmak” anlamındaki mel

³⁹³ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, s. 111-112.

³⁹⁴ Molla kelimesinin aslı, efendi anlamına gelen “Mevla”dır. Farsça ve Türkçedeki hoca kelimesinin karşılığıdır. İran ve Hint lehçelerinde halk, “Mevla”yı “Movla” şeklinde telaffuz etmiş, zamanla “Movla” lafzı “Molla”ya dönüşmüştür. Bk. Hamidi, Muhammed Sadık, “Doğu ve Güneydoğu Medreselerinin Mahiyeti ve Ders Müfredatının Islah Önerisi”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, M.Ş.Ü. Yayınları, Muş, 2013, s. 313-328.; M. Yalar, “Seyda, Mela ve Feqilerin Bölgenin Dini ve Kültürel Hayatındaki Yeri”, Muş, 2012, s. 459-470.

³⁹⁵ Hamidi, Muhammed Sadık, a.g.e., s.313-328.; M. Yalar, a.g.e., s. 459-470.

³⁹⁶ Bk. Ferhengi Dehkhoda; Hamidi, a.g.e., s. 313-328.

³⁹⁷ Dihhudâ, *Emşâl-ü Hikem*, Tahran, 1363 hş., s. 1731.

³⁹⁸ Mirza, hem okuması olan ve hemde güzel yazabilen kimsedir.

³⁹⁹ <https://www.vajehyab.com/?q=%D9%85%D9%84%D8%A7&t=like&s=20&f=dehkhoda>, Ferheng-i Luğat Amiyane-i Cemalzade, (Erişim tarihi: 10.03.2020).

köküne dayandığı da ileri sürülmüştür.⁴⁰⁰ Yani dolu insan. Zerdüşî ve Yahudiler için de dini bilgisi olan başında sarık olana ister Müslüman olmadıkları halde molla deniliyordu. Örneğin; Molla Penos gibi.⁴⁰¹

Molla kelimesi Orta Asya’da, kendisinden herhangi bir talepte bulunulan önemli kişinin isminin başına bir nezaket ifadesi olarak getirilmektedir.⁴⁰² Hindistan yarımadasındaki müslümanlar arasında toplumda saygınlık kazanmış din âlimleri için kullanılan “maul(a)vî” unvanı da molla ile aynı kökten gelmektedir.⁴⁰³

Günümüzde Afganistan’da he ne kadar molla saygınlığını korumuş ise da bunun yanında aşağılayıcı bir anlam kazanmış olup genellikle ilmine güvenilmeyen veya yüksek dereceli de olsa herhangi bir din âlimi için kullanılmaktadır. Bu anlam kötüleşmesi, sadece okuma yazma öğretilen okullarda öğrencilere ilk bilgileri veren kişilere molla unvanının verilmesinden de kaynaklanmış olabilir. Yine eskiden çok sıkı bir eğitimden geçtikten sonra molla unvanı alınmaktaydı. Ancak günümüzde sarık takan ve bir kaç gün medreseye giden herkese molla denilmektedir. Son yıllarda bu durum daha da yaygın hale gelmiştir. Özellikle Pakistan’dan gelenler “Molla-i Maşini” yani (fabrika üretimi) mollası terimini ortaya çıkartmıştır. Çünkü Pakistan medreselerine gidip bir ya da iki yıl sonra dönenler, kendilerini molla olarak tanıtmakta olup ve bunların sayıları giderek artmaktadır. Bundan dolayı artık molla pek bir şeyi bilmeyen kişi anlamında halk dilinde ve aydın kesimde aşağılayıcı ve alay konusu olmuştur.

Afganistan nüfüsü’nün %80’i sünni, %19 ise şiilerden oluşmaktadır. Şii ve sünni akımları Afganistan’da iki mezhebi akım olarak tarih boyunca beraber yaşamış ve yaşamaktadırlar. Ama bu iki akıma karşı siyasi, askeri ve hükümet olarak hiçbir zaman eşit davranılmamıştır. Bundan dolayı şiî akım bir muhalif olarak, sünni akım ise devlet müttefiği ve hamisi olarak geçmişte ve günümüzde var olmaya devam etmektedir.

⁴⁰⁰ Gıyasuddin, *Ğıyâşü’l-luğât*, Tahran, 1363 hş., s. 857.

⁴⁰¹ Dihhudâ, *Luğatnâme*, Tahran 1330 hş., XXXIX, s. 1026.

⁴⁰² Mohammad Jan Shokuri, *Farhangi Zaboni Tociki*, I, Moskva, 1969, s. 726; Zokir, Maruf, *Uzbek Tilining İzohli Lughati*, Moskva, 1981, III, s. 478.

⁴⁰³ Hamid Algar, “Molla”, TDV İslam Ansiklopedisi(DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, C. 30, s. 238-239.

1.1. SünniMollalar

Afganistan nüfusunun %80 Sünni olduğundan dolayı mollaların çoğunluğu da Sünni'dir. Sünni mollalar Afganistan'da ve özellikle Pakistan'a din tahsilinin devamı için gitmektedirler. Sünni mollaların çoğunluğu Hanefi oldukları gibi Vehhabi ve Selefî mollalar da vardır. Özellikle Afganistan'ın içinde eğitim görenlerin hepsi Hanefî'dir. Genellikle tasavvuf geleneğiyle iç içedirler. Klasik dini kitapların yanı sıra mantık, kelam, tasavvuf, Şiir ve mesnevi gibi kitapları da okumaktadırlar.⁴⁰⁴ Bu mollalar daha ılımlı olup halk ile iyi geçinir. Gelenek ve göreneklere saygı duymakta ve hatta geleneklerin yaşatması ve devam ettirilmesinde önemli derecede rolleri vardır. Şiddete karşı olup, huzur ve barış içinde yaşamaya teşvik eder. Toplumda oldukça saygınlığa sahiptirler. Bazıları da Buhara dini ilimlerin merkezlerinden mezun olmuşlardır. Genelde ılımlı olup toplumla barışık yaşamaktadırlar. İlimleriyle amel etmek için büyük çaba göstermeye çalışır ve genelde takvalarıyla meşhurdur. Bu mollalar genelde yaşları büyük ve sayıları da azdır.

İkinci kesim ise Pakistan medreselerinde eğitim görenlerdir. Çoğunluğu teşkil eder ve oldukça gençtir. Kimileri Vehhabi kimileri selefî ve kimileri de Hanefî'dir. Oldukça radikaldır. Özellikle geleneklere karşı olup insanları çabuk tekfir eder. Yenilik ve gelişmelere karşıdır. Neredeyse birçok yeniliğe bidat adı altında muhalefet eder. Kızların okuma yazma ve üniversiteye gitmelerine karşıdır. Toplumda özellikle gençler üzerinde oldukça etkinler ve gün geçtikçe sayıları ve faaliyetleri artmaktadır. Çoğunun kendine has medresesi vardır. Bu medreselerinde Pakistan medreselerinde uygulanan müfredata benzer bir uygulama vardır.

Kendileri gibi öğrencileri de oldukça radikal ve şiddete meyilli oldukları görülmektedir. Toplumu ıslah etmeyi kendilerine vazife edinmiş, insanların özel hayatına şekil vermektedirler. Şiileri kâfir olarak nitelerler. Hocalarının yönlendirmeleriyle gerekirse silahlı çatışmaya ve terör örgütlere katılıp intihar etmeyi caiz görürler. Sadece halkla çatışma içinde olmayıp kendi aralarında da çatışmaktadırlar. Özellikle Hanefî, Vehhabi ve selefî adı altında birbirlerine sataşır ve birbirlerini tekfir etmektedirler. İslam'ın kılıçla geldiğini ve ancak zor kullanılarak yayılabileceğini düşünürler. Elbette ki tüm mollalar böyledir yargısı yanlış olur.

⁴⁰⁴Mazhari, Nasiruddin, "Günümüz Afganistan Medreselerinde Din Eğitim", Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstem, Yıl:11, Sayı: 21, 2013, s. 265.

Ancak Pakistan medreselerinden mezun olan mollaların büyük bir kısmının daha radikal olduğu söylenebilir.

1.2. Şii Mollalar

Afganistan nüfusunun %19'unu Şiiler oluşturduğu için Şii mollaların sayısı da ona göre azdır. Şii mollalar da genelde Sünni mollalar gibi ılımlı ve radikaldır. Afganistan'ın içinde olduğu gibi İran ve Irak'ta dini tahsil görmüşlerdir. Aslında Şiiler molla yerine daha çok Ahund kelimesini kullanırlar. Afganistan'da Şii mollalar Sünni mollalara göre daha ılımlı olduğu söylenebilir. Okuma yazma oranları yüksektir. Kızların okuma yazmalarına Sünni mollalar kadar karşı değiller.

Şii mollalar da Sünni Mollalar gibi tek tip olmayıp yetiştikleri medrese ve mercilerin anlayışına göre farklı ekollere sahiptir. Şii mollalar için İran ideal toplumdur. Afganistan Şii mollaların Meşhet, Kum ve Tahran medreselerinde ders görmeleri İran'da hakim siyasi atmosfer, Afganistan Şii mollaları da siyasileştirmiştir. Eskiden siyasetten oldukça mesafeli duran Şii mollalar günümüzde oldukça siyasileşmiştir. Belki de siyasetten uzak durmalarının nedeni daha fazla tekfir ve tecrit edilmekten korkmuş olmaları olabilir. Çünkü Afganistan'ın %80'i Sünni Hanefi olduğu için Sünni mollalar toplumda daha hakimdir ve güce sahiptir. Sünni akım devlet müttefiki ve hamisi olurken Şii akım bir muhalif olarak devam etmiştir.

Tarihi bilgilere göre Afganistan Şiileri için en zor ve sıkıntılı dönem 1250-1380 h. Yılları arasındır. Özellikle 1298-1319 yıllarda Emir Abdurrahman Han'ın iktidara gelmesiyle Şiiilere karşı zulüm ve şiddet yükselmiştir. Bu 130 yıl içinde nerdeyse tüm Şii ilmi ve kültürel merkezleri yok edilmiştir.⁴⁰⁵ Şiilerin yaşadığı Hazarecat bölgesine Emir Abdurrahman Han'ın zulmü, ülke tarihinde daha görülmemiş ve sadece Çengiz Han'ın ülkeye saldırmasında ancak görülmüştür.⁴⁰⁶

O dönemde Şii mollalar Şiifeodallere göre daha çok baskı altında olup ve öldürülecekti. Çünkü Şiifeodalleri genelde devlete teslim olurken, Şii mollalar genelde ya kaçar ya da öldürülürdü. Sadece Şiilerin yaşadıkları Yekavlang

⁴⁰⁵Devletabadi, a.g.e., s. 113.

⁴⁰⁶Mir Gulam Muhammed Ğubar, *Afganistan Der Mesiri Tarih*, Cumhuri Yayınları, İran, 1995, s. 670.

bölgesinde yüz bin Şii mollanın aile fertleri devletin eline geçmiş, bin Şii molla ailesi kaçmayı başarmış ve bin yüz Şii molla öldürülmüştür.⁴⁰⁷

Eskiden Şiilerin her türlü siyasi faaliyetlerini bastırılırdı. İran'da Şii rejimin başa gelmesi Afganistan Şii mollaları da cesaretlendirmiştir. Nitekim İran Şii rejimi her alanda Afganistan Şiilerini desteklemekte ve yönlendirmektedir. Hatta Afganistan Şii kesimlerinin parça parça ve dağınık halden bir çatı altında toplanmaları ve bir siyasi Şii parti kumalarında İran'ın oldukça etkin rolü vardır.⁴⁰⁸

Afganistan'dan Şii gençlerin dini tahsil için İran ve özellikle Meşhet ve Kum ilmi havzalarına gitmeleri, ilim tahsilinden sonra ülkeye dönüşleri, Afganistan Şii camiasının mezhepsel, siyasi ve kültürel gelişmesi ve aydınlanmasına neden olmuştur. Afganistan Şii mollaları günümüzde toplumun aydınlatılması, okuma yazma oranının yükselmesinde var gücüyle çalışmaktadır.⁴⁰⁹ Yine Sünni mollalar gibi Şii mollaların bazıları da ilerleme ve gelişmeye engel olmaktadır. Ancak genel olarak şiddet ve çatışmaya girmemektedirler.

Afganistan Şii mollalarının taklit mercileri İran Kum ilmi havzası ve Irak Necef ve Kerbela ilmi havzalarıdır. Afganistan'da yaşasalar bile; İbadet ve ayinlerini İran'a göre yapmaktadırlar. Örneğin Afganistan'da bayram olduğunda ülkede yaşayan %19 Şii kesim Afgan hükümetinin bayram ilanına göre bayram etmemektedir. İran'ı takip ederek genelde bir gün sonra bayram ederler. Yine namaz vakitleri ve iftar saati Afganistan'a göre değil İran'a göre iftar ve sahur yaparlar.

Özellikle son yıllarda 10 Muharrem⁴¹⁰ gibi mezhepsel günlerin kutlanması geçmiş yılların aksine daha fazla gösterişli ve ihtişamlı bir şekilde olmaktadır. Bu dini törenler siyasi bir güç ve boy göstermeye dönüşmüştür. Eskiden rahatça gösteri yapamazlarken ve Sünniler tarafından fazla müsamaha gösterilmezken günümüzde Sünni kesim daha da hoşgörü ile karşılamaktadırlar.

⁴⁰⁷ Gubar, *a.g.e.*, s. 669.; Dawoodi, *a.g.e.*, s. 16.

⁴⁰⁸ Devletabadi, *a.g.e.*, s. 113.

⁴⁰⁹ Devletabadi, *a.g.e.*, s. 114.

⁴¹⁰ Kerbela'da Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ve kerbela olayı.

2. MOLLALARIN KONUMU

Mollaların geleneksel toplum yapısı içinde dini önderleri olmaları ve toplumsal rollerinin işlevselliği, onlara yüksek statü ve karizma kazandırmıştır. Bununla birlikte ibadetlerin ifasında rehberlik etmeleri, halkın hukuki problemlerini, resmi kurumlara gerek kalmadan çözmeleri,⁴¹¹ dini rehberlik ve irşat faaliyetleri, cenaze ve düğün gibi geçiş törenlerinde halkın yanında bulunup acı ve sevinçlerini paylaşmaları da mollaların statülerini yükselten faktörler olmuştur.

Mollaların bugünkü Afganistan siyasi, sosyal ve kültürel hayatında rolü büyüktür. Devletin nüfuzunun sınırlı olduğu zamanlarda, kırsalın neredeyse bütün dini ve sosyal hizmetlerini mollalar yürütmüşlerdir.

Afganistan'ın inişli çıkışlı tarihine baktığımızda mollalar toplumun özel yapısından yararlanarak ülkenin siyasi ve toplumsal değişimlerinde başrol oynamıştır. Mollalara bu başrolü veren ortam ise toplumun o günkü şartları idi. Çünkü halk sadece dini meseleler için değil, dünyevi ve toplumun sorunlarının çözümünü de yine mollalarda görmekte idi. Din âlimlerinin hâkimiyet alanı bugünkünden farklı olarak daha geniş ve sorun çözücü idi. Sadece dini ve fıkhi meseleler değil toplumsal ve siyasi sorunların çözümünde de mollalar aktif rol oynardı.

Afganistan siyasi tarihinde mollaların konumu belirgindir. Afgan-İngiliz(1919)⁴¹² savaşında mollaların önderliğiyle İngilizler yenilgiye uğratarak ülkeden çıkarılmış ve bu savaşta İngilizlere karşı mollaların cihat fetvası eşsiz rol oynamıştır.⁴¹³

Sovyetler Birliğinin Afganistan işgaline karşı direnişte(1979-1989)⁴¹⁴ mollaların önderliği de oldukça önemlidir. O zamanda direniş gruplarının komutası genelde dini prestijli olanların elindeydi. Örneğin; Burhaneddin Rabbani, Gülbeddin

⁴¹¹ Candan, *a.g.e.*, s. 182; Timurtaş, *a.g.e.*, s. 21.

⁴¹² <https://da.azadiradio.com/a/29440932.html>; Erişim Tarihi: 05.04.2020

⁴¹³ Mohammad Sidiq Farhang, *Afghanistan Der Penc Qarn-i Ehir*, (Afganistan son beş asırda), İntişarati İrfan, Tehran, 1374 h.ş, cilt.1, s. 402.

⁴¹⁴ <https://www.trt.net.tr/persian/thlyl-w-gzrsh/2019/02/14/tthyr-shgrf-shgl-shwrwy-br-fgnstn-1145529>, Erişim Tarihi: 15.04.2020.

Hikmetyar, Abdul Rab Resul Seyyaf, Sibgetullah Muceddedi, Mevlevi Yunus Halis, Sayed Ahmed Geylani, vs. gibiler o günün en önemli dini prestijli kişilikleri idi.⁴¹⁵

Afganistan’da mollalar ikiye ayrılır: Birinci grup; ılımlı mollalardır. Bu mollalar medreselerin yanında okul ve üniversitelere de sıcak bakmaktadırlar. Bu grup mollalar devletin irşat ve din işleri bakanlığında, resmi medrese ve liselerde din dersi öğretmeni olarak görev yapmaktadırlar. Din-siyaset münasebeti çerçevesinde bakılacak olursa, mollalar her dönemde siyaset ile iç içe olmuştur. Sosyal ve toplumsal etkinliklerini kullanarak siyasileri ve devleti her zaman etkisi altına almıştır. Bazıları ise aktif siyaset yapmış. Kimiler milletvekilliği seçimlerinde adaylığını koymakta ve kazanıp millet meclisine girebilmektedir.

İkinci grup mollalar ise devlette çalışmayıp kendilerinin kurdukları medreseler, Kur’an kursları ve cami imamı olarak çalışmaktadırlar. Bu tip mollaların bir kısmı ılımlı olup şiddet ve çatışmaya karşıdırlar. Genelde ilim, irfan ve irşatla meşguldürler. Bir kısmı ise radikal olup devlette çalışmayı uygun görmemektedir. Kızların okumasına karşıdır. İlmi sadece din ilminden ibaret olduğunu söyler. Diğer ilimleri şeytani ilimler olarak niteler. Öğrencilerine de bu çerçevede ve bu zihniyetle eğitim vermektedir. Bu tip mollalar seçim ve demokrasiye karşı çıkmakta, demokrasiyi “kefere sistemi” ve “şeytan oyunları” olarak tanımlamaktadırlar. Bazı durumlarda dolaylı veya direk olarak talebelerini şiddet ve çatışmaya sevk eder. Tarih boyunca devlete karşı halkı isyana teşvik eden mollalar olduğu gibi günümüzde de birçok molla talebelerini Taliban safına katılmalarını teşvik etmektedir.

Afganistan’da mollalar halen otoritesini korumasının yanında özellikle 2001’den sonra statü kaybı yaşamaktadırlar. Kitle iletişim araçlarındaki gelişmeler, cemaatsel bilgi üretim sistemini parçalayarak bireysel etkinliği öne çıkarmıştır. Yeni dönemde dini bilginin otoriter bir kimlik tarafından belirli bir yaşam tarzı içinde verilmesi durumu ortadan kalkmıştır. Artık bilgi ile alıcı arasına, internet ve diğer kitle iletişim araçları da girmiş ve “otoritelerin” rolleri sınırlanmıştır.⁴¹⁶

⁴¹⁵John Esposito, *Islam in Asia*, New York Oxford Press, 1987, p:92.

⁴¹⁶Yıldırım, Ergün, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, Bilge Yayınları, İstanbul, 1999, s. 103.

Bu gelişmeler dini bilgi otoriteleri olan mollaların, bu bilgiden kazanılmış otoritelerini ve sosyal statülerini zayıflatmıştır. Öte yandan mollaların klasik dini ve din dışı alana dair bilgileri modern hayatın birçok alanında güncelliğini yitirmiş, mollaların toplumsal değişme süreçlerinin önderi olma rolleri aşınmıştır.⁴¹⁷

Mollaların otoritesini yitiren bir başka konu ise ihtisaslaşma ve iş bölümüdür. Eskiden bir molla sadece bir vaiz ve dini vecibelerin icra mercii olmayıp çoğu zaman hâkim, kadı, aile anlaşmazlıkların çözümü için danışman ve hatta tabip olarak faaliyet göstermekteydi. Hâlbuki toplumsal değişme ve kalkınmalardan sonra ihtisaslaşmanın çoğalması ve iş bölümü sonucunda bu roller belli kişilere devredilmiş ve bu kişiler din âlimleri değildirler. İhtisaslaşma ve işbölümünün toplumlara etkisi ünlü sosyolog Emile Durkheim'in söylediği gibi ihtisaslaşma ve "İşbölümü var olan toplumların sadece daha güzelleştirme ve daha iyileştirmesi değil, işbölümü olmadan var olamayan toplumların inşasıdır."⁴¹⁸ Başka bir ifadeyle bu süreçten elde edilen sonuç sadece çıkar ve ekonomik amaçlarla sınırlı olmayıp, ahlaki ve sosyal düzenin kurulmasına de katkıda bulunur.⁴¹⁹

Mollaların otoritesini yitiren bir başka konu ise ekonomik bağımlılıktır. Afganistan'da sadece şehirlerdeki imamlara devlet tarafından maaş verilmektedir. Genel olarak mollaların her hangi bir resmi maaş ya da düzenli gelirleri olmadığından ekonomik olarak çoğunlukla köylüye bağımlıdırlar. Bu bağımlılık molların köylü ile kurduğu ilişki biçimi ve onun din anlayışı üzerinde etkili olmaktadır. Köylü, ağa veya şeyhle ekonomik ilişkileri, molların düşünce ve davranışlarında bazı dengeleri gözetmesini gerektirir. Bu bağlamda devletin resmi imamları olan ve ekonomik olarak köylüye bağımlı olmayan imamlar, mollalara göre düşünce ve davranışlarında daha özgür davranabilmektedirler.

Mollalar her yerde ve özellikle kırsalda daha çok itibar görürler. Köylüler, fahri olarak hizmet veren molların her türlü ihtiyacını içtenlikle karşılar. Toplumda mollalara yönelik toplumsal ilgi ve algılar homojen değildir. Örneğin geleneksel

⁴¹⁷Abdusamet Kaya, *Medrese Kökenli İmamlar İle İlahiyat Fakültesi Mezunu İmamların Din Anlayışlarının Karşılaştırmalı Analizi (Diyarbakır Örneği)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017, s. 86.

⁴¹⁸*Durkheim, Emile, Toplumsal İşbölümü*, Çev.. Bakır Perham, Tehran, Neşr-i Merkez, 1382 h.ş., s. 112.

⁴¹⁹Durkheim, *a.g.e.*, s. 112.

anlayışlara sahip ve modernleşmeyi kendi değerleri açısından hayati bir tehlike olarak gören yaşlı kuşak, mollaları geleneksel dingin düzenin muhafızları olarak görmekte ve onlara minnet duymaktadır. Modern hayatın getirilerini tüketmeye hevesli gençliğin bakış açısından ise mollalar, hayatı daraltan, bağınaz kişilikler olarak değerlendirilmektedir.⁴²⁰

3. MOLLALARIN EĞİTİMİ

Afganistan'da din eğitimi ailede başlar, cami, Kur'an kursu, medrese ve ihtisas medreseler ile devam eder. Eğitim genelde ezbere dayalı, ağırlıklı olarak Arapça kitaplardan ibarettir. Mollalık, ortalama 8-10 yıl süren ve yoğunlukla Arapça öğretimi merkezli bir medrese eğitiminden sonra icazetname alınarak kazanılan bir statüdür. Son yıllarda böyle olmazsa da aslında mollalar ciddi bir din eğitiminden geçerek bu mertebeye gelirler. Afganistan'da din eğitiminin alındığı başlıca kurumlar aşağıdaki gibidir:

3.1. Aile

Tarih içerisinde bilinen en köklü ve en temel sosyal yapı ailedir.⁴²¹ Eğitimin ilk başladığı yer de ailedir. Çocuk ilk bilgilerini aileden alır ve bunları giderek geliştirir. Çocuklar aile fertlerinde gördükleri ibadetlere, dini içerikli davranışlara içten gelen duyguyla da yönelirler ve onları örnek alarak kendileri de aynı davranışları yapmak isterler. Öyle ki, aile çocuğa dinini öğretip ondaki dini duygunun olumlu yönde gelişmesini sağlayabileceği gibi, din duygusunu körelterek çocuğun dine soğuk bakmasına ve dinden uzaklaşmasına da neden olabilmektedir.⁴²²

Hız. Peygamber'in; "Her çocuk fitrat üzerine doğar; sonra anne ve babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar."⁴²³ mealindeki hadisi de, çocuğun inanç yapısının ve kişiliğinin oluşmasında ailenin etkinliğini ortaya koymaktadır.

Afganistan'da dünyaya gelen bir çocuk konuşmaya başlayınca ilk olarak dini kelimeleri öğrenmeye başlar. Örneğin; Adın ne? Rabbin kim? Peygamberin kimdir?

⁴²⁰Kaya, a.g.t., s. 86.

⁴²¹Gustav Mensching, *Dini Sosyoloji*, Çev. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., Konya, 1994, s. 15

⁴²²Hüseyin Yılmaz, "Yaygın Din Eğitimi Kurumları ve Toplumsal Barış", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, V. Cilt, Sayı. II, Sivas, 2001, s. 336.

⁴²³Müslim, Kader 22.

Kimin ümmetindensin? Hangi mezheptesin? Besmeleyi çekebiliyor musun? Şeklinde sorularla karşılaşır ve böylelikle cevaplarını öğrenip bunu her gün tekrarlar. Bunlardan sonra Arapça alfabesini öğrenir. Böylelikle ilk din eğitimi kurumu olan ailede öğrenmesi gereken ilk şeyler vardır. Bu aşamayı geçtikten sonra artık çocuk yaklaşık dört yaşı geçtikten sonra camiye gider.

3.2. Cami

Kuruluşundan itibaren Müslümanların bireysel ya da topluca ibadet ettikleri mekânlar olan cami ve mescitler, dini bir merkez olarak İslam kültür ve medeniyetinin oluşması ve gelişmesinde rol oynamış önemli kurumlardır. Hz. Peygamber, hicretten sonra ilk iş olarak bir mescit inşa etmiş ve bu mescidin bir bölümünü de 'Suffe' adı verilen eğitim-öğretim yerine ayırmıştır.⁴²⁴

Hz. Peygamber zamanında pek çok siyasi, idari ve sosyal amaçlara hizmet eden mescitler⁴²⁵ ve daha sonra inşa edilen camiler, başta ibadet olmak üzere din öğretiminin de yapıldığı; içerisinde iman, ibadet ve ahlak ile ilgili konuların işlendiği önemli dini ve sosyal eğitim kurumları olarak hizmet vermiştir.⁴²⁶

İslam'ın ilk asırlarından itibaren gittikçe gelişerek bir medrese gibi görev yapan cami ve mescitlerde Müslümanlarca bilinen o devrin bütün ilimleri okutulmuştur. Kur'an, hadis, fıkıh, kelam gibi dini ilimlerin yanında felsefe, tıp ve astronomi gibi sosyal ve tabii ilimler de buralarda öğretilmiştir. Zaman içerisinde her yaşta insanların bu ilim halkalarına ilgisi artmış, hatta birçok mescitte birden fazla ders halkası oluşmuştur.⁴²⁷

Camiler, tarih içinde her zaman bir kültür merkezi gibi faaliyet göstermişler, halkın, dini bilgiler yanı sıra kültür alış-verişinde bulunduğu yerler olmuşlardır. Zaman içinde camiler o kadar önemli hale gelmişlerdir ki, yeni kurulacak olan

⁴²⁴ Yılmaz "Yaygın Din Eğitimi Kurumları ve Toplumsal Barış", s. 339.

⁴²⁵ Hüseyin Yılmaz, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt:5, Sayı: 14, 2007,(Kadınlar ve Cami Eğitimi), s. 107.; Gerdizi, Ebu Said Abdulhay b. ed-Dahhak b. Mahmüd (ö. 453/1061), Zeynu'l-Ahbar, (tsh. Abdülhay Habibi) nş: Dünya-yi Kitab, Tehran, hş.1363/1984, s. 99.

⁴²⁶ Yılmaz, "Yaygın Din Eğitimi Kurumları ve Toplumsal Barış", s. 339.

⁴²⁷ M. Faruk Bayraktar, "Yaygın Eğitimde Din Öğretimi". Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi (İzmir 4-6 Aralık 1998 Sempozyumu), Türk Yurdu Yay., Ankara 1999. s. 349.

yerleşim merkezlerinde önce cami yeri belirlenmiş, sonra şehrin diğer kısımları onun çevresine kurulmuştur.⁴²⁸

İslam dini günümüz Afganistan sınırları içerisinde bulunan coğrafyaya yayıldığında diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi cami ve mescitler inşa edilmeye başlanmış, eskiden var olan diğer dinler yerini İslam dinine bırakırken,⁴²⁹ o dinlerin mabetleri de yerini mescit ve camilere bırakmıştır.⁴³⁰ Böylece daha İslami fetihlerin ilk dönemlerinde bu bölgede mescit ve camiler görülmeye başlamış⁴³¹ ve zamanla bölgenin en meşhur kentlerinden olan Belh, Gazne ve Herat birer ilim merkezleri haline gelmiş, buralardaki camilerde de pek çok ilim halkaları oluşmuş ve bütün bunların neticesinde birçok âlim yetişmiştir.⁴³²

İbadetlerin yapıldığı yer olan Cami'nin Afganistan'da birçok sosyal fonksiyonu vardır. Kırsal bölge ve köylerde cami bir ibadet yeri, din eğitimi kurumu, okul, toplantı yeri, konferans salonu, bazen İslami usul düşünlerin düşün salonu, hatim indirme ve taziyelerin kabul edildiği mekân, talebelerin ve hafızların mezuniyet programlarının düzenlendiği yer, duyuruların yapıldığı yer, topluca yemeklerin yendiği yemekhane, topluca bayramlaşma programların yapıldığı yer, devlet büyükleri ve memurların halk ile buluşma adresi, önemli kararların verildiği mahkeme ve duruşma salonu, dini yarışmaların yapıldığı yerdir. Buranın dini konferansların konferans salonu, istişare yeri, barış ve savaş kararlarının alınacağı adres vs. gibi birçok sosyal fonksiyonları vardır.

Söz konusu birçok fonksiyonlarından biri de din eğitim kurumu olmasıdır. Hatta bazen de din eğitiminin yanında müspet bilim için de bir eğitim kurumu olarak da kullanılmaktadır. Okul binası olmayan bazı köylerde bir okul olarak kullanılır. Bazı cami hocaları aynı zamanda köyün öğretmenidir. Öğrenciler de camide ders çalışırlar. Ancak son zamanlarda yavaş yavaş durum değişmektedir. Mollaların ilk yuvası, eğitim kurumu, okulu, yatak odası camidir. Camide namaz kılma şekli,

⁴²⁸ İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara, 1980, s. 117.

⁴²⁹ Gubar, *Afganistan Der Mesir-i Tarih* 1, 1967, s. 154.

⁴³⁰ Mehterhan Furkani, "Afganistan ve Pakistan'daki mescit ve camilerin tarih sürecinde eğitsel, sosyal ve kültürel alanlardaki fonksiyonları". (Malatya 08-09 Ekim 2018 Uluslararası Cami Sempozyumu), İnönü Üniversitesi Yayınları No: 40, Ankara, 2018, s. 149.

⁴³¹ Abdulhay Habibi, *Tarih-i Afganistan ba'd az İslam*, Dünya-i Kitab, Tehran, 1367 h.ş., s. 673.

⁴³² Istahri, Ebü İshak İbrahim b. Muhammed el-Farisi (ö. 346/958), *el-Mesalik ve'l-memalik*, nş. 1149 el-Heyetü'l Amme li-kusûri's-sakafê, Kahire ts., s. 265. Aktaran: Mehterhan Furkani, a.g.m., s. 149.

namazda okunan sûreler, Kur'an'ın yüzüne okuması, abdest, namaz, oruç ve benzeri ibadetlerin öğrenildiği eğitim kurumudur. Kızlar genelde 13 yaştan sonra camiye gitmez. Ancak erkekler ise 15-16 yaşlara kadar camiye eğitim için gider. Bu aşamadan sonra artık medrese eğitimi başlar.

4. MOLLALAR'IN YETİŞTİĞİ YER OLARAK MEDRESE

4.1. İslam Tarihinde Medreseler

İslam tarihinde medreseler uzun bir geçmişe sahiptir. En eski eğitim kurumları olarak sayılır. Medreselerin resmi olarak hükümetler tarafından tesisi, sistemli bir şekilde kuruluşu ve Skolastik İslam'ı beraberinde getiren 10.yüzyıl'a ulaşır. Selçuklu hükümeti tarafından tesis edilmiş, Abbasi halifeleri tarafından da onaylanmış ve Nizamiye medreseleri olarak isimlendirilmiştir. Ancak ondan önce de medreseler mevcuttu. Gerçi şekil ve yapı olarak Nizamiye medreselerinden farklıydı. Araştırmalara göre İslam tarihinde kuttap olarak adlandırılan ilk medrese 2.yüzyıla dayanır. Nitekim imam-i Şafii de bu medresede eğitim görmüştür.⁴³³ İlk kurulan medreselerden 150-217 hicri kameri yılında Ebu Hafs Buhara fıkıhçısı tarafından Buhara'da kurulmuştur.⁴³⁴

Bundan sonra medreseler giderek gelişmiştir. Öyle ki aynı anda binlerce öğrenciyi barındırıyordu. Bunlardan 319-331 yılında Ebul Kasım-i Belhi tarafından kontrol edilen bir eğitim merkezinin 3000'e yakın öğrencisi vardı. Bu eğitim merkezlerinin birçoğu camilerin yanındaydı. Öğrenciler okuma yazmayı öğrendikten sonra Kur'an'ı ve dini konuları öğreniyorlardı. Aslında İslam medeniyeti tarihinde medreselerin kuruluşu aşamalı bir süreç olup, diğer alanlarıyla beraber gelişip tekâmüle ulaşmıştır.⁴³⁵

İlk yüzyıldaki medreselerin önemli özelliği her medresenin belli bir yöntemi uygulamasıdır. Bu da çeşitliliği gösterir. Yani her medresenin kendi hocası ya da kurucusunun fikirlerine göre eğitim verilirdi. Resmi ve belli bir sistem

⁴³³ Ahmed Şelbi, Tarihi Amzeş der İslam, (İslam'da Eğitimin Tarihi), Tercüme: Mohammad Husain Sakit, Defteri neşri Farhangi İslami, Tehran, 1363 h. s. 232.

⁴³⁴ Mohammad Mohiq, Newzayi, İfratgerayi ve Tegnaha (Yenilik, fondamintalizm ve çıkmazlar), İntişarati Risalet, Herat, h. 1395, s. 232.

⁴³⁵ Mohiq, a.g.e., s. 232.

uygulanmamaktaydı. Belki de değişik fikirlere sahip olan alim ve bilginlerin yetişmesi de bu farklılık ve özgünlüğün ders müfredatının çeşitliğinden kaynaklanmaktadır.

Bazı medreselerin hocaları mutezile, bazıları Hanefî Sünnî, bazıları ise Şafîî ya da diğer mezheplere mensup idi. Öyle anlaşıyor ki siyasi güce sahip olanlar o zamana kadar kendi hâkimiyetlerinin temellerini sağlama almak için hükümetin politikasına uygun toplumu tek fikir ve düşünceye sevk eden tek sistemli medreselerin kurulmasını düşünmemişlerdir. Belki de ilk olarak Hacı Necmettin Tusi tek tip ve tek renkli medreselerin olmasının önemi farkına vararak bu zincirli medreseleri tesis etmiştir.⁴³⁶

4.1.1. Nizamiye Medreseleri

Hacı Nizamül Mülk Selçukluların güçlü ve önemli bakanlarından 29 yıl bakanlık yapmış, Selçuklular hanedanının toprak genişlemesinde önemli rol oynamıştır. Tarihte Nizamiye medreseleri olarak bilinen ve hala da Hindistan ve Pakistan'ın bazı bölgelerinde aynı isimle bilinen medreselerin kurucusu Hacı Nizamül Mülk'tur.⁴³⁷

Mısır ve Afrika'nın kuzeyinde Fatımi iktidarına karşı olan ve Sünnî hâkimiyetinin o günün en önemli sembolü haline gelen Abbasi hilafetiyle Selçuklu hâkimiyeti siyasi ihtilafa düşmüştü. Şii'nin İsmailî koluna mensup olan Fatımîler mezhepsel ideolojileri yoluyla Irak, Türkiye, İran, Azerbaycan, Hindistan, Orta Asya ve diğer Müslüman bölgelerinde yaşayan Şii azınlıkları Abbasîlere karşı birleştirerek kışkırtıyordu. O günde durumu zayıf olan Abbasîler Selçukluların siyasi ve askeri desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Dini bilimde ve siyasi tecrübede önemli mevkiye sahip olmayan Selçuklular da Abbasîlerin himayesiyle kendi hâkimiyetine meşruluk kazandıracaktı. Burada mezhebin rolü önem kazanmıştı. Çünkü Abbasîlerin rakibi de mezhebi aynı amaçla kullanmaktaydı. Nitekim sadece on beş yıl önce kurulmuş olan Selçuklular, Şii Büveyhîlerin baskısı altında bulunan Abbasî Halifesi el-Kâim Biemrillâh'ın davetiyle Bağdat'a girerek Sünnî İslâm'ın koruyuculuğunu

⁴³⁶ Mohiq, a.g.e., s. 232-233.

⁴³⁷ Cihan Piyadeoğlu, "Nizamiye Medreselerinin Kuruluşu Ve Önemi", USAD, 2018; (8), s. 128.

üstlenmişlerdir.⁴³⁸ O dönemde Şii İsmailîlilerin faaliyetleri had safhaya ulaşmıştı. Şehir ve köylerde bu mezhebe davetinin yanı sıra İsmailîi fedaileri adıyla bilinen bir örgüt Abbasi ve Selçuklu hükümlerinin tüm bölgelerinde dehşet ve korku saçıyorlardı.⁴³⁹ Abbasi ve Selçuklu hükümlerleri için bir tehdit sayılan bu süreçle mücadele ancak karşı tarafın mezhepsel ideolojilerin güçsüzleştirilmesiyle ve Sünni mezhebinin itikadı temellerinin güçlendirilmesiyle mümkündü.

Bunları düşünerek Nizâmülmülk etkili bir işe imza atmıştır. Öyle ki etkileri yüzyıllar sonra da devam etmektedir. O karşı tarafın itikadı ve fikhî merkezlerine saldırmak için en iyi SünnîÂlimlerin desteğinin olması ve sistemli bir şekilde onları planlı ve organize bir şekilde karşı tarafa kışkırtması gerektiğini düşünüyordu. O büyük şehirlerde medreseler kurdu ve hazinesini de devlet tarafından temin etti. Bu medreselerinde en iyi hocaları istihdam etmiştir. Nizâmülmülk'ün göreve gelmesiyle birlikte, daha önce ülkeyi terk etmiş olan âlimler de yavaş yavaş geri dönmeye başlamıştır. Ulemaya karşı hürmetkâr bir tavır sergileyen Nizâmülmülk, onları tekrar ilim müesseselerine kazandırmayı amaçlanmaktaydı.⁴⁴⁰ Her taraftan öğrenciler ücretsiz olarak katılabilirdi. O hocaları yeni ve değişik ders kitaplarının telif etmeleri için teşvik etti. Bu medreselere özel bir eğitim müfredatı oluşturulması ve tüm bölgelere uygulanmasını tavsiye etti.⁴⁴¹

Nizamiyeler ile başlayan sistemli eğitim modeli, daha sonraki dönemde hem İslâm dünyası hem de Avrupa'da kurulan medreseler için örnek teşkil etmiştir. Bugünkü anlamda beş fakültenin ders müfredatını (Siyasal Bilgiler, Edebiyat, İlahiyat, Hukuk ve Fen) birleştiren bu model, daha ziyade dini ve felsefi ağırlıklı bir başlangıç yapmış, bir süre sonra da fen bilimleri müfredata dâhil edilmiştir. Nizamiyelerden pek çok önemli âlim de yetişmişti. Örneğin İslâm dünyasının en önemli ilim adamlarından biri olan, kaleme aldığı pek çok eseriyle birçok konuda belirleyici bir rol oynayan İmamGazali (ö. 1111), Nîşâbûr Nizamiye Medresesi'nde eğitim görmüş, henüz otuz üç yaşındayken Nizâmülmülk tarafından BağdatNizamiyeye müderris tayin edilmişti. Daha sonra geri döndüğü Horasan'da bu

⁴³⁸ Piyadeoğlu, "Nizamiye Medreselerinin Kuruluşu Ve Önemi", s. 127.

⁴³⁹ Bernard Lewis, *Tarihi İsmailiyan* (İsmailîyelerin Tarihi), Çev. Freyduun Bedreyi, Neşri Tus, Tehran, H. 1362, s. 233.

⁴⁴⁰ Piyadeoğlu, "Nizamiye Medreselerinin Kuruluşu Ve Önemi", s. 127.

⁴⁴¹ Mohiq, *a.g.e.*, s. 234.

sefer Nîşâbur'da Nizamiye medresesinde görev almış ve öğrenci yetiştirmişti (499/1106)10.⁴⁴²

Nizamiye medreselerin eğitim müfredatında kelim alanında Eşarilik hâkimdi. Fıkıh alanında daha çok Şafii ve Hanefî öğretiliyordu. Aslında Ehli Sünnetin dört Fıkhi mezhebinin de resmiyeti vardı. Bu eğitimden amaç İsmailiye, İmameye, Mutezile ve felsefi halkalara ait olan muhalif grupların fikri ve kelamı düşüncelerin temellerinin zayıflatılması amaçlanırdı. Gazali felsefeyi dine karşı sayıp bu medreselerin müfredatından çıkardı. Gerçi mantığı korudu ve mantığı fıkıh usulü ve kelam ilmi gibi bazı ilimlerin öğrenilmesi için gerekli olduğunu dile getirmişti.⁴⁴³

Felsefeyle muhalefet gerçekte kendi temeller üzerine kurulan akılcılığa muhalefet ve metin üzerine kurulan akılcılığın çemberine hesaplama anlamındaydı. Özgür akılcılık soruşturma ve araştırmaya daha çok fırsat verebilirdi. Dinin anlaşılmasında çok yöntemliği getirebilir, resmi otoritelerin kutsiyetini ve din adına konuşma yetkisini (inhisar) tartışmalı kılabilirdi. Eğitim müfredatından felsefenin kaldırılması sadece Nizamiye medreseleriyle sınırlı kalmayıp etkileri Sünni dünyasında Afrika ve İspanya'ya kadar ulaşmış ve Sünnidin eğitim alanında resmi ve baskın bir simge haline dönüştür.⁴⁴⁴ Hatta yüzyıl sonrada ŞiiFatimihâkimiyetinin olmadığı dönemde de Zeytuneden Ezher'e, Horasandan Maverâünnehir'e kadar önemli eğitim merkezlerin tümü bu müfredata yönelmiştir.⁴⁴⁵

Bu eşsiz değişim aslında hâkim olan rakibin ideolojik silahını elinden alınması ve hâkim olan rejimin meşruiyetini yitirmeme amacıyla olmuştur. Ancak pratikte ortaya çıkan sonuç ise felsefe ve akli bilimlerin ağacının kurumasıyla tefsir, hadis, kelam gibi nakli ilimler ciddi sorular karşılaşmışve bu sorunlara karşı durmaktan yoksun bırakılmıştır. Böylelikle hareket ve canlılıktan de geri kalmıştır. Bundan dolayı bu ilimlerin teorik gelişmesi ve önemli derecede yükselişi de bu değişimden önceki dönemde gerçekleşmişti. Ondan sonra bu ilimlerde yenilik

⁴⁴² M. Asad Talas, Nizamiyye Medresesi ve İslâm'da Eğitim-Öğretim, çev. Sadık Cihan, Samsun 2000, ss. 42, 50; Ahmed Ocak, "Nizamiye Medreseleri ve Büyük Selçuklular'da Eğitim", Türkler, V, 722 vd.; Alp Arslan Köymen, s.379-380; Piyadeoğlu, Horasan, s.219.

⁴⁴³ Abdulhusain Zerin Kob, *Ferar az Medrese* (Merdeseden Kaçış), Neşri Emir Kebir, Tehran, h. 1362.

⁴⁴⁴ Abdulhalim Uyes, *Derasetu Le Suqut Selasin Doelul İslamiye*, Darulwafa Lel Neşr, 2010, s. 70.

⁴⁴⁵ Mohiq, Newzayi, a.g.e., s. 234.

getirme ve canlılık duraklamış olup,içtihat kapısı kapanmış, taklit ve tekrar, ilmi toplantılarda hâkim olmuştur.⁴⁴⁶

Bu değişim görünüşte şeri ilimlerle sınırlı kalmayıp, bundan önce felsefeyle birleşme yoluna gitme hususunda ibni Arabi ve Sadreddin Konevi gibi bazı düşünürlerin bu ilimlerin teorik olarak daha düzenli usule sahip olması için çabaları olmuş olan tasavvuf ve irfan gibi ilimler de bundan sonra daha basit bir şekil alarak hurafelerle içiçe olmuş ve teorik yönü de giderek zayıflamıştır. Teorik irfan insan konusunda ve ruhsal ihtiyaçları konusunda derin düşünmesiyle diğer insanlarla insan ilişkileri hususunda ruhsalın yenilenmesi ve iç sağlığa kavuşmasıyla İslam kültüründe önemli ufuklar açmıştır. Zahir yerine batına öncelik vermekle şekil yerine manaya, tefrika yerine birlik, savaş yerine barışa öncelik vermekle insanlar arasında beraber yaşama yolunu oluşturmayı, dinlerin ve medeniyetlerin ortak değer bulmayı amaçlıyordu. Halk tasavvufunun tersine, sembolik ayinlere gönül verme, tarikat sembollerine vurgu, zahirle kendini memnun etme, sembolik ibadet ve programlara meşguliyetle kendisi hurafe ve akıl düşmanına dönüşmüştür. Böylelikle bilim ve düşünce çemberi daraltılmıştır.⁴⁴⁷

Zahiri ve batini bilimlerin diğer medeni değişimlerle beraber gelişme sürecinden geri kalmıştır. İslam toplumu ağır gerilemeye girmiş, eleştirel akılcılık yok olmuş ve yenilikçi bakışlar reddedilmiştir. Siyasi ve toplumsal krizler ortaya çıkmıştır. Diğer kültürlerle ilişkilerin olmaması, alış-veriş ve diyalog yolunun kapatılması, yerel bakış ve düşünce kalıplarına mahsur kalma, ilim ve fikir sarsıntıları had safhaya çıkartmıştır. Böyle bir ortamda bazı din âlimleri İslam ülkelerinde İslah ve değişimin gerekliliğini vurgulamış ve bir takım önerilerde bulunmuştur. Bunlardan İbn Haldun, Şatibi, Suyuti, Şukani, Seyid Ahmed Serhendi ve Şah Velîyullahgibi her biri İslam dünyasında bilim ve ahlakın dikey hareket sürecine eleştirel ve yorumsal bakışlara sahiplerdi. Sadece Şah veliyullah Dehlevi, Dini ıslah kurumunu kurmayı başarmış, ancak Ortodoks yöntemle.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ Mohammad Mohiq, a.g.e., s. 235.

⁴⁴⁷ Mohammad Mohiq, a.g.e., s. 235.

⁴⁴⁸ Mohiq, a.g.e., s. 235-236.

4.2. Afganistan’da Medreseler

Afganistan’da medreseler bin yılı aşkın bir tarihe sahiptir. Medreseler X.yüzyılın ortalarında Müslümanlar tarafından yapılmaya başlanmış, ülkenin büyük şehirlerinde kütüphaneler de inşa edilmiştir. Medreseler ve kütüphanelerin inşasına Gazneliler döneminde daha çok önem verilmiştir. Gazneli sultan Mahmut döneminde Afganistan en parlak dönemini yaşamıştır. Gaznelilerin başşehir olarak kabul edilen Gazne, aynı zamanda ilim ve irfanın merkezi olarak bilinmekte, içinde İbn Sina ve el-Birûni gibi İslâm âlimlerini barındırmıştır.⁴⁴⁹

Her ne kadar dönem dönem bazı kesilmeler olduysa da siyasi ve toplumsal değişimler bu medreselerin zincirli sürecini tam olarak kestirememiştir. Ancak buna rağmen Afganistan medreseleri ne Necefteki Eşref, Kum ve Kahire’nin el-Ezher’i gibi ilmi havzalarının tarihi dayanağa sahiptir, ne de Deoband, Hindistan’ın Alagir’i ya da Buhara’nın Divanbegi gibi fikri özellikleri vardır.⁴⁵⁰ Yine de iyi bir tarihi şöhrete sahip olup öyle ki, bir zaman Belh eski Horasanın önemli kültürel merkezi sayılırdı. Başka bir dönemde de Gazne, Herat ve bazen de Buhara, Semerkant, Merv ve Nişapor kültür merkezleri sayılmaktaydı.⁴⁵¹ Bu topraklarda, Bahaeddin Veled, İbn Sina, Firdevsi, İbrahim b.Edhem, Nasır Hüsrev Belhi başta olmak üzere pek çok ilim ve irfan sahibi âlim yetişmiştir.⁴⁵²

Afganistan’ın genel ve özellikle de din eğitimi tarihindeki en önemli değişim ve gelişme, Timurlular döneminde Herat’ın başkent olarak tayin edilmesinden sonra olmuştur. Timurlular Heratta birçok medrese yaptırmışlardır. Bu medreselerin en büyük ve en meşhuru Herat Gavherşad Begim medresesidir.⁴⁵³ Gavherşad Begim medresesinde dini ilimlerin yanı sıra edebiyat, musiki, felsefe, mantık, geometri, matematik gibi ilimler detaylı olarak öğretilmiştir.⁴⁵⁴ Ama 1160 (h.k.) yılından sonra

⁴⁴⁹ Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, M.E.B Yayınları, İstanbul, 1977, s. 17-20.; Kamgar, a.g.e., s. 7.

⁴⁵⁰ Basir Ahmad Devletabadi, “Seyri Tehavulati Ferhengi ve Amozîşi”, Sirac dergisi, 1. Sayı, s. 110.

⁴⁵¹ Basir Ahmad Devletabadi, “Seyri Tehavulati Ferhengi ve Amozîşi”, s. 110.

⁴⁵² Nasiruddin Mazhari, “Günümüz Afganistan Medreselerinde Din Eğitimi”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstem, Yıl:11, Sayı 21, 2013, s. 265.

⁴⁵³ Sahailla, Kemaluddin, Afganistan’da Ortaokul ve Liselerde Din Eğitimi ve Öğretimi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 7.

⁴⁵⁴ Münecimzâde, Herat der Güzergâh-ı Târih, www. khawaran.com, 2012, s.1. Naklen; Nasiruddin Mazhari, a.g.m., s.265.

Horasan'ın bir bölgesi günümüz Afganistan ismini almış,⁴⁵⁵ Horasan'da karışık siyasi ve askeri yapılarla bir kaç hükümetin yan yana gelmelerine rağmen, Horasan ilmi havzaları birbirleriyle ilmi ve kültürel ilişkilerini kesmemiş belki de bu ilişkiler kısmen günümüzde de devam etmektedir. Coğrafi sınırların ayırması, devletler ve hükümetlerin ihtilaflarının aksine bu tarihi bağ bölgedeki tüm ülkelerin milletlerini birbirlerine yakınlaştırmıştır. Medreselerin aksine devlet okulları böyle bir özelliğe sahip olmayıp, her ülkenin eğitim yapısına kendine özel özelliklere sahiptir.

Afganistan'da dini kurumlar ve devlet okulları arasındaki fark iki önemli husus etrafındadır:

1. Afganistan medreseleri görünüşte Şii ve Sünni öğrencileri bünyesinde barındıran devlet okullarının aksine, belli mezhep ve fırkaya aittir.

2. Afganistan'daki medreseler bölgedeki komşu ülke medreseleriyle yakın bir ilişki içinde olup ve hiçbir zaman ilişkiler kopmamıştır. Bazı medreseler arasındaki ilişki düzeyi o kadar yakın olmuş ki Afganistan medreselerinin bazıları bölge ülkeler medreselerinin bir şubesi olarak sayılmıştır.

Bu iki kriteri göz önünde bulundurarak, Afganistan medreseleri Ehl-i Sünnet ve cemaat medreseleri ve diğeri de Şii ve İmamet medreseleri olarak iki çeşit veya iki kola ayrılır şeklinde ifade edilebilir.

4.2.1. Ehl-i Sünnet Medreseleri

Tüm İslam ülkelerinde olduğu gibi Afganistan'da da medreseler din eğitimi açısından oldukça önemlidir. Afganistan'da ilk medrese Abbasi Halifesi Me'mun'un Horasan valiliği döneminde Afganistan'ın Belh şehrinde yaptırılmıştır.⁴⁵⁶ Geçmişte ciddi din alimleri yetiştiren, bölgede ve dünya çapında şöhrete sahip olan Afganistan'daki bu medreselerinin finansı, genelde halk tarafından temin edilmektedir. Ama bu durum son dönemlerde değişmeye başlamış ve bu medreselerden bazıları resmîleştirilmiştir. Bu medreselerin bütün masrafları halk tarafından temin edilmektedir. Müderrislerin maaşları da tıpkı imamlarınki gibi, ya

⁴⁵⁵ Basir Ahmad Devletabadi, "Seyri Tehavulati Ferhengi ve Amozişi", s. 110.

⁴⁵⁶ Mehtankhan Kamgar, "Afganistan'da Din Eğitimi ve Öğretimi", s. 13.

bir şahıs ya da medresenin etrafında yaşayan halk tarafından karşılanmaktadır. Bu uygulama Afganistan'ın her köşesinde aynıdır.

Medrese talebeleri, medrese yakınında yaşayan ailelerin yanı sıra başka bir bölgeden de dini öğrenim için gelmekte ve yatılı olarak medresede kalmaktadırlar. Yerli halk ya da esnaf o talebelere yiyecek ve elbise temin etmektedir.

Afganistan'daki resmî olmayan medreselerin korunması için güzel bir uygulama sürdürülmektedir. Bu medresenin içerisinde ne kadar “hücre” (eski medreselerde bulunan oda) varsa, her hücrenin masraf ve bakımları birer kişi veya aile tarafından karşılanmaktadır. Bu kişi veya aileler, çoğunlukla o medreseye yakın bir yerde yaşayan zengin kişilerdir ki, sık sık gelip hücrelere bakar ve o hücrede yaşayanların sıkıntılarından haberdar olurlar.⁴⁵⁷

Bu medreseler ileride resmi ve gayri resmi medreseler başlığı altında detaylıca ele alınacaktır.

4.2.2. Şii Medreseler

Şii ve Sünni akımları Afganistan'da iki mezhebi akım olarak tarih boyunca beraber yaşamış ve yaşamaktadırlar. Ama bu iki akıma karşı siyasi, askeri ve hükümet olarak hiçbir zaman eşit davranılmamıştır. Bundan dolayı Şii akım bir muhalif olarak, Sünni akım ise devlet müttefiki ve hamisi olarak geçmişte ve günümüzde var olmaya devam etmektedir. Gerçi son 19 yılda Şii akım da az çok devletin müttefiki olmaktadır. Cumhurbaşkanı ikinci yardımcısı hep Şii kesimden olmuştur. Bundan dolayı Şii akım geçmişte Sünni akım gibi resmi medreselere sahip değildi. Şiilerin medreseleri hep gayri resmi ya da devlete karşı olan medreseler olarak kabul edilirdi. Gerçi Şiilerin tarihi hep sıkıntılarla doludur. Ama hiçbir zaman 80 yıl öncesi gibi bir soykırım ve zulme uğramamışlardır. Tarihi bilgilere göre Afganistan Şiileri için en zor ve sıkıntılı dönem 1250-1380 h. yılları arasındır. Özellikle 1298-1319 yıllarda Emir Abdurrahman Han'ın iktidara gelmesiyle, Şiiilere karşı şiddet ve zulüm en yüksek oranına çıkmıştır. Bu 130 yıl içinde nerdeyse tüm Şii

⁴⁵⁷ Naqibullah Haidari, Günümüz Afganistan Medreselerinde Din Eğitimi-Ebu Süleyman Medresesi (Dârü'l-Ulûm-İ Ebu Süleyman) Örneği-, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, Bursa, 2016, s. 54.

ilmi ve kültürel merkezleri yok edilmiştir. Ancak Şiiler hiçbir zaman medrese ve ilmi merkezlerin tekrar açılmasından geri kalmamışlardır.⁴⁵⁸

Hazarecat'ın yıkımından sonra ilk Şii medresesi:Maalesef Emir Abdurrahman Han dönemindeki Hazarecat soykırımından sonrasında hangi medresenin nerede faaliyet başladığı hakkında bir bilgi mevcut değildir. Anlaşılan o ki temel dini ilimlerin öğrenilmesi Abdurrahman Han'dan sonra tekrar başlamıştır. Ama daha teşkilatlı medrese sonradan ortaya çıkmıştır. Çok itibarlı olmayan bir bilgiye göre, Şeyh Musa Yekevlengi, Hazarecat yıkımından sonra ilk Şii medrese kurucusu olarak sayılabilir.⁴⁵⁹ Çünkü bu belgeye göre bu zat 1275 yılında Yekevleng'de doğmuş, temel dini bilgileri mahalle mollasından alır ve yaklaşık 1300 yılında ailesiyle beraber Meşhede gitmiştir. Üç yıl da Meşhet ilmi havzalarında ders görüp tekrar ülkeye dönmüştür. Daha sonra yine dini tahsilin devamı için Necef'e gitmiş ve 7 yıl orada ders görmüştür. Dönemin önemli hocaların ders halkasına da katılmıştır. 36 ya da 37 yaşında ailesinin isteği üzere ülkeye dönmüş ve kendi medresesini kurmuştur.⁴⁶⁰ Bundan sonra Hazarecat medrese ve tekkeleri dışında, Kabil tekkeleri, Mezar-i Şerif, Herat ve Kandahar'da giderek yayılmıştır. Yavaş yavaş camilerdeki temel eğitim medrese eğitimine dönüşür. Şii medreselerin il merkezlerindeki kuruluşlarıyla ilgili Oliver Roy Şöyle söyler: “60'lı yıllarda Şiiler tarafından bir kaç medrese illerde kurulmuş ve şehirlerdeki medreseler de onarılmıştır. Hazarecatta Sayed Bihişti Tahti Wars medresesini kurmuştur. Kabilde Vaiz Muhammediye medresesinin yönetimine geçmiş, Necefteki Ayetullah Huyi'nin öğrencisi olan Şeyh Asif Mohsini Kandarrah'da ortaya çıkmıştır.”⁴⁶¹

Aynı şekilde “Zindaniyani Ruhaniyeti Şia (Şii Ruhaniyet mahpusları)” adlı kitabında Kabil ve bazı illerin medreseleri hakkında şöyle bilgi verilmiştir: Bu bilgiye göre, 157 civarında medreseden isim ve bölge özellikleri verilmeden sözedilmiştir. Örneğin: Orozgan ilinde 20 medrese, Bamiyan'da 29, Gazne'de 31, Gor'da 17, Medan Wardak ve Perwan'da 38, kuzey illerde 22 medreselerin mevcut

⁴⁵⁸ Basir Ahmad Devletabadi, *Seyri Tehavulati Ferhengi ve Amozişi*, s. 113.

⁴⁵⁹ Bu konuda farklı görüşler vardır. Daha detaylı araştırma sonucunda ancak gerçeğe daha yakın görüş belli olabilir. Çünkü bunun yanında Şii tarihini yazdığını iddia eden Samedi'ye göre ilk medrese 1275 yılında, Hac Abdul Hüseyin'e göre ise ilk medrese Emanullah Han döneminde Yekavleng'de kurulmuştur.

⁴⁶⁰ Basir Ahmad Devletabadi, *Seyri Tehavulati Ferhengi ve Amozişi*, s. 114.

⁴⁶¹ Oliver Roy, *Afghanistan, İslam ve Nevgerayi Siyasi*, s. 85.

olmasından söz edilmiştir.⁴⁶² Ancak denetim şurası listesinde Kandahar ve Herat'ten söz edilmemekte, hâlbuki bu illerde de Şii medreseleri vardır. Yine Sar-i Pul, Cuzcan ve diğer yerlerde de medreseler mevcuttur. Ancak bu listede onlardan söz edilmemiştir.

Görüldüğü gibi Şiiler resmi medreselerin yokluğu ve eksikliğinden kaynaklanan boşluğunu gayri resmi medreselerle doldurmuşlardır. İşte bundan dolayı Afganistan Şiiileri diğer halka göre daha okumuş bir kesimdir. Ancak üniversite ve resmi belgelere sahip değildirler.

4.2.3. Resmi Medreseler

1. Medrese-i Şahi Kabul

Afganistan'da ilk resmi medrese Emir Abdurrahman Han döneminde Kabil'de kurulmuştur. Emir'in çok zalim bir sultan olduğu söylenir. Aslında o dönemde hiçbir dini merkez ve medrese onun şerrinden ve yıkımından korunamamıştır. Belki de bu dönemde emir din dışı yaptıklarının meşrulaştırılması için din ve mezhep adı altında siyasi amaçlarının elde edilmesi için Kabil'de çobfruşi camisinde ilk medreseyi tesis etmiştir.⁴⁶³ Gerçi kuruluş yılı tam olarak belli değil ama 1300-1310 (h.k) olarak söyleniyor.⁴⁶⁴ Daha önce de ifade edildiği gibi Medrese-i Şahi Kabul o dönemin ilk ve tek Ehl-i Sünnet medresesi idi. Hâlbuki Emir Abdurrahman Han'ın iktidarından önce de ülkenin farklı yerlerinde dağınık bir şekilde bazı medreseler de mevcut idi. Kaynak ve imkanların olmamasından dolayı o medreseler hakkında net bir bilgi yoktur. Ancak Şehit Molla Feyz Muhammed Kâtip⁴⁶⁵'in dağınık sözlerinden konuya açıklık getirilebilir. Merhum Hatip'in sözlerinden bu gerçek bilinir ki 1306-1307 yıllarda Kandahar, Gazni, Kabil, Celal Abad, Belh, Host ve o dönem Hindistan sınırları içinde bulunan günümüz Pakistan'ın sınırlarında da Ehl-i Sünnet medresesi mevcutmuş ve emir de onlardan bahsetmiştir. Bunların dışında başka yerlerde de dağınık halde meşhur olmayan ya da gizli olan başka medreselerin olması da mümkündür. Ancak onların isimleri bilinmemektedir.

⁴⁶² Basir Ahmad Devletabadi, *Seyri Tehavulati Ferhengi ve Amozîşi*, s. 114.

⁴⁶³ Gubar, Afghanistan Der Mesiri Taih, s. 650.

⁴⁶⁴ Faiz Mohammad Kâtip, Siracul Tevarih Khati vekai Darul Saltane, intişarati İrfan, Kabul, 1393, s. 463.

⁴⁶⁵ Aynı Kaynak, s. 549-550.

Çünkü o dönemin tarihi, inşa ve imarlar yerine hep yıkımlarla dolu bilgilerden ibarettir. Bundan dolayı ilk ve tek resmi medrese daha önce de söz edildiği medresedir. Bu medrese sınırlı okumuş kişileri topluma kazandırmıştır. Örneğin Emir Habibullah Han bu medresede yetişmiştir.

2. Darul Ulumi Arabi Kabul

Medrese-i Şahi Kabul Emir Habibullah han döneminde de aktif kalmıştır. Ancak başka medreselerin kurulması için çaba gösterilmemiştir. Bundan dolayı Emanullah Han hükümetinin başlarında kurulan ikinci resmi medrese Darul Ulumi Arabiye-i Kabul'dır. "Darul Ulumi Arabiye-i Kabul medresesinin 1892 yıldan buyanaardı ardına kurulmuştur.⁴⁶⁶1964 yılında Darü'l -Ulum-i Ebu Hanife adına ikinci Darul Ulum da kurulmuştur⁴⁶⁷. ADinden anlaşıldığı gibi sadece ilim ve Arap edebiyatına özel olmayıp, ona ilaveten makul ve menkul ilimlerin her ikisini içerir ve modernliğe yeni adım atan bazı ülkelerin talebelerin temelini takip emektedir. Nitekim bu medresede bir yandan fıkıh, hadis, tefsir, kelam ve usul diğer yandan serf ve nahiv, belagat, mantık, teorik hikmet, coğrafya, tarih ve matematik okutulmaktadır. Bu medreseler genelde iki seviyelidirler. Ama "Kabil Merkezi Darul Ulumu" üç aşama ya da seviyelidir. Merkez ve illerde temel ve ortaseviye, ileri seviye ise sadece merkezdedir. Eğer talebeler orta seviye mezunlarından alınırsa, ileri eğitimi seviyesi 6 yıl devam eder. Bu tür Darul Ulumların sayısı Kabil ve illerde 5 tanedir.⁴⁶⁸

Darul Ulumlar'ın diğer medreselerden farkı ise 13. ve 14. Sınıfları da kendi bünyesinde içermesidir. Bu medreselerde gayri resmi medreselerin klasik derslerinin yanında İngilizce, matematik, beden eğitimi, sosyoloji ve fen bilimleri gibi dersler de okutulmaktadır.⁴⁶⁹

3. Medaris-i Ulum-i Şer'iyeye

Şer'iyeye ilimleri medresesinin yapı ve özellikleri hakkında şöyle rivayet edilmiştir: "daha önce zikredildiği gibi 1322-1323(h.k) yıllarına kadar İslami

⁴⁶⁶ Mehtarkhan Khwajamir, "Afganistan'da Din Eğitimi ve Öğretimi", İslam Dünyasında Din Eğitimi ve Öğretimi Bildiriler Kitabı, Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, Bursa, 2014, s. 220.

⁴⁶⁷ Mehtarkhan Khwajamir "Afganistan'da Din Eğitimi ve Öğretimi", s. 220.

⁴⁶⁸ Rehnumay Afganistan, Matba-i Umumi Kabul, 1328, s. 168.

⁴⁶⁹ Mehtankhan Khwajamir, "Afganistan'da Din Eğitimi ve Öğretimi", s. 220.

ilimlerin eğitimi sadece yukarıdaki Darul Ulumlar'da mevcut idi. Genelde ilimler eski usule göre öğretilir, modern ilimlerden sakınırlardı. Bu eksikliğin giderilmesi için 1944'ta ilimler ve İslami araştırmaların temeli atılmış ve Şer'îye ilimleri medresesi kurulmuştur. Bu medrese yıllık olarak ilkokul mezunlarından yeteri kadar talebelerini almakta ve eğitim süresi 9 yıldır. Mezunlarına İlahiyat yada şeriat fakültesi lisans diplomasına denk belge verilmektedir. Bumedresenin eğitim kalitesinin yükselmesi amacıyla son yıllarda bir takım çabalar olmuş, Mısır ve diğer ülkelerden hocalar da istihdam edilmiştir.⁴⁷⁰

Daha sonra bu medrese giderek gelişmiştir. Öyle ki Ehl-i Sünnet, bazı siyasi ve mezhebi liderleri, İslami partilerin merkezi kadrosu bu medreseden siyasete adım atmıştır. Örneğin, Cemiyeti İslami partisi başkanı Burhaneddin Rabbani, Cebhe-i Necati milli partisi başkanı Sibgetullah Muceddedi, İttihad-i İslami partisi başkanı Abdur-Rab Resul Seyyaf. Bu medreseden mezun olmuştur. Sadece iki Ehl-i Sünnet liderleri olan Yunus Halih ve Mevlevi Muhammed Nabi Muhammedi gayri resmi medreselerden mezun olmuş, Gulbiddin Hikmetyar ve Sayed Ahmed Geylani gibi diğer iki lider ise devlet okullarından mezun olmuşlardır.⁴⁷¹

ABD'deki 11 Eylül saldırısı Afganistan için bir dönüm noktasıdır. Bu olay adeta Afganistan'ın kaderini değiştirmiştir. Daha önce kızlar okul ve eğitim hakkından mahrum iken, kadınların devlet dairelerinde ve özel firmalarda çalışmaları da yasaklanmıştı. Hatta mahremsiz yani bir erkek yakın akraba olmadan dışarı çıkamazlardı. Erkeklerde de ciddi bir baskı vardı. Eğitim-öğretim adeta duraklamıştı. Tüm ülkede üniversitelerin sayısı sekizi geçmezdi, fakültelerin öğrenci sayısı oldukça az idi. Bu arada tek gelişen ve gün geçtikçe yayılan din eğitimi kurumu idi. Din eğitimi kurumu olarak medreseler o dönemde Taliban'ın ciddi destek ve yardımlarını almaktaydı. Neredeyse herkesi medreselere sevk etmişlerdi. Medreseler Taliban'ın ana ocağı konumundadır. Tüm Talibanlar medreselerden gelmişlerdir.

11 Eylül saldırısının Taliban'a karşı olmasına rağmen, birçok alanda ilerleme ve gelişmeye neden olduğu gibi tahmin edilmeyecek kadar medreselerin gelişmesi ve çoğalmasına neden olmuştur. Daha önce Afganistan'da yeterince medrese olmadığından ve özellikle kaliteli medreselerin olmaması, eğitim şartları ve ortamın

⁴⁷⁰ Aynı kaynak. s. 169.

⁴⁷¹ Devletabadi, a.g.e., s. 112.

kötü olmasından dolayı çoğu gençler din eğitimi için Pakistan medreselerini tercih ederlerdi. Nitekim daha sonra Taliban'ın çıkmasında bu medreselerin rolü oldukça büyüktür.

11 Eylül olayından sonra Afganistan'da kısmen bir düzen ve devlet kurmuş, her alanda gelişmelerin yanı sıra Afganistan devleti kendi gençlerin din eğitimi amacıyla Pakistan'a gitmelerini engellemek için Afganistan'ın sınırları içerisinde birçok medrese kurmuştur. Yada var olan medreseleri kayıt altına alarak, hocalarına maaş ve öğrencilere erzak vermektedir. Devlete kayıt yaptıran medreselerin her türlü ihtiyacı devlet tarafından karşılanmakta ve mezunlarına resmi belge verilmektedir. Aldığı eğitimin seviyesine göre lise ve lisans diplomalara denk belge verilir ve devletin resmi okullarında din dersi öğretmeni, İrşat, Hac ve Evkaf (Diyanet) bakanlığının personeli olarak çalışma fırsatı sunmaktadır.

Bu medreselerin eğitim müfredatı milli eğitim bakanlığının İslami öğretim daire başkanlığınca düzenlemektedir. Tüm resmi medreselerde tek tip müfredat okutulmaktadır. Klasik dini kitapların yanında matematik, sosyal bilgiler, İngilizce, Arapça gibi dersler de okutulmaktadır. Gayri resmi medreselerin eğitim müfredatı her medrese ve hocasının kendi fikir ve düşüncesine göre yapıldığı için zaman zaman şiddet ve radikalizme sevk etmektedir. Bundan dolayı devlet daha ılımlı bir müfredat uygulamaktadır.

4.2.4. Gayri Resmi Medreseler

Merkez, il ve şehirlerle sınırlı kalan resmi medreselerin aksine, Ehl-i Sünnetin neredeyse tüm cami ve mescitlerinde imam kendi idaresi altında birkaç öğrenciyi barındırıp, İslami kitapları eski usullere göre ders verirdi. Bu mescitler dışında daha büyük ve küçük medreseler de şehir merkezleri, kasabalar ve köylerde kurulmuştu. Afganistan uzmanı Oliver Roy; Afganistan'da medreseler hakkında şöyle ifade etmiş: "Afganistan'da Âlim için Ehl-i Sünnette Mevlevidenilir. Dini ilim öğrencisine Talib denilir. Kırsal okuldan mezun olan öğrenci Mevlevi'nin yanında kaç yıl geçirir. Mevlevi yaklaşık 10 talebeyi basit bir camide bir dini ilimler medresesi olarak kendi idaresinde bulundurur. Medresenin itibarı ve haysiyeti hocasına bağlıdır. Afgan Emirlerinin normal çabalarına rağmen hiçbir zamanda Afganistan'da

büyüklik ve ihtişama sahip bir medrese mevcut olmamıştır. En yetenekli ve zekiSünni Afganistanlıâlimleri dini eğitimin devamı için Hindistan’a özellikle büyük Deoband medresesine giderlerdi; 1947’da Hint kıtası parçalandıktan sonra, Pişaver Sünni alimlerin yüksek eğitim merkezi haline dönüştür. Afganistan’ın kuzeyindeki âlimler 1917 yılına kadar din eğitiminin devamı için Bahuar’daki “Divanbegi” medresesine giderlerdi.⁴⁷²

Bunun nedeni ise Ehli Sünnet gayri resmi medreseleri yavaş yavaş asıl konumunu kaybetmesi, Zahir Şah’ın son dönemine kadar birçok medrese yerini devlet okullarına bırakmasıdır. Çünkü geleneksel eğitim metodu, maaş temini ve talebelerin yaşamı Ehli Sünnet ilmi havzalarında çok zor, acı verici ve hatta talebeler için hakaret içerikli idi. Tam ters olarak Şii havzalarda talebeler başlıklarla geçinebilirlerdi. Sünni talebeler maddi ihtiyaçlarını kendileri karşılamak mecburiyetindeydi.⁴⁷³ Bundan dolayı halkın kapılarına, özellikle hasat döneminde öşür ve zekât toplamaya giderlerdi. Bunun için hakaretler ve eziyetlere karşı tahammül ederlerdi. Hâlbuki resmi medreseler talebelerine bedava imkânlar sunmaktadır. Gayri resmi medreselerindeki eğitim koşullarının zorlukları ve resmi medreselerdeki her türlü imkânların olması sonuçta geleneksel ilmi havzaların etkinliği azaldı ve birçok medrese kapanmamıştır. Buna rağmen ücra köy ve bölgelerde geleneksel ilmi havzalar kendi hayatına kısmen devam etmiştir. Nitekim Oliver Roy, 1981 yılına kadar sadece Çuştiye tarikatının 20 medrese ve kütüphanesini gözlemlediğini iddia etmiştir.⁴⁷⁴

Afganistan siyasi ve mezhebi akımların düşüncelerinin temelinde, mezun olduğu medrese ya da ilişkili olduğu Afganistan dışındaki kültürel ve fikriakımların etkileri görülebilir. Örneğin Deoband ve Pişaver düşünce çizgisini Yunus Halis ve Mevlevi Muhammed Nebi Muhammedi’nin siyasi ve mezhebi akımlarında görülebilir. Aynı şekilde Alike ve Ser Sayed Ahmed Han’ın düşünce çizgisini Muceddedi ve Geylani gibi ılımlı İslami parti liderlerde görülebilir. Yine Suudi Arabistan üniversitesi düşünce çizgisini Seyyaf ve Rabbani gibi İslami parti

⁴⁷² Oliver Roy, *Afganistan, İslam ve Nevgerayi Siyasi*, s. 74-75.

⁴⁷³ Mohammad Salim Saib, *Din ve Dinadaran*(Din ve Dindarlar), 1394 hş., s. 123.

⁴⁷⁴ Devletabadi, a.g.e., s. 112.

liderlerde görülebilir. Aynı şekilde Mısır'daki İhvan ve Pakistan düşünce çizgisini Gulbeddin Hikmetyar gibi daha radikal İslami parti liderinde görülebilir.⁴⁷⁵

Bu bağlılık Afganistan medreselerinin kendisini dünya çapında geliştiremediğinden dolayı dış ülkelerin dini düşünce, ilim merkezlerinde din eğitimi amacıyla gitmelerinden kaynaklanmaktadır. İşte bu bağlılık günümüzde onlarca sorunlar için bedelini halk ödemektedir.

Resmi medreseler gibi gayri resmi medreselerin sayısı da giderek artmaktadır. Aslında gayri resmi medreseler resmi medreselerin on katında olabilir. Şuan Afganistan'da 13000 gayri resmi medresenin olduğu söylenir. Bu medreseler bölgeye göre, mezhepsel, düşünsel, tarikat ve cemaate göre kendine özel ders metodu ve müfredatı uygulamaktadır. Tamamen halk desteği ve belli siyasi, mezhebi akımların yardımlarıyla ayakta dururlar.

Bu medreselerin hocaları farklı düşünce ve dini algılama biçimine sahip olduğu için, öğrencileri de hocalarının isteği doğrultusunda yetişmektedir. Bu medreseler çoğu zaman devlete de sorun yaratmakta ve devlet aleyhinde faaliyet yapmaktadırlar. Sadece sözle yetinmeyip eyleme de geçebilmektedirler. Nitekim birçok intihar eylemcisi ve canlı bombacılara bazı medreselerin zemin oluşturduğu ve kaynaklık ettiği söylenir. Çoğu zaman devlet de bunu doğrular. Hatta bazı medreselerden patlayıcı madde ve örgüt elemanlarını yakalanır. Yine bu medreselerden bazıları Taliban ve Daış'e eleman yetiştirmektedir.

Bazı gayri resmi medreseler ayakta durmak için her türlü destek ve yardımı kabul etmektedir. Örneğin uyuşturucu ve afyon üretimi olan bölgelerde mali yardım karşılığında bu zararlı maddenin dinen haram olduğu konusunda sesiz kalmaktadırlar. Bir kadının Burkasız gezip çarşı pazara gitmesine karşı çıkıp bağıra bağıra bu eylemin dine aykırı olduğunu dile getirirken, çocuklar ve kadınların öldürüldüğü intihar saldırıları ve patlamalara karşı sesiz kalmak tercih edilmektedir.

Bu medreselerin devlet ve toplumla sorunları olduğu gibi kendi aralarında da ciddi sorunlar yaşamaktadırlar. Hanefi-Vehhabi, Hanefi-Selefi gibi ciddi tartışmalar ve çatışmalara neden olmaktadır. Birbirlerini tekfir edip öldürme fetvası verilmektedir. Her medresenin yaşadığı bölgenin düşünce yapısı ve mensup olduğu

⁴⁷⁵ Devletabadi, a.g.e., s. 113.

dini akıma göre oldukça önemli bir konumu vardır. Medrese hocası o bölgenin dini otoritesi olup en ufak özel yaşama müdahale edebilir.

Son zamanlarda doğurduğu ciddi sorun ve sıkıntılardan dolayı devlet bu medreseleri kontrol ve denetim altına almak amacıyla onlara bir takım imkânlar sunarak kayıt altına alma çabasıdadır. Bu medreselerin bazıları yurt içi ve yurt dışı bağlantıları olduğu için ve mali kaynak sıkıntısı çekmediğinden dolayı resmileştirmek istememektedirler. Çünkü böylelikle devletin denetimi altına girmiş olurlar. Söz konusu medreselerin talebeleri de oldukça radikal ve şiddet yanlısı bir tarzda yetişmekte hatta hocaların isteği üzere terör örgütlere katılır ve intihar eyleminde de bulunabilmektedir. Bu iş karşılığında Allah'ın rızasını kazanarak direk cennete gireceklerini düşünmektedirler.

4.3. Medrese'nin Dünyası ve Hiyerarşisi

4.3.1. Medrese Dünyası

Medresenin kendine has bir dünyası vardır. Diğer eğitim kurumlarından çok farklıdır. Medresede gün sabah namazından bir saat önce başlar. Herkes sabah namazı vaktine kadar Kur'an tilaveti yapar ya da derslerini okur. Namazdan sonra ders başlar hoca daha önce verdiği dersi dinler, başarılı gördüğünde yeni ders verilir. Ders dinleme ve yeni ders verme süresi kahvaltıya kadar ya da kahvaltıdan sonra saat 10'a kadar devam etmektedir. Saat 10-12 arasında "kaylule" olarak adlandırılan gün içinde yatış ya da uyku zamanıdır. Acil işi olan hariç herkes uyur. Öğle yemeğinden sonra yine ders tekrarı başlar ve herkes kendi dersini ikindi namazına kadar tekrarlamaktadır. İkindi ve akşam namazları arasında serbest zaman verilir. Genelde bu saatte ders çalışılmaz. Akşam yemeğinden sonra yine ders başlar. Afganistan'da genel olarak erken yatma ve erken kalkma kültürü yaygın olduğu için talebeler de genelde akşam 10.30'da yatmaktadırlar. Yukarıda ifade edilenler medreseden medreseye, bölgeden bölgeye ve mevsimden mevsime göre tamamen değişmektedir. Burada medreseden kastımız gayri resmi medreselerdir. Gayri resmi medreselerin sayısı ve etkisi kat kat fazla olduğundan dolayı ifade edilen durumlar genelde gayri resmi medreseleri kast etmektedir.

Medrese için önemli bir konu de talebelerin gıda ihtiyaçlarıdır. Talebelerin hertürlü ihtiyaçları bölge halkı tarafından karşılanmaktadır. Gerçi bazı büyük ve sistemli medreseler yemekleri kendileri pişirir. Ama genel olarak yemekler ahali tarafından verilmektedir.

Medreseye yakın olan aileler akşam yemeği için gelen talebelere pişmiş gıda verir. Aslında bu iş oldukça yaygındır. Vazife olarak adlandırılan bu görevde, talebeler nöbetleşe tüm evlerin kapısını akşam saatlerinde çalıp, vazife diye yüksek sesle bağırlar. Bu sesi duyan kadınlar ne pişirdiyse ona uygun tabak ister, içine yemek koyup talebeye verir. Böylelikle talebeler tüm mahalle ve hatta civar köylerin evlerini dolaşıp ekmek ve pişmiş yemek toplarlar.

4.3.2. Medrese’de Hiyerarşik Durum

Şeyh (شيخ)

Şeyh⁴⁷⁶ erişmiş kişi, takva sahibi, en bilgili, yaşlı ve ihtisas sahibidir. Afganistan’da şeyhlik iki şekilde vardır. Birincisi fazla ilmi olmayıp belli bir tarikat şeyhi yada çok takva sahibi olana şeyh denilir. Belli tarikat ve cemaatemensuptur ve müritleri vardır. Bir nevi Pirin yardımcısı gibidir. Daha çok tasavvufi bir kavramdır. İkinci şekilde şeyh ise bilgi, ihtisas ve ilim yoluyla ön kazanarak üstatlarınüstadı olan şeyhtir. Aslında “şeyhül hadis” olarak anılır. Tüm dini kitapları bitiren ve belli din ilmini tamamladıktan sonra belli bir ilime özellikle hadis ve tefsir konusunda ihtisas yapan kişidir. Kutubi sitte ve hadis kitaplarının tümü ve ana kaynaklarını okumuş olan, hadis ilim halkası olan ve hadis dersleri verenlere şeyhul hadis denilir. Eğer bu kişi tefsir ilmine de hâkim ise şeyhul Kur’an vel hadis olarak bilinir. Genelde uzun müddet bu ilimlerle meşgul oldukları için yaşları da ilerlemiş olup 50-60 yaşlarda olurlar. Ve sayıları bir ilde 5 ile 6 kişi olabilir. Her medresede şeyh bulunmamaktadır. Genelde çok büyük medreselerde şeyh mevcuttur. Medresede hiyerarşik olarak şeyhin konum ve mevkii en üsttedir.

Mevlevi (مولوی)

⁴⁷⁶ Ahmet Yücel, “Şeyh”, TDV İslam Ansiklopedisi(DİA), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010, C.39, s. 50

Mevlevi (مولوی) kelimesi nispet ismidir; Mevla kelimesinden türemiştir. Bu terim genelde Afganistan, İran'ın ve İran'ın doğusundaki ülkelerde kullanılmaktadır. Hindistan medreselerinde de çokça kullanılır. Din ilimlerinde yüksek mertebeler gelen ve tamamlayan kimselere denir. Afganistan'da da oldukça yaygındır. Dini ilimlerin tamamladıktan sonra toplumda aktif rol alır ve oldukça önemli bir konuma sahiptir. Afganistan'da Mevlevi'yekesinlikle Mevlevi sahib(SayınMevlevi) şeklinde hitap edilir. Evin en üst kısmında oturur. Herkesten en önde gider bir nevi ilk yol hakkı onundur. Bütün medreselerde mutlaka Mevlevi bulunmaktadır. Medresede eğer bir şeyh varsa hiyerarşik olarak şeyhten sonra Mevlevi gelir.

Molla(Hoca) (ملا)

Hoca anlamına gelen molla kelimesi efendi anlamına gelen “Mevla”yada “Mevlana”dan türemiştir. Farsça hoca kelimesinin karşılığıdır. İran ve Hint lehçelerinde halk, “Mevla”yı “movla” şeklinde telaffuz etmiş, zamanla “movla” lafzı “molla”ya dönüşmüştür.⁴⁷⁷ Yine molla, âlim, okumuş olan, fazilet sahibi, eğitimli kişi, okuma yazması olan anlamındadır.⁴⁷⁸ Molla hem bir mertebedir hemde tüm dini otoritelerin genel ismidir.

Medreselerdeki hoca, günümüz üniversite ve resmi okullardaki hoca anlamıyla farklıdır. Medrese sistemindeki hoca manevi baba mesabesindedir. Peygamberin varisi olduğundan dolayı konumu kutsallığa sahiptir. Talebe ve hoca ilişkisi resmi ilişkiler çerçevesinde sığmayıp ona ücret karşılığında hizmet veren gözüyle bakılmamaktadır. Maddiyat mefhumu bu ilişkide oldukça azdır. Hoca medresede manevi bir konuma sahip olup ruhani mürşit, bir terbiye sembolü ve bir şeri müftü olabilir. Talebelerine ders alanı dışında da her konuda tavsiyeler edebilir, emir verebilir, şeriatın hükmünü belirleyebilir ve hatta onların hayat yolunu çizebilir. Hoca'ya itaat ve saygı sağlam bir terbiyenin göstergesi ve bazı âlimlere göreâlim olmanın şartıdır. Hoca ile ilmi münakaşaya girmek ve onun fikirlerine muhalefet ederek tartışma konusu yapmak kötü bir amel sayılıp, mümkün oldukça onu bir yol göstericisi ve kılavuz olarak takip etmek gerekir. Eğer bir birey ya da devlet kurumu medrese hocasına saygısızlık ederse, bu affedilemeyecek bir ihanet ve hakarettir. Çok çetin bir şekilde buna karşılık verilir. Eğer hoca talebelerinden

⁴⁷⁷ Ferhengi Dehkhoda; Bk. Hamidi, a.g.e., 2013, s. 313-328.

⁴⁷⁸ <https://dictionary.abadis.ir/fatofa/%D9%85%D9%84%D8%A7/> Erişim Tarihi 23.08.2018.

başkaldırmalarını, cihatya dacihat adı altında bir çatışmaya katılmalarını ya da başka bir faaliyette bulunmalarını isterse, genellikle beklenmeksizin kabul edilir. Nitekim Taliban örgütü döneminde bu medrese hocalarının çoğu talebelerinden örgüte katılmalarını istediklerinde çoğu talebeler Taliban örgütüne katılmıştır.

Talebe (طالب)

Medrese talebeleri genellikle ikiye ayrılır. Üst ders aşamasında olanlar. Talibi Peşkadem (طالب پیش قدم) olarak isimlendirilir. Bunlar hocanın asistanı olarak da rol oynayabilirler. Talibi Peşkadem (kıdemli talebe), talebelerin arasında en önde giden, ders olarak ileri olan talebeye denilir. Birçok işte ona yetki vererek görevlendirilir. Hoca'nın asistanı ve bir nevi sınıf başkanı gibidir. Hoca'ya yardımcı olur. Disiplin ve kontrolü sağlar. Temizlik ve dağıtım işlerini yaptırır. Diğerleri ise İlk yılları olan talebelerdir. Talibi İlim (طالب علم) denilir. Talibi ilim, ilme talip olan talebedir. Üst ders aşamasındaki talebeler alt talebeler tarafından saygı gösterilmekte ve gelecek hocaları gözüyle bakılmaktadır. Üst ders aşamasında olan talebeler alt ders aşamasında olan talebelere ders verebilir ya da onların hocalardan aldıkları derslerin tekrarlanmalarını dinleyebilirler. Böylelikle hem ders verme tecrübesi kazanır hem de hocalarının ders yükünü hafifletir ve yeni başlayan öğrencilere de destek olur.

Medrese talebelerinin çoğu hocaları gibi kırsal bölgelerden gelmekte fakir ve az gelirli kesimdir. Bunların bazılarının medreselere yönelmelerinin bir nedeni de buradaki eğitimin ücretsiz olması, dersin yanı sıra bedava iâşe ve ibateden yararlanmalarıdır. Ancak bu tek neden değildir. Çünkü onun yanında toplumsal konum ve saygı da bu şekilde elde edilir. Bir nevi iş garantisi de vardır. Bunun yanında kırsal değerlere göre saygıyı hak eden gerçek alim de ancak din alimidir. Çünkü o peygamberin manevi varisi olarak bilinir. Diğer alanlarda eğitim görenler hatta dünyanın en iyi üniversitesinden mezun olduysa bile din alimiyle kıyaslanamaz. Aileler çocuklarını medreseye göndermekle birlikte aynı anda kaç hedefi birden gerçekleştirmiş olduğunu düşünmektedirler. Bu nedenle bu süreç olduğu şekilde devam ediyor. Yeni kurulan bir medrese çabucak yeterli sayıda talebe bulabilir.

Çeni (چنی)

Hazırlık Talebesi, çırak, medreseye yeni gelen, hiçbir bilgisi olmayan, daha alışma ve hazırlık aşamasında olan kimsedir. Genelde fiziki işler ona yaptırılır.

Talebelere su getirir, odun kırar, ekmek getirir ve yavaş yavaş da ders görmeye başlar.

4.4. Medresenin Eğitim Müfredatı

Afganistan medreselerinde çok tartışılan konulardan biri de ders müfredatıdır. Çünkü ders müfredatı talebelerin duygu, düşünce ve zihniyetini ciddi anlamda etkileyebilmektedir. Medreselerdeki ders müfredatı talebelerin olay ve olgulara karşı tutum ve davranışlarını da etkiler. Ders müfredatı ve hocaların zihniyeti talebelerin radikalleşmesindeki etkisi günümüzde Afganistan’da en çok tartışılan konulardan biridir.

Afganistan’da medreselerin eğitim müfredatı medrese türüne göre değişmektedir. Resmi medreselerde milli eğitim bakanlığı İslami öğretim daire başkanlığınca düzenlenen müfredat tüm ülkedeki resmi medreselerde uygulanmaktadır. Bu müfredatta gayri resmi medreselerin aksine klasik dini kitapların yanı sıra sosyoloji, psikoloji, mantık, İngilizce, Arapça ve sosyal bilgiler dersleri de okutulur. Resmi medreselerin eğitim müfredatı aşağıdaki gibidir:

Darü’l-ulum Medreseleri Ders Müfredatı:

10. Sınıf dersleri: Tefsir, Hadis, Akaid, Fıkıh, Fıkıh Usulu, Hadis Usulu, Mantık, Belagat, Feraiz, İslam Tarihi, Farsça, Peştunca, Nahve, Sosyoloji, Fen Bilgisi.

11. Sınıf dersleri: Tefsir, Hadis, Fıkıh, Fıkıh Usulu, Siyer, Mantık, Belagat, Feraiz, İslam Tarihi, Farsça, Peştunca, İngilizce, Nahve, Sosyoloji, Fen Bilgisi.

12. Sınıf dersleri: Tefsir, Hadis, Tefsir Usulu, Fıkıh, Fıkıh Usulu, Mantık, Belagat, Feraiz(Miras), İslam Tarihi, Siyer, Nahve, Farsça, Peştunca.

Darü'l-ulum Medreseleri Ders Müfredatı (Resmi Medrese)					
10. Sınıf		11. Sınıf		12. Sınıf	
Klasik Dersler	Çağdaş Dersler	Klasik Dersler	Çağdaş Dersler	Klasik Dersler	Çağdaş Dersler
Tefsir	Sosyoloji	Tefsir	Sosyoloji	Tefsir	
Hadis	Fen Bilgisi	Hadis	Fen Bilgisi	Hadis	
Akaid		Fıkıh	İngilizce	Tefsir usulü	
Fıkıh		Fıkıh usulü		Fıkıh	
Fıkıh usulü		Siyer		Fıkıh usulü	
Hadis usulü		Mantık Belagat		Mantık	
Mantık		Feraiz		Belagat	
Belagat Feraiz		İslam Tarihi		Feraiz(Miras)	
İslam Tarihi		Nahve		İslam Tarihi	
Nahve		Farsça		Siyer	
Farsça		Peştunca		Nahve	
Peştunca				Farsça	
				Peştunca	

Darü'l-ulum Yüksek Medreseleri Ders Müfredatı:

13. Sınıf birinci dönem dersleri: Tefsir, Hadis, Fıkıh, Fıkıh Usulu, Hikmet(Felsefe), Psikoloji, Halifeler Tarihi, Sarf, Arapça, Tabakatü'l –Fukaha, Mantık, Peştunce dil edebiyatı, Pedagoji.

13. Sınıf ikinci dönem dersleri: Tefsir, Hadis, Fıkıh, Fıkıh Usulu, Hikmet(Felsefe), Psikoloji, Tarih, Halifeler Tarihi, Akaid, Arapça, Mantık, Peştu Dil Edebiyatı, Pedagoji (Öğretim Metodları).

14. Sınıf birinci dönem dersleri: Tefsir, Hadis, Fıkıh, Fıkıh Usulu, Hikmet, Psikoloji, Felsefe, Tarih, Halifeler Tarihi, Akaid, Arapça, Mantık, Darica(Farsça) Edebiyatı, Pedagoji (Öğretim Metodları), HitabetTekniği, Fıkıh Kaideleri.

14. Sınıf ikinci dönem dersleri: Tefsir, Hadis, Fıkıh, Fıkıh Usulu, Hikmet, Psikoloji, Felsefe, Tarih, Halifeler Tarihi, Akaid, Arapça, Mantık, Darica(Farsça) Edebiyatı, pidagoji (Öğretim Metodları), Fıkıh Kaideleri, eğitim psikolojisi.⁴⁷⁹

⁴⁷⁹ Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı, İslami Öğretim Ders Müfredatı,

Darü'l-ulum Yüksek Medreseleri Ders Müfredatı							
13. Sınıf 1. Dönem		13. Sınıf 2. Dönem		14. Sınıf 1. Dönem		14. Sınıf 2. Dönem	
Klasik	Çağdaş	Klasik	Çağdaş	Klasik	Çağdaş	Klasik	Çağdaş
Tefsir	Pedagoji	Tefsir	Pedagoji	Tefsir	Psikoloji	Tefsir	Hikmet
Hadis	Hikmet(Felsefe) Psikoloji	Hadis	Hikmet	Hadis		Hadis	Psikoloji
Fıkıh		Fıkıh	Psikoloji	Fıkıh	Pedagoji	Fıkıh	Felsefe
Fıkıh usulüHalifelerTarihi		Fıkıh usulü		Fıkıh usulü	Hikmet Felsefe	Fıkıh usulü	Pedagoji
Sarf		Tarih		Halifeler Tarihi		Tarih	Eğitim psikolojisi
Arapça		Halifeler Tarihi		Akaid	Tarih	Halifele r Tarihi	
Tabakatü'l –		Akaid		Arapça		Akaid	
Fukaha		Arapça		Mantık		Mantık	
Mantık		Mantık		Hitabet			
Peştunce		Peştu Dil		Tekniği		Fıkıh	
dil ve edebiyatı		Edebiyatı		Fıkıh Kaideleri		Kaideleri	
				Farsça		Arapça	
				Edebiyat		Farsça	

Gayri resmi medreselerde ise resmi medreselerin aksine tek tip müfredat sistemi yoktur. Çoğu eğitim müfredatının kökü Nizamiye medreselerin eğitim müfredatına dayanır. İkincisi ise Şah Velîyullah tarafından hazırlanmış olan müfredattır. Deoband medreseleri onu uygulamaktadır. Ama her bölgede kültürel sebepler ya da bazı düşünce grupların tarihsel geçmişinin köklerinin etkisiyle bir takım değişiklikler yapmışlardır. Hindistan medreselerin eğitim müfredatında Şah Velîyullahın düzenlemelerinden sonra mantık, eski çağ felsefesi, matematik ve hat geliştirme, Arap edebiyatı gibi akli ilimler bir kenara bırakılmış ya da oldukça azaltılmıştır. Fıkıh, fıkıh usulü, hadis, tefsir ve kelim gibi saf dini ilimlere ağırlık verilmiştir. Ama Afganistan sınırlarına yakın olan Pakistan'ın bazı bölgelerinde aynı şekilde Deoband medreselerinin etkisinden uzak kalan Afganistan'ın bazı

bölgelerinde Mâni, beyan, aruz, mantık, hikmet, klasik matematik ve geometri gibi ilimler de dini derslerin yanı sıra öğretilmektedir.⁴⁸⁰

Son yıllarda Mısır, Suudi Arabistan ve diğer İslam ülkelerdeki ilimi gelişmelerinden sonra eğitim müfredatlarında bazı değişiklikler getirmeye çalışılmıştır. Ancak bu değişiklikler de daha çok kitap değişimi, bazı derslerin saatleri azaltıp bazılarının çoğaltılması gibi köklü değişim olmamıştır. Büyük değerler ve dünya bakışı açısından tüm müfredat sistemi birbirine benzer. Şuana kadar modern eğitimin felsefesi dini medreselerin müfredat planlarını oluşturanların dikkatini çekmemektedir.

Eğitim ve öğretimin 8 yıl sürdüğü bu medreselerde yıllara göre okutulan dersler şunlardır:

Birinci Yıl: Sarf (Serfi Behayi), Nahiv, (Nehv-i Mir), Arapça Metinler (Müfidü't-Talibin), Mantık (Teysirü'l-Mantık), Tecvid, Kelam ve Siyer.

İkinci Yıl: Sarf, Nahiv (Şerh'imieteâmil), Arapça Metinler, Fıkıh (Muhtasar-ı Kuduri -Kenzu'd-Dekâik), Mantık, (İsaguji) ve Farsça metinleri.

Üçüncü Yıl: Kur'an ezberi, Fıkıh (Kenzu'd-Dekâik), Nahiv (Kâafiye), Arapça Metinler, Hadis (Zadut-Talibin), Tecvid ve Hulefâ-i Raşidîn'in Hayatı.

Dördüncü Yıl: Kur'an ezberi, Fıkıh (Kenzu'd-Dekâik); Fıkıh Usulü, (Nurü'l-Envâr), Belağat (Telhisü'l- Miftah), Arapça (Makamat-ı Hariri), Hadis, Mantık ve Kelam.

Beşinci Yıl: Fıkıh (el-Hidâye), Fıkıh Usulü, Belağat, (Muhtasaru'l-Meâni), Akaid (el-Akâdetu't-Tahâviyye), Mantık (el-Kutbî), Arapça Metinler, Farsça Metinler (Gulistan ve Bostan) ve Kur'an ezberi.

Altıncı Yıl: Kur'an Tefsiri (Celaleyn), Fıkıh (el-Hidaye), Tefsir ve Fıkıh Usulu, Arapça ve Farsça Metinler, Hadis (Mişkâtül-Mesâbîh).

Yedinci Yıl: Hadis (Mişkâtül-Mesâbîh); Fıkıh, Akaid, Miras Hukuku, Aile Hukuku.

⁴⁸⁰ Misbahullah Abdulkaki, *El medarisul diniyye fi Pakistan*, Mektebetu Medbuli, Kahire, 2010. s. 65

Sekizinci Yıl:Kutubu Sitte (Meşhur altı sahih hadis kitabı) ve diğer bazı hadis kitapların yanı sıra toplamda on hadis kitabı, farklı hocaların gözetiminde hızlandırılmış bir şekilde bir yıl içinde okunup bitirilir.⁴⁸¹

4.5. Medresenin Ders Metodu

Afganistan medreselerindeki tartışmalı konulardan biri de ders metodudur. Çünkü çoğu medreselerde öğretim sistemi kitap merkezli, hoca merkezli ve ezbere dayalıdır. Çoğu medreselerde ders konusuna talebelerin hâkimiyeti ve ihtiyaçları yerinde, o konuda meşhur olan belli metinler dikkate alınmaktadır. Özellikle kitabın anlaşılması en zor olan ya da anlaşılması güç olan yerlere ağırlık verilmektedir. Birçok talebe ve hocaların ilmi derecesinin ölçüsü belli kitapların belli yerlerinin açıklanabilmesindedir. Öğretim yönteminde hoca özel rol oynar. Talebetamamen hocasının bilgisine dayanır ve hocasının bilgi ve meslek tecrübesi olduğu konusunda tam olarak güven duymaktadır. Talebenin gözünde hocası öyle bir mercidir ki onun görüşü en son karar olarak sayılır.⁴⁸² Tabii ki bu görüş hepsi için değil, en iyi hocalar hakkındadır. Hoca'nın izlediği metoda göre kitaptaki bilgiler gerçek doğrular olarak talebelere sunulur ve bu bilgileri sorgulamak talebelerin haddi ve görevi değildir. Tek yapabilecekleri şey onların anlaşılması için çaba göstermeleridir. Eğer bazı durumlarda ikna olamıyorlarsa kesinlikle kendilerinin anlama ve algılamalarıyla ilgili bir kusur vardır. Zihinlerde bilgilerin saklanması, kurallar ve formüllerin ezberlemeleri, hatta meselenin detaylarının ezberlemesi de bu metodun bir parçasıdır. Konularla ilgili eleştirel tartışma, talebeye izin verme ya da farklı düşünmesine teşvik etmek, fikirlerin sınaması pek uygun görülmemektedir. Bundan dolayı talebeler tamamen taklitçi bir zihniyetle yetişmekte ve eleştirel düşünce metodlarıyla pek tanışık değillerdir.

Medresenin müfredatı, öğretim sistemi, dini sosyalleşme ortamı, tasavvufun etkisi, toplumun beklentileri ve ideolojik yönelimler molların din anlayışının şekillenmesinde etkili olan faktörlerdir. Medresenin kitap ve müderris otoritesine dayalı, dil merkezli ve ezbere dayalı öğretim sistemi, değişime mesafeli, farklılıkları

⁴⁸¹ Mazhari,a.g.e., 2013, s. 267.

⁴⁸² Asad Geylani, El İmam El Mawdodi, Hayata, Dawatahu wa cihadahu, İslamîk poblication, Lahor, 1986.

tolere etmeyen, eleştiriye kapalı, literal anlayışı temel alan ve toplumsal olguları göz ardı eden anakronik bir din anlayışını geliştirmiştir. Medreselerde uzun dönemlerden beri dini ilimlerin usul kısmına gerekli ehemmiyetin verilmemesi⁴⁸³ ve çoğu zaman bu alandaki bazı kitapların az bir bölümünün ‘teberrüken’ okutulması, kitabi bilginin yeni şart ve olaylar karşısında yorumlanarak transfer edilememesi ve kitaplardan edinilen bilginin tarih üstü bir düzleme yerleştirilmesi sonucunu doğurmuştur.

Medresenin talebelere sunduğu dini sosyalleşme ortamındaki katı disiplin ve tek tip bir dini hayat öğrencide demokratik ve çoğulcu anlayışın gelişmesini engellemiştir. Toplumsal denetimin yoğun olduğu kırsal alanda medrese talebeleri dışsal dindarlık göstergelerinin baskısı altında kalmışlardır.⁴⁸⁴

4.6. Medreselerde Mezhepsel Yönelimler

Afganistan’da dini meseleler genellikle Sünni ve Şii olarak ikiye ayrılır. Afganistan’da her ikisi de vardır. Ama Sünni nüfusunun çoğunluğundan dolayı Sünni medreseler daha fazladır.

Afganistan’daki Sünni medreselere çıkış merci olan Pakistan’daki Sünni medreseler dörde ayrılır: Deobandi, Berilevi, Selefî ve İhvan (Mevdudî).⁴⁸⁵ Ama Afganistan’da daha böyle bir kategorize edilmiş değildir. Bundan dolayı bu medreselerde düşünsel ortam karışıktır ve yorumcuların işi de bunları tanımada ve yorumlamada zorlaşmaktadır.

Afganistan medreselerindeki yöneticilerin çoğu Pakistan’da eğitim görmüş ve bazıları da İran’daki Ehli Sünnet medreselerinden mezun olmuşlardır. O medreselerde Pakistan medreselerini ve genellikle Deobandidirler. Medrese hocaların her biri mezun oldukları medrese fikirlerine göre hocası olan medrese öğrencilerini etkilemekte ve yönlendirmektedir. Ama bu iş ülkede derin tarihi bağları olmadığı için aynı medrese hem Pakistan medreselerinin fikirlerinin bir kısmından ve hem de eskiden kalmış olan Maverannehir fıkıhçılarının fikirlerinden etkilenmektedirler. Bazıları da Deobandi fikrine yöneldiğini düşünerek Selefî

⁴⁸³ Mehmet Bilen, “Din Görevlilerinin Hadis Bilgileri Üzerine”, İslami İlimler Dergisi, S. 2, 2007, s. 81-104.

⁴⁸⁴ Yüksel, *Kürdistan’da Değişim Süreci*, s. 65, 116, 169.

⁴⁸⁵ Faramerz Refîpor, *Anatomi Camia, Şirketi Sahami İntişar*, 1389.

fikirlerinden de etkileniyor olabilir. Bundan dolayı medrese öğrencileri Selefi kaynaklarına daha çok müracaat ediyor olabilirler. Bu sorun hatta Pakistan'da görülebilmektedir. Nitekim Deoband'e bağlı medreselerin hepsi tamamen aynı değildir. Örneğin; Keraçi'nin bazı bölgelerdeki Deobendi medreseler tasavvufi fikirleri olan ve Nakşibendisüfliliğine yakın olan Eşraf Ali Tehnevi'nin fikirlerini takip etmeye çalışıyorlar. Ama diğer bölgelerde Hayber Pahtun Han gibi yerlerde bazı Deobend medreseleri Selefi düşünceye daha yakındırlar.⁴⁸⁶

Afganistan medreseleri bu açıdan yeni doğan bir bebeğe benzer ki daha kendi kimliğini tam olarak oluşturmamıştır. Bir medresenin düşünsel yönünü anlamak için onun yöneticisinin fikirlerini bilmekle mümkün olur.

Afganistan medreselerinde genellikle Sünni Hanefi, Selefi/Vehhabi ve Şii düşüncelerinden bahsetmek mümkündür. Yaşlı mollaların köklü medreselerinde daha çok Hanefi düşüncesi hakim iken, son zamanlarda sayıları giderek artan yeni kurulan medreselerde ise Selefi/Vehhabi düşüncesi hakimdir. Bunun nedeni ise hocalarının genel olarak Pakistan medreselerinden mezun olup kendi kurdukları medreselerde de aynı fikir ve düşünceleri yaymalarından kaynaklandığını söylememiz mümkündür. Şiiilerin medreselerinde Sünniler gibi farklı düşüncelerin olmasının yanı sıra daha çok Caferilik baskındır.

4.7. Medreselerin Mali Kaynağı

İslam tarihi dönemlerinde medreseler varlıklarını sultanlar, nüfuzlu devlet adamları ve zenginlerin himayesinde kurulan vakıfların gelirleriyle sürdürmüştür.⁴⁸⁷ Hâlâda bazı İslam ülkelerinde bu şekilde devam etmektedir. Afganistan'da uzun yıllar süren savaşıardan dolayı vakıf sistemi de tamamen zarar görmüş ve günümüzde işleyişleri de tam net değildir. Dini medreselere önemli yardım kaynağı özellikle küçük medreselerde yerel halkın nakit ve nakit olmayan yardımları oluşturmaktadır. Çoğu Müslümanlar medreselere yardım etmeyi kendi dini görevi olarak bilir. Bundan dolayı kendilerinde bulunandan medrese öğrencileri

⁴⁸⁶ Mohiq, a.g.e., 1395, s. 257.

⁴⁸⁷ Nebi Bozkurt, "Medrese", TDV İslam Ansiklopedisi(DİA), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2003, C.28, s. 323-327.

ve hocalarını mahrum bırakmazlar. Pakistan ve Afganistan'ın bazı bölgelerinde bu yardımlar genellikle pişmiş veya pişmemiş gıda yardımı şeklindedir.

Son yıllarda büyük medreseler mali desteklerini sistematik şekle getirmeye çabalamakta ve farklı kaynaklar bulmaya çalışmaktadır. İş adamları, şirket ve fabrikalar, İslami yardım kuruluşları, siyasi gruplar ve hükümetlerin yardımlarının her biri de bu mali kaynağın bir kısmını teşkil etmektedir. Bazı bölgelerde uyuşturucu ekimi ve üretiminde kontrolü olan örgütler, medreselere bir pay ayırmaya çalışmaktadırlar. Bunu hem dini âlimlerin şiddetli muhalefetine uğramamak, hem de dine hizmet yolundan günahlarının bir kısmını affettirebilmek için yapmaktadırlar. Bu nedenle şuana kadar âlimler tarafından uyuşturucu ekimi ve üretimi ile ilgili çok yaygın muhalefet görülmemiştir. Kadınlarla ilgili televizyon programları ve filimler, müzik ve yeni sanatların uyuşturucunun zararları gibi açık olmamasına rağmen muhalefet gösterdikleri halde uyuşturucu ekimi ve üretimine karşı cephe almamışlardır.

Taliban döneminde afyon üretimi serbest idi. Hatta Taliban tarafından teşvik ediliyordu. Halkı tatmin etmek için dini fetva da verilmişti. İslam her türlü sarhoş edici maddelerin haram olduğunu açıkça beyan etse de Taliban tarafından afyon üretimine İslami fetva verilmişti. Kandahar Uyuşturucu ve Kaçakçılıkla Mücadele Müdürü Abdurraşit, ilginç icraatını şöyle anlatmıştır: “uyuşturucu (Hint Keneviri)⁴⁸⁸ yurt içinde Afganlar tarafından kullanılacağı için biz bununla mücadele ediyoruz ve izin vermiyoruz. Ancak afyon ve afyondan elde edilen uyuşturucu türleri Batı'da kafirler tarafından kullanıldığı için ekimi ve üretimi caizdir. Çünkü çiftçi iyi para kazanıyor. Biz halkı buğday ekmeye zorlayamayız. Çünkü buğdayın hasılatı azdır. Halk bize karşı ayaklanacaktır. Biz afyon parasıyla Pakistan'dan çok buğday getirebiliriz.”⁴⁸⁹

Yine Kandahar⁴⁹⁰ Uyuşturucu ve Kaçakçılıkla Mücadele Müdürü Abdurraşit uyuşturucu(Hint Keneviri) mücadele işinde çok başarılı olduklarını ve bu uyuşturucu

⁴⁸⁸ Bir çeşit uyuşturucu türüdür. Dünya pazarında pek satılmaz ve ucuzdur. Afyona göre daha az zararlıdır.

⁴⁸⁹ Ahmad Raşid, Taliba, İslam, Neft ve Bazi Bozurgi New Der Asya-i Miyane(Taliban, İslam, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun), Tercüme: Abdulwadud Zafari, İntişarati Maywand, Kabul, 2008, s. 173.

⁴⁹⁰ Kandahar Afganistan'ın güneyinde bulunan ve büyük şehirlerdendir. Taliban lideri Molla Ömer bu ilde doğmuş ve Taliban örgütü de bu ilden ortaya çıkmıştır.

kullanıcılarının tedavisi için başarılı bir yöntem geliştirdiklerini şöyle ifade etmiştir: “uyuşturucu(Hint Keneviri) kaçakçı ve bağımlılarını yakaladığımızda soruşturma aşamasında ve sorguda gerçeğin ortaya çıkarılması için onları yeterli derecede döveriz.İtirafalarını aldıktan sonra onları günde 3 veya 4 defa soğuk suya atarız. Bu yöntemin çok faydalı olduğu kanıtlanmıştır. Böylelikle uyuşturucu(Hint Keneviri) kullanıcıların sayıları gün geçtikçe azalmaktadır.”⁴⁹¹

Kandahar valisi molla Hasan afyon politikasını şöyle açıklamıştır: “afyon zararlı bir maddedir. Eğer dünya bizim hükümetimizi resmi olarak tanırsa, biz afyonu başka bir ekimle değiştireceğiz. Uluslararası toplum bizi resmi olarak tanımadığı için biz de afyon ekimine devam etmekteyiz.”⁴⁹²

Afyon Taliban için önemli bir gelir kaynağı idi. Bundan dolayı Taliban tüm afyon üreticileri ve kaçakçılarından mallarının %20’sini zekât adı altında toplardı. Gerçi İslam Fıkına göre Müslümanların yıllık gelirlerinin %2,5’ini zekât olarak verilmesi gerekmektedir. Ancak Taliban %20 zekât alırdı. Dinen de bir kaygı duymamaktaydılar. Her ilin valisi ve bölgenin sahibi kendince zekât oranını belirlerdi.⁴⁹³

Pakistan’daki meşhur medreselerin bazıları, Karaçi’deki Farukiye medresesi gibi ve Mevlana Fazlurrahman’a ait bazı medreseler geçmiş yıllardaki önemli mali kaynakları Saddam Hüseyin ve Muammer el-Kaddafi tarafından veriliyordu. Orada faaliyette bulunan Arap ülkeleri ve yardım kuruluşları genellikle Selefi yönelişe sahiplerdi. Hala da medreselerin büyük yardım kaynağını oluşturmaktadır.

4.8. 11 Eylül Saldırısı ve Medreseler

ABD’deki 11 Eylül saldırısı⁴⁹⁴ değişik yönlerden adeta Afganistan’ın kaderini değiştirmiştir. Bu olayın sonuçlarından biri birçoğunun üçüncü dünya ülkelerinde unutilan ve ciddiye alınmayan toplumlar hakkında gözlerinin açılmasıdır. Bu sefer

⁴⁹¹ Ahmad Raşid, Taliban, İslam, Neft ve Bazi Bozurgi New Der Asya-i Miyane(Taliban, İslam, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun), s. 174-175.

⁴⁹² Aynı Kaynak. S. 173.

⁴⁹³ Ahmad Raşid, Taliban, İslam, Neft ve Bazi Bozurgi New Der Asya-i Miyane(Taliban, İslam, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun), s. 174.

⁴⁹⁴ 11 Eylül 2001 yılında Dünya Ticaret merkezinin ikiz kulelerine el-kaide tarafından uçak saldırısı yapılmış, birçok insanın hayatını kaybetmişti ve bunu üzere ABD’nin Afganistan’a saldırılmıştı. Bundan dolayı 11 Eylül Saldırısı olarak adlandırılmıştır.

dünya ilk defa toplumun bu unutulmuş kesiminin medreseler ve modernliğe karşı olan örgütlerin dünya düzenini ciddi bir şekilde sorunlarla karşı karşıya getirebileceğini kavramış oldu.

Radikalizmin yayılması, ortamı ve nedenleri hakkındaki tartışmaların yanında bu sefer Pakistan, Afganistan ve bölgede bulunan medreseler de ciddi bir şekilde araştırma konusu olmuştur. Aslında herkes Taliban'ın bu düşüncelerle bu medreselerden çıktığını biliyordu. Ancak şu belli değildi ki tüm medreseler aynı şekilde mi? yoksa bazıları mı? Eğer hepsi değilse hangileri radikalizme teşvik eder? Acaba medresenin kendisi terör ve radikalizm kaynağıdır? Yoksa yoksulluk, toplumsal mahrumiyet, siyasal İslamcı partilerin faaliyetleri gibi dış etkenler mi?

Dikkat çeken önemli husus şu ki medreselere karşı eleştiriler, araştırmalar ve hassasiyetlere rağmen 11 Eylül saldırısından sonra pratikte bu medreselerin yapısı ve işleyişinde köklü değişim getirmeksizin bu medreselerin sayısı ve talebeleri giderek artmaktadır.

Afganistan'da medreselerin artışı, Afgan devletinin gençlerin Pakistan'a gitmelerini engellemek için Afganistan sınırları içinde medreseler kurması, eğitim bakanlığında medreselerin kayıt işlemlerinin başlatılması, bu işe yüklü bütçe ayırması, mezuniyet belgelerinin resmi olarak tanınmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu medreselerin çoğalmasında başka nedenler de rol oynamaktadır. Bunlardan İran'a bağlı kesimler ve bazı cihatçı partilerin Amerika ve batı aleyhinde propagandaları, daha çok şu hususa dikkat çekerek ki dini kimlik ve mezhepsel değerlerimiz Batı'nın kültürel saldırısına maruz kalmış ve buna karşı durmak İslami sorumluluktur. Birçoğu hala kendi kimliğini korumak için medrese ve camilere sarılması gerektiği düşüncesindedir. Ya da onları ve halka verdikleri mesajların savunulması lazımdır. Böylelikle medreselerin sayısı daha çok mali kaynaklara açılmış oldu. Aynı oranda hem talebelerin sayısı artmış hem de toplumda bu medreselerin kalitesi ve rolü artmıştır. Afganistan'ın Dubai gibi pazarlara açılması, Afgan şirketlerinin iç ve dış ticaret için bazı Arap ülkelerine gidiş geliş kolaylığı, siyasi parti ve grupların iç siyasi çekişmelerin her biri medreselere yeni mali fırsatlar sağlamıştır. Böylelikle 11 Eylül saldırısı daha çok dini medreselerin açılmasına neden olmuştur.

5. MOLLALAR'IN DÜNYA GÖRÜŞÜ

5.1. Toplum

Mollaların dış ortam ve toplumla ilişkisi kaç aşamalı bir ilişkidir. Mollalar ve medrese yetkililerine göre asıl muhatap ve müşterileri dışarıdadır. Halkın rızasını elde etmek ve onların hassasiyetlerini dikkate almak asıl hedeflerdendir. Bunun önemitalabelere de öğretilmektedir. Ancak bu memnuniyetin kazanması her zaman halkın gelenek ve göreneklerinin tamamına teslim olmak anlamında değildir. Mollalar bu hakkı kendilerine saklı tutmaktadırlar. Halkın davranışlarının değerlendirilmesini fıkhi ve itikadi değerlere göreyaparlar. Nerede bir inhıraf hissedersenye yumuşak ya da sert bir şekilde eleştirmektedirler.

Halkla ilişkileri aynı zamanda bilimsel ve çok yönlü araştırmalara dayanmayıp, antropolojik ya da sosyolojik araştırmalarına göre değil de belki büyük şirketlerin müşterilerinin zevk ve memnuniyetlerini anlamak için, onları memnun edecek şeylerin sunmaları gibi basit insani ilişkilerden ibarettir. Bu açıdan bazı mütefekkirler tarafından eleştirilmektedir. Onlara göre mollalar ve medrese yetkilileri normal alt tabaka halkı taklit etmekte ve onları takip etmektedir.⁴⁹⁵ Hatta deniliyor ki onların mezhepsel ilgi ve alakaları değişmesin diye toplumun kavrama ve genel zihniyet seviyesi olduğu düzeyde tutulmaya çalışmaktadırlar. Çünkü onların ilgi ve alakalarının değişmesiyle onların memnuniyetlerini elde edecek ve beğenebilecek türde ürünlerin sunulup sunulmaması belli değildir.

Mollaları endişelerden bir konu da birilerinin değişik ürün sunmalarıdır. Her ne kadar bu ürün din ve mezhebin simgesini taşısa da, farklı düşünce ve görüş ortaya koyan birçokâlim diğer âlimlerin şiddetli düşmanlığına karşı karşıya kalmıştır.⁴⁹⁶

Mollaların halk ile ilişkisi, halkın dilinden anlamalarına yardım eder. Bundan dolayı kürsüye çıktıklarında üniversitelilerden daha çokmuhatapın dikkatini çekebilir ve etkileyebilirler. Her ne kadar mefhum olarak üniversitelilerin mesajı daha zengin ve güncel olsa da bu medreselilerin yaygın role sahip olduklarından dolayı, birçok hükümet kurumları, Afganistan ve bazı İslam ülkelerinde bir takım isteklerini cami

⁴⁹⁵ Abdurkarim Soruş, Madara ve Mudiryet, İntişarati Sirat, Tehran, s. 64.

⁴⁹⁶ Bkz. Hasna Takiyuddin, Defa Şubhuhu Min Şubhe ve temerud, s. 41.

imamları ve mollalar vasıtasıyla halka ulaştırmaktadırlar. Onlar da bu yeteneklerinin farkına varmakla bu ayrıcalığı kendilerine saklı tutmaya çabalamakta ve yardımlar karşılığında imtiyaz almaktadırlar.

5.2. Hükümet

Tarihe baktığımızda Nizamiye medreselerin hükümet tarafından mali olarak desteklendiğini görmek mümkündür. Ama bütün medreseler tarihin her aşamasında böyle değildir. Çoğu medreseler örneğin Ezher medresesi ve Tunus'taki Zeytune medresesi müstakil bütçelere sahip idive genellikle halk tarafından bağışlanan bağışlara dayanmıştır. İslam tarihinde bağış yapma kültürü göz alıcı bir şekilde yaygın idi. Ama günümüzde bu kültür azalmıştır. Yine de o geçmişin mirası olarak çoğu İslam ülkelerinde vakıflar ve din işleri adı altında bir bakanlık mevcuttur.

Kimi düşünürlere göre eskiden Sünni ruhaniyet kesimitamamen ya da çoğunlukla hükümetlere, Şii ruhaniyet kesimin ise halka dayandığını ifade etmektedir.⁴⁹⁷ Ama bu çok kesin bir bilgi değildir. Hükümetler farklı dönemlerde değişik yerlerde medrese ve mollalara karşı farklı politikalar izlemiştir. Bazen sadece siyasi nedenlerden ya da inanç nedeniyle özel ilgi göstermiş olabilir. Onlara her türlü imkânların sağlanmasının yanı sıra, toplum ile ilgili onların sözlerine samimiyetle kulak verilmiştir. Ancak bazen de hükümetler mollaların rolünü zayıflatmaya çalışmış ve onları kenara itmiştir. Böyle bir durumda medreselere ilgi azalmış ve gelişmeden kalmıştır.

Tarihi reformların sonuçları şunu gösteriyor ki medreseler hiçbir zaman hükümetlere karşı rekabete girmiş değildir. Avrupa'da ortaçağdaki siyasi hâkimiyetiele almış kiliseler gibi olmamıştır. Eğer bazen mollalardan bazılarının devlet adamlarının onun sözüne kulak verdiği kadar bir nüfuza sahip olmasıgörülmüşse de bu istisnai bir durum olup kişisel tecrübelerinden kaynaklanmıştır. Ruhani ve mezhebi bir kurum olarak medreseler, böyle bir rol için başkaldırmamışlardır. Belki de İran'da Velayeti Fakihininhâkimiyeti bu konuda ilk farklı bir uygulama olabilir. Tabi ki Şiiler arasında herkes buna katılmazdı. Sünniler zaten temelden böyle bir fikre karşıdırlar.

⁴⁹⁷ Murtaza Mutahari, Dah Gofar, İntişarat Sedra, Tehran, 1388 (h.ş), s. 296.

İslam tarihinde ruhaniyet hükümetlere karşı temkinli ve muhafazakâr bir politikaya sahip olup,sağlıklı ilişkilerin kurması ve sürdürülmesi ile bazen onların yardımlarından yararlanmışır. Karşılığında ise onların meşruiyetine yardım etmişlerdir. Bazen de ılımlı eleştirel pozisyon almış, ama çok az sayıda hararetli ve başkaldırıcı pozisyonda bulunmuştur. Bu tecrübenin kökü savaş ve kargaşalara dayanıp, fitne olarak adlandırılmakta olan İslam tarihinin ilk yıllarına dayanır. Müslüman Fıkıhçılara göre,baskaldırmalar genellikle günahsız insanların kanının akmasına ve toplum düzeninin zedelenmesine neden olup zararı faydasından daha çoktur. Bundan dolayı mümkün olduğunca hükümetlere karşı iyi geçinmiştir.⁴⁹⁸

Günümüzde ise mollalar ve mezhepçi örgütler arasında siyasi tutumlarının güçlenmesiyle farklı bir sürecin oluşması göze çarpmaktadır. İran'daki ilmi halkalar ve Pakistan'daki medreselerin tecrübelerinden istifade etmesiyle medreselerde siyasete daha çok müdahale etme isteği çoğaltmıştır. Günümüzde ise mollaların birçoğu devlete iyi gözle bakmamakta olup şeriat hükümetinin kurulması hayali peşindedirler. Bazıları demokrasiyi küfür sistemi olarak görmekte,demokrasinin temel değerlerinden olan seçimleri de boykot etmektedirler. Onlara göre seçim sonucuyla oluşan mecliste düzenlenen kanunlar ilahi kanuna aykırıdır. Çünkü insanlar asla kanun koyucu değildir. Kanun ancak Allah tarafından gelmiş olan şeriattır. İnsanlar da onun üstüne bir kanun çıkarmazlar.

Genel olarak mollalar İslami devlet ve şeriatın uygulandığı bir hükümeti hayal etmektedir. Hatta hükümetin attığı her adımı dini değerlere göre değerlendirmektedirler. Özellikle basın özgüğü ve insan hakları konusunda devamlı olarak hükümet ile çatışmadadırlar. Tarih boyunca mollalar hükümetleri devirmiştir. Örnek olarak modernliği getirmeye çalışan Amanullah Han'ı mollaların bir fetvasıyla tahtan indirmiştir. Yine son zamanlarda medreselerden çıkan Taliban örgütü hükümeti tamamen devirerek kendince bir hükümet kurmuştur.

Bazı mollalar devlette çalışan memurlara iyi gözle bakmamaktadır. Özellikle devletin yargı sistemi ve mahkemelerini şeriatı bırakıp medeni kanuna göre hüküm verdiğinden dolayı dinden çıkmakla suçlamakta,onların din düşmanı olarak ahirette sorguya çekileceği dile getirilmektedir.

⁴⁹⁸ Misbahullah Abdulkaki, El medarisul diniyye fi Pakistan, Mektebetu Medbuli, Kahire, 2010.

Bazı mollalar ise devlet görevlerinde çalışmaktadırlar. Onlara göre sistemin dışında olmaktan ise sistemin içinde olmak daha evladır. Çünkü böylelikle din düşmanlarına boşluk bırakılmaz. Hükümeti denetleyerek İslami ölçülere göre davranmaları konusunda ikazda bulunmak mümkündür. Bu tip mollaların birçoğu yargı sistemi içinde kadılık görevini yürütmektedirler. Bazıları ise liselerde din dersi hocası olarak görev yapmaktadır. Devletin resmi medreselerinde de tamamen mollalar görevlidir. Aynı şekilde özellikle milli eğitim bakanlığın bünyesinde mollaların sayısı oldukça fazladır. Yine milli eğitim bakanlığının yapısında İslamiöğretim daire başkanlığı mevcuttur.

Mollaların hükümetlere karşı bakışları tektip değildir. Tamamen zaman ve duruma göre değişmektedir. Kimi zaman mollalar hükümete meşruiyet vererek onu ayakta tutmuş, kimi zaman da hükümet aleyhine çalışıp hükümeti devirmiştir.

5.3. Dini Partiler

Mezhebi bakış,yaklaşım vesiyası politikaları olan, kendi mezhebi arzularına göre ülkelerin siyasi sistemi oluşturmayı planlayan partiler, dini partilerdir. Mollaların İslami partiler ile ilişkisi her yerde aynı değildir. Afganistan'daki savaş öncesinden mollalar siyasetten ve İhvanulmüslimin düşüncelerinden etkilenen İslami partilerden uzak duruyorlardı. Pakistan ve Hindistan'da da durum ilk yıllarda yani Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılışından önce aynı düşünce hâkim idi. Hatta Müslimlik ve daha sonra Ebû'l-'Ala Mevdudi tarafından kurulan Cemaat-i İslami gibi İslami partiler kurulduğunda da bu medreselerin çoğu tarafından onaylanmamıştı. Ancak Ziyaulhak'tan sonra medreselere daha fazla rol verildi, Cemiyeti'l-'Ulemayı İslam gibi partilerin uygulama yetkilerinin çoğalmasıyla kimi medreseler bu dini parti ile özel yakınlık kurmuştur. Nitekim bazı medreseler bu parti tarafından kurulmuştur. Ondan sonra diğer dini partiler de geleneksel kesimde mezhebi kolu onları temsil edebilsin diye kendi medreselerini kurmaya başlamıştır.⁴⁹⁹

Afganistan'da son yıllarda, 11 Eylül saldırısından sonra bazı İslami partiler dini medreseleri tesis etmiştir. Bu toplumsal nüfuza sahip olmak ve mollaların destek ve himayesini almak için etkili bir yol olarak bilinmektedir. Afganistan'daki İslami

⁴⁹⁹ Mohiq, a.g.e., 1395, s. 252.

partilere baktığımızda, genel olarak parti başkanları medreseden mezun olmuş ya da mezhebi ve ruhani şahsiyetlerdir. İslami partilerin çok çabuk yayılması ve taraftar bulması şüphesiz din argümanını kullanmasıdır. Onlar dini sloganlarla yola çıkarak daha büyük kitlelere ulaşmışlardır.

Mollaların İslami partilerle ilişkileri içiçe olmuştur. Hatta birçok parti mitingleri dini değerler ve din adamlarının konuşmalarıyla başlar. Mitinglerin kapanışları da dini otorite ya da mollalar tarafından yapılmaktadır. Birçok parti il ve ilçe başkanı mollalardan oluşur. Mollalar halk üzerinde oldukça etkili olduklarından dolayı dini partiler de özel bir çaba göstererek etkin mollalara farklı imtiyazlar vererek desteğini almaya çalışmaktadırlar. Mollaların bir partiye karşı olumsuz konuşmaları o partinin taraftar kaybına neden olabilir.

Mollalar dini partileri kendilerinin temsilcileri olarak görmekte onların hükümeti ele geçirmesi ya da iktidara gelmesi durumunda istedikleri şeriat hâkim olabilecek ve dindar kesim daha fazla yetkiye sahip olacaktır. Bunun yanı sıra İslami partileri desteklemekte din dışı partilerin gelişmesi ve yayılmasının engelleneceği düşünülmektedir.

Dini partileri desteklemekle maddi ve manevi yardım alarak medreselerin sayısı ve kalitesinin arttırması de amaçlamaktadır. Çünkü ne kadar fazla medrese o kadar fazla güç demektir.

5.4. Dini Olmayan Partiler

Açıkça dine karşı düşmanlık tutumları olan dini olmayan partiler İslam ülkelerinde pek yer bulamazlar. Ama az çok seküler tutumları olan partiler vardır ve dine karşı tarafsız kalmaya çabalamakta ya da siyasî planlarında dini kaynaklardan ilham almaksızın dini değerlere karşı sembolik saygı ile yetinmektedir.

Mollalar genellikle din dışı partilerle iyi ilişkilere sahip olmamıştır. Eğer bir partinin politikalarında İslami değerlere karşı bir durumun olduğunu hissedерlerse, şiddetle ona karşı dururlar. Çoğu mollalar temelden particiliğe karşı olup, onu batı kültürünün getirisi olarak görüp ve kötü olduğunu düşünmektedir

Siyasî olaylara tanık olan ve güncel değişimleri takip eden bazı din âlimleri, din dışı partilere karşı rekabet etmek için İslami partilerin kurmasının daha iyi

olduğunu ya da mevcut dini partilerin desteklenmesini savunmaktadırlar. Daha ılımlı tutumu olan bazıları da dini olamayan partilerin bazı programlarına katılıp ve onları da denemektedirler. Şu ana kadar mollaların hepsi ya da çoğunun dini olamayan partiler ile etkileşim hakkında düzenli bir tutum mevcut değildir. Pakistan’da dini medreselerin tecrübesi gösteriyor ki mollalardaki siyasi tahlil zaafından dolayı bazen de Halk Partisi gibi din dışı partiler, bazı medrese ve mollaların desteğini alabilmiş ve Cemaati İslami gibi İslami partilerin tepkisini çekmiştir. Bu tecrübenin Afganistan’da da gerçekleşmesi mümkündür.

Afganistan’da din dışı partilerin kırsal bölgelerde faaliyet göstermeleri mümkün değildir. Çünkü defalarca mollaların düşünsel ve fiziksel tepkisine neden olmuştur. Mollalar din dışı partiler hakkında halkı tekrar tekrar uyarmakta olup din dışı partilere katılanların günah işledikleri ve hak yolundan çıktıklarına hüküm verilmektedir. Bu partilere oy verenler, ileride bu partilerin işledikleri din dışı işler ve dini değerleri yok sayan kanunlar çıkarttığında onlara oy verenlerinin payı ve vebalı da büyük olduğu dile getirmektedir.

Gerçi Afganistan’da din aleyhine açıkça konuşan partiler yoktur. Ama dini değerlere inanmayan ve İslami kanunlara karşı olan partiler mevcuttur. Bunlar din yerine mollaları ve dini şiddetin aracı kılanları hedef almaktadırlar. Yoksa direkt dini hedef alamazlar. Ancak bazı seküler liderler vardır. Bunlar dini değerler ve özellikle geleneksel dini değerlere karşıdır. Molla ve medreselere karşı olup, batı ve ABD tarafından desteklenmektedir. Bunlar seçimlerde muhafazakâr ve mollalardan da oy alabilmektedir. Daha doğrusu para karşılığı ya da farklı imtiyazlara karşı en etkin mollaların desteğini alarak daha çok oy toplayabilmektedirler. Örneğin aday olan bir mollaya değil de seküler bir lidere mollaların bir kısmı da oy vermektedir.

5.5. Sivil Toplum Kuruluşları

Afganistan’da sivil toplum kuruluşları modern anlamıyla hala tam tarif edilmiş bir şey değildir. Sadece son yıllarda üniversite eğitimiyle toplumsal faaliyetlerinde bulunan gençler ve bazı seçkin kişiler bu yeni kavramla tanışmıştır. Hala geleneksel tarzda düşünen toplumun çoğu, sivil toplum ve uluslararası kuruluşlar mefhumuyla pek tanışık değildir.

Afganistan’da batılı ülke ve kuruluşların mali yardım ve desteğiyle kurulan sivil toplum kuruluşları genellikle kadın hakları ve haklarla tanışmak amacıyla bazı toplumsal hizmetlere ağırlık vermektedir. Bu kurumların bazıları mollalar ve medrese talebelerine yönelik eğitim programlar düzenlemiştir. Bazen de kendi programlarını mollalar ve cami imamaları vasıtasıyla özellikle kırsal bölgelerde yaymaya çalışmaktadırlar. Şu ana kadar her ne kadar bu tecrübe organize şeklini olmadıysa bile, iyi bir tecrübe olup, mollalar da bu kurumlara yardımcı olmaktadır. Özellikle kendilerine mali açıdan yardımı dokunan durumlarda yardımcı olmaktadır.

Gerçi sivil toplum kuruluşlarının çoğu molla ve medreselerin diline tam anlamamaktadır. Ama eğer bu kitle ile yakınlaşmak için duyarlı bir şekilde çaba gösterilirse mollalar ve cami imamaların geniş çaplı desteklerini elde etmek mümkündür. Bu şekilde hem bu kitlenin mali sorunların çözümü, hem de toplumsal mahrumiyetleri azalmış olur. Bir takım hizmetlerin iyileşmesinde geniş kitlenin desteği alınabilir ve aynı zamanda bu kitlenin içinden radikal ve terör örgütlerin eleman alma fırsatı azalacaktır.

Halka ulaşmanın en etkin yollarından biri de şüphesiz onların üstünde derin etkiye sahip olan mollalardır. Afganistan’da devlet tam olarak hizmet sunmalarda yeterince mali kaynağa sahip olmadığından dolayı özellikle kırsal bölgelerde sivil toplum kuruluşları ya da uluslararası kuruluşlar bazı hizmetleri sunmaktadır. Kırsal bölgelerde sağlık ve eğitim hizmetlerinin daha çok uluslararası kuruluşlar ve yerel sivil toplum kuruluşları aracılığıyla sunmaktadır. Örneğin polio aşısı için mollaların halkı bilinçlendirmesi ve belli günde çocuklarını aşıya getirmelerinde önemlidir. Molla’nın sivil toplum kuruluşlarıyla ilişkileri kötü olma durumunda, molla onlar hakkında olumsuz propaganda yaparak, bazı okuma yazma bilmeyen aileler mollayı dinleyerek çocuklarını aşı yapmazlar. Böylelikle o bulaşıcı hastalık giderek yayılır. Bun tam tersi ise mollaların desteğiyle hem bir can kurtarılır, hem de diğer çocuklar tehlikeden kurtarılmış olur.

Eğitim konusunda da aynı durum sözkonusudur. Halkın okuma yazma oranının yükseltilmesi ve nice sosyal hizmetlerin başarı bir şekilde gerçekleşmesinde mollalarla iyi ilişkiler sayesinde hızlandırılmıştır.

5.6. İnsan Hakları

Mollaların en çok karşı çıktıkları husus da insan haklarıdır. Onlara göre insan hakları batının Müslümanları dinden çıkarmak için toplumun yapısını değiştirmek için uydurdukları bir şeydir. Mollalara göre İslam'ın insanlara verdiği haklar yeterlidir. En iyisi İslam'dadır. Modern kadın hakları da aynı şekilde mollalar tarafından reddedilmektedir. Modern anlamdaki gibi kadının eğitim hakkı, seçim ve seçilme hakkı yoktur. İslam ne hak veriyse ona göre yaşamak zorundadırlar. Kadın Burka olmaksızın mahremi ile de olsa dışarıya çıkamaz. Okula, iş yerine ve pazara gidemez. Onlara göre hicap(Burka) kadının korunması ve değeri için vardır. Bunu atan kadın değersiz olur.

İnsan haklarının insanlara tanıdığı temel hakların mollalara göre şartlar ve durumlara göre bu haklar çığnenebilir. Mesela: İnsan haklarında bir asıl olan inanç özgürlüğü, çoğu mollalara göre böyle bir hak yoktur. Herkes Müslüman olmak zorundadır. Müslümanlardan da bu dinden çıkmak isteyenler mürtet olup öldürülebilir. Yine ifade özgürlüğü de mollalar tarafından şiddetle reddedilir. Onlara göre ifade özgürlüğü toplum ve özellikle gençlerin düşüncelerini değiştirmek amacıyla İslam'a aykırı fikirlerin empoze edilmesidir. Bundan dolayı mollalartelevizyonları daha çok hedef almaktadırlar. Çünkü televizyonda herkesin kendi düşüncesini kitlelere ulaştırma fırsatı sunulur. Giyim kuşam serbestliği konusunda da mollalar sürekli eleştiride bulunmaktadırlar. Özellikle kadınlar ve genç kızların pantolon giyme ve Burka giymemeleri durumunda dini değerlerden uzaklaşacaklarını uyarmaktadır. Seçim hakkı ile ilgili mollaların kendine özel düşünceleri vardır. Onlara göre kadının istediği gibi seçim hakkı yoktur. Mollalar kendi düşünceleri çerçevesinde kadınların sınırlı seçim haklarına sahip olduklarını dile getirmektedirler. Onlara göre kadın yüksek makamlara getirilmemeli, kadın yargı makamında yönetici konumunda olmamalıdır.

6. MOLLALARIN TEBLİĞ YÖNTEMLERİ

Dini tebliğ ve davet büyük bir sorumluluktur. Her ne kadar tebliğ ve davet âlimlerle sınırlı tutulmadıysa da Kur'an'ın bu iş için koymuş olduğu kriterlere baktığımızda tebliğ ve davet işi âlimler ya da mollalara daha fazla düşmektedir.

Kur'an-i Kerim'e baktığımızda "Allah'a çağırın, dine ve dünyaya yararlı iş yapan ve "Ben Müslümanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kim vardır?"⁵⁰⁰ Diyerek Allah katında tebliğ ve davetten daha iyi bir şey olmadığı ifade edilmiştir.

Mollalar dahem kendilerini Peygamberlerin varisi oldukları hem de talebelerine bu mesajı tekrar tekrar vermektedirler. Talebelere de bu konuda yapmaları gereken en önemli iş dinin tebliği olduğu söylenmektedirler. Bu konuda en çok referans gösterdikleri ayet ise "Sizden, hayra çağırın, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir"⁵⁰¹ ayetidir. Çoğu bunuvacip olarak görür, öyleki eğer yapılmasında bir kusur gösterilirse, Allah'ın gazabına uğrayacaklardır. Bazıları da bu alanda yeteneklerini geliştirerek toplumda iyi bir şöhret kazanır ve tebliğin yanı sıra farklı istifadeler de yapmaktadırlar. Tebliğin öneminden dolayı çoğu medreselerde hitabet yeteneği ve eğitimi verilmekte, özel derslerle, halk ile nasıl iletişim kurmayı ve güzel konuşma eğitimleri verilmektedir. Bu alanda bazen de çok meşhur konuşmacılar arasında yarışmalar düzenlenmektedir. Nitekim bazı İslam ülkelerinde büyük programlarda iyi konuşmada şöhreti yayılan âlimler, geniş ve özel taraftarları olan filim ve müzik yıldızlarına benzer.⁵⁰²

Tebliğin öneminden dolayı, halkın dilini bilmek, düşünce ve zihniyetlerinin kavraması özel önem kazanmış, bundan dolayı çoğu molla, anlaşılmayan terim ve zor konulardan sakınıp, kolay bir şekilde mesajlarını iletebilirler. Bu açıdan mollaların başarıları birçok modern ideoloji ile tanışan aydın düşünürün başarısına göre kat kat fazladır. Çünkü onlar yeni fikirlere tanışmışlar ama mollalar gibi toplumun geniş çapında muhatap bulamamışlardır.

Tebliğin en geleneksel tarzı, cuma günlerinde hutbe olarak yapılan konuşmalardır. Gerçi Afganistan'da cuma hutbeleri tek Arapça metni şeklindedir. O da her zaman tekrar tekrar okunmaktadır. Ama bazen hutbeden önce bazen de sonrasında hatip konuşma yapar ve halka mezhebi konuları öğretir.

Her dindar birey cuma günü cuma namazı için camiye gitmeye yükümlüdür ve hiç konuşmaksızın vaazlara canı gönülden kulak vermek zorundadır. Eğer birinin

⁵⁰⁰ Fussilat, 33.

⁵⁰¹ Ali-İmran, 104.

⁵⁰² Mohiq, Çeşmha ra bayed Şüst, Kabil, 1392. s. 87.

dini temel bilgilerin öğrenme fırsatı yoksa cuma hutbelerine katılması yeterlidir. Çünkü bu öğrenme biçimi belli bir zaman dilimine kayıtlı değil, ömür boyu devam etmektedir. Hatip, mezhebi işleri yürütmenin yanı sıra aynı anda toplumun fikri liderliğine sahip olup ve kamuoyu zihnini yönlendirebilir.

Eskiden cuma vaazları en önemli tebliğ yöntemi ve dini mesajların halka ulaşması idi. Şimdi yeni yöntemler de gelişmiş ve cuma konuşmalarının merkezîyeti azalmaktadır. Örneğin; umumi ve büyük programlarda konuşmalar, kutlu doğum, aşure günü ya da bağımsızlık günü, düğün ve yaş günleri gibi.

Genellikle toplumda meşhur olan ve konuşma becerileri yüksek olan mollalar bu tür programlara konuşmak için davet edilir ve konuşma yapar. Bu tür programlarda bazen de genelde camiye fazla gitmeyen ya da en azından dini konuşmalara pek ilgi duymayan yeni muhataplar bulmaktadır. Ayrıca konuşmacı burada daha rahattır. Çünkü istediği konuda siyasi ve toplumsal meselelerle ilgili yorum yapabilir.

Son yıllarda Afganistan ve bölgede görsel ve işitsel medya araçları da dini tebliğ dışında da fırsatlar oluşturmaktadır. Bazı medya araçları özellikle televizyonlar, belli mezhebi programların yayılması amacıyla kurulmuş ve asıl görevi de belli mezhebi yönelişlerin yayılmasıdır. Belki de daha fazla izleyici kitlesine ulaşmak için diğer programları da yayınlıyorlar. Bazı medya araçları da temel siyasi amaçla kurulmuştur, belli parti ve gruba bağlıdır ya da ticari amacı vardır. Ama şiddetli eleştirilere maruz kalmamak için, halkın geleneğine yabancı gözükmesin diye genelde haftada belli saatlerini dini programlar için ayırmaktadır. Bu saatlerde dini konularda konuşmalar yapmak için mollalar davet edilmektedir. Bazı mollalar bu yoldan da kendi mesajlarını muhataplarına ulaştırmakta ve kendilerine de toplumda yer edinmektedir. Bu toplumsal konum da bazı sosyal ve siyasi konularda onların fikirlerinin alınması ve kendilerine istişare edilmesine sebep olmakta ya da dış ziyaretlere davet edilmektedir. Konferans ve programlara katılmaları sağlanır.

Gazete ve dergi gibi yazılı medya da günümüzde sosyal ve siyasi gruplar tarafından kullanılmaktadır. Bazı mollalar ve ünlü mezhep âlimler de bu yol ile kendi mezhebi fikirlerini yaymaya çalışmaktadır. Kimi dergiler bazı durumlarda toplumun

zihinsel değişiminde önemli etkide bulunmuştur. Örneğin; Ebû'l-'Ala Mevdudî'nin Tercümanül Kur'an dergisi, bazı radikal fikirlerin yayılma kaynağı olmuş ya da devrimden önce İran'da Münberül İslam dergisi ve diğer dergiler.⁵⁰³ Son yıllarda Arap dünyası ve diğer bölgelerde bazı mollalar ve meşhur dini âlimler internetin önemini fark ederek, kendi özel internet sitesini kurup kitaplarının dijital ortamı ve dergilerini muhatapların hizmetine sunmuştur. Ayrıca güncel konularla ilgili yeni makaleler yayınlayıp, aynı zamanda soru sorma ve fetva isteme fırsatı da yaratmıştır.

Akıllı telefon, tabletler, laptop vs. gibi dijital dünyanın kullanımının yayılması, mezhebi fikirlerin savunucularının sayısıgerçek ortam gibi sanal ortamda da çoğalmaktadır. Yeterli mali desteği olan güçlü mezhebi kurumlar özellikle Suudi Arabistan'da Selefilere ve İran'da Şiiiler bu imkânlardan daha akıllıca ve yaygın bir şekilde istifade etmektedir. Eskiden elde edilemeyen ya da bulması zor olan kitaplar günümüzde internette kolayca bulunabilir. Selefiler tarafından el-Mektebeti's-Şamile adında yapılan yazılım programı 6000 den fazla dini kitabı ücretsiz olarak okuyuculara sunmaktadır. Her ne kadar bu kitapların hepsi Selefilikle ilgili ise de diğer Sünni İslam mezheplerin kitapları da vardır. Ancak Selefililiği eleştiren kitapların konulmasından sakınmıştır.⁵⁰⁴ El-Mücemül fıkhi, el-Mü'cemulkaidi ve Şii merkezler tarafından kurulan benzer yazılım programlar Selefiler tarafından gösterilen çabaların benzer örneğidir. Bunlar muhataplarına ulaşmada değişik imkânlara sahip olan ve muhatapları camilerde dini mesajlara kulak veren muhatap sayısından daha fazla olan onlarca internet sitelerindendir.

Afganistan'da en çok tartışılan konulardan biri de mollaların izledikleri tebliğ yöntemiştir. Özellikle Müslümanlar için ömür büyü devam eden din eğitimi öğrenme yeri olarak cami ve cuma vaazları oldukça önemlidir. Cuma günlerinde molla fıkhi ve dini konuları açıklar. Ama çoğu hatipler mezhebi konularla yetinmeyip siyasi, sosyal ve sanat konuları ile ilgili de konuşmakta ve bazen de eleştirel tarzda karşı tarafın fikirlerine saldırılmaktadır.

Mollalar tebliğ işine çok önem verir. Çünkü minberden sesi oldukça etkili olup, herkes dinlemek zorundadır. Kimi mollalar minberi iyi bir fırsat olarak bilip halkı bilinçlendirir ve camiye onlara sevdirmekte, kimi mollalar da sert ve hakaret

⁵⁰³ Mohiq, a.g.e., s. 260.

⁵⁰⁴ Mohiq, a.g.e., s. 260.

edici sözlerle camiye gelenleri camiden soğutmaktadırlar. Özellikle gençler saç, sakal, giyim ve kuşamından dolayı kimi mollaların sözlü saldırısına uğramaktadırlar. Hatta bu yöntem daha da nefret doğurur ve gençlerin camiden uzaklaştırmasına neden olabilmektedir. Her ne kadar dini tebliğde "Ona tatlı, yumuşak bir tarzda hitap edin.." ⁵⁰⁵, ".. hikmetle, güzel ve makul öğütlerle dâvet et.." ⁵⁰⁶ Ayetleri güzel ve yumuşak sözler ile davet edilmesi gerektiği ifade edildiyse de, uygulamada tam tersi görülmesi mümkündür. Mollalar kendilerini sadece tebliğle görevli görmeyerek aynı zamanda toplumda yapılan yanlışlar ve başkalarının işlediği günahı engellenmediğinde kendilerinin de sorumlu tutulacağını dile getirerek bizzat müdahale etmektedir. Bu konuda en çok "Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki, bu imanın en zayıf derecesidir." ⁵⁰⁷ Hadisi şerifi referans göstererek tebliğ işinin en zayıf iman derecesi olarak niteler. Bundan dolayı özellikle hadisin son kısmına vurgu yaparak imanlarının zayıf olmadığını göstermek amacıyla bizzat el ile engel olmaya çalışmaktadırlar. Bu konuda bazen baskı ve şiddet uygulanmaktadır. Hâlbuki ki Kur'an'da "Artık sen öğüt ver, çünkü sen ancak bir uyarıcısın" ⁵⁰⁸, "Onlara egemen bir zorba değilsin" ⁵⁰⁹ diye açıkça tebliğ edicinin sadece tebliğ etmesi gerektiği ve zorla bir şeyi dayatmaması gerektiği ifade edilmiştir.

7. MOLLALAR VE TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME

7.1. İslam Tarihinde Toplumsal Bütünleşme

J. Wach dinin toplum içerisindeki yapıcı ve birleştirici rolünün ihtilaf yaratıcı ve parçalayıcı yönünden kat kat fazla olduğunu söylemektedir. Çünkü bir din her hangi bir toplumda yerleştiği andan itibaren, orada çeşitli inançlar, müesseseler, normlar, değerler, adetler, tavır ve davranış modelleri aracılığı ile hayat bulmakta ve

⁵⁰⁵ Taha, 20/44

⁵⁰⁶ Nahl, 16/125

⁵⁰⁷ Müslim, İmân 78. Ayrıca bk. Tirmizî, Fiten 11; Nesâî, İmân 17

⁵⁰⁸ Ğaşiye 21.

⁵⁰⁹ Ğaşiye 22.

o toplumun sosyal varlığı ile kaynaşarak, toplum fertlerini dini ve sosyo-kültürel bütünleştirici bir fonksiyon görmektedir.⁵¹⁰

İslamiyet açısından bakılacak olursak din birey ve toplum hayatını düzenleyen, toplumu kardeşlik duyguları içinde yaşamaya sevk eden bir müessesedir. İslam İnsanları dost ve kardeş olmaya davet etmiştir. Üstünlük iddialarının temelsiz olduğunu ortaya koymuş, tüm insanların bir anne babadan geldiğini ve insanların ırklara, kabilelere ayrılması da onların tanışmaları ve yardımlaşmaları amacına bağlanmıştır. “Ey insanlar, doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için milletlere ve kabilelere ayırdık, şüphesiz Allah katında en üstün olanınız ondan en çok sakınanızdır”.⁵¹¹ Diye İnsanların üstünlükleri inanç ve yaşama biçimlerine bağlamıştır. Kur’an’ın bu emirlerinin yerine getirilmesi, kendine özgü sosyo-kültürel bir yapıyı yani İslâm ümmetini meydana getirir.⁵¹²

Sosyoloji gibi, Kur’an da toplumun bütünlüğünü konu edinmiştir. Kur’an’ın sosyal bütünleşme alanında getirmiş olduğu en önemli ilke, birleşmenin ve bütünleşmenin hangi temel esas üzere olacağıdır. Batılı sosyolojinin pozitif ruhunu kabul etmeyen Kur’an sosyolojisi, değer-bağımlı bir girişim olup değerlerin kaynağı olarak Kur’an’ı görür. Ümmet halinde bütünleşmeyi, kolektif yaşamayı Kur’an’a olan inanç mümkün kılar.⁵¹³

Kur’an’da toplumsal birimlerde tek gerçek birliktelik olarak “değerlerde birliktelik” esas alınmıştır. Kuşkusuz Kur’an, değerleri her şeyin üstünde tutmuştur. Bir toplumda bireyler tarafından benimsenen değerler planında bir farklılaşma meydana geldiğinde, birbiriyle çatışan farklı güçler doğar. İnsanları inanç, tutum ve davranış birliği içerisinde tutan bir değerler sisteminde ırk, renk, dil, sınıf gibi beşerî birlikteliklerin mutlak rolü yoktur. Bu beşerî bütünleşme faktörleri, değerler doğrultusundaki bütünleşme yönündeki etkileri nispetinde anlam ifade ederler. Kur’an beşerî bütünleşme faktörlerinin yapıcı rollerini kabul eder. Ancak inanç

⁵¹⁰ Ünver Günay, *a,g,e*, 2001, s. 375.

⁵¹¹ *Hucurât*, 49/13.

⁵¹² İlhami Güler, *İman Ahlâk İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 75

⁵¹³ Âmiran Kurtkan-Bilgiseven, “Kur’an ve Sosyoloji İlişkisi ve Bu İlişki Açısından Batı Sosyolojisi Karşısındaki Durumumuz”, *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi; Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-I*, İstanbul, 2000, s. 226; Hüseyin Yaşar, “İslam Toplumunun Doğuşu ve Mekke-Medine’deki Durumu”, *Ana Konularıyla Kur’an*, Editör: Mehmet Çiçek, D.E.Ü.İ.F. İlahiyat Lisans Tamamlama Uzaktan Eğitim Yayınları, İzmir, 2012, s. 225; Mehmet Başyigit, “Sosyolojinin Din Serüveni ve İslâm (Kur’an) Sosyolojisi”, *Eskiye Dergisi*, 2011, s. 22, 32.

birliğinin olmadığı durumlarda beşerî faktörlerin bütünleştirme işlevlerini tam olarak yerine getirmeyeceğini vurgular.⁵¹⁴

Manevi değęerler bir toplumun sosyal bütünleşmesini sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Dolayısıyla aynı değęerler etrafında tesis edilecek inanç birliği, toplumsal bütünleşmenin sağlanması Kur'an açısından atılacak ilk adımdır. Kur'an hem inancın temeline hem de bu inanç etrafında birleşen bireylerin ilişkilerinin esasına "tevhit" anlayışını koymaktadır.⁵¹⁵ Zira inançta birlik toplumsal hayatta da birlik ve beraberliğin temel unsuru olarak ifade edilmekte, tevhit inancına sahip bireylerin birlik ve beraberliği sosyal hayat içerisinde de devam ettirmeleri gerektiği Kur'an'da önemli bir prensip olarak vurgulanmaktadır: "Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlarla senin hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını haber verecektir."⁵¹⁶

Ayetin vurguladığı üzere İslam dini getirdiği tevhit ilkesinin hem inanç boyutuyla, hem tutum ve davranış boyutuyla hem de fikir boyutuyla insanların hayatında bütünleştirici unsur olmasını hedeflemektedir. Dolayısıyla sosyal bütünleşme söz konusu olduğuunda, sosyal bütünleşmeyi sağlayıcı unsurlar arasında ele alınan toplumsal mutabakatın sağlanmasını tevhit ilkesinin bir gereği olarak ortaya koymaktadır.⁵¹⁷

Kur'an değışik vesilelerle müminlerin sosyo-kültürel bir çevre oluşturmalarının zorunluluğuundan bahsetmiştir. Onlardan Allah'ın ipine sınımsıkı sarılmalarını, ayrılmamalarını, parçalayıp çatışmaya gitmemelerini gerektiği vurgulayarak onları bir çatışmadan bütünleşmeye getirdiğini hatırlatarak birlik ve beraberliğe teşvik etmiştir. Nitekim Kur'an'da "Allah ve resulüne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden kaçırsınız. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenleri sever." Buyurmuştur.

⁵¹⁴Ömer Özsoy, Sünnetullah: Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması, Fecr Yayınevi, Ankara, 1994, 140-141.

⁵¹⁵Banu Gürer, Bireysel ve Sosyal Farklılıkları Sosyal Bütünleşmeye Dönüştürmede Din Eğitimi Açısından Kur'an'ın Rolü, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 130.

⁵¹⁶En'am, 159.

⁵¹⁷Banu Gürer, Bireysel ve Sosyal Farklılıkları Sosyal Bütünleşmeye Dönüştürmede Din Eğitimi Açısından Kur'an'ın Rolü, s. 131.

Kur'an müminlerin kardeş olduklarını belirtmiş ve kardeş olmaları gerektiğini açıklamıştır. Bu kardeşlik duygusunun Allah'ın özel bir ihsanı, nimeti ve rahmeti olduğunu belirtmiştir. Genel anlamıyla tam bir birlik sağlayabilmek için her türlü ayrımcılıktan, anlaşmazlık ve çatışmadan uzak durmayı, dışarıya karşı tek vücut olmayı istemiş ve müminleri buna davet etmiştir.⁵¹⁸

Kur'an sosyal bütünleşmeyi sadece normatif bir süreç olarak görmemektedir. Sosyal bütünleşme işlevsel bir boyut kazandığı zaman Kur'an'ın hedeflediği noktaya gelmiş olacaktır. Bu boyutu kazanması ise Kur'an'ın ifadesi ile "kalplerin kaynaşması" yani toplumların fertlerinin sevgi prensibi esas alınarak bütünleşmesi neticesinde olacaktır ki sosyolojinin de vurguladığı üzere ortak manevi değerlerin bu konuda rolü büyüktür.⁵¹⁹ "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın, parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayınız. Hani siz birbirinize düşman kişilerdiniz de O kalplerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz ve siz bir ateş çukurunun tam kenarındayken oradan sizi O kurtarmıştı. İşte Allah, doğru yolu bulasınız diye ayetlerini size böyle açıklıyor."⁵²⁰

Hz. Muhammed(s.a.v.) de hemen her fırsatta Müslümanları din kardeşliğine bağlı kalmaya çağırmıştır.⁵²¹ Hadislerinde geçen din kardeşi, din ve dünya kardeşi"⁵²² tabirleri de bu hususun önemini ifade etmektedir.

İşlam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) bir hadis şerifinde: "Birbirinize hased etmeyin. Almayacağınız malın fiyatını müşteriyi zarara sokmak kastıyla artırmayın. Birbirinize kin tutmayın. Dargın durmayın. Pazarlığı bitmiş alışverişi–bir kandırma yoksa– bozmayın. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun. Müslüman Müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, darda kalmış ise kendi haline bırakmaz, yalan söyleyip aldatmaz. Onu küçük görüp hakaret etmez. (Peygamberimiz göğsünü işaret ederek devam etti) Takva, buradadır. Bir kişiye, mümin kardeşini hor görerek hakarete bulunması günah olarak yeter. Müslümanın her şeyi; kanı, malı ve namusu

⁵¹⁸ İmadüddin Halil, *İşlm'in Tarih Yorumu*, ev. Ahmet Ağırakça, Risale Yayınları, İstanbul, 1988, 286-287; Ahmet Akgül, *Mesaj ve Metot*, Kültür Yayıncılık, İstanbul, tsz., 243.

⁵¹⁹ Banu Gürer, Bireysel ve Sosyal Farklılıkları Sosyal Bütünleşmeye Dönüştürmede Din Eğitimi Açısından Kur'an'ın Rolü, s.136.

⁵²⁰ Al-i İmran, 103

⁵²¹ Buhârî, "Nikah", 45, "Mezâlim", 3; Müslim, "Bir", 23,32.

⁵²² Buhârî, "Nikah", 11; Tirmizi, "Menakıb", 20.

diğer Müslümana haramdır.”⁵²³Diye buyurmuştur. Başka bir hadisi şerifte ise “Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.”⁵²⁴Buyurarak din kardeşliğinin mahiyetine dikkat çekmiş, Müslümanların dertleriyle dertlenmenin ve bunlara çözüm bulma gayretinde olmakla ancak bu kardeşliğin mümkün olacağını vurgulamıştır.⁵²⁵

Resulullah(s.a.v)’in Medine’ye hicret ettiğinde daha özel bir anlamda Mekkeli muhacirlerle Medineli Ensar’ı hiçbir ayırım yapılmadan kadın erkek bütün müminleri birbirine kardeş ilan ettiği bilinen bir gerçektir.⁵²⁶ Hz. Peygamber toplumsal karışıklık ortamında yeni Müslüman toplumunun entegrasyonunu sağlamak için İslam öncesi pagan Arap geleneğini uygulamaya sokmuştur. Bu mekanizmanın adı mu’ahat yani kardeşleştirmedir. Kardeşleştirme karşılıklı iki kişi arasında yapılmakla birlikte temel amaç, iki grup ya da iki sosyal ünitenin toplumsal entegrasyonudur.⁵²⁷

Hz. Peygamber Medine’de farklı unsurlardan yeni bir toplum oluştururken şüphesiz unsurları bütünleştirici ve toplumsal uyumu sağlayıcı önlemleri almıştır. Bunun için önce, akabe biatlerinden başlayarak Müslümanlardan kendisine itaat edeceklerine dair söz almış ve kendisi de ölene dek kendileri ile beraber olacağına dair söz vermiş, yani Müslümanlarla sözleşme yapılmış, yine Müslümanlar arasında da kardeşlik sözleşmeleri yapılmıştır.⁵²⁸

İlk İslam toplumunun teşekkülünde ve bütünleşmesinde bir lider olarak Hz. Peygamberin rolü çok büyüktür. Hz. Peygamber başarılı bir lider olarak hedefe ulaşabilmek için moral birliğini sağlamayı ve sürdürmeyi başarmış, en az çatışma ve en güçlü işbirliği ile toplumu başarıya ulaştırmıştır. Grup bütünlüğünü güçlendirmeye yönelik çok hassas bir strateji yürütmüştür. Üstün ahlâkî

⁵²³ Buhârî, *Mezâlim*, 3.

⁵²⁴ Buhârî, “Edeb” 27; Müslim, “Birr” 66.

⁵²⁵ Fatma Bervan Ersöz, *Toplumsal Bütünleşme Bağlamında Kur’an’ın İnsanlığa Bakışı*, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, 2019, s. 51

⁵²⁶ Buhârî, “Nikâh”, 7; “Savm”, 51; Müslim, “Fezailü’s-sehabe”, 203.

⁵²⁷ Mustafa Erslan, *İlk İslam Toplumunun Bütünleşmesinde Etkin Faktör Olarak “Sözleşme Kültürü”, Kur’an ve Toplumsal Bütünleşme-Mezhepler ve Dini Gruplar Arası İlişkiler-*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2015, s. 39.

⁵²⁸ Mustafa Erslan, a.g.e., s. 42.

özellikleriyle toplumun etrafında kenetlendiği bir odak ya da merkez oluşturmuştur.⁵²⁹

7.2. Afganistan’da Toplumsal Bütünleşme ve Mollaların Rolü

Afganistan’da Peygamber’in varisi olarak bilinen ve toplumda önemli bir otorite ve konum sahip olan mollalar, sahip olduğu konum ve icra ettiği fonksiyonlarla belli durumlar ve zamanlarda toplumsal bütünleşme katkıda bulunmuştur. Kur’an ve Peygamber’in mesajlarını halka ileten mollalar insanları birlik ve beraberliğe teşvik etmiş, nifak, ayrılık ve çatışmadan uzak durmaları için uyarmıştır.

Mollalar tarihin farklı aşamalarında toplumu dini değerler ekseninde birleştirerek daha da kenetlenmesini sağlamıştır. Mollalar Müslümanların iyi günde kötü günde birbirlerinin yanında olmaları, komşuluk haklarını riayet etmeleri, kötülükten sakınma ve iyilikte bulunmayı yaptıkları vaaz ve dini sohbetlerle halka iletmiştir. Mollalar Müslümanların kendi Müslüman kardeşine karşı yumuşak huylu, düşmana karşı sert olmalarının gerektiğini dile getirmektedir. Önemli ve tarihi süreçlerde topluma öncülük ederek onları ortak değerler çerçevesinde tek bir çatı altında toplamış, birlik ve beraberlik sayesinde zorluklar ve tehlikeleri atlatabilmişlerdir. Özellikle Afgan-İngiliz savaşlarında mollalar farklı etnik ve grupları İslam çatısı altında toplayarak İngiliz işgaline karşı direnmiş ve nihayet zafere ulaştırmıştır.

Sovyetler birliğinin Afganistan’ı işgali sırasında da mollalar halkın birleşmesi ve tek vücut olarak Sovyetler Birliğinin işgaline karşı mücadele etmelerini sağlayarak, işgal ve sömürüye sert kayıplar verdirmiştir. Böylelikle Ruslar Afganistan’dan büyük kayıplar vererek çıkmak zorunda kalmıştır. Her ne kadar daha sonra mollalar birlik ve beraberliğin korunmasında başarılı olamadıysa da farklı zaman ve durumlarda toplumsal bütünleşmenin sağlamasında etkin rol oynamıştır.

⁵²⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’an’a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü”, Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Yıl: 9, C: 9, Sayı: 17, 2016, Ocak – Haziran, s. 102.

7.3. Mollaların Afganistan’da Bütünleştirme Fonksiyonları

Afganistan geleneksel toplumunda mollaların oldukça önemli bir konuma sahip olmaları ve toplumda bir karizma ve statü kazanmalarının nedeni aslında icra ettikleri dini ve toplumsal fonksiyonlardır. İbadetlerin ifasında rehberlik etmeleri, halkın hukuki problemlerini, resmi kurumlara gerek kalmadan çözmeleri,⁵³⁰ dini rehberlik ve irşat faaliyetleri, cenaze ve düğün gibi geçiş törenlerinde halkın yanında bulunup acı ve sevinçlerini paylaşmaları da mollaların statülerini yükselten faktörler olmuştur.

Molla, dinsel eğitimin sürekliliğinin bir ifadesi ve statü göstergesi olarak fonksiyonel rollere sahiptir.⁵³¹ Molla; imamlık, hatiplik, camide çocuklara din dersleri vermek, dini medreselerde ders vermek, devlet okullarında din dersleri vermek, dini tören ve merasimleri yerine getirmek, devlet memurlarının bazı işlerini yürütmek, mutemetlik, arabuluculuk, müftülük görevi ve yerel davaların çözümü, gelenek ve göreneklerin korunması ve yaşatılması gibi birçok fonksiyonları icra etmektedir.

J. Wach’ın dinin toplum içerisindeki yapıcı ve birleştirici rolünün ihtilaf yaratıcı ve parçalayıcı yönünden kat kat fazla olduğu ifadesi⁵³² çerçevesinde değerlendirildiğinde Afganistan’da dini temsilcileri ve dini otorite olan mollaların da toplumda yapıcı ve birleştirici rolü göz ardı edilemez. Mollalar icra ettikleri dini ve sosyal fonksiyonları ile toplumda bütünleşmeye katkıda bulunmaktadır. Bu çalışma alanları aşağıdakilerle özetlenebilir:

7.3.1. İmamlık

Arapça emm “öne geçmek, sevk ve idare etmek” kökünden gelen imam, terim olarak “cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse”ve “devlet başkanı” anlamlarını taşır. III. (IX.) yüzyılın ortalarında Endülüs’te devlet başkanıyla namaz

⁵³⁰ Candan, a.g.e., s. 182; Timurtaş, a.g.e., s. 21. Mollaların çözdüğü hukuki sorunlar arasında talak/boşanma, miras paylaşımı, alış-verişler, ticari ortaklıklar, kan davaları, arazi anlaşmazlıkları, kız kaçırma olayları, sayılabilir.

⁵³¹ Necdet Subaşı, *Din Sosyolojisi*, Dem Yayınları, İstanbul, 2014, s. 395.

⁵³² Ünver Günay, a.g.e, 2001, s. 375.

kıldırın kimseyi birbirinden ayırmak için ikincisine sâhibü's-salât adı verilmiş, İran'da ise cemaate namaz kıldırın kimseye piş-namaz denir.⁵³³

İmamlar, İslam dininin Hz. Peygamber'in(s.a.s.) tebliğiyle başlayan ve yüzyıllara uzanan süreçte her dönemde toplumun birtakım ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir. İmamlar ve temel görev alanları olan camiler, İslam tarihinin en etkin ve çok fonksiyonel kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵³⁴

Afganistan'da mollaların icra ettiği görevlerin başında imamlık gelir. İmam normal olarak gündelik beş kez namaz kıldırır ve bu alan mollaların en yaygın görevidir. Afganistan'da iki çeşit imam vardır: Birincisi; devlet tarafından resmi olarak atanan imamlardır. Bir sınav sonucunda yerleştirilir. Genelde büyük şehirlerde ve şehir merkezlerinde görev yaparlar. Devletten düzenli olarak maaş alır ve devlet memuru sayılır. Resmi imamlık için en azından medrese mezunu ya da iki yıllık yüksek okul şartı bulunmaktadır.

Diğeri ise halk tarafından görevlendiren imamdır. Devletin yeterli bütçesi ya da düzenli bir sisteminin olmadığı için ilçelerde, kasaba ve köylerde ise imamlar belli bir ücret karşılığında halk tarafından vazifeye getirilmektedir. Bu tür imamlık için her hangi bir sınav ve kriter yoktur. Bu tür İmamlar ya medrese mezunlardır ya da çok az dini bilgiye sahiptirler. Hatta kimi imamlar ise sadece namaz kıldırabilmektedir. Fıkhi meselelere vakıf değil, Kur'an'ın tercümesini bilmez, kimileri de ayetleri tecvit ile okuyamaz. Okuma yazma bilirler ve genelde kulaktan duyma bilgilerle cemaatin sorularına cevap vermeye çalışır. Bazıları ise sadece hafızdır ve fazla dini bilgiye sahip değildir.

Burada imam seçme kriteri ise hangi imamın cemaatle iyi geçinmesi ve az bir ücret karşılığında anlaşması belirleyici olacaktır. Ücret ise genelde buğday karşılığında ya da para karşılığında yıllık olarak belirlenmektedir. İmamın yıllık ücreti tamamen caminin küçüklüğü büyüklüğüne daha doğrusu cemaatin azlığı ve çokluğuna göre değişmektedir. Genelde cami ahalisi ailede bulunan namaz kılan

⁵³³ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "İmam", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, C.22, s.178-181.

⁵³⁴ Mefail Hızlı, "Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair" TESAM Akademi dergisi, Sayı:1, s. 41-51.

erkeklerin sayısına göre bir ücret öder. Ailede buluğa eren erkek sayısına göre ücret payı ödenir. Çoğu köylerde fitır sadakası, kurbanlık derisi bu fiyata dahildir. Genelde fitır sadakası ve kurbanlık derisi cami imamına verilmektedir. Çünkü cami imamı toplumun en az geliri olan fakir kesimindendir. İmamın üç öğün yemeği de cemaat tarafından pişmiş gıda olarak ya da fiyat karşılığı nakit olarak verilmektedir. Genelde çok cüzi bir miktar verilir. Afganistan'da her köyün kendine ait bir imamı vardır. Bazen imam o köyün yerli halkından olur, bazen da komşu bölge ve köylerden gelir.

Afganistan imamların sorumlulukları bütün İslam dünyasındaki gibi hemen hemen aynıdır. İmam, namaz kıldırma ve müezzinlik görevini ifa eder, nikâh kıyar, bulunduğu yerde öğretici vasfıyla çocukları eğitir. Afganistan'da İmamlar, halk ile merkezi yönetim arasında bir köprü olarak rol oynamaktadırlar. İmamın görevi sadece namaz kıldırma ve hutbe okumak değildir. Mahalleyi ilgilendiren her türlü hizmete öncülük eder, mahallenin huzur ve asayişini denetler, sosyal ve kültürel pek çok faaliyetin içinde bulunur.

Eğitim faaliyetleri kapsamında değerlendirilecek olursa; imamlar aynı zamanda öğretmen görevini de yürütmektedir. Birçok imam aynı zamanda devletin kadrolu öğretmeni olarak görev yapmaktadır. İmamlar mahallelerindeki yaşlı, hasta ve fakirlerle yakından ilgilenir, mahalle sakinlerine bu konuda sürekli öncülük eder. Resmî makamların ahali hakkında ihtiyaç duydukça yaptıkları güvenlik soruşturmalarında mahalle imamların bilgisine başvurulmaktadır.

Taliban döneminde İmamlar Emri Bil Maruf ve Nehi Anilmünker görevlilerin en büyük yardımcısı idi. Cemaat namazlarında yoklama alınır ve namaza gelmeyenlerin isimleri Taliban görevlilerine verilirdi ve o kişiler hakkında işlem başlatılırdı. İmamlar, böylesi durumlarda muhatabını önce dikkatli bir dille uyarıyor, sonuç alınamaması durumunda ilgililere haber vermek zorunda kalıyorlardı. Aynı zamanda merkezî yönetimin veya kaymakamın halka ulaştırılmasını istedikleri her türlü bilgi ve talimat imam tarafından duyurulur.

Mollaların sorumluluğu sadece cami cemaatiyle sınırlı değildir. Onlar camiye gelmeyen insanlar tarafından da dikkatle izlemektedir. Bilinçli ya da bilinçsiz olarak karşılıklı etkileşim gerçekleşmektedir. Kimi mollalar, bu durumda barışçı üslup kullanarak onları yumuşaklıkla ikna etmeye çalışır. Onların çabaları, nezaket ve

yumuşaklıkla insanların kalplerini kazanmaya ve herkesi kucaklamaya yöneliktir. Çünkü davranışlarda sevgi, saygı ve içtenlik, iyi bir iletişim süreci başlatmak ve bunu devam ettirmek için gereklidir. Zira Allah, Kur'an'da Hz. Peygamber'e hitaben şöyle buyurmaktadır: "İnsanları Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır. Onlarla en güzel bir üslupla tartış..."⁵³⁵ "Allah'tan bir rahmet olarak onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer sen kaba ve katı yürekli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi."⁵³⁶ Bu ayetlerde de ifade edildiği gibi, sert ve kırılcı konuşmalar şiddet ve nefret doğurur, eline olan muhalefetin düşmanlığa varacak düzeyde artmasına neden olabilir.

Cami ve mescitlerin barışa katkı bağlanımdaki fonksiyonlarını yerine getirebilmelerinde en önemli figür imamdır. Cami ve mescitlerde görev yapan bir molla eğiticiliğin yanında insanlara rehber olma konumundadır. Bu yüzden mollalar sevdirci, çekici, birleştirici ve bütünleştirici bir üslup izleyerek toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunabilirler. Bunun tam tersi de olabilir.

7.3.2. Hatiplik ve Vaizlik

Arapça aslı hitabe olan kelime "hutbe okuma, güzel söz söyleme, vaaz ve nasihat etme" gibi anlamlara gelir. Terim olarak "bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkileyici konuşma veya güzel konuşma sanatı" manasında kullanılır. Konuşan kişiye hatip, yaptığı konuşmaya da hitabe denir.⁵³⁷ Cahiliye dönemi Arap toplumunda çok yaygın olan bu konuşma sanatı, İslâm döneminde de bir yandan sosyal hayatın bir parçası ve edebî sanatların bir türü olarak devam etmiş, öte yandan da dinî bir muhteva kazanarak bazı ibadetlerin şekil şartı veya tamamlayıcı unsuru olmuştur.⁵³⁸

Vaaz, Arapçada öğüt vermek, nasihat etmek, birisinin kalbini yumuşatacak şeyleri söylemek, kötü sonuçları hatırlatmak, uyarmak ve sakındırmak anlamlarına

⁵³⁵ Nahl 16/125.

⁵³⁶ Al-i İmran 3/1

⁵³⁷ Mustafa Kaya, TDV İslâm Ansiklopedisi, Hitabet maddesi, Cilt.18, s. 156-158.; Mustafa Baktır, TDV İslâm Ansiklopedisi, Hütbe maddesi, Cilt.18, s. 425-428.

⁵³⁸ Yusuf Taşan, Dini Tebliğde Hutbenin Yeri ve Hz. Peygamber'in Hutbe Tarzı(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 6.

gelir.⁵³⁹ Vaaz, dini tebliğ ve telkin vasıtalarından biri olup, daha ziyade cami içinde genellikle cuma ve bayram namazları öncesi, Ramazan ayında teravih öncesi ve diğer vakitlerde toplumu din konusunda aydınlatmak amacıyla yapılan dini bir öğüttür.⁵⁴⁰

Vaaz, Hz. Peygamberden beri uygulaması olan bir faaliyettir. Hz. Peygamber vahyi insanlara aktarmak ve onlarda dini tutum ve davranışlar geliştirmek için, bir eğitim ve bilgilendirme aracı olarak bugünkü vaaz benzeri yöntemle insanlara hitap etmiştir.⁵⁴¹ Günümüzde ise vaaz ve hutbeler vaiz ve hatiplerce yapılmaktadır.

Afganistan'da hatipler genelde cami imamıdır. Hem imamlık yapar hem de hatiplik görevini icra eder. Ama bezen de bir caminin hem imamı hem de bir hatibi olur. İmam beş vakit namaz kıldırır. Hatip ise sadece cuma namazı, cenaze namazı ve bayram namazlarını kıldırır. Vaaz ve dini sohbetlerde bulunur. Hatiplik mesleğine seçilenlerin normal cami imamından ilim olarak daha üstün olmaları ve aynı zamanda iyi hitabet ve konuşma yeteneğine sahip olmaları gerekir. Gerçi her zaman böyle değildir. Anacak genellikle hatiplerin ilmi dereceleri yüksekliğinden dolayı halk arasında saygın olup, iyi bir mevkiye sahiptirler.

Hatiplerin çoğu zaman kendi mederseleri ya da belli sayıda talebeleri olur. Toplum nezdinde önemli bir konuma sahip olup ve saygın şahsiyetlerdir. Devlet ve yerel hükümetler birçok konuda hatiplerin desteğini almak için onlarla iyi ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Devletin nezdinde hatiplerin sözü itibarlıdır. Kırsalda çoğu sorunlarda devlet hatipleri komisyon başkanı olarak tayin eder ve onunun kanaati son sözdür.

Mollaların hutbe ve vaaz yoluyla kitlelere mesaj ulaştırmaya yönelik sahip oldukları müstesna imkan, ülkemizdeki sosyal barış açısından önemli bir fırsattır. Ancak bu fırsatın yerinde ve faydalı bir biçimde değerlendirilmesi, hatipler ve vaizlerin çok yönlü bir bilgi düzeyine ve mesleki formasyonlarının yeterli olup

⁵³⁹ Şükrü Keyifli, "Camilerde Din Eğitimi", Din Eğitimi, Ed. Mustafa Köylü Nurullah ALTAŞ, Gündüz Yayınları, Ankara, 2012, s. 283

⁵⁴⁰ Şuayip Kurnaz, Camilerin Toplumsal Kimlik Ve Değerlerin Oluşmasındaki Rolü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013, s. 58.

⁵⁴¹ Kurnaz, a.g.t., s. 58

olmamasına bağlıdır.⁵⁴² Camilere gelen halkı aydınlatmada bir imkan olan hatiplik de sosyal barışın sağlanmasına katkıda bulunma açısından önemlidir.

7.3.3.Camide Çocuklara Din Dersleri Vermek

En temel fonksiyonu ibadet mekânı olan camilerin, tarih boyunca ifa ettikleri daha pek çok faaliyet alanları mevcuttur. Bu alanlardan biri de İslam eğitim-öğretim faaliyetlerinin cami merkezli olarak başlamasıdır.⁵⁴³

İslam dünyasında, medreselerden önce, eğitim-öğretim faaliyetleri, mescit, cami, bilginlerin evleri, saray, kitapçı dükkânı gibi değişik isim ve özellik taşıyan yerlerde yapılırdı.⁵⁴⁴ Özellikle mescit ve camiler, yeni dinin akidelerinin öğretildiği yerler olarak kullanıldığı gibi, eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü yerler olarak da kullanılmaktaydı.⁵⁴⁵ Esasen ortaya çıktığı andan itibaren mescitlerde ders halkaları teşekkül etmeye başlamıştır. Bu halkalar seneler ve asırlar geçmesine rağmen İslam memleketlerinde farklı şekillerde varlıklarını devam ettirmişlerdir.⁵⁴⁶ Camiler ibadet yeri olma özelliği yanında, din eğitiminin temel konuları olan; ibadet, ahlak gibi insanın ruhen ve bedenen işlendiği, bir bakıma halk eğitiminin en geniş biçimde yapıldığı, toplu eğitim merkezlerinin başında gelmektedir.⁵⁴⁷

Afganistan'da cami ve mescitler din eğitimi kurumu olarak eskiden beri işlev görmektedir. "Molla, dinsel eğitimin sürekliliğinin bir ifadesi ve statü göstergesi olarak fonksiyonel rollere sahiptir."⁵⁴⁸ Afganistan'da mollaların en önemli fonksiyonlarından biri de din dersi vermektir. Çocuklar 5-6 yaşlardan itibaren temel dini bilgileri öğrenmeleri için camiye gönderilir. Aslında bu yaşlar kişilik oluşturmada oldukça önemlidir. İyi ve planlı bir program çocukların eğitilmesinde etkili olabilir. Ancak Afganistan'da bu iş düzenli ve sitemli yöntemler yerine eskilerden kalmış klasik yöntemler uygulanmaktadır. Yine de camilerdeki bu yaş

⁵⁴² Yılmaz, "a.g.m", s. 342.

⁵⁴³ Kurnaz, Camilerin Toplumsal Kimlik Ve Değerlerin Oluşmasındaki Rolü, s. 40.

⁵⁴⁴ Ziya Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 1995, s. 78

⁵⁴⁵ Kurnaz, a.g.t., s. 40.

⁵⁴⁶ Mustafa Öcal, *İslam Eğitim Tarihi*, Emin Yayıncılık, Bursa, 2002, s. 55.

⁵⁴⁷ Çanakçı, Ahmet Ali, Balıkesir ve Merkez Köylerinde İmam-Hatiplerin Mesleki Yeterliliği ve Yaygın Din Eğitimindeki Rolü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s. 45.

⁵⁴⁸ Subaşı, a.g.e., s. 395.

eğitimleri, öğrencileri okula hazırlamakta ve okuma yazmalarına yardımcı olmaktadır.

Afganistan’da çocuklar sabah namazından sonra camiye gider ve kahvaltı saatine kadar ders görürler. Kahvaltıdan sonra okula giderler ve okuldaki eğitim öğle’ye kadar devam eder. Öğle namazından sonra çocuklar tekrar camiye gider. Ortalama iki saat daha ders görürler. Soğuk bölgelerde ise kışın okul olmadığı için camideki ders saatleri artırılır. Böylelikle çocuklar okul ve cami eğitimini beraber götürmektedirler. Camideki eğitimin okuldaki başarıya etkisinin oldukça fazla olduğu düşünülmektedir. Cami eğitimi kızlar için 13 yaş, erkekler için ortalama 16 yaşa kadar devam etmektedir. Ondan sonra isteyen medrese eğitimi, hafızlık ya da okul eğitimine devam eder. Gerçi hafızlık eğitimi genelde 10 yaşlardan başlar.

Cami eğitiminde imamlar oldukça etkin rol oynamaktadır. Hatta imam görevlendirilirken ilk başta çocuklara da din dersi verme şart konulur. Genelde imamlar bu görevi üstlenmektedir. Bunun yanı sıra bazen de çocukların din dersini ücret karşılığında başka bir molla verir. Bu eğitimde çocuklar caminin içinde ya da caminin derse özel yan odasında verilir. Kız erkek çocukları aynı ortamda ders görür ancak safları farklıdır.

Hoca her öğrenciye ayrı ayrı ders verir. Çünkü ders yerleri ve aşamaları farklıdır. Yaş ve zekâya göre dersi ezberleyen bir sonraki konuya geçer. Dersi anlamayan ve ezberleyemeyen ise aynı konuyu tekrar eder. Aslında hoca için oldukça zor bir durumdur. Çünkü farklı yaş ve ders aşamasında olanlar aynı zaman diliminde camiye gelmektedir.

Çocuklar topluca ve yüksek sesle derslerini çalışırlar. Sesini yüksek çıkarmayan çocuk ikaz edilir veya dövülür. Camide dövmek dersin olmazsa olmazlarından. Küçük yaştaki çocuklar için aslında bu yöntem tartışmalı olabilir. Birçok çocuk bu yaşlarda molla ve camiye karşı kin besler. Zekâ olarak ezber yapma yeteneği düşük olan bazı çocuklar için camiye gitmek işkence gibidir. Elbette yukarıda söz ettiğim hususlarda bütün imamları genelleme yaparak böyle olduğunu söylemek doğru olmayabilir. Ama böyleleri de oldukça fazladır.

Aslında mollalara ve özellikle imamlara da öğretmenler gibi çocuk psikolojisi ile ilgili seminer ve eğitimlerin verilmesi oldukça gerekli ve önemlidir. Çünkü çocukluk yaşları insanların kişilik oluşturmada ve algılarında önemlidir.

Aslında dinin kardeşlik, sevgi, saygı, özveri, yardımlaşma ve hoşgörü gibi değerlerinin işlendiği camilerde bireylere hayatı daha doğru bir anlayışla yorumlama becerisi kazandırılabilir.⁵⁴⁹ Çünkü din, uygun yöntemlerle öğretilip doğru olarak anlaşıldığı dönemlerde toplum halinde yaşayan insanları kaynaştırmayı başarmış, toplumsal barışın, birlik ve beraberliğin teminatı haline gelmiştir. Doğru anlaşılmadığı zaman da hurafelerin yaygınlaşmasına, insanlar arasında kırılganlıklara, toplumların parçalanmasına, savaşlara ve hatta bilimsel gelişmelerin engellenmesine neden olmuştur.⁵⁵⁰

7.3.4. Dini Medreselerde Ders Vermek

Medrese İslam tarihinde oldukça öneme sahip olup din eğitiminin verilmesi ve din âlimlerin yetişmesinde tarih boyunca önemli rol üstlenmiştir. Medreseler toplumun din eğitimi ihtiyacını karşılar ve İslam toplumunda önemli bir konuma sahiptir. Eskiden günümüze kadar medreselerin çoğu meşhur Ezher ve Zeytüne medresesi dahil camilerin yanında ve cami ile birlikte oluşmuştur.⁵⁵¹ Ancak medreseler camilere göre daha geniş role sahiptir. Medreselerde molla, müftü, hatip ve cami imamları yetişmektedir. Bu medreselerde ders vermek ve hocalık yapmak mollaların iş alanlarından biridir. Bu alan iyi ve ileri ilmi seviyeye sahip olanlar içindir. Bu alanda çalışanlar iyi ders verme yeteneğine sahip olan ve özellikle klasik metinleri iyice açıklayabilenlerin alanıdır.

Mollaların iş alanlarından biri de medreselerde hocalık yapmaktır. Cami eğitiminden sonra din eğitimine devam etmek isteyenler medreselere yönelmektedirler. Özellikle kırsal bölgelerde modern eğitimin zorlukları ve masraflarından dolayı çoğu fakir aileler medrese eğitimini tercih ederler. Çünkü hem eğitim masrafsızdır hem de iâşe edilir. Çoğu mollalar kendilerine yeni bir iş kurmak

⁵⁴⁹ Ahmet Akın, “Cami İçi Din Hizmetleri”, I. Din Hizmetleri Sempozyumu, D.İ.B Yayınları, Cilt:1, Ankara, 2008, s. 246.

⁵⁵⁰ Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, (Sosyal Barış), s. 14.

⁵⁵¹ Mohiq, *a.g.e.*, s. 256.

amacıyla yeni bir medrese kurar. Böylelikle hem kendine iş bulmuş olur hem de başkalarına iş imkânı ve gelir kaynağı oluşturur.

Mollalar için üç tür medreselerde çalışma imkânı vardır. Birincisi; devletin resmi medreselerinde aylık maaşla çalışmaktır. Tıpkı öğretmen gibi devlet memuru sayılır. İkincisi; resmi olmayan belli cemaat ya da tarikat medreselerinde ders vermektir. Ancak burada kendisi de o cemaat ve tarikat mensubu ya da ona yakın olmalıdır. Üçüncü; kendisi herhangi bir bütçe olmaksızın kendi özel medresesini kurmasıdır. Çünkü medresenin mali kaynağını halk üstler. Ekmeği evlerden toplanır. Gıdalar da hayırseverler tarafından temin edilir. Yeni kurulan bir medrese çabucak yeterli sayıda talebe bulmaktadır. Medresede ders veren molların etkinliği ve otoritesi daha da artar. Toplumda etki ve nüfuzu artmış olur. Saygın bir şahsiyete dönüşür.

7.3.5. Devlet Okullarında Din Dersleri Vermek

Devlet okulların eğitim müfredatında din dersleri de vardır. Medreselerden mezun olanlar bu okullarda din dersi öğretmeni olarak görev yapabilmektedir. Bu okullarda verilen din dersler genellikle daha basit yöntem ve mesleki olmayan bir biçimde çoğunlukla öğrencilerin temel bilgileriyle yetinmiştir.

Afganistan'da tek tip okullar vardır. Yani Türkiye'de olduğu gibi düz lise ve imam hatip liseleri gibi iki tür okul yoktur. Sadece üniversiteye geçiş eğitimi veren liseler (düz lise) vardır. Burada birinci sınıftan 12. Sınıfa kadar genel konularda okul eğitimi sürmektedir. Bütün liseler sayısal, sözel ve din derslerinden oluşmaktadır. Din dersleri de bir iki ders değil sınıfa göre sayısı ve alanı değişmektedir. Tüm liselerde Kur'an-i Kerim, akaid, tefsir, hadis ve fıkıh gibi dersler okutulur. Bu derslerin hepsi aynı sınıfta müstakil bir ders olarak işlenmektedir. Okulda çoğu zaman her dersin kendi uzmanı hocası olur. Ya da bazen bir din dersi hocası bir kaç derse girebilir. Özellikle 2001 yılından sonra binlerce medrese mezunun belgeleri eğitim bakanlığı tarafından bir sınava tabi tutularak belgelerine denklik verilmiş, onlara eğitim bakanlığı bünyesinde çalışma fırsatı verilmiştir. Hepsi din dersi öğretmeni olarak atanmıştır. Gerçi bunların yanında şeriat fakültesini bitirenler de

din dersi öğretmen olarak görev yapabilirler. Sayıları yeterli olmadığından dolayı bu alanda mollalara daha çok iş fırsatı doğmuştur.

Okullarda din dersi öğretmenlerin saygınlığı ve etkinliği diğer öğretmenlere göre daha baskındır. Onlara karşı çıkılmaz. Onların derslerinde daha saygılı ve dikkatli olmaya çalışılır. Öğrenci-öğretmen ilişkisi daha resmidir. Bu öğretmenlerin bir kısmı öğretmenlik yanında imamlık da yapmaktadır. Özellikle hatipler ve mollalar din dersi öğretmen olarak da çalışmaktadırlar. Hem devletten maaş alır hem de imamlığından dolayı halktan de ücret alır.

7.3.6. Dini Tören ve Merasimleri Yerine Getirmek

Geleneksel toplumlarda, hatta İslam'dan önceki dönemlerde düğün, yeni doğan bebek, vefat eden kişi ve bunlara ait merasimlerin düzenleme şekli, mezhepleriyle ilişkili olup, dini ayinlerden sayılıyordu. İslam toplumlarında, İslami olmayan toplumlar gibi, bazı merasimler hala da bazı yönlerde mezheple ilişkilidir. Mollalar bu alanda da rol oynamaktadır. Bu alan tabii ki mollalara düzenli gelir kaynağı gibi devamlı bir iş alanı değildir. Ama sosyal iş alanlarından sayılabilir. Molla, yeni doğan bebeğin kulağına ezan okur, Sünnet merasiminde dua eder, Düğününde nikâhı o kıyar, ölümünde ise mevtayı yıkamak, tekfin, cenaze namazı kıldırarak, Fatiha okumak ve taziyelerde bulunmak mollaların işidir. Mollalar, bu törenlerde; törene katılanlara, dini konularda bilgilendirici, dini duygu ve düşüncüyü geliştirici, dinin insanlara yönelik mesajlarını içerici konuşmalar yapmaktadırlar. Yapılan bu konuşmalar, törenle bütünleştirildiğinde, törene katılanlarda, dini tutum ve davranış geliştirici etkiler yapmaktadır. Bu nedenle, cami dışında gelişen dini motifli tören ve merasimlerin, halkın dini hayatına katkı yapıcı bir etkisi olmaktadır.⁵⁵²

Toplumsal hissiyatı ve hafızayı yaşatarak ileri nesillere taşıyan bu gibi faaliyetlerde rol alma, sadece dinî bir görevin yapılması değil, toplumsal kültürün ve kimliğin pekiştirilmesinde önemli bir sorumluluğun da yerine getirilmesi demektir.⁵⁵³

⁵⁵² Keyifli, a.g.e., 2012, ss. 286-287

⁵⁵³ Kurnaz, a.g.e., s. 68.

Afganistan’da oldukça yaygın olan bir gelenek de belli aralıklarla evlerde hatim indirmektir. Bu toplantılarda okuyan ve katılanlara yemek ısmarlanır. Bu programı molla organize eder. Özellikle kırsalda aylık olarak camide toplu hatim indirme merasimini de molla düzenler. Herkes evden pişmiş yemek getirir. Molla tarafından hatim duası yapıldıktan sonra, beraberce yemekler yenilir. Molla camide Mevlut okuması merasimini düzenler, Kur’an okuma yarışmaları tertip eder ve dini yarışmaları düzenlemek mollalar tarafından organize edilmektedir.

Çocuğa isim konulurken ve sünnet ettirilirken dua etme, evlilik merasiminin pek çok aşamasında hazır bulunarak, kurulacak yuvanın huzur ve mutluluğu için niyaz etme, açılan yeni iş yerinin, bireysel ve toplumsal kalkınma ile helal kazançlara vesile olması için dualar etme, toplumsal kültür ve kimliğin önemli aşamalarındandır. Molla, nişan ve nikâh törenlerine katılarak toplumun temel taşı olan ailenin, aile bütünlüğünün ve eşlerin birbirlerine karşı davranış şekillerinin İslâm dinî açısından önemini vurgulayarak, eşlerin birbirlerine karşı görevlerini dile getirip toplumun temelden sağlam yapıya sahip olması için çaba gösterirler.⁵⁵⁴

Genellikle tören şeklinde icra edilen bu gibi örf, adet ve geleneklerin devamında, dinin ve din görevlisinin önemi büyüktür. Halkımızın önemli bir kısmı, cami görevlisinin (hocanın) bulunmadığı bu tür törenleri yapılmış saymamakta veya eksik yapıldığı düşünülmektedir. Cami görevlisinin bulunmadığı hallerde ise, uzak yakın demeden komşu yerleşim birimlerinden bir cami görevlisi bulmak için çaba harcanması, bu hassasiyetin hangi boyutlarda olduğunun ayrı bir göstergesidir.⁵⁵⁵

7.3.7. Devlet Memurlarının Bazı İşlerini Yürütmek

Devletin ulaşamadığı yerlere ve yetişemediği görevlerde molla devletin işlerini yürütmektedir. Molla halk ile devlet arasında elçi görevini de görmektedir. Devletin duyurularını halka ulaştırır. Ya da halkın şikâyetlerini devlete götürür. Özellikle kırsal bölgelerde oldukça farklı görevleri ifa eder. Molla aynı zamanda bir

⁵⁵⁴ Kurnaz, a.g.e., s. 68.

⁵⁵⁵ Ahmet Onay, "Cami Eksenli Din Hizmetleri", Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt: 4, Sayı:12, s. 166.

nikâh memurudur. Evlilikleri onaylar ve nikâh kıyar. Molla bir nevi vergi memurudur. Köydeki vergileri ve özellikle “öşür”⁵⁵⁶u toplar ve devlete teslim eder.

Muhtarlık işlerini de yürütebilir. Vatandaşın yerleşim adresi ve kimliğini onaylar. Gelen yardımları dağıtır. Bilirkişi olarak da bazı konularda görüşüne başvurulur. Zarar gören vatandaşın zarar miktarını tespit eder ve onaylar. Temel atma programları ve resmi açılışlara katılıp öncülük eder.

7.3.8. Mutemetlik

Molla toplumda en güvenilir kişidir. Hakk’ın buyruklarını diler getirir. Emanetçi ve tarafsızdır. Bu sebeple hayır işler ya da önemli bir iş için toplanan para mollaya emanet edilir. Molla bir nevi mutemettir. Kendisine çok itimat edilir. Hatta bazen sosyal faaliyette ya da dini bir faaliyet için bir araya gelen topluğun başkanlığı mollaya verilir. Molla hayır işlerinin başındadır.

7.3.9. Arabuluculuk

İslam dini hep inananlarını iyi bir birey olarak yaşamaları gerektiğini ve diğer müminlerin onun dilinden ve elinden zarar görmemesi gerektiğinin yanı sıra aynı zamanda her Müslümanın diğer Müslümanlara karşı iyilik yapmaları ve insanlar arasında da barıştırma ve arabuluculuğa teşvik etmektedir. Nitekim Kur’an’ı Kerim’de "Şüphesiz ki müminler kardeşler. O halde iki kardeşinizin arasını bulun. Allah’tan korkun ki merhamet bulasınız."⁵⁵⁷ “Eğer müminlerden iki zümre birbiriyile vuruşurlarsa, hemen aralarını düzeltin! Eğer onlardan biri (aralarında hüküm verdikten sonra yine de) ötekine haksızca zulmederse, o takdirde Allah’ın emrine dönüncüye kadar, o saldıran (taraf)la savaşın. Fakat dönerse, o halde aralarını adaletle düzeltin ve adaletli olun! Şüphesiz ki Allah adaletli olanları sever. Müminler ancak kardeşlerdir. Öyle ise o iki kardeşinizin arasını düzeltin ve Allah’tan sakının ki

⁵⁵⁶ Sözlükte “onda bir” anlamına gelen uşr, fıkıhta toprak ürünlerinden tahsil edilen zekâtı ifade eder. Öşrün vücûb sebebi fiilen ürün vermiş arazidir. Bunun pratik sonucu, bir kimseye öşrün farz olduğundan söz edilebilmesi için onun topraktan elde ettiği bir ürünün mevcut olması gereğidir. Hz. Peygamber döneminden itibaren, eğer toprak emek sarfedilmeden meselâ yağmurla veya nehir suyu ile tabii biçimde sulanıyorsa 1/10 (% 10), emek harcanarak veya dolap vb. aletler kullanılarak sulanıyorsa 1/20 (% 5) nisbetinde zekât alınagelmıştır. Bu hususta fakihler arasında ihtilâf bulunmamaktadır. (Ebû Yûsuf, s. 55-56). (İslam Ansiklopedisi, TDV, ÖŞÜR Maddesi.)

⁵⁵⁷ Hûcurat 10.

merhamet olunasiniz.”⁵⁵⁸ Şeklinde birçok ayette insanların arasını yapmak ve barıştırmaya işaret etmiştir.

Mollalar da herkesten çok kendilerini dinin temsilcisi ve peygamberin varisi olarak gördüklerinden dolayı ve herkes tarafından saygı duyulduğundan dolayı anlaşmazlıklar ve sorunlarda arabuluculuk yapmaktadırlar. Molla aynı zamanda bir muslihtir. Muslih olmak, arabuluculuk, tarafları dinleyip bir hüküm verir. Çoğu zaman mahkemeler de mollanın verdiği hükmü onaylar. Ya da iki kişi kavga ettiğinde polise şikâyetle bulunduğu polis de ilk etapta iki tarafı mollaya ve aksakallılara gönderir. Taraflardan birisi Mollanın verdiği hükmü kabul etmediğinde resmi işlemler başlar. Bu görevin günümüzde etkisi azalmışsa da hala da devam etmektedir. Burada en önemli sorun mollaların fikhî konularda ihtisaslaşmaya gidilmediğinden dolayı çok sathi anlamalarla karar ve hüküm verilmesidir. Bundan dolayı artık eskisi gibi verdikleri karar ve hükümlerin fazla bağlayıcılığı olmadığından dolayı halk daha çok devlete müracaat etmektedir. Ama arabuluculuk ve barıştırma konusunda hala etkileri devam etmektedir.

7.3.10. Müftülük Görevi ve Yerel Davaların Çözümü

Geleneksel ve kırsal bölgelerde dini âlimlere saygıdan ve eskiden kalmış geleneğe göre mahkeme kadıları hukuki meseleler Şeriat hukukuna göre ele alınmalarından dolayı, halk daha basit davaları için özellikle köyler ve kırsal bölgelerdeki, resmi mahkemeler yerine cami imamlarına gitmektedir. İmam da şeri bilgilerinden istifade ederek bazen da genel örfe göre davalarına bir çözüm getirme konusunda yardımcı olmaktadır. Şeriatın yolundan bilgisi olan ve işleri güvenilir sayılan cami imamları veya hocaların görüşü oldukça önemlidir. Bu iş giderek gelenek haline gelmiştir. Yani hem halk mollalardan böyle bir beklenti içindedirler hem de mollalar bu işi kendilerine bir görev olarak bilir ve hazırlık yaparlar.

Bu süreç birçok İslam ülkelerinde modern hukuk sisteminin oluşmasıyla yavaşlamış olduğu gibi Afganistan’da da artık halk kendi davaları için resmi mercilere başvurmaya başlamış durumdadır. Çünkü yaptırım ve uygulama imkânı daha fazla olup diğer birimler tarafından da desteklenmektedir. Ama küçük

⁵⁵⁸ Hucurât (49), 9-10.

şehirlerde ve kırsal bölgelerde özellikle de aşiretlerin yaşadığı bölgelerde mollaların etkileri hala devam etmektedir. Her ne kadar bu bir dünyevi iş olsa da, geleneksel yargılar olarak ve Gazali gibilerine göre fıkıh ilmi esasen dünyevi ilimdir. Ama halk bunu kutsal sayar ve fıkhi hükümleri hukuki hükümlere tercih ederler. Bu durum de Afganistan'ın köylerinde ve hatta küçük şehirlerde eskisi gibi olmazsa da hala devam etmektedir.

Mollalar özellikle ihtisaslaşmaya gitmedikleri için fetva konusunda sorunlar çıkmıştır. Çünkü fetva vermek belli bir alanın çok derin bir şekilde incelenmesi ve araştırılmasını gerektirir. Özellikle fıkhi konular daha çok araştırma ve incelemeyi gerektirir. Mollalar ise genel ve sathi bilgilerine dayanarak fetva vermektedirler. Her molla kendine göre ayeti yorumlar ve hüküm çıkarmaktadır. Bundan dolayı toplumda fetva kargaşası çıkmıştır.

Ülkedeki iç savaş mollaları da siyasileştirmiştir. Artık mollalar de taraf tutmaktadırlar. Eskisi gibi bağımsız ve tarafsızca fetvalar verilememektedir. Herkes önemli meseleler hakkında çok rahatça sorumluluklarını ve toplumsal sonuçlarını düşünmeden kendi bildiği yöntemlerle ait olduğu siyasi parti ve ideolojilerden yana fetva vermektedir. Bu fetvalar bazen de oldukça ciddi sorunları beraberinde getirmektedir. Bundan dolayı son zamanlarda hükümet bir fetva merkezinin kurulması gerektiğini düşünerek bu konuda ilk adımları atmıştır. Alanında ihtisas sahiplerinden oluşan bir fetva merkezi kurulmuştur. Artık fetva kargaşalarından uzak fetvalar tek el ve yetkili bir fetva merkezinden çıkacaktır.

7.3.11. Gelenek ve Göreneklerin Korunması ve Yaşatılması

Bütün kültür oluşumlarında olduğu gibi geleneğin oluşumunda da dinin önemli bir yeri vardır. Ancak gelenek nasıl algılanırsa algılandığı doğası itibarıyla dünyevi bir şeydir. Ama din aşkın bir kökene sahiptir.⁵⁵⁹ Din, fitrî (yaratılışa uygun) olup insanlık tarihi ile başlar. Din, tarihin bütün devirlerinde ve bütün toplumlarda daima mevcut olmuş, milletlerin örf ve âdetlerinin oluşmasında önemli rol almıştır.⁵⁶⁰ Din-kültür ilişkisi tek taraflı değil, çift yönlüdür. Din bir taraftan inanç,

⁵⁵⁹ <http://sosyoloji.com/din-ve-gelenek-iliskisi/3291.html> Erişim Tarihi: 12.04.2020.

⁵⁶⁰ M. Selim Arık, "Örf âdet olarak gelenekler ve din", Gelenekten Geleneğe, Diyanet Aylık Dergisi, Sayı:240, 2010, s. 18.

ibadet, ahlâk esasları ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan hayat tarzı ile kültüre şekil verirken, diğer taraftan kültürün değer ve imkânlarına göre kendisine yaşam ve uygulama alanı bulmuştur.⁵⁶¹

İslam dini açısından bakıldığında, İslamiyet geldiğinde birçok geleneği reddederek terk edilmesini emrettiği gibi İslami değerlere aykırı olan geleneklerin devam etmesi ve yaşatmasında bir sakınca görmemiştir. Hatta birçok gelenek ve göreneklerin korunması ve yaşatılmasına dikkat çekmiştir. Afganistan geleneksel bir toplum olup gelenek ve göreneklere oldukça önem verilmektedir. Afganistan’da mollalar aynı zamanda toplumun gelenek ve göreneklerin koruması ve yaşatmasına öncülük eder. Elbette hangi geleneklerin devam ettirmesinin gerektiğini kendileri belirler. Kur’an’da geleneklerin akıl ve vahiy süzgecinden geçirilmesi, vahye aykırı olmayan, akla ve insan yaratılışına uygun bulunan örf ve âdetlerin kabul edilmesi emredilmektedir.⁵⁶² Mollalar gelenek ve göreneklerin korunması ve yaşatmasında rol oynadığı gibi tam tersi bazı durumlarda gelenek ve göreneklere karşı da çıkarlar.

8. MOLLALAR VE TOPLUMSAL ÇATIŞMA

8.1. İslam Tarihinde Toplumsal Çatışma

Hız. Peygamberin ölümü, İslam toplumunda bir dalgalanma meydana getirmiştir. Özellikle kimin halife olacağı üzerindeki tartışmalar toplum içinde parçalanma endişelerine yol açmış idi.⁵⁶³ İslam tarihinde ilk siyasi ayrışma ve çatışmalar, Hız. Osman’ın bir grup Müslüman tarafından öldürülmesiyle birlikte başlamıştır.⁵⁶⁴ İslam tarihinde özellikle Hız. Osman’ın şehit edilmesiyle başlayan kriz, adeta toplumda kurumsallaşmış ve sonraki çatışmaların çıkış nedeni; siyasi, fikri ve

⁵⁶¹Hasan Tanrıverdi, “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 8(3), 2018, s. 599.

⁵⁶²Bkz. Bakara, 170.

⁵⁶³Cafer Karadaş, “Sünni Mezhepler arası Zihniyet Farklılıkları ve Çatışmalar”, Kur’an ve Toplumsal Bütünleşme-Mezhepler ve Dini Gruplar Arası İlişkiler-, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2015, s. 123.

⁵⁶⁴Kenan Ayar, “Hız. Ali Dönemindeki Siyasi ayrışma ve Çatışmalarda Kur’an’ın rolü”, Kur’an ve Toplumsal Bütünleşme-Mezhepler ve Dini Gruplar Arası İlişkiler-, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2015, s. 69.

dinin oluşumların referans noktası olmuştur.⁵⁶⁵ İslam toplumu bu dönemde binlerce Müslüman'ın hayatını kaybettiği Cemel ve Sıffin iç savaşlarını yaşamıştır.

Ortaya çıkan ihtilafların temeli siyasi rekabete dayanmakla birlikte sonraki dönemlerde dönemin gelişmelerinin farklı okumalara tabi tutulduğu, sorunun din merkezli olarak da algılanabildiği bir gerçektir. Her nekader bu durum siyasi mücadeleye dayandırılrsa da, gelişmeleri tetikleyen başka etkenlerin olmadığı anlamına gelmez. Söz konusu etkenlerden biri de din algısıdır. Fitne sürecinde⁵⁶⁶ etkin olan insanlardan bir kısmının, özellikle nasla kurdukları ilişki çerçevesinde ortaya çıkan yaklaşımları da vurgulanması gereken bir etkidir. Özellikle Haricilerin başta Hz. Ali olmak üzere kendi görüşlerinden olmayan birçok insanı tekfir edebilmeleri, hatta kendileriyle aynı görüşleri paylaşmayanları öldürmeleri, algı farklılığının etkisini göstermesi bakımından önemlidir.⁵⁶⁷

İslam tarihinde Hariciler diye anılan tepkisel grup, hüküm yalnız Allah'a aittir ayetini kendilerine slogan edinerek ilahi kanunları bıraktıklarını düşündükleri için Hz. Ali, Muaviye ve Amr b. As başta olmak üzere tahkimi kabul eden bütün Müslümanları da tekfir etmişlerdi. Hz. Ali'den ayrılan bu grup, Müslümanlar arasında terör estirmeye, kendileri gibi düşünmeyenleri öldürmeye başlamışlardı.⁵⁶⁸

Hariciler, kişinin imanını koruyabilmesi ve Müslüman olarak kalabilmesi için kendilerine göre tanımladıkları sert standartlar ortaya koymuşlardır. Haricî olmayan herkesi düşman ve kâfir ilan ederek kendileri dışındaki Müslümanları, isti'râz adı verilen yok etme zihniyetiyle -bu zihniyet sonraki Hariciler tarafından oldukça yumuşatılmışsa da- öldürmekten çekinmemişlerdir.⁵⁶⁹

Bir diğer önemli husus ise mezhep temelli ayrılıklarının oluşmasıdır. Hatta sonraki İslam dünyasında karşılaşılan önemli ayrılıklar, temeli bu dönemde atılan

⁵⁶⁵ Cafer Karadaş, a.g.e., s. 123.

⁵⁶⁶ İslam âlimleri genellikle, Hz. Osman'ın öldürülmesiyle (35/656) doruk noktasına ulaşan kanlı siyasî buhranı ilk fitne sayar (*Müsned*, III, 422; Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-ebî, s. 41, 44; Câhiz, s. 173; Tâhâ Hüseyin, s. 417, 677) ve bu olayı "büyük fitne" diye adlandırırlar. İslam Ansiklopedisi, TDV, Fitne Maddesi.

⁵⁶⁷ Adnan Demircan, "Aşap Dönemi İhtilaflarının Sebepleri ve Sonuçları", Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme-Mezhepler ve Dini Gruplar Arası İlişkiler-, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2015, ss. 52, 64,66.

⁵⁶⁸ Halil İbrahim Bulut, "Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları", s. 45.

⁵⁶⁹ Ethem Ruhi Fırlalı, *Hariciler*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.16, İstanbul, 1997, s.171.

ihtilaflar üzerine bina edilmiştir. Nitekim Haricilik ve Şiilik gibi siyasi-dini oluşumlarının yanı sıra fikri gruplaşmalar da meydana geldi. Hasn-ı Besri'nin ders Halkasında yetişen Vasil b. Ata ve Amr b. Ubeyd el-Basri Mutezilenin oluşumuna; Ebu Hanife'nin etrafında oluşan grup ise Hanefiliğin temellerini attı.⁵⁷⁰ Daha sonra Ehl-i Rey, Ehl-i Hadis, Zahirilik, Şafiiilik, Malikilik, Hanbelilik ve Eş'arilik gibi farklı mezhepler ortaya çıkmıştır. İslam tarihi boyunca farklı grup ve dini oluşumlar bazen birbirleriyle çatışmış bazen de kendi içinde çatışmıştır.Örneğin; Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at Çatışmalarında; Mihne Olayı ve Sünni-Mutezili Çatışma, Sünni-Şii Çatışması, Hadisçi-Felsefeci Çatışması, Kelamcı-Felsefeci Çatışması örnek verilebilir.

Sünni Mezhepler Arası Çatışmalarda ise; ehl-i hadis- ehl-i rey çatışması, kelamcı- hadisçi çatışması, Zahiri-Eş'ari çatışması, Eş'ari- Kerrami çatışması, Hanefi-Şafii çatışması, Şafii-Hanbeli çatışması, sufi-kelamcı-hadisçi çatışmaları örnek verilebilir.⁵⁷¹

Sözkonusu bu çatışmalar kendi döneminde toplumsal çatışmalara sebep oldukları gibi günümüzde de birçok dini ve siyasi çatışmalara kaynaklık etmiştir. Günümüzde tüm İslam toplumunda olduğu gibi, Afganistan'daki birçok çatışmaların siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik etkenlerinin yanı sıra, yukarıda sözedilen dini çatışmaların da önemli bir etken teşkil ettiği rahatlıkla söylenebilir.

8.2. Afganistan'da Toplumsal Çatışma ve Mollaların Rolü

Afganistan tarih boyunca defalarca büyük imparatorluklarının saldırı ve işgaline uğramıştır. Bu toprakların tarihi hep savaş, kan dökme, yıkım, göç ve mahrumiyetlerle düğümlenmiştir. Buna rağmen kimi zamanlarda da ilim ve irfan merkezi olarak görülmüş, İbni Sina, Mevlana, Hacı Abdullah Ensari ve Cemalettin Afgani gibi nice ilim ve irfan şahsiyetlerin çıktığı yer olmuştur. Belh, Herat ve Kabil dönemin en eski medeniyet ve ilim ve ticaret merkezi olarak bilinmektedir.

Afganistan sahip olduğu jeopolitik ve stratejik konumuyla, sahip olduğu yeraltı zenginlikleriyle süper güçlerin rekabet meydanı haline gelmiştir. Bu

⁵⁷⁰ Karadaş, a.g.e., 2015, s. 124.

⁵⁷¹ Detaylı Bilgi için Bkz. Karadaş, a.g.e., 2015, s. 133-142.

zenginlikler ve önemli konum Afganistan için bir avantaj olması yerine çoğu zaman dezavantaj olmaktadır. Bir yandan süper güçler diğer yandan Afganistan'ın İran ve Pakistan gibi komşulara sahip olması Afganistan için ayrı bir baş ağrısıdır. Sözedildiği ülkeler kendi çıkarları ve Afganistan'a hâkim olmak için hertürlü yolu denemektedirler. Tarih boyunca Büyük İskender, İngilizler, Sovyet Birliği, Amerika ve komşuları tarafından defalarca saldırıya uğramış, kimi zaman bu saldırılar püskürtülmüş, kimi zaman kısa vadede ülke işgal edilmiştir. Ama Afganistanla yılmamış ve teslim olmamış, direnerek zorlu mücadelelerden sonra saldırganları savaş meydanında yenmiştir.

Süper güçler, özellikle de İngilizler bu topraklarda hüküm süremeyeceğini anlayınca çeşitli oyunlarla, bölge ülkelerinin işbirliğiyle yeni sınırlar çizmiştir. Bu sınırlar çok hesaplı ve planlı bir şekilde yapılmıştır. Öyle ki bu sınırlar çizildikten sonra sınırların her iki tarafında kalan halk hep çatışma, savaş ve rekabet içinde olmuş, asla barış ve huzura kavuşmamıştır. Bir ara İngilizlerin Hindistan'ı işgali döneminde Afganistan topraklarının bir kısmını sömürge altındaki Hindistan'a verilmiş, ardından da Pakistan adına Hindistan'ın büyük bir kısmını ayrı bir devlet olarak kurulmuştur. Böylelikle Afganistan'dan alıp Hindistan'a verilen bölge artık Pakistan sınırları içerisinde yer almıştır. Her ne kadar bu bölge belli süreli bir anlaşmayla⁵⁷² verildiyse de anlaşma zamanının çoktan dolmasına rağmen Pakistan şimdi bu bölgenin verilmesini inkâr etmektedir. Bu sınırlar öyle ustalıklarla İngilizler tarafından çizilmiştir ki aynı halkın kimi aile ve akrabaları Afganistan, kimi akraba ve yakınlar Pakistan tarafında kalmıştır. Bundan dolayı yıllardır iki ülke arasında ihtilaf ve savaşlara neden olmaktadır.

Aslında Afganistan'ın güçlü bir devlet haline gelmemesi için Pakistan her türlü imkânlar ve şartlardan yararlanarak bunu engellemeye çalışmaktadır. Pakistan için çok zayıf, karışık, dışa bağımlı ve başkaldıramayan bir Afganistan'ın olması oldukça istenilen bir durumdur. Bundan dolayı elinden gelen her çeşit yolu denemektedir.

Afganistan kozmopolitik ve muhtelif milletlerin bir arada yaşadığı bir ülke olduğu için farklı etnisiteleri kışkırtarak onları birbirine düşürmektedir. Bu işte

⁵⁷² Atilla Ömer, Pakistan'ın Doğuşundan Günümüze Afganistan-Pakistan İlişkileri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s. 11.

Pakistan tek başına olmayıp İran da büyük ölçüde bunu desteklemektedir. Çünkü İran'ın da Afganistan'la toprak sorunu ve su sorunu vardır. Afganistan'dan akarsular⁵⁷³ savaşlardan dolayı ülke içinde hiç kullanılmadan İran'a akmakta ve İran bu sular sayesinde ziraat ve elektrik üretimi yapmaktadır. Hâlbuki Afganistan elektriğini komşularından satın almaktadır. Ancak son yıllarda Afganistan bu suların yönetilmesi ve ülke içinde barajlar yaparak ziraat ve elektrik üretimine başlamıştır. Bu durum İran'ın itirazlarına ve hatta ciddi muhalefetlerine neden olmuştur. Öyle ki İran gibi Şii bir devlet Taliban gibi koyu Hanefi radikal gruplara yardım ederek bu barajların yıkılması ve patlatmasıçabasındadır. Taliban da ellerinden gelen her türlü tahribatı yapmaktadır. Öte yandan İran Afganistan'da bulunan %19 Şii kesime de her türlü desteği vermeye devam etmektedir.

Aslında Afganistan'daki savaş ve çatışmalarının temeli ekonomik ve siyasi olmasına rağmen bu iki neden dışındaki etkenler de mevcuttur. Bunlardan biri de dinidir. Daha doğrusu dini ihtilafları körükleyerek siyasi ve ekonomik çıkarlar amaçlanmaktadır. İşte bu amaçlara ulaşmak için her türlü etkenler kullanılmaktadır.

Afganistan'da yaşayan halk gelenek, din ve inançlarına çok bağlı olduğu için, inanç ve din sözkonusu olduğunda diğer değerler bir şey ifade etmemektedir. Din her şeyin üstündedir. Bunun önemini kavrayan İngilizler ve komşu ülkeleri artık halkı bu önem verdikleri inanç üzerinden vurmaya çalışmıştır. Nitekim dönemin Afganistan kralı Emanullah Han Avrupa seyahatinden döndükten sonra, modernleşme ve ilerleme için bir dizi reformları getirme girişiminde bulunmuştur. Bunlardan modern devlet sistemin kurulması, kızların okuması, kadınların çalışması, sanayi ve teknolojik çalışmaları başlamışken İngilizlerin kışkırtılmasıyla mollalar Emanullah' karşı çıkmış ve halkı ayaklanmaya teşvik ederek kralı devirmiş ve tüm modernleşme hareketleri durdurulmuştur.

Mollaların öneminin farkında olan Pakistan da yıllarca din eğitimi verilmek için büyük medreseler açmış ve Afgan gençleri din tahsili için akın akın Pakistan'a gidip bu medreselerde din tahsiline başlamıştır. Çok kısa sürede sayıları binlerce ve yüzlerce 'ye ulaşmıştır. Bu medreseler aynı zamanda Suudi Arabistan'ın maddi desteğini de sahip olmuş, burada öğretilen dersler tamamentalebeleri tek tip

⁵⁷³ Afganistan'ın akarsuları ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Ğubar, *a.g.e.* 1967, s. 31-45, Rahmeti, *a.g.e.* 1999, s. 51-73.

düşünmeye sevk etmiş, radikal ve şiddet yanlısı olarak yetişmiştir. Zamanla Pakistan medreselerinden mezun olan mollalar Afganistan'a gelip kendi medreselerini de açmıştır. Bunlar Afganistan sınırları içerisinde de Pakistan medreselerinin ders müfredatı ve düşüncelerini uygulamışlardır.

Pakistan'ın kuruluşundan bu yana Afganistan ile ilişkileri hep inişli çıkışlı olmuştur. Her iki ülke birbirlerinin muhalif gruplarını kendi topraklarında barındırmıştır. Afganistan'da Sovyetler Birliği'nin müttefiki olan komünist rejim yönetime geldiğinde, rejime muhalif olan mezhebi gruplar Pakistan'a sığınmıştır. Bu durum ise tam Ziyaulhakkın bir taraftan darbe ve diğer taraftan ise Zulfikar Ali Butonun idamından dolayı demokratik dünyanın baskısı altındayken gerçekleşmiştir. Aynı zamanda Ziyaulhak aşırı mezhepsel düşünceye sahip idi. Ziyaulhak Amerika ve Rusya arasındaki savaşta ABD'nin mecburiyetini kullanarak iki ülke arasında yardım kapısını açmakla üzerindeki baskıların azaltma fırsatından yararlanmayı amaçlamaktaydı ve aynı zamanda Afgan cihadının desteklemesi, Pakistan içerisinde de kendisinin meşruiyeti için önemliydi. Çünkü bu durumda hem ülkenin askeri ve istihbarat stratejilerinin uygulanması için önemli adımlar atar, hem de mezhebi parti ve grupların desteğini almış olur ve liberal rakiplerini de siyasetten uzaklaştıracaktır. Ziyaulhak Afganistan mücahitlerine tam destekle, Arap ülkeleri ve ABD'nin müttefiklerini teşvik ederek bu sürece katılmaları Pakistan'ın içinde de mezhepsel havanın baskın olmasını tetiklemiştir. Ona göre güçlü komşusu Hindistan'a karşı Pakistan'da tüm etnik dil ve ırksal ihtilaflara karşı tek birleştirici unsur İslam'dır. O askerin içinde mezhepsel ruhugüçleştirmeye çalışmıştır. Aynı zamanda toplumda mezhepçi grupların yayılması için daha çok fırsatlar yaratmaya çalışmıştır.⁵⁷⁴

Ziyaulhak'ın politikalarıyla Pakistan'ın dini medreselerin sayısı hızla artmış, bu medreseler Pakistan'ın laik eğitim sisteminde daha çok yardım ve desteğe sahip olmuştur. Bu medreselerin mezunlarına üniversiteye girme yolunun açılması ve belgelerinin de geçerliliği için düzenlemeler yapılmıştır. Üniversiteden sonra eğitim ve yargı kurumlarına girmelerine zemin hazırlanmıştır. Pakistan'ın Arap ülkeler ve özellikle de Arabistan ile ilişkilerinin gelişmesi bu ülkelerdeki mezhepçi grup ve kurumların dini medreselere mali yardım ve desteği akın etmiştir. Böylelikle hem

⁵⁷⁴ Mohiq, *a.g.e.*, s. 237.

Pakistan'ın zayıf ekonomisi yararlanmış hem de medreseler nicelik ve nitelik olarak giderek gelişmiştir. Sözkonusu medreselerin çoğu Deobandiliğe⁵⁷⁵ dayanmaktaydı.

Afganistan cihatçı partileri de aynı tip medreseler kurmaya çalışmışlardır. Pakistan'da muhacir olan birçok Afgan kendi çocuklarını bu medreselere gönderirdi. Afganistan'da Sovyetler Birliği ya da rejim ile mücahitler arasındaki savaşıardan dolayı eğitim sistemi ciddi zarar görmüş idi. Birçok aile çocuklarını din eğitimi için Pakistan'a göndermeye mecburdu. Eğitim masraflarına gücü yetmeyen çoğu aile bundan dolayı dini medreseleri en iyi fırsat sayardı. Bundan dolayı hem medreselerin hem de öğrencilerin sayısı giderek artmaktaydı. Afganistan cihadının başlangıcından 10 yıl sonra binlerce Afganistanlı ve Pakistanlı gençler bu medreselerden mezun olmuştur. Bu enerjik güç kendileri için bir kimlik oluşturma düşüncesinde olup belli rölle sahip olma arayışındaydılar.

Bu medreselerde modernlikten önceki ortam hâkim olup günümüz ve modern dünyanın yeni değerleri ile ilgili hiçbir bağlantıları yoktu. Medrese dışındaki ortamda şiddet ve savaşa meyilli cihadi ortam mevcut idi. Kâfirlere düşmanlık, varolan durumdan şikâyetçi ve İslami hükümetin kurulmasıyla ideal durumun müjdeleyici ortamı vardı.

Medreselerin dışında genellikle mücahit partiler tarafından yapılan propagandalar Afganistan cihadında Arap teşkilatlarının katılımını sağlamış ve bu iş medrese talebelerine daha da şans getirmiştir. Bu durum halk ve özellikle gençlerin bu medreselerden beklentilerini artırmıştır.

Birçoğu bir beklenti içinde olup, bu kadar gurbet hayatı yaşadıkları ve mücahitlere destek olduktan sonra sıkıntıları atlatılacak bir ortam oluşması ve iyi birgeleceğe dair umut kurarlardı. Komünist rejimin yıkılması ve mücahitlerin yönetime gelmesiyle beraber Afganistan'da iç savaş başlamıştır. Ülkenin bazı bölgeleri özellikle güneyde ve başkentte mücahitler ve Rusların savaşıandan daha kötü ortam oluşmuş ve herkesi isyan ettirmiştir. Ülke çapında mücahit hükümetinde halk şoke olmuş ve kendilerini hiç bir umudun olmadığı bir çıkmazda görmüştür.

⁵⁷⁵ Abdulaziz Selimi, *Afethayi Dindari ve Davetgeri*(Dindarlık ve Davetçiliğin Afatları), İntişarati Mustekbel, Tehran, 1377(h.ş), s. 133.

Kaos şiddetle yayılmıştır. Böyle bir durumda tanınmayan unsurlar tarafından ülkenin güneyinden Taliban adı altında yeni bir örgüt çıkmıştır. Bu örgütün mesajı, şeriatın uygulanması ve silahlı grupların hâkimiyetine son vermek, hükümetin tek elde olmasıdır. Bu örgüt Afganistan'ın kırsal ve geleneksel değerlere göre hareket etmekteydi.

Taliban kısa sürede değişik parti ve grupların merkezlerini ele geçirerek ülkenin büyük kısmına musallat olmuştur. Afganistan tarihinde ilk kez ülkenin idaresi kendini şeriatın tek temsilcisi ve yorumlayıcısı, halk adına karar verebilen tek yetkili olduklarını söyleyen bir grubun eline düşmüştür. Taliban bu ortamda medreselerde sadece bir hayal gibi olan dileklerin uygulama fırsatını bulmuşlardır. Ancak medreselerde hayal ettikleri şeylerin hiçbir mantıksalsistem ve yönetime uymamakta olduğunu farkına varmamışlardır.

Bu mollalar hem toplumla hem de yerli mollalarla çatışmaya başlamış sadece düşünce ve sözle sınırlı kalmayıp fiziki çatışmalara dönüşmüştür. Nitekim Taliban örgütünün oluşmasında Pakistan medreseleri merkezi rol oynamıştır. Aslında bu medreseler Suudilerin mali desteği ve Pakistan istihbaratının gözetimiyle faaliyetlerini yürütmüştür. Taliban saflarına bu medreselerden talebeler akın akın gelmekteydi. Aynı zaman cihat fetvası da bu medreselerde verilmiştir. Bu medreselerin sadece Afgan mezunları değil Pakistanlı ve Arap mezunları da Taliban saflarına koşmuştur. Pakistan istihbaratının yönlendirmesiyle bütün bunlar cereyan etmiştir. Nitekim Taliban hükümetini ilk tanıyan ülke de Pakistan ikincisi ise Suudi Arabistan olmuştur.

Taliban'ın hükümet anlayışı sadece güvenliğin sağlanması ve şeriat hükümlerinin uygulanmasına dayanıp, Afgan toplumunun ihtiyaçlarından yana hiçbir tarifleri yoktu. Yenidünya düzeninden habersiz, toplumun gelişmesi ve ilerlemesi için hiçbir plan ve projeleri bulunmamaktaydı.

Taliban modernlik öncesi geleneksel dünya bakışlarıyla milli devlet teriminden hiçbir şey bilmiyor, Ahlak prensipleri ve hukuk ilkeleri arasındaki farkı kavrayamıyor, Uluslararasıca kabul edilen konseylere inanmıyor ve kendilerini uluslararası normlara uymaya mecbur görmezlerdi. Taliban bu düşünceyle modern eğitimi ortadan kaldırmış, ordu ve polis teşkilatını yok etmiştir. Modern yargı

sistemini bir kenara bırakarak tüm görevleri cami imamları ve silahlı askerlerine devretmiştir.

Afganistan o yıllarda unutulmuş ülke olmuş ve kimse için bir önemi taşıymıyordu. Pakistan hariç, komşuları, Arap dünyası ve batı dünyasının hiçbiri için Afganistan'ın sınırları içinde olup bitenin bir önemi yoktu. Bu boşluğu Usame bin Ladin⁵⁷⁶ ve Eymen el Zevahiri'nin⁵⁷⁷ önderliğindeki uluslararası cihatçı örgütler altın fırsatı olarak görmüştür. Taliban da uluslararası örflere inanmamaktan ve Afganistan'ın unutulduğundan dolayı bu örgütlerle ilişki kurmayı kendi nüfuz ve güçlerinin artırması için bir fırsat görmüştür. Söz konusu uluslararası cihatçı örgütlerin liderleri ve Taliban liderleri ilişkilerinin gelişmesiyle Taliban'ın üst düzey kademelerdeki kişileri bu düşünceye vardılar ki bu ilişkilerle tüm dünyada bulunan Müslüman gençlerin geniş kitlesinin himayesini, Arap dünyasından Orta Asya'ya kadar alacaktır. Bundan dolayı Taliban, Afganistan'ı uluslararası cihatçı radikal örgütlerin sığınma yeri, eğitim merkezi ve toplanma noktası haline getirmiştir. Dünya, ancak dünya ticaret merkezindeki ikiz kulelerin vurulmasıyla bunun farkına varmıştır.

Geçmişte ve günümüzde kimi mollalar Afganistan'da toplumsal çatışmaya teşvik etmekte hatta kendileri de bizzat çatışmaları yönetmektedirler. Tüm mollaların toplumsal çatışmaya sebep olduklarının söylenmesi adil olmaya bilir. Çünkü öyle mollalar da vardır ki sayıları az da olsa tam ters her türlü şiddeti reddeder, daha çok birleşme ve bütünleşmeye sebep olmaktadır.

Afganistan'da Mollalar üç grup olarak değerlendirilebilir:

1. Bilgili, kaliteli, ılımlı ve ciddi mollalar:

Bu grup mollalar İlim ve emelleri, söz ve davranışlar aynı olup mükemmele yakın olmak için çabalamaktadır. Şeriatın sırları ve hikmetine vakıf olup içtihat ve dini konuların araştırılmasında ışık mesabesindedir. Bu mollalar halkın ve toplumun

⁵⁷⁶Usame bin Ladin 10 Mart 1957'de Suudi Arabistan'ın Riyad şehrinde doğmuş, 2 Mayıs 2011'de Pakistan'ın Abbottabad şehrinde öldürülmüş, çeşitli uluslararası kuruluşlar ve ülkeler tarafından terör örgütü olarak tanımlanan el-Kaide'nin kurucularından biri ve lideridir.

⁵⁷⁷Eymen el Zevahiri el-Kaide'nin ideoloğu olarak da biliniyor. El-Kaide'nin Pakistan'ın Abodabad kentinde 2 Mayıs'ta öldürülen lideri Usame Bin Ladin'in yerine örgütün iki numaralı ismi Eymen El Zevahiri getirildi. Tam adı Eymen Muhammed Rabi Eymen El Zevahiri olan yeni El Kaide lideri, 19 Haziran 1951'de Mısır'da doğmuştur.

derdini bilir ve iyileştirmesi için Kur'an'ı bir bütün olarak inceleyip dertler için derman ve sorunlar için uygun çözüm aramaktadır. Bu tip mollalar halkı karanlık ve umutsuzlukta gördüklerinde kendileri de rahat olamazlar. Onlara en iyi şekilde rehberlik ederek karanlıktan çıkarıp umut vermeye çalışmaktadır.⁵⁷⁸

Bu mollalar doğru dini algılamalara sahip olup, ilimlerine emel etmek için çok çabalamaktadırlar. Hislerisorunlar ile birleştirerek din ve dünyayı iyi tanımaya çalışmaktadırlar. Gerçek İslam'ı doğru okumaları, onları itidale sevk etmiştir. Din ve dünyayı temiz ve berrak bir gözlükle görüp, "Dünya'nın işine yaramayan din, ahiretin işine de yaramaz."⁵⁷⁹Sözünü çok iyi kavramışlardır. Bundan dolayı halkın din ve dünyasını iyileştirme çabasında olup, insanlığa hizmet ederek bu yolla Mevla'ya yaklaşma gayretindedirler. Onlar için "ilim" matbu yani izlenen değer, "makam" ise izleyenin değeridir.⁵⁸⁰ Bundan dolayı hiçbir zaman bilgisini, makam ve gücün eline vermez. Servet sahipleri ve devletin arkasında koşmaz. İlmi ve düşünce meşguliyetini herşeye tercih ederler. Bilgi ve düşünce lezzeti üstünde hiçbir lezzet tanımazlar. Kendilerine makam ve mevki sunulduğunda birden kendilerini kaybetmezler. Mevki ve makam göz ve kalplerini ele geçiremez. Çünkü onlar "Daha iyiyi daha kötü ile değiştirmek mi istiyorsunuz?"⁵⁸¹ Ayetin anlamını iyi kavramışlardır. Geçmişte büyük din âlimlerin hikaye ve efsanelerinde okuyoruz ki nice âlimler dünyayı ilimlerine karşı hiç sayarak dünyevi, devlet makamlarını bilerek ve isteyerek reddetmişlerdir. Bu mollalar konuştuklarında, her nekad katılmıyorsak bile anlıyoruz ki, bu söz yürekten ve iman sözüdür. Bunlar huzur içinde hizmet eder ve çevreyi bilgilendirir. İslam'dan algılamaları genelde olumlu ve itidalidir. Hep müjdeleyici(ümit verir) ve yapıcıdır. Asla şiddet ve nefreti yayanlardan değildir. Bundan dolayı makamları yükselmiş, saygınlıkları artmış ve çabaları ürün vermiştir. Devlet makamlarında görev almak yerine, halkahizmet etmişlerdir. Sesleri mihrap ve camide yankı bulmaktan önce, gönüllerde yankı bulur. Çünkü gönülden gelen söz gönlümüze oturur. Bu tip mollalar toplumumuzda mevcuttur. Onlar halk tarafından çok saygı görmektedirler. Bütün hayır işlerinde öncülük ederler. Radikalizm ve şiddeti reddederek halkı birlik ve beraberliğe teşvik etmektedirler.

⁵⁷⁸ Akbarşah Najib Abadi, *Ulema Der Ayine-i Kitab ve Sünnet(Kitap ve Sünnet aynasında Ulema)*, Neşri İhsan, Tehran, 1387 hş., s. 142.

⁵⁷⁹ Abdul Ahad Hadıf, *Peyam-i İtidal*, -Esnafi Ruhaniyet-, s. 39.

⁵⁸⁰ Abdul Ahad Hadıf, *Peyam-i İtidal*, -Esnafi Ruhaniyet-, s. 39-42.

⁵⁸¹ Bakara 61.

2. Derbarlı ve Makam Yanlısı Mollalar:

Bu mollalar makama gelmek için her türlü fırsattan faydalanmaktadır. Mevki ve makama ulaşmak için rahatlıkla ilim, bilgi ve dini sorumluluk değerlerini umursayamayabilirler. Onlar makam ve mevkiye düşkün, devlet erkanı ve servet sahiplerinin kapısına dikilmiştir. İlmi makam ve mevkiye ulaşmak için öğrenmiş, dini de bu yönde istismar etmiştir. İsim ve saygınlığını devlet yetkililerin davranışlarını ve verdikleri kararları meşrulaştırmaya adanmıştır. Genelde hükümdarların yanına yer alıp sürekli onların olduğu yerde kendilerini göstermekte, çoğu zaman dini vaaz ve nasihat ile halkı onların itaatine teşvik etmekte, karşılığında da maddi ve manevi yardımlar elde etmektedir. Nitekim onlar hakkında hadisi şerifte şöyle buyrulur: “En kötü âlim emirin kapısında olan, en iyi emir de halkın kapısında olanıdır.”⁵⁸² Bu tip mollaların olumlu tarafı ise artık dini şiddete başvuramazlar. Bundan dolayı devlet onlardan endişe duymamaktadır.

3. Radikal ve Şiddet Yanlısı olan Mollalar

Bu mollalar aldığı eğitim ve yaşadıkları çevreden etkilenecek dini konuları farklı anlama ve yorumlamaktadır. Dinden farklı algılama ve yorumlamaları zamanla bir düşünce ve zihniyete dönüşmüştür. Sadece düşüncede kalmamış uygulamaya geçildiğinde ciddi sorunlar ve çatışmaları meydana getirmektedir. Bu tip mollalar kendi düşünce tarzını başkalara da dayatmaktadır. Kendileri gibi düşünmeyenleri tekfir ederek hatta ölüm fetvasını vermektedir. Öyle ki insan, insan kerameti ve insan varlığı onlar için pek önemli değildir. Buna inanırlar ki insan dinin hizmetinde olup ve dine kurban edilir. Hâlbuki tam tersi dinin insan hizmetinde olduğunu hiç düşünmemiş ve düşünmesini küfür sanmıştır. Bu mollalar yaşadıkları toplum ve ortama zulüm eder ve saldırıda bulunurlar. Şiddet ve terör saçarlar. Halkın kılık kıyafet, özel hayat ve yaşayış biçimini kendileri belirlemekte ve herkesi ona uymaya zorlamaktadır. Kadınların eğitim alması ve çalışmasına karşıdır. Modern insan haklarını tanımamaktadırlar. Fen bilimlerine karşı olup sadece din ilimlerin öğrenilmesini yeterli bulmaktadır. Kendilerince dini değerler olarak tarif edilen hususların riayet edilmemesinde nasihat ve ıslah yöntemi yerine direk cezalandırma yöntemi uygulanmaktadır.

⁵⁸² http://tawaseen.com/?p=3600#_ftn2 Erişim Tarihi: 07.04.2019.

Bu tip mollalar genelde halkı korkutmakta, azap, ateş ve cehennemden bahsetmektedirler. Hiçbir zaman dinin güzellikleri ve müjdelerinden halka bahsetmezler. Hep dinden korkutur, azap, ceza ve tekfirden söz ederler. Bu mollalar Taliban, Daiş ve El-kaide gibi örgütlerin yayılmasına zemin oluşturmuştur.

8.3. Mollaları Toplumsal Çatışmaya Sevk Eden Etkenler

8.3.1. Zaman Değişimi

Zamanla doğrudan ilgili bir olgu olarak toplumsal değişim, dini-toplumsal çatışmada oldukça güçlü bir etkidir. Değişimin dışında bir toplumsal dünya düşünülemeyeceğine göre dini-toplumsal çatışma da, değişimle birlikte ele alınmak zorundadır. Toplumsal değişim, amacına, içeriğine, yönüne, hızına, yaygınlığına, aktörlerine, din ile etkileşimine, sonuçlarına vs. göre dini çatışmanın çıkmasını, sürmesini, sonlanmasını vs. etkiler. Denilebilir ki, dini-toplumsal çatışmalar, toplumsal değişimle çok yönlü bir determinasyon ilişkisine sahiptir. Toplumsal değişim, dini çatışmada etkili olduğu gibi çatışma da değişimde etkili olur.⁵⁸³

Afganistan'da son yıllarda zaman içinde toplumun yapısında köklü değişimler meydana gelmiştir. Geleneksel bir toplum olan Afganistan artık dış dünyaya açılmış, teknoloji sayesinde farklı bir dünya ile tanışmıştır. Avrupa ve Amerika'da farklı bir kültür ortamında yaşayan Afganlar ülkeye dönmüştür. Ülke içinde gerek eğitim, ekonomi, siyaset, kültür ve gündelik hayatta köklü değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimler karşısında mollalarve değişimi onaylayan veya hayata geçiren toplumsal gruplar arasında çatışma meydana gelmiştir. Aynı şekilde zaman, kuşak çatışmalarında da etkilidir. Kuşak çatışmalarında ise din önemli bir boyuttur. Mollalar ve yaşlı nesil, zaman içinde dinin belli bir yorumunu ve uygulama biçimini tercih ederken, yeni nesil, zamanın değişimiyle yeni yorumlarla dini inanç ve uygulamalara yönelmektedirler.

Mollalar, yeni neslin davranışlarını beğenmemekte, özellikle de gençleri "zamane çocukları" diye nitelemektedirler. "Zaman bozuldu" veya "zaman değişti" gibi sözlerle gençlerin davranışlarının, siyasi gidişatın kötüleştiği, ahlakın bozulduğu,

⁵⁸³ Okumuş, Din ve Toplumsal Çatışma, 2012, s. 109.

dindarlığın zayıfladığı gibi anlamları kastedilmektedir. Normal şartlarda her insan, zamanının çocuğudur; fakat buradaki ifadeler, yani zamane çocukları veya zamanın bozulması gibi kullanımlar, olumsuz anlamda olmaktan, önceki nesiller iyi görülürken, yeni nesil olumsuz görülmektedir. Yaşlı kuşak, yeni genç kuşaktaki değişimi olumsuz görür. Yaşlı nesil ve mollalar arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Daha doğrusu mollalar yaşlı nesil üzerinde oldukça geniş çaplı bir etkiye sahiptir. Birçok konuda onlar mollaların fikirlerine kayıtsız şartsız saygı duymakta ve kabul etmektedir. Yeni nesil ise duyduklarını günümüzdeki modern dünyada gördükleri ile kıyaslayarak değerlendirmektedir. Bundan dolayı özellikle mollalar toplumda eski ve yeni nesil arasında bir toplumsal çatışmaya neden olmaktadır.

8.3.2. Mekân Farklılığı

Dini-toplumsal çatışma etkenleri arasında coğrafya, iklim ve mekânın yeri de önemlidir. Coğrafya veya coğrafi çevre, başka bir ifadeyle fiziksel çevre, tabiatın insanlara sağladığı şartların tümüdür.⁵⁸⁴ Coğrafi şartların, yani doğal iklim, ısı, yer/arazi/mekân, engebeler, su dağılımı, su akımları, hayvanlar âlemi, bitkiler âlemi, tabii mevsim değişiklikleri, jeo-fizik süreçler, çekim olayları, fırtınalar, depremler, deniz akıntıları vs.'yi içine alan Sorokin⁵⁸⁵ coğrafi çevrenin, bazı durumlarda insanlara imkânlar verirken, bazı durumlarda sınırlama getirdikleri bilinmektedir.⁵⁸⁶

Konuya mekân sosyolojisi Urry⁵⁸⁷ perspektifinden bakmak istenirse, denilebilir ki mekân sosyal varlık alanını belirleyen önemli determinasyon ilkelerinden biridir. Toplumsal olay ve olguları zamandan ayrı düşünemeyeceğimiz gibi zamanla sıkı ilişkisi bulunan mekândan da ayrı bir feyiz: Toplumsal olay, olgu ve çatışmalarda mekân, arazi, başka bir ifadeyle toplumun ikamet yeri gerçekten de etkili olabilmektedir. Mekân, sosyal olay ve olguları belirlemede iki türlü rol oynar. Bunlardan biri, insanın, toplumsal grup veya toplumların mutlaka bir fiziki ve coğrafi çevrede yaşamak zorunluluğundan gelen çevre-mekân etkisi, diğeri ise insanın ve

⁵⁸⁴Dönmezer, *Sosyoloji*, 1990, s. 66.

⁵⁸⁵Sorokin, *a.g.e.*, 1994: c.1, s. 104.

⁵⁸⁶Tezcan, *a.g.e.*, 1991, s. 11; Giddens, *Sosyoloji*, 2000, s. 552.

⁵⁸⁷John Urry, *Mekanları Tüketmek*, Çev. Rahimi G. Ögdül, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999.

insan topluluklarının üzerinde yaşadıkları mekâna verdikleri anlam dolayısıyla ortaya çıkan determinasyon biçimidir.⁵⁸⁸

Belli bir kültürün insanları olarak mollaların, kendilerini yaşadıkları dönemin şartlarından soyutlamaları düşünülemez. Dolayısıyla mollaların din anlayışı kendi dönemlerinin hâkim paradigması çerçevesinde şekillenir. Bu çerçevenin dışına ancak müceddid veya reformist olarak adlandırılabilirler.⁵⁸⁹

Mollalar genellikle kırsal bölgelerde ve kapalı bir mekânda adeta toplumdan ayrı bir yerde yetişmişlerdir. Özellikle medrese eğitimi sırasında talebeler ailelerinden, sosyal gruplar ve toplumdan uzak dört duvar arasında eğitim görmüştür. Belli bir çevrenin etkisi altında büyümüş ve gelişmişlerdir. Belli bir çevre ve ortam dışına çıkmamış, farklı yerlere ve ortamlara girmemiştir. Örneğin yaşadığı çevrede kılık kıyafet tektiptir. Herkes sakal bırakır. Kadınlar dışarı çıkmaz, çıksa bile burka giyerek çıkar.

Bir medrese talebesi küçüklükten beri yaşadığı çevrede hep bu manzarayla karşılaşmıştır. Onun zihinde kadınlar burkasız düşünülemez. Hâlbuki büyük şehirlerde ve başka modern çevrelerde yaşayanlara burka çok tuhaf gelebilir. Böylelikle kırsal bölgelerde dünyaya gelen, orada belli çevrede hem fiziki olarak hem de düşünce olarak büyümüş ve molla olmuştur. Artık bu molla için alışılmayan bir ortam ve manzara tuhaf gelir ve onun değişmesi ve değiştirilmesi için harekete geçer. Karşı taraf da direnir ve böylelikle toplumda iki farklı kuşak arasında çatışma meydana gelebilir. Nitekim günümüzde mollalar genç kızların evden çıkmaları, okul ve çarşı-pazara gitmelerine karşı çıkmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşlar ve sosyal gruplar ise tam ters insan haklarını ileri sürerek böyle bir yasaklamanın kabul edilemez olduğunu dile getirmektedir. Mollalar yaşadıkları bölge ve etkinliklerine göre fiziklen de engel olmaktadır. Böylelikle farklı kesimler arasında toplumsal çatışmaya katkıda bulunmaktadır.

⁵⁸⁸ Arslantürk, *a.g.e.*, 1995, s. 36-38;

⁵⁸⁹ Vejdi Bilgin, *Fakih ve Toplum*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 41.

8.3.3. Ortadoksel ve Saf Din Anlayışı:

Dini ideolojiler, toplumda çatışma çıkmasında, toplumsal grupların karşı karşıya gelmesinde önemli etkenlerdir. Çoğu geleneksel İslam mezhepleri, Sünni ve Şii, birden fazla din anlayışı olmadığına ısrar edip tek bir din anlayışının olduğunu savunmaktadır. Var olan bu tek din anlayışı da onların anladığı din anlayışı ile özetlenmiştir. Mollalar bu zihniyet ile her şeyi siyah beyaz görmekte, din anlayışı alanında gri rengini tanımamaktadır. Beyaz tarafta, dinin doğru anlayışını, bütün iyilikler ve faziletlerin birleştiğini görmektedir. Ona yönelmekle bütün saadet ve başarıya ulaşılacağına inanılır. Siyah tarafta ise, yanlış din anlayışı, bütün kötülükler ve rezillikleri görmektedir. Ona yönelmek bütün kötülük ve günahların kaynağı olduğuna inanılmaktadır.

Mezhebi öğrenime giren bir medrese talebesi önce genel bir bakışla hepsine siyah sıfatını koyar ve sadece Müslümanları beyaz safında görür. İkinci bakışla sadece kendi itikadicemaat ya grubunu örneğin; Eşari, Selefi ve İsnâaşeri gibileri beyaz dairenin içinde görmektedir. Geri kalan tüm Müslümanları dışlayıp siyah daireye sokmaktadır.

Üçüncü bakışta, kendi grubu içinde daha beyazı takip ederek bellidüşünce ve okulun bu beyazlığın merkezinde olduğunu sanıp ve diğerleri saf olmayan ve bulaşmış olduğunu düşünmektedir. Örneğin onlara göre Pakistan'da Müslümanlar iyidir, Hindular, Hristiyanlar vs. Hepsi kötüdür. Müslümanlar arasında Sünniler iyidir. Şiiiler, Ebbaziler, Ahmediler, Zeydiler vs. hepsi kötüdür. Sünniler arasında Deobandiler iyidir. Deobandiler arasında örneğin Mevlevi Tahir Pencşiri'nin takipçileri iyidir ve geri kalanlar yanlış çizgidedir. Bu süreci birçok gruplarda da görebilmek mümkündür.⁵⁹⁰ Böyle ortadoksel ve saf din anlayışla hem grup dışı ve hem de grup içi çatışmalar ortaya çıkmıştır.

8.3.4. Dünya ve Ahiret Saadeti Garantisi

Dinin ortaya çıkması hedefinin ne olduğu ve takipçilerin hayatında ne gibi işlevler görmeleritartışma konusu olmuştur. Ama 20.yüzyıl'da bazı ideolojiler mesela komünizm, halka insanların bütün sıkıntılarına son vermeyi, zulüm ve

⁵⁹⁰ Mohiq, *a.g.e.*, s. 264.

sıkıntının olmadığı bir dünya yaratmaya vadetmiştir.⁵⁹¹ Müslüman liderler ve ideolojileri de onlara rekabet olarak İslam'ın bütün geri kalmışlığa, yoksulluğa toplumsal mahrumiyet, sanayi sorunları, ilmi eksikliklere son verebileceğini iddia etmiştir. Buna ilaveten cennet gibi bir dünya yaratacaklarını söylemiştir. Belki de bundan daha iyi bir durum ahireti de garantileyecekleridir. Dinden bu tür kapsamlı anlayış onu büyük bir hacimli ideolojiye dönüştürmüştür. Dinden beklentileri yükseltmiş, bilim ve insan tecrübelerin önemini azaltmış, akli düşüncüyü zayıflatmış, arzu ve hevesliği güçlendirmiştir. Bu yoldan radikal gruplara İslam toplumlarında daha fazla muhatap bulma fırsatı doğmuştur. Radikal gruplar militanlarına cenneti vaat ederek onları silahlı çatışmalara sürüklemiştir. Kimi medreselerde talebelere dünyadaki hayatın geçici olduğu, "dünya mümininzindanı, kâfirin de cennetidir."⁵⁹² Hadisini referans göstererek onların biran önce asıl hayatı garantilemeleri gerektiğini ısrarla dile getirmektedir.

Bir yandan Müslümanlara karşı gayri Müslimlerin yaptığı zulüm ve haksızlıklar hatırlatılırken buna karşı mücadele etmenin dini bir görev olduğu bu yolda ölürse cennete gireceği söylenerek, onlar silahlı çatışmalara teşvik edilmiştir. Hatta bazen de Müslüman gruplar içinde bir birlerinin dinden çıkma suçlamasıyla öldürülmelerine fetva verilmektedir.

Nitekim son yıllarda Afganistan'da canlı bomba ve intihar saldırılarının oldukça can aldığını görmekteyiz. İntihar eden kişi cennete gireceğini düşünerek kendi canına kıymaktadır. Sadece kendi canına değil, birçok Müslümanın canına da kıymaktadır. Hâlbuki Kur'an-i Kerim'de "Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur." Şüphesiz peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler. Ama bundan sonra da onların çoğu yeryüzünde taşkınlık göstermektedirler."⁵⁹³ Yine bir mümini öldüren ebediyen cehennemde kalır." Yine "Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet etmiş ve

⁵⁹¹ Mohiq, *a.g.e.*, s. 265.

⁵⁹² Müslim, zühd 1., Tirmizî, zühd 16; İbni mâce, zühd 3.

⁵⁹³ Maide 32.

onun için büyük bir azap hazırlamıştır."⁵⁹⁴ Şeklinde açık ayetler mevcuttur. Buna rağmen radikal mollalar kendince önce diğer Müslüman grupları dinden çıkarmakta, sonra da öldürme fetvalarını vermektedirler. Özellikle günümüz Afganistan'da canlı örnekleri Taliban'ın mücahit gruplara karşı fetva ve eylemlerini örnek vermek mümkündür.

8.3.5. Müslüman Toplamlarının Mahrumiyetlerinin Bilinmesi

Eskilerde iletişim araçlarının yokluğu ya da azlığı, her toplum ve ortamın kendi yerel dünyasında yaşanmasına sebep olmuştu. Bir bölgenin şartları diğerlerine pek yayılmazdı. Toplamlar her nekader siyasi olarak tek imparatorluk ya da siyasi sistemin egemenliği altında yaşasa da her bölgenin yerel şartları kendine özel renk ve kokuya sahip idi. Bilgi patlaması olarak bilinen yeniçağ ve şuan sanal çağda giderek yayılmaktadır. Bu çağın sonuçlarından biri de kötü haberlerin rahatlıkla her yere yayılmasıdır. Dünyanın bir ucunda Müslümanlar için acı ve kederli bir ortam oluştuğunda, bunun haberi hızlıca diğerlerinin kulağına de gitmektedir. Halkı ve özellikle Müslüman gençleri tahrik etmek isteyen partiler, zihinlerin kışkırtmasında kolaylıkla malzeme bulabilmekteler. Mesela Filistin'deki kötü şartların aktarılmasında bazen de abartma yapmaları ya da Burma'daki Müslümanların durumu, Müslüman gençlerin zihinlerinin kin ve nefretle dolması için önemli argümandır. Onların radikal gruplara katılımlarının zeminini oluşturur. Örneğin ABD'de Kuran-i Kerim'e hakaret edene karşı tepki olarak, Afganistan'da cuma namazında gençler molla tarafından tahrik edilmiş, Birleşmiş Milletler Mezar-i Şerif ofisine saldırarak 15 Afgan vatandaşın ölmesine sebep olmuştur. Bunun gibi birçok örnekleri mevcuttur.

8.3.6. Batı ve Müttefiklerini Suçlu Görme

20.yy sömürü günlerinden bu yana Müslümanların zihninde batının saldırgan, düşman ve kötülük gibi imajı oluşmuştur. Sömürge dönemi bittiğinde özellikle ikinci dünya savaşından sonra yeni şartlar oluşmuştur. Eski fikirlerin etkisi ve izleri hala da bu toplumların ruhunda kalmıştır. Bu ortamda soğuk savaş sırasında sol grupların batıya karşı yaptıkları propagandaları bu izlerin derinlemesine neden olmuştur. Şuan

⁵⁹⁴ Nisa, 4/93.

Müslümanların çoğu batıyı kötülükler, zulüm, fesat vs. rezilliklerin sembolü olarak görmekte ve onun iktidarını kendi din ve medeni kimliklerine karşı tehdit olarak saymaktadır. Gerçi daha ılımlı bakışa sahip gruplar da mevcuttur. Onlar medeniyetlerin diyalogunu, kültürlerin birbirine girmesini ve dünya ile yapıcı ilişki kurmayı istemektedir. Ama düşmanlık taslayan grupların sesi kitleler arasında daha güçlüdür. Genel zihniyet de bunun kabulü için daha da uygundur. Anlaşılan o ki çoğu batı siyasetçileri ya bu konudan habersizdir ya da bu zihniyetin değişmesine önem vermezler. Batı ve ABD'nin İsrail'e destek vermesi ya da Irak'a saldırması ve benzeri gibi durumlar, bu düşmanca bakışı yaymak isteyenlere güçlü argümandır. Böylelikle Müslüman gençler din ve kimliklerinin batının acımasız saldırısına maruz kaldığını düşünerek ona karşı mücadele ve savaş meydanına girmeleri gerektiğini düşünmektedirler. Bu psikoloji onların radikallaşmalarına zemin oluşturmaktadır.

8.3.7. Toplum Hakkında İdeolojik Yargıda Bulunma

Toplumda geleneksel zihniyet hâkim iken, toplum hakkında olumsuz bakış ve önyargı pek yaygın değildi. İslam toplumları özellikle büyük şehirler yeni sorunlarla tanışmış ve yeni medeniyetin değerlerini biraz da olsa benimsemiştir. Bu konu az çok sömürü ile düğümlenmiştir. Sol ya da İslami kurtuluş ideolojileri sahaya inmiştir. Çok yayılan konulardan biri de toplum hakkında ön yargıdır. Sol partiler toplumu burjuva, küçük burjuva ve işçiler olarak bölerek sadece işçileri toplumun sağlam değerler kaynağı olarak tanıtmıştır. Diğer sınıfları fasit sayarak toplumda var olan değerlerin çoğunu burjuva sınıfının menfaatinin koruyucusu olduğunu söylemişlerdir. Ona karşı muhalefet ve düşmanlık zihniyetini yaymışlar.⁵⁹⁵

İslami partiler de bu konuya dayanarak sol partilere rekabet etme ve mücadele için kendi ideolojik usullerine göre toplum hakkında yargıda bulunmaya başlamışlardır. En sert yargı da Seyit Kutup'a aittir. O meşhur kitabı olan “Mealim fil Tarik” adlı kitabında şu anki Müslüman toplumunu cahiliye toplumu ve İslam dışı olarak zikretmiştir.⁵⁹⁶ Bu sert görüş ve pozisyon daha sonra bazı radikal İslami akımların zihniyetine intikal etmiştir. Örneğin el-cihat ve el-Kaide ve en son Daiş'e

⁵⁹⁵ Mohiq, *a.g.e.*, s. 267.

intikaletmiştir. Bunların tümü Müslüman gençleri topluma karşı olmayı sevk etmektedir. Özellikle fakir ailelere mensup olan ve mahrumiyetten sıkıntı çeken gençler, Tamamen kirli bir ortamda olduklarını hissedip, kötülüklerin kuşatmasında olduklarını düşünüp onlarla savaşması gerektiğini düşünmektedirler.

8.3.8. Eski Geleneklere Karşı Çıkma

Mollalar toplumun gelenek ve göreneklerin koruması ve yaşatmasına devam ettirmesi veya terk edilmesi gerektiğini kendileri belirlemektedir. Hatta bazı durumlarda geleneklere karşı çıkmaktadırlar. Örneğin Afganistan’da yeni yılbaşı olarak Nevruz⁵⁹⁷ bayramına şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Nevruz bayramını kâfîlerin bayramı olarak niteleyerek kutlamasının günah ve haram olduğunu savunmaktadırlar. Onlara göre Müslümanların ancak Ramazan ve Kurban bayramlarının kutlamaları gerektiğini bunun dışında başka bayramların kutlanması İslam’a ve dine karşı olup kâfirlere bezemektir. Kâfirlere benzeyenler de kâfir olur. Hatta Nevruz bayramının haram olduğu konusunda kitaplar yazmaktadırlar. Ancak kitaplarına baktığımızda ise getirdikleri ayetler alakasız ve kendilerince yorumlarla böyle bir hükme varmışlardır. Örneğin; Müftü Bereketullah Muhlis Gorbendi’nin “Şeriat Açısından Nevruzun Kutlanması”⁵⁹⁸ adlı kitabını incelediğimizde, her hangi bilimsel yöntem kullanmadan ve tarihi referanslar vermeden Nevruz’un Afganların bayramı olmadığını diler getirmiştir. Delil olarak de, “eğer böyle bir şey olsaydı İmam Taberi, İbn Hazm, Mesudi, İbn Helkan gibi büyük İslam tarihçileri Nevruz’u İranlıların Bayramı olarak yazmıştır.” Diye delil göstermiştir.

Ancak tarihe baktığımızda eskiden İran ve Afganistan diye bir ülkenin olmadığını görebiliriz. İran, Afganistan ve Türkistan diye adlandırılan günümüz Türk

⁵⁹⁷ Bahar’ın gelişini simgeleyen Nevruz bayramı İran, Afganistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan Azerbaycan ve birçok ülkede büyük bir coşku ile kutlanmaktadır. Nevruz geleneğinin tarihin en son Buzul Çağı’nın bitmesinden hemen önceki günlere yani 15.000 yıl öncesine dayanır. Efsanevi Pers Kralı Cemşid, Indo-Iranlıların avcılıktan hayvancılığa ve yerleşik yaşama geçişini simgeler. O çağlarda mevsimler insanoğlunun hayatında günümüzdekinden daha yaşamsal bir önem taşıyordu ve yaşamla alakalı her şey dört mevsim ile çok yakından ilgiliydi. Zor geçmiş bir kıştan sonra gelen bahar, tabiat ananın çiçekler, yeşillenen bitkiler uykusundan uyanması ve ineklerin yavru olması, insanoğlu için büyük bir fırsat ve bolluğun canlanması demektir. İşte böyle bir dönemde bu Nevruz kutlamalarını başlatan Kral Cemşid olduğu söylenir.

⁵⁹⁸ Muftı Barakatullah Muhlis Gorbendi, Teclili Nevruz ez Nigah-i Şeriat, İntişarati Khawar, 1397 h.c., ss.19-50.

devletlerinden oluşan Horasan olarak anılan çok geniş bir coğrafya vardı. Birçok farklı millet ve kültür Nevruz'u yılbaşı olarak kutlaya gelmiştir. İkinci olarak Nevruzun kutlamasının Kur'an açısından haram olduğunu iddia ederek Kur'an'dan Ayetler getirmiştir. Bu ayetlere baktığımızda yine açıkça Nevruz'un haram olduğunu görmemekteyiz. Mesela; "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim. Kim aklıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."⁵⁹⁹, "Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."⁶⁰⁰, "Sen onların dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da senden asla memnun kalmayacaklardır. De ki: "Asıl doğru yol ancak Allah'ın yoludur." Eğer sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyarsan, bilesin ki artık Allah sana ne dost ne de yardımcı olacaktır."⁶⁰¹, aynı şekilde Ali İmran 105, Hud 113. Ve benzeri ayetleri getirerek Nevruz'un haram olduğunu bu ayetlerden çıkarmıştır. Yine bu Nevruz yılbaşı kutlamalarına katılan Müslümanları kâfirlere benzetilerek onlardan olduklarını ileri sürmüştür.⁶⁰²

Ancak günümüzde Afganistan'da Nevruz bir geleneksel bayram olarak tabiatın yeşillenmesi, yeni hicri şemsi yılının ilk günü olarak kutlanmaktadır. Bugün de halk yeni ya da temiz elbiseler giyerek dağlara, tepelere ve ovalara gitmektedirler. "heft sin" adında yediçeşit meyveden aşure gibi bir yiyecek hazırlanmakta ve "Simelek-Sümelek-Semenek"⁶⁰³ adında buğdaydan özel yemek yapılır,güreş tutulur,

⁵⁹⁹ Maide 3.

⁶⁰⁰ Maide 51.

⁶⁰¹ Bakara 120.

⁶⁰² Gorbani, a.g.e., s. 20.

⁶⁰³ Sümelek kelimesi aslında Farsça bir kelimedir. Aslı Simelektir, anlamı ise otuz melek demektir. Sümelek yapımında öncelikle buğday yıkanır ve temizlenir. Temiz bir keten bezin üzerine serilip çimlendirilir. Çimlenen buğdayın kökünden özü çıkarılır ve buğday sırası elde edilir. Kadınlar imece usulü bir araya gelerek sümelek yapımına başlarlar. Sümeleğin şişme süresi yaklaşık olarak 10-12 saattir. Kutsal yiyecek olduğuna inanılan sümeleğin ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli rivayetler var. Bir rivayete göre, bibi Fatıma (Fatıma Hanımefendi), ilkbahar döneminde evinde yiyecek bulamayınca aç kalan ikiz çocukları Hasan ve Hüseyin'i doyurmak için evinde bulduğu çimlenmiş buğdayı alır ve su koyarak kaynatır. Çocuklarına kazanın içinde bir şeyler olduğuna inandırmak ve kaynadığında ses çıkarması için ise kazana bir avuç taş atar. Kendisi ise gece geç vakte kadar yemek bekleyerek aklıktan yorulan çocuklarını uyutmak isterken, kendisi de uyuyakalır. Uyandığından ise artık sabah olmuş ve içine çimlenmiş buğdayı attığı kazanın içinden ise bir güzel ve tatlı kokular gelmiş. Gece gökten inen 30 melek ise sabaha kadar kazanı karıştırmış ve ortaya sümelek çıkmış. Bu nedenle yemeğe Farsçada 30 melek anlamına gelen "simelek" adı verilmiş.

oğlak oyunları oynanır, dağlar ve ovalara tabiatın izlemesi için çıkılmaktadır. Mollalar ise bu konuda halk ile ciddi çatışmadadır. Her ne kadar mollalar insanları yasaklarsa da, halk büyük ölçüde bu konuda mollaları dinlememektedir. Bu bayram devlet tarafından da ihtişamlı bir şekilde kutlanmaktadır.

Özellikle Pakistan’da eğitim gören mollalar ve Selefiler bidat olduğunu ileri sürerek Nevruz kutlamalarına şiddetle karşı çıkmaktadır. Halk ise tüm muhalefetlere rağmen coşkuyla kutlanmaya devam etmektedir. Yerli mollalar ise Pakistan’da eğitim gören mollalar ve Selefiler kadar Nevruz’a karşı çıkmamaktadır. Bu bayram aynı zamanda çiftçi bayramı olarak da kutlanmaktadır.

8.3.9. Sorumluluk Hissi

Toplumu bozulmuş olarak görmek ve ona karşı şiddetli ön yargının olması, gençleri bu iki seçeneğin arasından birinin seçmesine karşı karşıya bırakmıştır. Ya muhalefetten vazgeçip gördüklerine teslim olma ya da varolan durumun değişmesi için sahaya inmeleri gerekmektedir.

Değişim yaratmak ve ideal dünya oluşturmak aslında Marxist iddialarındandır. Marx’tan nakledilen meşhur cümle "Filozoflar yalnızca dünyayı farklı yorumladılar, asılolan onu değiştirmektir."⁶⁰⁴ 20. Yayı’da sol akımlar ve İslami gruplar arasında İslam toplumlarında çekişmeli rekabet meydana gelmiştir. Her biri bu ülkelerin sömürge ve geri kalmışlıktan kurtulması için daha iyi planlarının olduğunu iddia etmişlerdir. Sömürge döneminden kalan yaraları daha iyi tedavi edebileceklerini söylemişlerdir. Dünyanın değişim düşüncesi bazı İslami cemaatlere da ulaşmıştır. Onlar da mesajlarının bir kısmını bu düşünce ile doldurmuşlardır. Onlara göre şuanki durumun değişmesi için, Müslüman gençlerin dini sorumluluğu vardır. Eğer komünistlerin değişimden kasıtları dünyanın burjuvaziden kurtulması ve işçi haklarının alınması ise, İslami partiler bu değişime varan sosyal ve kültürel sorunların giderilmesi için asri saadet ideallerine göre toplum yaratma iddiasında bulunarak, ona göre yorumlamışlardır.

Nevruz bayramlarında Simelek yapılır ve herkese dağıtılır. Kaynak: [Sümelek etkinliğimizi dualarımızla sonlandırdık.](#)

⁶⁰⁴ <http://www.teorivepolitika.net/index.php/arsiv/item/20-dunyayi-degistirmek-praxisten-uretime>
Erişim Tarihi: 23.06.2019

Mollalar toplumu düzeltme için kendilerini sorumlu olarak görmektedir. Onlara göre toplumu düzeltmedikleri durumda başkalarının yaptıklarından da kendilerinin sorumlu tutulacağını düşünmektedir. Bundan dolayı ahirette sorumluluktan kurtulması için kendi elleriyle bu dünyadaki durumun düzeltilmesi için gerektiğinde güç kullanmaktadırlar. Bu güç kullanma toplumda çoğu zaman tepki ve çatışmaya neden olmaktadır. Hâlbuki Peygamberler toplumun düzeltilmesinde asla şiddet ve savaşı çözüm olarak görmemiştir. Eğer son çare olarak bir savaşa girişilmişse de bu belli şartlar altında olmuş ve karşı taraftan dayatılmıştır.⁶⁰⁵

Özet olarak, mollalar dünyanın bugünkü halinden şikâyetçi olup bu durumun değiştirmesinde kendilerini sorumlu olarak görmektedirler. Toplumda kendilerince gördükleri bozulmaların değiştirilmesi için çalışmaktadırlar. Bu durum onlar gibi düşünmeyenlerin tepkisi ve direnişine sebep olmakta ve toplumda ciddi çatışmaları meydana getirmektedir.

8.3.10. Arzularının Gerçekleşmesi İçin Güç Kullanmaya Yönelmek

Sıkıntılar, fesat, mahrumiyet, adaletsizlik, geri kalmışlık ve benzeri sorunlardan sıkıntı çekenlerin hepsi, başlangıçta güç kullanmayı çözüm olarak görmemiştir. Ama durumun değişmesi için şartların zorluğu, karşı çıkmaları ve bu karşı çıkmaların bazıları da tarihi, kültürel ve toplumsal yapıların köklerine dayanmaktadır. Temel ve köklü çabalar daha yavaş ve zaman alıcı olduğu için, kimi genç kesimler ve bazen de orta yaş mezhebi savunucuları daha kısa yolu tercih etmeye sevk etmiştir.

Onlara göre iktidarı ele geçirmek için çaba göstermek, organize bir şekilde çalışmak ve modern yöntemleri kullanarak bu sıkıntılara galip gelinebilir. Hatta bazılarının göre eğer istedikleri hükümeti getiremezlerse bile en azından elinden geldiği kadar ve yapabileceği kadar kötülüklerin önü alınmalı, mezhebi değerlere aykırı şeylerin yayılması engellenmelidir. Bu tür düşünceler radikal mollalar tarafından gençler arasında yayılmaktadır. Onlara göre bu iş nasihat ve öğüt yolu ile olmayıp kısa zamanda ve köklü olarak zor kullanmakla mümkün olmaktadır. Çünkü

⁶⁰⁵ Süleyman Molla, İslam ve Nefi Khoşunet ve İfratgerayi (İslam'ın Şiddet ve fondamintalizmi reddetmesi), Neşri İhsan, Tahran, 1391 h.c, s.188.

bu şekilde topluma hâkim olup istediği tarzda kurallar uygulanabilir. Bir durumun değişmesi için zor kullanmak çoğu zaman çözüm yerine yeni sorunlar ve çatışmaları da beraberinde getirebilir.

8.3.11. Toplumda İşlenen Suçlar

Suçun bizzat kendisi toplumsal yapıda dini çatışmaya yol açabileceği gibi, suça verilen cezaların toplumu ikna etmemesi durumu da dini çatışmaya neden olabilir. Afganistan'da güvenlik sorunun olması ülkenin suç ve suçlular için bir yuva haline gelmesine zemin oluşturmuştur. Uzun yıllar süren savaş ve iç çatışmalar, hukuk sistemini neredeyse yok etmiştir. Adam öldürmek, kaçakçılık, yolsuzluk, adam kaçırmak, zorbalık, tehdit vs. gibi suçlar çok rahat bir şekilde işlenmekte ve çoğu zaman hukuk ve yargı ile karşılaşmamaktadır. Karşılaşırsa bile hukuk ve yargı sistemindeki yolsuzluklar ciddi anlamda adaletin gerçekleşmesini engellemektedir.

Çok ciddi bir suçlu, rüşvet karşılığında suç işlemeye devam etmektedir. Bunun yanında Afganistan hukuk ve yargı sistemi şeriat hükümlerine dayanmaktadır. Yani bir katil, hırsız, yol kesen vs. gibi suçlulara şeriata göre ceza verilmelidir. Ancak son yıllarda madeni kanunun uygulanmadığı gibi şeriat hükümleri de uygulanmamakta ya da ağır bir suça hafif bir ceza verilmektedir.

Suçta verilen cezalar mollaları ikna etmediği için, mollalar, suçluya karşı kendi bildik yöntemleriyle harekete geçmektedirler. Örneğin; devletin mahkemelerinde bir cinayet davası aylar sürer ve çoğu zaman gereken ceza verilmezken, mollaların hâkim olduğu yerlerde kısasa kısas hükmü uygulanmaktadır. Yinedevletin hâkimiyetindekibölgelerde,bir hırsız aynı şekilde öncelikle rüşvet karşılığında beraat alır, olmazsa en azından oldukça hafif bir ceza ile kurtulabilmektedir.

Mollalar ise bu duruma itiraz edip şeriatın uygulanması gerektiğini ve hatta gelecekte işlenmesi muhtemel diğer suçların işlenmemesi için oldukça caydırıcı olduğunu savunmaktadır. Çoğu zaman halk bu konuda mollaları desteklemektedir. Ama bazen de adaletin gerçekleşmesi adı altında yargılamadan infaz olma ihtimalleri de vardır. Devlet ve yargı sistemi görevini iyi bir şekilde yerine getirmediğinden dolayı mollalar da kendi bildik yöntemlerle suçlulara ceza vermeye kalkışmaktadır.

Verilen cezalar kimi zaman etraflıca araştırılmadan ve taraflara eşit savunma fırsatı verilmeden uygulandığı için adaletli olmaya bilir. Bu da toplumda bir tepki ve çatışmaya neden olabilir.

8.3.12. Çözüm Yolu Olarak Şeriatın Uygulanması

Son yırım yüzyılda mollalar ve radikal gruplar tarafından İslam toplumlarında bütün sorunların kaynağı dinden sapma ve şeriatı uzaklaştırmaktan kaynaklandığı teorisi şiddetle yayılmıştır. Onlara göre bütün ekonomik, ilmi, kültürel, sanayi, siyasi ve etniksel sorunların çözümü dine yönelişte mevcuttur. Dine dönüş, onlar açısından ferdi ya da bireysel olarak tövbe ve ıslah çerçevesinde yeterli olmayıp, toplu halde olması gerekmektedir. Toplu halı da ancak şeriatın kanun olarak tanınması ve asri saadette olduğu gibi tıpatıp eksiksiz olarak uygulanmalıdır. Müslümanların şeriata olan saygılarından bazıları şeriati dinin müradifi olarak görmektedir. Hatta şeri kanunların uzmanları bile aykırı görüş belirtmemektedir. Hâlbuki çoğu şeriat uzmanları bilir ki Kur'an ve sünnette gelen hükümler oldukça sınırlı olup ve günümüzün karışık yaşamın hepsini kapsamamaktadır. Şeriatın uygulanma bahsi günümüzde radikal gruplar tarafından siyasi muhaliflerine vuracak bir darbe şekline dönüşmüştür. Bu darbenin daha da etkili olması için, mollalar halkı kışkırtıp onların hassasiyetlerini uyandırmaya çalışmaktadır. Hatta seçimlerde bu konu dine vefa sembolü olarak gösterilerek, muhalif olanları dinden sapmış olarak tanıtılmaktadır.

8.3.13. Eğitim Eksikliği

Genel olarak toplumsal olay ve olgularda temel belirleyici etkenlerden biri olan eğitim, toplumun, grubun, çatışan tarafların eğitim düzeylerine göre din-toplumsal değişimde de güçlü bir etken olarak rol oynayabilir. Eğitimin düzeyi, dini boyutu, din eğitiminin düzeyi, içeriği vs. çatışmada oldukça etkili roller oynamıştır. Afganistan'ın en önemli eksikliklerinden biri eğitimsizliktir. Okuma yazma oranı oldukça düşük olan ülkede, resmi kaynaklara göre, okula gitmesi gereken 3.7 milyon öğrenci farklı nedenlerden dolayı okula gidememektedir.⁶⁰⁶ Modern eğitimin yanı sıra din eğitiminde de çok ciddi sıkıntılar ve eksiklikler vardır. Asırlar geçmiş, hala eski metinlerle sınırlı kalan bir din eğitimi

⁶⁰⁶ Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı Mart 2019 Raporu.

mevcuttur. Her medresenin kendine göre bir eğitim müfredatı vardır. Çok kısa bir zaman diliminde talebeler molla olarak akın akın mezun olmaktadır. Dini konular ve özellikle fıkıh meseleleri hakkında ihtisaslaşmanın olmaması ve dini bilgini eksikliği ve yanlış anlaşılmasından kaynaklanan farklı anlamlar ve hükümler ortaya çıkmakta vefetva kargaşası yaşanmaktadır. Çünkü şuana kadar belli bir fetva merkezi yoktu. Bundan dolayı çoğu zaman hem mollaların kendi içinde, hem de mollalar ve toplum arasında bir çatışma meydana gelmekte, hatta sadece düşünce olarak kalmayıp eyleme geçip bazı durumlarda fiziki çatışmalara neden olmaktadır.

Kur'an'ı bir bütün olarak ele almadan, ayetleri bir önceki ve bir sonraki ayet ile ilişkilendirmeden, cımbızlama yöntemiyle bir ayetin zahiri anlamından hareketle, olay ve olgulara ona göre yaklaşmakta ve böylecebirçok çatışma ve kargaşaların kaynağı bilgi eksiklinden kaynaklanmaktadır.

8.3.14. Ekonomik Çıkar

Afganistan'da dini otorite olan mollalar için ekonomi önemlidir. Kendi hayatını sürdürmesi, talebelerin yetişmesi ve daha fazla etkin olabilmek için mali kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde din adamları yani mollaları ve cami imamları devlettenmaaş almamakta geçimlerini sağlamak için halktan ekonomik destek almaktadırlar. Cami imamları belli bir ücret karşılığında cemaatle alışıarak imamlık görevine başlar. Diğer mollalar ise halktan gelen farklı gelirlerle hayatını sürdürmektedir. Bu gelirler; hatim indirmelerde ve cenazelerde dağıtılan para, nikâh kıyma ücreti, zekât, sadaka, fitır, kurbanlık derisi, ekinlerden molların payı, vs. gelirlerden ibarettir.

Sosyal konum, ekonomik geliri etkiler. Molların bilgisi, etkisi ve şöhretine göre ekonomik geliri de artmaktadır. Bundan dolayı her molla kendi nüfuzu ve etkisinin genişletilmesi çabasıdadır. Çünkü etki sahası genişledikçe ekonomik geliri de yükselmektedir. Hatta öyle mollaları vardır ki işadamları gibi yüksek aylık gelire sahiptir. Bundan dolayı kimi zaman bazı dini grup veya cemaatler, maddi birikim veya imkânlarının güç oluşturacak noktaya erişmesi durumunda iktidara talip olabilir ve onu elde etmek için gerektiğinde çatışmayı devreye sokabilirler. Örneğin

Afganistan’da İslami Partiler bu yoldan geçmişlerdir. Aynı şekilde Taliban örgütü farklı etkenlerin yanısıra buna örnek teşkil edebilir.

8.3.15. İcat, keşif, sanayi ve teknolojik gelişmeler

Keşiflerin artması, sanayi ve teknolojinin gelişmesi, dünya hayatında etkisini iyice hissettirmesi sonucu önemli sosyal değişimlerin gerçekleştiği, hatta bu değişimlerle birlikte birçok problemin ortaya çıktığı bugün bilinmekte ve tartışılmaktadır.⁶⁰⁷Yazının icadı, günü yazılı ve görsel basın, medya, bilgisayar, uydu sistemleri vb, bağlamda önemli sosyal değişim faktörleri olarak zikredilebilir.⁶⁰⁸

Afganistan’ın dış dünyaya açılması bilim ve teknolojiadaki yenilikler, örneğin radyo, televizyon, telefon ve internet gibi modern iletişim araçları, özellikle gençler üzerinde büyük etkilerde bulunmakta ve pek çok değişimin zemini oluşturmaktadır. Teknoloji gerçekten de sosyal değişimde önemli bir etken olarak karşımıza çıkar. Eskiden diğer bilgilerin yanında din bilgisi konusunda da bilgi kısıtlılığı yaşanırken, artık günümüzde istenilen hertürlü bilgiye anında erişilebilmektedir. Gerçi bu bilgilerin sağlıklılığı ve doğruluğu ayrı bir tartışma konusu olabilir.

Mollalar geçmişte dini bilgininyegâne kaynağı idiler. Hatta mollaların birçoğu kendileri de dini bilgiye ulaşmakta zorluk çekerlerdi. Her molla nezdinde yeteri kadar kitap yoktu. Kitapları çok olan, en bilgili olan molla idi. Bazen de bir meselenin anlaşılması için bir kitaba ulaşmak için günlerce yolculuk yapılırdı. Bundan dolayı molla bilgisiyle otoritesini sağlamıştı. Ancak günümüzde teknolojik ilerlemeler sayesinde hatta molla’ya başvurmadan anında istenilen dini bilgiye ulaşılabilme mümkündür. Eskiden Kur’an ayetlerinin anlamını ancak oldukça bilgili mollalar dışında kimse bilemez ve bilme şansları da yoktu. Ama günümüzde okuma yazması olan herkes kolayca ayetlerin tercümesinin yanısıra tefsiri, nüzul nedenini ve diğer fıkhi konuları internet aracılığıyla elde etmesi mümkün hale gelmiştir. Hatta bir molladan daha fazlasını bilmek mümkün olmuştur. Yine bugüne kadar topluma sunulan yanlış dini bilgilerin düzeltilmesi de mümkün hale gelmiştir. Bu durum ise mollaların otoritesini sarsmaktadır. Çünkü kendisinde olan bilgi artık yeterli ve ulaşılamaz değildir.

⁶⁰⁷Ünver Günay, *a.g.e.*, 1997, s. 81.

⁶⁰⁸Giddens, *a.g.e.*, 2000, s. 554.

Teknolojik gelişmeler ve modern iletişim araçlarla genç kuşak dünyayla bağlanmakta ve mekânsal çevreyi aşıp dünyayı gitmeden görebilmekte ve yeni şeyler öğrenebilmektedir. Özellikle televizyon ve internet dünyayı küçük bir köy haline getirmiş durumdadır. Televizyonda yayınlanan film ve diziler izleyicilerin hayatının her alanını etkilemekte, giyim kuşam, davranışlar, zihniyet ve dünya görüşünü ciddi anlamda etkilemektedir. Yenidünya görüşü ve eski dünya görüşü, birarada yaşamada bazı sorunlar ve çatışmaları beraberinde getirebilir. Çünkü aynı olay ve olgu için iki farklı yaklaşım olabilir. Bundan dolayı mollalar her nekader kendileri bir şekilde kullansa bile, şiddetle teknolojik gelişme ve modern iletişim araçlarına karşı çıkmaktadırlar.

Mollalara göre modern iletişim araçları batılıların Müslüman gençleri yoldan çıkarma, tuzağa düşürme ve nihayet dinden çıkarmak için bir tuzağıdır. Onlara göre İnternet ve telefon birçok ahlaki sorunları beraberinde getirmiş ve halkı dinden uzaklaştırmıştır. Yeni nesil ise mollaları gericiliğe ve bilgisizlikle suçlayarak ilerlemeler için bir engel olarak görmektedir. Böylelikle zaman zaman çatışma meydana gelmektedir. Bu çatışma düşünce ve sözle sınırlı kalmayıp fiziksel şiddet ve çatışmaya dönüşmektedir. Örneğin Taliban'dan sonra 2001 yılında halka yeniden televizyon izlemeyeizin verilmiştir. Birçok özel televizyon kurulmuş ve hepsi yabancı dizileri yayınlamaya başlamıştır. Bu durum mollaların tepkisine neden olmuştur. Genelde cuma hutbelerinde medya aleyhinde konuşmalar yapılarak, televizyonun halkı yoldan çıkardığı, dinsizliği ve fuhşu yaygınlaştırmaya çalıştığı anlatılmaktadır. Hatta bazen de cemaati coşturarak ve tahrik ederek beraberce televizyonların binasına saldırılmıştır.

Kadın şarkıcıların televizyonda çıkması, sonuncuların giyim tarzı, programların dini ve yerel değerlere uygun olmadığı şiddetle kınanmaktadır. Bu durum dini sohbetlerde ve resmi açılış ve konuşmalarda mollalar tarafından dile getirmekte ve eleştirilmektedir. Televizyonlar da reyting toplamak için artık dini ve yerel değerleri pek önemsememekte, hızla daha çok yabancı dizi ve programla yayınlamaya ilerlemektedir. Böylelikle her aşamada oldukça ciddi çatışmalar yaşanmaktadır.

8.3.16. Karizmatik şahsiyetler ve sosyal hareketler

Toplum içinde ortaya çıkan karizmatik şahsiyetlerin ve dahi kişilerin de toplumsal çatışmada önemli bir etken oldukları belirtilmelidir. Bilindiği gibi liderlerin, dünya tarihinin biçimlendirilmesinde çok büyük etkileri olmuştur. Sadece Peygamberler gibi büyük dini şahsiyetlere, Julius Caesar gibi askeri ve siyasal liderlere, İ. Newton gibi bilim ve felsefede yenilikçilere bakmak, bunun böyle olduğunu anlamak için yeterlidir.⁶⁰⁹

Bu bağlamda bir başka toplumsal çatışma faktörü, karizmatik şahsiyetler veya dâhilerle de ilişkili olarak sosyal hareketlerdir. Günümüzün etkin olgularından olan sosyal hareketler, Alain Touraine ve onun gibi düşünenlere göre toplumsal değişimde ve hatta yeni bir toplum tipinin oluşmasında başat bir etkidir.⁶¹⁰

Afganistan'da dini toplumsal hareketler, geçmişte ve özellikle günümüzde çeşitli sebeplerle çatışmalarda etkin rol oynamıştır. İslami partiler, mücahit grupları ve Taliban gibi hareketlerin aslında dini otorite olan mollalar tarafından ilk başta küçük bir grup şeklinde faaliyete başlamış, daha sonra giderek büyümüş ve grubun başındaki şahsiyet zamanla karizmatik şahsiyete dönüşmüştür. Böylelikle toplumda önemli bir konuma sahip olmuştur. Zamanla grupları daha büyük bir harekete dönüşmüş, siyasi parti kurmuş ve şiddet yöntemini kullanarak devletleri devirmiştir. Bu hareketlerin, özellikle zihniyet dünyaları, ideolojik yaklaşımları, "biz" duyguları, arzu ve istekleri, beklentileri, asabiyet duyguları, eğitimleri, kurtuluş anlayışları, kendilerinin kurtuluş hareketi/grubu/mezhebi oldukları iddiasıyla hareket etmeleri gibi nedenlerle, toplumsal çatışmada başlıca rol almışlardır.

Karizmatik şahsiyetler olan bu dini grupların başındaki liderler, nüfuzunu genişletmek, iktidara gelmek ve devleti ele geçirmek için taraftarlarını, davaları uğrunda şiddete teşvik ederek, onlara cihat fetvasını vererek, küçük ve büyük çatışmalara neden olmaktadır. Örneğin, mücahitler arasında yedi büyük İslami partinin önce devlete karşı savaşmaları, daha sonra ise kendi aralarındaki savaşları yıllarca sürmüştür. Ardından da dini bir grup olarak Taliban, mücahitler ve İslami partilerle silahlı çatışma ve savaşa girmiş, her iki taraf kendisini dinin gerçek

⁶⁰⁹ Giddens, *a.g.e.*, 2000, s. 554.

⁶¹⁰ Arslantürk ve Amman, *a.g.e.*, 1999, ss. 378, 419-422.

temsilcisi ve şeriatın uygulamacısı olarak tanıtmakta, kendi militanlarının ölmesi durumunda onları şehit hitap ederek hak yoluna gittiklerini, karşı tarafın ise batıl yolunda olduklarını savunmaktadır.

8.3.17. Radikalizme Yönelme

Mollalar ve geleneksel âlimler temelde siyasete yönelmezler. Aslında bazı sıkı tutum ve alışkanlıkları da mezhebi muhafazakârlıklarından kaynaklanmakta ve belli konularla sınırlıdır. Doğal olarak siyasi olaylara ilişkilendirilemez ve radikalleşen grupların düşmecesine varmaz. Ama Afganistan gibi toplumlar çok ağır krizleri geçirdiklerindenve hala yaşamaya devam ettikleri için açık bir şekilde siyasi olmuştur. Halkın hayatına siyaset ayağının açılmasıyla, mollaları da bu alana çekmiştir. Hernekader eskilerde siyaseten uzak durma, dini âlimler için bir fazilet sayılmışsa da, günümüzde siyasi çekişmelere katılım ve siyasetle meşgul olma, toplumun geniş kısmı için cazip gelmektedir.

Hem halk ve hem de mollalar, siyasi okullar ve teorileriyle tanışık değildirler. Bu teorik boşluk İslami radikal parti ve gruplar tarafından siyaset alanına sunulan fikirlerin benimsenmesine uygun fırsat oluşturmuştur. Son bir yüzyılda İslam dünyasında değişikradikal gruplar tarafından ortaya atılan siyasi mefkûreler, genelde hilafetin ihyası, ortaçağ tarzında şeriatın yayılması, asri saadet hükümet sistemine dönüş, yeni medeniyete muhalefet ve batı ülkelere zıtlık olarak dile getirilmektedir.

Bu düşüncelerin derin mantıki karışıklığı olmamasına rağmen, gelenek ve modernitenin karşı karşıya gelmesinden doğan siyasi ve sosyal kriz ortamı bu mefkûrelerin yayılmasına zemin oluşturmuştur. Değişik siyasal İslami grupları, İslam dünyasında geniş kitleyi oluşturmaktadır. Bu kitlenin bir ucunda İhvan-ul Muslim'ingibi biraz ılımlı, diğer ucunda El-kaide,İşit ve Taliban ortasında ise Hizbullah ve benzeri gruplar yer almaktadır.

Bu gruplar kendi fikirlerin yayması için değişik geleneksel ve modern imkânlardan istifade ederek, bireysel davetten umumi konuşmalara kadar her türlü dijital imkânları kullanmaktadır. Bu ülkelerde ılımlı ve liberal partiler ciddi bir şekilde zayıf ve fasittir. Bunların alternatif düşünce oluşturulma ve toplumların sorunlarını çözebilecek yöntemleri geliştirme kabiliyetleri olmadığı için radikal

grupların radikal fikirlerinin yayma şansları ikiye katlanmıştır. Dini medreseler tek başına radikalleşmenin yayılma nedeni değildir. Ama bu örgütler için çekilebilen ham maddeyi sağlamaktadır. Söz edilen örgütler ideolojik yayınlar, internet propagandaları ve yeraltı ilişkilerle medreselerin bazı öğrencilerini kendi saflarına çekebilmektedir.

8.3.18. Yaş

Afganistan’da toplumsal çatışmada birçok faktörün yanısıra yaş da etkili bir faktör olarak sayılabilir. Özellikle Taliban ve Daiş gibi örgütlerde genç yaş grubu ağırlık teşkil edip bunların arasında 14-17 yaş arası çocuklar da görülmektedir. Gençler, yaş özelliklerinden dolayı, tabi ki aldıkları eğitime, kültür durumlarına, inançlarına vs. göre toplumsal çatışmada belirleyici roller üstlenebilir. Çatışma fiziki, şiddete ve silaha dayalı ise, gençler, bedenlerinin sağlam olması, hareket kabiliyetinin güçlü/çok olması gibi sebeplerle çok daha etkili olabilirler. Eğitimsizlik ve işsizlik gençlerin daha çok çatışmaya katılımlarını sağlamaktadır. Bugün medrese eğitimini yarıda bırakan 18 yaş altı ve üstü birçok medrese talebeleri Taliban saflarına katılıp silahlı çatışmada aktif rol oynamaktadır.

8.3.19. İkaz, İtiraz, Muhalefet ve Rekabet

Toplumda veya grupta, bazen küçük bir ikaz, itiraz veya ayrılma fikri, muhalefet ve rekabete girişme, toplumsal çatışmada etken olabilmektedir. Kesişen dini sınırlarda yani farklı dini inançlar arasında çatışmanın meydana geldiği gibi aynı dini sınırlar içinde de çatışma çıkabilir. İdeoloji, inanç, düşünce ve farklı kavramalardan dolayı bir olay ya da olgu hakkında da çatışma çıkabilir. Yine farklı inanç ve ideolojilerde anlamlar hakkında da çatışmanın çıkması mümkündür. Bu çatışma ilk aşamada bir ikaz, itiraz ve muhalefet şeklinde olabilir.⁶¹¹ Bunlar dinsel, mezhepsel ya da etniksel olabilmektedir. Mesela Afganistan’da Mücahitler ilk başta tek bir isim altında mücadele ederken daha sonra muhalefet ya da rekabetten dolayı Ruslara karşı ayrı ayrı mücadele etmeye başlamışlardır. Yine Taliban’ın içinde bulunan Özbek kökenliler etnik ayrımcılıklara tepki olarak zamanla Taliban’dan ayrılarak Daiş’e katılmış ve hatta Taliban’a karşı savaşımaya başlamıştır.

⁶¹¹ Okumuş, *Din ve Toplumsal Çatışma*, s. 118.

Son olarak belirtmek gerekir ki, yukarıda sözedilen faktörler, toplumsal çatışma açısından birbirinden bağımsız değildirler. Herbirinin bir diğeriyle çeşitli biçimlerde ilişkisi vardır. Öyle ki bazen bir çatışma etkeninin arka planında başka bir etken yer alabilmektedir. Sözelimi eğitim etkeninin arkasında ekonomik etkenler olabileceği gibi ekonomik etkenlerin arka planında ise inanç, anlayış veya zihniyetin olması mümkündür.

Çatışmanın insani veya insani olmayan unsurları birbirlerini etkileyebilir. Gerçekten de tek bir etken üzerinde yoğunlaşarak bu konuyu ele almak bizi doğru sonuçlara ulaşmamızı engelleyebilir. Dolayısıyla birden fazla etkeni dikkate almak önem arz eder.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLAR

1. ARAŞTIRMAYA KATILANLARIN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Tablo 1. Örneklem Grubunun Yaşı

Yaş	N	%
20-25	65	15,6
26-30	90	21,5
31 ve üstü	263	62,9
Toplam	418	100,0

Tablo 1'e göre, ankete katılan Katılımcıların %15,6'sı 20-25 yaş arası, %21,5'i 26-30 yaş arası, %62,9'i 30 yaş ve üzeri arası olduğu tespit edilmiştir.

İnsan için yaş olgusu zaman içinde biyolojik büyümeyi ifade eder. Hâlbuki insan bir yandan biyolojik ve fizyolojik büyümesini sürdürürken aynı zamanda belli yaş dönemlerinde psikolojik olgunlaşma ve sosyal gelişme süreçlerini de yaşar.

Afganistan'da yaş ortalaması 43 olarak tahmin edilmiştir. Nüfusun 44.6'sı 0-14 yaş, %53'ü 15-65 yaş ve % 2.4'u ise 65 ve üzeri yaş grubunu oluşturmaktadır. Oldukça genç nüfusa sahip olan Afganistan'da nüfus artışı %2.57'dir.⁶¹²

İnsan hayatının doğumla başlayan ve ölümle sona eren gelişim sürecini belli dönemlere ayırmak ve her dönemi kendi özelliklerine, tutum ve davranış şekillerine göre değerlendirmek mümkündür. Bu dönemler, 0-2 yaş bebeklik dönemi, 2-11 yaş çocukluk dönemi, 11-21 yaş ergenlik dönemi, 21-60 yaş yetişkinlik dönemi olarak gruplandırılır. Yetişkinlik dönemi de kendi içinde 21-40 yaş; ilk yetişkinlik, 40-60 yaş orta yaş, 60 ve üzeri ise yaşlılık olarak sınıflandırılır.⁶¹³

⁶¹² <http://fa.wikipedia.org/wiki/Afghanistan>. Erişim Tarihi: 19.05.2019.

⁶¹³ Veysel Uysal, 'Yetişkinlikte Dindarlık ve Kültürel Arka Planı', *Yetişkinlik Dönemi ve Problemleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 207-208.

Araştırmamıza konu olan örneklemimizin içinde bulunduğu dönem, yaş aralıkları itibarıyla yetişkinlik dönemine tekabül etmektedir.

Yetişkinlik dönemi; biyolojik ve fizyolojik yapının sabitleştiği, belli sosyal süreçler vasıtasıyla olgunlaşma ve gelişme dönemlerine ulaşılmaya çalışıldığı yaş dönemidir. Kişiliğin sosyo-kültürel kısmı bu dönemde teşekkül eder ve istikrara kavuşur.⁶¹⁴

Araştırmada yaş sınırının 20'den başlamasının nedeni ise özellikle araştırmamızın asıl konusu olan mollaların belli bir yaş ve eğitimden sonra molla kategorisine girmesinden kaynaklanmaktadır. Araştırmamız medrese talebelerini de kapsadığından 20 yaş altı talebeler ankete dahil edilmemiştir.

Yaş bireylerin davranış ve düşünceleri üzerine etki etmektedir. Afganistan'da din eğitimi küçük yaşta camide başlamaktadır. Günümüz Afganistan'da ergenlik çağına girmeden hafız olmaktadırlar. Hafızların çoğu 14-16 yaşlar arasında hafızlığı tamamlamaktadır. Birçok genç molla Pakistan medreselerden mezun olmuştur. Yaşlı molla kesimi ise genelde Afganistan medreselerinde eğitim almıştır.

Afganistan'da toplumsal çatışmada birçok faktörün yanı sıra yaş da etkili bir faktör olarak tespit edilmiştir. Özellikle Taliban ve Daış gibi örgütlerde genç yaş ağırlık teşkil edip hatta 14-17 yaş arası çocuklar da görülmektedir. Gençler, yaş özelliklerinden dolayı, tabii ki aldıkları eğitime, kültür durumlarına, inançlarına vs. göre de toplumsal çatışmada belirleyici roller üstlenebilirler. Çatışma özellikle fiziki, şiddete ve özellikle silaha dayalı ise, gençler, bedenlerinin sağlam olması, hareket kabiliyetinin güçlü/çok olması gibi sebeplerle çok daha etkili olurlar. Eğitimsizlik ve işsizlik gençlerin daha çok çatışmaya katılmalarını sağlamıştır. Bugün medrese eğitimi yarıda bırakan 18 yaş altı ve üstü birçok medrese talebeleri Taliban saflarına katılıp silahlı çatışmada aktif rol oynarlar.

⁶¹⁴ Y. dip. s. 208.

Tablo 2. Örneklem Grubunun Medeni Durumu

Medeni Durum	N	%
Bekar	87	20,8
Evli	331	79,2
Toplam	418	100,0

Tablo 2'ye göre, ankete katılan Katılımcıların %20,8'i Bekar, %79,2'sinin Evli olduğu tespit edilmiştir.

Evlilik sosyal ve psikolojik bir olaydır. Kişilerin hayatında önemli değişikliklerle birlikte birçok sorumluluğu da beraberinde getirmektedir. Müslüman neslinin devamı için evlilik, aile kurma ve çocuk dünyaya getirmek, İslam dini açısından oldukça önemli bir husustur. Afgan toplumu da evliliğe daha çok çocuk dünyaya getirmek ve neslin devamı açısından önem vermektedir.

Afganistan'da erken yaşta evlilik yaygındır. Hem dini bir vacibe olarak görülen nikâh ve aile kurmak önem taşımakta hem de kültür olarak da aileler erken yaşlarda çocuklarının evlendirilmesine önem vermektedirler. Evlilik yaşı erkeklerde 17-18 yaşlarda, kızlarda ise 16-17 yaşlarda başlar. Evliliklerin görücü usulüyle olması yaygındır. Afganistan'da evliliğin en zor kısmı başlık parası ve düğün masrafıdır. Halkın %50'sinin fakirlik sınırının altında olmasına rağmen başlık parası yüksek orandadır. Bundan dolayı birçok genç başlık parasının biriktirmesi için 3-4 yıl nişanlı kalır. Her ne kadar zor olsa da buluğa eren çocuk mutlaka evlenir. Gerekirse tarla ve arsa satılır çocuk evlendirilir. Araştırmamızda ankete katılan katılımcıların %20,8'inin bekâr olması büyük çoğunluğu Şeriat fakültesi öğrencisi olduğu tahmin edilmektedir.

Tablo 3. Örneklem Grubunun Eş Sayısı

Eş Sayısı	N	%
0	87	20,8
1	276	66,0
2	54	12,9
3	1	,2
Toplam	418	100,0

Tablo 3'e göre, ankete katılan katılımcıların %20,8'inin Bekar olduklarından dolayı eşinin olmadığı, %65,8'i tek eşli, %12,7'si iki eşli ve %0,2'sinin üç eşli olduğu tespit edilmiştir.

Anket verilerine bakıldığında araştırmaya katılan Katılımcıların %13'ü birden fazla evlilik yapmış yani birden fazla eşi vardır. Afganistan'da birden fazla evlilik yaygındır. Genelde imam nikâhlı evlilikler olur ve resmiyeti vardır. Ülke yasalarına göre çok eşlilik yasak değildir.

İslami kurallara göre aynı anda 4 hanıma kadar alınabildiği için, iki eşlilik normal karşılanmaktadır. İkinci evlilikler genelde çocuğu olmayan ya da erkek çocuğu olmayanlar arasındadır. Bununla beraber mazeretsiz olarak da ikinci evlilik yapılır. İkinci evlilik yapılırken birinci hanım boşanmaz. Afgan toplumunda boşanma hoş karşılanmamaktadır. Hem erkek hem kadın için boşanma toplum içinde itibar ve statü kaybına neden olur. Ancak son yıllarda büyük şehirlerde az da olsa boşanmalar başlamıştır.

Tablo 4. Örneklem Grubunun Çocuk Sayısı

Çocuk Sayısı	N	%
0	89	21,3
1	2	,5
2	12	2,9
3	40	9,6
4	38	9,1
5	77	18,4
6	40	9,6
7	62	14,8
8 ve üzer	58	13,9
Toplam	418	100,0

Tablo 4'e göre, ankete katılan Katılımcıların %21,3'ünün Bekar olduklarından dolayı çocuğunun olmadığı, %0,5'i 1 çocuk, %2,9'ü 2 çocuk, % 9,6'sı 3 çocuk, % 9,1'i 4 çocuk, % 18,4'ü 5 çocuk, %9,6'sı 6 çocuk, %14,8'i 7 çocuk, %13,9'ü 8 ve üzeri çocuğunun olduğu tespit edilmiştir.

İlahi ve beşeri dinlerin hepsinde neslin korunması ve sağlıklı bir nüfus amaçlanır; ayrıca bu durum tarihteki ilk kanunlarda da görülür. Hammurabi kanunlarının büyük bir bölümü nişan, evlilik, ailenin korunması, eşlerin sadakati, geçimsizlik, boşanma, gayri meşru ilişkiler, aile içi suçlar, miras, kölelerle evlilik, dulların evliliği, evlât edinme, sütannelik gibi değişik nüfus bilgisi konularıyla ilgilidir.⁶¹⁵

Müslüman neslinin devamı için evlilik ve aile kurma ve çocuk dünyaya getirmek İslam dini açısından oldukça önemli bir husustur. Afgan toplumu da evliliğe daha çok çocuk dünyaya getirmek ve nesli devamı açısından önem vermektedir. Kadınlar neredeyse doğum makinesine dönüşmüştür. Yapabildiği kadar çocuk yapmaktadırlar. Özellikle bu konuda erkeklerin de baskısı vardır. Çoğu çiftler

⁶¹⁵Mebrure Tosun - Kadriye Yalvaç, Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, Ankara, 1989, s. 197.

için 8-9 çocuk normaldir. Bunun üstüne çıkanların sayısı da az değildir. Onlara göre çocuğu veren Allah rızkını da verecektir. Ancak onların geleceklerinden kaygıları yoktur. Büyümeleri yeterlidir. Çocukların eğitilmiş olması ve ileride faydalı bir birey olması sadece bir temennide kalıp, o yönde pek adım atılmamaktadır. Çok eşlilik yasak olmadığından hatta çok normal olduğundan dolayı da çocuk sayısı fazladır. Bir yandan anne sağlığına getireceği sağlık sorunların yanı sıra, çocuk sayısının fazla olması eğitimi de olumsuz etkilemektedir. Böylelikle bu çocukların birçoğu eğitimsiz olarak büyümekte, İslam'a faydaları dokunmadığı gibi topluma da aksine yük olmaktadır. Mollalar da olabildiğince fazla çocuk yapmaya teşvik eder. Çocuk yapmanın engellemesini Müslüman olmayanların oyunu olduğu ve günah olarak bildirmektedirler.

Tablo 5. Örneklem Grubunun Aylık Geliri

Aylık Geliri	N	%
62-100 \$	83	19,9
101-125 \$	165	39,5
126-187 \$	145	34,7
188-250 \$	22	5,3
251-375 \$	3	,7
Toplam	418	100,0

Tablo 5 verilerine göre, ankete katılan Katılımcıların %19,9'ü 62-100\$, %39,5'ü 101-125\$, %34,7'si 126-187\$, %5,3'ü 188-250\$, % 0,7'si 251-375\$ aylık geliri olduğu tespit edilmiştir.

İnsan aynı zamanda ekonomik bir varlıktır. Hayatını devam ettirebilmesi ve toplumda belli bir yer elde edilebilmesini ekonomik yapısı etkilemektedir. İfade edilen şekliyle insanın ve toplumun refahı ve mutluluğunda ekonomik bağımsız değişken olarak rol oynamaktadır. Zira bütün ekonomik faaliyetler sonuçta insanlar arası ilişkilerin yapılaşmasına etki etmekte ve fertler bu yapılarıyla, toplumlar da ekonomik gelişmişlikleriyle değer kazanmaktadırlar.⁶¹⁶

⁶¹⁶ Zeki Arslantürk, Sosyoloji, Çamlıca yayınları, İstanbul, 2012, s. 171-187.

Afganistan'ın en önemli sorunlarından biri ekonomik sıkıntılardır. Genelde halkın geliri düşük olup, zengin çok zengin fakir de oldukça fakirdir. Bir öğretmenin Aylık maaşı 150 dolar iken, diğer yandan özel şirketlerde ve kurumlarda çalışanların Aylık maaşı 2000 dolar civarında olabilir. Afganistan hala dünyanın en fakir ülkelerinden biridir. İşsizlik oranı %40 olup halkın %52'si yoksulluk sınırının altındadır.⁶¹⁷

Afganistan'da ekonomik geliri az olan kesimlerin biri de din eğitimi tahsili yapanlardır. Çünkü bunların iş fırsatları oldukça kısıtlıdır. Mollaların devlet dairelerinde çalışma şansları azdır. Aslında din işleri ile ilgilenen bir bakanlık vardır. Ama bu bakanlığın personel ve bütçesi de kısıtlıdır. Sadece başkent ve şehir merkezlerinin imamları devletten maaş alır. Geri kalan ve çoğunluğu oluşturan imamların maaşını devlet karşılanmamaktadır.

Afganistan'da mollaların iş fırsatı imam olmak ya da bir medresede hoca olmaktır. Çoğu mollalar yerli halk tarafından belli ücret karşılığında imam olarak tayin edilir. Ücret ise genelde buğday karşılığında ya da para karşılığında yıllık olarak belirlenir. İmamın yıllık ücreti tamamen caminin küçüklüğü büyüklüğüne, daha doğrusu cemaatin azlığı ve çokluğuna göre değişmektedir. Genelde cami ahalisi ailede bulunan namaz kılan erkeklerin sayısına göre bir ücret öder. Örneğin, bir ailede eğer namaz kılma yaşına gelen bir erkek çocuk varsa baba ile beraber iki pay ödenir. Eğer üç ergen erken çocuğu varsa o aile dört pay öder. Yani bir ailede buluşa yaşına gelen erkek sayısına göre ücret payı ödenmektedir. Ortalama yıllık ücret 5000TL–8000TL arasındadır. Aslında bu oldukça az bir gelirdir. Örnek olarak yıllık ortalama ücreti 6000 TL olan imamın aylık maaşı 500 TL olacaktır. Genelde köylerdeki imamların aylık geliri bu civardadır.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde katılımcıların %94'ünün aylık geliri 188 doların altındadır. Buna göre katılımcıların aylık geliri 1000 TL civarındadır.

⁶¹⁷ İdare-i Milli İhsaye-i Afganistan (Afganistan Milli İstatistik Kurumu), 22 Mart 2019 Raporu.

Tablo 6. Örneklem Grubunun Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	N	%
Medrese Talebesi	18	4,3
Medrese Mezunu	273	65,3
Darul Ulum	22	5,3
Şeriat Fakültesi	105	25,1
Toplam	418	100,0

Tablo 6'ye göre, ankete katılan Katılımcıların % 4,3'ü medrese talebesi, % 65,3'ü medrese mezunu, % 5,3'ü Darul ulum, % 25,1'i Şeriat fakültesi öğrencisi ya da mezunu olduğu tespit edilmiştir.

Eğitim, 'önceden belirlenmiş kurallar vasıtası ile ferde iradi davranış kazandırma, davranış geliştirme ve davranış değiştirme süreci' veya 'kişiliğinin gelişmesine yardım eden ve onu temele alan, onu yetişkin hayatına hazırlayan, gerekli bilgi beceri ve davranışlar elde etmesine yarayan bir süreç'⁶¹⁸ olarak tanımlanabilir. "Eğitim, gayri resmi olarak evde ve genel kültür olarak çevrede, resmi olarak da toplumun karmaşık eğitimsel düzenlemelerinde gerçekleştirilen sistemli bir sosyalizasyon sürecidir."⁶¹⁹

Afganistan'da eğitim deyince iki tür eğitim akla gelir: Biri devlet tarafından verilen resmi eğitim diğeri de medrese eğitimidir. Resmi eğitim okullar ve üniversitelerde elde edilir. Gayrı resmi eğitim ise genelde kişisel ve belli bir sisteme tabi olmayan din hocaları tarafından verilmektedir. Ülke içinde de bu nevi eğitim verilmekle beraber genel itibarıyla Pakistan'da yaygındır. Afganistan'ın en büyük sorunlarından biri de şüphesiz eğitim konusudur. Okuma yazma oranı oldukça düşük olan Afganistan'da Eğitim bakanlığının verilerine göre okula gitmesi gereken 3.8 milyon çocuk okula gidememektedir.

⁶¹⁸Mahmut Tezcan, Eğitim Sosyolojisi, Ankara: Bilim Yayınları, 1992, s. 4.

⁶¹⁹ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, s. 15

Tablo 7. Örneklem Grubunun Hayatının Büyük Bölümünün Geçtiği Yerleşim Birimi

Yerleşim Birimi	N	%
Köy	131	31,3
İlçe	100	23,9
Şehir	112	26,8
Başkent	75	17,9
Toplam	418	100,0

Tablo7’ye göre, ankete katılan katılımcıların %31,3’ü Köy ’de, %23,9’ü İlçede, %26,8’i Şehirde, %17,9’ü başkentte yaşadıkları tespit edilmiştir.

Mekân, sosyal olay ve olguları belirlemede iki türlü rol oynar. Bunlardan biri, insanın, toplumsal grup veya toplumların mutlaka bir fiziki ve coğrafi çevrede yaşamak zorunluluğundan gelen çevre-mekân etkisi, diğeri ise insanın ve insan topluluklarının üzerinde yaşadıkları mekâna verdikleri anlam dolayısıyla ortaya çıkan determinasyon biçimidir.⁶²⁰

Belli bir kültürün insanları olarak mollaların, kendilerini yaşadıkları dönemin şartlarından soyutlamaları düşünülemez. Dolayısıyla mollaların din anlayışı kendi dönemlerinin hâkim paradigması çerçevesinde şekillenir. Bu çerçevenin dışına ancak müceddid veya reformist olarak adlandırılabilirler.⁶²¹

Mollalar genellikle kırsal bölgelerde ve kapalı bir mekânda adeta toplumdan ayrı bir yerde yetiştirilmektedir. Nitekim araştırmaya katılanların %55,3’ü köy ve ilçede yaşadıkları tespit edilmiştir.

⁶²⁰ Arslantürk, *a.g.e.*, 1995, s. 36-38.

⁶²¹ Vejdi Bilgin, *a.g.e.*, 2003, s. 41.

Tablo 8. Örneklem Grubunun Etnik Kökeni

Etnik Kökeni	N	%
Peştun	152	36,4
Tacik	130	31,1
Özbek	72	17,2
Hazara	45	10,8
Diğer	19	4,5
Toplam	418	100,0

Afganistan çok fazla etnik gruplardan oluşan ve tarih boyunca da etniksel sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Tarih boyu farklı etnik ve aşiretlerle yönetilen Afganistan son yıllarda da bu sorunu tam olarak çözememiştir. İktidara gelen bir etnik grup diğer etnik grupları bastırmış ve yok etmeye çalışmıştır. Hata bu durum Afganistan'ın işgalini kolaylaştırmıştır.

Afganistan'da uzun yıllar süren savaşlardan dolayı her bakımdan geride kalmış, hiç bir konuda net bir sayı vermek mümkün değildir. Bundan dolayı her milliyet kendisinin çoğunluğu teşkil ettiğini iddia etmektedir. Birçok savaşta da etnik köken ön plana çıkmış ve sorunların birini oluşturmuştur. Ülkede Peştunlar, Tacikler, Özbekler, Hazaralar, Türkmenler, Kazaklar, Nuristani, Paşayi, Beluçler, Hindular, Araplar ve diğer etnik gruplar yaşamaktadır.

Günümüzde de oy kullanma, siyasi tercihler tamamen etnik üzerine yapılmaktadır. Etnik milliyetçilik çözülemeyen bir sorun haline gelmiş, hata çoğu zaman tansiyonu yükseltip savaşlara neden olmaktadır. Nitekim iç savaşlarda bunu açıkça görebiliyoruz. Bundan dolayı Afgan halkı tek bir millet haline gelememiş ve birlik ruhunu yaratamamışlardır. Tüm bunlar toplumda bir çatışma ve çözülmeye neden olmuştur.

Tablo 8'ye göre, ankete katılan Katılımcıların %36,4'ü Peştun, %31,1'i Tacik, %17,2'si Özbek, % 10,8'i Hazara, % 4,5'i Diğer etnik kökenlerden olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9. Örneklem Grubunun Eğitim Aldığı Yer

Eğitim Aldığı Yer	N	%
Cami Hocasından	5	1,2
Afganistan Medreseleri	206	49,3
Pakistan Medreseleri	117	28,0
Şeriat Fakültesi	90	21,5
Toplam	418	100,0

Tablo 9’ye göre, ankete katılan katılımcıların % 1,2’si Cami hocasından, % 49,3’ü Afganistan Medreselerinde, % 28’i Pakistan Medreselerinde % 21,5’i Şeriat Fakültesinde eğitim aldığı tespit edilmiştir.

Din, başlı başına eğitimidir. Peygamberlik müessesesinin kendisi, bir eğitim müessesesi demektir. İnsan bu müessese içinde irade eğitimini tamamlar, ruhunu zenginleştirir, duygularını olgunlaştırır, dünya görüşü kazanır. Arzu ve ümitlerini yerine yerleştirir. Özellikle evrensel dinde, genel bilgiye ait bir kazanç elde eder.⁶²²

Dini öğrenme yolu da eğitimden geçer. Afganistan’da din eğitimi cami hocasından başlar. Temel dini bilgiler edindikten sonra medreselere yönelir. Bir zamanda din eğitimi alanında önemli din eğitimi merkezlerinin olması din eğitimi ihtiyacı ülke içinde karşılanmaktaydı. Ancak işgaller ve iç savaş diğer alanlara zarar verdiği gibi din eğitimi olan medreselere de zarar vermiştir. Afganistan’da yeterince medrese olmadığından ve özellikle kaliteli medreselerin olmaması, eğitim şartları ve ortamın kötü olmasından dolayı çoğu Afgan gençleri din eğitimi için Pakistan medreselerini tercih etmiştir.

Pakistan medreseleri bir yandan en iyi alimler ve en iyi şartlara sahip iken diğer yandan özellikle Arap ülkelerinin bu medreselere yaptıkları ciddi mali destekleri talebe çekmesinde önemli katkıda bulunmuştur. Elbette ki bu medreselerdeki eğitim sistemi de Afganistan medreselerine nazaran daha çok radikal ya da Vehhabi ve selefi düşüncesine yakın bir eğitim verilmekteydi. Bundan dolayı bir yandan bu medreselerdeki eğitim müfredatı ve hocalarının zihniyeti diğer yandan

⁶²²Yünni Sezen, *Sosyolojik Açından Din*, 3.baskı, s.217.

çevrenin düşünce tarzı talebeler ve burada yetişen mollalar üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Nitekim Pakistan medreselerde yetişen mollalar genelde Taliban safına katılmış ya da onları desteklemiştir. Afganistan medreselerinde yetişenler ise onlara göre daha ılımlı ve tasavvufa yakın bir düşünceyle yetişmiştir.

Tablo 10. Örneklem Grubunun Mezhep Mensubiyeti

Mezhep Mensubiyeti	N	%
Sünni(Hanefi)	275	65,8
Sünni (Selefi)	98	23,4
Şii	45	10,8
Toplam	418	100,0

Tablo 10'a göre, ankete katılan Katılımcıların % 65,8'i Sünni (Hanefi), % 23,4'ü Sünni (Selefi), % 10,8'i Şii olduğu tespit edilmiştir.

Afganistan nüfusunun %99'ü Müslüman, %1'ü ise Hindulardır. Müslümanların %80'i Sünni, %19'ü Şiilerden oluşur. Sünniler genelde Hanefi'dirler. Ankete katılanların %23,4'ü Sünni (Selefi) olduklarını beyan etse de bu oran sadece mollalarda daha doğrusu Pakistan medreselerde eğitim alan mollalardan oluşmakta olup halkı temsil etmediğini düşünmekteyiz. Çünkü halk Hanefi'dir ve Selefilik Afganistan'da fazla rağbet görmemektedir. Gerçi son yıllarda özellikle büyük şehirlerde gençler arasında yayılmaya başlamış ama yine de büyük oranda değildir.

Afganistan'da siyasi ve etnik çatışmalarının yanı sıra kimi zamanlar mezhepsel çatışmalar da meydana gelmiştir. Özellikle Abdurrahman Han döneminde Şii Hazalara yönelik katliamlar yapılmış, medreseleri yıkılmış, tarlaları alınmış ve kendileri de sürgün edilmiştir. Gerçi Afganistan Şiileri Caferi olduklarından dolayı Sünnilere en yakın Şii kollarından sayılır ve Sünnilerle uzun yıllar barış içinde yaşamışlardır. Ancak tarih boyunca özellikle iktidarla ilişkileri iyi olmamıştır. Taliban döneminde de en zorlu dönemlerini yaşamışlardır. Özellikle Vehhabi ve selefi akımları Şiileri Müslüman olarak görmemelerinden dolayı onlara çeşitli baskılar yapmaktadırlar.

Afganistan’da mezhepler arasında çatışmanın yanı sıra mezhep içi çatışmalar da son yıllarda ciddi bir şekilde yaşanmaktadır. Özellikle Sünniler arasında Hanefi-Vehhabi-Selefi çatışması giderek artmaktadır. Pakistan medreselerinde yetişen Vehhabi ve Selefi düşünceye yakın olan mollalar Hanefi ve tasavvuf akımına yakın olanları bidat ve hurafelerin savunucusu olarak itham etmekte, hatta daha da ileri giderek tekfir noktasına kadar varmaktadır. Buna karşı Afganistan’da yetişen ve yaşça büyük olan mollalar da Vehhabi ve selefi mollalara karşı çıkmaktadırlar. Bu mollaların taraftarları genelde kırsalda yaşayan halk kitlesi ve yaşlı kesimin yanı sıra okumuş gençlerden oluşmaktadır. Vehhabi ve selefi mollalar ise son yıllarda özellikle şehirlerde gençler arasında giderek yayılmaktadır.

2. MOLLALARIN BAZI GÜNDELİK YAŞAMA DAİR DİNİ ANLAYIŞLARI

2.1. Mezhep Gerekliliği

Tablo 11. Mezhep Gerekliliği

Mezhep Olmadan Allah’a Ulaşılamaz.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	253	60,5
Katılıyorum	146	34,9
Kararsızım	7	1,7
Katılmıyorum	11	2,6
Tamamen Katılmıyorum	1	,2
Toplam	418	100,0

Sözlükte “gitmek” anlamındaki zehâb kökünden hem mastar hem de “gidecek yer ve yol” manasında mekân ismi olan mezhep kelimesi, terim olarak “dinin asli veya fer’î hükümlerinin dayandığı delilleri bulmakta ve bunlardan hüküm çıkarıp

yorumlamakta otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüşlerin tamamı veya belirledikleri sistem” diye tanımlanabilir.⁶²³

Tablo11’e göre, “Mezhep olmadan Allah’a ulaşamaz”cümlesineankete katılan Katılımcıların 253 kişi (%60,5) tamamen katılıyorum, 146 kişi(%34,9) katılıyorum, 7 kişi(%1,7) kararsızım, 11 kişi (%2,6) katılmıyorum, 1 kişi (%0,2) tamamen katılmadığını beyan etmiştir. Tablo11 incelendiğinde araştırmaya katılan Katılımcıların %95,5’i mezhep olmadan Allah’a ulaşamayacağını düşünürken, çok az bir kısım 7 kişi(%1,7) kararsızım kalmakta, %2.8 gibi az bir kesim de mezhep olmadan da Allah’a ulaşabileceğini ifade etmektedir.

Katılımcıların yaş durumuna baktığımızda; araştırmaya katılan 418 denekten 65’i (20-25 yaş arası), 90’ı (26-30 yaş arası), 263’ü (31 yaş ve üzeri) olduğu tespit edilmiştir.

20-25 yaş arası olan 65 kişiden 4’ü kararsız kalırken, diğerlerin tamamı “mezhep olmadan Allah’a ulaşamayacağını düşünmektedir. 26-30 yaş arası 90 kişiden 79’ü “mezhep olmadan Allah’a ulaşamaz fikrine katılırken, 11 kişi ise mezhep olmadan da Allah’a ulaşabileceği düşüncesinde olduğu tespit edilmiştir. 31 yaş ve üzeri olan 263 kişiden 259’ü “mezhep olmadan Allah’a ulaşamaz” düşüncesine katılırken, 3 kişi kararsız kalmış ve sadece 1 kişinin katılmadığı görülmüştür.(Bkz.Ek3:Tablo81).

Bu verilere bakıldığında yaş ile din anlayışı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Özellikle Allah’a ulaşmak için bir mezhebin gerekliliği düşüncesi diğer yaşlara göre 31 ve üzeri yaşlarda daha çok görülmüştür. Bunun nedeni yaşlı mollaların daha geleneksel olduklarından dolayı böyle bir düşünceye sahip olmaları mümkündür.

KatılımcılarınAylık gelir durumuna baktığımızda; araştırmaya katılan 418 denekten 83’ü (62-100\$), 165’i (101-125\$), 145’i (126-187\$), 22’si (188-250\$), 3’ü (251-375\$) aylık gelire sahip olduğu tespit edilmiştir. Aylık geliri (62-100\$) olan 83 kişiden sadece 7’si ve Aylık geliri (101-125\$) olan 165 kişiden sadece 2’si mezhep olmadan Allah’a ulaşamaz düşüncesine katılmadıklarını beyan ederken, (188-250\$)

⁶²³ İlyas Üzümlü, “Mezhep”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. 29, 2004, s. 526-532.

Aylık geliri olan 22 kişi ve (251-375\$) Aylık geliri olan 3 kişinin hepsi mezhep olmadan Allah’a ulaşamayacağını ifade etmektedir.(Bkz.Ek3:Tablo82).

Aylık geliri bu araştırmaya göre düşük olanlar az da olsa kaç kişi(9) mezhep olmadan da Allah’a ulaşabileceğini düşünürken, Aylık geliri orta veya yüksek olanlardan hiçbirinin bu düşüncede olduğu görülmemiştir.

Eğitim aldıkları yere baktığımızda; Cami hocasından, Pakistan medreseleri ve şeriat fakültesinde eğitim almış katılımcıların tamamı “mezhep olmadan Allah’a ulaşamaz” cümlesine katılırken, Afganistan medreselerinde eğitim almış 206 kişiden 12’si “mezhep olmadan Allah’a ulaşamaz” cümlesine katılmadıkları tespit edilmiştir.(Bkz.Ek3:Tablo83).

Bağlı olduğu mezhebe göre bakıldığında; araştırmaya katılan 418 denekten 275’i Sünni(Hanefi), 98’i Sünni(Selefi) ve 45’i ise Şii olduğu tespit edilmiştir. Sünni(Selefi) ve Şii olduklarını beyan eden katılımcıların tamamı “mezhep olmadan Allah’a ulaşamaz” cümlesine katılırken, Sünni(Hanefi) olduklarını beyan edenlerin 7’si kararsız ve 12’si ise “mezhep olmadan Allah’a ulaşamaz” cümlesine katılmadıkları tespit edilmiştir.(Bkz.Ek3:Tablo84).

Sünni(Hanefi) olduklarını beyan eden katılımcılardan 7’si kararsız kalırken, 12’si ise “mezhep olmadan Allah’a ulaşabileceği düşüncede oldukları tespit edilirken, Sünni(Selefi) ve Şii olduklarını beyan eden katılımcıların, hiçbirinin bu düşüncede olduğu görülmemiştir. Şii’likte imametin asıl olması “mezhep olmadan Allah’a ulaşamayacağı düşüncesine etki ettiği söylenebilir. Bundan dolayı Şii’lerin hiçbirinin mezhep olmadan da Allah’a ulaşabileceği düşüncesine katılmamaları mümkündür.

2.2. Gerçek İslam'ın Resmi Temsilcisi

Tablo 12. Gerçek İslam'ın Resmi Temsilcisi

Sizce aşağıdaki fırkalardan hangisi gerçek İslam'ın resmi temsilcisidir		
Seçenekler	N	%
Hanefilik	135	32,3
Deoband Hanefiliği	106	25,4
Selefilik/Vehhabilik	132	31,6
İran Velayeti Fakihi	45	10,8
Toplam	418	100,0

Tablo12'ye göre, ankete katılan katılımcıların %32,3'ü Hanefilik, %25,4'ü Deoband Hanefiliği, % 31,6'sı Selefilik/Vehhabilik, %10,8'i İran Velayeti Fakihinin gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu beyan etmiştir.

Katılımcıların yaş durumu değerlendirildiğinde; 20-25 yaş arasının yarısına yakını (31 kişi) Deoband Hanefiliği, 20 kişi de Selefilik/Vehhabiliği işaretlemiştir. Yani 20-25 yaş arası en çok Deoband Hanefiliği ve Selefilik/Vehhabiliğin gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu düşünmektedirler. 26-30 yaş arası katılımcılar; sırasıyla en çok (34 kişi) Selefilik/Vehhabiliği, 24 kişi Hanefilik, 11 kişi ise İran Velayeti Fakihini işaretlemiştir. 31 yaş ve üzeri olanlar; en çok (100 kişi) Hanefilik, 78 kişi Selefilik/Vehhabilik, 54'ü Deoband Hanefiliği, 31'i ise İran Velayeti Fakihinin gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu düşündükleri anlaşılmıştır. 20-25 yaş arası en çok Deoband Hanefiliği, 26-30 yaş arası en çok Selefilik/Vehhabiliği, 31 yaş ve üzeri olanlar ise en çok Hanefiliğin gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu beyan etmiştir. (Bkz. Ek3: Tablo85)

Yaş grubu ve tutumlar arası ilişki değerlendirildiğinde; 20-25 yaş arasının en çok Deoband Hanefiliği ve Selefilik/Vehhabiliğin gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu düşünmelerinde aldıkları eğitimin etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü günümüzde en çok aktif olan medreseler Pakistan'da din eğitimi almış mollalar tarafından yönetilmektedir. Bu mollalar Deoband Hanefiliği ve Selefilik/Vehhabiliği'e daha yakındır. Bunu 26-30 yaş arası katılımcılarda da görmek mümkündür. Nitekim 26-30 yaş arası da en çok Selefilik/Vehhabiliğin gerçek

İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. Ancak 31 yaş ve üzeri olanlar ise en çok Hanefiliğin gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir.(Bkz.Ek3:Tablo85) Çünkü Afganistan'daki yaşlı mollalar Pakistan yerine Afganistan medreselerinde din eğitimi görmüşlerdir. Afganistan'da Pakistan medreselerin tersine daha çok Hanefilik ekseninde eğitim verildiğinden dolayı yaşlı mollaların diğer fırkalara nazaran daha çok Hanefiliği gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu düşündükleri mümkün olabilir.

Katılımcıların aylık gelir durumuna baktığımızda; araştırmaya katılan 418 denekten aylık geliri (62-100\$) olan 83 kişiden 33'ü Hanefilik, 25'i Selefilik/Vehhabilik, 19'ü Deoband Hanefiliği, 6'sı ise İran Velayeti Fakihinin gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu beyan etmiştir. Aylık geliri (101-125\$) olan 165 kişiden 61'i Selefilik/Vehhabilik, 49'ü Hanefilik, 45'i Deoband Hanefiliği, 10'ü ise İran Velayeti Fakihinin gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu düşünmektedir. Aylık geliri (126-187\$) olan 145 kişiden 56'sı Hanefilik, 40'ı Selefilik/Vehhabilik, 28'i Deoband Hanefiliği, 21'i ise İran Velayeti Fakihinin gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu ifade etmiştir. Aylık geliri (188-250\$) olan 22 kişiden 11'i Hanefilik, 6'sı Selefilik/Vehhabilik, 5'i İran Velayeti Fakihinin gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir.(Bkz.Ek3:Tablo86)

Aylık geliri (62-100\$) ve (101-125\$) olanlar düşük gelirli olarak düşünüldüğünde aylık geliri düşük olanlar Selefilik/Vehhabilik ve Deoband Hanefiliğini gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olarak tanıtırken, aylık geliri (126-187\$) ve (188-250\$) olanlar yüksek gelirli olarak düşünüldüğünde aylık geliri orta ve yüksek olanlar ise en çok Hanefiliği gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olarak düşündükleri anlaşılmıştır. .

Ekonomik gelir ve mezhep ilişkisi bağlamında değerlendirilecek olursa Hanefiliği işaretleyenlerin ekonomik durumu orta ve iyi olanlar; yıllardan beri Afganistan'da yaşamaktadırlar, kimileri de aynı zamanda tarla ve tarım ile uğraştıklarından ve toplum içinde de otorite sağladıklarından dolayı diğerlere göre ekonomik olarak da iyi durumdadır. Afganistan toplumunda Hanefilik daha yaygın olduğundan dolayı bu mollaların da Hanefiliği gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olarak görmeleri muhtemeldir. Selefilik/Vehhabilik ve Deoband Hanefiliğini

işaretleyenler ise ekonomik olarak daha düşük gelire sahiplerdir. Bunun nedeni bu kesim yaşça daha genç oldukları için işe yeni başlamış gibidirler. Toplumda çok eski geçmişe sahip olmadıklarından dolayı halk da fitre, sadaka ve zekât verirken, gençler yerine yaşlı mollaları daha çok seçiyor olabilirler. Bundan dolayı ekonomik olarak bunların geliri düşük olabilir. Afganistan toplumunda halk ile tam olarak kaynaşmamış Pakistan'da yaşadıklarından dolayı ve Pakistan'da da Selefilik/Vehabilik ve Deoband Hanefiliği daha baskın olduğu için, Selefilik/Vehhabilik ve Deoband Hanefiliğini gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olarak görmelerinde etkisinin olması mümkündür.

Eğitim aldıkları yer açısından baktığında; araştırmaya katılan 418 denekten cami hocasından eğitim aldığını beyan eden 5 kişinin hepsi Deoband Hanefiliği, Afganistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 206 kişiden 82'si Hanefilik, 50'si Deoband Hanefiliği, 45'i İran Velayeti Fakihini, 29'ü Selefilik/Vehabiliği gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu düşünmektedirler. Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 79'ü Selefilik/Vehhabiliği, 19'ü Hanefiliği, 19'ü de Deoband Hanefiliğini işaretlerken, hiçbirisi İran Velayeti Fakihini işaretlememiştir. Şariat fakültesinde eğitim aldıklarını beyan eden 90 kişiden 34'ü Hanefilik, 32'si Deoband Hanefiliği, 24'ü Selefilik/Vehabiliği işaretlerken hiçbirisi İran Velayeti Fakihini işaretlememiştir.(Bkz. Ek3:Tablo87).

Afganistan medreselerinde eğitim adlıklarını beyan edenlerin çoğu Hanefiliği, Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan edenlerin çoğu Selefilik/Vehabiliği, Şariat fakültesinde eğitim aldıklarını beyan edenlerin çoğu Hanefilik ve Deoband Hanefiliğin gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir.(Bkz. Ek3:Tablo87).

Kişinin aldığı eğitim ve yaşadığı çevrenin inanç, düşünce ve davranışlarına etkide bulunabileceği bilinen bir gerçektir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Afganistan medreselerinde Hanefilik daha yaygın olduğu ve medrese hocalarının da Hanefi oldukları için, öğrencilerine de bu yönde eğitim verdiklerinden dolayı Afganistan medreselerinde eğitim adlıklarını beyan edenlerin çoğu Hanefiliği gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olarak düşünmeleri mümkündür. Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan edenlerin çoğu Pakistan'da yaşamış ve Pakistan'da da

Selefilik/Vehabilik Afganistan'a göre daha baskındır. Medrese hocalarının da Selefilik/Vehabilik düşüncesi ekseninde öğrencilerine bu yönde eğitim verdikleri düşünülebilir. Bundan dolayı Pakistan'da eğitim alanların çoğu Selefilik/Vehhabiliği gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olarak görmeleri mümkündür. İran Velayeti Fakihini gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu düşünen 45 kişinin mezhebi dikkate alındığında, bağlı oldukları mezhep ve aldıkları eğitimin etkisi olduğu düşünülebilir.

Katılımcıların bağlı olduğu mezhebe göre değerlendirildiğinde; araştırmaya katılan 418 kişiden 275'i Sünni (Hanefi), 98'i Sünni (Selefi), 45'i ise Şii oldukları tespit edilmiştir. Sünni (Hanefi) olduklarını beyan eden 275 kişiden 120'si Hanefilik, 94'ü Deoband Hanefiliği, 61'i Selefilik/Vehhabiliği gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu beyan etmiştir. Sünni (Selefi) olduklarını beyan eden 98 kişiden 71'i Selefilik/Vehabilik, 15'i Hanefilik, 12'si Deoband Hanefiliğini gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu beyan etmiştir. (Bkz. Ek3:Tablo 88).

Sünni (Hanefi) olduklarını beyan eden 275 kişinin çoğu Hanefiliği işaretlemeleri, bağlı oldukları mezhebe göre mümkündür. Ancak kendilerini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan ve Selefilik/Vehhabiliği gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğunu beyanı ise ilginçtir. Bu kişilerin aslında Sünni(Hanefi) olduğu ancak eğitim aldığı medrese hocasının “Selefi/Vehhabiliğin gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olduğu” şeklinde anlattığı düşünülebilir. Ya da aldığı eğitimden etkilenmesi mümkündür. İran Velayeti Fakihini gerçek İslam'ın resmi temsilcisi olarak düşünen 45 kişinin mezhebi dikkate alındığında, Şii olduklarından dolayı bağlı oldukları mezhep ve aldıkları eğitimin etkisi olduğu düşünülebilir.

2.3. Dini Konularda Herkesin Tek Tip Düşünme Zorunluluğu

Tablo 13. Dini Konularda Herkesin Tek Tip Düşünme Zorunluluğu

Dini konularda herkes aynı şekilde düşünmek zorundadır.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	215	51,4
Katılıyorum	126	30,1
Kararsızım	59	14,1
Katılmıyorum	15	3,6
Tamamen Katılmıyorum	3	,7
Toplam	418	100,0

Tablo 13'e göre, Dini konularda herkes aynı şekilde düşünmek zorundadır. Ankete katılan katılımcıların %51,4'ü Tamamen Katılıyorum, %30,1'i Katılıyorum, %14,1'i Kararsızım, %3,6'sı Katılmıyorum, %0,7'si Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo13 incelendiğinde ankete katılan katılımcıların çoğu %81,5'i dini konularda herkesin aynı şekilde düşünmek zorunda olduğunu düşünürken, katılımcıların %4,3'ü ise aksi istikamete görüş bildirmektedir. Görüldüğü gibi dini konularda herkesin aynı şekilde düşünmek zorunda olduğu fikri katılımcılarımızın çoğu tarafından kabul görmektedir.

Katılımcıların yaş durumuna baktığımızda; araştırmaya katılan 418 denekten 65'i (20-25 yaş arası), 90'ı (26-30 yaş arası), 263'ü (31 yaş ve üzeri) olduğu tespit edilmiştir. "Dini konularda herkes aynı şekilde düşünmek zorunda olduğu düşüncesine 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 53'ü katılırken, 8'i kararsız kalmış, 4 kişi de katılmamıştır. 26-30 yaş arası 90 kişiden 79'ü katılırken, 9'ü kararsız kalmakta, 2 kişi de karşı çıkmıştır. 31 yaş ve üzeri 263 kişiden 209'ü katılırken, 42'si kararsız kalmış, 12 kişi aksine görüş belirtmiştir.(Bkz.Ek3:Tablo89).

Katılımcıların Aylık gelir durumuna baktığımızda; araştırmaya katılan 418 denekten "Dini konularda herkes aynı şekilde düşünmek zorunda olduğu düşüncesine Aylık geliri (62-100\$) olan 83 kişiden 73'ü katılırken, 8'i kararsız kalmış, 2 kişi de

aksine görüş bildirmiştir. Aylık geliri (101-125\$) olan 165 kişiden 128'i katılırken, 29'ü kararsız kalmış, 8 kişi de katılmadığını ifade etmiştir. Aylık geliri (126-187\$) olan 145 kişiden 119'ü katılırken, 18'i kararsız kalmış, 8 kişi de katılmamıştır. Aylık geliri (188-250\$) olan 22 kişiden 21'i katılırken, 1'i kararsız kalmış ve hiçbirisi bu düşünceye karşı çıkmamıştır. Aylık geliri (251-375\$) olan 3 kişiden 3'ü de kararsız kalmıştır.(Bkz.Ek3:Tablo90)

Yaş kategoriler arasında kıyaslama yapılırsa; yüksek Aylık gelire sahip olanların hiçbirisi “dini konularda herkesin aynı şekilde düşünmek zorunda olduğu” düşüncesine katılmadığı tespit edilmiştir.

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 165'i katılırken, 33'ü kararsız kalmış ve 8 kişi katılmamıştır. Pakistan medreselerinde eğitim alan 117 kişiden 93'ü katılırken, 19'ü kararsız kalmakta, 5'i de karşı görüş beyan etmiştir. Şeriat fakültesinde eğitim alan 90 kişiden 78'i katılırken, 7'si kararsız kalmış, 5'i de katılmadığını dile getirmiştir.(Bkz.Ek3:Tablo91)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; Dini konularda herkes aynı şekilde düşünmek zorunda olduğu konusunda Sünni(Hanefi) olan 275 kişiden 216'sı katılırken, 42'si kararsız kalmakta, 17'si karşı çıkmaktadır. Sünni(Selefi) olan 98 kişiden 86'sı katılırken, 11'i kararsız kalmış, sadece 1 kişi karşı çıkmıştır. Şii olan 45 kişiden hiçbirisi karşı çıkmamıştır.

Dini konularda herkes aynı şekilde düşünmek zorunda olmadığını düşünen %4.3'ün mezhebine bakıldığında; kendini Sünni(Hanefi) olarak tanıtanlardan 17'si ve kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtanlardan sadece bir kişi olduğu, ancak Şii olanların hiçbirisi buna dahil olmadığı anlaşılmıştır.(Bkz.Ek3:Tablo92) Görüldüğü gibi Sünni(Hanefi) olanlar az da olsa diğerlere nazaran dini konularda farklı düşüncelerin olmasına müsamaha gösterebileceği söylenebilir. Aslında Kur'an-ı Kerîm din konusunda insanlara baskı yapılmasını kesinlikle yasaklamıştır.⁶²⁴ Hz. Peygamber ve Halifeler dönemlerinde gayri Müslim toplumlarla yapılan zimmet antlaşmalarında bu husus açıkça belirtilmiştir. İnanç hürriyetinin bir gereği olarak dinî eğitim ve öğretim, ayin ve ibadetlerle mabetler de hukukun himayesi altına alınmıştır. Gayri

⁶²⁴ Bakara 2/256; Yunus 10/99; Kehf 18/29.

Müslimler mabetlerinde veya açtıkları okullarda dinî eğitim ve öğretimi tam bir serbestlik içinde verme imkânına kavuşmuşlardır.

2.4. Diğer İslam Mezheplerin Mensuplarına Saygı Duyma

Tablo 14. Diğer İslam Mezheplerin Mensuplarına Saygı Duyma

Diğer İslam mezheplerine bağlı olanlara saygı duyulmalı		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	94	22,5
Katılıyorum	202	48,3
Kararsızım	61	14,6
Katılmıyorum	61	14,6
Toplam	418	100,0

Tablo 14’e göre, “diğer İslam mezheplerine bağlı olanlara saygı duyulmalı” cümlesine ankete katılan Katılımcıların %22,5’i tamamen katılıyorum, %48,3’ü katılıyorum, %14,6’sı kararsızım, %14,6’sı katılmıyorum şeklinde ifade etmiştir. Tablodaki verilere baktığımızda örneklem grubunun yarısından fazlasını oluşturan %70,8’i diğer İslam mezheplerine bağlı olanlara saygı duyulması gerektiğini beyan ederken, %14,6’sı kararsız kalmış, %14,6’sı de aksi istikamete görüş belirtmektedir. Görüldüğü gibi katılımcılar, önemli bir oranda diğer İslam mezheplerine bağlı olanlara saygı duyulması gerektiğini düşünmektedir.

Diğer İslam mezheplerine bağlı olanlara saygı duyulmamalı fikrinde olan %14,6’nın eğitim aldığı yere bakıldığında; 12 kişi Afganistan medreseleri, 35 kişi Pakistan medreseleri ve 14 kişi ise şeriat fakültesinde eğitim aldığı tespit edilmiştir.(Bkz.Ek3:Tablo 94) Görüldüğü gibi en çok Pakistan medreselerinde eğitim alanların diğer İslam mezheplerine bağlı olanlara saygı duyulması gerektiği fikrine karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni ise Pakistan medreselerinde eğitim alanların daha çok Selefi/Vehhabi düşünceye sahip olduklarından dolayı diğer mezhep ve düşüncelere karşı saygı duymamaları mümkündür.

Katılımcıların ekonomik durumuna bakıldığında ise 188 dolar ve üzeri Aylık geliri olanların tamamı diğer İslam mezheplerine bağlı olanlara saygı duyulması gerektiği düşüncesinde olduğu anlaşılmıştır.(Bkz.Ek3:Tablo93)Mezheplerine bakıldığında ise diğer İslam mezheplerine bağlı olanlara saygı duyulmasına karşı çıkan %14,6'nın arasında hiçbir Şii olmadığı tespit edilmiştir.(Bkz.Ek3:Tablo95) Bunun nedeni Afganistan Şiilerin günümüzdeki çatışmalardan uzak durmaları ve daha çok barışçıl bir ortamda yaşamaya meyilli olmalarından olabilir. Çünkü Afganistan'da Şiiler azınlık oldukları için tarih boyunca çatışmalarda hep en çok zararı da onlar görmüşlerdir. Özellikle 2001 yılından sonra Şiiler silahlı bırakıp kalem ve kitabe yönelmişlerdir.

Afganistan hükümetinin Sünni olmasına rağmen Şiiler hükümete destek vermekte ve devleti savunmaktadırlar. Çünkü bu Sünni devlet sayesinde güvenli ve huzurlu bir hayat yaşamaktadırlar. Aksi takdirde devlet muhalifi olan Taliban ve Daış en çok Şiileri hedef alır ve zarar verir. Zaman zaman İran tarafından kışkırtılırsa da Afganistan Şiileri bir yönden Caferi oldukları için Hanefilere daha yakınlar. Diğer yandan Afganistan'da mezhep çatışmasının çıkması en çok Afganistan Şiilerin zararında olur. Çünkü onlar azınlıktır. Bundan dolayı Afganistan Şiileri daha çok mezhep çatışmasına karşı birlik ve beraberliğe vurgu yaparak diğer mezhep mensuplarına saygı duymaktadırlar.

2.5. Müslümanın Müslümanı Tekfir Etmesi

Tablo 15. Müslümanın Müslümanı Tekfir Etmesi

Müslüman Müslümanı tekfir edebilir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	10	2,4
Katılıyorum	71	17,0
Kararsızım	91	21,8
Katılmıyorum	169	40,4
Tamamen Katılmıyorum	77	18,4
Toplam	418	100,0

Sözlükte “örtmek, gizlemek; nankörlük etmek” anlamındaki küfr (küfrân) kökünden türeyen tekfir “küfre nispet etmek, mümin diye bilinen bir kişi hakkında kâfir hükmü vermek” demektir. Aynı kökten gelen ikfâr da bu manada kullanılır.⁶²⁵

Hadislerde nakledildiğine göre Hz. Peygamber, Allah’tan başka ilâh bulunmadığına ve kendisinin nübüvvetine inanıncaya kadar insanlara karşı mücadele etmekle emir olunduğunu, kelime-i tevhidi söyleyenlerin kanlarının ve mallarının koruma altına alındığını, kibleye yönelip namaz kılanların ve Müslümanların kestiği hayvanın etini yiyenlerin Allah’ın ve resulünün güvencesini kazandığını, dolayısıyla tekfir edilemeyeceğini belirtmiş,⁶²⁶ Müslümana kâfir diye hitap eden kimsenin kendisinin küfre gireceğini haber vermiştir.⁶²⁷

Tekfir meselesinin sahabeler devrinin sonlarına doğru ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu problem, Hz. Ali ile Muaviye b. Ebu Süfyan arasında vuku bulan Sıffin Savaşı’nda halifenin ordusunda bulunan ve daha sonra Hariciler diye anılan bir grubun, isyancılarla savaşılmasını emreden ilahi hükmü terk edip ihtilafı çözmek için hakeme başvurulmasına rıza gösteren Hz. Ali ile Muaviye’yi ve bunu onaylayan ashabı tekfir etmesiyle başlamıştır.⁶²⁸ Bunlara göre Allah’ın

⁶²⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Tekfir”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. 40. İstanbul, 2011, s. 350-356.

⁶²⁶ Buhârî, “İmân”, 17, “Şalât”, 28; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 95,

⁶²⁷ Müsned, II, 18; Buhârî, “Eymân”, 7, “Edeb”, 73.

⁶²⁸ Hayyât, s. 102; Eş’arî, I, 4-5; II, 452.

indirdiği ayetlerle hükmetmeyenlerin kâfir sayıldığı ayetle sabittir.⁶²⁹ Bunun yanında, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Ali b. Ebu Talibin onun vasiyeti gereği hilâfete gelmesini savunan ve Şia diye anılan grup içindeki aşırı zümreler de ashabın çoğunu tekfir etmiştir.⁶³⁰

İslam toplumunda en büyük sorunlarından biri tekfir etmektir. Gerçi bir dine giriş ve çıkış bireyin kendi beyanı ve eylemi ile olur ama çoğu zaman başka kişiler tarafından birinin dinden çıktığı hükmedilmektedir. Tekfir etmek günümüzde de radikal gruplar arasında yaygındır. Çünkü gruplar ve bireyler eylem ve davranışlarını meşrulaştırmak için çabalar ve ona göre karşı tarafı mağlup edebileceğini düşünür. Afganistan'da da tekfir etmek yaygındır. Farklı düşünen veya dini konuları yorumlayanlar kolayca tekfir edilir.

Tablo 19'a göre, "Müslüman Müslümanı tekfir edebilir" cümlesine ankete katılan Katılımcıların %2,4'ü Tamamen Katılıyorum, %17'si Katılıyorum, %21,8'i Kararsızım, %40,4'ü Katılmıyorum, %18,4'ü Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların %21,8'i kararsızım kalmışken, %58,8'i Müslümanın Müslümanı tekfir edemeyeceğini, %19,4 ise Müslümanın Müslümanı tekfir edebileceği düşüncesinde olduğu anlaşılmıştır.

Katılımcıların yaş durumuna baktığımızda 20-25 yaş arası olanlar daha büyük yaş arası olan katılımcılara göre Müslümanın Müslümanı tekfir edebileceği fikrine daha fazla katılmıştır. Yaş oranı yükseldikçe katılma oranı düşmektedir.(Ek3:Tablo96) Bunun nedeni bu yaş grubunun daha ilk aşamalarda olduğu, dini bilgilerinin kısıtlı olmaları, çok kolay etkilendiği ve galeyana geldiği deli kanlılığın ve gençliğinden kaynaklanıyor olması mümkündür. Öte yandan bu yaş gurubunun tekfir edici kimi hocaların hararetli vaaz ve sohbetlerinden çabuk ve kolayca etkilendiği görülmektedir. Bundan dolayı duydukları ve edindikleri kısıtlı bilgilere dayanarak kendilerinden farklı algılayan ve tefsir edenleri kolayca tekfir edebilmektedirler.

⁶²⁹ Mâide 5/44.

⁶³⁰ Hayyât, s. 104; Sâmerî, s. 26.

Aylık gelire bakıldığında yüksek gelire sahip olanların hiçbirisi Müslümanın Müslümanı tekfir edebileceği fikrine katılmadığı görülmektedir. Aylık gelir yükseldikçe katılma oranı düşmektedir.(Bkz.Ek3:Tablo97)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında cami hocasından eğitim aldıklarını beyan eden 5 kişiden hiçbirisi Müslümanın Müslümanı tekfir edebileceği fikrine katılmamıştır. Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 23'ü ve Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 36'sı katılmıştır.(Ek3:Tablo98) Yani Pakistan medreselerinde eğitim alanlar, Afganistan medreselerinde eğitim alanlara göre daha çok Müslümanın Müslümanı tekfir edebileceğini düşünceye sahip oldukları anlaşılmıştır. Bunun nedeni ise Pakistan medreselerinde eğitim alanlar Selefilik/Vehhabilikten daha çok etkilendiklerinden dolayı olabilir. Çünkü Pakistan medreselerinde başta Suudi Arabistan, Pakistan ve çevre ülkelerde yetişmiş olan selefi düşünceye sahip çeşitli hocalar ders vermektedir. Bu medreselerden mezun olanların çoğu hatta Selefilikten de uzaklaşarak oldukça fazla radikalleşen, tekfirci ve aşırı bir yapıya dönüşmüştür. Nitekim bu medreselerde eğitilmiş talebeler(Taliban) Afganistan mücahit gruplarına karşı savaş açmış ve Afganistan iç savaşının baş aktörü olmuştur. Aslen Hanefi mezhebine mensup olan Taliban en çok Selefi düşünceye sahip ülkeler örneğin Suudi Arabistan tarafından desteklenmiş ve kendisi selefi olan el-Kaide örgütünün lideri Usame bin Ladin ile beraber hareket etmiştir. Böylelikle Hanefiliğin merkezi olan Afganistan selefi düşünceye mensup birçok radikal ve savaşçı grupların eğitim merkezine dönüşmüştür. Her ne kadar 2001 yılından sonra selefiler Afganistan'dan fiziki olarak azalmışsa da düşünce olarak hala etkisini özellikle gençler üzerinde sürdürmektedir.

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında kendilerini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 41 kişi Müslümanın Müslümanı tekfir edebileceği fikrine katılırken, kendilerini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 35'i buna katıldığını beyan etmiştir. Yine kendilerini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 5 kişi katılmıştır. Eğer her mezhep mensuplarının genel katılım sayısına dikkat edilirse; Sünni(Selefi) olanlar Sünni(Hanefi) olanlara göre daha çok Müslümanın Müslümanı tekfir edebileceğini düşündükleri anlaşılmaktadır.(Ek3:Tablo99) bunun nedeni yukarıda bahsedilen radikal ve tekfirci selefi düşünceye mensup kişiler tarafından

eğitildiklerinden dolayı ve onlardan etkilendikleri için kendileri de kolayca tekfir ederler.

2.6. İslam'ın Zorla Yayılması

Tablo 16. İslam'ın Zorla Yayılması

İslam kılıçla yayılmıştır		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	133	31,8
Katılıyorum	91	21,8
Kararsızım	24	5,7
Katılmıyorum	116	27,8
Tamamen Katılmıyorum	54	12,9
Toplam	418	100,0

İslam literatürüne baktığımızda İslam savaş değil barış dini olarak tanıtılır. Hz. Peygamber'in uygulamalarına da baktığımızda genelde barış ve hoşgörü yaklaşımlarını görmekteyiz. Kimi alimler İslam'ı Selem kökünden yani sulh ve barış anlamından geldiğini açıklamaktadırlar. Ama Müsteşrikler de İslam'ın savaş ve kan akıtmakla yayıldığını iddia etmektedirler. Ne ilginçtir ki kimi Müslümanlar da İslam'ın kılıçla yayıldığını ve inanmayanlara karşı zor kullanma ve onları zorla Müslüman etmek gerektiğini düşünmektedirler. Bu düşünce zamanla davranışa dönüşmüş toplumsal çatışma ve savaşlara neden olmuştur.

Afganistan'da çoğu mollalara göre İslam'ın zorla geldiğini ve dinin yayılmasında da zor kullanma gerektiğini düşünmektedirler. Nitekim Ankete katılan Katılımcıların çoğu (%53,6) İslam'ın kılıçla yayıldığını beyan etmişlerdir. Buna karşı Katılımcıların %40,7'si İslam'ın kılıçla yayılmadığını beyan ifade etmişlerdir.

Tablo 16'ye göre, "İslam kılıçla yayılmıştır" cümlesine ankete katılan Katılımcıların %31,8'i Tamamen Katılıyorum, %21,8'i Katılıyorum, %5,7'si Kararsızım, %27,8'i Katılmıyorum, %12,9'ü Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Ankete katılan Katılımcıların yaş durumları incelendiğinde; 20-25 yaş arası olan 65 kişiden yarısından fazlası yani 36'sı İslam'ın kılıçla yayıldığı fikrine katılmadıkları görülmüştür. Buna karşı 26-30 yaş arası olan 90 kişiden yarısından daha az yani 30'ü katılmadıklarını beyan etmiştir. 31 yaş ve üzeri olan 263 kişiden yarısından daha az yani 104'ü İslam'ın kılıçla yayıldığı fikrine katılmadıkları görülmüştür. 20-25 yaş arası, 25-30 yaş arası ve 31 ve üzeri yaş arası olanlara göre ankete katılan toplam sayısı dikkate alındığında bu düşünceye katılmama oranı daha fazla olduğu görülebilir.(Ek3:Tablo100)

Bunun nedeni 20-25 yaş arası olanların yenedünyadaki gelişmelerden haberdar olduklarından dolayı aynı zamanda Şeriat Fakültesi öğrencisi olabileceği mümkündür. Üniversitede din eğitimi ve ortam medresedeki eğitim ve ortamdan daha farklı ve akademik olduğundan dolayı özellikle üniversite hocalarının daha geniş ve bilimsel bakış açısı öğrenciler üzerinde de etkisini bırakacağı hususu dikkate alınarak bu yaş grubunun şiddet ve zor kullanmanın yerine daha mantıklı ve etkili tebliğ yöntemlerle hareket edebilecekleri mümkündür.

Ankete katılan Katılımcıların ekonomik durumları incelendiğinde; Aylık geliri 62-100\$ ve 188-250\$ olanların yarısından fazlası “İslam'ın kılıçla yayıldığı” düşüncesine katılmamıştır. Aylık geliri 101-125\$ olan 165 kişiden yarısından fazlası(109 kişi) İslam'ın kılıçla yayıldığına katılmıştır. Aylık geliri 251-375 dolar olanların hiçbiri İslam'ın kılıçla yayıldığını beyan etmemiştir.(Ek3:Tablo101)

Eğitim aldıkları yer incelendiğinde Cami hocasından eğitim aldığını beyan eden 5 kişiden 5'i de İslam'ın kılıçla yayılmadığına katılırken, Afganistan medreselerine eğitim aldıklarını beyan eden 206 kişiden çoğu (121 kişi) İslam'ın kılıçla yayılmadığını buna karşı Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan edenlerin çoğu yani ankete katılan 117 kişiden 110'ü ve Şeriat Fakültesinde eğitim aldıklarını beyan eden 90 kişiden çoğu (59 kişi) İslam'ın kılıçla yayıldığını beyan etmişlerdir.(Ek3:Tablo102)

Bunun nedeni Pakistan medreselerinde Selefilik düşüncesinin hâkim olduğundan kaynaklanıyor olabileceği mümkündür. Yine Şeriat fakültesinde öğretim üyeleri genelde Arap ülkelerinden mezun olmaları ve Selefi grupların genelde üniversite öğrencileri üzerinde çalışmaları ve onları ders halkaları ve sohbetlerine da

katmaya çalışıldıkları son zamanlarda yaygın hale gelmiştir. Böylelikle Şeriat Fakültesi öğrencileri bu düşüncelerden hareketle böyle bir cevap vermiş olabilir.

Katılımcıların bağlı oldukları mezhep incelendiğinde ise ankete katılan Şiilerden hiçbiri İslam'ın kılıçla yayıldığını beyan etmemiştir. Sünni(Hanefi) olarak kendilerini tanıtan 275 kişiden 12'si kararsız kalırken 136'sı katılmış ve 127'si ise katılmamıştır. Ancak Sünni(selefi) olan 98 kişiden çoğu (88 kişi) katılırken sadece 3 kişi katılmamıştır.(Ek3:Tablo 103)

Görüldüğü gibi Sünni(Hanefi) ve Sünni(Selefi) olanların çoğu İslam'ın kılıçla yayıldığını düşünmektedirler. Bunun nedeni ise İslam tarihinde Afganistan'da genel olarak hep gazve ve savaşırlardan bahsedilmesi, malum sahabelerin kahramanlık ve cengâverliğinden, halifeler döneminde yapılan fetihler anlatılarak Peygamberin barışçı yönü, ahlak, davranış ve güvenilirliğiyle kalpların fetih edilmesi yönünü geri planda bırakılmıştır. Bundan dolayı Katılımcıların çoğu de İslam'ın kılıçla yayıldığını düşündükleri mümkündür.

2.7. Düzenli olarak Camiye Gelmeyenlerin Cezalandırılması

Tablo 17. Düzenli olarak camiye gelmeyenlerin cezalandırılması

Düzenli olarak camiye gelmeyenler cezalandırılmalıdır		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	147	35,2
Katılıyorum	128	30,6
Kararsızım	43	10,3
Katılmıyorum	96	23,0
Tamamen Katılmıyorum	4	1,0
Toplam	418	100,0

Tablo17'e göre, Düzenli olarak camiye gelmeyenler cezalandırılmalıdır görüşüne ankete katılan Katılımcıların %35,2'si Tamamen Katılıyorum, %30,6'sı Katılıyorum, %10,3'ü Kararsızım, %23'ü Katılmıyorum, %1'i Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların çoğu yani %65.8'i “düzenli olarak camiye gelmeyenler cezalandırılmalıdır” görüşünde olduğu tespit edilmiştir. Buna karşı Katılımcıların %24'ü ise buna katılmadıklarını beyan etmiştir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; 20-25 yaş arası 65 kişiden 10 kişi, 26-30 yaş arası 90 kişiden 23 kişi, 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 63'ü “düzenli olarak camiye gelmeyenlerin cezalandırılmalı” cümlesine katılmamıştır. Araştırmaya katılan tüm yaş grupların çoğunun “düzenli olarak camiye gelmeyenlerin cezalandırılmalı” cümlesine katıldığı tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo104) görüldüğü gibi gruplar arasında öneli bir farklılık görülmemektedir. Aslında Kur'an ve Hadiste açık olarak Camiye düzenli olarak gelmeyenlerin cezalandırılması ile ilgili bir hüküm olmadığı bilinmesine rağmen, Hz. Peygambere nispet edilen bir hadisi şerife göre “ Ezan sesini işitip de camiye gelmeyenlerin gidip evlerini başlarına yıkasım geliyor” ifadesini delil getirerek cezalandırılmaları gerektiğini savunmaktadırlar.

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri düşük olanlar, Aylık geliri yüksek olanlara göre “düzenli olarak camiye gelmeyenlerin cezalandırılmalı” hususuna daha fazla katıldığı görülmektedir.(Ek3:Tablo105)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 96'sı “düzenli olarak camiye gelmeyenlerin cezalandırılmalı” cümlesine katılmazken, Pakistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 117 kişiden sadece 1 kişi katılmamış ve 105 kişi katıldığını beyan etmiştir. Yine Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 85 “düzenli olarak camiye gelmeyenlerin cezalandırılmalı” hususuna katılmamıştır.(Ek3:Tablo106)

Görüldüğü gibi Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan edenlerin çoğu “düzenli olarak camiye gelmeyenlerin cezalandırılmalarına katılmazken, Pakistan medreselerinde ve Şeriat Fakültesinde eğitim aldığını beyan edenlerin çoğu ise “düzenli olarak camiye gelmeyenlerin cezalandırılmasına katıldığı anlaşılmıştır. Pakistan medreselerinde daha ılımlı bir eğitim sistemi uyguladığından dolayı mezunlarının da bu şekilde yetiştiği mümkündür. Buna karşı Pakistan'da daha radikal ve selefi düşünceye mensup olanlar tarafından ders verildiği için burada

eğitim alanlar da daha radikal ve baskıcı olarak yetiştiği görülmüştür. Bundan dolayı onlar ceza vermede daha meyilliler. Şeriat fakültesinde eğitim alanların verdikleri cevap da Pakistan medreseleri mezunları ile aynı olması ilginçtir. Aslında Şeriat fakültelerinin kimi hocaları Arap ülkelerinde eğitim aldığı ve Afganistan'da Selefilerin en çok gençler ve eğitim kurumları üzerinde çalışmaları dikkate alınırsa bu öğrencilerin de etkilendiğini söylemek mümkündür.

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 32'si kararsız kalırken, 65 kişi katılmamıştır. Ancak Sünni(Selefi) olan 98 kişiden sadece 1 kişi, Şii olan 45 kişiden ise 34 kişi katılmamıştır. Yine Sünni(Selefi) olan 98 kişi ve Şii olan 45 kişiden hiçbiri tamamen katılmıyorum seçeneğini işaretlememiştir.(Ek3:Tablo 107)

Görüldüğü gibi Sünni(Hanefi) ve Sünni(Selefi) olanların çoğu “düzenli olarak camiye gelmeyenlerin cezalandırılmalı” cümlesine katıldığı, buna karşı Şiilerin çoğunun katılmadığı tespit edilmiştir. Yine Sünni(Selefi) olanlardan sadece 1 kişi, ancak Sünni(Hanefi) olanlardan 96 kişinin buna katılmadığı anlaşılmıştır. Şiiilerde beş vakit namazın cemaatle kılınma mecburiyeti olmadığı için ve namaz vakitlerin cem edilmesi konusu verdikleri cevapta etkin olması mümkündür.

Gündelik ibadet olan beş vakit namaz Müslümanlara farz kılınmıştır. Namazların cemaat ile kılınması bireysel olarak kılınan namazlara göre 27 derece daha fazla sevap kazanması hadislerde zikredilmiştir. Afganistan'da Taliban döneminde en çok namaz konusunda devlet resmi bir zorunluluk getirmiş, namaz saatinde bütün çarşı, market ve dükkânlar kapatılarak herkesin camiye gitmesi gerektiği özel ekipler tarafından duyurulmaktaydı. Taliban döneminde emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker (iyiliğe emr edip kötülükten men eden) adı altında bir bakanlık kurulmuştur. Bu bakanlığın yetkileri normal polislere göre daha fazla idi. Bu ekipler genelde toplumun ahlaki davranış ve giyinişleri ile ilgilenirdi. Camiye gitmeyenleri karakula götürüp cezalandırırdı. Namaz saatinde çarşıda, pazarda ve sokaklarda gezenleri sopalarla döverek camiye götürürlerdi. Bütün cami ve mescitlerde o bölgede yaşayan cemaatin isim listesi vardı ve namazdan sonra yoklama alınırdı. Gelmeyenler yok yazılarak ilgili memurelere bildirilir ve devamsızlığı olanlar da cezalandırılırdı.

Daha önceleri mollalar sadece vaazlarda sözlü olarak halkı camiye gelmek ve cemaatle beş vakit namazı kıldırmaya tavsiye ederek zaman zaman sert bir üslupla onları uyarırdı. Ancak herhangi bir yaptırım uygulamazlardı. Taliban döneminde mollalar iktidara geldiklerinde ve daha çok yetkilere sahip olduktan sonra camiye düzenli olarak gelmeyenlere karşı ilk defa yaptırım uygulama konumuna gelmişlerdi. Böylelikle camiye düzenli olarak gelmeyenler hem sözlü olarak uyarılır hem de sopa ve kamçı ile dövülür ya da nezarethaneye atılırdı.

2.8. Sakal Kesme

Tablo 18. Sakal Kesme

Sakalı kesenler		
Seçenekler	N	%
Cezalandırılmalı	176	42,1
Cezalandırılmaz	10	2,4
Kararsızım	11	2,6
Nasihat edilmeli	219	52,4
Serbest bırakılmalı	2	,5
Toplam	418	100,0

Tablo18'e göre, sakalı kesenlerhakkındaankete katılan katılımcıların %42,1'i Cezalandırılmalı, %2,4'ü Cezalandırılmaz, %2,6'sı Kararsızım, %52,4'ü Nasihat edilmeli, %0,5'i Serbest bırakılmalı şeklinde beyan etmiştir.

Afgan toplumunda sakal koymak dini bir vacibe olarak bilinir ve hatta din hocaları ve âlimler sakal koymanın muekked sünnet olduğunu ifade etmektedirler. Muekked sünnetin de vacip hükmünde olduğunu söyleyerek sakal koymanın vacip konumunda olduğunu dile getirmektedirler. Bundan dolayı Mollalar vaazlarında ve hutbelerde sakal kesmenin günah olduğu ve sakalı kesenlerin arkasında namaz kılanların namazı mekruh olduğunu dile getirmektedirler. Toplum nezdinde de sakal koymak aynı zamanda kişinin imanlı, inançlı ve saygınlığına delalet eder.

Taliban döneminde sakal kesmek yasaklanmıştı ve sakalı kesenler cezalandırılırdı. Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker (iyiliğe emredip kötülükten men eden) ekipleri çarşı ve pazarlarda kontrole çıkarlardı. Sakalı kesenleri görünce onları toplar ve karakula götürerek nezarethaneye atar, bundan sonra sakalı bırakmak şartıyla tahütlerini alarak serbest bırakırlardı. Kirli sakal bırakmak da yasak idi. Sakal 5 cm'den az kısaltılamazdı.

Tabloya bakıldığında Katılımcıların %42.1'i "sakalı kesenler cezalandırılmalıdır" cümlesine katılırken, Katılımcıların %52.4'ü "nasihat edilmelidir" şeklinde görüş beyan etmiştir. Araştırmanın başında böyle bir rakamın çıkmasını beklemezken Katılımcıların çoğunun %52.4'ü sakalı kesenlerin cezalandırmayıp, nasihat edilmesi gerektiği şeklindeki oran ilginçtir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; 20-25 yaş arası 65 kişiden 10'ü sakalı kesenler cezalandırılmalı, 29'ü Nasihat edilmeli şeklinde fikir beyan ederken 1 kişi kararsız kalmış ve hiçbiri serbest olmalı ya da cezalandırılmaz seçeneklerini işaretlememiştir. 26-30 yaş arası 90 kişiden 32'si sakalı kesenler cezalandırılmalı, 3 kişi cezalandırılmaz, 55'i Nasihat edilmeli şeklinde fikir beyan ederken, hiçbiri serbest olmalı seçeneği işaretlemiştir. 31 ve üzeri yaş arası 263 kişiden 109'ü sakalı kesenler cezalandırılmalı, 7 kişi cezalandırılmaz, 10 kişi kararsız, 135'i Nasihat edilmeli, 2 kişi de serbest olmalı seçeneği işaretlemiştir. 20-25 yaş arası olanların çoğu sakalı kesenler cezalandırılmalı seçeneğini işaretlerken, 26-30 yaş arası ve 31 ve üzeri olanların çoğu ise sakalı kesenler nasihat edilmeli seçeneği işaretlemiştir.(Ek3:Tablo108)

Aylık gelir durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 41'i sakalı kesenler cezalandırılmalı, 40'ı nasihat edilmeli şeklinde fikir beyan ederken 1 kişi kararsız kalmış ve 1 kişi cezalandırılmaz seçeneklerini işaretlemiş ve hiçbiri de sakalı kesenler serbest olmalı seçeneğini seçmemiştir. Aylık geliri 101-125\$ olan 165 kişiden 68'i sakalı kesenler cezalandırılmalı, 91'i nasihat edilmeli şeklinde fikir beyan ederken 4 kişi kararsız kalmış ve hiçbiri de sakalı kesenler cezalandırılmaz seçeneğini seçmemiştir. Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 56'i sakalı kesenler cezalandırılmalı, 74'ü nasihat edilmeli şeklinde fikir beyan ederken 6 kişi kararsız kalmış, 9 kişi cezalandırılmaz seçeneklerini işaretlemiş ve hiçbiri de sakalı kesenler

serbest olmalı seçeneğini seçmemiştir. Aylık geliri 188-250\$ olan 22 kişiden 11'i sakalı kesenler cezalandırılmalı, 11'i de nasihat edilmeli şeklinde fikir beyan ederken hiçbiri serbest olmalı ya da cezalandırılmaz seçeneği seçmemiştir.(Ek3:Tablo109)

Eğitim aldığı yere bakıldığında; cami hocasından eğitim alan 5 kişiden 3'ü sakalı kesenler nasihat edilmeli, 2'si cezalandırılmaz seçeneğini seçerken hiçbiri sakalı kesenler cezalandırılmalı veya serbest olmalı seçeneğini seçmemiştir. Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 49'ü sakalı kesenler cezalandırılmalı, 139'ü nasihat edilmeli şeklinde fikir beyan ederken 9 kişi kararsız kalmış, 7 kişi cezalandırılmaz, 2 kişi serbest olmalı seçeneğini seçmiştir. Pakistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 117 kişiden 83'ü sakalı kesenler cezalandırılmalı, 31'i nasihat edilmeli şeklinde fikir beyan ederken 2 kişi kararsız kalmış, 1 kişi cezalandırılmaz ve hiçbiri de serbest olmalı seçeneğini seçmemiştir. Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 44'ü sakalı kesenler cezalandırılmalı, 46'ı nasihat edilmeli şeklinde fikir beyan ederken hiçbiri de cezalandırılmaz veya serbest olmalı seçeneğini seçmemiştir. Genel olarak cami hocasından, Afganistan medreselerinde ve Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan edenlerin çoğu sakalı kesenler nasihat edilmeli seçeneğini işaretlerken, Pakistan medreselerinde eğitim aldığını beyan edenlerin çoğu ise sakalı kesenlerin cezalandırılması gerektiğini düşünmektedir. (Ek3:Tablo110) Bunun nedeni ise Pakistan medreselerinde verilen din dersleri, hocaların düşüncesi ve çevrenin de etkisi olduğu düşünülebilir.

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 104'ü sakalı kesenler cezalandırılmalı, 162'si nasihat edilmeli şeklinde fikir beyan ederken, 3 kişi kararsız kalmış, 4 kişi cezalandırılmaz, 2 kişi serbest olmalı seçeneğini seçmiştir. Ancak Sünni(selefi) olan 98 kişiden 72'si sakalı kesenler cezalandırılmalı, 23'ü nasihat edilmeli şeklinde fikir beyan ederken, 2 kişi kararsız kalmış, 1 kişi cezalandırılmaz ve hiçbiri de serbest olmalı seçeneğini seçmemiştir. Şii olan 45 kişiden 34'ü nasihat edilmeli, 6 kişi kararsız kalmış, 5 kişi cezalandırılmaz ve hiçbiri de serbest olmalı seçeneğini seçmemiştir.(Ek3:Tablo111)

Mezhepler arasında kıyaslama yapıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtanlar ve Şiiilerin çoğu sakalı kesenlerin nasihat edilmesi gerektiğini beyan

ederken, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtanların çoğu ise sakalı kesenlerin cezalandırılmasını istemiştir. Bunun nedeni ise selefi düşünceye mensup olanları Pakistan medreselerinde verilen din dersleri, hocaların düşüncesi ve çevrenin de etkisiyle diğerlerine göre daha radikal ve şiddete meyilli olarak yetiştirilmiştir. Onlara göre şariat zahire yani dış görünüşe bakar dolayısıyla sakal bırakmayanlar dış görünüş olarak Müslümanlara bezmediği için ve gayri Müslimlere benzemeye çalıştığı için cezalandırılmalıdır.

2.9. Resim Ve Heykel Yapmanın Dinen Caiz olması

Tablo 19. Resim Ve Heykel Yapmanın Dinen Caiz olması

Resim ve heykel yapmak dinen yasaktır		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	168	40,2
Katılıyorum	130	31,1
Kararsızım	96	23,0
Katılmıyorum	19	4,5
Tamamen Katılmıyorum	5	1,2
Toplam	418	100,0

Tablo 19'ye göre, Resim ve heykel yapmak dinen yasaktır yargısına ankete katılan Katılımcıların %40,2'si Tamamen Katılıyorum, %31,1'i Katılıyorum, %23'ü Kararsızım, %4,5'i Katılmıyorum, %1,2'si Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Ankete katılan Katılımcıların çoğu (%71.3) resim ve heykel yapmanın dinen yasak olduğunu ifade etmiştir. İslam dini putperestliğe karşı olduğundan dolayı ve özellikle İslam'ın doğduğu ortamda putperestlik oldukça yaygın bir din iken İslam bu dinle mücadele içerisinde olmuş ve onu o toplumdan yok etmiştir. Bundan dolayı Müslüman toplumunda da heykel yapma işi hoş görülmediğinden dolayı ilerleyememiştir. Mollalar resim ve heykel yapmanın dinen yasak olduğuna inanırlar.

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; resim ve heykel yapmanın dinen yasak olduğu ifadesine katılmayan 24 kişiden 3'ü 20-25 yaş arası, 2'si 26-30 yaş arası ve 19'ü de 31 ve üzeri yaş arası olan gruplar teşkil etmektedir.(Ek3:Tablo112) Bu 3 yaş grubunun ankete genel katılım sayısı göz önünde bulundurulursa, yaş grubunun verdiği cevaplar üzerinde önemli bir etkisinin görülmediği anlaşılmaktadır.

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden hiçbirisi resim ve heykel yapmanın dinen yasak olduğunu ifadesine katılmıyorum seçeneğinin işaretlememiştir. Aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden 8'i katılmadığını ifade etmiştir. Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 14'ü katılmadığını ifade etmiştir. Aylık geliri 188-250\$ olan 22 kişiden 2'si katılmadığını ifade etmiştir. Aylık geliri yükseldikçe “resim ve heykel yapmanın dinen yasak olduğu” ifadesine katılmama oranı da yükselmektedir.(Ek3:Tablo113)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; cami hocasından eğitim aldığını beyan eden 5 kişiden 3 kişi, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 15 kişi, şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 6 kişi “resim ve heykel yapmanın dinen yasak olduğu” ifadesine katılmadığını beyan ederken, Pakistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 117 kişiden hiçbirisi katılmıyorum seçeneğini seçmemiştir.(Ek3:Tablo 114) Pakistan medreselerinde eğitim alanların hiçbirinin “resim ve heykel yapmanın dinen yasak olmamasına beyan etmemeleri ise onların şekil ve sembollere önem verdiklerinden olabilir. Onlara göre resim ve heykel yapmak putperestlerin yaptığı işe benzediği için caiz değildir. Yine namaz kılınacak odada resmin olmaması gerektiğini dile getirmektedirler.

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 23'ü, Sünni(Selefi) olan 98 kişiden sadece 1 kişi, Şii olan 45 kişiden hiçbirisi “resim ve heykel yapmanın dinen yasak olduğu” ifadesine katılmadığını beyan etmemiştir.(Ek3:Tablo 115) Sünni(Hanefi)lerin 23'ü katılmadığını dile getirirken, Şiilerin çoğunun bu konuda kararsız kalıp ve hiçbirinin katılmadığını ifade etmemeleri ilginçtir.

2.10. Müzik Dinlemenin Hükümü

Tablo 20. Müzik Dinlemenin Hükümü

Müzik dinlemek caiz değildir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	231	55,3
Katılıyorum	165	39,5
Kararsızım	16	3,8
Katılmıyorum	6	1,4
Toplam	418	100,0

Tabloya bakıldığında araştırmaya katılan Katılımcıların %94,7'si Müzik dinlemek caiz değildir şeklinde beyanda bulunmuşlardır. Tablo 20'ye göre, “Müzik dinlemek caiz değildir” cümlesine ankete katılan Katılımcıların %55,3'ü Tamamen Katılıyorum, %39,5'i Katılıyorum, %3,8'i Kararsızım, %1,4'ü Katılmıyorum şeklinde beyanda bulunmuştur.

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; “Müzik dinlemek caiz değildir” ifadesine katılmayan 6 kişiden 1'i 20-25 yaş arası, 1'i 26-30 yaş arası ve 4'ü de 31 ve üzeri yaş arası olan gruplar teşkil etmektedir. (Ek3: Tablo116) Görüldüğü gibi bütün yaş gruplarının hemen hemen aynı şekilde düşündüklerinden dolayı yaş kriterinin cevaplar üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 1'i, Aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden 5'i “müzik dinlemek caiz değildir” ifadesine katılmadıklarını beyan etmiştir. Ancak Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişi ve Aylık geliri 188-250\$ olan 22 kişiden hiçbiri katılmıyorum seçeneği seçmemiştir. Aylık geliri yükseldikçe “Müzik dinlemek caiz değildir” ifadesine katılmama oranı da yükselmektedir.(Ek3:Tablo117)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 6'sı “Müzik dinlemek caiz değildir” ifadesine katılmadıklarını beyan ederken, cami hocasından, şariat fakültesinde ve Pakistan

medreselerinde eğitim aldıklarını beyan edenlerin hiçbiri katılmıyorum seçeneğini seçmemiştir.(Ek3:Tablo118) Görüldüğü gibi Pakistan medreselerinde eğitim görenlerin tamamı müzik dinlemenin caiz olmadığı düşünmektedirler.

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 10'ü kararsız kalırken 265'i "Müzik dinlemek caiz değildir" ifadesine katılmış ve hiçbiri de katılmıyorum seçeneğini işaretlememiştir. Kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtanların hepsi "Müzik dinlemek caiz değildir" ifadesine katılmıştır. Şii olan 45 kişiden 6'sı "resim ve heykel yapmanın dinen yasak olduğu" ifadesine katılmadığını beyan etmiştir.(Ek3:Tablo119)

2.11. Dış Görünüş ve Kıyafetin Kâfirlere Benzemesi

Tablo 21. Dış Görünüş ve Kıyafetin Kâfirlere Benzemesi

Pantolon giymek, kravat takmak kâfirlere benzemektir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	196	46,9
Katılıyorum	152	36,4
Kararsızım	34	8,1
Katılmıyorum	30	7,2
Tamamen Katılmıyorum	6	1,4
Toplam	418	100,0

Mollalara göre Müslümanların görünüşte de kâfirlere benzememeleri için pantolon giymeme ve kravat takmamaları gerekir. Nitekim Tabloya bakıldığında araştırmaya katılan Katılımcıların %83,3'ü pantolon giymek, kravat takmak kâfirlere benzemek olduğunu düşünmektedirler. Tablo21'e göre, pantolon giymek, kravat takmak kâfirlere benzemektir yargısına ankete katılan Katılımcıların %46,9'ü Tamamen Katılıyorum, %36,4'ü Katılıyorum, %8,1'i Kararsızım, %7,2'si Katılmıyorum, %1,4'ü Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyanda bulunmuştur.

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; "Pantolon giymek, kravat takmak kâfirlere benzemektir." ifadesine katılmayan 36 kişiden 7'si

20-25 yaş arası, 1'i 26-30 yaş arası ve 28'i de 31 ve üzeri yaş arası olan yaş grupları teşkil eder.(Ek3:Tablo120) görüldüğü gibi yaş grupları arasında, 26-30 yaş arası grubu en az hatta 90 kişiden sadece 1 kişi "Pantolon giymek, kravat takmak kâfirlere benzemektir." ifadesine katılmadığı genel çoğunluğu ise katıldığını beyan etmiştir. Bu yaş grubunda genelde Pakistan medreselerinde eğitim gören ve Selefilik düşüncesine mensup olduklarının çoğunluk olması göz önünde bulundurulursa bundan dolayı böyle bir cevabın verilmesi düşünülebilir.

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 7'si, Aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden 14'ü, Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 14'ü, Aylık geliri 188-250\$ olan 22 kişiden 1'i "Pantolon giymek, kravat takmak kâfirlere benzemektir." ifadesine katılmadıklarını beyan etmiştir.(Ek3:Tablo121)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 28'i şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 8'i "Pantolon giymek, kravat takmak kâfirlere benzemektir." ifadesine katılmadıklarını beyan ederken, cami hocasından ve Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan edenlerin hiçbiri katılmıyorum seçeneğini seçmemiştir. (Ek3:Tablo122)

Görüldüğü gibi Pakistan medreselerinde eğitim görenlerin hiçbiri "Pantolon giymek, kravat takmak kâfirlere benzemektir." Düşüncesine katılmadığını beyan etmemiştir. Çünkü onlar pantolon giymek ve kravat takmanın dış görünüş olarak kâfirlere bezemek olduğunu ve kâfirlere benzememesi gerektiğine dair "Herhangi bir millete benzeyen, onlardandır."⁶³¹ Hadisler getirerek pantolon giymek ve kravat takmanın kâfirlere şeklen benzemek olduğundan dolayı dinen sakıncalı olduğunu söylemektedirler. Onlara göre İslam zahir yani görünüşe da bakar. Müslümanın içindeki imanı dış görünüşüne de yansımaları gerektiğine inanırlar. Müslüman ve Müslüman olmayanlar ilk bakışta dış görünüşünde ayırt edici özelliklerinin olması gerektiğini dile getirirler. Bu grup selefi düşüncesinden etkilendiklerinden dolayı böyle bir kanaate varmaları mümkündür.

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 36'sı "Pantolon giymek, kravat takmak kâfirlere benzemektir." ifadesine

⁶³¹Ebu Davud, Libas 4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 50.

katılmıştır. Kendisini Sünni(Selefi) ve Şii olarak tanıtanların hiçbiri “Pantolon giymek, kravat takmak kâfirlere benzemektir.” ifadesine katılmıyorum seçeneğini seçmemiştir.(Ek3:Tablo123) Görüldüğü gibi Selefiler ve Şiilerin bu konuda aynı düşünceye sahip oldukları görülmüştür. Aslında çoğu konularda selefiler ve Şiilerin farklı düşündükleri bilinirken bu konuda aynı düşünceye sahip olmaları ilginçtir.

3. MOLLALARIN SİYASET ANLAYIŞI

3.1. Hükümet Sisteminin Şeriat Olmak Zorunluluğu

Tablo 22. Hükümet Sisteminin Şeriat Olmak Zorunluluğu

Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi şeriat olmak zorundadır		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	270	64,6
Katılıyorum	136	32,5
Kararsızım	9	2,2
Tamamen Katılmıyorum	3	,7
Toplam	418	100,0

Tablo 22’e göre, “Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi şeriat olmak zorundadır.” cümlesine ankete katılan Katılımcıların %64,6’sı Tamamen Katılıyorum, %32,5’i katılıyorum, %2,2’si Kararsızım, %0,7’si Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %97,1’i “Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi şeriat olmak zorundadır” düşüncesinde olduğu tespit edilmiştir. %2,2’si Kararsız kalırken sadece %0,7’sinin katılmadığı anlaşılmıştır.

Sözlükte “bir yöne doğru açılarak uzayıp gitmek, açık olmak; açık hale getirmek” anlamlarındaki şer‘ kökünden türeyen şeriat (çoğulu şerâi) ve şir‘at kelimeleri “insanların ya da hayvanların su içtiği, açıkta olan ve kesilmeyen akarsu;

bu suya giden yollar” manalarına gelmektedir. Geniş anlamda şeriatla Allah tarafından insanlar için din olarak öngörülen hükümler bütünü kastedilmektedir.⁶³²

Dar anlamda kullanıldığında şeriat tabiriyle yalnız değişime konu olabilen hükümler, yani her peygambere ve onun tebliğ dönemine göre farklılaşabilen hükümlerin yanı sıra Kur’an ve Sünnetteki neshe açık hükümlerle içtihadı hükümler de kastedilmektedir. Şu halde dar anlamıyla şeriat “amelî hükümler bütünü” diye tanımlanabilir.⁶³³

Afganistan’ın resmi devlet adı “Afganistan İslam Cumhuriyeti”dir. Afganistan anayasasının ikinci maddesinde Afganistan İslam cumhuriyetinin dini İslam’dır. Diğer dinlere mensup olanlar kendi dini ibadet ve törenlerinde kanun çerçevesinde serbesttirler. Yine anayasasının üçüncü maddesinde Afganistan’da hiçbir kanun İslam dininin inanç ve hükümlerine aykırı olamaz şeklinde zikredilmiştir. Afganistan’da hukuk sistemi şeri hukuk olup, cezalar de şeriata göre verilmektedir. Ancak son zamanlarda bazı hükümler örneğin “had” uygulanmamaktadır.

3.2. Hükümet Sistemi Olarak Demokrasi

Tablo 23. Hükümet Sistemi olarak Demokrasi

Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi demokrasi olabilir		
Seçenekler	N	%
Kararsızım	37	8,9
Katılmıyorum	240	57,4
Tamamen Katılmıyorum	141	33,7
Toplam	418	100,0

Demokrasi, halkın yönetimi, halkın kendi kendini yönetmesi anlamına gelen siyasi yönetim biçimidir. Genel olarak, temsil, çoğunluğun yönetimi, partiler arası

⁶³²Kurtubi, XVI, 163.

⁶³³ Talip Türcan, TDV İslâm Ansiklopedisi(DİA), Diyanet Vakfı Yayınları, c. 38, İstanbul, 2010, s. 571-574.

karşıtlık ve yarışma, alternatif hükümet şansı, kontrol, azınlık haklarına saygı gibi temel kavram ve düşüncelerle belirlenen politik sistem.⁶³⁴

Tablo 23’e göre, Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi demokrasi olabilir. Yargısınaankete katılan Katılımcıların%8,9’ü Kararsızım, %57,4’ü katılmıyorum, %33,7’si Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Anket verilerine göre Katılımcıların hiçbirisi “Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi demokrasi olabilir” görüşüne katılmamıştır.

Mollalara göre demokraside kurallar insanlar tarafından toplumu yönetmek amacıyla düzenlenmekte olup kural koyucular da insanların bizzat kendisidir. Ama şeriata göre ise kural koyucu Allah’tır. İnsanlar Allah’ın koyduğu kuralları uygulamak zorundadır. Mollalara göre demokrasi İslam’a aykırı olduğundan dolayı Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi demokrasi olamaz. Nitekim Anket verilerine göre araştırmaya katılan Katılımcıların hiçbirisi Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi demokrasi olabilir görüşüne katılmamıştır. Mollalara göre Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi ancak şeriat olur.

3.3. Demokrasinin İslami Değerler İle Çelişmesi

Tablo 24. Demokrasinin İslami Değerler İle Çelişmesi

Demokrasi İslam’ın değerleri ile çelişmektedir ve uygulanmasını engellerim		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	254	60,8
Katılıyorum	140	33,5
Kararsızım	21	5,0
Katılmıyorum	3	,7
Toplam	418	100,0

Tablo 24’e göre, “Demokrasi İslam’ın değerleri ile çelişmektedir ve uygulanmasını engellerim.” cümlesineankete katılan Katılımcıların %60,8’i

⁶³⁴ https://www.turkcebilgi.com/demokrasi_nedir; Erişim Tarihi: 05.01.2020.

Tamamen Katılıyorum, %33,5'i Katılıyorum, %5'i Kararsızım, %0,7'si Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Afganistan'da mollalar demokrasiye şiddetle karşı çıkmakta ve demokrasinin yerleşmesine tepki göstererek demokrasinin İslam'ın değerleri ile çelişmekte olduğunu ve uygulanmasının engellenmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Nitekim Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %94,3'ü demokrasi İslam'ın değerleri ile çelişmektedir ve uygulanmasını engellerim şeklinde beyan etmişlerdir. Katılımcıların %5'i Kararsız kalırken sadece %0,7'sinin buna katılmadığı anlaşılmıştır.

İslam ve demokrasi tartışmaları, günümüzde ciddi bir literatüre oluşturmuş önemli bir konudur. İslam ve demokrasinin birbiri ile bağdaşabilir olup olmadığı konusunda, hem batılı sosyal bilimcilerden hem de İslamcı hareket mensubu isimlerden iki farklı yaklaşım vardır. Bu tartışmaların ana kavramları hâkimiyet, şura, meşveret, icmal, içtihat gibi kavramlardır.

Birinci gruptakiler, metinsel analizler çerçevesinde Allah'ın hâkimiyetinin kula devredildiğini öne sürmektedirler. Demokrasinin sadece bir yönetim mekanizması değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi, bir felsefe olduğunu ileri sürmektedirler. Karşıt grup ise, demokrasinin Allah'ın hâkimiyetine bir ortaklık olmadığını, İslam'ın temel ilkeler haricinde bir devlet modeli önermediğini, insanın tarihsel ve toplumsal şartlara göre düzenlemesi için serbest bıraktığını ileri sürmektedir.⁶³⁵

635 Ahmet Ayhan Koyuncu, "Dört Farklı Perspektiften İslam Demokrasi Tartışmaları", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C. 4, Sayı. 3, 2015, s. 705-727.

3.4. Oy Kullanmanın Dini Hükümü

Tablo 25. Oy Kullanmanın Dini Hükümü

Seçime katılmak ve oy vermek dinen sakıncalıdır		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	32	7,7
Katılıyorum	140	33,5
Kararsızım	68	16,3
Katılmıyorum	142	34,0
Tamamen Katılmıyorum	36	8,6
Toplam	418	100,0

Tablo 25'e göre, "Seçime katılmak ve oy vermek dinen sakıncalıdır" cümlesine, ankete katılan Katılımcıların %7,7'si Tamamen Katılıyorum, %33,5'i Katılıyorum, %16,3'ü Kararsızım, %34'ü Katılmıyorum, %8,6'sı Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %41.1'i seçime katılmak ve oy vermenin dinen sakıncalı olduğunu beyan ederken, buna karşı Katılımcıların %42.6'sı ise seçime katilsek ve oy vermenin dinen sakıncalı olmadığını beyan etmişlerdir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; "Seçime katılmak ve oy vermek dinen sakıncalıdır." ifadesine 20-25 yaş arası 65 kişiden 16'sı, 26-30 yaş arası 90 kişiden 31'i, 31 ve üzeri 263 kişiden 131'i katılmamıştır. Görüldüğü gibi yaş grubu büyüdükçe katılmama oranı da çoğaldığı görülmektedir.(Ek3:Tablo132)

31 ve üzeri yaş grubu 263 kişiden 50'si Kararsız kalırken 131'inin Seçime katılmak ve oy vermeyi dinen sakıncalı bulmadıkları bu yaş grubunun genelde yaşlı molla ya da Afganistan'da eğitim görenlerden olduğu anlaşılmıştır. Bu mollalar diğerlerine göre daha ılımlı olduklarından dolayı seçime katılma ve oy vermeye karşı çıkmayarak hatta halkı da seçime katılma ve ehil olanın seçilmesi için teşvik etmektedirler.

Ekonomik durumuna bakıldığında;Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 25'i, Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 69'ü, Aylık geliri 188-250\$ olan 22 kişiden 16'sı, "Seçime katılmak ve oy vermek dinen sakıncalıdır." ifadesine katılmamıştır. Aylık geliri yükseldikçe katılmama oranı da yükseldiği görülmektedir.(Ek3:Tablo133)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Afganistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 206 kişiden çoğu (128 kişi), Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 16'sı, Şeriat fakültesinde eğitim aldıklarını beyan eden 90 kişiden 31'i "Seçime katılmak ve oy vermek dinen sakıncalıdır." ifadesine katılmamıştır. Görüldüğü gibi Afganistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan edenlerin çoğu(128 kişi) 31'i "Seçime katılmak ve oy vermek dinen sakıncalı olmadığını düşünürken, Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden sadece16'sı bu düşüncede olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo134) Çünkü Selefi düşünceye yakın olanlar seçimi reddederek Allah'ın hakimiyetine ortak koşmak olarak gördükleri için dinen sakıncalı bulmaları mümkündür.

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; "Seçime katılmak ve oy vermek dinen sakıncalıdır" ifadesine kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 120'si, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 13'ü, kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden hepsi katılmamıştır.(Ek3:Tablo131) Görüldüğü gibi Şiilerin tamamı ve Sünni(Hanefi)lerin yarısına yakını Seçime katılmak ve oy kullanmanın dinen sakıncalı olmadığını düşünürken, Selefilerin çoğu Seçime katılmak ve oy kullanmanın dinen sakıncalı olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir.

Seçime katılmak ve oy vermenin dinen sakıncalı olduğunu savunanlar ise seçimi demokrasinin temellerinden biri olduğundan dolayı ve seçilen milletvekillerin de kural koyucu olan Allah yerine yeni kurallar koyacaklarından dolayı dinen sakıncalı görürler. Buna karşı seçime katılmak ve oy vermenin dinen sakıncalı olmadığını savunanlar ise "İşleri de aralarındaki danışma ile yürür."⁶³⁶ Ayeti referans göstererek meclisin bir şura ve istişare yoluyla işlerin çözümü için bir araya gelenlerden oluştuğu ve dinen herhangi bir sakıncanın bulunmadığını dile getirmektedirler.

⁶³⁶ Şura, 38. Ayet.

11 Eylül saldırısı⁶³⁷,den sonra Afganistan’da geçici bir hükümet kurularak ardından ilk defa cumhurbaşkanlık ve meclis seçimleri yapılmıştır. Bu seçimler her ne kadar şeffaf olmasa da vatandaş açısından modern devlete doğru gitmenin bir göstergesidir. Seçim masraflarını Avrupa birliği ve Amerika verdiği için seçim sonuçlarına müdahale etmeleri de gayet mümkün olmuştur. Nitekim yapılan hilelere tepkiler yükseldiğinde ve seçim sonucu adaylarca kabul edilmemesi üzere ABD’nin dışişleri bakanı devreye girerek taraflar arasında koalisyon hükümeti kurulmuş oldu. Yine son seçimde ise seçim sonuçlarının açıklanması altı Ay’ı geçmiştir. Altı aydan sonra açıklanan sonuçlar büyük hilelerin yapıldığı iddiasıyla adaylarca kabul edilmemiştir.

Afganistan’da Taliban her dönemde seçimi boy kut etmiş ve seçime katılanları tehdit etmiştir. Sadece tehditle yetinmeyip oy verenlerin parmaklarını ya da kafalarını kesmiştir. Nitekim her seçimde seçim merkezlerine saldırılar düzenlenmiş ve halkın seçime katılması engellenmeye çalışılmıştır.

3.5. Dini Olmayan Partilerin Siyasi Faaliyeti

Tablo 26. Dini Olmayan Partilerin Siyasi Faaliyeti

Dini esasları referans almayan partiler siyasi faaliyette bulunamazlar		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	120	28,7
Katılıyorum	166	39,7
Kararsızım	76	18,2
Katılmıyorum	43	10,3
Tamamen Katılmıyorum	13	3,1
Toplam	418	100,0

Tablo26’ye göre, Dini esasları referans almayan partiler siyasi faaliyette bulunamazlar yargısına,ankete katılan Katılımcıların %28,7’si Tamamen

⁶³⁷ 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika’da bulunan dünya ticaret merkezi ikiz kölelerine uçaklarla bir saldırı oldu. Bu saldırıda birçok insan hayatını kaybetti. El-Kaide örgütü bu saldırıları üstlendi.

Katılıyorum, %39,7'si Katılıyorum, %18,2'si Kararsızım, %10,3'ü Katılmıyorum, %3,1'ü Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %68.4'ü Dini esasları referans almayan partiler siyasi faaliyette bulunamayacağını düşündükleri tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; “Dini esasları referans almayan partiler siyasi faaliyette bulunamazlar.” ifadesine 20-25 yaş arası 65 kişiden 4'ü, 26-30 yaş arası 90 kişiden 8'i, 31 ve üzeri 263 kişiden 44'ü katılmamıştır. Görüldüğü gibi yaş grubu büyüdükçe katılmama oranın çoğaldığı görülmektedir.(Ek3:Tablo 136)

Ekonomik durumuna bakıldığında;Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 9'ü, Aylık geliri 101-125\$ olan 165 kişiden 24'ü, Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 23'ü, “Dini esasları referans almayan partiler siyasi faaliyette bulunamazlar.” ifadesine katılmamıştır. Aylık geliri 188-250\$ ve 188-250\$ olanların hiçbirisi katılmamıştır.(Ek3:Tablo 137)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; cami hocasından eğitim aldıklarını beyan eden 5 kişiden hepsi, Afganistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 206 kişiden 39'ü, Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 8'i, Şeriat fakültesinde eğitim aldıklarını beyan eden 90 kişiden 4'ü “Dini esasları referans almayan partiler siyasi faaliyette bulunamazlar.” ifadesine katılmamıştır.(Ek3:Tablo138) Görüldüğü gibi Afganistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan edenler diğerlerine göre “Dini esasları referans almayan partiler siyasi faaliyette bulunamazlar.” ifadesine katılmama oranı daha fazladır.

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; “Dini esasları referans almayan partiler siyasi faaliyette bulunamazlar.” ifadesine kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 44'ü, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 7'si, kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 5'i katılmamıştır.(Ek3:Tablo 139)

Afganistan'da her alanda olduğu gibi siyaset alanı da dinden ayrı düşünülemez. En büyük siyasi partiler dini esasları referans alan partilerdir. Öyle ki bu partilerin isimleri de dini ve mezhebi terimler içerir. Cemiyet-i İslami, Hizb-i İslami, Cünbiş-i İslami, Vahdet-i İslami, Tanzim-i Davet-i İslami, Hareket-i İslami

vs. gibi partiler Afganistan'ın en büyük partileridir. Bu partilerin kurucuları ve başkanları de din eğitimi alan kişiler ya da din âlimlerindendir. Bu partiler dini sloganlarla kurulmuş ve hala da o yönde hareket etmektedirler. Dini partilerin yansıra dini olmayan ya da solcu patiler de mevcuttur.

Sol partiler Rusların Afganistan işgali sırasında daha çok aktif olup, büyük şehirlerde faaliyet gösterirlerdi. Mücahit gruplarının hâkimiyeti sırasında sol partiler neredeyse yok olmuş ya da faaliyetlerini durdurmuştu. 2000 yılından sonra yeni hükümetin kurulmasıyla demokratik bir sistem yavaş yavaş yerleşmeye çalışılmış ve bununla birlikte dini olmayan partiler de faaliyete başlamıştır. Bu partiler daha çok dış ülkelerden destek alarak giderek seslerini yükseltmeye başlamışlardır. Bu durum çoğu zaman dini partilerin tepkisine sebep olmuştur. Onlara göre İslam ülkesinde din dışı düşünceye sahip olanlar siyasi faaliyette bulunamazlar. Ve onları dinsizliği yayma ve halkı yoldan çıkarmakla suçlamaktadırlar.

3.6. Devlet dairelerinde istihdam kriteri

Tablo 27. Devlet dairelerinde istihdam kriteri

Devlet dairelerinde istihdam kriteri bilgili olmak yerine, dindarlık ve takva ölçü olmalıdır		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	226	54,1
Katılıyorum	156	37,3
Kararsızım	33	7,9
Katılmıyorum	3	,7
Toplam	418	100,0

Bir devlet başkanının erdemlerini sayan Farabi'ye göre, başkanlık edecek kişide şu erdemler bulunmalıdır: Organları tam anlayışlı, belleği güçlü, öğrenmeye hevesli, akıllı ve ince görüşlü olmalıdır; güzel konuşmalıdır, yiyeceğe-içeceğe ve eğlenceye tutkun olmamalıdır; doğruluğu sevmeli, yalancılıktan kaçınmalıdır. Nefsini yüksek tutmalı ve kendisinden kuşkulandıracak şeylerden çekinmelidir,

dindar olmalı ve dünyevi kaygılarda gözü bulunmamalıdır, adaletli olmalı ve kötülük yapmaktan çekinmelidir, işinde arzulu olmalıdır.⁶³⁸

Afganistan’da devlet büyüklerinin ve devletin üst makamlarında çalışanlar dini bilgiye sahip olması ya da dindar biri olması gerektiği düşünülmektedir. Mollalara göre bilgi yerine takva ’ya öncelik verilmelidir. Halk ve toplum nezdinde itibar sahibi olan din adamları bundan dolayı genelde valilik ya da diğer devlet makamlarına getirilmektedir.

Tablo 27’ye göre, Devlet dairelerinde istihdam kriteri bilgili olmak yerine dindarlık ve takva olmalıdır. Yargısına ankete katılan Katılımcıların %54,1’i Tamamen Katılıyorum, %37,3’ü katılıyorum, %7,9’ü Kararsızım, %0,7’si katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %7,9’ü Kararsız kalırken, %91,4’ü devlet dairelerinde istihdam kriteri bilgili olmak yerine dindarlık ve takva ölçü olmalıdır. Düşünmekte olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; “Devlet dairelerinde istihdam kriteri bilgili olmak yerine, dindarlık ve takva ölçü olmalıdır.” ifadesine 20-25 yaş arası 65 kişiden çoğu(59 kişi), 26-30 yaş arası 90 kişiden çoğu(78 kişi), 31 ve üzeri 263 kişiden büyük çoğunluğu(245 kişi) katılmıştır. Buna karşı 20-25 yaş arası ve 26-30 yaş arası olanların hiçbirisi, 31 ve üzeri yaş arası olanlardan sadece 3 kişi katılmamıştır.(Ek3:Tablo140)

Ekonomik durumuna bakıldığında; “Devlet dairelerinde istihdam kriteri bilgili olmak yerine, dindarlık ve takva ölçü olmalıdır.” İfadesine katılmayan 3 kişisini 2’si 101-125\$ olan 1’i de 126-187\$ Aylık gelire sahip olanlardan olduğu anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo141)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; “Devlet dairelerinde istihdam kriteri bilgili olmak yerine, dindarlık ve takva ölçü olmalıdır.” İfadesine katılmayan 3 kişisini hepsi Afganistan medreselerinde eğitim aldığı anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo142)

⁶³⁸<https://www.felsefe.gen.tr/utopyalar-farabinin-erdemli-sehir-el-medinetul-fazila-utopyasi/>; Erişim Tarihi: 12.07.2019.

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; “Devlet dairelerinde istihdam kriteri bilgili olmak yerine, dindarlık ve takva ölçü olmalıdır.” İfadesine katılmayan 3 kişni hepsi Sünni(Hanefi) olarak tanıtanlardan olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo 143)

3.7. Devletin En Kritik Yerlerine Mollaların Yerleştirilmesi

Tablo 28. Devletin En Kritik Yerlerine Mollaların Yerleştirilmesi

Devletin en kritik yerlerine en büyük mollalar getirilmelidir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	248	59,3
Katılıyorum	143	34,2
Kararsızım	27	6,5
Toplam	418	100,0

Tablo 28’e göre, devletin en kritik yerlerine en büyük mollalar getirilmelidir. Yargısına ankete katılan Katılımcıların %59,3’ü Tamamen Katılıyorum, %34,2’si katılıyorum, %6,5’i Kararsızım, şeklinde beyan etmiştir.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %93.5’i devletin en kritik yerlerine en büyük mollaların getirilmesi gerektiği düşünceye sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %6.5’i kararsız kalırken Araştırmaya katılan Katılımcıların hiçbiri “Devletin en kritik yerlerine en büyük mollalar getirilmelidir.” İfadesine katılmıyorum seçeneğini seçmemiştir.

Din adamları ve mollalar kendilerini Peygamber’in varisi olarak görür ve bundan dolayı diğer bireylerden farklı bir konuma sahip olduklarını dile getirirler. Halk de âlimleri önder olarak bilir, din ve dünya işlerinde onlara danışmaktadırlar. Afganistan’da âlimler sadece din işlerinde değil dünya ve devlet işlerinde de büyük etki ve yetkilere sahipler. Herkesçe saygı görmektedirler.

Afganistan’da Âlimler ve mollalar aynı zamanda iki kişinin arasını düzelteren ıslah edici, davaları sonuçlandıran hâkim, topluma yol gösteren lider konumundadırlar. Bundan dolayı da devlet çoğu zaman onların desteğini almak için özen gösterir.

Taliban döneminde bütün devlet kademeleri mollaların elindeydi. Devletin en kritik yerleri en büyük mollaların kontrolünde idi. Savunma bakanı, içişleri bakanı, enerji ve su kaynakları bakanı molla idi. Bakanlıklar ve devletin üst mevki ve makamları ihtisas aranmadan o bakanlık ya da o işten hiç anlamayan kişiler tarafından yönetilirdi. Teknoloji ve bilimden hiç bilgisi olmaya ve sadece dini bilgiye sahip mollalar uzmanlık gerektiren yerlere görevlendirilmişti. Bu durum Taliban'dan sonra da kısmen devam etti. Geçici hükümette de enerji ve bilim bilgisi olmayan sadece dini bir lider olduğundan dolayı enerji ve su işleri bakanlığına atanmıştı. Yine alt kademelerde de aynı şekilde o konuda hiçbir eğitimi olmayanlar de devletin uzmanlık gerektiren idarelerinde görevlendirmiştir.

4. MOLLALARIN EKONOMİK ANLAYIŞI

4.1. Müslümanın Kâfir İle Ticaret Etmesi

Tablo 29. Müslümanın kâfir ile ticaret etmesi

Müslüman kâfir ile ticaret etmemelidir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	154	36,8
Katılıyorum	153	36,6
Kararsızım	53	12,7
Katılmıyorum	55	13,2
Tamamen Katılmıyorum	3	,7
Toplam	418	100,0

Tablo 29'a göre, Müslüman kâfir ile ticaret etmemelidir yargısına ankete katılan Katılımcıların %36,8'i Tamamen Katılıyorum, %36,6'sı Katılıyorum, %12,7'si Kararsızım, %13,2'si Katılmıyorum, %0,7'si Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde araştırmaya katılan Katılımcıların %73,4'ü Müslüman kâfir ile ticaret etmemelidir şeklinde beyan etmiştir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; “Müslüman kâfir ile ticaret etmemelidir.” ifadesine 20-25 yaş arası 65 kişiden 5’i, 26-30 yaş arası 90 kişiden 20’si, 31 ve üzeri 263 kişiden 33’ü katılmamıştır. Görüldüğü gibi yaş grubu büyüdüğünde katılmama oranı da çoğaldığı görülmektedir.(Ek3:Tablo144)

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 14’ü, Aylık geliri 101-125\$ olan 165 kişiden 22’si, Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 18’i, Aylık geliri 188-250\$ olan 22 kişiden 4’ü, “Müslüman kâfir ile ticaret etmemelidir.” ifadesine katılmamıştır.(Ek3:Tablo145)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Afganistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 206 kişiden 26’sı, Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 5’i, Şeriat fakültesinde eğitim aldıklarını beyan eden 90 kişiden 27’si “Müslüman kâfir ile ticaret etmemelidir.” ifadesine katılmamıştır. Görüldüğü gibi Afganistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden ve Şeriat fakültesinde eğitim aldıklarını beyan edenlerin Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan edenlere göre “Müslüman kâfir ile ticaret etmemelidir.” ifadesine katılmama oranı da fazla olduğu görülmektedir.(Ek3:Tablo146)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında;“Müslüman kâfir ile ticaret etmemelidir.” ifadesine kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 47’si, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 4’ü, kendisini Şii olarak tanıtan 5’i katılmamıştır.(Ek3:Tablo147)

Günümüz toplumlarda ekonomi, insan davranışlarının ve ilişkilerinin temelinde yer almakta ve onlara yön vermektedir. Ekonomik istikrar, insanların gündelik hayatlarındaki beklentilerinin başında gelmektedir. Modern toplumlarda sosyal sınıflar, meslek, statü, soy vb. kriterlere göre değil, gelir durumuna göre sınıflandırılmaktadır.⁶³⁹

Afganistan hala dünyanın en fakir ülkelerinden biridir. İşsizlik oranı %40 olup halkın %50’si yoksulluk sınırının altındadır.⁶⁴⁰ Temiz içme suyu, barınak ve elektrik en ciddi problemlerindendir. Ülkede işsizliğin oranı çok yüksek olmasından dolayı birçok Afgan özellikle genç kitlesi başta İran olmak üzere, Pakistan ve diğer

⁶³⁹ Vejdi Bilgin, *Sosyal Çözülme ve Din*, s. 56.

⁶⁴⁰ İdare-i Milli İhsaye-i Afganistan (Afganistan Milli İstatistik Kurumu), 22 Mart 2019 Raporu.

diş ülkelere çalışmak amacıyla gitmektedir. Afganistan'ın İhracat tutarı Mart 2019 sayılarına göre 875 milyon dolar iken, İthalat tutarı, 7.4 milyar dolar olmuştur.⁶⁴¹

Yukarıdaki tablo incelendiğinde araştırmaya katılan Katılımcıların %73.4'ü “Müslüman kafir ile ticaret etmemeli” şeklinde beyanda bulunmuştur. Hâlbuki İslâm devletinin milletlerarası ilişkilerine hukuki bir çerçeve çizmeye çalışan Müslüman âlimler de İslam devletinin gayri Müslim devletlerle ticaret, barış, dostluk vb. Antlaşmaları yapmasında herhangi bir engelin bulunmadığı, askeri alanda iş birliği ve ittifakların ise ancak zaruret hallerinde ve bazı şartlarla caiz olacağını belirtmişlerdir.⁶⁴²

4.2. Gayri Müslim İş Adamı İle Ortaklık Etmek

Tablo 30. Gayri Müslim İş Adamı İle Ortaklık Etmek

Müslüman iş adamı gayri Müslim iş adamı ile ortaklık etmemelidir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	153	36,6
Katılıyorum	69	16,5
Kararsızım	104	24,9
Katılmıyorum	51	12,2
Tamamen Katılmıyorum	41	9,8
Toplam	418	100,0

Tablo 30'e göre, Müslüman iş adamı gayri Müslim iş adamı ile ortaklık etmemelidir. Yargısına ankete katılan Katılımcıların %36,6'sı Tamamen Katılıyorum, %16,5'i Katılıyorum, %24,9'ü Kararsızım, %12,2'si Katılmıyorum, %9,8'i Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde araştırmaya katılan Katılımcıların çoğu yani %53.1'i Müslüman iş adamı gayri Müslim iş adamı ile ortaklık etmemeli şeklinde beyanda bulunmuştur.

⁶⁴¹<http://www.bbc.com/persian/afghanistan-47602048>, Erişim Tarihi: 02.06.2019.

⁶⁴²Abdullah b. İbrahim et-Tarikî, s. 243-250.; M. Osman Şübeyr, IV/7, s. 264-299

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; “Müslüman iş adamı gayri Müslim iş adamı ile ortaklık etmemelidir.” ifadesine 20-25 yaş arası 65 kişiden 43’ü, 26-30 yaş arası 90 kişiden 35’i, 31 ve üzeri 263 kişiden 139’ü katılmıştır. (Ek3:Tablo 148)

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 55’i, Aylık geliri 101-125\$ olan 165 kişiden 86’sı, Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 74’ü, Aylık geliri 188-250\$ olan 22 kişiden 7’si, “Müslüman iş adamı gayri Müslim iş adamı ile ortaklık etmemelidir.” ifadesine katılmıştır. (Ek3:Tablo149)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Afganistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 206 kişiden 94’ü, Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 74’ü, Şeriat fakültesinde eğitim aldıklarını beyan eden 90 kişiden 50’si “Müslüman iş adamı gayri Müslim iş adamı ile ortaklık etmemelidir.” ifadesine katılmıştır. (Ek3:Tablo150)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; “Müslüman iş adamı gayri Müslim iş adamı ile ortaklık etmemelidir.” ifadesine kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 168’i, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 54’ü katılmıştır. Ancak kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden hiçbirinin katıldığı görülmemiştir. (Ek3:Tablo147)

Günümüz dünyasında uluslararası ekonomik işbirliği ve kalkınma ülkelerin ekonomik kalkınmasında oldukça etkin olduğu tartışılmaz bir durumdur. Afganistan ekonomisini göz önünde bulundurulursa, Afganistan’ın İhracat tutarı Mart 2019 sayılarına göre 875 milyon dolar iken, İthalat tutarı, 7.4 milyar dolar⁶⁴³ iken, bu ülke yabancı yatırımcı ve uluslararası ekonomi şirketler ile işbirliği yapmadan kalkınması mümkün olmayabilir. Çünkü dünya ekonomisi şuanda gayri Müslimlerin elinde olup, Afganistan her türlü üretim ve sanayide gelişmiş ülkelere bağımlıdır.

⁶⁴³<http://www.bbc.com/persian/afghanistan-47602048>, Erişim Tarihi: 02.06.2019.

4.3. Kâfirlerle Ekonomik İlişki

Tablo 31. Kâfirlerle Ekonomik İlişki

Kâfirlerle ticaret yapan Müslüman cezalandırılmalıdır		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	127	30,4
Katılıyorum	68	16,3
Kararsızım	120	28,7
Katılmıyorum	76	18,2
Tamamen Katılmıyorum	27	6,5
Toplam	418	100,0

Tablo 31'e göre, "Kâfirlerle ticaret yapan Müslüman cezalandırılmalıdır." Yargısına ankete katılan Katılımcıların %30,4'ü Tamamen Katılıyorum, %16,3'ü katılıyorum, %28,7'si Kararsızım, %18,2'si katılmıyorum, %6,5'i Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; "Kâfirlerle ticaret yapan Müslüman cezalandırılmalıdır." ifadesine 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 42'si, 26-30 yaş arası olan 90 kişiden 47'si, 31 ve üzeri yaş arası olan 265 kişiden 103'ü katılırken, 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 6'sı, 26-30 yaş arası olan 90 kişiden 15'i ve 31 ve üzeri yaş arası olan 265 kişiden 82'si katılmamıştır.(Ek3:Tablo152) Görüldüğü gibi yaş grubu büyüdükçe katılma oranı düşmektedir. Yani bu konuda gençlerin yaşlılara göre daha radikal fikirlere sahip olduğu söylenebilir.

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 45'i katılırken, 23'ü kararsız kalmış ve 15'i katılmamıştır. Aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden 86'sı katılırken, 41'i kararsız kalmış ve 38'i katılmamıştır. Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 54'ü katılırken, 47'si kararsız kalmış ve 44'ü katılmamıştır. Aylık geliri 188-250\$ olan 22 kişiden 7'si katılırken, 9'ü kararsız kalmış ve 6'sı katılmamıştır.(Ek3:Tablo153) Görüldüğü gibi Aylık gelir yükseldikçe katılmama oranı yükselmektedir. Yani Aylık geliri fazla olanlar "Kâfirlerle ticaret

yapan Müslüman cezalandırılmamasını düşünmektedir. Onların bu konuda daha ticari açıdan bakıldığı düşünülebilir.

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; cami hocasından eğitim aldığını beyan eden 5 kişiden hepsi “Kâfirlerle ticaret yapan Müslüman cezalandırılmalıdır.” ifadesine katılmadıklarını beyan etmiştir. Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 55’i katılırken, 77’si kararsız kalmış ve 77’si de katılmamıştır. Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 94’ü katılırken, 16’sı kararsız kalmış ve 7’si katılmamıştır. Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 46’sı katılırken, 27’si kararsız kalmış ve 17’si katılmamıştır.(Ek3:Tablo154) Görüldüğü gibi Afganistan medreselerinde eğitim görenler Pakistan medreselerinde eğitim alanlara göre kâfirlerle ticaret yapan Müslüman cezalandırılmaması gerektiğini daha çok düşünmektedirler.

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; “Kâfirlerle ticaret yapan Müslüman cezalandırılmalıdır.” ifadesine kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 107’si katılırken, 83’ü katılmamış ve 85’i katılmamıştır. Kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 76’sı katılırken, 9’ü kararsız kalmış ve 13’ü katılmamıştır. Kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 12’si katılırken, 28’i kararsız kalmış ve 5’i katılmamıştır.(Ek3:Tablo155)

Kur’an’da ise “Allah, alışverişi helal, faizi haram kıldı.”⁶⁴⁴Buyurmuştur. İslam tarihine baktığımızda tarih boyunca Müslüman ülkelerdeki gayri Müslimler, İslam devletinin himayesinde gayet rahat yaşamıştır. Onların ne dinine karışılıyor, ne de ibadet etmelerine mani olunuyordu. İstedikleri sanat ve ticaret ile serbestçe uğraşıyorlardı.

Dini açıdan Yahudi, Hristiyan ve gayri Müslimlerle ortaklık ve alışveriş yapmak caizdir.Kâfirlerin yaptığı malları, ürettiği gıdaları, elbiseleri kullanmakta veya onlarla ticaret yapmakta bir sakınca yoktur. Başta Peygamber efendimiz olmak üzere, ashâbı kiram ve 14 asır boyunca âlimiyle evliyasıyla bütün Müslümanlar kâfirlerle ticaret yapmışlardır.

⁶⁴⁴Bekara, 275.

5. MOLLALARIN KADIN HAKLARINA BAKIŞI

5.1. Genç Kız ve Kadınların Mahremsiz Yolculuğu

Tablo 32. Genç Kız ve Kadınların Mahremsiz Yolculuğu

Genç kız ve kadın yanında mahremi olmaksızın yolculuk yapamaz		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	280	67,0
Katılıyorum	128	30,6
Kararsızım	10	2,4
Toplam	418	100,0

Tablo 32’ye göre, “Genç kız ve kadın yanında mahremi olmaksızın yolculuk yapamaz.” ifadesine ankete katılan Katılımcıların %67’si Tamamen Katılıyorum, %30,6’sı Katılıyorum, %2,4’ü Kararsızım, şeklinde beyan etmiştir. Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %97.6’sı “genç kız ve kadın yanında mahremi olmaksızın yolculuk yapamaz” düşüncesine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Ankete katılan Katılımcıların %2,4’ü Kararsız kalırken, %97.6’sı “Genç kız ve kadın yanında mahremi olmaksızın yolculuk yapamaz” düşüncesine sahip olduğu tespit edilmiş ve Katılımcıların hiçbirisi “Genç kız ve kadın yanında mahremi olmaksızın yolculuk yapabilir” şeklinde fikir beyan etmemiştir. Katılımcıların böyle bir cevap vermeleri onların Afganistan şartlarındaki yolculuk zorluğu, güvenlik sorunu ve yoldaki tehlikeleri düşünerek böyle bir kanaate varmaları mümkündür. Çünkü Afganistan’da erkekler bile yolculukta ciddi güvenlik ve tehditlerle karşı karşıyadırlar. Söz konusu genç kız ya da kadın olunca durum daha sıkıntılı olabilir.

Kadının mahremi olmadan yolculuk yapmasını yasak olduğunu söyleyen mollalar bazı hadisleri delil olarak getirirler. Ebu Said el-Hudri’nin rivayetine göre Resulullah(a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah’a ve ahiret gününe iman eden bir kadının beraberinde babası veya oğlu yahut kocası veya kardeşi yahut nikâhı haram olan biri olmaksızın üç gün veya daha fazla süren bir yolculuğa çıkması helâl değildir.”⁶⁴⁵ Yine

⁶⁴⁵Müslim, Hacc: 423.

Ebu Huriye'nin rivayetine göre Resulullah(s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah’a ve ahiret gününe iman eden bir kadının, yanında kendisine nikâhı haram olan biri bulunmadıkça, bir gün ve bir gecelik yola gitmesi helâl değildir.”⁶⁴⁶

Hanefî âlimlerine göre, bir kadın beraberinde kocası veya mahremi olan bir erkek bulunmadığı hâlde, üç günlük veya daha fazla mesafeye yolculuk edemez. Fakat bundan az mesafeye beraberinde bunlardan kimse olmaksızın yolculuk etmesi caizdir. Hidaye’de de, kadının yanında mahremi olmadan yolculuk müddetinden az olan mesafeye gitmesi mubahtır.⁶⁴⁷ Şeklinde işaret edilmiştir.

Günümüz şartlarında ise mümkün olan tedbirler alındıktan sonra, yola da tek başına çıkılacağına, yani otobüs, tren ve uçak gibi vasıtalar kullanılacağına göre, büyük ölçüde emniyet temin edilmiş olacaktır. Böylesi hallerde yola çıkmakta bir mahzuru olmaması gerekir.

5.2. Kadınların Örtünmesi

Tablo 33. Kadınların Örtünmesi

Örtünmeyen kadınlar		
Seçenekler	N	%
Cezalandırılmalı	296	70,8
Cezalandırılmaz	4	1,0
Kararsızım	16	3,8
Nasihat edilmeli	102	24,4
Toplam	418	100,0

Tablo 33’e göre, “Örtünmeyen kadınlar” hakkında ankete katılan Katılımcıların %70,8’i Cezalandırılmalı, %1’i Cezalandırılmaz, %3,8’i Kararsızım, %24,4’ü Nasihat edilmeli şeklinde beyan etmiştir. Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %70,8’i Örtünmeyen kadınların cezalandırılmasını beyan etmiştir.

⁶⁴⁶Müslim, Hacc: 421. Tirmizî, Radâ: 14.

⁶⁴⁷<https://sorularlailamiyet.com/kadin-tek-basina-yolculuk-yapabilir-mi>; Erişim Tarihi: 17.03.2019.

Araştırmaya katılanların yaş durumuna bakıldığında; “Örtünmeyen kadınlar” hakkında 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 53’ü Cezalandırılmalı, 10’ü Nasihat edilmeli şeklinde beyanda bulunurken, 2’si kararsız kalmış ve hiçbirisi de cezalandırılmaz seçeneğini seçmemiştir. 25-30 yaş arası olan 90 kişiden 73’ü Cezalandırılmalı, 1’i cezalandırılmaz, 14’ü Nasihat edilmeli şeklinde beyanda bulunurken, 2’si kararsız kalmıştır. 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 170’i Cezalandırılmalı, 3’ü Cezalandırılmaz, 78’i Nasihat edilmeli şeklinde beyanda bulunurken, 12’si kararsız kalmıştır.(Ek3:Tablo 156)

Aylık gelir durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 62’si “Örtünmeyen kadınlar” cezalandırılmalı, 20’si Nasihat edilmeli şeklinde fikir beyan ederken 1 kişi kararsız kalmış ve hiçbirisi cezalandırılmaz seçeneğini işaretlememiştir. Aylık geliri 101-125\$ olan 165 kişiden 123’ü cezalandırılmalı, 33’ü Nasihat edilmeli şeklinde fikir beyan ederken, 7 kişi kararsız kalmış ve 2’si cezalandırılmaz seçeneğini seçmiştir. Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 93’ü “Örtünmeyen kadınlar” cezalandırılmalı, 47’si nasihat edilmeli, 4 kişi kararsız kalmış ve 1 kişi cezalandırılmaz seçeneği işaretlemiştir. Aylık geliri 188-250\$ olan 22 kişiden 18’i “Örtünmeyen kadınlar” cezalandırılmalı, 2’si nasihat edilmeli, 1’i kararsız kalmış ve 1’i de cezalandırılmaz seçeneği seçmiştir.(Ek3:Tablo157)

Eğitim aldığı yere bakıldığında; cami hocasından eğitim alan 5 kişiden hepsi “Örtünmeyen kadınlar” Nasihat edilmeli seçeneğini işaretlemiştir. Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 120’si cezalandırılmalı, 68’i’ nasihat edilmeli 16’sı kararsız kalmış, 2 kişi cezalandırılmaz seçeneğini seçmiştir. Pakistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 117 kişiden 101’i cezalandırılmalı, 16’sı nasihat edilmeli seçeneğini seçmiştir. Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 75’i cezalandırılmalı, 13’ü Nasihat edilmeli, 2’si cezalandırılmaz seçeneğini seçmemiştir.

Genel olarak cami hocası ve Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan edenlerin çoğu “Örtünmeyen kadınlar” Nasihat edilmeli seçeneğini işaretlerken, Pakistan medreselerinde eğitim aldığını beyan edenlerin çoğu ise “Örtünmeyen kadınların” cezalandırılması gerektiğini düşündükleri tespit

edilmiştir.(Ek3:Tablo158) Bunun nedeni ise Pakistan medreselerinde verilen din dersleri, hocaların düşüncesi ve çevrenin de etkisi olduğu düşünülebilir.

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 178'i cezalandırılmalı, 89'ü Nasihat edilmeli, 4'ü kararsız, 4 kişi cezalandırılmaz seçeneğini seçmiştir. Ancak Sünni(selefi) olan 98 kişiden 85'i cezalandırılmalı, 13'ü nasihat edilmeli seçeneği seçmiştir. Şii olan 45 kişiden 33'ü nasihat edilmeli, 12 kişi kararsız kalmıştır. Mezhepler arasında kıyaslama yapıldığında; “Örtünmeyen kadınlar” nasihat edilmeli görüşüne Şiilere göre Sünnilerin daha fazla katıldığı görülmüştür.(Ek3:Tablo 159)

5.3. Kadınların Giyim Tarzı

Tablo 34. Kadınların Giyim Tarzı

Kadınlar Burka giymek zorundadır		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	256	61,2
Katılıyorum	122	29,2
Kararsızım	22	5,3
Katılmıyorum	18	4,3
Total	418	100,0

Tablo 34'a göre, “Kadınlar Burka giymek zorundadır” yargısına ankete katılan Katılımcıların %61,2'si Tamamen Katılıyorum, %29,2'si Katılıyorum, %5,3'ü Kararsızım, %4,3'ü Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %90,4'ü kadınların Burka giymek zorunda olduğunu beyan etmiştir. Katılımcıların %5,3'ü kararsız kalırken, %4,3'ü de katılmadığını beyan etmiştir. “Kadınlar Burka giymek zorundadır” ifadesine katılmayanların eğitim aldığı yere bakıldığında; tamamı Afganistan medreselerinde eğitim aldığı anlaşılmaktadır.(Ek3:Tablo160)

“Kadınlar Burka giymek zorundadır” ifadesine katılmayanların mezhebine bakıldığında tamamı Şii oldukları anlaşılmaktadır.(Ek3:Tablo161) Afganistan

ŞiilerininSünnilerine göre örtünme tarzı farklıdır. Sünniler genelde Burka giyerken, Şiileri İran kadınları gibi çarşaf giymektedirler. Aslında bu durum çok eski tarihi dayanmıyor. Özellikle Afganistan’da İran’a göç eden Şiiler orada kaldıktan sonra İran kadınlarının örtünme tarzından etkilenmiş ve bu kültürü Afganistan’a da yaymaktadırlar. Nitekim günümüzde Şii kadınlar Afganistan’da Burka yerine çarşaf giymeye başlamışlardır.

Afganistan’da örtünme genel anlamda tüm bedeni örtecek şekilde çarşafli bir giysi giymektir. Bu giysinin adı Burka’dır. Burka, her taraftan kapalı, giyenin önünü görmesi için yüz kısmı kafesli çarşaftır. Daha önce de Afganistan’da çok yaygın olan Burka, Taliban yönetimi zamanında giyilmesi zorunlu hale getirilmişti. Yeni yönetimle serbest bırakılmasına rağmen, halk bazında büyük bir değişim görülmemiştir. Bunun dinî, geleneksel ve sosyal sebepleri vardır. Şu anda yaygın olarak [Afganistan](#), [Pakistan](#) ve [Hindistan](#)’ın kuzey bölgesinde rağbet görmekte beraber, dünyanın hemen her yerinde kullanılmaktadır. Köy, kasaba, ilçe ve il ve hatta büyük şehirlerde oldukça yaygındır. Bazılar Burka’nın İngilizlerden geldiğini söylese de Afganistan’da tesettür olarak görülmektedir.

5.4. Kadınların Örtünme Şekli

Tablo 35. Kadınların Örtünme Şekli

Kadınlar her yerini kapatsa bile yüzü açık şekilde dışarıda dolaşmamalıdır		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	269	64,4
Katılıyorum	107	25,6
Kararsızım	9	2,2
Katılmıyorum	22	5,3
Tamamen Katılmıyorum	11	2,6
Toplam	418	100,0

Tablo 35’e göre, “Kadınlar her yerini kapatsa bile yüzü açık şekilde dışarıda dolaşmamalıdır” cümlesine ankete katılan Katılımcıların %64,4’ü Tamamen

Katılıyorum, %25,6'sı Katılıyorum, %2,2'si Kararsızım, %5,3'ü Katılmıyorum, %2,6'sı Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %90'ı “Kadınlar her yerini kapatsa bile yüzü açık şekilde dışarıda dolaşmamalıdır” şeklinde beyan etmiştir. Katılımcıların %2,2'si kararsız kalırken, %7.9'ü katılmamıştır.

Katılmayanların Aylık gelirine bakıldığında Aylık geliri 126-187\$ ve 251-375\$ arası olanlar diğerlerine göre katılmama oranı daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.(Ek3:Tablo162)

Eğitim aldığı yere bakıldığında; “Kadınlar her yerini kapatsa bile yüzü açık şekilde dışarıda dolaşmamalıdır” ifadesine katılmayanların tamamı Afganistan medreselerinde eğitim aldığı anlaşılmaktadır.(Ek3:Tablo163) bunların da Şii olmaları muhtemeldir. Çünkü Pakistan medreselerinde ve Şeriat fakültesinde eğitim alanların hiçbirinin katılmaması görülmüştür. Bu iki grup arasında Şiiler mevcut değildir. Çünkü Pakistan medreseleri ve Afganistan Şeriat Fakültelerinde Sünni düşünceye göre eğitim verildiğinden dolayı Şiiler onun yerine kendi medreselerinde ya da İran'a gitmektedirler. Katılmayanların mezhebine bakıldığında tamamı Şii oldukları anlaşılmaktadır.(Ek3:Tablo164) Yukarıda da bahsedildiği gibi Afganistan'ın Rus işgali ve iç savaşı sırasında İran'a göç eden Şiiler İran kadınların örtünme tarzından etkilenerek burka yerine çarşaf giymeyi tercih etmiştir. Burka'da bütün azaların yanı sıra yüz de kapanır. Ancak çarşafta ise yüz kapanmaz. Bundan dolayı “Kadınlar her yerini kapatsa bile yüzü açık şekilde dışarıda dolaşmamalıdır” ifadesine katılmayanların genel çoğunluğu Şiiler teşkil etmektedir. Buna karşı Hanefi ve Selefilerin hiçbiri “Kadınlar her yerini kapatsa bile yüzü açık şekilde dışarıda dolaşmamalıdır” ifadesine katılmadıklarını beyan etmemişlerdir. Çünkü onlara göre kimi mollalar yüzü de mahrem olarak sayar ve kapatılmasını söylerler.

6. MOLLALARIN EĞİTİM ANLAYIŞI

6.1. Eğitim Alanında Batıyı Takip Etme

Tablo 36. Eğitim Alanında Batıyı Takip Etme

Eğitim sistemimizde gayri Müslimleri taklit etmek caiz değildir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	277	66,3
Katılıyorum	111	26,6
Kararsızım	14	3,3
Katılmıyorum	8	1,9
Tamamen Katılmıyorum	8	1,9
Toplam	418	100,0

Tablo 36'ye göre, Eğitim sistemimizde gayri Müslimleri taklit etmek caiz değildir. Yargısında ankete katılan Katılımcıların %66,3'ü tamamen katılıyorum, %26,6'sı katılıyorum, %3,3'ü kararsızım, %1,9'ü katılmıyorum, %1,9'ü ise tamamen katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde araştırmaya katılan Katılımcıların çoğu yani %92,8'i Eğitim sistemimizde gayri Müslimleri taklit etmek caiz değildir şeklinde beyanda bulunmuştur.

Eğitim, neslin sosyal manada devamını sağlayabilmek için yetişmiş olanlar tarafından diğerlerini hayata hazırlama ve güçlendirme çalışmalarıdır. “Eğitim, gayri resmi olarak evde ve genel kültür olarak çevrede, resmi olarak da toplumun karmaşık eğitimsel düzenlemelerinde gerçekleştirilen sistemli bir sosyalizasyon sürecidir.”⁶⁴⁸

Afganistan'ın uzun yıllar süren işgallere maruz kalması ve ülkenin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik açmazlar eğitim sistemini de olumsuz etkilemiştir. Öncelikle belirtmemiz gerekir ki son on yılda eğitim konusunda çok ciddi ilerlemeler olmuştur. Uzun aradan sonra kadınlara tekrar eğitim hakkı verilmiştir. Buna rağmen

⁶⁴⁸ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, s. 15

resmi kaynaklara göre, okula gitmesi gereken 3.7 milyon öğrenci farklı nedenlerden dolayı okula gidemiyor. Bunların %70'i kızlardır.

Ülke genelinde eğitim hizmeti veren 14000 okuldan, 8194'ü hala binasız olarak açık havada eğitim vermekte ve öğrenciler çadırlarda, açık havada veya ağaçların altında öğrenim görmektedir. Sadece 2011 yılında 30 okul Taliban ve devlet muhalifleri tarafından yakılıp 300'den fazla öğretmen ve öğrenci hayatlarını kaybetmiştir. 200 ilçede kız öğrenciler için 10. Sınıftan yukarısı yoktur. Yine 212 ilçede öğretmenlik kriterlerine uygun kadın öğretmen bulunmamaktadır. Güvenlik nedeniyle 400 okul kapanmıştır. Öğretmenlerin %36'sı öğretmenlik kriterlerine uygun olduğu söylenir. Yani yüksekokul mezunudur.⁶⁴⁹

Müslümanların farklı ilim ve kültür muhitleriyle karşı karşıya geldiği ilk fetihlerin hemen ardından Emeviler ve özellikle Abbasîler devrinde başlatılan tercüme faaliyetlerinde en önemli katkıyı gayri Müslim âlimler sağlamıştır. Başta tıp, matematik, astronomi, kimya ve metafiziğe dair kitaplar olmak üzere eski Yunan, İran ve Hint kültürüne ait birçok eser onlar sayesinde Arapça'ya kazandırılmış, bu ilim adamları bilhassa yöneticiler katında büyük itibar ve himaye görmüştür. Günümüzde de eğitim ve öğretim alanında batı ülkeler öndedir. Özellikle siyasal alanda ve modern eğitim alanında Afganistan'ın ciddi eksiklikleri vardır. Bu eksikliklerin tamamlanması ancak bu alanlarda önde olan ülkelerin yararlı tecrübelerinde istifade edilerek giderilmesi mümkün olabilir.

⁶⁴⁹ http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2013/02/130217_k02-kabul-university.shtml,
Tarihi: 20.02.2019

Erişim

6.2. Eğitim Tercihi

Tablo 37. Eğitim Tercihi

Din eğitimini tercih etmeyip modern eğitime yönelen gençler engellenmelidir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	100	23,9
Katılıyorum	82	19,6
Kararsızım	67	16,0
Katılmıyorum	142	34,0
Tamamen Katılmıyorum	27	6,5
Toplam	418	100,0

Tablo37'ye göre, Din eğitimini tercih etmeyip modern eğitime yönelen gençler engellenmelidir yargısına ankete katılan Katılımcıların %23,9'ü Tamamen Katılıyorum, %19,6'sı Katılıyorum, %16'sı Kararsızım, %34'ü Katılmıyorum, %6,5'i Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo 37 incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %43,5'i "Din eğitimini tercih etmeyip modern eğitime yönelen gençler engellenmelidir" ifadesine katılmamıştır. Katılımcıların eğitim aldıkları yer incelendiğinde, cami hocasından eğitim alan Katılımcıların hepsinin "din eğitimini tercih etmeyip modern eğitime yönelen gençler engellenmelidir" ifadesine katılmadığı görülmektedir. Buna karşı Pakistan'da eğitim alan katılımcılardan bir kişi hariç hiçbiri engellenmemelerini beyan etmemişlerdir. Afganistan medreseleri ve Şeriat fakültesinde eğitim görenlerin çoğu modern eğitime yönelen gençlerin engellenmesi gerektiği düşüncesine katılmamıştır.(Ek3:Tablo165) Afganistan medreselerinde eğitim alanların verdiği cevabın temelinde aslında gördükleri eğitim müfredat olabilir. Çünkü resmi medreselerde dini derslerin yanı sıra matematik, geometri, fizik, kimya, psikoloji gibi dersler de verilmektedir. Gayri resmi medreselerin tarihine bakıldığında da eskiden din derslerinin yanında mantık, hikmet, klasik matematik ve geometri dersleri de mevcut olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Afganistan medreselerinde eğitim alanlar

bu ilimlere yabancı değildir. Bundan dolayı çoğu modern eğitime yönelen gençlerin engellenmesi gerektiği düşüncesine katılmamıştır.

Katılımcıların mezhebi incelendiğinde Sünni(Hanefi)lerin çoğu yani 128 kişi din eğitimini tercih etmeyip modern eğitime yönelen gençler engellenmemelerini beyan ederken, 98 Sünni(selefi)'den sadece 2 kişinin bu düşüncede olduğu anlaşılmıştır. Buna karşı Şii'lerden hiçbiri “Din eğitimini tercih etmeyip modern eğitime yönelen gençler engellenmelidir” düşüncesinde olmadığı anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo165) Bu da yukarıda bahsedilen eğitim müfredatı ve aldıkları dersten kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü selefiler Pakistan medreselerinde eğitim gördükleri için ve o medreselerde modern eğitim ve derslere karşı zihniyet hâkim olduğundan dolayı böyle bir cevap vermelerinde da etkisi olduğu düşünülebilir.

Afganistan'da mollalar din eğitiminin öğrenilmesi herkese farz olduğunu söylerken, “ilmin talep edilmesi her kadın ve erkek Müslüman için farzdır.” Hadisi şerifinde kast edilen ilim “din ilmi” olduğunu iddia ederler. Onlar ilmi ikiye ayırır: Rahmani ilimler ve şeytani ilimler. Rahmani ilimler Kur'an-i kerim, hadis, tefsir, fıkıh, kelam; şeytani ilimler ise modern bilim yani fizik, kimya, matematik, biyoloji vs. Bu durum aslında çok eskilere dayanıp hatta medrese ve mektep arasında rekabet ve çatışmayı meydana getirmiştir. Bundan dolayı mollaların modern bilime karşı hassasiyetleri vardır. Cuma vaazlarında ailelerin çocuklarını ve özellikle kızlarını okul ve üniversitelere göndermemelerini söylenir. Söylemekle de yetinmeyip gücü yettiğince engellemeye çalışırlar.

6.3. Kadın ve Erkeğin Aynı Ortamda Eğitim Alması

Tablo 38. Kadın Erkeğin Aynı Ortamda Eğitim Alması

Kadın erkek aynı ortamda eğitim alamaz		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	303	72,5
Katılıyorum	102	24,4
Kararsızım	9	2,2
Katılmıyorum	4	1,0
Toplam	418	100,0

Tablo 38’e göre, “Kadın erkek aynı ortamda eğitim alamaz” yargısına ankete katılan Katılımcıların %72,5’i tamamen katılıyorum, %24,4’ü katılıyorum, %2,2’si kararsızım, %1’i katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %96,9’ü Kadın erkek aynı ortamda eğitim alamaz şeklinde beyan etmiştir. Katılımcıların %2,2’si kararsız kalırken sadece %1’i “Kadın erkek aynı ortamda eğitim alamaz” düşüncesine katılmadığı görülmüştür.

Afganistan’da kadın-erkek eğitim ortamı ortaokul ve liselerde ayrı olup, ama üniversitelerde aynıdır. Mollalar kadın-erkek eğitim ortamının ayrı olması gerektiğini savunmaktadırlar. Onlara göre kadın-erkeğin aynı ortamda eğitim alması caiz değildir. Kadının eğitimiyle ilgili tartışmaların kadınların eğitimden mahrum bırakılması konusunda yoğunlaştığı görülmektedir.

6.4. Kızların Yurt Dışında Eğitim Almaları

Tablo 39. Kızların Yurt Dışında Eğitim almaları

Kızların yabancı ülkelere gidip eğitim almaları dinen uygun değildir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	195	46,7
Katılıyorum	188	45,0
Kararsızım	32	7,7
Katılmıyorum	3	,7
Toplam	418	100,0

Tablo 39'e göre, "Kızların yabancı ülkelere gidip eğitim almaları dinen uygun değildir" cümlesine, ankete katılan Katılımcıların %46,7'si tamamen katılıyorum, %45'i katılıyorum, %7,7'si kararsızım, %0,7'si katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

2001 yılından sonra Afganistan'da geçici hükümetin kurulmasıyla ülkede büyük değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerden biri de eğitim alanında olmuştur. Eğitim hakkından mahrum edilen kızlar tekrar okul ve üniversitelere gitmeye başladılar. Yurt içinde eğitim hızla ilerlerken, yurt dışına da Afgan gençler için eğitim kapısı açılmıştır. Erkeklerin yanında kızlar da üniversite eğitimi için yurt dışına gönderilmeye başladı. Yurt dışı eğitimin birçok Afgan genci ve Afganistan'ın yeniden yapılanması ve kalkınmasında önemli etkileri vardır. Ancak bu durum mollaların tepkisine sebep olmuştur. Onlara göre genç kızların tek başına yabancı ülkelere gitmeleri hem dinen uygun değil, hem de kültür ve değerlerimize aykırıdır. Nitekim Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %7,7'si kararsız kalırken, %91,6'sı Kızların yabancı ülkelere gidip eğitim almalarının dinen uygun olmadığını ifade etmiştir.

6.5. Genç Kızların Lise Ve Üniversiteye Gitmeleri

Tablo 40. Genç kızların lise ve üniversiteye gitmeleri

Genç kızların lise ve üniversiteye gitmeleri dinen caiz değildir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	61	14,6
Katılıyorum	137	32,8
Kararsızım	64	15,3
Katılmıyorum	120	28,7
Tamamen Katılmıyorum	36	8,6
Toplam	418	100,0

Tablo 40'e göre, "Genç kızların lise ve üniversiteye gitmeleri dinen caiz değildir" cümlesine ankete katılan Katılımcıların %14,6'sı Tamamen Katılıyorum, %32,8'i Katılıyorum, %15,3'ü Kararsızım, %28,7'si Katılmıyorum, %8,6'sı Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %47,4'ü genç kızların lise ve üniversiteye gitmeleri dinen caiz olmadığını beyan etmiştir. Bunların yaş durumlarına bakıldığında; 17'si 20-25 yaş arası, 34'ü 26-30 yaş arası ve 104'ü ise 31 ve üzeri yaş arası olduğu anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo167) Görüldüğü gibi yaş grubu büyüdükçe katılmama oranı da yükselmektedir. Bunun nedeni gençlerin yaşlılara göre daha radikal olmaları ve radikal fikirlerden çabuk etkilendikleri olabilir. Çünkü selefiler bu yaş grubu üzerinde oldukça etkindir.

Aylık gelirine bakıldığında; 22'si 62-100\$ arası, 46'sı 101-125\$ arası, 74'ü 126-187\$ arası, 14'ü 188-250\$ arası aylık geliri olanlardan olduğu görülmüştür.(Ek3:Tablo 168)

Eğitim aldığı yer açısından bakıldığında; cami hocasından eğitim aldığını beyan eden 5 kişinin tamamı, 106'sı Afganistan medreselerinde, 13'ü Pakistan medreselerinde ve 22'sinin şeriat fakültesinde eğitim gördüğü anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo169)

Mezhep açısından bakıldığında; 99'ü Sünni(Hanefi), 18'i Sünni(Selefi) ve 39'ü Şii olduğu anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo170)

İlk emri 'oku'⁶⁵⁰ olan dinimiz, ilim öğrenme konusunda kadın ve erkeği ayırt etmeksizin ikisine de aynı sorumluluğu yüklemiştir. Eğitimin ilk aşamasını ve belki de en önemli temel yapısını kadın gerçekleştirmektedir. Erkeği eğittiğimiz zaman bir kişiyi, kadını eğittiğimiz zaman bir aileyi, bir toplumu eğitmiş oluruz. Bu yönüyle kadınlar, insanlık tarihinin mimarları ve aile yuvasının da ilk öğretmenleridir. İnsanlığın ihtiyaç duyduğu nesilleri yetiştirecek olan kadının ilim öğrenmesi daha da büyük önem arz etmektedir.

Taliban döneminde kadınlar tamamen eğitim hakkından mahrum edilmişti. Kız okulları kapatılmış, hiç bir kız öğrenci lise ve Üniversite'ye gidemezdi. Taliban sonrası yönetimde tekrar okullar açılmış, kızlar lise ve üniversitelere gitmeye başlamıştır. İslam kaynakları bakıldığında eğitim ve öğretim teşvik edilmiştir. “De ki; Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁶⁵¹ Kadın erkek ayrımı yapılmadan genel hitap ile “İlim öğrenmek kadın-erkek her Müslümana farzdır.”⁶⁵² Hadisi şerifinde herkesi kapsamaktadır. “Ya öğretene, ya öğrenene, ya dinleyen veya ilmi seven ol. Fakat beşincisi olma; helak olursun”⁶⁵³ yine “Bir insanın cariyesi olur, ona güzel bir tahsil ve eğitim verir, sonra da onu azat ederse, Allah onu iki katıyla mükâfatlandırır.”⁶⁵⁴ Ancak bazı mollalar kızların lise ve özellikle üniversiteler gitmelerini dinen caiz olmadığını ileri sürerek buna karşı çıkmaktadırlar.

⁶⁵⁰ Alak, 96/1.

⁶⁵¹ Zümer, 39/9.

⁶⁵² İbn Mace, Mukaddime, 17.

⁶⁵³ Fethü'l-Kebir, 1/204.

⁶⁵⁴ Buhari, Cihad, 145.

6.6. Genç Kızın Erkek Hocadan Ders Alması

Tablo 41. Genç Kızın Erkek Hocadan Ders Alması

Genç kızların erkek hocadan ders almaları dinen uygun değildir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	198	47,4
Katılıyorum	130	31,1
Kararsızım	33	7,9
Katılmıyorum	51	12,2
Tamamen Katılmıyorum	6	1,4
Toplam	418	100,0

Tablo 41'e göre, "Genç kızların erkek hocadan ders almaları dinen uygun değildir" cümlesine ankete katılan Katılımcıların %47,4'ü Tamamen Katılıyorum, %31,1'i Katılıyorum, %7,9'ü Kararsızım, %12,2'si Katılmıyorum, %1,4'ü Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir. Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %78,5'i Genç kızların erkek hocadan ders almaları dinen uygun olmadığını beyan etmiştir.

Bunların yaş durumuna bakıldığında; 62'si 20-25 yaş arası, 76'sı 26-30 yaş arası ve 190'ü ise 31 ve üzeri yaş arası olduğu anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo171) Görüldüğü gibi yaş grubu büyüdükçe katılmama oranı da yükselmektedir. Bunun nedeni geçlerin yaşlılara göre daha radikal olmaları ve radikal fikirlerden çabuk etkilendiklerinden olabilir. Çünkü selefler bu yaş grubu üzerinde oldukça etkindirler. Geç yaş grubu aynı zamanda kültürel olarak da gerek ailede olsun gerek dışarıda erkeklik taslayarak bu işi namus olayına bağlar. Onlara göre genç kızların erkeklerle aynı ortamda olmaması gerekir. Aylık gelire bakıldığında; 73'ü 62-100\$ arası, 136'sı 101-125\$ arası, 113'ü 126-187\$ arası, 16'sı 188-250\$ arası aylık geliri olanlardan olduğu görülmüştür.(Ek3:Tablo172)

Eğitim aldığı yer açısından bakıldığında; "genç kızların erkek hocadan ders almaları dinen uygun değildir" düşüncesine katılan 5 kişinin tamamı cami hocasından, 135'i Afganistan medreselerinde, 101'i'ü Pakistan medreselerinde ve

87'sinin şeriat fakültesinde eğitim gördüğü anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo173) Mezhep açısından bakıldığında; Sünni(Hanefi) olan 275 kişiden 222'si, Sünni(Selefi) olan 98 kişiden 90'ı ve Şii olan 45 kişiden 23'ü olduğu anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo174)

6.7. Erkeğin Kadın Hocadan Ders Alması

Tablo 42. Erkeğ'in Kadın Hocadan Ders Alması

Erkeklerin Kadın hocadan ders alması dinen uygun değildir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	278	66,5
Katılıyorum	103	24,6
Kararsızım	8	1,9
Katılmıyorum	18	4,3
Tamamen Katılmıyorum	11	2,6
Toplam	418	100,0

Tablo 42'ye göre, “erkeklerin kadın hocadan ders alması dinen uygun değildir.” ifadesine ankete katılan Katılımcıların %66,5'i Tamamen Katılıyorum, %24,6'sı Katılıyorum, %1,9'ü Kararsızım, %4,3'ü Katılmıyorum, %2,6'sı Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %91.1'i erkeklerin kadın hocadan ders alması dinen uygun olmadığını beyan etmiştir. Buna karşı ankete katılan Katılımcıların %6.9'ü Erkeklerin kadın hocadan ders alması dinen uygun olmadığı düşüncesine katılmamıştır. Bunların eğitim aldığı yere bakıldığında 28'i Afganistan medreselerinde ve 1'i de Pakistan medreselerinde eğitim aldığı anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo175) Mezhep açısından bakıldığında; 1'i Sünni(Selefi) ve 23'ü ise Şii olduğu anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo176)

7. MOLLALARIN YAŞAMA HAKKINA BAKIŞLARI

7.1. Fikir ve düşünce özgürlüğü

Tablo 43. Fikir ve düşünce özgürlüğü

Bizimle aynı düşüncede olmayanlar öldürülmelidir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	16	3,8
Katılıyorum	74	17,7
Kararsızım	91	21,8
Katılmıyorum	126	30,1
Tamamen Katılmıyorum	111	26,6
Toplam	418	100,0

Tablo 43'e göre, "Bizimle aynı düşüncede olmayanlar öldürülmelidir" yargısına ankete katılan Katılımcıların %3,8'i tamamen katılıyorum, %17,7'si katılıyorum, %21,8'i kararsızım, %30,1'i katılmıyorum, %26,6'sı tamamen katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların %21,5'i "Bizimle aynı düşüncede olmayanlar öldürülmelidir" şeklinde beyanda bulunmuşlardır. Buna karşı Katılımcıların %56,7'si "bizimle aynı düşüncede olmayanlar öldürülemez" şeklinde beyanda bulunmuştur.

"Bizimle aynı düşüncede olmayanlar öldürülmelidir" ifadesine katılan %21,5'in eğitim aldığı yere bakıldığında 19'i Afganistan medreselerinde 40'ı Pakistan medreselerinde ve 31 ise Şeriat fakültesine eğitim aldığı anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo177) Mezhep açısından bakıldığında; 60'ı Sünni(Hanefi) ve 30'ü Sünni(Selefi) olduğu anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo178)

Kur'an-i Kerim'de ise bir kişiyi öldürmek bütün dünyayı öldürmek anlamındadır.⁶⁵⁵ Yine "Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap

⁶⁵⁵ Maide, 32.

hazırlamıştır.”⁶⁵⁶ Tüm bu ayetler bir kişinin öldürülmesinin ne kadar büyük bir günah olduğu ifade edilse de günümüzde farklı düşünce ve fikir ayrılığından dolayı özellikle Müslüman ülkelerde rahatça öldürülmektedir.

7.2. Gayri Müslimlerin öldürülmesi

Tablo 44. Gayri Müslimlerin öldürülmesi

Kâfirleri bulduğumuz yerde öldürmeliyiz		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	151	36,1
Katılıyorum	83	19,9
Kararsızım	50	12,0
Katılmıyorum	126	30,1
Tamamen Katılmıyorum	8	1,9
Total	418	100,0

Tablo 44’e göre, “Kâfirleri bulduğumuz yerde öldürmeliyiz.” Yargısına ankete katılan Katılımcıların %36,1’i Tamamen Katılıyorum, %19,9’ü katılıyorum, %12’si Kararsızım, %30,1’i Katılmıyorum, %1,9’ü Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %56’sı Kâfirleri bulduğumuz yerde öldürmeliyiz şeklinde beyanda bulunmuştur.

Bunların yaş durumlarına bakıldığında 54’ü 20-25 yaş arası, 58’i 26-30 yaş arası ve 122’si ise 31 ve üzeri yaş arası olduğu anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo179) Eğitim aldığı yer açısından bakıldığında; 63’ü Afganistan medreselerinde, 85’i Pakistan medreselerinde ve 66’sının şeriat fakültesinde eğitim gördüğü anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo180) Görüldüğü gibi en çok Pakistan medreselerinde eğitim alanların “Kâfirleri bulduğumuz yerde öldürmeliyiz” cümlesine katıldığı görülmüştür. Mezhep açısından bakıldığında; Sünni(Hanefi) olan 275 kişiden 139’ü,

⁶⁵⁶ Nisa, 93.

Sünni(Selefi) olan 98 kişiden 90'ı ve Şii olan 45 kişiden 5'i olduğu anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo181)

Onlar aşağıdaki ayetleri delil getiriyorlar:“Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışarlarsa o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir!”, “Eğer onlar vazgeçerlerse, artık Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.”⁶⁵⁷

Hâlbuki burada “Onları yakaladığınız yerde öldürün” ifadesindeki “onlar”dan maksat bir önceki ayette geçen Müslümanlara karşı savaş açan düşman tarafıdır. Şüphesiz barış zamanlarında barışın kuralları, savaş zamanlarında da savaşın kuralları geçerlidir. Önceki ayetin ikinci bölümünde Müslümanlara haksız saldırılara ve her türlü aşırılığa sapmaları yasaklanarak savaşın temel ahlak ilkesi açıkça belirtildikten sonra, burada da düşmana hücum ederek askerlerinin yakalanıp öldürülmesi savaşı kazanmanın gereği olarak ortaya konmaktadır. Zira savaşa kazanmak için girilir. Kur'an-ı Kerim olması gerektiği kadar barışçıdır. Bununla birlikte Müslümanın sebep olmadığı bir savaşta teslimiyetçi davranmayı veya girilen bir savaşı kazanmanın gereklerini, hümanist olduğu ileri sürülen hayali fikirlere feda etmeyi de onaylamaz. Haksızlık etmeme ve haksızlığa uğramamayı emreden ayet⁶⁵⁸ Kur'an'ın bu husustaki temel kuralı olarak alınmalıdır.

“Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır.”⁶⁵⁹ Bu Ayet-i kerimenin muhatabı de Arap müşrikleridir.

⁶⁵⁷Bakara, 191-192.

⁶⁵⁸Bakara 2/279.

⁶⁵⁹ Tevbe, 5.

8. MOLLALARIN ÇALIŞMA HAKKI İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

8.1. Kadınların devlet dairelerinde çalışması

Tablo 45. Kadınların devlet dairelerinde çalışması

Kadınlar devlet dairelerinde çalışamazlar		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	235	56,2
Katılıyorum	135	32,3
Kararsızım	39	9,3
Katılmıyorum	9	2,2
Total	418	100,0

Tablo 45'e göre, Kadınlar devlet dairelerinde çalışamazlar yargısına ankete katılan Katılımcıların %56,2'si Tamamen Katılıyorum, %32,3'ü Katılıyorum, %9,3'ü Kararsızım, %2,2'si Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %88,5'i kadınlar devlet dairelerinde çalışamazlar şeklinde beyan etmiştir.

Kur'an'da kadının çalışmasını engelleyen herhangi bir yasak bilmiyoruz. Ancak kadının çalışırken uyması gereken bazı kurallar vardır. Bu kurallara uymazsa haram işlemiş olur. İslâm'a göre, kural olarak kadın, ev içinde ve dışında çalışabilir; ailesinin ihtiyaçlarını sağlamada kocasına yardımcı olabilir. Şartlara ve ihtiyaçlara göre, aile hayatında eşlerin rollerinin değişmesi de mümkündür. Kur'an'da "İnsan için ancak çalıştığı vardır."⁶⁶⁰... Erkeklerle kazandıklarından bir pay vardır; kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'ın lütfundan nasibinizi isteyin..."⁶⁶¹ buyurulmuştur.

Afganistan'da kadınların çalışma konusu mollalara göre dinen uygun değildir. Onlara göre kadın evde oturma ve çocuklarına bakmakla yükümlüdür. Erkek kadının nafakasını vermek zorundadır. Taliban döneminde kadınların çalışması

⁶⁶⁰ Necm, 53/39.

⁶⁶¹ Nisa 4/32.

yasaklanmıştı. Ancak son yirmi yılda bu konuda ciddi gelişmeler yaşanmaktadır. Bugün büyük şehirlerde ve şehir merkezlerinde kadınlar hem devlet dairelerinde hem de özel sektörde çalışmaktadırlar.

Günümüzde Afganistan’da kadınlar her alanda faaliyet göstermekte olup hatta kendi iş yeri ve fabrikasına da sahiptir. Afganistan hükümetinde “Kadın İşleri Bakanlığı” isminde bir bakanlık kurulmuştur. Bu bakanlık genelde kadınların sorunlarına çözüm arayıp onların gelişmesi ve desteklenmesi için programlar yapar. Bunun dışında kabinede kadın bakan, bakan yardımcısı, genel müdür, daire başkanı, belediye başkanı, kaymakam, müdür ve alt kademelerde de kadınlar mevcuttur. Örnek olarak; Milli Savunma bakan yardımcısı, İçişleri bakan yardımcısı, Dışişleri bakan yardımcısı gibi birçok önemli yerlerde kadınlar görev yapmaktadırlar. Yine kadınlara karşı pozitif ayrımcılık uygulanmaktadır. Mesela: Milletvekili seçimlerinde her ilin en az iki kadın milletvekili kontenjanı vardır. Yani seçimde bir kadın daha az oy oranıyla meclise girebilir. Hâlbuki bu kadına göre daha fazla oy alan erkek aday meclise giremez. Bunun gibi devlet dairelerinde birçok yerde kadınlara kontenjan verilmiştir. O bölümlere erkekler değil kadınlar atanır. Tüm bunlara rağmen kadınlar geçmişte eğitim ve öğretim hakkından mahrum edildiğinden dolayı eğitilmiş kadınların sayısı oldukça azdır. Bazı ilçelerde kadın doktor ve kadın öğretmen yoktur. Afganistan’da hala kadın olmak zor dur.

8.2. Kadın ve erkeğin aynı ortamda çalışması

Tablo 46. Kadınlar erkekler ile aynı ortamda çalışamazlar

Kadınlar erkekler ile aynı ortamda çalışamazlar		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	302	72,2
Katılıyorum	97	23,2
Kararsızım	10	2,4
Katılmıyorum	9	2,2
Total	418	100,0

Tablo 46'ye göre, “Kadınlar erkekler ile aynı ortamda çalışamazlar” yargısına ankete katılan Katılımcıların %72,2'si Tamamen Katılıyorum, %23,2'si Katılıyorum, %2,4'ü Kararsızım, %2,2'si Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Afganistan'da mollalara göre kadınların erkeklerle aynı ortamda çalışmaları dinen uygun değildir. Çünkü iş ortamında baş başa kalacakları ve dinen mahrem olmayan bir kadın ve erkeğin baş başa kalmamaları gerektiği ifade edilir. Nitekim tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %95.5'i “Kadınlar erkekler ile aynı ortamda çalışamazlar” şeklinde düşündüklerini ifade etmiştir.

Kur'an'da kadının çalışmasını engelleyen herhangi bir yasak bilmiyoruz. Ancak kadının çalışırken uyması gereken bazı kurallar vardır. Bu kurallara uymazsa haram işlemiş olur. Kadının erkeklerle karışık ortamlarda çalışıp çalışamayacağı tartışılan bir meseledir. İhtilat ortamının kadının çalışmasına engel olmadığını savunanlar olduğu gibi, kadın ve erkeğin aynı ortamda hiçbir şekilde çalışamayacağını, kadınların bazı şartlara dikkat ederek her işte çalışabileceğini, kadınların bazı şartlara dikkat ederek fitratlarına uygun işlerde çalışabileceğini ifade edenler de vardır. Ayrıca kadının çalışmasıyla ilgili olarak tesettüründen taviz vermeyeceği, fitratına uygun, ağır olmayan, meşru işlerde çalışabileceğiyle ilgili tartışmalar da yer almaktadır.⁶⁶²

⁶⁶² Ayşe Betül Çelik, “Dini Süreli Yayınlarda Kadın Konusundaki Tartışmalara Din Eğitimi Perspektifinden Bir Bakış: Altınoluk-Şebnem Dergisi Örneği”, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi, 2017, Sayı 11, s.73–110

8.3. Kadınların üst makamlara getirilmesi

Tablo 47. Kadınların üst makamlara getirilmesi

Kadınların devletin en üst makamlarına getirilmesi caizdir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	3	,7
Katılıyorum	25	6,0
Kararsızım	87	20,8
Katılmıyorum	126	30,1
Tamamen Katılmıyorum	177	42,3
Total	418	100,0

Tablo 47’ye göre, Kadınların devletin en st makamlarına getirilmesi caizdir yargısına ankete katılan Katılımcıların %0,7’si Tamamen Katılıyorum, %6’sı Katılıyorum, %20,8’i Kararsızım, %30,1’i Katılmıyorum, %42,3’ Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

İslam lkelerinde tartışma konusu olan bir husus da kadının devletin en st makama getirilmesidir. Bu konu Afganistan’da da tartışma konusu olmuştur. Afganistan’da mollalar kadının devletin en st makama getirilmesi, kadının cumhurbaşkanı, başbakan ve hakim olamayacağını ileri sürmektedirler. Onlar bazı ayet ve hadisleri delil getirerek yönetimin erkeklere ait olduğunu savunurlar. İslâm hukukunda da aile reisliği denebilecek “kavvâm olma” yetki ve sorumluluğu kocaya verildiğini dile getirirler.

Kur’an-ı Kerîm’de, “Allah’ın insanların bazılarını diğerklerine nispetle farklı yeteneklere sahip olarak yaratması ve ailenin geçimi için çalışıp harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınlar üzerinde kavvâmdır.”⁶⁶³ Denilmektedir. Burada “kavvâm” kelimesi koruma ve yönetme hak ve yetkilerine müştereken sahip olmayı ifade etmektedir.⁶⁶⁴

⁶⁶³ Nisa 34.

⁶⁶⁴ Ömer Faruk Harman, “Kadın”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. 24. İstanbul, 2001, s. 86-94.

Klasik kaynaklarda devlet başkanında aranan nitelikler sayılırken erkek olması da genelde zikredilir. Buna delil olarak da Hz. Peygamber'in, "Yönetimlerini kadına teslim eden bir toplum iflâh olmaz" hadisi gösterilir.⁶⁶⁵ Devlet başkanının özellikle İslâm hukukunun teşekkül dönemlerinde ordunun başında sefere çıkması, dinî görevleri arasında cuma hutbesini okuması ve namazı kıldırması, bunlardan bilhassa ikincisi için onun erkek olmanın gerekliliğini kuvvetlendirici delil olarak sayılmaktadır. Ancak özellikle çağdaş araştırmacıların dikkat çektikleri konu, bu hususta Kur'an-ı Kerim'de yasaklayıcı bir hükmün yer almaması ve Sabâ Melikesi Belkıs'tan bahsedilirken⁶⁶⁶ hiçbir olumsuz ifadenin zikredilmemiş olmasıdır.

Her kamu görevi gibi devlet başkanlığı için de en önemli şartın liyakat olduğunu göz önünde bulunduran çağdaş araştırmacılar kadınların devlet başkanlığı dahil her türlü görevi üstlenebileceklerini, imamlığın veya ordu kumandanlığının bizzat devlet başkanı tarafından yapılmasının gerekmediğini ileri sürerler. Bunlara göre Hz. Peygamber'in kadının devlet başkanı olamayacağı yolundaki sözleri, "İşlerini (idarelerini) yürütmek için bir kadını başlarına geçiren bir topluluk asla felah bulmaz."⁶⁶⁷ Bütün asırları bağlayıcı bir hüküm olmaktan ziyade kendi dönemiyle ilgili bir tespittir.

Bugün Afganistan hükümetin kabinesinde kadın bakan, bakan yardımcısı, genel müdür, daire başkanı, belediye başkanı, kaymakam, müdür ve alt kademelerde de kadınlar mevcuttur. Ama mollalara göre kadınlar devletin üst makamlarına getirilmemelidir. Nitekim yukarıdaki tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların%72.4'ü Kadınların devletin en üst makamlarına getirilmesi caiz değildir şeklinde beyan etmiştir.

⁶⁶⁵Buhârî, "Meğâzî", 82, "Fiten", 18; Tirmizî, "Fiten", 75; Müsned, V, 50, 51.

⁶⁶⁶en-Neml 27/23-44

⁶⁶⁷

8.4. Kadınların yapması gereken işler

Tablo 48. Kadınların yapması gereken işler

Kadınlar evde kalarak ev işlerini yapıp ve çocuklara bakmalıdırlar		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	245	58,6
Katılıyorum	155	37,1
Kararsızım	11	2,6
Katılmıyorum	7	1,7
Total	418	100,0

Tablo 48'e göre, Kadınlar evde kalarak ev işlerini yapıp ve çocuklara bakmalıdırlar yargısına ankete katılan Katılımcıların %58,6'sı Tamamen Katılıyorum, %37,1'i Katılıyorum, %2,6'sı Kararsızım, %1,7'si Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Kadının ev içinde ve dışında çalışması, ailenin ihtiyaçlarını sağlamada kocasına yardımcı olması kural olarak câizdir ve kadının böyle bir hakkı vardır. Bu konuda bir sınırlama ve yönlendirme varsa, o da kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan farklı özellikleri ve kabiliyetlerine bağlı önceliklerle ilgilidir.

Kur'an'da "İnsan için ancak çalıştığı vardır."⁶⁶⁸... Erkeklerle kazandıklarından bir pay vardır; kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'ın lütfundan nasibinizi isteyin..."⁶⁶⁹ buyurulmuştur.

Kadının öncelikli olarak işi ve görevi, ev idaresi, çocuk bakım ve eğitimidir. Erkeğin öncelikli işi ise ailenin geçim yükünü omuzlamaktır. Şartlar değiştiğinde, ihtiyaç bulunduğu anda kadın ve erkeğin birbirine yardımcı olması hatta rollerin değişmesi mümkündür. Hz. Peygamber'in, evin iç işlerini kızı Hz. Fâtıma'ya, dış işlerini ise damadı Hz. Ali'ye yüklemiş olması, Müslümanlar için bir aile modeli oluşturma amacına yönelik bağlayıcı bir kural değil, ihtiyaç, örf ve âdete dayalı tavsiye niteliğinde bir çözüm görünümündedir.

⁶⁶⁸ Necm, 53/39.

⁶⁶⁹ Nisa 4/32.

Afganistan’da mollalara göre de nafaka kadının hakkı olduğu ve erkeklerin zorunlu olarak kadınların nafakalarını karşılanması gerekliliğinden dolayı kadının çalışmamasını söylerler.

Onlar daha çok çalışma şartlarının ve çalışma ortamının uygun olmadığından dolayı kadınların çalışmasına karşı çıkmaktadırlar. Mollalara göre günümüzde kadınlar iş ortamında erkeklerle aynı ortamda kaldıklarından dolayı İslam açısından uygun değildir. Bundan dolayı erkeklerin olduğu yerde kadınlar çalışmamalıdır. Bunun yerine kadınlar, asıl görev ve sorumluluğu olan ev işleri ve çocuklara bakmalıdır.

Nitekim tablo48 incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %95.7’si “Kadınlar evde kalarak ev işlerini yapıp ve çocuklara bakmalıdırlar” şeklinde beyan etmiştir.

8.5. Çalışan kadına karşı tutum

Tablo 49. Çalışan kadına karşı tutum

Sivil toplum kuruluşları ve yabancı kuruluşlarda çalışan kadınlara karşı saygıyla davranırım		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	38	9,1
Katılıyorum	68	16,3
Kararsızım	45	10,8
Katılmıyorum	148	35,4
Tamamen Katılmıyorum	119	28,5
Total	418	100,0

Tablo 49’e göre, Sivil toplum kuruluşları ve yabancı kuruluşlarda çalışan kadınlara karşı saygıyla davranırım yargısına ankete katılan Katılımcıların %9,1’i Tamamen Katılıyorum, %16,3’ü Katılıyorum, %10,8’i Kararsızım, %35,4’ü Katılmıyorum, %28,5’i Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo49 incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %63.9’ü Sivil toplum kuruluşları ve yabancı kuruluşlarda çalışan kadınlara karşı sıygyyla davranmayacakları tespit edilmiştir.

Bunların yaş durumlarına bakıldığında; 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 61’i, 26-30 yaş arası olan 90 kişiden 74’ü, 31 ve üzeri yaş arası olan 265 kişiden 132’si “Sivil toplum kuruluşları ve yabancı kuruluşlarda çalışan kadınlara karşı saygıyla davranmayacaklarını beyan edenlerden olduğu anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo182)

Görüldüğü gibi 31 ve üzeri yaş grubu olanlar daha çok “Sivil toplum kuruluşları ve yabancı kuruluşlarda çalışan kadınlara karşı sıygyyla davranacaklarını beyan etmişlerdir. Bunlar yaşlı mollalar olup Afganistan’ın içinde eğitim görmüş ve yaşamışlardır. Diğer mollalara göre daha ılımlılar.

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 75’i, 100-125\$ olan 165 kişiden 99’ü, 126-187\$ olan 145 kişiden 71’i, 188-250\$ olan 22 kişiden 12’si, sivil toplum kuruluşları ve yabancı kuruluşlarda çalışan kadınlara karşı sıygyyla davranmayacaklarını beyan edenlerden olduğu anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo183)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 84’ü, Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 97’si, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 86’sı sivil toplum kuruluşları ve yabancı kuruluşlarda çalışan kadınlara karşı sıygyyla davranmayacaklarını beyan edenlerden olduğu anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo184)

Bağı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 179’ü, Kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 88’i, Kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden hiçbirisi sivil toplum kuruluşları ve yabancı kuruluşlarda çalışan kadınlara karşı sıygyyla davranmayacaklarını beyan edenlerden olduğu anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo185)

9. MOLLALARIN BARINMA VE MASKEN HAKKINA BAKIŞI

9.1. Farklı yaşam tarzına karşı tutum

Tablo 50. Farklı yaşam tarzına karşı tutum

Dinimizin öğretilerine uygun yaşamayanları yurdumuzdan çıkarmalıyız		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	179	42,8
Katılıyorum	173	41,4
Kararsızım	32	7,7
Katılmıyorum	28	6,7
Tamamen Katılmıyorum	6	1,4
Total	418	100,0

Tablo50’ye göre, Dinimizin öğretilerine uygun yaşamayanları yurdumuzdan çıkarmalıyız. Yargısına ankete katılan Katılımcıların %42,8’i tamamen katılıyorum, %41,4’ü katılıyorum, %7,7’si kararsızım, %6,7’si katılmıyorum, %1,4’ü tamamen katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo50 incelendiğinde araştırmaya katılan Katılımcıların çoğu yani %84.2’si Dinimizin öğretilerine uygun yaşamayanları yurdumuzdan çıkarmalıyız şeklinde beyanda bulunmuştur.

Bunların yaş durumlarına bakıldığında; 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 54’ü, 26-30 yaş arası olan 90 kişiden 55’i, 31 ve üzeri yaş arası olan 265 kişiden 233’ü “Dinimizin öğretilerine uygun yaşamayanları yurdumuzdan çıkarmalıyız ifadesine katılmıştır.(Ek3: Tablo186) tablo incelediğinde 20-25 yaş arası ve 31 ve üzeri yaş arası olanlar daha çok katıldığı görülmüştür.

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 60’ı, 100-125\$ olan 165 kişiden 144’ü, 126-187\$ olan 145 kişiden 123’ü, 188-250\$ olan 22 kişiden tamamı, “Dinimizin öğretilerine uygun yaşamayanları yurdumuzdan çıkarmalıyız ifadesine katıldığı görülmüştür.(Ek3:Tablo187)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; cami hocasından eğitim alanların tamamı, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 163'ü, Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 101'i, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 83'ü "Dinimizin öğretilerine uygun yaşamayanları yurdumuzdan çıkarmalıyız ifadesine katıldığı görülmüştür.(Ek3:Tablo188)

Bağlı olduğu mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 227'si, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 86'ı, kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 39'ü "Dinimizin öğretilerine uygun yaşamayanları yurdumuzdan çıkarmalıyız ifadesine katıldığı görülmüştür. Katılmayanların mezhep durumuna bakıldığında ise Şiilerin hiçbiri, Sünni(Selefi) olanların sadece 2'si ve Sünni(Hanefi) olanların 32'si olduğu anlaşılmıştır. Görüldüğü gibi en çok katılmayanlar Sünni(Hanefi) olanlardır. Hanefilerin diğer mezhep mensuplarına göre daha ılımlı olduğu söylenmektedir.(Ek3:Tablo 189)

Afganistan geleneksel bir toplum ve kendine has geleneklerle yaşayan bireylerden oluşan bir coğrafyadır. Bu coğrafyanın İslam dini öğretilerinin yansırı yerel kültür de zamanla dini değerler şeklini almıştır. Afganistan uzun yıllar dış dünyaya kapalı bir ülke ve modern dünyadaki gelişmelerden haberdar olmamış ve onlarla da temas kurmamıştır. Ancak Rus işgali ve iç savaşlar birçok kişilerin ülkeyi terk etmek zorunda kaldığı komşu ülkeler ve özellikle Avrupa ülkelerine gitmelerine neden olmuştur. Avrupa ülkelerinde yerleşen ve orada doğup büyüyen çocukları Avrupa kültürü ve yaşayışlarını benimsemiştir. Zamanla özellikle son yirmi yılda Taliban döneminden sonra kimi aileler ülkeye dönmüştür. Bu Afganlar farklı bir ortam ve kültürde yetiştiklerinden dolayı giyim kuşam, davranış ve düşünceleri yerli halkla çakışmaktadır.

Mollalar ve muhafazakârların tasvip etmediği davranış ve yaşam tarzı onlar için modernlik ve çağdaşlık olarak bilinip ona göre davranılır. Bu durumu en çok mollalar sert bir dil ile eleştirerek hatta eyleme geçerek bu tip kişilerin toplumu ve gençliği bozabileceği iddiasıyla karşı çıkmaktadırlar. Hatta onlara ya dini öğretilere uygun yaşamaları ya da o ortamı terk etmeleri gerektiği söylenmektedir. Nitekim Tablo incelendiğinde araştırmaya katılan Katılımcıların çoğu yani 84.2'si Dinimizin

öğretilerine uygun yaşamayanları yurdumuzdan çıkarmalıyız şeklinde beyanda bulunmuşlardır. Yaşam biçiminden dolayı barınma hakkı yani masken hakkından mahrum bırakılmaktadır.

9.2. Gayri Müslümlerin masken hakkı

Tablo 51. Gayri Müslümlerin masken hakkı

Gayri Müslümlerin İslam toplumunda yaşamalarına izin vermeyeceğim		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	236	56,5
Katılıyorum	110	26,3
Kararsızım	30	7,2
Katılmıyorum	39	9,3
Tamamen Katılmıyorum	3	,7
Total	418	100,0

Tablo51'e göre, Gayri Müslümlerin İslam toplumunda yaşamalarına izin vermeyeceğim yargısına ankete katılan Katılımcıların %56,5'i Tamamen Katılıyorum, %26,3'ü Katılıyorum, %7,2'si Kararsızım, %9,3'ü Katılmıyorum, %0,7'si Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde araştırmaya katılan Katılımcıların %82,8'i gayri Müslümlerin İslam toplumunda yaşamalarına izin vermeyeceğini beyan etmiştir. Buna karşı Katılımcıların%7,2'si kararsız kalırken, %10'ü ise buna katılmamıştır.

Eğitim aldıkları yer açısından bakıldığında; cami hocasından eğitim alanların(5kişi) tamamı, Afganistan medreselerinde eğitim almış 206 kişiden 181'i, Pakistan medreselerinde eğitim almış 117 kişiden 101'i, Şeriat fakültesinde eğitim alan 90 kişiden 59'ü "Gayri Müslümlerin İslam toplumunda yaşamalarına izin vermeyeceğim" ifadesine katıldığı görülmüştür.

Katılımcılardan Afganistan medreselerinde eğitim almış 206 kişiden 13'ü, Pakistan medreselerinde eğitim almış 117 kişiden 7'si, Şeriat fakültesinde eğitim almış 90 kişiden 21'i kararsız kalırken, Afganistan medreselerinde eğitim almış 206

kişiden 12'si, Pakistan medreselerinde eğitim almış 117 kişiden 9'ü, Şeriat fakültesinde eğitim 90 kişiden 21'i katılmamıştır.(Ek3:Tablo190)

Görüldüğü gibi araştırmaya katılan şeriat fakültesi kökenlilerin sayısı diğerlerine nazaran az da olsa en çok katılmayanlardan olduğu anlaşılmıştır. Bunun nedeni onların diğerlerine göre daha akademik ve modern ortamda yaşamaları ve ondan etkilendiklerinden kaynaklandığı olabilmesi muhtemeldir.

Katılmayanların mezhep durumuna bakıldığında ise Şii'lerin hiçbiri, Sünni(Selefi) olanların sadece 4'ü ve Sünni(Hanefi) olanların 38'i olduğu anlaşılmıştır. Görüldüğü gibi en çok katılmayanlar Sünni(Hanefi) olanlardır. Hanefilerin diğer mezhep mensuplarına göre daha ılımlı olduğu söylenmektedir.(Ek3:Tablo191)

Gayri Müslimler, bazı sınırlamalar dışında İslâm ülkelerinde kural olarak Müslümanlarla eşit bir ikamet ve seyahat hürriyetine sahiptirler. İslâm dininin doğup yayıldığı yer olması, Müslümanlarca kutsal kabul edilen en önemli mabet ve mekânların burada bulunması sebebiyle Hicaz bölgesinde gayri Müslimlerin ikameti bütün fakihlere göre yasaktır.

Tarihe baktığımızda karşılıklı iyi münasebetlerin teşvik edilerek geniş bir hürriyet ve müsamaha ortamının oluşması sayesinde gayri Müslimler, aralarında mezhep farklılığı olan kendi dindaşları içinde bulamadıkları bir güvenle İslâm toplumunda yaşamış, ilim, kültür ve sanatın yanında ekonomik alanda da büyük etkinlikler göstermişlerdir.

10. MOLLALARIN SEÇİM HAKKI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

10.1. Giyim serbestliği

Tablo 52. Giyim serbestliği

Herkes istediği tarzda giyinebilir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	23	5,5
Katılıyorum	38	9,1
Kararsızım	38	9,1
Katılmıyorum	171	40,9
Tamamen Katılmıyorum	148	35,4
Total	418	100,0

Tablo 37'ye göre, “Herkes istediği tarzda giyinebilir.”fikrine ankete katılan Katılımcıların %5,5'i tamamen katılıyorum, %9,1'i katılıyorum, %9,1'i kararsızım, %40,9'ü katılmıyorum, %35,4'ü tamamen katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde araştırmaya katılan Katılımcıların çoğu yani %76,3'ü “herkes istediği tarzda giyinemez” ifadesine katılmıştır. %9,1'i Kararsız kalırken, %14,6'sının katılmadığı anlaşılmıştır. Katılmayanların mezhep durumlarına bakıldığında; Şiiilerin hiçbiri, Sünni(Selefi) olanların 11'i, Sünni(Hanefi) olanların 50'si olduğu anlaşılmıştır. Görüldüğü gibi en çok katılmayanlar Sünni(Hanefi) olanlardır. Hanefilerin diğer mezhep mensuplarına göre daha ılımlı olduğu söylenmektedir.(Ek3:Tablo 192)

Mollaların en çok karıştığı bireylerin kılık kıyafeti ve giyim tarzıdır. Giyimde de en çok kadınların giyim tarzına dikkat edilir. Afganistan'da çoğunlukla kadınlar burka giyinmektedirler. Ama büyük şehirlerde ve üniversitelerde başörtü takmak suratıyla yüzleri görünür şekilde gezerler. Son yıllarda büyük şehirlerde modern kıyafet biçimi kadınların ve özellikle genç kızların tercihi olmuştur. Bundan dolayı mollalar buna tepki göstererek dine aykırı olduğunu dile getirerek sert bir şekilde

karşı çıkmaktadırlar. Mollalara göre kadınların pantolon giymeleri ve saçlarının görünmesi dinen uygun değildir.

10.2. Farklı mezhep mensuplarının evlenmesi

Tablo 53. Farklı mezhep mensuplarının evlenmesi

Aile bireylerim diğer İslam mezheplerine bağlı olanlar ile evlenebilir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	3	,7
Katılıyorum	22	5,3
Kararsızım	21	5,0
Katılmıyorum	108	25,8
Tamamen Katılmıyorum	264	63,2
Total	418	100,0

Tablo53'e göre, "aile bireylerim diğer İslam mezheplerine bağlı olanlar ile evlenebilir" cümlesine ankete katılan Katılımcıların %0,7'si Tamamen Katılıyorum, %5,3'ü Katılıyorum, %5'i Kararsızım, %25,8'i Katılmıyorum, %63,2'si ise Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir. Araştırmaya katılan Katılımcıların %89'ü aile bireylerim diğer İslam mezheplerine bağlı olanlar ile evlenebileceğini söylerken, %6'sı ise evlenebileceğini beyan etmişlerdir. Katılanların eğitim aldıkları yere bakıldığında; cami hocası ve Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan edenlerin hiçbiri, Afganistan medreselerinde eğitim almış 206 kişiden 6'sı, şeriat fakültesinde eğitim alan 90 kişiden 19'ü "aile bireylerim diğer İslam mezheplerine bağlı olanlar ile evlenebilir" ifadesine katıldığı görülmüştür.(Ek3:Tablo 193)

Görüldüğü gibi araştırmaya katılan şeriat fakültesi kökenlilerin sayısı diğerlerine nazaran az da olsa da en çok katılanlardan olduğu anlaşılmıştır. Bunun nedeni onların diğerlerine göre daha akademik ve modern ortamda yaşamaları ve ondan etkilendiklerinden kaynaklandığı muhtemeldir. Katılanların mezhep durumuna bakıldığında ise Şii ve Sünni(Selefi) olanların hiçbiri, Sünni(Hanefi) olanların 25'i "aile bireylerim diğer İslam mezheplerine bağlı olanlar ile evlenebilir" ifadesine

katıldığı anlaşılmıştır. Görüldüğü gibi en çok katılanlar Sünni(Hanefi) olanlardır. Hanefilerin diğer mezhep mensuplarına göre daha ılımlı olduğu söylenmektedir.(Ek3:Tablo194)

Ailenin temelini teşkil eden evlilik bütün ilâhî dinlerde, kadın ve erkeğin kendilerine özgü bir mahremiyet ve paylaşım alanı oluşturmalarına ve insan soyunun devamına katkı sağlamalarına imkân veren yegâne meşru ilişki olarak kabul edilmiştir.⁶⁷⁰ İslam mezheplerine mensup olanların kendi aralarında nikâhı geçerli olmadığını gösteren bir delile rastlanmayıp hatta Peygamberlerinin getirdiği dine inanmayan kimselerin nikâhlarının geçerli addedilmesi⁶⁷¹ Müslüman bir erkeğin Ehli kitap bir kadınla evlenmesinin câiz olması ve gayri Müslim bir kişinin Müslüman olması halinde nikâhının geçerli sayılması bu görüşü destekleyen deliller arasında zikredilir.⁶⁷²

Evlilik ve nikâh her toplumda olduğu gibi Afgan toplumunda oldukça önem taşıyor. Evlilik yaşı çok erken başlayıp ailelerin kararları belirleyicidir. Evlilikler görücü usulü olup akraba evliliği daha yaygındır. Evliliklerde diğer kriterlerin yanında en önemli kriter de inanç ve bağlı olduğu mezheptir. Örneğin Şii ve Sünniler birbirlerine kız verip almamaktadırlar. Yine Peygamber soyundan geldiklerini iddia eden seyitler kesinlikle seyit olmayanlara kız vermezler. Gerçi son yıllarda özellikle büyük şehirlerde az da olsa evlilikler eskisi gibi değil iki gencin birbirini sevip evlenebilecek duruma gelmiştir. Afganistan’da evlilik yaşı kızlarda özellikle kırsal bölgelerde 16-17 yaşta başlarken erkeklerde de erken yaşta evlilik 18-22 yaşlarda oldukça yaygındır.

⁶⁷⁰ A‘râf 7/80-81; Ra‘d 13/38.

⁶⁷¹ Kasas 28/9; Tebbet 111/4.

⁶⁷² Fahrettin Atar, “Nikâh”, TDV İslam Ansiklopedisi(DİA), c. 33, İstanbul, 2007, s. 112-117.

10.3. Evlilikte seçim hakkı

Tablo 54. Evlilikte seçim hakkı

Genç kız anne babasının rızası olmadan kendi seçtiği erkeklerle evlenemez		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	152	36,4
Katılıyorum	25	6,0
Kararsızım	4	1,0
Katılmıyorum	189	45,2
Tamamen Katılmıyorum	48	11,5
Total	418	100,0

Tablo 54’e göre, Genç kız anne babasının rızası olmadan kendi seçtiği erkeklerle evlenemez yargısına ankete katılan Katılımcıların %36,4’ü Tamamen Katılıyorum, %6’sı Katılıyorum, %1’i Kararsızım, %45,2’si Katılmıyorum, %11,5’i Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir. Yukarıdaki tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %56,7’si “Genç kız anne babasının rızası olmadan kendi seçtiği erkeklerle evlenemez” cümlesine katılmış ve %42,4’ü ise katılmamıştır.

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; “Genç kız anne babasının rızası olmadan kendi seçtiği erkeklerle evlenemez” ifadesine 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 38’i, 26-30 yaş arası olan 90 kişiden 52’si, 31 ve üzeri yaş arası olan 265 kişiden 87’si katılırken, 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 23’ü, 26-30 yaş arası olan 90 kişiden 38’i ve 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 176’sı katılmamıştır.(Ek3:Tablo195) Görüldüğü gibi yaş grubu büyüdükçe katılma oranı düşmektedir. Yani bu konuda gençlerin yaşlılara göre daha radikal fikirlere sahip olduğu söylenebilir.

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden yarısından fazlası 45’i katılırken, Aylık geliri 100-125\$, 126-187\$ ve 188-250\$ olanların yarısından fazlası katılmamıştır.(Ek3:Tablo196)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden çoğu(76kişi) katılırken, cami hocasından eğitim aldığını beyan edenlerin hepsi ve Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 146’i katılmadığı anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo197)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; “Genç kız anne babasının rızası olmadan kendi seçtiği erkekle evlenemez” ifadesine, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 68’i katılırken, kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 178’i ve kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 29’ü katılmamıştır.(Ek3:Tablo198)

10.4. Zorla evlendirme

Tablo 55. Zorla evlendirme

Bir baba kızının rızası olmadan onu dindar bir erkekle evlendirilebilir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	169	40,4
Katılıyorum	108	25,8
Kararsızım	27	6,5
Katılmıyorum	77	18,4
Tamamen Katılmıyorum	37	8,9
Total	418	100,0

Tablo55’e göre, “Bir baba kızının rızası olmadan onu dindar bir erkekle evlendirilebilir” yargısına ankete katılan Katılımcıların %40,4’ü Tamamen Katılıyorum, %25,8’i Katılıyorum, %6,5’i Kararsızım, %18,4’ü Katılmıyorum, %8,9’ü Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo55 incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %66,3’ü Bir baba kızının rızası olmadan onu dindar bir erkekle evlendirilebileceğini beyan etmiştir. Buna karşı Katılımcıların %27,3’ü buna katılmamıştır.

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; “Bir baba kızının rızası olmadan onu dindar bir erkekle evlendirilebilir” ifadesine 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 54’ü, 26-30 yaş arası olan 90 kişiden 70’i, 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 153’ü katılırken, 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 5’i, 26-30 yaş arası olan 90 kişiden 9’ü ve 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 100’ü katılmamıştır.(Ek3:Tablo199) görüldüğü gibi 31 ve üzeri yaş arası olanlar diğer yaş arası gruplara göre katılmama oranı daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu yaş

grubun Afganistan'ın yaşlı mollaları temsil ettiği için daha ılımlı olup aşırılığa kaçmayan daha ılımlı mollalar olduğundan olması mümkündür.

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden yarısından fazlası 64'ü, Aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden çoğu (121)'i, Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden çoğu(79)'ü ve Aylık geliri 188-250\$ olanların çoğu “Bir baba kızının rızası olmadan onu dindar bir erkekle evlendirilebilir” ifadesine katılmamıştır. Buna katılmayanların çoğu ise (56 kişi) aylık geliri (126-187\$) olan orta gelirli olanlardan olduğu anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo200)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden hiçbiri, cami hocasından eğitim aldığını beyan edenlerin hepsi ve Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 106'sı “Bir baba kızının rızası olmadan onu dindar bir erkekle evlendirilebilir” ifadesine katılmadığı anlaşılmıştır. Görüldüğü gibi Pakistan medreselerinde eğitim görenlerin 7 kişi kararsız kalırken tamamı “Bir baba kızının rızası olmadan onu dindar bir erkekle evlendirilebilir” düşüncesine sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Pakistan medreselerinde eğitim görenler Afganistan medreselerinde eğitim görenlere göre daha katı ve tutucu düşünceye sahip olduğu bilinmektedir. Bunun nedeni oradaki eğitim, çevre ve hâkim olan düşünceden etkilendikleri mümkündür.(Ek3:Tablo201)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 7'si kararsız kalırken, geri kalan tamamı “Bir baba kızının rızası olmadan onu dindar bir erkekle evlendirilebilir”ifadesine katılmıştır. Bu oran yukarıdaki (tablo 201) ile aynı olduğundan Pakistan medreselerinde eğitim görenlerin çoğunun Selefi düşünceye daha yakın olduklarından olabilir.(Ek3:Tablo202)

11. MOLLALARIN İNANÇ VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNE BAKIŞI

11.1. Mezhep seçme serbestliği

Tablo 56. Mezhep seçme serbestliği

Farklılık zenginliktir, herkes istediği mezhebi seçebilir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	41	9,8
Katılıyorum	117	28,0
Kararsızım	82	19,6
Katılmıyorum	107	25,6
Tamamen Katılmıyorum	71	17,0
Total	418	100,0

İslam dininin ilk çıkış zamanlarında zaten peygamber mevcut olduğundan dolayı Müslümanlar dini konularda ihtiyaç duydukları bilgileri ya da bilmediklerini peygamberden sorarlardı. Hz. Peygamber de bildiklerini cevaplar bilmedikleri konuları vahiy gelene kadar bekletirdi. Daha sonra dört Halife'den Müslümanlar sorularını sorarlardı. Zamanla âlimlerden dini bilgiler edinirdi. Bu durum kimi âlimlerin kendine has yol ve yöntemle bir takım kriterleri dikkat ederek belli bir sistem ya da yolun oluşmasına neden oldu. İşte burada mezhep ortaya çıkmış oldu. Müslümanlar da yaşadıkları bölge ve çevreye göre belli mezhepler kanalı ile dini bilgileri elde eder hale gelmiş oldular. Bu mesele bir yandan Müslümanların işini kolaylaştırırken diğer yandan farklı görüşleri de beraberinde getirmiş oldu. Çünkü her imam Kur'an ve hadislerden kendi anlayışları çerçevesinde anlayıp yorumladılar. Aynı konuda farklı anlam ve yorumların ortaya çıkması farklı grupların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu anlayışlar sadece düşüncede kalmayıp davranış ve eylemlerde de kendini göstermiş oldu.

Mezhepler belki başlangıçta ulaşılan yol ya da bir araç olarak meydana gelmiştir. Ancak farklı mezheplerin ortaya çıkışı yıllar sonra bu mezheplere

inananlar arasında büyük kanlı kavgalar meydana geldi. Şii-Sünni, Hanefi-Vehhabi-Selefi gibi.

Afganistan'da halkın %80'i Sünni, %19 Şii ve %1 ise Hindu'dur. Hindular yıllar öncesi ticaret amacıyla Afganistan'a gelip burada yerleşmişlerdir. Afganistan'da Sünniler çoğunlukta olup iktidar de hep Sünnilerin elinde olmuştur. Bir yandan SünniŞii çatışması yaşarken diğer yandan Sünniler de kendi içerisine Hanefi, Selefi, Vehhabi vs. gibi çeşitli akımları barındırmıştır. Herkes bağlı olduğu mezhep ve tarikatın en doğrusu olduğunu ve diğerlerin sapmış olduğunu vurgulamaktadır.

Tablo 56'e göre, farklılık zenginliktir, herkes istediği mezhebi seçebiliyargısında ankete katılan Katılımcıların %9,8'i Tamamen Katılıyorum, %28'i Katılıyorum, %19,6'sı Kararsızım, %25,6'sı Katılmıyorum, %17'si Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların %42.6'sı "Farklılık zenginliktir, herkes istediği mezhebi seçebilir." ifadesine katılmamıştır. Yani herkes istediği mezhebi seçemez. Bu konuyu inanç özgürlüğü açısından değerlendirilirse burada inanç özgürlüğü meselesi bir sorun olarak karşımıza çıkar. %19,6 kararsız olanlar da göz önünde bulundurursa, araştırmaya katılanların %37.8'i "Farklılık zenginliktir, herkes istediği mezhebi seçebilir düşüncesine katılmış, buna karşı Katılımcıların çoğu farklılıkları zenginlik olarak görmeyip, herkes istediği mezhebi seçemez düşüncesinde olduğu tespit edilmiştir.

Eğitim aldıkları yer açısından bakıldığında; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 23'ü, cami hocasından eğitim aldığını beyan edenlerin hiçbirisi ve Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 89'ü, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 46'sı "Farklılık zenginliktir, herkes istediği mezhebi seçebilir" ifadesine katılmıştır. Görüldüğü gibi Pakistan medreselerinde eğitim görenlerin Afganistan medreseleri ve Şeriat fakültesinde eğitim görenlere göre daha az katılan olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi Pakistan medreselerinde eğitim görenler Afganistan medreselerinde eğitim görenlere göre daha katı ve tutucu düşünceye sahip olduğu bilinmektedir. Bunun nedeni oradaki eğitim, çevre ve hâkim olan düşünceden etkilendikleri

mümkündür. Onlar çoğu zaman Hanefileri bidat ve hurafelerle suçlanarak tek sat ve temiz düşüncenin Selefilik olduğunu dile getirmektedirler.(Ek3:Tablo203)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 20'si, kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 94'ü, kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 34'ü “Farklılık zenginliktir, herkes istediği mezhebi seçebilir.” ifadesine katılmıştır. Sünni(Selefi) olanların çoğunun “Farklılık zenginliktir, herkes istediği mezhebi seçebilir.” ifadesine katılmadığı anlaşılmıştır. (Ek3:Tablo204) Bunun sosyolojik nedenselliği yukarıda söz edilen nedenle aynı olduğu düşünülebilir.

11.2. Mürtedin hükmü

Tablo 57. Mürtedin hükmü

İslam dinini bırakıp başka dini seçen		
Seçenekler	N	%
Öldürülmeli	221	52,9
Ülkeden çıkarılmalı	69	16,5
Dinlenilmeli	81	19,4
Nasihat edilmeli	47	11,2
Total	418	100,0

Tablo 57'ye göre, “İslam dinini bırakıp başka dini seçeni” ankete katılan Katılımcıların %52,9'ü Öldürülmeli, %16,5'i Ülkeden çıkarılmalı, %19,4'ü Dinlenilmeli, %11,2'si Nasihat edilmeli şeklinde beyan etmiştir.

Tabloya bakıldığında araştırmaya katılan Katılımcıların %52.9'ü İslam dinini bırakıp başka dini seçenin öldürülmesi gerektiğini beyan etmişlerdir.

Araştırmaya katılanların yaş durumuna bakıldığında; “İslam dinini bırakıp başka dini seçeni” ifadesine 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 38'i öldürülmeli, 9'ü ülkeden çıkarılmalı, 11'i dinlenilmeli, 7'si Nasihat edilmeli, 25-30 yaş arası olan 90 kişiden 51'i öldürülmeli, 17'si ülkeden çıkarılmalı, 8'i dinlenilmeli, 14'ü Nasihat edilmeli, 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 132'si öldürülmeli, 43'ü ülkeden

çıkarılmalı, 62'si dinlenilmeli, 26'sı Nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo205)

Ekonomik durumuna bakıldığında; “İslam dinini bırakıp başka dini seçeni” Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 52'si öldürülmeli, 11'i ülkenden çıkarılmalı, 11'i dinlenilmeli 9'ü nasihat edilmeli; Aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden 90'ı öldürülmeli, 29'ü ülkenden çıkarılmalı, 29'ü dinlenilmeli, 17'si nasihat edilmeli; Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 69'ü öldürülmeli, 19'ü ülkenden çıkarılmalı, 37'si dinlenilmeli, 20'si nasihat edilmeli; Aylık geliri 188-250\$ olan 10'ü öldürülmeli, 7'si ülkenden çıkarılmalı, 4'ü dinlenilmeli, 1'i nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo206)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; “İslam dinini bırakıp başka dini seçeni” Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 82'si öldürülmeli, 41'i ülkenden çıkarılmalı, 40'ı dinlenilmeli, 43'ü nasihat edilmeli; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 95'i öldürülmeli, 16'sı ülkenden çıkarılmalı, 6'sı dinlenilmeli ve hiçbirisi nasihat edilmeli; Şeriat fakültesine eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 44'ü öldürülmeli, 12'si ülkenden çıkarılmalı, 33'ü dinlenilmeli ve 1'i de Nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo207)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; “İslam dinini bırakıp başka dini seçeni” kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 128'i öldürülmeli, 28'i ülkenden çıkarılmalı, 77'si dinlenilmeli 42'si nasihat edilmeli; kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 82'si öldürülmeli, 12'si ülkenden çıkarılmalı, 4'ü dinlenilmeli ve hiçbirisi nasihat edilmeli; kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 11'i öldürülmeli, 29'ü ülkenden çıkarılmalı, hiçbirisi dinlenilmeli ve 5'i nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo 208)

Kur'an-ı Kerim'de, iman ettikten sonra küfre girenlerin doğru yoldan sapmış oldukları, yaptıkları amellerin dünya ve ahirette geçersiz sayılacağı, dünyada ve ahirette elem verici bir azaba çarptırılacakları ve Allah'ın gazabını üzerlerine

çekecekleri ifade edilir; ancak dinden dönmenin dünyadaki cezaî müeyyidesinin ne olduğu belirtilmez.⁶⁷³

Temelde bir inanç sistemi olan İslam'ın kendi müntesipleri tarafından bu inanca ters düşen söz ve davranışların sergilenmesini kınayarak mürtedin uhrevi cezaya çarptırılacağını bildirmesi tabii olmakla birlikte bu hususu açıkça belirten Kur'an-ı Kerim'in irtidadın dünyadaki cezaî müeyyidesinden söz etmemesi, ilgili bazı hadislerin "irtidad edip cemaatten ayrılan" ve "Allah ve resulüne savaş açan" tarzında ifadeler taşıması, Klasik dönem fakihleri mevcut delillerden irtidad eden erkek hakkında ölüm cezasının öngörüldüğü sonucunu çıkarmış olsa da onların mürtedi dârül harp vatandaşı statüsünde görme eğilimi taşıması ve özellikle Hanefî mezhebinin irtidad cezasını ısrarlı bir şekilde savaş hukukunun esaslarıyla ilişkilendirmesi, bu konudaki doktrinin oluşmasında İslam toplumunun içinde bulunduğu tarihi ve içtimai şartların yanı sıra dönemin uluslararası ilişkilerine hâkim olan statünün önemli bir etkisi olduğunu düşündürmektedir.⁶⁷⁴

11.3. Mollaların eleştirilmesi

Tablo 58. Mollaların eleştirilmesi

Mollaları eleştirenler		
Seçenekler	N	%
Cezalandırılmalı	217	51,9
Ülkeden çıkarılmalı	48	11,5
Dinlenilmeli	69	16,5
Nasihat edilmeli	84	20,1
Total	418	100,0

Tablo58'e göre, ankete katılan Katılımcıların %51,9'ü "Mollaları eleştirenler" Cezalandırılmalı, %11,5'i Ülkeden çıkarılmalı, %16,5'i Dinlenilmeli, %20,1'i Nasihat edilmeli şeklinde beyan etmiştir.

⁶⁷³Bakara 2/108, 217; Âl-i İmrân 3/86-91; Mâide 5/54; Tevbe 9/66, 74; Nahl 16/106; Hac 22/11; Muhammed 47/25-28.

⁶⁷⁴ İrfan İnce, "Ridde", TDV İslâm Ansiklopedisi(DİA) c.35, İstanbul, 2008, s. 91-93.

Günümüz sorunlarından biri de tenkit ve eleştiridir. Haklı ya da haksız eleştirilere karşı özellikle mollalar tahammül edemezler. Mollalar kendilerini peygamberlerin varisi olarak tanıttıkları için diğer insanlara göre kutsal konuma sahip olduklarını düşünmektedirler.

Afganistan’da mollalara karşı eleştiri direk dine karşı yapılan eleştiri olarak algılanmakta ve faturası ağır gelebilir. Bu eleştiriler haklı da olabilir. Örneğin Kabil’de Ferhunde isimli din eğitimi alan bir kadının bir Molla’ya yazdıkları muskaların dine aykırı olduğunu söylemesi üzerine, molla etrafındaki kalabalığa hitaben ey Müslümanlar! Bakın bu kadın Kuran’a saygısızlık etti sözleri üzerine tüm halk şehir merkezinde o kadına saldırarak onu linç edip öldürdüler ve cesedini de benzin dökerek yaktılar.

Fıkhi görüşlere karşı ya da verilen fetvalara karşı eleştiriler de tekfir edilerek dinden çıktığı ve cezalandırılması gerektiği söylenir. Nitekim araştırmaya katılan Katılımcıların sadece %16,5’i mollaları eleştirenlerin dinlenilmesi gerektiğini beyan etmişlerdir. Buna karşı Katılımcıların çoğu yani %51,9’ü mollaları eleştirenlerin cezalandırılmasını, %11,5’i ülkeden çıkarılmasını beyan ederken, Katılımcıların %20,1’i ise mollaları eleştirenlerin nasihat edilmesi gerektiğini beyan etmişlerdir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların eğitim durumuna bakıldığında Şeriat Fakültesi öğrencilerinden hiçbiri mollaları eleştirenlerin dinlenilmesini beyan etmemiştir.

Araştırmaya katılanların yaş durumuna bakıldığında; “Mollaları eleştirenler” ifadesine 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 45’i öldürülmeli, 10’ü ülkeden çıkarılmalı, 4’ü dinlenilmeli, 6’sı nasihat edilmeli; 25-30 yaş arası olan 90 kişiden 49’ü öldürülmeli, 7’si ülkeden çıkarılmalı, 19’ü dinlenilmeli, 15’i nasihat edilmeli; 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 123’ü öldürülmeli, 31’i ülkeden çıkarılmalı, 46’sı dinlenilmeli, 63’ü nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo209)

Ekonomik durumuna bakıldığında; “Mollaları eleştirenler” cümlesine Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 56’sı öldürülmeli, 10’ü ülkeden çıkarılmalı, 6’sı dinlenilmeli 11’i Nasihat edilmeli; aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden 79’ü öldürülmeli, 24’ü ülkeden çıkarılmalı, 38’i dinlenilmeli, 11’i nasihat edilmeli; aylık

geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 71'i öldürülmeli, 12'si ülkenden çıkarılmalı, 25'i dinlenilmeli, 37'si nasihat edilmeli; aylık geliri 188-250\$ olan 11'i öldürülmeli, 2'si ülkenden çıkarılmalı, hiçbirini dinlenilmeli, 9'u nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo210)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 57'si "Mollaları eleştirenler" öldürülmeli, 8'i ülkenden çıkarılmalı, 61'i dinlenilmeli, 80'i nasihat edilmeli; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 94'ü öldürülmeli, 17'si ülkenden çıkarılmalı, 6'sı dinlenilmeli ve hiçbirini nasihat edilmeli; Şeriat fakültesine eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 66'sı öldürülmeli, 23'ü ülkenden çıkarılmalı, hiçbirini dinlenilmeli ve 1'i de nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo211)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; "Mollaları eleştirenler" kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 132'si öldürülmeli, 34'ü ülkenden çıkarılmalı, 59'ü dinlenilmeli 50'si nasihat edilmeli; kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 80'i öldürülmeli, 14'ü ülkenden çıkarılmalı, 4'ü dinlenilmeli ve hiçbirini nasihat edilmeli; kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 5'i öldürülmeli, hiçbirini ülkenden çıkarılmalı, 6'sı dinlenilmeli ve 34'ü nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo212)

Eğitim aldığı yer incelendiğinde; cami hocasından eğitim alanlardan hiçbirini cezalandırılmalı ve ülkeden çıkarılmalı seçenekleri işaretlememiştir. Afganistan medreselerinde eğitim alanların (80kişi) nasihat edilmeli, 60 kişi dinlenilmeli, 57 kişi cezalandırılmalı ve 8 kişi ise ülkeden çıkarılmalı seçeneklerini işaretlemişken, Pakistan medreselerinde eğitim alanların hiçbirini nasihat edilmeli seçeneğini işaretlemeyip, çoğu (94kişi) cezalandırılmalı, 17 kişi de ülkeden çıkarılmalı seçeneğini işaretlemiştir. İlgimizi çeken bir başka durum ise ankete katılan şeriat fakültesi öğrencileri olan 90 kişiden sadece bir kişi nasihat edilmeli seçeneği seçerken, bunlardan hiçbirini dinlenilmeli seçeneğini seçmemiştir. (Ek3:Tablo211) Katılımcıların mezhebi incelendiğinde Sünni(selefi)lerden hiçbirini mollaları eleştirenler nasihat edilmeli seçeneğini seçmemişlerdir.(Ek3:Tablo212)

11.4. Basın özgürlüğü

Tablo 59. Basın özgürlüğü

Mollalar aleyhinde yayınlar yapan gazeteciler		
Seçenekler	N	%
Öldürülmeli	98	23,4
Ülkeden çıkarılmalı	203	48,6
Dinlenilmeli	18	4,3
Nasihat edilmeli	99	23,7
Total	418	100,0

Tablo59’e göre, “Mollalar aleyhinde yayınlar yapan gazeteciler” hakkında ankete katılan Katılımcıların %23,4’ü Öldürülmeli, %48,6’sı Ülkeden çıkarılmalı, %4,3’ü Dinlenilmeli, %23,7’si Nasihat edilmeli şeklinde beyan etmiştir.

Tablo59 incelendiğinde mollalar aleyhinde yayınlar yapan gazeteciler hakkında ankete katılan Katılımcıların %23,4’ü Öldürülmeli, %48,6’sı Ülkeden çıkarılmalı, %4,3’ü Dinlenilmeli, %23,7’si Nasihat edilmeli şeklinde beyanda bulunmuşlardır. Burada aleyhlerinde yayın yapan gazetecilerin ankete katılan Katılımcıların %48,6’sı Ülkeden çıkarılmalı seçeneğinin işaretlenmesi mollaların gazetecileri ve daha doğrusu kendilerine karşı konuşanları tahammül edemediklerin ya da halkın nezdinde karizmalarının çizilmesini istememeleri olabilir.

Araştırmaya katılanların yaş durumuna bakıldığında; “Mollalar aleyhinde yayınlar yapan gazeteciler” ifadesine 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 21’i öldürülmeli, 33’ü ülkenden çıkarılmalı, 1’i dinlenilmeli, 10’ü nasihat edilmeli; 25-30 yaş arası olan 90 kişiden 16’sı öldürülmeli, 50’si ülkenden çıkarılmalı, 6’sı dinlenilmeli, 18’i nasihat edilmeli; 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 61’i öldürülmeli, 120’si ülkenden çıkarılmalı, 11’i dinlenilmeli, 71’i nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo213)

Ekonomik durumuna bakıldığında; “Mollalar aleyhinde yayınlar yapan gazeteciler” Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 22’si öldürülmeli, 44’ü ülkenden

çıkarılmalı, 5'i dinlenilmeli 12'si nasihat edilmeli; Aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden 27'si öldürülmeli, 85'i ülkenden çıkarılmalı, 5'i dinlenilmeli, 48'i nasihat edilmeli; Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 43'ü öldürülmeli, 59'u ülkenden çıkarılmalı, 8'i dinlenilmeli, 35'i nasihat edilmeli; Aylık geliri 188-250\$ olan 6'sı öldürülmeli, 12'si ülkenden çıkarılmalı, hiçbirini dinlenilmeli, 4'ü nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo214)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; “Mollalar aleyhinde yayınlar yapan gazeteciler” Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 34'ü öldürülmeli, 78'i ülkenden çıkarılmalı, 11'i dinlenilmeli, 83'ü nasihat edilmeli; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 41'i öldürülmeli, 67'si ülkenden çıkarılmalı, 7'si dinlenilmeli ve 2'si nasihat edilmeli; şeriat fakültesine eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 23'ü öldürülmeli, 56'sı ülkenden çıkarılmalı, hiçbirini dinlenilmeli ve 11'i de nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde ankete katılan şeriat fakültesi öğrencilerinden hiçbirini mollalar aleyhinde yayın yapan gazeteciler dinlenilmeli seçeneğini işaretlememiştir.(Ek3:Tablo215)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; “Mollalar aleyhinde yayınlar yapan gazeteciler” kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 54'ü öldürülmeli, 116'sı ülkenden çıkarılmalı, 7'si dinlenilmeli 98'i nasihat edilmeli; kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 44'ü öldürülmeli, 48'i ülkenden çıkarılmalı, 5'i dinlenilmeli ve 1'i nasihat edilmeli; kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden hiçbirini öldürülmeli, 39'ü ülkenden çıkarılmalı, 6'sı dinlenilmeli ve hiçbirini nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir. Mezhebi incelendiğinde ise Şii'lerin hiçbirini öldürülmeli ve nasihat edilmeli seçenekleri işaretlememiştir. Onların çoğu ülkeden çıkarılmalı seçeneğini seçmiştir.(Ek3:Tablo216)

Eskilerde iletişim araçlarının yokluğu ya da azlığı, her toplum ve ortamın kendi yerel dünyasında yaşanmasına sebep olurdu. Bir bölgenin şartları diğerlere yayılmazdı. Bilgi patlaması olarak bilinen yeniçağ ve şuan sanal çağda yayılmaktadır. Bu çağın sonuçlarından biri de haberlerin rahatlıkla her yere yayılmasıdır. Modern çağda medyanın yayılmasıyla artık dünya küçük bir köy haline

gelmiştir. Dünyanın bir köşesindeki acı ve kederli bir ortam oluştuğunda bunun haberi hızlıca her yere yayılır.

Afganistan’da son yıllarda tüm alanlarda olduğu gibi medya ve basın alanında da oldukça gelişmeler yaşanmaktadır. Taliban döneminde televizyon izlemek yasak iken günümüzde 74 televizyon kanalı, 187 radyo ve yüzlerce yazılı basın yayınlamaktadır. Bunun yanında internet ve facebook gibi sosyal medya oldukça yaygındır. Afganistan’da basın özgürlüğü komşu ülkelere göre daha iyi durumdadır. Televizyon ve gazetelerde hükümet ve siyasileri ciddi bir şekilde eleştirilebilir. Toplumdaki olumsuzluklar ekranlara getirilerek yetkilileri zorlamaktadır. Polisten askere, belediyeden milletvekillerine ve mollalara kadar herkes medyanın takibindedir.

Afganistan’ın bir köşesindeki haksızlık ve olumsuzluklar artık örtünemeyip açığa çıkarılır. Tabii ki toplumda geniş yaptırım gücüne sahip olan mollalar da medyanın gözünden uzak kalmaz. Onların verdikleri ilginç fetvaları ve uygulamaları basın tarafından kamuyu ile paylaşılır. Bundan dolayı mollalar ve medya ilişkileri hep çekişmelidir. Televizyonda yayınlanan diziler mollalar tarafından şiddetle eleştirilerek dini değerler ve halkın kültürüne aykırı olduğu gerekçesiyle büyük tepki görmektedir. Basın mollaların karizmasını çizdiği için onlar da gazetecileri sevmez hatta onları İslam düşmanı ve dinsizliklerin yayınlayıcısı olarak suçlamaktadırlar.

11.5. İslam’ı reddetmek

Tablo 60. İslam’ı reddetmek

İslam aleyhine konuşan ve İslam’ı reddedenler		
Seçenekler	N	%
Öldürülmeli	209	50,0
Ülkeden çıkarılmalı	152	36,4
Dinlenilmeli	7	1,7
Nasihat edilmeli	50	12,0
Total	418	100,0

Tablo60'e göre, İslam aleyhine konuşan ve İslam'ı reddedenleri ankete katılan Katılımcıların %50'si Öldürülmeli, %36,4'ü Ülkeden çıkarılmalı, %1,7'si Dinlenilmeli, %12'si Nasihat edilmeli şeklinde beyan etmiştir.

Tablo60'a bakıldığında araştırmaya katılan Katılımcıların %50'si İslam aleyhine konuşan ve İslam'ı reddedenlerin öldürülmesi gerektiğini düşünmekte iken, Katılımcıların %36.4'ü ise İslam aleyhine konuşan ve İslam'ı reddedenlerin ülkenden çıkarılması gerektiğini düşüncesinde olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılanların yaş durumuna bakıldığında; “İslam aleyhine konuşan ve İslam'ı reddedenleri” ifadesine 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 43'ü öldürülmeli, 15'i ülkenden çıkarılmalı, 1'i dinlenilmeli, 6'sı nasihat edilmeli; 26-30 yaş arası olan 90 kişiden 45'i öldürülmeli, 34'ü ülkenden çıkarılmalı, hiçbirini dinlenilmeli, 11'i nasihat edilmeli; 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 121'i öldürülmeli, 103'ü ülkenden çıkarılmalı, 6'sı dinlenilmeli, 33'ü nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo 217)

Ekonomik durumuna bakıldığında; “İslam aleyhine konuşan ve İslam'ı reddedenleri”Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 47'si öldürülmeli, 27'si ülkenden çıkarılmalı, 1'i dinlenilmeli 8'i nasihat edilmeli; Aylık geliri 101-125\$ olan 165 kişiden 80'i öldürülmeli, 62'si ülkenden çıkarılmalı, 2'si dinlenilmeli, 21'i nasihat edilmeli; Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 73'ü öldürülmeli, 51'i ülkenden çıkarılmalı, 2'si dinlenilmeli, 19'ü nasihat edilmeli; Aylık geliri 188-250\$ olan 9'ü öldürülmeli, 9'ü ülkenden çıkarılmalı, 2'si dinlenilmeli, 2'si nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo 218)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; “İslam aleyhine konuşan ve İslam'ı reddedenleri” Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 51'i öldürülmeli, 104'ü ülkenden çıkarılmalı, 4'ü dinlenilmeli, 47'si nasihat edilmeli; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 104'ü öldürülmeli, 13'ü ülkenden çıkarılmalı, hiçbirini dinlenilmeli ve nasihat edilmeli; şeriat fakültesine eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 54'ü öldürülmeli, 32'si ülkenden çıkarılmalı, 3'ü dinlenilmeli ve 1'i de nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde ankete katılan Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan edenlerin hiçbirisi “İslam aleyhine konuşan ve

İslam'ı reddedenleri”dinlenilmeli ve nasihat edilmeli seçeneğini işaretlememiştir.(Ek3:Tablo219)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; “İslam aleyhine konuşan ve İslam'ı reddedenleri” kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 112’si öldürülmeli, 106’sı ülkenden çıkarılmalı, 7’si dinlenilmeli 50’si nasihat edilmeli; kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 86’sı öldürülmeli, 12’si ülkenden çıkarılmalı, hiçbirini dinlenilmeli ve nasihat edilmeli; kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 11’i öldürülmeli, 34’ü ülkenden çıkarılmalı, hiçbirini dinlenilmeli ve nasihat edilmeli görüşünde olduğu tespit edilmiştir. Mezhebi incelendiğinde ise Sünni(Selefi) ve Şiilerin hiçbirini dinlenilmeli ve nasihat edilmeli seçenekleri işaretlememiştir.(Ek3:Tablo220)

12. MOLLALARIN TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME VE TOPLUMSAL ÇATIŞMAYA ETKİSİ

12.1. Komşuluk hakkı

Tablo 61. Komşuluk hakkı

Komşumuz Yahudi olsa bile ona iyi davranmalıyız		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	24	5,7
Katılıyorum	132	31,6
Kararsızım	58	13,9
Katılmıyorum	87	20,8
Tamamen Katılmıyorum	117	28,0
Total	418	100,0

Tablo 61’e göre, “Komşumuz Yahudi olsa bile ona iyi davranmalıyız.” ifadesine ankete katılan Katılımcıların %5,7’si Tamamen katılıyorum, %31,6’sı katılıyorum, %13,9’ü Kararsızım, %20,8’i katılmıyorum, %28’i Tamamen katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde araştırmaya katılan Katılımcıların %37.3'ü “Komşumuz Yahudi olsa bile ona iyi davranmamız gerektiğini düşünürken, %13,9'ü kararsız kalmakta, %48.8'i buna karşı çıkmaktadır. Görüldüğü gibi Katılımcıların yarısına yakını Yahudi komşuya iyi davranmasına karşıdırlar.

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; “Komşumuz Yahudi olsa bile ona iyi davranmalıyız” ifadesine 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 19'ü, 26-30 yaş arası olan 90 kişiden 37'si, 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 100'ü katılırken, 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 42'si, 26-30 yaş arası olan 90 kişiden 46'sı ve 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 116'sı katılmamıştır.(Ek3:Tablo 221)

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden yarısından fazlası 51'i, aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden 80'i, Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 66'sı ve Aylık geliri 188-250\$ olanların 7'si Yahudi komşuya iyi davranmasına karşıdırlar.(Ek3:Tablo222)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 87'si, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 66'sı, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 51'i “Komşumuz Yahudi olsa bile ona iyi davranmalıyız” ifadesine katılmadığı anlaşılmıştır. Görüldüğü gibi Pakistan medreselerinde eğitim görenlerin çoğu Yahudi komşuya iyi davranmasına karşıdırlar. Daha önce de belirtildiği gibi Pakistan medreselerinde eğitim görenler Afganistan medreselerinde eğitim görenlere göre daha katı ve tutucu düşünceye sahip olduğu bilinmektedir. Bunun nedeni oradaki eğitim, çevre ve hâkim olan düşünceden etkilendikleri mümkündür.(Ek3:Tablo223)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 126'sı, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 73'ü, kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 5'i Yahudi komşuya iyi davranmasına karşı oldukları anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo224)

Sosyal hayatın aileden sonraki halkasını komşular oluşturduğundan her din ve kültürde komşuluk ilişkilerine dair kurallar bulunur. Kur'an-ı Kerim'de Allah'a imanı emreden ve şirki yasaklayan ifadelerin hemen arkasından sıralanan ahlâk

emirleri arasında ana babaya iyi davranmaktan sonra komşuya iyilik yer almaktadır.⁶⁷⁵

Hadislerde de komşuluğun önemini ve komşu haklarını anlatan çeşitli açıklamalar bulunmaktadır. Bunların en dikkate değer olanı, “Cebrail, komşu hakkı üzerinde o kadar önemle durdu ki neredeyse komşuyu komşuya mirasçı yapacak sandım” mealindeki hadistir.⁶⁷⁶ Diğer hadislerde de komşusunun, kendisine kötülük yapmasından korktuğu kimselerin tam olarak iman etmiş olamayacağı⁶⁷⁷ Allah katında en hayırlı komşunun, komşularına en çok iyilik eden kimse olduğu⁶⁷⁸ bildirilmekte, ayrıca komşuların, en yakın olanlardan başlamak üzere birbirine hediye vermeleri de öğütlenmektedir.⁶⁷⁹ “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse komşusuna eziyet etmesin”⁶⁸⁰ “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse komşusuna iyilik etsin”⁶⁸¹ mealindeki örneklerde de görüldüğü gibi hadislerde komşuluk kavramının din ayırımı yapılmaksızın mutlak olarak kullanılmasını dikkate alan âlimler, gayri Müslim komşuların da komşuluk haklarının bulunduğu görüşünde birleşmiştir.⁶⁸²

Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde sıla-i rahimde olduğu gibi komşuya iyilikte bulunmakla ilgili emir ve tavsiyelerin de⁶⁸³ genel hüküm ifade ettiğini, Müslüman ve gayri Müslim bütün insanları kapsadığını ifade eden âlimler⁶⁸⁴ Hz. Peygamber ve ashabının bazı uygulamalarını örnek göstererek günlük hayattaki münasebetler çerçevesinde gayri Müslim hastaları ziyaret, cenazelerine katılma ve taziye de bulunma, ayrıca evlenme, doğum vb. münasebetlerle onları tebrik etme gibi sosyal ilişkilerin caiz olduğunu, ancak Müslümanın bu ilişkiler sırasında inancını etkileyecek tutum ve davranışlardan sakınması gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁸⁵

⁶⁷⁵ Nisâ 4/36.

⁶⁷⁶ Buhârî, “Edeb”, 28; Müslim, “Birr”, 140, 141.

⁶⁷⁷ Buhârî, “Edeb”, 29; Müslim, “Îmân”, 73.

⁶⁷⁸ Tirmizî, “Birr”, 28.

⁶⁷⁹ Buhârî, “Şüf’a”, 23; “Hibe”, 16.

⁶⁸⁰ Buhârî, “Rikâk”, 23; “Nikâh”, 80; Müslim, “Îmân”, 74, 75.

⁶⁸¹ Buhârî, “Edeb”, 31; Müslim, “Îmân”, 74, 76, 77.

⁶⁸² Kurtubî, V, 188.

⁶⁸³ Nisâ 4/36; Müslim, “Îmân”, 76-77.

⁶⁸⁴ Kurtubî, V, 184, 188; İbn Kayyim el-Cevziyye, II, 417-418.

⁶⁸⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, I, s.200-205; Yûsuf el-Kardâvî, s. 45-46.

12.2. Gayri Müslimlere yardım etme

Tablo 62. Gayri Müslimlere yardım etme

Muhtaç olan kâfirlere yardım etmeliyiz		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	18	4,3
Katılıyorum	101	24,2
Kararsızım	89	21,3
Katılmıyorum	131	31,3
Tamamen Katılmıyorum	79	18,9
Total	418	100,0

Tablo 62'ye göre, Muhtaç olan kâfirlere yardım etmeliyiz. Yargısına ankete katılan Katılımcıların %4,3'ü Tamamen Katılıyorum, %24,2'si katılıyorum, %21,3'ü Kararsızım, %31,3'ü katılmıyorum, %18,9'ü Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde araştırmaya katılan Katılımcıların çoğu yani %50.2'si “Muhtaç olan kâfirlere yardım etmeliyiz” cümlesine katılmadıklarını beyan etmiştir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; “Muhtaç olan kâfirlere yardım etmeliyiz” ifadesine 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 47'si, 26-30 yaş arası olan 90 kişiden 51'i ve 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 112'si katılmamıştır.(Ek3:Tablo 225)

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden yarısından fazlası 56'sı, aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden 91'i, aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 59'ü ve aylık geliri 188-250\$ olanların 4'ü “Muhtaç olan kâfirlere yardım etmeliyiz” ifadesine katılmamıştır.(Ek3:Tablo226)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 99'ü, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 54'ü, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 57'si “Muhtaç olan kâfirlere yardım etmeliyiz” ifadesine katılmadığı anlaşılmıştır. Görüldüğü gibi Pakistan medreselerinde ve Şeriat fakültesinde eğitim görenlerin

çoğu “Muhtaç olan kâfirlere yardım etmeliyiz” ifadesine katılmadığı anlaşılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Pakistan medreselerinde eğitim görenler Afganistan medreselerinde eğitim görenlere göre daha katı ve tutucu düşünceye sahip olduğu bilinmektedir. Bunun nedeni oradaki eğitim, çevre ve hâkim olan düşünceden etkilendikleri mümkündür.(Ek3:Tablo227)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 138’i, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 82’si, kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden hiçbiri “Muhtaç olan kâfirlere yardım etmeliyiz” ifadesine katılmamıştır.(Ek3:Tablo228) görüldüğü gibi en çok kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtanların katılmadığı görülmektedir.

12.3. Farklı mezhep mensuplarına karşı tutum

Tablo 63. Farklı mezhep mensuplarına karşı tutum

Ben diğer İslam mezheplerine bağlı olanlarla iyi davranabilirim		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	17	4,1
Katılıyorum	111	26,6
Kararsızım	97	23,2
Katılmıyorum	180	43,1
Tamamen Katılmıyorum	13	3,1
Total	418	100,0

Tablo 63’e göre, “Ben diğer İslam mezheplerine bağlı olanlarla iyi davranabilirim.” cümlesine ankete katılan Katılımcıların %4,1’i Tamamen Katılıyorum, %26,6’sı Katılıyorum, %23,2’si Kararsızım, %43,1’i Katılmıyorum, %3,1’i Tamamen Katılmıyorum şeklinde ifade etmiştir. Ankete katılan Katılımcıların %46,2’sini diğer İslam mezheplerine bağlı olanlarla iyi davranamayacaklarını beyan etmişlerdir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında; “Ben diğer İslam mezheplerine bağlı olanlarla iyi davranabilirim.” ifadesine 20-25 yaş arası olan

65 kişiden 30'ü, 26-30 yaş arası olan 90 kişiden 31'i ve 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 67'si katılırken, 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 23'ü, 26-30 yaş arası olan 90 kişiden 39'ü ve 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 131'i katılmamıştır.(Ek3:Tablo229)

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 31'i, Aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden 92'si, Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 57'si ve Aylık geliri 188-250\$ olanların 10'u "Ben diğer İslam mezheplerine bağlı olanlarla iyi davranabilirim." ifadesine katılmamıştır.(Ek3:Tablo230)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 30'ü, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 115'i, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 43'ü "Ben diğer İslam mezheplerine bağlı olanlarla iyi davranabilirim." ifadesine katılmadığı anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo231)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 144'ü, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 15'i, kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 34'ü "Ben diğer İslam mezheplerine bağlı olanlarla iyi davranabilirim." ifadesine katılmamıştır.(Ek3:Tablo232)

Afganistan'da diğer sorunların yanında biri de mezhep çatışmasıdır. Özellikle azınlık olan Şiiler tarih boyunca Sünni olan hükümler tarafından baskı altına alınmış ve zaman zaman katliamlara da maruz kalmıştır. Özellikle Emir Abdurrahman Han döneminde Şii olan Hazaralar katliama maruz kalmış evleri ve arsaları ellerinden alınmış ve kendileri sürgün edilmiştir. Tarih boyunca da Şiilerin iktidarla araları iyi olmamıştır. En son Taliban döneminde de Şiilere karşı kötü muamele yapılmıştır. Afganistan nüfusunun %19'ünü teşkil eden Şiiler son yıllarda biraz rahat nefes almaktadırlar.

12.4. Kötülüğe karşı kötülük yapmak

Tablo 64. Kötülüğe karşı kötülük yapmak

Kötülüğe karşı kötülük yapmak lazım.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	10	2,4
Katılıyorum	119	28,5
Kararsızım	38	9,1
Katılmıyorum	163	39,0
Tamamen Katılmıyorum	88	21,1
Total	418	100,0

Tablo 64'e göre, "Kötülüğe karşı kötülük yapmak lazım." Yargısına ankete katılan Katılımcıların %2,4'ü Tamamen Katılıyorum, %28,5'i katılıyorum, %9,1'i Kararsızım, %39'ü katılmıyorum, %21,1'i Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların %30,9'ü "Kötülüğe karşı kötülük yapmak lazım." Cümlesine katılırken, %9'ü kararsız kalmış ve %60,1'i katılmamıştır.

Araştırmaya katılan Katılımcıların eğitim aldıkları yere bakıldığında; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 75'i, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 26'sı, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 28'i "Kötülüğe karşı kötülük yapmak lazım." ifadesine katılırken, Cami hocasında eğitim aldığını beyan edenlerin tamamı, Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 31'i, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 162'si, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 43'ü "Kötülüğe karşı kötülük yapmak lazım." ifadesine katılmadığı anlaşılmıştır. Görüldüğü gibi "Kötülüğe karşı kötülük yapmak lazım." ifadesine en çok katılanlar Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan edenler oluşturmaktadır.(Ek3:Tablo233)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 65'i, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 64'ü, kendisini Şii

olarak tanıtan 45 kişiden hiçbiri “Kötülüğe karşı kötülük yapmak lazım.” ifadesine katılmıştır. (kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 189’ü, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 23’ü, kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 39’ü “Kötülüğe karşı kötülük yapmak lazım.” ifadesine katılmamıştır. Görüldüğü gibi Şiilerden hiçbiri ve kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtanların çoğunun “Kötülüğe karşı kötülük yapmak lazım.” ifadesine katıldığı tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo234)

Kur’an’da “İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!, Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir, yine buna ancak (erdemlerde) büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir.”⁶⁸⁶

İbn-i Abbas’a göre “Ayette ifade edilen «en güzel yoldan maksat, öfke ânındaki sabır ve kötülüğe maruz kalındığı andaki aftır. İnsanlar bunları yaptıkları takdirde, Allah onları muhafaza eder, düşmanları da kendilerine boyun eğer. Sanki samimi bir dost olur.”⁶⁸⁷ Nitekim Peygamber Efendimizin hayatı bunun binlerce örneği ile doludur. Mesela kendisini öldürmeye gelen Ömer bin Hattab, Hz. Ömer oluvermiştir. Ömer hiddetli, öfkeli ve Efendimize düşmandı. Ama Peygamberimizin ve Müslüman olan kardeşinin hâlini gördüğünde, dinlediği ayetler kalbine tesir etti ve Peygamberimiz ile ashabının hikmetli mücadelesi neticesinde en samimi dost hâline geldi.

Resûlullah(s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ‘İnsanlara iyilik yaparlarsa biz de iyilik yaparız, zulmederlerse biz de zulmederiz.’ diyen zayıf karakterli kimseler olmayın. Bilakis iyilik yaptıklarında insanlara iyilikle karşılık vermeyi, kötülük yaptıklarında ise onlara zulmetmemeyi alışkanlık hâline getirin.⁶⁸⁸

⁶⁸⁶Fussilet, 34-35.

⁶⁸⁷Buhârî, Tefsîr, 41/1

⁶⁸⁸Tirmizî, Birr, 113; Hadis No: 2007

12.5. Gayri Müslim ile aynı sofrada yemek yeme

Tablo 65. Gayri Müslim ile aynı sofrada yemek yeme

Gayri Müslim ile aynı sofrada yemek yemek caizdir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	16	3,8
Katılıyorum	28	6,7
Kararsızım	42	10,0
Katılmıyorum	202	48,3
Tamamen Katılmıyorum	130	31,1
Total	418	100,0

Tablo 65'a göre, Gayri Müslim ile aynı sofrada yemek yemek caizdir yargısına ankete katılan Katılımcıların %3,8'i Tamamen Katılıyorum, %6,7'si Katılıyorum, %10'ü Kararsızım, %48,3'ü Katılmıyorum, %31,1'i Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo 65 verileri incelendiğinde araştırmaya katılan Katılımcıların çoğu %79,4'ü gayri Müslim ile aynı sofrada yemek yemenin caiz olmadığını beyan etmişlerdir. %10'ü bu konuda kararsızım kalırken, %10,5'i gayri Müslim ile aynı sofrada yemek yemenin caiz olduğunu düşünmektedir. Görüldüğü gibi araştırmaya katılan Katılımcıların çoğu %79,4'ü gayri Müslim ile aynı sofrada yemek yemenin caiz olmadığını düşünmektedir.

12.6. Müslim olmayanlar ile arkadaşlık yapmak

Tablo 66. Gayri Müslimler ile arkadaşlık yapmak günahtır

Gayri Müslimler ile arkadaşlık yapmak günahtır		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	287	68,7
Katılıyorum	122	29,2
Kararsızım	9	2,2
Total	418	100,0

Tablo 66'e göre, Gayri Müslimler ile arkadaşlık yapmak günahtır. Yargısına ankete katılanların % 68,7'si Tamamen Katılıyorum, %29,2'si katılıyorum, %2,2'si Kararsızım şeklinde beyan etmiştir.

Tablo 66 incelendiğinde araştırmaya katılan Katılımcıların %2,2'si kararsız kalırken, Katılımcıların, Katılımcıların çoğu yani %97,8'i gayri Müslimler ile arkadaşlık yapmanın günah olduğunu düşünmektedir. Afganistan'da mollalar gayri Müslimleri arkadaş edinmemesi gerektiği dile getirmektedir. Bu konuda "Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları dostlar edinmeyin. Onların bazıları, bazısının dostlarıdır. İçinizden kim onları dost edinirse şüphe yok ki, o da onlardandır. Muhakkak ki Allah o zalimleri hidayete, doğru yola iletmez."⁶⁸⁹ Ayetini delil getirmektedirler.

12.7. Müslüman olmayanlara iyilik yapmak

Tablo 67. Müslüman olmayanlara iyilik yapmak

Gayri Müslimlere iyilikte bulunanlar		
Seçenekler	N	%
Dinden Çıkar	15	3,6
Günah İşlemiş olurlar	266	63,6
Sevap kazanır	60	14,4
Cezalandırılmalı	30	7,2
Kararsızım	47	11,2
Total	418	100,0

Tablo 67'e göre, "Gayri Müslimlere iyilikte bulunanlar" hakkında ankete katılan Katılımcıların %3,6'sı Dinden Çıkar, %63,6'sı Günah İşlemiş olurlar, %14,4'ü Sevap kazanır, %7,2'si Cezalandırılmalı, %11,2'si Kararsızım şeklinde beyan etmiştir.

⁶⁸⁹Mâide, 51.

Tablo incelendiğinde araştırmaya katılan Katılımcıların çoğu yani %63.6'sı gayri Müslimlere iyilikte bulunanlar günah işlemiş olurlar şeklinde beyanda bulunmuştur.

Araştırmaya katılanların yaş durumuna bakıldığında; “Gayri Müslimlere iyilikte bulunanlar” ifadesine 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 12'si kararsız kalırken, 2'si dinden çıkar, 27'si günah işlemiş olurlar, 17'si sevap kazanır, 7'si Cezalandırılmalı; 25-30 yaş arası olan 90 kişiden 6'sı kararsız kalırken, 2'si dinden çıkar, 60'i günah işlemiş olurlar, 17'si sevap kazanır, 5'i cezalandırılmalı; 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 29'ü kararsız kalırken, 11'i dinden çıkar, 179'ü günah işlemiş olurlar, 26'sı sevap kazanır, 18'i cezalandırılmalı görüşünde olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo235)

Ekonomik durumuna bakıldığında; “Gayri Müslimlere iyilikte bulunanlar” Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 17'si kararsız kalırken, 2'si dinden çıkar, 38'i günah işlemiş olurlar, 19'ü sevap kazanır, 7'si cezalandırılmalı; Aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden 17'si kararsız kalırken, 6'sı dinden çıkar, 108'i günah işlemiş olurlar, 23'ü sevap kazanır, 11'i cezalandırılmalı; Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 13'ü kararsız kalırken, 7'si dinden çıkar, 97'si günah işlemiş olurlar, 18'i sevap kazanır, 10'ü cezalandırılmalı; Aylık geliri 188-250\$ olanların 20'si günah işlemiş olurlar, 2'si cezalandırılmalı görüşünde olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo236)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; “Gayri Müslimlere iyilikte bulunanlar” Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 29'ü kararsız kalırken, hiçbirini dinden çıkar, 130'ü günah işlemiş olurlar, 39'ü sevap kazanır, 8'i cezalandırılmalı; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 6'sı kararsız kalırken, 13'ü dinden çıkar, 78'i günah işlemiş olurlar, 8'i sevap kazanır, 12'si cezalandırılmalı; Şeriat fakültesine eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 12'si kararsız kalırken, 2'si dinden çıkar, 53'ü günah işlemiş olurlar, 13'ü sevap kazanır, 10'ü cezalandırılmalı görüşünde olduğu tespit edilmiştir. Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan edenlerin hiçbirini dinden çıkar seçeneği seçmemiştir.(Ek3:Tablo237)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; “Gayri Müslimlere iyilikte bulunanlar” kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 35’i kararsız kalırken, 7’si dinden çıkar, 161’i günah işlemiş olurlar, 51’i sevap kazanır, 21’i cezalandırılmalı; kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 6’sı kararsız kalırken, 8’i dinden çıkar, 66’sı günah işlemiş olurlar, 9’ü sevap kazanır, 9’ü cezalandırılmalı; kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 6’sı kararsız kalırken, 39’ü günah işlemiş olurlar görüşünde olduğu tespit edilmiştir. Mezhebi incelendiğinde ise Şiiilerin hiçbir dinden çıkar, sevap kazanır ve cezalandırılmalı seçenekleri işaretlememiştir. Onların çoğu “günah işlemiş olurlar” seçeneğini seçmiştir.(Ek3:Tablo238)

Kur’an Müslümanlara karşı düşmanca tavır almayan gayri Müslimlerle beşerî münasebetlerin iyi yürütülmesini, gerektiğinde onlara iyilik edilmesini, haklarında adaletli davranılmasını tavsiye etmekte, böyle yapanları yüce Allah’ın sevdiğini bildirmektedir.⁶⁹⁰

Akrabalık münasebetlerini kesmeyi insanlar arasında herhangi bir ayırım yapmadan yasaklayan Kur’an-ı Kerîm⁶⁹¹, Allah’a ortak koşmaya zorlamaları halinde gayri Müslim anne ve babaya itaat etmemeyi isterken yine de onlarla iyi geçinmeyi emretmiştir.⁶⁹² Hz. Ömer Resul-i Ekrem’in kendisine hediye ettiği ipekli bir elbiseyi Mekke’de bulunan müşrik kardeşine göndermiştir.⁶⁹³ Hediyeleşmenin karşılıklı sevgiyi arttırdığını ve düşmanlıkları giderdiğini belirten Hz. Peygamber’in⁶⁹⁴ gayri Müslim devlet yöneticilerinden hediye kabul ettiği bilinmektedir.

⁶⁹⁰Mümtebine 60/8.

⁶⁹¹Nisâ 4/1; Muhammed 47/22.

⁶⁹²Lokmân 31/15.

⁶⁹³Buhârî, “Edeb”, 9.

⁶⁹⁴el-Muvatta’, “Câmi’”, 4.

12.8. Afganistan'ın işgal altında olma durumu

Tablo 68. Afganistan'ın işgal altında olma durumu

Tablo 68:		
Afganistan şuan işgal altındadır		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	194	46,4
Katılıyorum	120	28,7
Kararsızım	34	8,1
Katılmıyorum	68	16,3
Tamamen Katılmıyorum	2	,5
Total	418	100,0

Tablo 68'e göre, "Afganistan şuan işgal altındadır." cümlesine ankete katılan katılımcıların %46,4'ü Tamamen Katılıyorum, %28,7'si Katılıyorum, %8,1'i Kararsızım, %16,3'ü Katılmıyorum, %0,5'i Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan katılımcıların %75,1'i Afganistan'ın işgal altında olduğunu düşündüğü tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan katılımcıların eğitim aldıkları yere bakıldığında; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 101'i, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 138'i, şariat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 82'si "Afganistan şuan işgal altındadır." ifadesine katılırken, Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 8'i, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 57'si, Şariat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 3'ü "Afganistan şuan işgal altındadır." ifadesine katılmadığı anlaşılmıştır. Görüldüğü gibi "Afganistan şuan işgal altındadır." ifadesine en çok katılanlar Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan edenler oluşturmaktadır.(Ek3:Tablo239)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 226'sı, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 82'si, kendisini

Şii olarak tanıtan 45 kişiden 6'sı "Afganistan şuan işgal altındadır." ifadesine katılırken, kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 34'ü, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 7'si, kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 29'ü "Afganistan şuan işgal altındadır." ifadesine katılmamıştır.(Ek3:Tablo240)

Günümüzde tartışılan konulardan biri de Afganistan'ın işgal altında olup olmadığıdır. Bu konuda iki görüş vardır. Kimilerine göre Afganistan şuan işgal altındadır. Çünkü yabancı güçler fiilen burada vardır. Afganistan'ın hava kontrolü onların elindedir. Tüm kararları onlar vermektedirler. Taliban bu görüşün ortaya koyucusudur. Mollaların çoğu da buna katılmaktadırlar. Diğer görüşe göre ise Afganistan işgal altında değildir. Çünkü ülkenin kendine ait bir devleti vardır. Meclis var ve seçim yolu ile seçilmektedir. Ülkenin bayrağı ve milli marşı vardır. İç ve dış politikasında bağımsızdır. Yabancı güçlerin varlığı ise Afgan yetkililerin uluslararası anlaşmalar çerçevesinde birleşmiş milletler bünyesinde yasal olarak barışın sağlanması ve terörle mücadele adı altında resmi olarak çağırıldığını savunmaktadırlar.

Afganistan'ın kendi anayasası ve iç hukuku uygulanmakta olduğu ve bağımsız bir devlet olarak farklı ülkelerle güvenlik, siyasi ve ekonomik işbirliği amacıyla anlaşmalar yapıldığını ileri sürmektedirler. Buna karşı Taliban ve mollaların çoğu yabancı ülkelerin askeri varlığını işgal olarak ileri sürerek hem onlara karşı hem de Afgan hükümetine karşı cihat edilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

12.9. Şeriatı uygulamayan hükümdara karşı cihat etmek

Tablo 69. Şeriatı uygulamayan hükümdara karşı cihat etmek

Şeriatı uygulamayan hükümdara karşı cihat edilmeli		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	219	52,4
Katılıyorum	130	31,1
Kararsızım	56	13,4
Katılmıyorum	13	3,1
Total	418	100,0

Tablo 69'a göre, Şeriatı uygulamayan hükümdara karşı cihat edilmeli. Yargısına ankete katılan Katılımcıların %52,4'ü Tamamen Katılıyorum, %31,1'i katılıyorum, %13,4'ü kararsızım, %3,1'i katılmıyorum, şeklinde beyan etmiştir.

Nitekim Tablo 69 incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %83,5'i Şeriatı uygulamayan hükümdara karşı cihat edilmeli düşüncesinde olduğu tespit edilmiştir.

Afganistan'da hukuk sistemi şeri hukuk olmasının yansira medeni hukuk de uygulanmaktaydı. Özellikle hadlerin uygulanması son yıllarda farklılık göstermektedir. Kısas, zina, hırsızlık vs. gibi hadler uygulanmamaktadır. Bundan dolayı mollaların en çok itiraz ve tepki gösterdikleri husustur. Onlara göre cumhurbaşkanı yani hükümdar şeriatı uygulamak zorundadır. Şeriatı uygulamayan hükümdar, Allah'ın hükümlerine karşı gelmiş ya da önem vermediğinden dolayı sorumludur. Böyle bir hükümdara karşı itaat gerekmez aksine Allah'ın hükümlerine karşı geldiği için ona karşı başkaldırmak ve cihat etmek vacip olur. Bundan dolayı günümüzde Afgan hükümetini şeriat hükümlerini uygulamadığı suçlamasıyla tekfir eder ve devlete karşı savaşmayı cihat olarak adlandırılan radikal dini örgütler mevcuttur. Taliban döneminde mahkemeler çok kısa ve hızlıca sonuca bağlanırdı. Avukat alma gibi haklar tanınmazdı. Sadece şahitlerin tanıklık etmesi yeterliydi. Basit suçlara da ağır cezalar verilmekteydi.

12.10. Afganistan hükümetine karşı şiddetin dini açıdan caiz olması

Tablo 70. Afganistan hükümetine karşı şiddetin dini açıdan caiz olması

Afganistan hükümetine karşı şiddet dini açıdan caizdir ve ben devletin silahlı muhaliflerini onaylarım		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	35	8,4
Katılıyorum	190	45,5
Kararsızım	70	16,7
Katılmıyorum	75	17,9
Tamamen Katılmıyorum	48	11,5
Total	418	100,0

Dini meşrulaştırım, toplumların düzenleri için çok önemli görülmüştür. Din, marjinal durumları dahi her şeyi kuşatan kutsal ve aşkın realiteye uygun olarak meşrulaştırmak suretiyle toplumsal olarak tanımlanan gerçekliği muhafaza eder.⁶⁹⁵

Afganistan’da son yirmi yıldır uluslararası toplumun destek verdiği bir devlet sistemi kurulmuştur. Yeni Anayasa düzenlenmiş, çok şeffaf olmamakla birlikte cumhurbaşkanlık seçimleri ve meclis seçimleri yapılmıştır. Ülkede her alanda modern devlet anlayışı çerçevesinde bir takım düzenlemeler yapılmaktadır. Yapılan bazı düzenlemeler mollalarca hoş karşılanmayıp şeriata aykırı görülmektedir. Bundan dolayı mollaların çoğu hükümeti dini açıdan meşru olarak görmeyip devlet aleyhinde konuşmaktadırlar. Sadece konuşmakla yetinmeyip devletin silahlı muhaliflerini gizli ve açık olarak da desteklemektedirler. Nitekim Taliban örgütü en çok mollaların desteğini almıştır.

Tablo 70’e göre, Afganistan hükümetine karşı şiddet dini açıdan caizdir ve ben devletin silahlı muhaliflerini onaylarım. Yargısınaankete katılan Katılımcıların %8,4’ü Tamamen Katılıyorum, %45,5’i katılıyorum, %16,7’i kararsızım, %17,9’ü katılmıyorum, %11,5’i tamamen katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

⁶⁹⁵ Peter Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s. 79.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %53.8'i “Afganistan hükümetine karşı şiddet dini açıdan caizdir ve ben devletin silahlı muhaliflerini onaylarım” şeklinde beyanda bulunmuştur.

Araştırmaya katılan Katılımcıların eğitim aldıkları yere bakıldığında; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 90'ı, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 64'ü, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 71'i “Afganistan hükümetine karşı şiddet dini açıdan caizdir ve ben devletin silahlı muhaliflerini onaylarım” ifadesine katılırken, Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 7'si, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 110'ü, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 3'ü “Afganistan hükümetine karşı şiddet dini açıdan caizdir ve ben devletin silahlı muhaliflerini onaylarım” ifadesine katılmadığı anlaşılmıştır.

Görüldüğü gibi “Afganistan hükümetine karşı şiddet dini açıdan caizdir ve ben devletin silahlı muhaliflerini onaylarım” ifadesine en çok katılanlar Pakistan medreselerinde ve Şeriat fakültesinde eğitim aldıklarını beyan edenler oluşturmaktadır. (Ek3:Tablo241)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 144'ü, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 81'i, kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden hiçbirisi “Afganistan hükümetine karşı şiddet dini açıdan caizdir ve ben devletin silahlı muhaliflerini onaylarım” ifadesine katılırken, kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 76'sı, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 7'si, kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 40'ı “Afganistan hükümetine karşı şiddet dini açıdan caizdir ve ben devletin silahlı muhaliflerini onaylarım” ifadesine katılmamıştır.

Görüldüğü gibi Şiilerin hiçbirisi “Afganistan hükümetine karşı şiddet dini açıdan caizdir ve ben devletin silahlı muhaliflerini onaylarım” ifadesine katılmadığı görülmektedir. Çünkü Afganistan'ın günümüz çatışmalarındaki aktif terör örgütleri örneğin: Daiş ve Taliban en çok Şiileri hedef aldıklarından dolayı Şiiler bu örgütlere karşı mesafeli durmaktadır. Öte yandan 2001 yılından bu yana Şiiler genelde silahı bırakıp eğitime yönelmiştir. (Ek3:Tablo242)

12.11. Dini hükümlerin bireylerce uygulanması

Tablo 71. Dini hükümlerin bireylerce uygulanması

Polis ve mahkemelerinin olmasına rağmen kötülükten alıkoymak(nehiy ani'l-münker) şahsen yapılmalıdır.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	167	40,0
Katılıyorum	213	51,0
Kararsızım	20	4,8
Katılmıyorum	17	4,1
Tamamen Katılmıyorum	1	,2
Total	418	100,0

Tablo 71'e göre, "Polis ve mahkemelerinin olmasına rağmen kötülükten alıkoymak(nehiy ani'l-münker) şahsen yapılmalıdır." Yargısına ankete katılan Katılımcıların %40'ı Tamamen Katılıyorum, %51'i Katılıyorum, %4,8'i Kararsızım, %4,1'i Katılmıyorum, %0,2'si Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %90,9'u Polis ve mahkemelerin olmasına rağmen kötülükten alıkoymak(nehiy ani'l-münker) şahsen yapılmalıdır şeklinde beyanda bulunmuştur.

Mollalar, "İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."⁶⁹⁶ Ayeti ve "Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki, bu imanın en zayıf derecesidir."⁶⁹⁷ Hadisini delil getirerek iyiliğe emretme ve kötülükten yasaklamanın her Müslümanın bireysel bir görevi olduğunu söylemektedirler. Hatta bu görevi yapmayanların sorumlu tutulacağını ileri sürerler.

⁶⁹⁶ Âl-i İmrân,104.

⁶⁹⁷ Müslim, İman 78

12.12. Yasakların engellenmesinde bireylerce zor kullanma

Tablo 72. Yasakların engellenmesinde bireylerce zor kullanma

Eğer yetkili merciler yasakları engellemiyorsa ben bileğimin gücüyle kötülükten alıkoymak(nehiy ani'l-münker) şahsen yapacağım		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	267	63,9
Katılıyorum	142	34,0
Kararsızım	5	1,2
Katılmıyorum	4	1,0
Total	418	100,0

Tablo 72'e göre, Eğer yetkili merciler yasakları engellemiyorsa ben bileğimin gücüyle kötülükten alıkoymak (nehiy ani'l-münker) şahsen yapacağım. Yargısına ankete katılan Katılımcıların %63,9'ü Tamamen Katılıyorum, %34'ü Katılıyorum, %1,2'si Kararsızım, %1'i Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo 72 incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %97,8'i eğer yetkili merciler yasakları engellemiyorsa ben bileğimin gücüyle kötülükten alıkoymak (nehiy ani'l-münker) işini şahsen yapacağım şeklinde beyanda bulunmuştur.

12.13. İntihar saldırısının hükmü

Tablo 73. İntihar saldırısının hükmü

Her durumda intihar saldırısı İslam açısından caiz değildir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	85	20,3
Katılıyorum	98	23,4
Kararsızım	132	31,6
Katılmıyorum	103	24,6
Total	418	100,0

Tablo 73'e göre, "Her durumda intihar saldırısı İslam açısından caiz değildir." Yargısına ankete katılan Katılımcıların %20,3'ü Tamamen Katılıyorum, %23,4'ü katılıyorum, %31,6'sı kararsızım, %24,6'sı katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Afganistan'ın en çok acı çektiği ve binlerce insanın hayatına son veren intihar saldırıdır. Ne zaman, nerede ve kimin tarafından yapılacağı öngörülemeyen bir felakettir. Kimi intihar saldırılarda 500 kişi hayatını kaybetmiştir. İntihar saldırıların hemen akabinde bomba patlama ya da silahlı saldırılar da yaygındır. Asker-polis, sivil, erkek-kadın, yaşlı-çocuk herkes bu saldırılarda hayatını kaybetmiştir. Bu saldırılar çoğu zaman asker ve polisler karşı yapıldığı gibi siviller, camiler, okullar ve kalabalıkları hedef almaktadır. Cuma namazı, cenaze namazı ve bayram namazlarında da intihar saldırıları yapılmaktadır. Taliban ve Daiş örgütleri intihar saldırıları istishadi eylemler olarak görüp yapılmasına fetva vermişlerdir. Onlara göre intihar saldırısı şehadete nail olur ve direk cennete girer. Kadınların örtünmemeleri, kadın hakları, televizyonda yayınlanan dizilere karşı çok hassasiyet gösteren ve her defasında dine aykırı olduğu gerekçesiyle açıklamalarda bulunan bazı mollalar, yüzlerce insan ve vatandaşın ölümüne sebep olan intihar saldırılara karşı aynı tepkiyi vermemektedirler.

Nitekim Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %43.8'i Her durumda intihar saldırısı İslam açısından caiz olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. %31.6 kararsız olanları dikkate alındığında Katılımcıların sadece %24.6'sı "Her durumda intihar saldırısı İslam açısından caiz değildir" şeklinde düşündükleri anlaşılmıştır.

Araştırmaya katılan Katılımcıların eğitim aldıkları yere bakıldığında; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden sadece 1'i, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 147'si, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 40'ı "Her durumda intihar saldırısı, İslam açısından caiz değildir" ifadesine katılırken, Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 61'i, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 14'ü, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90

kişiden 28'i "Her durumda intihar saldırısı İslam açısından caiz değildir" ifadesine katılmadığı anlaşılmıştır

Görüldüğü gibi "Her durumda intihar saldırısı İslam açısından caiz değildir" ifadesine en çok katılanlar Afganistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan edenler oluşturmaktadır. Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan edenlerden sadece 1 kişi "Her durumda intihar saldırısı İslam açısından caiz olarak düşünmediği" tespit edilmişti.(Ek3:Tablo243)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 136'sı, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden sadece 2'si, kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden hepsi "Her durumda intihar saldırısı İslam açısından caiz değildir" ifadesine katılırken, kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 139'ü, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 96'sı, kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden hiçbirisi "Her durumda intihar saldırısı İslam açısından caiz değildir" ifadesine katılmamıştır.

Görüldüğü gibi Şiilerin hiçbirisi "Her durumda intihar saldırısı İslam açısından caiz değildir" ifadesine katılmadığı görülmektedir. Çünkü Afganistan'ın günümüz çatışmalarındaki aktif terör örgütleri örneğin: Daış ve Taliban en çok Şiileri hedef aldıklarından dolayı Şiiler bu örgütlere karşı mesafeli durmaktadır. Öte yandan 2001 yılından bu yana Şiiler genelde silahı bırakıp eğitime yönelmiştir. (Ek3:Tablo244)

12.14. Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısı

Tablo 74. Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısı

Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısı caizdir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	234	56,0
Katılıyorum	112	26,8
Kararsızım	52	12,4
Katılmıyorum	20	4,8
Total	418	100,0

Tablo 74'a göre, Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısı caizdir yargısına ankete katılan Katılımcıların %56'sı Tamamen Katılıyorum, %26,8'i Katılıyorum, %12,4'ü Kararsızım, %4,8'i Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %82,8'i Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısı caizdir şeklinde beyan etmişlerdir. Buna karşı araştırmaya katılan Katılımcıların %4,8'i "Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısı caizdir" cümlesine katılmadığını dile getirmiştir. Katılmayanların eğitim aldıkları yere bakıldığında; tamamı Afganistan medreselerinde eğitim aldığı anlaşılmıştır. (Ek3:Tablo245)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; 4'ü Sünni(Hanefi) ve 16'si ise Şii olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo246)

12.15. Afganistan devleti ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısının hükmü

Tablo 75. Afganistan devleti ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısı yapmanın hükmü

Afganistan devleti, güvenlik güçleri ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısı caizdir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	124	29,7
Katılıyorum	24	5,7
Kararsızım	136	32,5
Katılmıyorum	97	23,2
Tamamen Katılmıyorum	37	8,9
Total	418	100,0

Tablo 75'e göre, Afganistan devleti, güvenlik güçleri ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısı caizdir yargısına ankete katılan Katılımcıların %29,7'si Tamamen Katılıyorum, %5,7'si Katılıyorum, %32,5'i Kararsızım, %23,2'si Katılmıyorum, %8,9'ü Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %55.7'si Afganistan devleti, güvenlik güçleri ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısının caiz olmadığını beyan etmişlerdir. Buna karşı Katılımcıların 35.4'ü caiz olduğunu beyan etmiştir. Bunların yaş durumuna bakıldığında; 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 32'i, 26-30 yaş arası olan 90 kişiden 33'ü ve 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 82'si olduğu tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo247)

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 36'sı, Aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden 61'i, Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 46'sı ve Aylık geliri 188-250\$ olanların 4'ü Afganistan devleti, güvenlik güçleri ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısının caiz olduğunu beyan etmişlerdir.(Ek3:Tablo248)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 82'si, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 29'ü, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 37'si Afganistan devleti, güvenlik güçleri ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısının caiz olduğunu beyan etmişlerdir.(Ek3:Tablo249)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 88'i, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 60'ı, Afganistan devleti, güvenlik güçleri ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısının caiz olduğunu beyan etmişlerdir. Görüldüğü gibi Şiiilerin hiçbirisi Afganistan devleti, güvenlik güçleri ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısının caiz olduğu ifadesine katılmadığı görülmektedir. (Ek3:Tablo250)

12.16. Yabancı güçlere yardım edenlere karşı intihar saldırısının hükmü

Tablo 76. Yabancı güçlere yardım edenlere karşı intihar saldırısının hükmü

Yabancı güçlere yardım edenlere karşı intihar saldırısı caizdir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	227	54,3
Katılıyorum	111	26,6
Kararsızım	51	12,2
Katılmıyorum	29	6,9
Total	418	100,0

Afganistan’da 42 ülkeden oluşan İSAF (Uluslararası barış gücü) askeri birlikler ve uluslararası yardım kuruluşların çalışanları bulunmaktadır. Askeri birlikler terörle mücadele adı altında Taliban ve Daış’e karşı çatışmalara katılır ya da Türk askerleri gibi kimi ülkeler de belli bölgelerin güvenliği ya da insani yardım hizmeti verir. Bu birliklere yardım edenlerden kasıt Afgan güvenlik güçleri, onların sivil çalışanları, taşeron firmalar ve tercümanlar kast edilir.

Yabancı güçlere yardım edenler ve onlarla çalışanlar da Taliban ve diğer örgütler tarafından işbirlikçi olarak görüldüğünden dolayı hedef alınmaktadır. Taliban’ın hedefinde Afganistan güvenlik güçleri, askerler, devlet memurları, mühendisler, üniversite hocaları, devletle çalışan taşeron firma çalışanları vb.dir.

Tablo 76’ye göre, Yabancı güçlere yardım edenlere karşı intihar saldırısı caizdir. Yargısına ankete katılan Katılımcıların %54,3’ü tamamen katılıyorum, %26,6’sı katılıyorum, %12,2’si kararsızım, %6,9’ü katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %80,9’ü Yabancı güçlere yardım edenlere karşı intihar saldırısı caizdir şeklinde beyan etmişlerdir. Buna karşı Katılımcıların %6,9’ü Yabancı güçlere yardım edenlere karşı intihar saldırısı caiz olmadığını ifade etmiştir. Bunların eğitim durumuna bakıldığında 27’si Afganistan medreselerinde, 1’i Pakistan medreselerinde ve 1’i de Şeriat fakültesinde eğitim aldığı tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo 251)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; 5'i Sünni(Hanefi), 1'i Sünni(Selefi) ve 23'ü Şii oldukları tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi Şiiler diğerlerine göre daha çok Yabancı güçlere yardım edenlere karşı intihar saldırısı caiz olmadığını ifade etmiştir.(Ek3:Tablo 252)

12.16. Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım etme

Tablo 77. Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım etme

Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	89	21,3
Katılıyorum	225	53,8
Kararsızım	56	13,4
Katılmıyorum	31	7,4
Tamamen Katılmıyorum	17	4,1
Total	418	100,0

Tablo 77'ye göre, Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim. Yargısına ankete katılan Katılımcıların %21,3'ü Tamamen Katılıyorum, %53,8'i Katılıyorum, %13,4'ü Kararsızım, %7,4'ü Katılmıyorum, %4,1'i Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Afganistan'da bazı mollalar ve medreseler Taliban ve Daiş'e yardım etmektedirler. Kimi cami imamı devlet muhalifi ya da intihar saldırısı yapacak kişiyi camide ya da medresesinde barındırır. Hatta son aylarda Kabil Üniversitesi şeriat fakültesi iki öğretim görevlisi Daiş'e eleman kazandırma suçlamasıyla tutuklanmıştır. Bazı medreseler de Taliban ve Daiş'e eleman yetiştirme merkezi olarak işlev görmektedir.

Tablo 77 verileri incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %75,1'i gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim şeklinde beyan etmişlerdir.

Araştırmaya katılanların yaş durumuna bakıldığında; “Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim.” ifadesine 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 49’ü, 25-30 yaş arası olan 90 kişiden 71’i, 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 194’ü katılırken, 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 4’ü, 25-30 yaş arası olan 90 kişiden 16’sı, 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 28’i “Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim.” İfadesine katılmamıştır.(Ek3:Tablo 253)

Ekonomik durumuna bakıldığında; “Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim.” ifadesine aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 62’si, aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden 129’ü, aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 110’ü aylık geliri 188-250\$ olanların 13’ü katılırken, aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 13’ü, aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden 9’ü, aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 17’si, aylık geliri 188-250\$ olanların 6’sı “gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim.” İfadesine katılmamıştır.(Ek3:Tablo 254)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 102’si, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 130’ü, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 77’si “Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim.” İfadesine katılırken, Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 1’i, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 46’sı, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 1’i “Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim.” İfadesine katılmamıştır.(Ek3:Tablo255)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 227’si, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 87’si ve Şiilerden hiçbiri “Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim.” İfadesine katılırken, Sünni(Hanefi) olan275 kişiden 9’ü, Sünni(Selefi) olan 98 kişiden hiçbiri ve Şii olan 45 kişiden 39’ü “Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim.” İfadesine katılmadığı görülmüştür. Görüldüğü gibi Şiilerden hiçbiri “Gayri Müslimlere karşı intihar

saldırısında bulunacak kişiye yardım edeceğini söylememişken, Sünni(Selefi) olan 98 kişiden hiçbiri de “Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım etmeyeceğini söylememiştir.(Ek3:Tablo256)

12.17. Taliban’ın Afganistan devletine karşı savaşıması

Tablo 78. Taliban’ın Afganistan devletine karşı savaşıması

Taliban’ın Afganistan devletine karşı çıkması ve savaşıması hakkında ne düşünüyorsunuz		
Seçenekler	N	%
Afganistan devleti tam olarak İslami bir devlet değildir. Bundan dolayı ona karşı direnmek caizdir.	194	46,4
Taliban diğer ülkelerin maşasıdır.	87	20,8
Taliban İslam’ın gerçek değerlerinden haberdar değildir.	19	4,5
Taliban İslam’ın savunucusudur.	83	19,9
Kararsızım	35	8,4
Total	418	100,0

Tablo 78’e göre, “Taliban’ın Afganistan devletine karşı çıkması ve savaşıması hakkında ne düşünüyorsunuz?” Sorusuna ankete katılanların %46,4’ü “Afganistan devleti tam olarak İslami bir devlet değildir. Bundan dolayı ona karşı direnmek caizdir.”, %20,8’i “Taliban diğer ülkelerin maşasıdır.”, %4,5’i “Taliban İslam’ın gerçek değerlerinden haberdar değildir.”, %19,9’ü “Taliban İslam’ın savunucusudur.”, %8,4’ü Kararsızım şeklinde beyan etmiştir.

Araştırmaya katılanların yaş durumuna bakıldığında; 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 34’ü, 25-30 yaş arası olan 90 kişiden 54’ü, 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 106’sı “Afganistan devleti tam olarak İslami bir devlet değildir. Bundan dolayı ona karşı direnmek caizdir.”; 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 4’ü, 25-30 yaş arası olan 90 kişiden 14’ü, 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 69’ü “Taliban diğer ülkelerin maşasıdır.”; 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 2’si, 25-30 yaş arası olan 90 kişiden 6’sı, 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 11’i “Taliban İslam’ın gerçek değerlerinden haberdar değildir.”; 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 22’si, 25-30 yaş

arası olan 90 kişiden 11'i, 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 50'si, "Taliban İslam'ın savunucusudur." Şeklinde fikir beyan etmiştir.(Ek3:Tablo 257)

Ekonomik durumuna bakıldığında; Aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 39'ü, aylık geliri 100-125\$ olan 165 kişiden 91'i, Aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 53'ü, Aylık geliri 188-250\$ olan 11'i "Afganistan devleti tam olarak İslami bir devlet değildir. Bundan dolayı ona karşı direnmek caizdir."; aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 11'i, aylık geliri 101-125\$ olan 165 kişiden 31'i, aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 35'i, aylık geliri 188-250\$ olanların 10'ü "Taliban diğer ülkelerin maşasıdır."; aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 5'i, aylık geliri 101-125\$ olan 165 kişiden 6'sı, aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 4'ü, aylık geliri 188-250\$ olanların 1'i "Taliban İslam'ın gerçek değerlerinden haberdar değildir."; aylık geliri 62-100\$ olan 83 kişiden 25'i, aylık geliri 101-125\$ olan 165 kişiden 24'ü, aylık geliri 126-187\$ olan 145 kişiden 34'ü, aylık geliri 188-250\$ olanların hiçbirisi "Taliban İslam'ın savunucusudur." Şeklinde düşündükleri tespit edilmiştir. (Ek3:Tablo 258)

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 84'ü, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 56'sı, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 54'ü "Afganistan devleti tam olarak İslami bir devlet değildir. Bundan dolayı ona karşı direnmek caizdir."; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden hiçbirisi, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 79'ü, şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 6'sı, "Taliban diğer ülkelerin maşasıdır."; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden hiçbirisi, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 19'ü, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden hiçbirisi "Taliban İslam'ın gerçek değerlerinden haberdar değildir."; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 28'i, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 29'ü, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 25'i "Taliban İslam'ın savunucusudur." Görüldüğü gibi Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden hiçbirinin "Taliban diğer ülkelerin maşasıdır." veya "Taliban İslam'ın gerçek değerlerinden haberdar değildir." Şeklinde düşünmediği tespit edilmiştir.(Ek3:Tablo259)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; Sünni(Hanefi) olan 275 kişiden 121'i, Sünni(Selefi) olan 98 kişiden 73'ü "Afganistan devleti tam olarak İslami bir devlet değildir. Bundan dolayı ona karşı direnmek caizdir." cümlesine katılırken, Şii'lerden hiçbiri buna katılmamıştır. Sünni(Hanefi) olan 275 kişiden 53'ü, Sünni(Selefi) olan 98 kişiden 1'i, Şii olan 45 kişiden 33'ü "Taliban diğer ülkelerin maşasıdır." cümlesine katılmıştır. Sünni(Hanefi) olan 275 kişiden 7'si, Şii olan 45 kişiden 12'si "Taliban İslam'ın gerçek değerlerinden haberdar değildir." cümlesine katılırken, Sünni(Selefi) olan 98 kişiden hiçbiri buna katılmamıştır. Sünni(Hanefi) olan 275 kişiden 61'i, Sünni(Selefi) olan 98 kişiden 22'si "Taliban İslam'ın savunucusudur." cümlesine katılırken Şii olan 45 kişiden hiçbiri buna katılmamıştır.(Ek3:Tablo260)

Taliban talebe kökünden gelen talibin çoğuludur. İlim talep eden medrese öğrencisine denilir. Taliban'ın ortaya çıkışına Pakistan medreselerinin ciddi ölçüde etkisi vardır. Hata Taliban'ın çoğu Pakistan medreselerinde yetişmiştir. Rus işgalinden sonra mücahit gruplarının iktidara gelmesi ve iç savaşın başlamasıyla bir grup mollaların Kandahar'da bir araya gelerek Taliban İslam emirliği adına varlığını ilan ederek mücahit gruplara karşı savaşa başladılar. Taliban çok az bir zamanda Afganistan'ın %90'ını kontrol altına almış oldu. Taliban örgütünün ortaya çıkışında Amerika'nın projesi olduğunu ve Suudi Arabistan'ın mali desteğiyle Pakistan'ın de teknik destek ve yardımıyla ortaya çıktığı söylenmektedir. Nitekim Taliban'ı resmi olarak tanıyan ilk devlet Pakistan olmuştur. Suudi Arabistan ve Birleşik Arak krallığı da Taliban'ı tanıyan sayılı ülkelerden olmuştur. Afganistan sınırları içerisinde de mollaların çoğu Taliban'a her türlü desteği vermiş ve vermeye de devam etmektedir. Onlara göre Taliban İslami bir nizam ve şeriatı uygulayıcısıdır.

12.18. Günah işleyenlerin cezasını verecek merci

Tablo 79. Günah işleyenlerin cezasını verecek merci

Günah işleyenlerin cezasını biz kendi ellerimizle vermeliyiz		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	178	42,6
Katılıyorum	137	32,8
Kararsızım	49	11,7
Katılmıyorum	54	12,9
Total	418	100,0

Tablo 79'a göre, Günah işleyenlerin cezasını biz kendi ellerimizle vermeliyiz. Cümlesine ankete katılan Katılımcıların %42,6'sı tamamen katılıyorum, %32,8'i katılıyorum, %11,7'si kararsızım, %12,9'ü katılmıyorum, şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %75,4'ü günah işleyenlerin cezasını biz kendi ellerimizle vermeliyiz düşüncesine katılırken, Katılımcıların %12,9'ü buna karşı çıkmaktadır. Katılmayanların Aylık gelir durumuna bakıldığında; en çok az gelirli olanlar olduğu anlaşılmaktadır.(Ek3:Tablo261) Eğitim aldığı yere bakıldığında; 30'ü şeriat fakültesi, 18'i Afganistan medreseleri ve 6'sının Pakistan medreselerinde eğitim gördükleri anlaşılmıştır.(Ek3:Tablo262) Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; 47'si Sünni(Hanefi), 7'si de Sünni(Selefi) olanlardan olduğu tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi hiçbir Şii olanlardan değildir.(Ek3:Tablo 263)

İslam dini, şahsi hakların ağır bastığı cezalar da dahil olmak üzere cezalandırmayı devlete ait bir hak ve görev kılmakla hem devlet ceza hukuku fikrini tesis etmiş, hem de kisasın infazında, diyetle ve hadleri uygulamada düzensizlikleri, haksızlık ve aşırılığı, eşitsizliği ve şahsi düşmanlıkları ortadan kaldırarak cezalandırmayı kanunî, genel ve adil esaslara bağlamıştır. Cezalandırma devletin hâkimiyetiyle yakından ilgili olduğu içindir ki İslâm'ın ilk devirlerinde temel cezaların infazı devlet başkanının, bölge valisinin veya fevkalâde yetkili

mahkemelerin, tali derecedeki cezaların infazı ise normal mahkemelerin yetkisinde bulunuyordu.⁶⁹⁸

12.19. Gayri Müslimler zorla Müslüman yapması

Tablo 80. Gayri Müslimler zorla Müslüman yapması

Gayri Müslimler zorla Müslüman yapılmalıdır		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	94	22,5
Katılıyorum	84	20,1
Kararsızım	43	10,3
Katılmıyorum	174	41,6
Tamamen Katılmıyorum	23	5,5
Total	418	100,0

Tablo 80’a göre, “Gayri Müslimler zorla Müslüman yapılmalıdır” cümlesine ankete katılan Katılımcıların %22,5’i Tamamen Katılıyorum, %20,1’i katılıyorum, %10,3’ü kararsızım, %41,6’sı katılmıyorum, %5,5’i Tamamen katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Din; bilgi, inanç ve amelden oluşan bir bütündür. Bir insana zorla bilgi verilebilir, fakat zorla inanması sağlanamaz. Çünkü iman kalbin tasdikidir, bildirilenin doğru olduğuna insanın içten kanaat getirmesi ve inanmasıdır. Bu inanma ancak serbest irade ile karar vermeye ve tercih etmeye dayanır. Ayrıca kalbin ve zihnin içinde olup bitenleri başkasının bilmesi mümkün olmadığından, zora maruz kalan kimsenin “İnandım” demesi halinde bunun içteki duruma uygun olup olmadığı kontrol edilemez. Sonuç olarak bir kimse ne zorla inandırılabilir ne de zor altında inandığını söyleyenin içtenliğine güvenilebilir.⁶⁹⁹“Peygambere düşen görev ancak tebliğdir (duyurmadır).”⁷⁰⁰ Demek oluyor ki, peygamberlerin görevi ve Kur’an’ın hedefi hakkın ve hakikatin tebliğ edilmesi, duyurulmasıdır. İnsanlar bu dünyaya

⁶⁹⁸ Ömer Faruk Harman, “Günah”, TDV İslâm Ansiklopedisi(DİA), c.14, İstanbul, 1996, s. 278-282.

⁶⁹⁹ *Kur’an Yolu Tefsiri* Cilt: 1 Sayfa: 402-407

⁷⁰⁰ Mâide, 5/99.

imtihan için gönderilmişlerdir. İmtihanın vazgeçilmez bir gereği de kişinin doğru ve yanlış yoldan birisini kendi iradesiyle seçebilmesidir. Zorlama iradeyi yok edeceğinden imtihanın da bir manası kalmaz.

İslâm'ın gayri Müslimlere tanıdığı inanç özgürlüğünün bir gereği olarak aile, şahıs, miras ve borçlar hukuku gibi dinî inançla yakından ilgili konularda kendilerine adlî ve hukukî muhtariyet tanınmış, Hanefî fakihlerinin tabiriyle bu konuda “onları kendi inançlarının gereğiyle baş başa bırakma”⁷⁰¹ ilkesi benimsenmiştir.

İslâmiyet dinde baskıyı kesinlikle yasaklamış, zor ve baskı altında gerçekleşecek imanın geçersiz olduğunu hükme bağlamıştır. Kin ve nefrete yol açan savaşı bir tebliğ vasıtası olarak düşünmek mümkün değildir. Ayrıca inanmayan kimselerin hayatlarının sonuna kadar her an iman etmeleri ihtimali vardır. İmana gelmeleri için onlarla savaşmak, savaş sırasında öldürülenler için bu imkânı ortadan kaldırmaktadır. Şu halde Müslümanlara silahlı saldırıda bulunmayan gayri Müslimlere karşı öncelikle yapılması gereken şey onlarla savaşmak değil barışçı davet yollarına başvurmaktır.

Kur'an-i Kerim'de “Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.”⁷⁰² “Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?”⁷⁰³ “Allah dileseydi onlar şirk koşamazlardı. Seni onların üzerine bekçi kılmadık; sen onların vekili de değilsin.”⁷⁰⁴ Ayetlerin olmasına rağmen günümüzde kimi mollalar Müslüman olmayanları zorla İslam'ı kabul ettirilmeye çalışılmaktadırlar. Nitekim araştırmamıza katılan Katılımcıların %42.6'sı gayri Müslimlerin zorla Müslüman yapılması düşüncesinde olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %10,3'ü kararsız kalırken %47,1'i “Gayri Müslimler zorla Müslüman yapılmalıdır” düşüncesinde katılmadığı tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan Katılımcıların eğitim aldıkları yere bakıldığında; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 93'ü, Afganistan

⁷⁰¹ Serahsî, *el-Mebsûât*, XI, 102; Kâsânî, II, s. 311

⁷⁰² Bakara, 256.

⁷⁰³ Yunus, 10/99

⁷⁰⁴ En'am, 6/107.

medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 46'sı, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 39'ü “Gayri Müslimler zorla Müslüman yapılmalıdır” düşüncesine katılırken, Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden 11'i, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 137'si, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 46'sı “Gayri Müslimler zorla Müslüman yapılmalıdır” düşüncesine katılmadığı anlaşılmıştır. Görüldüğü gibi gayri Müslimlerin zorla Müslüman yapılması düşüncesine karşı olanlar en çok Afganistan medreseleri ve Şeriat fakültesinde eğitim aldıklarını beyan edenler oluşturmaktadır.(Ek3:Tablo264)

Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 93'ü, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden sadece 95'i, kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden hiçbirisi “Gayri Müslimler zorla Müslüman yapılmalıdır” düşüncesine katılırken, kendisini Sünni(Hanefi) olarak tanıtan 275 kişiden 156'sı, kendisini Sünni(Selefi) olarak tanıtan 98 kişiden 2'si, kendisini Şii olarak tanıtan 45 kişiden 39'ü “Gayri Müslimler zorla Müslüman yapılmalıdır” düşüncesine katılmamıştır. Görüldüğü gibi Şiiilerin çoğunun “Gayri Müslimler zorla Müslüman yapılmalıdır” ifadesine katılmadığı görülmektedir. (Ek3:Tablo265)

12.20. Batılıların silah ve bomba üretimine karşı uyuşturucu üretme politikası

Tablo 81. Batılıların silah ve bomba üretimine karşı uyuşturucu üretme politikası

Batılılar Müslümanların öldürülmesi için her türlü silah ve bomba üretimine karşı bizim de onlara karşı uyuşturucu üretilip satmamız gerekiyor		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	156	37,3
Katılıyorum	69	16,5
Kararsızım	35	8,4
Katılmıyorum	125	29,9
Tamamen Katılmıyorum	33	7,9
Total	418	100,0

Tablo 47'ye göre, “Batılılar Müslümanların öldürülmesi için her türlü silah ve bomba üretimine karşı bizim de onlara karşı uyuşturucu üretip satmamız gerekiyor.” düşüncesine ankete katılan Katılımcıların %37,3'ü Tamamen Katılıyorum, %16,5'i katılıyorum, %8,4'ü Kararsızım, %29,9'ü katılmıyorum, %7,9'ü Tamamen Katılmıyorum şeklinde beyan etmiştir.

Tablo incelendiğinde ankete katılan Katılımcıların %53,8'i “Batılılar Müslümanların öldürülmesi için her türlü silah ve bomba üretimine karşı bizim de onlara karşı uyuşturucu üretip satmamız gerekiyor.” düşüncesinde olduğu tespit edilmiştir. %8,4'ü Kararsız kalırken %37,8'i buna katılmamıştır.

Araştırmaya katılanların yaş durumuna bakıldığında; 20-25 yaş arası olan 65 kişiden 3'ü, 25-30 yaş arası olan 90 kişiden 29'ü, 31 ve üzeri yaş arası olan 263 kişiden 126'sı “Batılılar Müslümanların öldürülmesi için her türlü silah ve bomba üretimine karşı bizim de onlara karşı uyuşturucu üretip satmamız gerekiyor.” düşüncesine katılmadığı anlaşılmıştır. (Ek3:Tablo266)

Görüldüğü gibi yaş grubu büyüdükçe katılmama oranı da çoğalmaktadır. Bunun nedeni gençlerin daha sıcakkanlı, öfke ile intikam alma duygusuyla hareket ederek uyuşturucu üretimi ve satışıyla batılıların hayatına son vermek isteğinden kaynaklanıyor olabilir. Bunun tersine yaşlıların daha temkinli ve daha mantıklı çözümlerle hareket ederek gençlerin katıldığı yöntemin sadece batılıları değil Müslümanlara da zararları olmasından dolayı buna katılmadıkları mümkündür.

Eğitim aldıkları yere bakıldığında; Pakistan medreselerinde eğitim aldıklarını beyan eden 117 kişiden sadece 1'i, Afganistan medreselerinde eğitim aldığını beyan eden 206 kişiden 128'i, Şeriat fakültesinde eğitim aldığını beyan eden 90 kişiden 24'ü “Batılılar Müslümanların öldürülmesi için her türlü silah ve bomba üretimine karşı bizim de onlara karşı uyuşturucu üretip satmamız gerekiyor.” düşüncesine katılmadığı anlaşılmıştır. (Ek3:Tablo267)

Görüldüğü gibi Afganistan medreselerinde eğitim alanların çoğu bu düşünceye katılmazken, Pakistan medreselerinde eğitim alanlardan 1 kişi hariç, hiçbirisi katılmıyorum seçeneğini işaretlememiştir. Bunun nedeni Pakistan medreselerinde eğitim alanların etkilendiği çevre, medrese ortamı, hocalar ve genel olarak radikal düşüncelerden kaynaklandığı düşünülebilir. Bunun aksine Afganistan

medreselerinde daha ılımlı bir zihniyetin olması da düşünülebilir. Bağlı oldukları mezhebe bakıldığında; Sünni(Hanefi) olan 275 kişiden 124'ü, Sünni(Selefi) olan 98 kişiden hiçbirisi, Şii olan 45 kişiden 34'ü “Batılılar Müslümanların öldürülmesi için her türlü silah ve bomba üretimine karşı bizim de onlara karşı uyuşturucu üretilip satmamız gerekiyor.” Düşüncesine katılmadığı anlaşılmıştır. (Ek3:Tablo267)

Görüldüğü gibi Sünni(Selefi) olan 98 kişiden hiçbirisi “Batılılar Müslümanların öldürülmesi için her türlü silah ve bomba üretimine karşı bizim de onlara karşı uyuşturucu üretilip satmamız gerekiyor.” Düşüncesine katılmadığını söylememiştir. Bunun aksine Şii'lerden hiçbirisi de katıldığını ifade etmemiştir.

Taliban döneminde de afyon üretimi serbest idi. Hatta Taliban tarafından teşvik ediliyordu. Halkı tatmin etmek için dini fetva da verilmişti. İslam her türlü sarhoş edici maddelerin haram olduğunu açıkça beyan etse de Taliban tarafından afyon üretimine İslami fetva verilmişti. Kandahar uyuşturucu ve kaçakçılıkla mücadele şube müdürü Abdurraşit, ilginç icraatını şöyle anlatmıştır: “uyuşturucu (Hint Keneviri)⁷⁰⁵ yurt içinde Afganlar tarafından kullanılacağı için biz bununla mücadele ediyoruz ve izin vermiyoruz. Ancak afyon ve afyondan elde edilen uyuşturucu türleri Batı'da kâfirler tarafından kullanıldığı için ekimi ve üretimi caizdir. Çünkü çiftçi iyi para kazanıyor. Biz halkı buğday ekmeye zorlayamayız. Çünkü buğdayın hasılatı azdır. Halk bize karşı ayaklanacak. Afyon parasıyla Pakistan'dan buğday getirebiliriz.”⁷⁰⁶

Uyuşturucu ekimi ve ticaretinin yapılması konusunda klasik dönemde tamamen yasaklama veya az miktarda alım satımına izin verme şeklinde görüşler mevcuttur; az miktarına cevaz verenler bunun meşru amaçla satılmasını vurgulamışlar, keyif verici olarak kullanacağı bilinen kimselere satışını câiz görmemişler, bu şekilde satış yapan kimselere ta'zir cezası öngörmüşlerdir. Ancak günümüzde uyuşturucu ticaretinin yol açtığı büyük yıkım dolayısıyla uyuşturucuların şaraba kıyaslanamayacağı, bu sebeple içki haddi yerine ta'zîren katil gibi daha ağır

⁷⁰⁵ Bir çeşit uyuşturucu türüdür. Dünya pazarında pek satılmaz ve ucuzdur. Afyona göre daha az zararlıdır.

⁷⁰⁶ Ahmad Raşid, Taliban, İslam, Neft ve Bazi Bozurg New Der Asya-i Miyane(Taliban, İslam, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun), Tercüme: Abdulwadod Zafari, İntişarati Maywand, Kabul, 2008, s. 173.

cezaların verilmesini savunanlar olduğu gibi suçun hirâbe veya bağy haddi kapsamında değeriendirilmesi gerektiğini söyleyenler de vardı.⁷⁰⁷

⁷⁰⁷ Tuncay Başoğlu, “Uyuşturucu”, TDV İşlâm Ansiklopedisi(DİA), c.42, İstanbul, 2012, s. 248-253.

SONUÇ

Afganistan'ın tarihi savaş, çatışma, kan dökme, yıkım, göç ve mahrumiyetlerle düğümlenmiştir. Söz konusu çatışmaların siyasal, ekonomik, sosyal, etniksel ve kültürel etkenleri olduğu gibi dini ve mezhepsel etkenleri de olabilir. Din, fonksiyonel olarak yorumlanabileceği gibi disfonksiyonel olarak da yorumlanabilir veya okunabilir. Dinin disfonksiyonlarından biri, bazen bütünleştirmenin zıddına parçalama noktasına da varan çatıştırmadır.⁷⁰⁸

Dini otorite temsilcileri olan mollalar, Afgan toplumunda önemli bir konuma sahiptir ve hemen hemen her alanda söz söyleme hakları vardır. Peygamber'in varisi olarak bilinen ve toplumda önemli bir otorite ve konuma sahip olan molla, sahip olduğu konum ve icra ettiği fonksiyonlarla belli durumlar ve zamanlarda toplumsal bütünleşme ve çatışmaya katkıda bulunmuştur. Afganistan'da mollalar halkın dini düşünce ve zihniyet dünyasına ciddi anlamda etkilemektedirler. Kimi zaman kendi dini düşüncelerini bireylere de empoze etmektedir. Mollaların düşünce ve tutum açıklayacak soruların sonuçlarını şu şekilde değerlendirilebilir.

Mollaların, din, siyaset ve ekonomi ile ilgili görüşlerine bakıldığında;

Bazı gündelik yaşamına dair dini anlayışlarında; Mollaların %95.5'i mezhep olmadan Allah'a ulaşılmasının mümkün olmadığını, %65.8'i düzenli olarak camiye gelmeyenlerin cezalandırılması gerektiği, %42.1'i sakalı kesenlerin cezalandırılmasını, %52.4'ü sakalı kesenlerin cezalandırmayıp nasihat edilmesini, %94.7'si Müzik dinlemenin caiz olmadığını, %83.3'ü pantolon giymek, kravat takmak kafirlere benzemek olduğunu, %81.5'i dini konularda herkesin aynı şekilde düşünmek zorunda olduğu, %46.2'si diğer İslam mezheplerine bağlı olanlarla iyi davranamayacaklarını, %53,6'sı İslam'ın kılıçla yayıldığını, %42.6'sı Gayri Müslimlerin zorla Müslüman yapılmasını ifade etmiştir. Mollalar bağlı oldukları mezhep ve tarikatın en doğru yol olarak bilmekle yetinmeyip her kesin bu inanca inanması ve bağlanmasını istemektedirler. Bu durum sadece istekle kalmayıp kabul etmeyenlere zorla kabul ettirilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Çünkü

⁷⁰⁸ J. Wach, *Din Sosyolojisi*, ss.316-319.

Afganistan’da çoğu mollalara göre İslam’ın zorla geldiğini ve dinin yayılmasında da zor kullanma gerektiğini düşünmektedirler

Siyaset anlayışına bakıldığında; Mollalara göre demokraside kurallar insanlar tarafından toplumu yönetmek amacıyla düzenlenmekte olup kural koyucular da insanların bizzat kendisidir. Ama şeriata göre ise kural koyucu Allah’tır. İnsanlar Allah’ın koyduğu kuralları uygulamak zorundadır. Mollalara göre demokrasi İslam’a aykırı olduğundan dolayı Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi demokrasi olamaz. Nitekim araştırmaya katılan Mollaların hiçbirinin Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi demokrasi olabilmesine katılmadığı, %94.3’ü demokrasinin İslam’ın değerleri ile çelişmekte olduğunu ve uygulanmasını engelleyeceğini, seçime katılmak ve oy vermek mollalar arasında ihtilaf mevcuttur. Kimi Mollalara göre seçim demokrasinin temellerinden olup şeriata aykırıdır. Ama kimi mollalar seçime katılmak ve oy vermenin sakıncalı olmadığını savunurlar. Nitekim ankete katılan Katılımcıların %41.1’i seçime katılmak ve oy vermenin dinen sakıncalı olduğunu, buna karşı Katılımcıların %42.6’sı ise seçime katılmak ve oy vermenin dinen sakıncalı olmadığını, %68.4’ü dini esasları referans almayan partilerin siyasi faaliyette bulunamayacağını, %91.4’ü devlet dairelerinde istihdam kriteri bilgili olmak yerine, dindarlık ve takvanın ölçü olmasını, %93.5’i devletin en kritik yerlerine en büyük mollaların getirilmesi gerektiğini düşündükleri anlaşılmıştır.

Ekonomik anlayışı incelendiğinde; %73.4’ü Müslümanın kafir ile ticaret etmemesi gerektiğini, %46.7’si kafirler ile ticaret yapan Müslümanın cezalandırılması gerektiğini, %53.1’i Müslüman iş adamı gayri Müslim iş adamı ile ortaklık etmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Yukarıdaki veriler değerlendirildiğinde “Mollalar din, devlet ve ekonomi ile ilgili kendi anlayışlarının en doğrusu olduğunu ifade ederek bu anlayışları başkalarına da dayatmaktadırlar.” Şeklindeki birinci hipotezimiz büyük oranda doğruladığını ifade edebiliriz.

Mollaların, kadınların çalışma, eğitim, yolculuk ve seçim hakları ile ilgili tutumlarına bakıldığında; %95.7’si kadınlar evde kalarak ev işlerini yapıp ve çocuklara bakmalarını, %95.5’i kadınlar erkekler ile aynı ortamda çalışamamalarını, %88.5’i kadınlar devlet dairelerinde çalışmamasını, %72.4’ü kadınların devletin en üst makamlarına getirilmesinin caiz olmadığını, %63.9’ü sivil toplum kuruluşları ve

yabancı kuruluşlarda çalışan kadınlara karşı sıygyyla davranmayacaklarını, Eğitim ile ilgili; %92.8'i eğitim sistemimizde gayri Müslimleri taklit etmenin caiz olmadığını, %43,5'i din eğitimini tercih etmeyip modern eğitime yönelen gençler engellenmesi gerektiğini, %96.9'ü kadın-erkeğin aynı ortamda eğitim almamasını, %91.6'sı kızların yabancı ülkelere gidip eğitim almalarının dinen uygun olmadığını, %47.4'ü genç kızların lise ve üniversiteye gitmelerinin dinen caiz olmadığını, %78.5'i genç kızların erkek hocadan ders almaları dinen uygun olmadığını, %91.1'i erkeklerin kadın hocadan ders alması dinen uygun olmadığını, %97.6'sı genç kız ve kadın yanında mahremi olmaksızın yolculuk yapamayacağını, %70.8'i örtünmeyen kadınların cezalandırılmasını, %90.4'ü kadınların Burka giymek zorunda olduklarını, %90'ı kadınların her yerini kapatsa bile yüzü açık şekilde dışarıda dolaşmamalarını ve %76.3'ü herkesin istediği tarzda giyinmemesini, %89'ü aile bireylerimin diğer İslam mezheplerine bağlı olanlar ile evlenemeyeceğini, %56.7'si genç kız anne babasının rızası olmadan kendi seçtiği erkekle evlenememesi, %66.3'ü bir baba kızının rızası olmadan onu dindar bir erkekle evlendirilebileceğini ifade etmiştir. Yukarıdaki veriler değerlendirildiğinde “Mollalar çalışma, eğitim, yolculuk ve seçim hakkı gibi modern kadın haklarına karşıdır.” Şeklindeki ikinci hipotezimiz büyük oranda doğrulanmıştır.

Mollaların Müslüman ve Müslüman olmayanların yaşama ve barınmaları ile ilgili fikirlerine bakıldığında; %56'sı Kâfirlerin bulduğu yerde öldürmesi, 84.2'si dinimizin öğretilerine uygun yaşamayanları yurdumuzdan çıkarması, %82.8'i gayri Müslümlerin İslam toplumunda yaşamalarına izin vermeyeceğini ifade etmiştir. Bu veriler değerlendirildiğinde “Mollalar, Müslümanların yaşadığı yerde Müslüman olmayanların yaşama ve barınmalarına hoşgörülü davranmaktadırlar.” Şeklindeki üçüncü Hipotezimizin doğrulandığını, Ancak %21,5'i bizimle aynı düşüncede olmayanlar öldürülmeli, buna karşı %56,7'si bizimle aynı düşüncede olmayanlar öldürülmemeli hususu ile ilgili hipotezimizin doğrulanmadığını ifade edebiliriz.

Mollaların inanç ve ifade özgürlüğüne karşı duruşlarına bakıldığında; %50'si İslam aleyhine konuşan ve İslam'ı reddedenlerin öldürülmesini, %51,9'ü mollaları eleştirenlerin cezalandırılmasını, mollalar aleyhinde yayınlar yapan gazetecilerin %23,4'ü Öldürülmesini, %48,6'sı Ülkeden çıkarılmasını, %4,3'ü Dinlenilmesini, %23,7'si Nasihat edilmesini ifade etmiştir. Bu veriler değerlendirildiğinde

“Afganistan’da mollalar inanç ve ifade özgürlüğüne karşıdır.” Şeklindeki dördüncü hipotezimizin kısmen doğrulandığını ifade edebiliriz.

Mollaların düşünce ve davranışlarıyla hoşgörü, müsamaha, bir arada yaşama, hususunda toplum bireylerini teşvik ederek Afganistan’da toplumsal bütünleşmeye katkı bulunmaları konusu incelendiğinde; %46.2’si diğer İslam mezheplerine bağlı olanlarla iyi davranamayacaklarını, %48.8’i Yahudi komşuya iyi davranılmamasını, %50.2’si Muhtaç olan kafilere yardım edilmemesini, %63.6’sı gayri Müslimlere iyilikte bulunmanın günah olduğunu, %97.8’i Gayri Müslimler ile arkadaşlık yapmanın günah olduğu, %79.4’ü gayri Müslim ile aynı sofrada yemek yemenin caiz olmadığını ifade etmiştir. Tüm bu veriler değerlendirildiğinde “Afganistan’da mollalar düşünce ve davranışlarıyla Afganistan’da toplumsal bütünleşmeye katkı bulunmuştur.” Şeklindeki altıncı hipotezimizin doğrulanmadığını ifade edebiliriz.

Afganistan’da mollaların düşünce ve davranışlarıyla insanları şiddet ve çatışmaya sevk ederek toplumsal çatışma işlevi görmesi hususu incelendiğinde; %83.5’i Şeriatı uygulamayan hükümdara karşı cihat edilmeli, %53.8’i Afganistan hükümetine karşı şiddetin dini açıdan caiz oluşu ve devletin silahlı muhaliflerini onaylaması, %90.9’ü Polis ve mahkemelerin olmasına rağmen kötülükten alıkoymak(nehiy ani’l-münker) şahsen yakılması, %97.8’i yetkili mercilerin yasakları engellenmediği durumunda bileğin gücüyle kötülükten alıkoymak(nehiy ani’l-münker) işini şahsen yapılması, %75.4’ü günah işleyenlerin cezasını bireylerin kendi elleriyle verilmesi, %43.8’i her durumda intihar saldırısının İslam açısından caiz olması, %80.9’ü Yabancı güçlere yardım edenlere karşı intihar saldırısının caiz olması, %82.8’i Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısı caiz olduğu, %75.1’i gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım edilmesi, %46,4’ü Afganistan devletini tam olarak İslami bir devlet olmadığından dolayı ona karşı çatışmanın caiz olduğu, %20,8’i Taliban diğer ülkelerin maşası olduğunu, %4,5’i Taliban’ın İslam’ın gerçek değerlerinden haberdar olmadığını, %19,9’ü Taliban İslam’ın savunucusu olduğunu ifade etmiştir. Yukarıdaki veriler değerlendirildiğinde “Afganistan’da mollalar, düşünce ve davranışlarıyla insanları şiddet ve çatışmaya sevk ederek toplumsal çatışma işlevi görmektedir.” Şeklindeki yedinci hipotezimiz büyük oranda doğruladığını ifade edebiliriz.

Mollaların tutumları ile yaş faktörü arasındaki ilişki için Ek3'teki tablolara bakıldığında 20-25 yaş arası ve 31 ve üzeri yaş arasının tutumlarında bazen farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu değerlendirmelere göre “Mollaların toplumsal bütünleşme ve çatışmaya sebep olan olgu ve olaylara yönelik tutumlarını bulundukları yaş dönemi etkilemektedir. Değişik yaş gruplarına göre tutumlar farklılaşmaktadır.” Şeklindeki sekizinci hipotezimiz kısmen doğrulandığını ifade edebiliriz.

Mollaların tutumları ile aylık gelir durumu arasındaki ilişki için Ek3'teki tablolara bakıldığında çok az farklılık görülmektedir. Bu değerlendirmelere göre “Mollaların ekonomik durumu, toplumsal bütünleşme ve çatışmaya sebep olan olgu ve olaylara yönelik tutumlarında farklılık yaratmaktadır. Gelir durumuna göre mollalar farklı din anlayışı sergilemektedir.” Şeklindeki dokuzuncu hipotezimiz kısmen doğrulandığını ifade edebiliriz.

Mollaların tutumları ile eğitim aldığı yer arasındaki ilişki için Ek3'teki tablolara bakıldığında özellikle Afganistan ve Pakistan medreselerinde eğitim alanların tutumlarında oldukça önemli farklılık mevcuttur. Bu değerlendirmelere göre “Mollaların eğitim aldıkları yer toplumsal bütünleşme ve çatışmaya sebep olan olgu ve olaylara yönelik tutumlarında farklılaşmaya sebep olmaktadır. Değişik medreselere göre farklı din anlayışları mevcuttur.” Şeklindeki onuncu hipotezimiz oldukça büyük oranda doğrulanmıştır.

Mollaların tutumları ile eğitim aldığı yer arasındaki ilişki için Ek3'teki tablolara bakıldığında özellikle Şii-Sünni, Sünni(Hanefi) ve Sünni(Selefi) olanların tutumlarında oldukça büyük farklılıklar vardır. Bu değerlendirmelere göre “Mollaların Toplumsal bütünleşme ve çatışmaya sebep olan olgu ve olaylara yönelik tutumlarını bağlı oldukları mezhep etkilemektedir. Bağlı oldukları mezhebe göre tutumlar farklılaşmaktadır.” Şeklindeki on birinci hipotezimiz oldukça büyük oranda doğrulanmıştır. Aynı zamanda “Pakistan medreselerinden mezun olan mollalar Afganistan medreselerinden mezun olan yaşlı mollalara nazaran daha radikal ve şiddete meyillidirler.” Şeklindeki beşinci hipotezimizin de oldukça büyük oranda doğrulandığını ifade edebiliriz.

Özetle söylemek gerekirse din toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunduğu gibi toplumsal çatışmaya da neden olabilir. Afganistan açısından değerlendirilecek olursa dini otoriteler olarak mollalar aldıkları eğitim ve farklı din algılamalardan dolayı Afgan toplumundaki çatışma ve savaşlarda kendi çapında rol oynamaktadırlar. Yukarıdaki cevaplara göre mollalar Afganistan’da toplumsal çatışmaya neden olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Ağaoğluları, Mehmet-Köker, Ali, (1991), *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Akalın Haluk vd. (2005), *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,
- Akçakaya, Murat, (2010), *21. Yüzyılda Yeni Liderlik Anlayışı*, Adalet Yayınevi, Ankara
- Akgül, Ahmet, (2003), *Mesaj ve Metot*, Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Akgül, Mehmet, (1999), *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Yayınları, Konya.
- Akgül, Mehmet, (2002), *Türkiye’de Din ve Değişim*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Akın, Ahmet, “Cami İçi Din Hizmetleri”, I. Din Hizmetleri Sempozyumu, D.İ.B Yayınları, Cilt:1, Ankara, 2008, s. 246.
- Aktay, Yasin, “Modernleşme ve Gelenek Bağlamında Dini Bilgi ve Otoritenin Dönüşümü”, Bilimname, C.VI, Sayı. 3, 2004, s. 131-151.
- Akyüz, Niyazi- Çapcıoğlu, İhsan, (2012), *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, İstanbul
- Algar, Hamid, “Molla”, TDV İslam Ansiklopedisi(DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, C. 30, s. 238-239.
- Altıntaş, Ramazan, (2006), “Alevi Geleneğinde Dini Otorite: Dede Profili”, Ensar Neşriyat, İstanbul
- Andican, Ahad, Afganistan ve Türkler Dergisi, Sayı: 7, İstanbul, 1989.
- Ankaravi, İsmail Rusûhî, (1286 h), *Minhacü'l-Fukarâ*, İstanbul
- Ansari, Hacı Beşir Ahmet, (2003), *Afganistan Der Ateş-i Neft*, Meyvand Yayınları, Kabil
- Ansari, Hacı Beşir Ahmet, *İslâm ve Huviyet-i Milli Ma – Çehar Makale*- (İslâm ve Bizim Milli Kimliğimiz-Dört Makale). h. 1394- 2016m.
- ARI, Yılmaz, Alevilikte Dini Otorite: Değişim Ve Süreklilik (Adıyaman Örneği), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 2019, s. 56.
- Arık, M. Selim, “Örf âdet olarak gelenekler ve din”, Gelenekten Geleneğe, Diyanet Aylık Dergisi, Sayı:240, 2010.
- Aron, Raymond, (1986), *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Aron, Raymond, (1989), *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz Alemdar, Bilgi Yay., İstanbul.
- Arpaguş, Safi, “Pîr”, TDVİslam Ansiklopedisi(DİA), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, c. 34, s. 273.

- Arsel, İlhan, (1995), Toplumsal Geriliklerimizin Sorumluları Din Adamları, 2.baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul
- Arslantürk, Zeki - Tayfun Amman, (2000), *Sosyoloji*, Kaknüs Yayınları, İstanbul
- Arslantürk, Zeki, (1999), *Araştırma Metod ve Teknikleri*, 4. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Arslantürk, Zeki, (2012), *Sosyoloji*, Çamlıca yayınları, İstanbul.
- Aryanfar, Aziz, (1959), Şikesti Tecavuzi Britanya Bar Afganistan, Maskaw.
- Atar, Fahrettin, “Nikâh”, TDV İslam Ansiklopedisi(DİA), c. 33, İstanbul, 2007.
- Ayar, Kenan,“Hz. Ali Dönemindeki Siyasi ayrışma ve Çatışmalarda Kur'an'ın rolü”, Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme-Mezhepler ve Dini Gruplar Arası İlişkiler-, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2015.
- Ayas Rami, (1991), *Türkiye’de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Aydın, M., (1987), *Din Felsefesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Aydın, Mehmet, (1999), *Din Felsefesi*, 7. Baskı, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir.
- Aydın, Mustafa, (2000), *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Aydınalp, Halil, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 2, 2010.
- Ayengin, Tevhit, “Çalışmanın Dini Temelleri: Kalvinizm ve İslam Örneği”, İslami Araştırmalar, C. 18, Sayı: 4, 2005, s. 463-472.
- Bagader, Ebubekir, (1991), Modern Çağda Ulema, Çev. Osman Bayraktar, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Baktır, Mehmet, (2004), “Hz. Peygamber’in Otoritesinin Dayanakları”, CÜİFD, C. 8, S. 1.
- Baktır, Mustafa, “Hutbe”, TDV İslam Ansiklopedisi(D.İ.A), Cilt.18, İstanbul, 1998.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı (1939), *Sosyoloji*,Sebat Basımevi, İstanbul.
- Baltaş, Acar, (2000), *Değişimin İçinden Geleceğe Doğru Ekip Çalışması ve Liderlik*, 1.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Baransel, Atilla, (1993), Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi, 3.Baskı, İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayını,İstanbul
- Başoğlu, Tuncay, (2012), “Uyuşturucu”, TDV İslâm Ansiklopedisi(DİA), c.42, İstanbul.
- Bayraktar, M. Faruk, "Yaygın Eğitimde Din Öğretimi". Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi (İzmir 4-6 Aralık 1998 Sempozyumu), Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999.
- Berger, Peter -T. Luckmann, (1966), *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*,Anchor Books, Garden City.
- Berger, Peter, (1963), *Invitation to Sociology a Humanistic Perspective*, New York.

- Berger, Peter, (1993), *Dinin Sosyal Gerçekliği*, Çev. Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Berger, Peter, (2005), *Kutsal Şemsiye*, Çev. Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Berger, Peter, “*Dini Kurumlar*”, Çev. Adil Çiftçi, D.EÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı. IX, İzmir, 1995.
- Bilen Mehmet, “Din Görevlilerinin Hadis Bilgileri Üzerine”, İslami İlimler Dergisi, Sayı. 2, 2007, s. 81-104.
- Bilgin, Nuri, (1999), *Kolektif Kimlik*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Bilgin, Vejdi, (2003), *Fakih ve Toplum*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Bilgiseven, Amiran K. (1985), *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan, “Kur’an ve Sosyoloji İlişkisi ve Bu İlişki Açısından Batı Sosyolojisi Karşısındaki Durumumuz”, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi; Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-I, İstanbul, 2000, s. 226.
- Bilgü, İlhan, “Afganistan”, *DİA*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 404-405.
- Bilton Tony vd., (2009), *Sosyoloji*, Çev. Kemal İnal ve diğerleri, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Bottomore, T. B., (1998), *Toplumbilim*, Çev. Oskay Ünsal, Der Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, Nebi, “Medrese”, TDV İslam Ansiklopedisi(DİA), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2003, C.28, s. 323-327.
- Bozkurt, Nebi, “Nüfus”, TDV İslam Ansiklopedisi(DİA), Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, c. 37, s. 293-294.
- Bozkurt, Veysel, (2008), *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Bulaç, Ali, (2008), *Din-Kent ve Cemaat*, Ufuk Kitap, İstanbul.
- Bulaç, Ali, Burka, <http://212.154.21.40/2001/10/20/yazarlar/butunyazarlar.htm>,
- Bulut, Halil İbrahim, “Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları”
- Cemile Çelik- Önder Sünbül, “Liderlik algılamalarında eğitim ve cinsiyet faktörü: Mersin ilinde bir alan araştırması” *Süleyman Demirel üniversitesi, iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi* (3), 2008, s. 52.
- Christopher Thorpe vd.,(2008), *Sosyoloji Kitabı*, Çev. Tufan Göbekçin, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Cilacı, Osman, (1995), *Günümüz Dünyası Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Cinel, Mehmet Ozan, Karizmatik Liderlik Özelliklerinin Örgütsel Bağlılık Unsurları Üzerindeki Etkileri ve Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2008, s. 35.
- Cliford, Meri Luis, (2003), Serzemin ve Merdum-i Afganistan, Çev. Murtaza Asadi, Peşaver.
- Coser, Lewis A. (2009), *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*, Çev. Himmet Hülür ve diğerleri, De Ki Basım Yayım, Ankara.

- Çağrı, Mustafa, “Fitne”, TDV İslam Ansiklopedisi(DİA), c. 13, İstanbul, 1996.
- Çanakçı, Ahmet Ali, Balıkesir ve Merkez Köylerinde İmam-Hatiplerin Mesleki Yeterliliği ve Yaygın Din Eğitimindeki Rolü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s. 45.
- Çelik, Ayşe Betül, “Dini Süreli Yayınlarda Kadın Konusundaki Tartışmalara Din Eğitimi Perspektifinden Bir Bakış: Altınoluk-Şebnem Dergisi Örneği”, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi, 2017, Sayı 11, s.73–110
- Çelik, Ömer, “Aydınlık, Din, Gelenek ve Modernite”, Bilgi ve Hikmet, Sayı. 1, 1993.
- Çetin, Ersin, (2012), Akademik Dini Bilgi ve Toplum, Rağbet Yayınları
- Demir, Ömer-Acar, Mustafa (1997), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Demircan, Adnan, “Aşap Dönemi İhtilaflarının Sebepleri ve Sonuçları”, Kur’an ve Toplumsal Bütünleşme-Mezhepler ve Dini Gruplar Arası İlişkiler-, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2015, ss. 52, 64,66.
- Devletabadi, Basir Ahmad, “Seyri Tehavulati Ferhengi ve Amozîşi”, Sirac dergisi, 1. Sayı.
- Dihhudâ, *Emşâl-ü Hikem*, Tahran, 1363 hş., s. 1731.
- Dihhudâ, *Luğatnâme*, Tahran 1330 hş., XXXIX, s. 1026.
- Dodurgalı, Abdurrahman, (1995), *Eğitim Sosyolojisi*, Marmara Üni. İlhiyet Fak. Vakfı Yayınlar, İstanbul.
- Doğan, Mehmet, (1994), *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul.
- Durkheim, Emaile,(1382h)*Toplumsal İşbölümü*, Çev. Bakır Perham, Tehran, Neşr-i Merkez
- Durkheim, Emile, (2005), *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul
- Dursun, Davut, (1992), *Din Bürokrasisi*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Duverger Murice, (1975), *Sociologie de la Politique(Siyaset Sosyolojisi)*, Çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Duverger, Maurice, (1982), *Siyaset Sosyolojisi*, Çev. Ş. Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Eliacık, İhsan, (2013), Sosyal İslam, Destek Yayınevi, 6. bs., İstanbul
- Eliade, Mircae, (2015), *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*,Çev. Mehmet Aydın, Kabalcı Yayınlar, İstanbul.
- Eliade, Mircea, (1995), *Dinin Anlamı ve Fonksiyonu*, Çev. Mehmet Aydın, Konya.
- Eliade, Mircea-Ioan P.Couliano, (1997), *Dinler Tarihi Sözlüğü*, Çev. Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Erkal, Ehmet, “Öşür”, TDV İslam Ansiklopedisi(DİA), c. 34, İstanbul, 2007.

- Erkal, Mustafa, (1993), *Sosyoloji(Toplumbilimi)*, Der Yayınları, İstanbul.
- Ersan, Mustafa, İlk İslam Toplumunun Bütünleşmesinde Etkin Faktör Olarak “Sözleşme Kültürü”, Kur’an ve Toplumsal Bütünleşme-Mezhepler ve Dini Gruplar Arası İlişkiler-, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2015, s. 39.
- Ersöz, Fatma Bervan, Toplumsal Bütünleşme Bağlamında Kur’an’ın İnsanlığa Bakışı, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, 2019.
- Eryılmaz, Bilal, *Bürokrasi ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008, s. 49
- Eskicioğlu, Osman, (1999), İslam ve Ekonomi, Çağlayan Matbaası, İzmir.
- Esposito John, (1987), *Islam in Asia*, New York Oxford Press, p:92.
- Farhang, Mohammad Sidiq, (1374 h.ş), *Afghanistan Der Penc Qarn-i Ehir*, (Afganistan son beş asırda), İntişarati İrfan, Tehran.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, “Hariciler”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.16, İstanbul, 1997.
- Fichter, J., (1990), *Sosyoloji Nedir?* Çev. Nilgün Çelebi, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyet Fakültesi Yayınları, Konya,
- Freyer, Hans, (1964), *Din Sosyolojisi*, Çev. Turgut Kalpsüz, Ankara Üniversitesi Basımevi Yay., Ankara
- Furkani, Mehterhan, “Afganistan ve Pakistan'daki mescit ve camilerin tarih sürecinde eğitsel, sosyal ve kültürel alanlardaki fonksiyonları”. (Malatya 08-09 Ekim 2018 Uluslararası Cami Sempozyumu), İnönü Üniversitesi Yayınları No: 40, Ankara, 2018.
- Furseth, Inger-Pal Repstad, (2013), *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, Çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp, Birleşik Yayınevi, Ankara,
- Gerdizi, (hş.1363/1984m)Ebu Said Abdulhay b. ed-Dahhak b. Mahmüd (ö. 453/1061), Zeynu'l-Ahbar, (tsh. Abdülhay Habibi) nş: Dünya-yi Kitab, Tehran
- Geylani, Asad, (1986), El İmam El Mawdodi, Hayata, Dawatahu wa cihadahu, İslamik poblication, Lahor.
- Gıyasuddin, (1363 hş), *Ğiyâşü'l-lugât*, Tahran
- Giddens, Anthony, (2000), *Sosyoloji*, Çev. Hüseyin Özel ve diğerleri, Ayraç Yayınevi, Ankara
- Gökçe, Birsan, (1992), *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Savaş Yayınları, Ankara
- Gölcük, Şerafettin, (1998), *Kelâm Tarihi*, Esra yayınları, İstanbul.
- Ğubar, Mir Gulam Muhammed, (1995), *Afganistan Der Mesiri Tarih*, Cumhuri Yayınları, İran.
- Güçlü Sevinç, (2011), “*Din Kurumu*”, *Kurumlara Sosyolojik Bakış*, Editör: Sevinç Güçlü, Kitabevi, İstanbul

- Gül, Hasan- Çöl, Güner, “Atıf Teorisinde Belirtilen Karizmatik Lider Özelliklerinin Üçlü Örgütsel Bağlılık Modeliyle İlişkileri Üzerine Bir Araştırma,”
- Güler, İlhami, (2003), *İman Ahlâk İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara
- Günay, Ünver, (1999), *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı Yayınları, İstanbul.
- Günay, Ünver, (2002), *Din sosyolojisi*, İnsan Yayınları, 5.bs, İstanbul.
- Günay, Ünver,(2001), *Din Sosyolojisi*, İnsan yayınları, Ankara.
- Gürer, Banu, Bireysel ve Sosyal Farklılıkları Sosyal Bütünleşmeye Dönüştürmede Din Eğitimi Açısından Kur'an'ın Rolü, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Ğubar, Ğulam Muhammed, (1368h.ş), *Afganistan Der Mesir-i Tarih* (Tarih Seyrinde Afganistan), 9.Baskı, C. I-II, Cumhuri, Kabil
- Habibi, Abdulhai, (1346 h.ş), *Tarihi Muhteseri Afganistan (Afganistan Özet Tarihi)*, Kabul
- Habibi, Abdulhay, (1367h.ş), *Tarih-i Afganistan ba'd az İslam*, Dünya-i Kitab, Tehran
- Haidari, Naqibullah, Günümüz Afganistan Medreselerinde Din Eğitimi-Ebu Süleyman Medresesi (Dârü'l-Ulûm-İ Ebu Süleyman) Örneği-,Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, Bursa, 2016, s. 54.
- Halil, İmadüddin, (1988), *İslâm'ın Tarih Yorumu*, Çev. Ahmet Ağırakça, Risale Yayınları, İstanbul
- Hamidi, Muhammed Sadık, “Doğu ve Güneydoğu Medreselerinin Mahiyeti ve Ders Müfredatının Islah Önerisi”, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler, Muş: M. Ş. Ü. Yayınları, 2013.
- Hamidullah, Muhammed, (1962),*İslam'ın Hukuk İlmine Yardımlar*, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, İstanbul.
- Harman, Ömer Faruk, “Günah”, TDV İslam Ansiklopedisi(DİA), c.14, İstanbul, 1996.
- Harman, Ömer Faruk, “Kadın”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. 24. İstanbul, 2001.
- Hashimi, Sayed Mobin, *Afganistan'da Cumhuriyet sonrası Din ve Siyaset ilişkisi*, Doktora Tezi, s. 41.
- Heidegger, Martin, (1969), *Identity and Difference*, İng. Çev. Joan Stambaugh, Harper-Row, Publishers, New York, Evanston, London.
- Hızlı, Mefail, “Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair” TESAM Akademi dergisi, Sayı:1, s. 41-51.
- Hökelekli, Hayati, (2002), “Gençlik ve Din”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara
- İbn Haldun, (1988), *Mukaddime*, c.2, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul

- İbn Haldun, (1957), *Mukaddime*, c.2, Kahire
- İbn Haldun, (1996), *Mukaddime*, c.2, Tah. Derviş el-Cüveydi, 2.baskı, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut.
- İdare-i Milli İhsaye-i Afganistan (Afganistan Milli İstatistik Kurumu), 22 Mart 2019 Raporu.
- İnat, Kemal, (2007), Burhanettin Duran, Muhittin Ataman (ed.), *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Ankara, Nobel Yayın ve Dağıtım.
- İnce, İrfan “Ridde”, TDV İslâm Ansiklopedisi(DİA) c.35, İstanbul, 2008, s. 91-93.
- İslamoğlu, Mustafa, (2006), İmamlar ve Sultanlar, Denge Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, Ahmet, (1984), *Dinler Tarihi*, Marifet Yayınları, İstanbul
- Kamgar, Cemil er-Rahman, (1376), *Muarif-i Afganistan*, Merkez-i Neşriyat-ı Meyvend Yayınları, Peşaver.
- Kara, İsmail, (2006), “Modernleşme Döneminde Dini Otorite Meselesinin Ele Alınışı ve Problemleri veya ‘İslam’da Ruhbanlık Vardır”, Dini Otorite, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Kara, İsmail, (2001), “İslam’da Ruhbanlık Yoktur” Söylemi Etrafında Dini Otorite ve Ulema Üzerine Birkaç Not”, Marmara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi, c.2, s. 5-21.
- Karadağ, Cafer, “Sünni Mezhepler arası Zihniyet Farklılıkları ve Çatışmalar”, Kur’an ve Toplumsal Bütünleşme-Mezhepler ve Dini Gruplar Arası İlişkiler-, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2015, s. 123.
- Karasar, Niyazi, (1994), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 5. Baskı, Nobel akademik Yayıncılık, Ankara.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur’an’a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü”, Hikmet Yurdu Düşünce –Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Yıl: 9, C: 9, Sayı: 17, 2016, Ocak – Haziran, s. 102.
- Katip, Faiz Mohammad, (1393), Siracul Tevarih Khati vekai Darul Saltane, intişarati İrfan, Kabul,
- Kaya, Abdusamet, Medrese Kökenli İmamlar İle İlahiyat Fakültesi Mezunu İmamların Din Anlayışlarının Karşılaştırmalı Analizi (Diyarbakır Örneği), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2017, s. 90.
- Kaya, Mustafa, “Hitabet”, TDV İslam Ansiklopedisi(D.İ.A), Cilt.18, İstanbul, 1998.
- Kayaoğlu, İsmet, (1980), İslam Kurumları Tarihi, Doruk Matbaacılık, Ankara,
- Kazancı, Ahmet L.*Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis*, Şamil Yayınları, İstanbul, 1978.
- Kazıcı, Ziya, (1995), *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul.
- Kehrer, Günter, (1992), *Din Sosyolojisi*, Çev. Semahat Yüksel, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

- Kemaluddin, Sahailla, Afganistan’da Ortaokul ve Liselerde Din Eğitimi ve Öğretimi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 7.
- Keskin, Mustafa, “Din Ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme”, Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV, Sayı: 2, 2004, s. 8
- Keyifli, Şükrü, (2012), "Camilerde Din Eğitimi", Din Eğitimi, Ed. Mustafa Köylü Nurullah Altaş, Gündüz Yayınları, Ankara
- Khehrer, Günter, (1998), *Din Sosyolojisi*, Çev. Yasin Aktay-M.Emin Köktaş, 2.baskı, Vadi Yayınları, Ankara.
- Khvajamir, Mehtarkhan, “Afganistan’da Din Eğitimi ve Öğretimi”, İslam Dünyasında Din Eğitimi ve Öğretimi Bildiriler Kitabı, Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, Bursa, 2014, s. 220.
- Khvajamir, Mehterham, “Afgan Ceza Hukukunun Kaynakları”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı. 25, 2015, s. 301.
- Kırel, Çiğdem, “Liderlik Davranış Biçimleri Konusuna Yeni Bir Yaklaşım, Karizmatik Liderlikten Dönüşümsel Liderliğe”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt I, sayı 1, 2001, s. 45
- Kızılcı, Sezgin, (2002), *Sefaletin Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Koç, Bozkurt, “Kişilik ve Din”, Tabula Rasa Felsefe&Teoloji, Sayı. 2/4, Isparta, 2002.
- Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988, c. II, s.1112
- Koyuncu, Ahmet Ayhan, “Dört Farklı Perspektiften İslam Demokrasi Tartışmaları”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C. 4, Sayı. 3, 2015, s. 705-727.
- Koyuncuoğlu, İsa, (2008), *Batı’da Din Sosyolojisi: Teori ve Yöntem Analizleri*, Eskiye Yayınları, Ankara,
- Köklü Nilgün- Büyüköztürk, (2000), Şener, *Sosyal Bilimler İçin İstatistiğe Giriş*, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Köktaş, M. Emin, (1993), *Türkiye’de Dini Hayat-İzmir Örneği-*, "İşaret Yayınları, İstanbul.
- Köktaş, M. Emin, (1997), *Din ve Siyaset: Siyasal Davranış ve Dindarlık*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Köktaş, M. Emin, (1998), *Din Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Kösemihal, Nurettin Şazi, (1974), *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul
- Köylü, Mustafa, “Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 23, 2007, s. 81.
- Kula, M. Naci, (2001), *Kimlik ve Din*, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- Kureyşi, Enver İkbāl, (1966), Faiz Nazariyesi ve İslam, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yayınevi, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.

- Kurnaz, Şuayip, Camilerin Toplumsal Kimlik Ve Değerlerin Oluşmasındaki Rolü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013, s. 58.
- Kurt, Abdurrahman, (2003), “*Toplum ve Din*”, *Sosyolojiye Giriş*, Editör: İhsan Sezal, Martı Kitap ve Yayınevi, Ankara.
- Kurt, Abdurrahman, (2011), *Din Sosyolojisi*, Dora Yayınları, Bursa.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “İmam”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, C.22, s.178-181.
- Lowis, Bernard, (1362h.ş), *Tarihi İsmailiyan* (İsmailiyelerin Tarihi), Çev. Freyduun Bedreyi, Neşri Tus, Tehran.
- Macionis, John J. (2012), *Sosyoloji*, Çev. Vildan Akan ve diğerleri, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara
- Macit Nadim, “Bilginin İmkânı Bağlamında Dini Otorite”, GÜÇİFD, C. 2, Sayı: 4, 2003, s. 1-16.
- Malinowski, Bronislaw, (1990), *Büyük, Bilim ve Din*, Çev. Saadet Özkal, Kalbalcı Yayınevi, İstanbul.
- Mardin, Şerif, (1992), *Din ve İdeoloji*, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif, (2003), Türkiye’de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marsden, Peter, (1388 h.ş), *Taliban*, Çev. Necle Handek, Neşriye-i Vezaret-i Harice, Tehran.
- Marsden, Peter, (1998), *The Taliban: War, Religion and the New Order in Afghanistan*, Zed Books.
- Marshall, Gordon, (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Derya Kömürcü, Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınlar, Ankara.
- Marx, Karl- Engels, Friedrich, (2010), *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, Çeviren: Nail Atılğan-Tektaş Ağaoğlu- Olcay Göçmen-Şükrü Alpagut, İstanbul, Yordam Kitap.
- Marzdın, Peter, (1379h.ş.), *Taliban-Ceng-i Mezhep ve Nazm-i Nevin Der Afganistan*, Tercüme: Kazım Ferozmend, Neşri merkez, Tehran
- Marzedin Peter, (h 1397-2018m.), *Afganistan: Aqaliyetha, Munaziaat ve Cestucu Barayi Sulh*, Çev. Ahmad Rıza Daniş, Waje yayınları, Kabul
- Mazhari, Nasiruddin “Günümüz Afganistan Medreselerinde Din Eğitim”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstem, Yıl:11, Sayı 21, 2013, s. 265.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, (2004), *Kişilik ve Din*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Mehmet Bayyigit, “Sosyolojinin Din Serüveni ve İslam (Kur’an) Sosyolojisi”, Eskiye Dergisi, Sayı. 22, 2011.
- Mensching, Gustav, (1994), *Dini Sosyoloji*, Çev. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., Konya

- Merad, Ali, (1993), *Çağdaş İslam*, Çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mevlâna Celâleddîn Rumî, (2004), *Mesnevi*, Ç. Veled Çelebi İzbudak, c.5, Konya.
- Misbahullah Abdalbaki, (2010), *El medarisul diniyye fi Pakistan*, Mektebetu Medbuli, Kahire.
- Misbahzada, Sayed Mohammad Baqor, (1388 h.), *Tarihi Siyasi Muhteseri Afganistan*, Merkezi Pojuhişhai Afganistan
- Misbahzade, Said Muhammed Bakır, (2009), *Tarih-i Siyasi Muhteser-i Afganistan*, Maşhed.
- Mohiq, Mohammad, (1392 h.), *Çeşmha ra bayed Şüst*, Kabil.
- Mohiq, Mohammad, (h.1395), *Newzayi, İfratgerayi ve Tengnaha (Yenilik, Fondamintalizm ve Çıkmazlar)*, İntişarati Risalet, Herat.
- Molla, Süleyman, (1391 h.), *İslam ve Nefi Khoşunet ve İfratgerayi(İslam'ın Şiddet ve fondamintalizmi reddetmesi)*, Neşri İhsan, Tahrân
- Muhlis Ğorbendi, Mufti Barakatullah, (1397 h.), *Teclili Nevruz ez Nigah-i Şeriat, İntişarati Khawar*.
- Mutahari, Murtaza, (1388 h.ş), *Deh Gofar, İntişarat Sedra*, Tehran.
- Müneccimzâde, (2012), *Herat der Güzergâh-ı Târih*, www. khawaran.com.
- Najib Abadi, Akbarşah, (1387 hş), *Ulema Der Ayine-i Kitab ve Sünnet(Kitap ve Sünnet aynasında Ulema)*, Neşri İhsan, Tehran.
- Nirun, Nihat vd., (1986), *Sosyoloji*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Ocak, Ahmed, "Nizamiye Medreseleri ve Büyük Selçuklular'da Eğitim", *Türkler*, V, 722 vd.; Alp Arslan Köymen, s.379-380;
- Oktay Ercan– Gül, Hasan "Çalışanların Duygusal Bağlılıklarının Sağlanmasında Conger ve Kanungo'nun Karizmatik Lider Özelliklerinin Etkileri Üzerine Karaman ve Aksaray Emniyet Müdürlüklerinde Yapılan Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003, Sayı.10, ss. 403-427.
- Okumuş, Ejder, "Umran İlmi, Çatışma Çözümü ve Barış", *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 3 (1) 2018, s. 7.
- Okumuş, Ejder, (2012), *Din ve Toplumsal Çatışma*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Okumuş, Ejder, (2005), *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, Özgü Yayınları, İstanbul.
- Okumuş, Ejder, (2014), *Kuranda Toplumsal Çöküş*, 4. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Okumuş, Ejder, (2008), *Osmanlı'nın gözüyle İbn Haldun*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Okumuş, Ejder, (2012), *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yay., İstanbul.
- Okyanus Türkçe Sözlük*, (1971), C.2, Political Religions 7(1): Fars Yayınları, İstanbul.
- Onay, Ahmet, "Cami Eksenli Din Hizmetleri", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:12, ss. 166.

- Öcal, Mustafa, (2002), *İslam Eğitim Tarihi*, Emin Yayıncılık, Bursa.
- Ömer, Atilla, Pakistan'ın Doğuşundan Günümüze Afganistan-Pakistan İlişkileri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.
- Özcan, Y. Ziya, "İslam Ekonomisi Gelişmeye Engel midir?", İslami Araştırmalar, C. 8, Sayı: 2, Ankara, 1995, s. 2.
- Özel, Ahmet, (2004), *İslam ve Terör: Fıkhi Yaklaşım*, Küre Yayınları, İstanbul
- Özkalp, Enver, (2005), *Sosyolojiye Giriş*, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa.
- Özsoy, Ömer, (1994), *Sünnetullah: Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr Yayınevi, Ankara
- Öztürk, Yaşar Nuri, (2009), İmamı Âzam Ebu Hanife, 12.baskı, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul.
- Pazarlı, Osman, (1974), *Sosyoloji*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Pejend, Ferid, (2005), *Coğrafya-i Tarih-i Afganistan*, Meyvand Yayınları, Kabil.
- Piyadeoğlu, Cihan, "Nizamiye Medreselerinin Kuruluşu Ve Önemi", USAD, 2018; (8), s. 128.
- Raşid, Ahmad, (2008), Taliba, İslam, Neft ve Bazi Bozurgi New Der Asya-i Miyane(Taliban, İslam, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun), Tercüme: Abdulwadud Zafari, İntişarati Maywand, Kabul
- Refipor, Faramerz, (1389), Anatomi Camia, Şirketi Sahami İntişar.
- Reşit, Ahmet, (1379), *Taliban, İslâm, Neft ve Baziye Buzurg-i Cedid*, Çev.Esadullah Şefayi ve Sadık Bakıri, Danış-ı Hesti Yayınları, İran
- Roy, Olivier, (1990), *Afganistan'da Direniş ve İslam*, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- Sadak, Necmeddin, (1939), *Sosyoloji*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Saib, Mohammad Salim, (1394 h.ş.) *Din we Dinadaran(Din ve Dindarlar)*.
- Sami Yıldızbaş, Karizmatik Liderlik Davranışlarının İş Performansına Etkisinde İş tatmininin Aracılık Rolü, Doktora Tezi, Isparta, 2015, s. 48.
- Sarıkoyuncu, Ali, (2012), Milli Mücadelede Din Adamları I, DİB Yayınları, Ankara
- Selimi, Abdulaziz, (1377h.ş.), *Afethayi Dindari ve Davetgeri(Dindarlık ve Davetçiliğin Afatları)*, İntişarati Mustekbel, Tehran
- Sezen, Yümni, (1998), *Sosyoloji Açısından Din*, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sezen, Yümni, (2018), *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, İz yayıncılık, İstanbul.
- Sherkat, Darren vd., (2009), "Din Sosyolojisinde Son Gelişmeler ve Gündemdeki Tartışmalar", *Din Sosyolojisi: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Editörler: Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Shokuri, Mohammad Jan, (1969), *Farhangi Zaboni Tociki*, I, Moskva.

- Sorokin, Pitirim Alexandrovitch, (1994), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları II*, Çev. M. Münir Raşit Öymen, Ankara, Kültür Bak. Yayınları.
- Soruş, Abdulkarim, (1388h.ş), Medara ve Mudiryet, İntişarati Sirat, Tehran
- Soyyer, Yılmaz, (1996), Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşî geleneği, Seyran Yayınları, İstanbul.
- Subaşı, Necdet, (2014), *Din Sosyolojisi*, Dem Yayınları, İstanbul.
- Sündal, Fatma, (2012), “*Din ve Toplum*”, *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Şadi Can Saruhan-Müge Leyla Yıldız, (2009), *Çağdaş yönetim bilimi*, Beta basım Yayın, Ankara.
- Şahin, Yakup, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar”, Barış Araştırmaları Ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt.1, No.1, 2013, s. 40.
- Şelbi, Ahmed, (1363h.ş), Tarihi Amozesh der İslam, (İslam’da Eğitimin Tarihi), Tercüme: Mohammad Husain Sakit, Defteri neşri Farhangi İslami, Tehran
- Şentürk, R. “Medeniyetler sosyolojisi: Neden çok medeniyetli bir dünya düzeni için yeniden İbn Haldun?” İslam Araştırmaları Dergisi, S:16, 2006, s.109.
- Talas, M. Asad, (2000), Nizamiyye Medresesi ve İslam’da Eğitim-Öğretim, Ç. Sadık Cihan, Samsun,
- Tanin, Zahir, (1384h.ş), Afganistan Der Qerni Bistum(20.Yy’da Afganistan), İntişarati İrfan, Tehran
- Tanrıverdi, Hasan, “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 8(3), 2018.
- TAŞ, Kemaleddin, (2002), *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Taş, Kemaleddin, (2005), *Üniversite gençliğinin dindarlık kriteri*, Alter Yayıncılık, Ankara.
- Taş, Kemaleddin, “Dinin Sosyolojik Tanımı Problemi Üzerine Bir Değerlendirme”, Dini Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2003, C. 6, Sayı.16.
- Taşan, Yusuf, Dini Tebliğde Hutbenin Yeri ve Hz. Peygamber’in Hutbe Tarzı(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Tezcan, Mahmut, (1992), Eğitim Sosyolojisi, Bilim Yayınları, Ankara.
- Tezcan, Mahmut, (1995), *Sosyolojiye Giriş*, Feryal Matbaası, Ankara.
- Topbaş, Erman, (2013), *Dindar Beyin “İnsanın Nöroteolojik Boyutu”*, Panama Yayıncılık, Ankara.
- Tosun, Mebrure-Yalvaç Kadriye, (1989), Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Tunç, Cihat, “Naslar Işığında Dini Otorite”, Dini Otorite, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.

- Turner, Bryan S., (1991), *Max Weber ve İslam, Eleştirel Bir Yaklaşım*, Çev. Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara.
- Türcan, Talip, TDV İslâm Ansiklopedisi(DİA), Diyanet Vakfı Yayınları, c. 38, İstanbul, 2010, s. 571-574.
- Türkdoğan, Orhan, (1988), *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- Tüz, Melek- Sabuncuoğlu, Zeyyat, (2008), *Örgütsel psikoloji*, Alfa Aktüel Yayınları, Ankara.
- Uçkun, Erges, (2001), *Elli Bin Yaşındaki Turan Afganistan Olur mu?,Mazlum Türklerin ülkesi Afgan Türkistan'ı*, Turan Kültür Vakfı Yay., İstanbul.
- Uluçay, Çağatay, (1977), *İlk Müslüman Türk Devletleri*, M.E.B Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman, “Tasavvuf Karşısı Akımlar ve İbn Teymiyye’nin Tasavvuf Felsefesi”, *İslamiyet*, c. 2, Sayı: 3, 1999, s. 39.
- Uludağ, Süleyman, *İbn Haldun, Mukaddime*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1988, s. 1002.
- Urry, John, (1999), *Mekanları Tüketmek*, Çev. Rahimi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Uyes, Abdulhalim, Derasetu Le Suqut Selasin Doelul İslamiye, Darulwafa Lel Neşr, 2010.
- Uyguç, N.- Duygulu E., (2000), "Dönüştürücü Liderlik, Etkileşimci Liderlik ve Performans", Erciyes Üniversitesi 8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri Kitabı.
- Uysal, Veysel, (2006), ‘*Yetişkinlikte Dindarlık ve Kültürel Arka Planı*’, *Yetişkinlik Dönemi ve Problemleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Ülgener, Sabri, (2006), *Zihniyet ve Din*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Üzüm, İlyas, “Mezhep”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. 29, 2004, s. 526-532.
- Vrijhof, P. Hendrik, "*Din Sosyolojisi Nedir?*", Çev. M. Emin Köktaş, Dokuz Eylül Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir, 1987, C.IV, s. 520.
- Wach, Joachim, (1995), *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul,
- Wallace, A. Ruth- Wolf, Alison, (2012), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Leyla Elburuz, M. Rami Ayas, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Weber, Max, (1963), *The Sociology of Religion*, İng. Çev. Ephraim Fischhoff, Beacon Press, Boston.
- Weber, Max, (1993), *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parıl, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Weber, Max, (2012), *Din Sosyolojisi*, Çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul.
- Weber, Max, (2014), *Bürokrasi ve Otorite*, Çev. H. Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara.

- Williams, John, (2005), “Khariji”, Encyclopedia of Religion, Ed. Lindsay Jones. V.8., 2nd ed., Macmillan Reference, Detroit,
- Wuthnow, Robert J.- Berger Peter, (2002), *Din ve Modernlik*, Çev. Adil Çiftçi, Ankara okulu yayınları, Ankara
- Yalar, M. (2012), “Seyda, Mela ve Feqilerin Bölgenin Dini ve Kültürel Hayatındaki Yeri”, Muş
- Yaparel, Recep, "Dinin Tarifi Mümkün mü?", Dokuz Eylül Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir, 1990, C.IV, s. 406.
- Yardımcı, Mehmet, (2009), *Âşıkların Dilinde ve Telinde Pîr-Mürşit-Rehber Kavramları*, Ç.Ü. Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi.
- Yardımcı, Mehmet (2002). “Âşıkların Dilinde ve Telinde Pîr -Mürşîd-Rehber Kavramları”. Ankara: Folklor Edebiyat Dergisi, Sayı 30, Alevîlik Özel Sayısı - II.
- Yaşar, Hüseyin, “İslam Toplumunun Doğuşu ve Mekke-Medine’deki Durumu”, Ana Konularıyla Kur’an, Editör: Mehmet Çiçek, D.E.Ü.İ.F. İlahiyat Lisans Tamamlama Uzaktan Eğitim Yayınları, İzmir, 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki, (2006), “Kur’an’ı Kerim’de Dini Otorite”, Dini Otorite, Ensar Neşriyat, İstanbul
- Yavuz, Yusuf Şevki, “ Tekfir”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. 40, İstanbul, 2011, s. 350-356.
- Yavuzer, Hasan, Dini Otorite Ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği), Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005.
- Yegin, Abdullah, (2015), *Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları, İstanbul.
- Yeni Rehber Ansiklopedisi, Afganistan, c.1, s. 184.
- Yıldırım, Ergün, (1999), *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, Bilge Yayınları, İstanbul
- Yıldırım, Ergün, (1999), *İktidar Mücadelesi ve Din*, Bilge Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Ergün, (2002), *Kişisel Gelişimin Sosyolojisi*, Hayat Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz Hüseyin, “Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi”, Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt:5, Sayı: 14, 2007
- Yılmaz, Aliye, Afganistan’da Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2005, s. 87.
- Yılmaz, Hüseyin, “Yaygın Din Eğitimi Kurumları ve Toplumsal Barış”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, V. Cilt, Sayı. II, Sivas, 2001, s. 336.
- Yılmaz, Hüseyin, (2003), *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İnsan Yayınları, İstanbul.

- Yoldaş, M. Asıf, “Uluslararası Pazarlama Faaliyetlerini Etkileyen Kültürel Faktörler: Afganistan’da Faaliyet Gösteren Türk Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama”, Yayınlanmamış Doktora tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Niğde, 2006.
- Yücekök, Ahmet, (1971), *Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-ekonomik Tabanı*, Ankara
- Yücel, Ahmet, “Şeyh”, TDV İslam Ansiklopedisi(DİA), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010, C.39, s. 50
- Zerin Kob, Abdulhusain, *Feraz az Medrese* (Merdeseden Kaçış), Neşri Emir Kebir, Tehran, h. 1362.
- Zokir, Maruf, (1981), *Uzbek Tilining İzohli Lughati*, Moskva, c. III, s. 478.
- 2004 Afganistan Anayasası, md. 2., md. 3., md. 35., md.62., md. 63., md. 74.
- Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı Mart 2019 Raporu.
- <http://cso.gov.af/Content/files/رياست%20دیموگرافي/population/Estimated%20Population%201398.pdf>
- <http://cso.gov.af/fa/news/news-2>
- <http://fa.wikipedia.org/wiki/Afghanistan>. Erişim Tarihi: 19.05.2019.
- <http://sosyolojisi.com/din-ve-gelenek-iliskisi/3291.html> Erişim Tarihi: 12.04.2020.
- http://tawaseen.com/?p=3600#_ftn2 Erişim Tarihi: 07.04.2019.
- http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2013/02/130217_k02-kabul-university.shtml, Erişim Tarihi: 20.02.2013
- http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2013/02/130217_k02-kabul-university.shtml, Erişim Tarihi: 20.02.2019
- <http://www.bbc.com/persian/afghanistan-47602048>, 02.06.2019.
- <http://www.bbc.com/persian/afghanistan-47602048>, Erişim Tarihi: 02.06.2019.
- <http://www.teorivopolitika.net/index.php/arsiv/item/20-dunyayi-degistirmek-praxisten-uretime> Erişim Tarihi: 23.06.2019
- <http://www.vahdet.com.tr/isdunya/dosya3/0779.html>
- <https://da.azadiradio.com/a/29440932.html>; Erişim Tarihi: 05.04.2020
- <https://dictionary.abadis.ir/fatofa/%D9%85%D9%84%D8%A7/> Erişim Tarihi: 23.08.2018.
- <https://dictionary.abadis.ir/fatofa/%D9%85%D9%84%D8%A7/> Erişim Tarihi: 23.08.2018.
- <https://sorularlaislamiyet.com/gayri-muslimlerle-munasebetteki-olculer-nelerdir-ticaret-ortakligi-yapmak-caiz-midir>; Erişim Tarihi: 14.12.2019.
- <https://sorularlaislamiyet.com/kadin-tek-basina-yolculuk-yapabilir-mi>; Erişim Tarihi: 17.03.2019.
- <https://www.dw.com/fa-af> Erişim Tarihi: 07.05.2019.

<https://www.felsefe.gen.tr/utopyalar-farabinin-erdemli-sehir-el-medinetul-fazila-utopyasi/>; Erişim Tarihi: 12.07.2019.

<https://www.trt.net.tr/persian/thlyl-w-gzrsh/2019/02/14/tthyr-shgrf-shgl-shwrwy-br-fgnstn-1145529>,

https://www.turkcebilgi.com/demokrasi_nedir; Erişim Tarihi: 05.01.2020.

https://www.vajehyab.com/?q=%D9%85%D9%84%D8%A7&t=like&s=20&f=dehk_hoda, Ferheng-i Luġat Amiyane-i Cemalzade, (Erişim tarihi: 10.03.2020).

EKLER

Ek-1: Anket Formu

Elinizdeki bu anket formunu Tezim gereği Afganistan’da Toplumsal Bütünleşme v Çatışma Bağlamında Din (Mollalar Örneği) konusunu araştırmak amacıyla uygulamaktayım. Ankete adınızı yazmanız gerekmemektedir. Ankete verilecek cevaplar sadece araştırma amacıyla kullanılacaktır. Sorulara vereceğiniz samimi cevaplar araştırmaya büyük katkı sağlayacaktır.

~~İlginizden dolayı şimdiden teşekkür ederim.~~

Anket soruları (sıralı)

Demografik Bilgiler

1. Yaşınız:
2. Medeni durum: Evli() Bekar()
3. Eş sayısı (Evli iseniz):
4. Çocuk sayısı:
5. Aylık gelir: ...
A) \$ 62-100 B) \$101-125 C) \$126-187 D) \$188-250 E) \$251-375 E)
\$376- 500 F) \$ 501-625 G) daha fazla
6. Eğitim düzeyiniz nedir?
B) Medrese Talebesi B) Medrese Mezunu C) Darul Ulum D) Şeriat fakültesi E)
Yüksek Lisans
7. Nerede Yaşıyorsunuz?
A) Köy B) İlçe C) Şehir D) Başkent
8. Etnik kökeniniz nedir?
A) Peştun B) Tacik C) Özbek D) Hazara E) Diğer (Lütfen yazınız).....
9. Din eğitimi nerede aldınız?
A) Cami hocasından B) Afganistan Medreseleri B) Pakistan Medreseler C) İlahiyat
Fakültesi
10. Hangi Mezhebe bağlısınız?
A) Sünni (Hanefi) B) Sünni (Selefi) C) Şii D) Diğer

Ek-2: Sorular

Mollaların Din Anlayışı

1. Mezhep olmadan Allah’a ulaşamaz.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

2. Sizce aşağıdaki fırkalardan hangisi gerçek İslam’ın resmi temsilcisidir

A) Hanefilik B) Dewbend Hanefiliği C) Tasavvuf D) Selefilik/Vehhabilik E) İran Velayeti Fakih

3. Dini konularda herkes aynı şekilde düşünmek zorundadır.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

4. Diğer İslam mezheplerine bağlı olanlara saygı duyulmalı.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

5. Müslüman Müslümanı tekfir edebilir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

6. İslam kılıçla yayılmıştır.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

7. Düzenli olarak camiye gelmeyenler cezalandırılmalıdır.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

8. Sakalı kesenler...

A) Cezalandırılmalı B) Cezalandırılmaz C) Kararsızım D) Nasihat edilmeli E) Serbest olmalı

9. Resim ve heykel yapmak dinen yasaktır.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

10. Müzik dinlemek caiz değildir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

11. Pantolon giymek, kravat takmak kâfirlere benzemektir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

Mollaların Devlet Anlayışı

12. Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi şeriat olmak zorundadır.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

13. Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi demokrasi olabilir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

14. Demokrasi İslam'ın değerleri ile çelişmektedir ve uygulanmasını engellerim.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

15. Seçime katılmak ve oy vermek dinen sakıncalıdır.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

16. Dini esasları referans almayan partiler siyasi faaliyette bulunamazlar.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

17. Devlet dairelerinde istihdam kriteri bilgili olmak yerine dindarlık ve takva olmalıdır.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

18. Devletin en kritik yerlerine en büyük mollalar getirilmelidir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

Mollaların Ekonomik Bakışı

19. Müslüman kâfir ile ticaret etmemelidir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

20. Müslüman iş adamı gayri Müslim iş adamı ile ortaklık etmemelidir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

21. Kâfirlerle ticaret yapan Müslüman cezalandırılmalıdır.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

Mollaların Kadın Haklarına Bakışı

22. Genç kız ve kadın yanında mahremi olmaksızın yolculuk yapamaz.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

23. Örtünmeyen kadınlar...

A) Cezalandırılmalı B) Cezalandırılmaz C) Kararsızım D) Nasihat edilmeli E) Serbest olmalı

24. Kadınlar Burka giymek zorundadır.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

25. Kadınlar her yerini kapatsa bile yüzü açık şekilde dışarıda dolaşmamalıdır.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

Eğitim Hakkı

26. Eğitim sistemimizde gayri Müslimleri taklit etmek caiz değildir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

27. Din eğitimi tercih etmeyip modern eğitime yönelen gençler engellenmelidir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

28. Kadın erkek aynı ortamda eğitim alamaz.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

29. Kızların yabancı ülkelere gidip eğitim almaları dinen uygun değildir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

30. Genç kızların lise ve üniversiteye gitmeleri dinen caiz değildir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

31. Genç kızların erkek hocadan ders almaları dinen uygun değildir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

32. Erkeklerin kadın hocadan ders alması dinen uygun değildir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

Yaşama Hakkı

33. Bizimle aynı düşüncede olmayanlar öldürülmelidir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

34. Kafirleri bulduğumuz yerde öldürmeliyiz.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

Çalışma Hakkı

35. Kadınlar devlet dairelerinde çalışamazlar.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

36. Kadınlar erkekler ile aynı ortamda çalışamazlar.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

37. Kadınların devletin en üst makamlarına getirilmesi caizdir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

38. Kadınlar evde kalarak ev işlerini yapıp ve çocuklara bakmalıdırlar.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

39. Sivil toplum kuruluşları ve yabancı kuruluşlarda çalışan kadınlara karşı saygıyla davranırım.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

Barınma Hakkı

40. Dinimizin öğretilerine uygun yaşamayanları yurdumuzdan çıkarmalıyız.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

41. Gayri Müslimlerin İslam toplumunda yaşamalarına izin vermeyeceğim.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

Seçim hakkı

42. Herkes istediği tarzda giyinebilir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

43. Aile bireylerim diğer İslam mezheplerine bağlı olanlar ile evlenebilir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

44. Genç kız anne babasının rızası olmadan kendi seçtiği erkekle evlenemez.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

45. Bir baba kızının rızası olmadan onu dindar bir erkekle evlendirilebilir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

İnanç özgürlüğü

46. Farklılık zenginliktir, herkes istediği mezhebi seçebilir.

A) Tamamen katılıyorum B) Katılıyorum C) Kararsızım D) Katılmıyorum E) Tamamen katılmıyorum

47. İslam dinini bırakıp başka dini seçen:

A) Öldürülmeli B) Cezalandırılmalı C) Ülkeden çıkarılmalı D) Nasihat edilmeli E) Serbest olmalı

İfade özgürlüğü

48. Mollaları eleştirenler...

A) Cezalandırılmalı B) Ülkeden çıkarılmalı C) Dinlenilmeli D) Nasihat edilmeli E) Serbest bırakılmalı

49. Mollalar aleyhinde yayınlar yapan gazeteciler ...

A) Öldürülmeli B) Cezalandırılmalı C) Ülkeden çıkarılmalı D) Nasihat edilmeli E) Serbest bırakılmalı

50. İslam aleyhine konuşan ve İslam'ı reddedenler ...

A) Öldürülmeli B) Cezalandırılmalı C) Ülkeden çıkarılmalı D) Nasihat edilmeli E) Serbest bırakılmalı

Toplumsal Bütünleşme Ve Toplumsal Çatışma

51. Komşumuz Yahudi olsa bile ona iyi davranmalıyız.

A) Tamamen katılmıyorum B) Katılmıyorum C) Kararsızım D) Katılıyorum E) Tamamen katılıyorum

52. Muhtaç olan kafirlere yardım etmeliyiz.

A)Tamamen katılmıyorum B)Katılmıyorum C)Kararsızım D)Katılıyorum E)Tamamen katılıyorum

53. Ben diğer İslam mezheplerine bağlı olanlarla iyi davranabilirim.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

54. Kötülüğe karşı kötülük yapmak lazım.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

55. Bize uygun davranmayanlara affetmemiz gerekir.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

56. Gayri Müslim ile aynı sofrada yemek yemek caizdir.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

57. Gayri Müslimler ile arkadaşlık yapmak günahtır.

A) Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

58. Gayri Müslimlere iyilikte bulunanlar.

A) Dinden çıkarlar B)Günah işlemiş olurlar C) Sevap kazanır D)Cezalandırılmalı E)Kararsızım

59. Afganistan şuan işgal altındadır.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

60. Şeriatı uygulamayan hükümdara karşı cihat edilmeli.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

61. Afganistan hükümetine karşı şiddet dini açıdan caizdir ve ben devletin silahlı muhaliflerini onaylarım.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

62. Polis ve mahkemelerinin olmasına rağmen kötülükten alıkoymak(Nehi Anilmünker) şahsen yapılmalıdır.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

63. Eğer yetkili merciler yasakları engellemiyorsa ben bileğimin gücüyle kötülükten alıkoymak(Nehi Anilmünker) şahsen yapacağım.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

64. Her durumda intihar saldırısı İslam açısından caiz değildir.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

65. Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısı caizdir.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

66. Afganistan devleti, güvenlik güçleri ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısı caizdir.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

67. Yabancı güçlere yardım edenlere karşı intihar saldırısı caizdir.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

68. Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

69. Taliban'ın Afganistan devletine karşı çıkması ve savaşması hakkında ne düşünüyorsunuz.

A) Afganistan devleti tam olarak İslami bir devlet değildir. Bundan dolayı ona karşı direnmek caizdir.

B) Taliban diğer ülkelerin maşasıdır.

C) Taliban İslam'ın gerçek değerlerinden haberdar değildir.

D) Taliban İslam'ın savunucusudur.

E) Kararsızım

70. Günah işleyenlerin cezasını biz kendi ellerimizle vermeliyiz.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

71. Gayri Müslimler zorla Müslüman yapılmalıdır.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

72. Batılılar Müslümanların öldürölmesi için her türlü silah ve bomba üretip İslam ülkelerinde birçok Müslümanın ölümüne sebep olmaktadırlar. Onlara karşı Müslümanlar da uyuşturucu üretip satarak hem ekonomik güç kazanmak hem de Avrupalı gençlerin bağımlı olmaları için uyuşturucu üretimi ve ticareti yapmalıdır.

A)Tamamen katılıyorum B)Katılıyorum C)Kararsızım D)Katılmıyorum E)Tamamen katılmıyorum

Ek-3: Tablolar

Ek3: Tablo 81

Soru 1: Mezhep Olmadan Allah'a Ulaşılamaz	Yaş			toplama
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	32	56	165	53
Katılıyorum	29	23	94	46
Kararsızım	4	0	3	
Katılmıyorum	0	10	1	1
Tamamen Katılmıyorum	0	1	0	
Toplam	65	90	263	18

Ek3: Tablo 82

Soru 1: Mezhep Olmadan Allah'a Ulaşılamaz	Aylık Gelir					toplama
	6 2-100 \$	1 01-125 \$	1 26-187 \$	1 88-250 \$	2 51-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	3 9	1 12	8 5	1 7	0	53
Katılıyorum	3 3	5 1	5 4	5 5	3	46
Kararsızım	4	0	3	0	0	
Katılmıyorum	7	2	2	0	0	1
Tamamen Katılmıyorum	0	0	1	0	0	
Toplam	8 3	1 65	1 45	2 2	3	18

Ek3: Tablo 83

Soru 1: Mezhep Olmadan Allah'a Ulaşılamaz	Eğitilmadığı yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Af ganistan Medreseleri	Pa kistan Medreseleri	Ş eriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	2	116	90	45	253
Katılıyorum	3	75	27	41	146
Kararsızım	0	3	0	4	7
Katılmıyorum	0	11	0	0	11
Tamamen Katılmıyorum	0	1	0	0	1
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 84

Soru 1: Mezhep Olmadan Allah'a Ulaşılamaz	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Ş ii	
Tamamen Katılıyorum	147	73	33	253
Katılıyorum	109	25	12	146
Kararsızım	7	0	0	7
Katılmıyorum	11	0	0	11
Tamamen Katılmıyorum	1	0	0	1
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 85

Soru 2: Sizce aşağıdaki fırkalardan hangisi gerçek İslam'ın resmi temsilcisidir	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Hanefilik	11	24	100	135
Deoband Hanefiliği	31	21	54	106
Selefilik/Vehabili k	20	34	78	132
İran Velayeti Fekihi	3	11	31	45
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 86

Soru 2: Sizce aşağıdaki fırkalardan hangisi gerçek İslam'ın resmi temsilcisidir	Aylık Gelir					Toplam
	2-100\$	101-125\$	126-187\$	188-250\$	251-375\$	
Hanefilik	9	49	56	11	0	135
Deoband Hanefiliği	3	45	28	0	0	106
Selefilik/Vehabi lik	5	61	40	6	0	132
İran Velayeti Fekihi		10	21	5	3	45
Toplam	3	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 87

Soru 2: Sizce aşağıdaki firkalardan hangisi gerçek İslam'ın resmi temsilcisidir	Eğitilmeliği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Af ganistan Medreseleri	Pa kistan Me dreseleri	Şer iat Fakültesi	
Hanefilik	0	82	19	34	135
Deoband Hanefiliği	5	50	19	32	106
Selefilik/Vehabilik	0	29	79	24	132
İran Velayeti Fekihi	0	45	0	0	45
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3:Tablo 88

Soru 2: Sizce aşağıdaki firkalardan hangisi gerçek İslam'ın resmi temsilcisidir	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Hanefilik	120	15	0	135
Deoband Hanefiliği	94	12	0	106
Selefilik/Vehabilik	61	71	0	132
İran Velayeti Fekihi	0	0	45	45
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 89

Soru 3: Dini konularda herkes aynı şekilde düşünmek zorundadır	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	34	50	131	215
Katılıyorum	19	29	78	126
Kararsızım	8	9	42	59
Katılmıyorum	1	2	12	15
Tamamen Katılmıyorum	3	0	0	3
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 90

Soru 3: Dini konularda herkes aynı şekilde düşünmek zorundadır	Aylık Gelir					Toplam
	62-100 \$	101-125 \$	126-187 \$	188-250 \$	251-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	42	79	77	17	0	145
Katılıyorum	31	49	42	44	0	166
Kararsızım	8	29	18	11	3	59
Katılmıyorum	2	8	5	0	0	15
Tamamen Katılmıyorum	0	0	3	0	0	3

Soru 3: Dini konularda herkes aynı şekilde düşünmek zorundadır	Aylık Gelir					Toplam
	6 2-100 \$	1 01-125 \$	1 26-187 \$	1 88-250 \$	2 51-375\$	
Tamamen Katılıyorum	4 2	7 9	7 7	1 7	0	2 15
Katılıyorum	3 1	4 9	4 2	4	0	1 26
Kararsızım	8	2 9	1 8	1	3	5 9
Katılmıyorum	2	8	5	0	0	1 5
Tamamen Katılmıyorum	0	0	3	0	0	3
Toplam	8 3	1 65	1 45	2 2	3	4 18

Ek3: Tablo 91

Soru 3: Dini konularda herkes aynı şekilde düşünmek zorundadır	Eğitilmadığı yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Pak istan Medreseleri	\$ eriat F akültesi	
Tamamen Katılıyorum	2	80	78	5 5	2 15
Katılıyorum	3	85	15	2 3	1 26
Kararsızım	0	33	19	7	5 9
Katılmıyorum	0	8	5	2	1 5
Tamamen Katılmıyorum	0	0	0	3	3

Soru 3: Dini konularda herkes aynı şekilde düşünmek zorundadır	Eğitildiği yer				Toplam
	Camii Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	2	80	78	55	215
Katılıyorum	3	85	15	23	126
Kararsızım	0	33	19	7	59
Katılmıyorum	0	8	5	2	15
Tamamen Katılmıyorum	0	0	0	3	3
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 92

Soru 3: Dini konularda herkes aynı şekilde düşünmek zorundadır	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	128	75	12	215
Katılıyorum	88	11	27	126
Kararsızım	42	11	6	59
Katılmıyorum	14	1	0	15
Tamamen Katılmıyorum	3	0	0	3

Soru 3: Dini konularda herkes aynı şekilde düşünmek zorundadır	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	128	75	12	215
Katılıyorum	88	11	27	126
Kararsızım	42	11	6	59
Katılmıyorum	14	1	0	15
Tamamen Katılmıyorum	3	0	0	3
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 93

Soru 4: Diğer İslam mezheplerine bağlı olanlara saygı duyulmalı	Aylık Gelir					Toplam
	0-200 \$	201-250 \$	251-300 \$	301-350 \$	351-400 \$	
Tamamen Katılıyorum	28	29	25	9	3	4
Katılıyorum	21	90	78	13	0	202
Kararsızım	21	23	17	0	0	1
Katılmıyorum	3	23	25	0	0	1
Toplam	83	165	145	22	3	18

Ek3: Tablo 94

Soru 4: Diğer İslam mezheplerine bağlı olanlara saygı duyulmalı	Eğitildiği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Pak istan Medreseleri	Şer iat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	2	57	10	25	94
Katılıyorum	3	117	51	31	202
Kararsızım	0	20	21	20	61
Katılmıyorum	0	12	35	14	61
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 95

Soru 4: Diğer İslam mezheplerine bağlı olanlara saygı duyulmalı	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	53	16	25	94
Katılıyorum	141	46	15	202
Kararsızım	42	14	5	61
Katılmıyorum	39	22	0	61
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 96

Soru 5: Müslüman Müslümanı tekfir edebilir	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	1	1	8	10
Katılıyorum	17	22	32	71
Kararsızım	14	17	60	91
Katılmıyorum	23	29	117	169
Tamamen Katılmıyorum	10	21	46	77
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 97

Soru 5: Müslüman Müslümanı tekfir edebilir	Aylık Gelir					Toplam
	6 2-100 \$	1 01-125 \$	1 26-187 \$	1 88-250 \$	2 51-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	1	2	7	0	0	10
Katılıyorum	22	21	28	0	0	71
Kararsızım	17	38	35	1	0	91
Katılmıyorum	29	69	52	16	3	169
Tamamen Katılmıyorum	14	35	23	5	0	77
Toplam	83	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 98

Soru 5: Müslüman Müslümanı tekfir edebilir	Eğitilmadığı yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Pakis tan Medreseleri	Ş eriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	4	5	1	10
Katılıyorum	0	19	31	21	71
Kararsızım	0	44	31	16	91
Katılmıyorum	1	107	32	29	169
Tamamen Katılmıyorum	4	32	18	23	77
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 99

Soru 5: Müslüman Müslümanı tekfir edebilir.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefî)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	8	2	0	10
Katılıyorum	33	33	5	71
Kararsızım	57	23	11	91
Katılmıyorum	113	27	29	169
Tamamen Katılmıyorum	64	13	0	77
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 100

Soru 6: İslam kılıçla yayılmıştır.	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	22	37	74	133
Katılıyorum	7	18	66	91
Kararsızım	0	5	19	24
Katılmıyorum	25	25	66	116
Tamamen Katılmıyorum	11	5	38	54
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 101

Soru 6: İslam kılıçla yayılmıştır.	Aylık Gelir					Toplam
	2-100 \$	101-125 \$	126-187 \$	188-250 \$	251-375\$	
Tamamen Katılıyorum	26	58	42	7	0	133
Katılıyorum	1	51	27	2	0	91
Kararsızım	3	7	14	0	0	24
Katılmıyorum	27	34	42	10	3	116
Tamamen Katılmıyorum	6	15	20	3	0	54

Soru 6: İslam kılıçla yayılmıştır.	Aylık Gelir					T oplam
	2-100 \$	01-125 \$	26-187 \$	88-250 \$	51-375\$	
Tamamen Katılıyorum	26	58	42	7	0	133
Katılıyorum	1	51	27	2	0	91
Kararsızım	3	7	14	0	0	24
Katılmıyorum	27	34	42	10	3	116
Tamamen Katılmıyorum	6	15	20	3	0	54
Toplam	83	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 102

Soru 6: İslam kılıçla yayılmıştır.	Eğitildiği yer				T oplam
	Camii Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	35	73	25	133
Katılıyorum	0	30	37	24	91
Kararsızım	0	20	3	1	24
Katılmıyorum	4	81	3	28	116
Tamamen Katılmıyorum	1	40	1	12	54
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 103

Soru 6: İslam kılıçla yayılmıştır.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefî)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	71	62	0	133
Katılıyorum	65	26	0	91
Kararsızım	12	7	5	24
Katılmıyorum	74	2	40	116
Tamamen Katılmıyorum	53	1	0	54
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 104

Soru 7: Düzenli olarak camiye gelmeyenler cezalandırılmalıdır.	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	37	37	73	147
Katılıyorum	16	25	87	128
Kararsızım	2	5	36	43
Katılmıyorum	10	23	63	96
Tamamen Katılmıyorum	0	0	4	4
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 105

Soru 7: Düzenli olarak camiye gelmeyenler cezalandırılmalıdır.	Aylık Gelir					Toplam
	6 2-100\$	1 01-125\$	1 26-187\$	1 88-250\$	2 51-375\$	
Tamamen Katılıyorum	3 9	5 5	4 4	9	0	47
Katılıyorum	2 3	6 0	4 1	4	0	28
Kararsızım	4	1 6	2 2	1	0	4 3
Katılmıyorum	1 7	3 2	3 6	8	3	9 6
Tamamen Katılmıyorum	0	2	2	0	0	4
Toplam	8 3	1 65	1 45	2 2	3	4 18

Ek3: Tablo 106

Soru 7: Düzenli olarak camiye gelmeyenler cezalandırılmalıdır.	Eğitildiği yer				Toplam
	Cami Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	27	75	45	147
Katılıyorum	4	54	30	40	128
Kararsızım	0	29	11	3	43
Katılmıyorum	1	92	1	2	96
Tamamen Katılmıyorum	0	4	0	0	4

Soru 7: Düzenli olarak camiye gelmeyenler cezalandırılmalıdır.	Eğitildiği yer				Toplam
	Cami Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	27	75	45	147
Katılıyorum	4	54	30	40	128
Kararsızım	0	29	11	3	43
Katılmıyorum	1	92	1	2	96
Tamamen Katılmıyorum	0	4	0	0	4
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 107

Soru 7: Düzenli olarak camiye gelmeyenler cezalandırılmalıdır.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	73	74	0	147
Katılıyorum	105	18	5	128
Kararsızım	32	5	6	43
Katılmıyorum	61	1	34	96
Tamamen Katılmıyorum	4	0	0	4
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 108

Soru 8: Sakalı kesenler...	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Cezalandırılmalı	35	32	109	176
Cezalandırılmaz	0	3	7	10
Kararsızım	1	0	10	11
Nasihat edilmeli	29	55	135	219
Serbest Olmalı	0	0	2	2
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 109

Soru 8: Sakalı kesenler...	Aylık Gelir					Toplam
	2-100 \$	101-125 \$	126-187 \$	188-250 \$	251-375 \$	
Cezalandırılmalı	41	68	56	11	0	176
Cezalandırılmaz	1	0	9	0	0	10
Kararsızım	1	4	6	0	0	11
Nasihat edilmeli	40	91	74	11	3	219
Serbest Olmalı	0	2	0	0	0	2

Soru 8: Sakalı kesenler...	Aylık Gelir					Toplam
	2-100 \$	101-125 \$	126-187 \$	188-250 \$	251-375 \$	
Cezalandırılmalı	41	68	56	11	0	176
Cezalandırılmaz	1	0	9	0	0	10
Kararsızım	1	4	6	0	0	11
Nasihat edilmeli	40	91	74	11	3	219
Serbest Olmalı	0	2	0	0	0	2
Toplam	83	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 110

Soru 8: Sakalı kesenler...	Eğitildiği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afg anistan Medreseleri	Paki stan Medreseleri	Şeri at Fakültesi	
Cezalandırılmalı	0	49	83	44	176
Cezalandırılmaz	2	7	1	0	10
Kararsızım	0	9	2	0	11
Nasihat edilmeli	3	139	31	46	219
Serbest Olmalı	0	2	0	0	2
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 111

Soru 8: Sakalı kesenler...	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
İli	104	72	0	176
az	4	1	5	10
Kararsızım	3	2	6	11
Nasihat edilmeli	162	23	34	219
Serbest Olmalı	2	0	0	2
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 112

Soru 9: Resim ve heykel yapmak dinen yasaktır.	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	27	38	103	168
Katılıyorum	18	38	74	130
Kararsızım	17	12	67	96
Katılmıyorum	0	2	17	19
Tamamen Katılmıyorum	3	0	2	5
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 113

Soru 9: Resim ve heykel yapmak dinen yasaktır.	Aylık Gelir					Toplam
	2-100 \$	101-125 \$	126-187 \$	188-250 \$	251-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	34	78	46	10	0	168
Katılıyorum	28	50	44	8	0	130
Kararsızım	21	29	41	2	3	96
Katılmıyorum	0	6	11	2	0	19
Tamamen Katılmıyorum	0	2	3	0	0	5
Toplam	83	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 114

Soru 9: Resim ve heykel yapmak dinen yasaktır.	Eğitildiği yer				Toplam
	Cağmi Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	39	78	51	168
Katılıyorum	0	92	25	13	130
Kararsızım	2	60	14	20	96
Katılmıyorum	3	14	0	2	19
Tamamen Katılmıyorum	0	1	0	4	5
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 115

Soru 9: Resim ve heykel yapmak dinen yasaktır.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefî)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	100	68	0	168
Katılıyorum	94	19	17	130
Kararsızım	58	10	28	96
Katılmıyorum	18	1	0	19
Tamamen Katılmıyorum	5	0	0	5
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 116

Soru 10: Müzik dinlemek caiz değildir.	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	45	59	127	231
Katılıyorum	15	27	123	165
Kararsızım	4	3	9	16
Katılmıyorum	1	1	4	6
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 117

Soru 10: Müzik dinlemek caiz değildir.	Aylık Gelir					Toplam
	2-100 \$	01-125 \$	26-187 \$	88-250 \$	51-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	56	90	72	13	0	231
Katılıyorum	22	66	70	7	0	165
Kararsızım	4	4	3	2	3	16
Katılmıyorum	1	5	0	0	0	6
Toplam	83	165	145	22	3	448

Ek3: Tablo 118

Soru 10: Müzik dinlemek caiz değildir.	Eğitildiği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afg anistan Medreseleri	Pak istan Medreseleri	Ş eriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	2	68	90	71	231
Katılıyorum	3	121	27	14	165
Kararsızım	0	11	0	5	16
Katılmıyorum	0	6	0	0	6
Toplam	5	206	117	90	448

Ek3: Tablo 119

Soru 10: Müzik dinlemek caiz değildir.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	152	74	5	231
Katılıyorum	113	24	28	165
Kararsızım	10	0	6	16
Katılmıyorum	0	0	6	6
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 120

Soru 11: Pantolon giymek, kravat takmak kafilere benzemektir.	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	37	50	109	196
Katılıyorum	15	34	103	152
Kararsızım	6	5	23	34
Katılmıyorum	4	1	25	30
Tamamen Katılmıyorum	3	0	3	6
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 121

Soru 11: Pantolon giymek, kravat takmak kafirlere benzemektir.	Aylık Gelir					Toplam
	2-100 \$	101-125 \$	126-187 \$	188-250 \$	251-375\$	
Tamamen Katılıyorum	41	82	67	66	0	196
Katılıyorum	27	55	53	14	3	152
Kararsızım	8	14	11	11	0	34
Katılmıyorum	4	12	13	11	0	30
Tamamen Katılmıyorum	3	2	1	0	0	6
Toplam	83	165	145	22	3	448

Ek3: Tablo 122

Soru 11: Pantolon giymek, kravat takmak kafirlere benzemektir.	Eğitilmadığı yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Af ganistan Medreseleri	Pak istan Medreseleri	Ş eriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	68	85	43	196
Katılıyorum	3	88	29	32	152
Kararsızım	2	22	3	7	34
Katılmıyorum	0	25	0	5	30
Tamamen Katılmıyorum	0	3	0	3	6

Soru 11: Pantolon giymek, kravat takmak kafirlere benzemektir.	Eğitildiği yer				T oplam
	Ca mi Hocasından	Af ganistan Medreseleri	Pak istan Medreseleri	Ş eriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	68	85	43	196
Katılıyorum	3	88	29	32	152
Kararsızım	2	22	3	7	34
Katılmıyorum	0	25	0	5	30
Tamamen Katılmıyorum	0	3	0	3	6
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 123

Soru 11: Pantolon giymek, kravat takmak kafirlere benzemektir.	Mezhep			To plam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	113	78	5	196
Katılıyorum	100	18	34	152
Kararsızım	26	2	6	34
Katılmıyorum	30	0	0	30
Tamamen Katılmıyorum	6	0	0	6
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 124

Soru 12: Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi şeriat olmak zorundadır.	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	42	57	171	270
Katılıyorum	20	31	85	136
Kararsızım	0	2	7	9
Tamamen Katılmıyorum	3	0	0	3
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 125

Soru 12: Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi şeriat olmak zorundadır.	Aylık Gelir					Toplam
	0-200\$	201-300\$	301-400\$	401-500\$	501-600\$	
Tamamen Katılıyorum	2	13	7	8	0	30
Katılıyorum	0	48	45	10	3	106
Kararsızım		4	0	4	0	8
Tamamen Katılmıyorum		0	3	0	0	3
Toplam	2	65	54	22	3	146

Ek3: Tablo 126

Soru 12: Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi şeriat olmak zorundadır.	Eğitilmeldiği yer				Toplam
	Cam i Hocasından	Afg anistan Medreseleri	Pak istan Medreseleri	Ş eriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	3	124	88	55	270
Katılıyorum	2	76	26	32	136
Kararsızım	0	6	3	0	9
Tamamen Katılmıyorum	0	0	0	3	3
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 127

Soru 12: Müslümanların yaşadığı ülkede hükümet sistemi şeriat olmak zorundadır.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefî)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	180	79	11	270
Katılıyorum	89	19	28	136
Kararsızım	3	0	6	9
Tamamen Katılmıyorum	3	0	0	3
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 128

Soru 14: Demokrasi İslam'ın değerleri ile çelişmektedir ve uygulanmasını engellerim	Yaş			T oplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	51	52	151	254
Katılıyorum	10	33	97	140
Kararsızım	2	5	14	21
Katılmıyorum	2	0	1	3
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 129

Soru 14: Demokrasi İslam'ın değerleri ile çelişmektedir ve uygulanmasını engellerim	Aylık Gelir					T oplam
	6 2-100 \$	1 01-125 \$	1 26-187 \$	1 88-250 \$	2 51-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	50	105	86	10	3	254
Katılıyorum	27	55	46	12	0	140
Kararsızım	4	5	12	0	0	21
Katılmıyorum	2	0	1	0	0	3
Toplam	83	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 130

Soru 14: Demokrasi İslam'ın değerleri ile çelişmektedir ve uygulanmasını engellerim	Eğitildiği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afg anistan Medreseleri	Paki stan Medreseleri	Şe riat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	2	115	75	62	254
Katılıyorum	3	75	38	24	140
Kararsızım	0	15	4	2	21
Katılmıyorum	0	1	0	2	3
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 131

Soru 14: Demokrasi İslam'ın değerleri ile çelişmektedir ve uygulanmasını engellerim	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	181	67	6	254
Katılıyorum	87	25	28	140
Kararsızım	5	5	11	21
Katılmıyorum	2	1	0	3
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 132

Soru 15: Seçime katılmak ve oy vermek dinen sakıncalıdır	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	7	12	13	32
Katılıyorum	32	39	69	140
Kararsızım	10	8	50	68
Katılmıyorum	15	27	100	142
Tamamen Katılmıyorum	1	4	31	36
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 133

Soru 15: Seçime katılmak ve oy vermek dinen sakıncalıdır	Aylık Gelir					Toplam
	62-100 \$	101-125 \$	126-187 \$	188-250 \$	251-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	5	13	12	2	0	32
Katılıyorum	42	54	43	1	0	140
Kararsızım	11	29	25	3	0	68
Katılmıyorum	22	60	43	14	3	142
Tamamen Katılmıyorum	3	9	22	2	0	36
Toplam	83	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 134

Soru 15: Seçime katılmak ve oy vermek dinen sakıncalıdır	Eğitildiği yer				Toplam
	Camii Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	11	10	11	32
Katılıyorum	0	38	66	36	140
Kararsızım	2	29	25	12	68
Katılmıyorum	2	93	16	31	142
Tamamen Katılmıyorum	1	35	0	0	36
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 135

Soru 15: Seçime katılmak ve oy vermek dinen sakıncalıdır	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	25	7	0	32
Katılıyorum	81	59	0	140
Kararsızım	49	19	0	68
Katılmıyorum	100	13	29	142
Tamamen Katılmıyorum	20	0	16	36
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 136

Soru 16: Dini esasları referans almayan partiler siyasi faaliyette bulunamazlar	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	31	25	64	120
Katılıyorum	24	44	98	166
Kararsızım	6	13	57	76
Katılmıyorum	4	8	31	43
Tamamen Katılmıyorum	0	0	13	13
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 137

Soru 16: Dini esasları referans almayan partiler siyasi faaliyette bulunamazlar	Aylık Gelir					Toplam
	62-100 \$	101-125 \$	126-187 \$	188-250 \$	251-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	32	37	45	68	0	120
Katılıyorum	30	79	49	88	0	166
Kararsızım	12	25	28	88	3	76
Katılmıyorum	9	20	14	0	0	43
Tamamen Katılmıyorum	0	4	9	0	0	13

Soru 16: Dini esasları referans almayan partiler siyasi faaliyette bulunamazlar	Aylık Gelir					Toplam
	6 2-100 \$	1 01-125 \$	1 26-187 \$	1 88-250 \$	2 51-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	3 2	3 7	4 5	6	0	1 20
Katılıyorum	3 0	7 9	4 9	8	0	1 66
Kararsızım	1 2	2 5	2 8	8	3	7 6
Katılmıyorum	9	2 0	1 4	0	0	4 3
Tamamen Katılmıyorum	0	4	9	0	0	1 3
Toplam	8 3	1 65	1 45	2 2	3	4 18

Ek3: Tablo 138

Soru 16: Dini esasları referans almayan partiler siyasi faaliyette bulunamazlar	Eğitildiği yer				Toplam
	Cam i Hocasından	Afg anistan Medreseleri	Pak istan Medreseleri	Şe riat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	47	36	37	12 0
Katılıyorum	0	59	63	44	16 6
Kararsızım	0	61	10	5	76
Katılmıyorum	2	29	8	4	43
Tamamen Katılmıyorum	3	10	0	0	13
Toplam	5	206	117	90	41 8

Ek3: Tablo 139

Soru 16: Dini esasları referans almayan partiler siyasi faaliyette bulunamazlar	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	85	35	0	120
Katılıyorum	113	42	11	166
Kararsızım	33	14	29	76
Katılmıyorum	31	7	5	43
Tamamen Katılmıyorum	13	0	0	13
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 140

Soru 17: Devlet dairelerinde istihdam kriteri bilgili olmak yerine, dindarlık ve takva ölçü olmalıdır	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	39	46	141	226
Katılıyorum	20	32	104	156
Kararsızım	6	12	15	33
Katılmıyorum	0	0	3	3
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 141

Soru 17: Devlet dairelerinde istihdam kriteri bilgili olmak yerine, dindarlık ve takva ölçü olmalıdır	Aylık Gelir					Toplam
	2-100 \$	101-125 \$	126-187 \$	188-250 \$	251-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	9	90	88	99	0	226
Katılıyorum	4	61	45	13	3	156
Kararsızım	0	12	11	0	0	33
Katılmıyorum		2	1	0	0	3
Toplam	3	65	45	22	3	118

Ek3: Tablo 142

Soru 17: Devlet dairelerinde istihdam kriteri bilgili olmak yerine, dindarlık ve takva ölçü olmalıdır	Eğitildiği yer				Toplam
	Camii Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	5	91	86	44	226
Katılıyorum	0	90	26	40	156
Kararsızım	0	22	5	6	33
Katılmıyorum	0	3	0	0	3
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 143

Soru 17: Devlet dairelerinde istihdam kriteri bilgili olmak yerine, dindarlık ve takva ölçü olmalıdır	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefî)	Sünni (Selefî)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	157	69	0	226
Katılıyorum	98	24	34	156
Kararsızım	17	5	11	33
Katılmıyorum	3	0	0	3
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 144

Soru 18: Müslüman kâfir ile ticaret etmemelidir.	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Katılıyorum	23	44	86	153
Kararsızım	3	11	39	53
Katılmıyorum	2	20	33	55
Tamamen Katılmıyorum	3	0	0	3
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 145

Soru 18: Müslüman kâfir ile ticaret etmemelidir.	Aylık Gelir					Toplam
	2-100 \$	101-125 \$	126-187 \$	188-250 \$	251-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	34	58	55	7	0	154
Katılıyorum	30	65	52	6	0	153
Kararsızım	5	20	20	5	3	53
Katılmıyorum	11	22	18	4	0	55
Tamamen Katılmıyorum	3	0	0	0	0	3
Toplam	83	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 146

Soru 18: Müslüman kâfir ile ticaret etmemelidir.	Eğitilmeldiği yer				Toplam
	Camii Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	3	63	51	37	154
Katılıyorum	2	69	57	25	153
Kararsızım	0	48	4	1	53
Katılmıyorum	0	26	5	24	55
Tamamen Katılmıyorum	0	0	0	3	3

Soru 18: Müslüman kâfir ile ticaret etmemelidir.	Eğitilmeldığı yer				Toplam
	Cam i Hocasından	Afg anistan Medreseleri	Pak istan Medreseleri	Ş eriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	3	63	51	37	154
Katılıyorum	2	69	57	25	153
Kararsızım	0	48	4	1	53
Katılmıyorum	0	26	5	24	55
Tamamen Katılmıyorum	0	0	0	3	3
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 147

Soru 18: Müslüman kâfir ile ticaret etmemelidir.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	109	45	0	154
Katılıyorum	104	43	6	153
Kararsızım	13	6	34	53
Katılmıyorum	46	4	5	55
Tamamen Katılmıyorum	3	0	0	3
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 148

Soru 19: Müslüman iş adamı gayri Müslim iş adamı ile ortaklık etmemelidir.	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	33	25	95	153
Katılıyorum	10	15	44	69
Kararsızım	13	27	64	104
Katılmıyorum	2	9	40	51
Tamamen Katılmıyorum	7	14	20	41
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 149

Soru 19: Müslüman iş adamı gayri Müslim iş adamı ile ortaklık etmemelidir.	Aylık Gelir					Toplam
	2-100 \$	101-125 \$	126-187 \$	188-250 \$	251-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	36	66	46	55	0	153
Katılıyorum	19	20	28	22	0	69
Kararsızım	18	42	35	66	33	104
Katılmıyorum	3	20	22	66	0	51
Tamamen Katılmıyorum	7	17	14	33	0	41

Soru 19: Müslüman iş adamı gayri Müslim iş adamı ile ortaklık etmemelidir.	Aylık Gelir					T oplam
	6 2-100 \$	1 01-125 \$	1 26-187 \$	1 88-250 \$	2 51-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	3 6	6 6	4 6	5 5	0 0	1 53
Katılıyorum	1 9	2 0	2 8	2 2	0 0	6 9
Kararsızım	1 8	4 2	3 5	6 6	3 3	1 04
Katılmıyorum	3 3	2 0	2 2	6 6	0 0	5 1
Tamamen Katılmıyorum	7 7	1 7	1 4	3 3	0 0	4 1
Toplam	8 3	1 65	1 45	2 2	3 3	4 18

Ek3: Tablo 150

Soru 19: Müslüman iş adamı gayri Müslim iş adamı ile ortaklık etmemelidir.	Eğitilmeldiği yer				T oplam
	Cam i Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Paki stan Medreseleri	Şe riat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	2	49	63	39	1 53
Katılıyorum	2	45	11	11	6 9
Kararsızım	0	76	18	10	1 04
Katılmıyorum	0	23	5	23	5 1
Tamamen Katılmıyorum	1	13	20	7	4 1
Toplam	5	206	117	90	4 18

Ek3: Tablo 151

Soru 19: Müslüman iş adamı gayri Müslim iş adamı ile ortaklık etmemelidir.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	110	43	0	153
Katılıyorum	58	11	0	69
Kararsızım	58	12	34	104
Katılmıyorum	37	3	11	51
Tamamen Katılmıyorum	12	29	0	41
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 152

Soru 20: Kafirlerle ticaret yapan Müslüman cezalandırılmalıdır.	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	32	37	58	127
Katılıyorum	10	12	46	68
Kararsızım	17	26	77	120
Katılmıyorum	3	15	58	76
Tamamen Katılmıyorum	3	0	24	27
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 153

Soru 20: Kafirlerle ticaret yapan Müslüman cezalandırılmalıdır.	Aylık Gelir					Toplam
	6 2-100 \$	1 01-125 \$	1 26-187 \$	1 88-250 \$	2 51-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	3 2	5 3	3 8	1	3	1 27
Katılıyorum	1 3	3 3	1 6	6	0	6 8
Kararsızım	2 3	4 1	4 7	9	0	1 20
Katılmıyorum	1 2	2 9	2 9	6	0	7 6
Tamamen Katılmıyorum	3	9	1 5	0	0	2 7
Toplam	8 3	1 65	1 45	2 2	3	4 18

Ek3: Tablo 154

Soru 20: Kafirlerle ticaret yapan Müslüman cezalandırılmalıdır.	Eğitildiği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Pakis tan Medreseleri	Şer iat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	31	62	34	27
Katılıyorum	0	24	32	12	8
Kararsızım	0	77	16	27	20
Katılmıyorum	5	52	5	14	6
Tamamen Katılmıyorum	0	22	2	3	7

Soru 20: Kafirlerle ticaret yapan Müslüman cezalandırılmalıdır.	Eğitildiği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Pakis tan Medreseleri	Şer iat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	31	62	34	27
Katılıyorum	0	24	32	12	8
Kararsızım	0	77	16	27	20
Katılmıyorum	5	52	5	14	6
Tamamen Katılmıyorum	0	22	2	3	7
Toplam	5	206	117	90	18

Ek3: Tablo 155

Soru 20: Kafirlerle ticaret yapan Müslüman cezalandırılmalıdır.	Mezhep			To plam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	71	50	6	127
Katılıyorum	36	26	6	68
Kararsızım	83	9	28	120
Katılmıyorum	66	5	5	76
Tamamen Katılmıyorum	19	8	0	27
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 156

Soru 21: Örtünmeyen kadınlar.	Yaş			To plam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Cezalandırıl malı	53	73	170	296
Cezalandırıla maz	0	1	3	4
Kararsızım	2	2	12	16
Nasihat edilmeli	10	14	78	102
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 157

Soru 21: Örtünmeyen kadınlar.	Aylık Gelir					T oplam
	6 2-100 \$	10 1-125 \$	12 6-187 \$	18 8-250 \$	25 1-375 \$	
Cezalandı rılmalı	62	123	93	18	0	296
Cezalandı rılmaz	0	2	1	1	0	4
Kararsızı m	1	7	4	1	3	16
Nasihat edilmeli	20	33	47	2	0	102
Toplam	83	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 158

Soru 21: Örtünmeyen kadınlar.	Eğitilmadığı yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afg anistan Medreseleri	Paki stan Medreseleri	Şe riat Fakültesi	
Cezalandırılm alı	0	120	101	75	296
Cezalandırıla maz	0	2	0	2	4
Kararsızım	0	16	0	0	16
Nasihat edilmeli	5	68	16	13	102
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 159

Soru 21: Örtünmeyen kadınlar.	Mezhep			To plam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Cezalandırılm alı	178	85	33	296
Cezalandırıla maz	4	0	0	4
Kararsızım	4	0	12	16
Nasihat edilmeli	89	13	0	102
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 160

Soru 22: Kadınlar Burka giymek zorundadır.	Eğitildiği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afg anistan Medreseleri	Paki stan Medreseleri	Şe riat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	5	116	84	51	256
Katılıyorum	0	50	33	39	122
Kararsızım	0	22	0	0	22
Katılmıyorum	0	18	0	0	18
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 161

Soru 22: Kadınlar Burka giymek zorundadır.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	181	75	0	256
Katılıyorum	94	23	5	122
Kararsızım	0	0	22	22
Katılmıyorum	0	0	18	18
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 162

Soru 23: Kadınlar her yerini kapatsa bile yüzü açık şekilde dışarıda dolaşmamalıdır.	Aylık Gelir					Toplam
	2-100 \$	101-125 \$	126-187 \$	188-250 \$	251-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	47	113	99	10	0	69
Katılıyorum	31	43	25	8	0	70
Kararsızım	1	0	5	3	0	
Katılmıyorum	2	4	12	1	3	2
Tamamen Katılmıyorum	2	5	4	0	0	1
Toplam	83	165	145	22	3	18

Ek3: Tablo 163

Soru 23: Kadınlar her yerini kapatsa bile yüzü açık şekilde dışarıda dolaşmamalıdır.	Eğitildiği yer				Toplam
	Cam i Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Paki stan Medreseleri	Şe riat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	4	120	93	52	269
Katılıyorum	1	47	21	38	107
Kararsızım	0	6	3	0	9
Katılmıyorum	0	22	0	0	22
Tamamen Katılmıyorum	0	11	0	0	11

Soru 23: Kadınlar her yerini kapatsa bile yüzü açık şekilde dışarıda dolaşmamalıdır.	Eğitilmadığı yer				Toplam
	Cam i Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Paki stan Medreseleri	Şe riat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	4	120	93	52	269
Katılıyorum	1	47	21	38	107
Kararsızım	0	6	3	0	9
Katılmıyorum	0	22	0	0	22
Tamamen Katılmıyorum	0	11	0	0	11
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 164

Soru 23: Kadınlar her yerini kapatsa bile yüzü açık şekilde dışarıda dolaşmamalıdır.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	190	79	0	269
Katılıyorum	83	18	6	107
Kararsızım	2	1	6	9
Katılmıyorum	0	0	22	22
Tamamen Katılmıyorum	0	0	11	11
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 165

Soru 24: Din eğitimi tercih etmeyip modern eğitime yönelen gençler engellenmelidir.	Eğitildiği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afg anistan Medreseleri	Pak istan Medreseleri	Şe riat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	20	70	10	100
Katılıyorum	0	25	40	17	82
Kararsızım	0	45	6	16	67
Katılmıyorum	4	101	1	36	142
Tamamen Katılmıyorum	1	15	0	11	27
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 166

Soru 24: Din eğitimi tercih etmeyip modern eğitime yönelen gençler engellenmelidir.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	42	58	0	100
Katılıyorum	51	31	0	82
Kararsızım	54	7	6	67
Katılmıyorum	101	2	39	142
Tamamen Katılmıyorum	27	0	0	27
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 167

Soru 25: Genç kızların lise ve üniversiteye gitmeleri dinen caiz değildir.	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	11	12	38	61
Katılıyorum	30	36	71	137
Kararsızım	7	7	50	64
Katılmıyorum	16	31	73	120
Tamamen Katılmıyorum	1	4	31	36
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 168

Soru 25: Genç kızların lise ve üniversiteye gitmeleri dinen caiz değildir.	Aylık Gelir					Toplam
	2-100 \$	101-125 \$	126-187 \$	188-250 \$	251-375\$	
Tamamen Katılıyorum	17	23	20	1	0	61
Katılıyorum	38	64	32	3	0	137
Kararsızım	6	32	19	4	3	64
Katılmıyorum	20	27	62	11	0	120
Tamamen Katılmıyorum	2	19	12	3	0	36
Toplam	83	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 169

Soru 25: Genç kızların lise ve üniversiteye gitmeleri dinen caiz değildir.	Eğitildiği yer				Toplam
	Camii Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	21	29	11	61
Katılıyorum	0	24	73	40	137
Kararsızım	0	45	2	17	64
Katılmıyorum	3	84	13	20	120
Tamamen Katılmıyorum	2	32	0	2	36
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 170

Soru 25: Genç kızların lise ve üniversiteye gitmeleri dinen caiz değildir.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	41	20	0	61
Katılıyorum	82	55	0	137
Kararsızım	53	5	6	64
Katılmıyorum	74	18	28	120
Tamamen Katılmıyorum	25	0	11	36
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 171

Soru 26: Genç kızların erkek hocadan ders almaları dinen uygun değildir	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	39	52	107	198
Katılıyorum	23	24	83	130
Kararsızım	2	1	30	33
Katılmıyorum	1	11	39	51
Tamamen Katılmıyorum	0	2	4	6
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 172

Soru 26: Genç kızların erkek hocadan ders almaları dinen uygun değildir	Aylık Gelir					Toplam
	6 2-100 \$	10 1-125 \$	12 6-187\$	1 88-250\$	2 51-375\$	
Tamamen Katılıyorum	50	76	62	10	0	198
Katılıyorum	23	50	51	6	0	130
Kararsızım	1	17	10	2	3	33
Katılmıyorum	8	21	22	0	0	51
Tamamen Katılmıyorum	1	1	0	4	0	6
Toplam	83	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 173

Soru 26: Genç kızların erkek hocadan ders almaları dinen uygun değildir	Eğitildiği yer				To plam
	Ca mi Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Pak istan Medreseleri	Şer iat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	3	65	63	67	198
Katılıyorum	2	70	38	20	130
Kararsızım	0	30	2	1	33
Katılmıyorum	0	35	14	2	51
Tamamen Katılmıyorum	0	6	0	0	6
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 174

Soru 26: Genç kızların erkek hocadan ders almaları dinen uygun değildir	Mezhep			To plam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	137	61	0	198
Katılıyorum	84	29	17	130
Kararsızım	27	0	6	33
Katılmıyorum	27	8	16	51
Tamamen Katılmıyorum	0	0	6	6
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 175

Soru 27: Erkeklerin Kadın hocadan ders alması dinen uygun değildir.	Eğitildiği yer				To plam
	Ca mi Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Paki stan Medreseleri	Şe riat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	3	116	88	71	278
Katılıyorum	2	55	28	18	103
Kararsızım	0	7	0	1	8
Katılmıyorum	0	17	1	0	18
Tamamen Katılmıyorum	0	11	0	0	11
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 176

Soru 27: Erkeklerin Kadın hocadan ders alması dinen uygun değildir.	Mezhep			To plam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	200	78	0	278
Katılıyorum	73	19	11	103
Kararsızım	2	0	6	8
Katılmıyorum	0	1	17	18
Tamamen Katılmıyorum	0	0	11	11
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 177

Soru 28: Bizimle aynı düşüncede olmayanlar öldürülmelidir.	Eğitildiği yer				Toplam
	Cami Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Pakis tan Medreseleri	Şer iat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	3	13	0	16
Katılıyorum	0	16	27	31	74
Kararsızım	0	30	48	13	91
Katılmıyorum	4	70	26	26	126
Tamamen Katılmıyorum	1	87	3	20	111
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 178

Soru 28: Bizimle aynı düşüncede olmayanlar öldürülmelidir.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	8	8	0	16
Katılıyorum	52	22	0	74
Kararsızım	29	54	8	91
Katılmıyorum	98	12	16	126
Tamamen Katılmıyorum	88	2	21	111
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 179

Soru 29: Kafirleri bulduğumuz yerde öldürmeliyiz.	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	35	36	80	151
Katılıyorum	19	22	42	83
Kararsızım	2	7	41	50
Katılmıyorum	9	25	92	126
Tamamen Katılmıyorum	0	0	8	8
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 180

Soru 29: Kafirleri bulduğumuz yerde öldürmeliyiz.	Eğitilmadığı yer				Toplam
	Cami Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	31	79	41	151
Katılıyorum	0	32	26	25	83
Kararsızım	2	44	3	1	50
Katılmıyorum	3	91	9	23	126
Tamamen Katılmıyorum	0	8	0	0	8
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 181

Soru 29: Kafirleri bulduğumuz yerde öldürmeliyiz.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	86	65	0	151
Katılıyorum	53	25	5	83
Kararsızım	20	2	28	50
Katılmıyorum	108	6	12	126
Tamamen Katılmıyorum	8	0	0	8
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 182

Soru 30: Sivil toplum kuruluşları ve yabancı kuruluşlarda çalışan kadınlara karşı saygıyla davranırım	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	0	1	37	38
Katılıyorum	2	3	63	68
Kararsızım	2	12	31	45
Katılmıyorum	40	39	69	148
Tamamen Katılmıyorum	21	35	63	119
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 183

Soru 30: Sivil toplum kuruluşları ve yabancı kuruluşlarda çalışan kadınlara karşı saygıyla davranırım	Aylık Gelir					Toplam
	6 2-100 \$	1 01-125 \$	1 26-187 \$	1 88-250 \$	2 51-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	1	1 5	2 1	1	0	3 8
Katılıyorum	3	2 7	3 6	2	0	6 8
Kararsızım	4	1 4	1 7	7	3	4 5
Katılmıyorum	5 1	3 7	5 0	1 0	0	1 48
Tamamen Katılmıyorum	2 4	7 2	2 1	2	0	1 19
Toplam	8 3	1 65	1 45	2 2	3	4 18

Ek3: Tablo 184

Soru 30: Sivil toplum kuruluşları ve yabancı kuruluşlarda çalışan kadınlara karşı saygıyla davranırım	Eğitildiği yer				Toplam
	Cami Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Pakis tan Medreseleri	Şe riat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	38	0	0	3 8
Katılıyorum	5	46	15	2	6 8
Kararsızım	0	38	5	2	4 5
Katılmıyorum	0	63	42	43	1 48

Tamamen Katılmıyorum	0	21	55	43	119
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 185

Soru 30: Sivil toplum kuruluşları ve yabancı kuruluşlarda çalışan kadınlara karşı saygıyla davranırım	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	33	0	5	38
Katılıyorum	49	8	11	68
Kararsızım	14	2	29	45
Katılmıyorum	105	43	0	148
Tamamen Katılmıyorum	74	45	0	119
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 186

Soru 31: Dinimizin öğretilerine uygun yaşamayanları yurdumuzdan çıkarmalıyız	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	40	33	106	179
Katılıyorum	14	32	127	173
Kararsızım	6	5	21	32
Katılmıyorum	3	18	7	28
Tamamen Katılmıyorum	2	2	2	6
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 187

Soru 31: Dinimizin öğretilerine uygun yaşamayanları yurdumuzdan çıkarmalıyız	Aylık Gelir					Toplam
	2-100 \$	101-125 \$	126-187 \$	188-250 \$	251-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	0	66	57	13	3	179
Katılıyorum	0	78	66	9	0	173
Kararsızım		10	16	0	0	32
Katılmıyorum	5	7	6	0	0	28
Tamamen Katılmıyorum		4	0	0	0	6
Toplam	3	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 188

Soru 31: Dinimizin öğretilerine uygun yaşamayanları yurdumuzdan çıkarmalıyız	Eğitilmadığı yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Paki stan Medreseleri	Ş eriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	5	57	71	46	179
Katılıyorum	0	106	30	37	173
Kararsızım	0	17	10	5	32
Katılmıyorum	0	24	4	0	28
Tamamen Katılmıyorum	0	2	2	2	6
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 189

Soru 31: Dinimizin öğretilerine uygun yaşamayanları yurdumuzdan çıkarmalıyız	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	119	54	6	179
Katılıyorum	108	32	33	173
Kararsızım	16	10	6	32
Katılmıyorum	26	2	0	28
Tamamen Katılmıyorum	6	0	0	6
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 190

Soru 32: Gayri Müslümlerin İslam toplumunda yaşamalarına izin vermeyeceğim	Eğitildiği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afg anistan Medreseleri	Pak istan Medreseleri	Şe riat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	1	112	79	44	236
Katılıyorum	4	69	22	15	110
Kararsızım	0	13	7	10	30
Katılmıyorum	0	12	9	18	39
Tamamen Katılmıyorum	0	0	0	3	3
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 191

Soru 32: Gayri Müslümlerin İslam toplumunda yaşamalarına izin vermeyeceğim	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	158	67	11	236
Katılıyorum	63	18	29	110
Kararsızım	16	9	5	30
Katılmıyorum	35	4	0	39
Tamamen Katılmıyorum	3	0	0	3
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 192

Soru 33: Herkes istediği tarzda giyinebilir	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	18	5	0	23
Katılıyorum	32	6	0	38
Kararsızım	22	10	6	38
Katılmıyorum	97	46	28	171
Tamamen Katılmıyorum	106	31	11	148
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 193

Soru 34: Aile bireylerim diğer İslam mezheplerine bağlı olanlar ile evlenebilir.	Eğitildiği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afg anistan Medreseleri	Paki stan Medreseleri	Şe riat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	0	0	3	3
Katılıyorum	0	6	0	16	22
Kararsızım	0	17	0	4	21
Katılmıyorum	5	66	14	23	108
Tamamen Katılmıyorum	0	117	103	44	264
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 194

Soru 34: Aile bireylerim diğer İslam mezheplerine bağlı olanlar ile evlenebilir.	Mezhep			T toplama
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	3	0	0	3
Katılıyorum	22	0	0	22
Kararsızım	17	0	4	21
Katılmıyorum	69	10	29	108
Tamamen Katılmıyorum	164	88	12	264
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 195

Soru 35: Genç kız anne babasının rızası olmadan kendi seçtiği erkekle evlenemez.	Yaş			T toplama
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	35	42	75	152
Katılıyorum	3	10	12	25
Kararsızım	4	0	0	4
Katılmıyorum	21	33	135	189
Tamamen Katılmıyorum	2	5	41	48
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 196

Soru 35: Genç kız anne babasının rızası olmadan kendi seçtiği erkekle evlenemez.	Aylık Gelir					Toplam
	6 2-100 \$	1 01-125 \$	1 26-187 \$	1 88-250 \$	2 51-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	4 5	5 4	4 2	8	3	1 52
Katılıyorum	5	1 1	7	2	0	2 5
Kararsızım	0	4	0	0	0	4
Katılmıyorum	3 1	7 0	7 7	1 1	0	1 89
Tamamen Katılmıyorum	2	2 6	1 9	1	0	4 8
Toplam	8 3	1 65	1 45	2 2	3	4 18

Ek3: Tablo 197

Soru 35: Genç kız anne babasının rızası olmadan kendi seçtiği erkekle evlenemez.	Eğitilmadığı yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Af ganistan Medreseleri	Paki stan Medreseleri	Şe riat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	43	68	41	15 2
Katılıyorum	0	14	8	3	25
Kararsızım	0	3	0	1	4
Katılmıyorum	5	10 3	39	42	18 9
Tamamen Katılmıyorum	0	43	2	3	48
Toplam	5	20 6	117	90	41 8

Ek3: Tablo 198

Soru 35: Genç kız anne babasının rızası olmadan kendi seçtiği erkekle evlenemez.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	80	61	11	152
Katılıyorum	13	7	5	25
Kararsızım	4	0	0	4
Katılmıyorum	134	26	29	189
Tamamen Katılmıyorum	44	4	0	48
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 199

Soru 36: Bir baba kızının rızası olmadan onu dindar bir erkekle evlendirebilir.	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	42	39	88	169
Katılıyorum	12	31	65	108
Kararsızım	6	11	10	27
Katılmıyorum	5	9	63	77
Tamamen Katılmıyorum	0	0	37	37
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 200

Soru 36: Bir baba kızının rızası olmadan onu dindar bir erkekle evlendirilebilir.	Aylık Gelir					Toplam
	2-100 \$	01-125\$	26-187 \$	88-250\$	51-375\$	
Tamamen Katılıyorum	4	2	4	8	0	169
Katılıyorum	20	45	38	5	0	108
Kararsızım	12	5	10	0	0	27
Katılmıyorum	7	20	40	7	3	77
Tamamen Katılmıyorum	0	19	16	2	0	37
Toplam	83	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 201

Soru 36: Bir baba kızının rızası olmadan onu dindar bir erkekle evlendirilebilir.	Eğitilmeldığı yer				Toplam
	Cami Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	40	86	43	169
Katılıyorum	0	48	24	36	108
Kararsızım	0	12	7	8	27
Katılmıyorum	3	71	0	3	77
Tamamen Katılmıyorum	2	35	0	0	37

Soru 36: Bir baba kızının rızası olmadan onu dindar bir erkekle evlendirilebilir.	Eğitilmadığı yer				Toplam
	Cami Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	40	86	43	169
Katılıyorum	0	48	24	36	108
Kararsızım	0	12	7	8	27
Katılmıyorum	3	71	0	3	77
Tamamen Katılmıyorum	2	35	0	0	37
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 202

Soru 36: Bir baba kızının rızası olmadan onu dindar bir erkekle evlendirilebilir.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	95	74	0	169
Katılıyorum	80	17	11	108
Kararsızım	15	7	5	27
Katılmıyorum	48	0	29	77
Tamamen Katılmıyorum	37	0	0	37
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 203

Soru 37: Farklılık zenginliktir, herkes istediği mezhebi seçebilir.	Eğitildiği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afg anistan Medreseleri	Pak istan Medreseleri	Şeri at Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	17	10	14	41
Katılıyorum	0	72	13	32	117
Kararsızım	0	51	18	13	82
Katılmıyorum	4	55	40	8	107
Tamamen Katılmıyorum	1	11	36	23	71
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 204

Soru 37: Farklılık zenginliktir, herkes istediği mezhebi seçebilir.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	32	9	0	41
Katılıyorum	72	11	34	117
Kararsızım	65	12	5	82
Katılmıyorum	69	32	6	107
Tamamen Katılmıyorum	37	34	0	71

Soru 37: Farklılık zenginliktir, herkes istediği mezhebi seçebilir.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	32	9	0	41
Katılıyorum	72	11	34	117
Kararsızım	65	12	5	82
Katılmıyorum	69	32	6	107
Tamamen Katılmıyorum	37	34	0	71
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 205

Soru 38: İslam dinini bırakıp başka dini seçen...	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Öldürülmeli	38	51	132	221
Ülkeden Çıkarılmalı	9	17	43	69
Dinlenilmeli	11	8	62	81
Nasihat edilmeli	7	14	26	47
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 206

Soru 38: İslam dinini bırakıp başka dini seçen...	Aylık Gelir					Toplam
	6 2-100 \$	10 1-125 \$	12 6-187 \$	18 8-250 \$	25 1-375 \$	
Öldürülmeli	5 2	90	69	10	0	2 21
Ülkeden Çıkarılmalı	1 1	29	19	7	3	6 9
Dinlenilmeli	1 1	29	37	4	0	8 1
Nasihat edilmeli	9	17	20	1	0	4 7
Toplam	8 3	16 5	14 5	22	3	4 18

Ek3: Tablo 207

Soru 38: İslam dinini bırakıp başka dini seçen...	Eğitilmeli olduğu yer				Toplam
	Cami Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Pakis tan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Öldürülmeli	0	82	95	44	2 21
Ülkeden Çıkarılmalı	0	41	16	12	6 9
Dinlenilmeli	2	40	6	33	8 1
Nasihat edilmeli	3	43	0	1	4 7
Toplam	5	206	117	90	4 18

Ek3: Tablo 208

Soru 38: İslam dinini bırakıp başka dini seçen...	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Öldürülmeli	128	82	11	221
Ülkeden Çıkarılmalı	28	12	29	69
Dinlenilmeli	77	4	0	81
Nasihat edilmeli	42	0	5	47
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 209

Soru 39: Mollaları eleştirenler	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Cezalandırılmalı	45	49	123	217
Ülkeden Çıkarılmalı	10	7	31	48
Dinlenilmeli	4	19	46	69
Nasihat edilmeli	6	15	63	84
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 210

Soru 39: Mollaları eleştirenler	Aylık Gelir					To plam
	6 2-100 \$	10 1-125 \$	1 26-187 \$	1 88-250 \$	25 1-375\$	
Cezalandırıl malı	5 6	79	7 1	1 1	0	21 7
Ülkeden Çıkarılmalı	1 0	24	1 2	2	0	48
Dinlenilmeli	6	38	2 5	0	0	69
Nasihat edilmeli	1 1	24	3 7	9	3	84
Toplam	8 3	16 5	1 45	2 2	3	41 8

Ek3: Tablo 211

Soru 39: Mollaları eleştirenler	Eğitildiği yer				T oplam
	Cami Hocasından	Afgan istan Medreseleri	Pakist an Medreseleri	Şe riat Fakültesi	
Cezalandırıl malı	0	57	94	66	2 17
Ülkeden Çıkarılmalı	0	8	17	23	4 8
Dinlenilmeli	2	61	6	0	6 9
Nasihat edilmeli	3	80	0	1	8 4
Toplam	5	206	117	90	4 18

Ek3: Tablo 212

Soru 39: Mollaları eleştirenler	Mezhep			Top lam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Cezalandırılmalı	132	80	5	217
Ülkeden Çıkarılmalı	34	14	0	48
Dinlenilmeli	59	4	6	69
Nasihat edilmeli	50	0	34	84
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 213

Soru 40: Mollalar aleyhinde yayınlar yapan gazeteciler.	Yaş			T oplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Öldürülmeli	21	16	61	98
Ülkeden Çıkarılmalı	33	50	120	203
Dinlenilmeli	1	6	11	18
Nasihat edilmeli	10	18	71	99
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 214

Soru 40: Mollalar aleyhinde yayınlar yapan gazeteciler.	Aylık Gelir					T oplam
	6 2-100 \$	10 1-125 \$	12 6-187 \$	18 8-250 \$	25 1-375 \$	
Öldürülmeli	2 2	27	43	6	0	9 8
Ülkeden Çıkarılmalı	4 4	85	59	12	3	2 03
Dinlenilmeli	5	5	8	0	0	1 8
Nasihat edilmeli	1 2	48	35	4	0	9 9
Toplam	8 3	16 5	14 5	22	3	4 18

Ek3: Tablo 215

Soru 40: Mollalar aleyhinde yayınlar yapan gazeteciler.	Eğitilmadığı yer				T oplam
	Cami Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Pakist an Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Öldürülmeli	0	34	41	23	9 8
Ülkeden Çıkarılmalı	2	78	67	56	2 03
Dinlenilmeli	0	11	7	0	1 8
Nasihat edilmeli	3	83	2	11	9 9
Toplam	5	206	117	90	4 18

Ek3: Tablo 216

Soru 40: Mollalar aleyhinde yayınlar yapan gazeteciler.	Mezhep			Topl am
	Sünni (Hanefî)	Sünni (Selefi)	Şii	
Öldürülmeli	54	44	0	98
Ülkeden Çıkarılmalı	116	48	39	203
Dinlenilmeli	7	5	6	18
Nasihat edilmeli	98	1	0	99
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 217

Soru 41: İslam aleyhine konuşan ve İslam'ı reddedenleri	Yaş			To plam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Öldürülmeli	43	45	121	209
Ülkeden Çıkarılmalı	15	34	103	152
Dinlenilmeli	1	0	6	7
Nasihat edilmeli	6	11	33	50
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 218

Soru 41: İslam aleyhine konuşan ve İslam'ı reddedenleri	Aylık Gelir					Toplam
	6 2-100 \$	10 1-125 \$	12 6-187 \$	18 8-250 \$	25 1-375 \$	
i Öldürülmel	47	80	73	9	0	209
Ülkeden Çıkarılmalı	27	62	51	9	3	152
i Dinlenilmel	1	2	2	2	0	7
Nasihat edilmeli	8	21	19	2	0	50
Toplam	83	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 219

Soru 41: İslam aleyhine konuşan ve İslam'ı reddedenleri	Eğitilmadığı yer				Toplam
	Cami Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Pakis tan Medreseleri	şariat Fakültesi	
i Öldürülmel	0	51	104	54	209
Ülkeden Çıkarılmalı	3	104	13	32	152
i Dinlenilmel	0	4	0	3	7
Nasihat edilmeli	2	47	0	1	50
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 220

Soru 41: İslam aleyhine konuşan ve İslam'ı reddedenleri	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Öldürülmeli	112	86	11	209
Ülkeden Çıkarılmalı	106	12	34	152
Dinlenilmeli	7	0	0	7
Nasihat edilmeli	50	0	0	50
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 221

Soru 42: Komşumuz Yahudi olsa bile ona iyi davranmalıyız	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	5	0	19	24
Katılıyorum	14	37	81	132
Kararsızım	4	7	47	58
Katılmıyorum	19	10	58	87
Tamamen Katılmıyorum	23	36	58	117
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 222

Soru 42: Komşumuz Yahudi olsa bile ona iyi davranmalıyız	Aylık Gelir					Toplam
	2-100\$	101-125\$	126-187\$	188-250\$	251-375\$	
Tamamen Katılıyorum	2	1	1	1	2	2
Katılıyorum	2	5	4	1	3	1
Kararsızım	2	1	3	4	0	5
Katılmıyorum	4	2	3	1	0	8
Tamamen Katılmıyorum	7	5	3	6	0	1
Toplam	8	1	1	2	3	4
	3	65	45	2	3	18

Ek3: Tablo 223

Soru 42: Komşumuz Yahudi olsa bile ona iyi davranmalıyız	Eğitildiği yer				Toplam
	Camii Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	2	15	2	5	24
Katılıyorum	3	81	16	32	132
Kararsızım	0	44	12	2	58
Katılmıyorum	0	36	27	24	87
Tamamen Katılmıyorum	0	30	60	27	117
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 224

Soru 42: Komşumuz Yahudi olsa bile ona iyi davranmalıyız	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	23	1	0	24
Katılıyorum	111	10	11	132
Kararsızım	15	14	29	58
Katılmıyorum	61	21	5	87
Tamamen Katılmıyorum	65	52	0	117
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 225

Soru 43: Muhtaç olan kafirlere yardım etmeliyiz.	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	6	2	10	18
Katılıyorum	8	20	73	101
Kararsızım	4	17	68	89
Katılmıyorum	20	37	74	131
Tamamen Katılmıyorum	27	14	38	79
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 226

Soru 43: Muhtaç olan kafilere yardım etmeliyiz.	Aylık Gelir					Toplam
	6 2-100 \$	1 01-125 \$	1 26-187 \$	1 88-250 \$	2 51-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	7	2	4	5	0	18
Katılıyorum	14	49	36	2	0	101
Kararsızım	6	23	46	11	3	89
Katılmıyorum	26	63	38	4	0	131
Tamamen Katılmıyorum	30	28	21	0	0	79
Toplam	83	165	145	22	3	448

Ek3: Tablo 227

Soru 43: Muhtaç olan kafilere yardım etmeliyiz.	Eğitildiği yer				Toplam
	Cam i Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Paki stan Medreseleri	şeria t Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	2	6	3	7	18
Katılıyorum	3	79	9	10	101
Kararsızım	0	67	6	16	89
Katılmıyorum	0	39	68	24	131
Tamamen Katılmıyorum	0	15	31	33	79

Soru 43: Muhtaç olan kafilere yardım etmeliyiz.	Eğitildiği yer				Toplam
	Cam i Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Paki stan Medreseleri	Şeria t Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	2	6	3	7	18
Katılıyorum	3	79	9	10	101
Kararsızım	0	67	6	16	89
Katılmıyorum	0	39	68	24	131
Tamamen Katılmıyorum	0	15	31	33	79
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 228

Soru 43: Muhtaç olan kafilere yardım etmeliyiz.	Mezhep			To plam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	17	1	0	18
Katılıyorum	86	4	11	101
Kararsızım	44	11	34	89
Katılmıyorum	75	56	0	131
Tamamen Katılmıyorum	53	26	0	79
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 229

Soru 44: Ben diğer İslam mezheplerine bağlı olanlarla iyi davranabilirim.	Yaş			T oplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	8	1	8	17
Katılıyorum	22	30	59	111
Kararsızım	12	20	65	97
Katılmıyorum	15	35	130	180
Tamamen Katılmıyorum	8	4	1	13
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 230

Soru 44: Ben diğer İslam mezheplerine bağlı olanlarla iyi davranabilirim.	Aylık Gelir					T oplam
	6 2-100\$	1 01-125\$	1 26-187\$	1 88-250\$	2 51-375\$	
Tamamen Katılıyorum	8	4	5	0	0	17
Katılıyorum	25	36	43	7	0	111
Kararsızım	19	33	40	5	0	97
Katılmıyorum	23	87	57	10	3	180
Tamamen Katılmıyorum	8	5	0	0	0	13
Toplam	83	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 231

Soru 44: Ben diğer İslam mezheplerine bağlı olanlarla iyi davranabilirim.	Eğitildiği yer				Toplam
	Camii Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	0	8	9	7
Katılıyorum	0	40	44	27	11
Kararsızım	0	51	35	11	7
Katılmıyorum	5	107	30	38	80
Tamamen Katılmıyorum	0	8	0	5	3
Toplam	5	206	117	90	18

Ek3: Tablo 232

Soru 44: Ben diğer İslam mezheplerine bağlı olanlarla iyi davranabilirim.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	15	2	0	17
Katılıyorum	57	54	0	111
Kararsızım	59	27	11	97
Katılmıyorum	131	15	34	180
Tamamen Katılmıyorum	13	0	0	13
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 233

Soru 45: Kötülüğe karşı kötülük yapmak lazım.	Eğitildiği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afg anistan Medreseleri	Paki stan Medreseleri	Ş eriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	7	3	0	10
Katılıyorum	0	19	72	28	119
Kararsızım	0	18	11	9	38
Katılmıyorum	1	102	22	38	163
Tamamen Katılmıyorum	4	60	9	15	88
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 234

Soru 45: Kötülüğe karşı kötülük yapmak lazım.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	3	7	0	10
Katılıyorum	62	57	0	119
Kararsızım	21	11	6	38
Katılmıyorum	115	20	28	163
Tamamen Katılmıyorum	74	3	11	88
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 235

Soru 46: Gayri Müslimlere iyilikte bulunanlar	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
DindenÇıkar	2	2	11	15
Günah İşlemiş olurlar	27	60	179	266
Sevap kazanır	17	17	26	60
Cezalandırılmalı	7	5	18	30
Kararsızım	12	6	29	47
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 236

Soru 46: Gayri Müslimlere iyilikte bulunanlar	Aylık Gelir					Toplam
	6 2-100 \$	1 01-125 \$	1 26-187 \$	1 88-250 \$	2 51-375 \$	
DindenÇıkar	2	6	7	0	0	15
Günah İşlemiş olurlar	38	108	97	20	3	266
Sevap kazanır	19	23	18	0	0	60
Cezalandırılmalı	7	11	10	2	0	30
Kararsızım	17	17	13	0	0	47

Soru 46: Gayri Müslimlere iyilikte bulunanlar	Aylık Gelir					Toplam
	6 2-100 \$	1 01-125 \$	1 26-187 \$	1 88-250 \$	2 51-375 \$	
DindenÇıkar	2	6	7	0	0	15
Günah İşlemiş olurlar	38	108	97	20	3	266
Sevap kazanır	19	23	18	0	0	60
Cezalandırılmalı	7	11	10	2	0	30
Kararsızım	17	17	13	0	0	47
Toplam	83	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 237

Soru 46: Gayri Müslimlere iyilikte bulunanlar	Eğitilmeldiği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afg anistan Medreseleri	Pak istan Medreseleri	şe riat Fakültesi	
DindenÇıkar	0	0	13	2	5
Günah İşlemiş olurlar	5	130	78	53	266
Sevap kazanır	0	39	8	13	60
Cezalandırılmalı	0	8	12	10	30
Kararsızım	0	29	6	12	47
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 238

Soru 46: Gayri Müslimlere iyilikte bulunanlar	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
DindenÇıkar	7	8	0	15
Günah İşlemiş olurlar	161	66	39	266
Sevap kazanır	51	9	0	60
Cezalandırılmalı	21	9	0	30
Kararsızım	35	6	6	47
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 239

Soru 47: Afganistan şuan işgal altındadır.	Eğitilmeldığı yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Paki stan Medreseleri	Şe riat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	54	87	53	194
Katılıyorum	3	74	14	29	120
Kararsızım	0	21	8	5	34
Katılmıyorum	2	55	8	3	68
Tamamen Katılmıyorum	0	2	0	0	2
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 240

Soru 47: Afganistan şuan işgal altındadır.	Mezhep			To plam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	125	69	0	194
Katılıyorum	101	13	6	120
Kararsızım	15	9	10	34
Katılmıyorum	32	7	29	68
Tamamen Katılmıyorum	2	0	0	2
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 241

Soru 48: Afganistan hükümetine karşı şiddet dini açıdan caizdir ve ben devletin silahlı muhaliflerini onaylarım.	Eğitilmadığı yer				To plam
	Ca mi Hocasından	Af ganistan Medreseleri	Pa kistan Medreseleri	Ş eriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	11	13	11	35
Katılıyorum	0	53	77	60	190
Kararsızım	2	32	20	16	70
Katılmıyorum	3	62	7	3	75
Tamamen Katılmıyorum	0	48	0	0	48
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 242

Soru 48: Afganistan hükümetine karşı şiddet dini açıdan caizdir ve ben devletin silahlı muhaliflerini onaylarım.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	24	11	0	35
Katılıyorum	120	70	0	190
Kararsızım	55	10	5	70
Katılmıyorum	58	5	12	75
Tamamen Katılmıyorum	18	2	28	48
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 243

Soru 49: Her durumda intihar saldırısı İslam açısından caiz değildir.	Eğitildiği yer				Toplam
	Camii Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	1	72	0	12	85
Katılıyorum	4	75	1	18	98
Kararsızım	0	45	55	32	132
Katılmıyorum	0	14	61	28	103
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 244

Soru 49: Her durumda intihar saldırısı İslam açısından caiz değildir.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	50	1	34	85
Katılıyorum	86	1	11	98
Kararsızım	82	50	0	132
Katılmıyorum	57	46	0	103
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 245

Soru 50: Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısı caizdir.	Eğitildiği yer				Toplam
	Camii Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	5	93	84	52	234
Katılıyorum	0	51	28	33	112
Kararsızım	0	42	5	5	52
Katılmıyorum	0	20	0	0	20
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 246

Soru 50: Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısı caizdir.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	164	70	0	234
Katılıyorum	91	21	0	112
Kararsızım	16	7	29	52
Katılmıyorum	4	0	16	20
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 247

Soru 51: Afganistan devleti, güvenlik güçleri ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısı caizdir.	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	27	31	66	124
Katılıyorum	5	3	16	24
Kararsızım	19	35	82	136
Katılmıyorum	13	15	69	97
Tamamen Katılmıyorum	1	6	30	37
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 248

Soru 51: Afganistan devleti, güvenlik güçleri ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısı caizdir.	Aylık Gelir					Toplam
	2-100 \$	01-125 \$	26-187\$	88-250\$	51-375\$	
Tamamen Katılıyorum	1	46	43	4	0	124
Katılıyorum		15	3	0	0	24
Kararsızım	1	58	38	9	0	136
Katılmıyorum	1	38	38	7	0	97
Tamamen Katılmıyorum		8	23	2	0	37
Toplam	3	165	145	22	0	418

Ek3: Tablo 249

Soru 51: Afganistan devleti, güvenlik güçleri ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısı caizdir.	Eğitilmeldiği yer				Toplam
	Camii Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	22	71	31	124
Katılıyorum	0	7	11	6	24
Kararsızım	2	73	23	38	136
Katılmıyorum	1	69	12	15	97

Tamamen Katılmıyorum	2	35	0	0	37
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 250

Soru 51: Afganistan devleti, güvenlik güçleri ve uluslararası topluma karşı intihar saldırısı caizdir.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	69	55	0	124
Katılıyorum	19	5	0	24
Kararsızım	103	27	6	136
Katılmıyorum	68	11	18	97
Tamamen Katılmıyorum	16	0	21	37
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 251

Soru 52: Yabancı güçlere yardım edenlere karşı intihar saldırısı caizdir.	Eğitildiği yer				Toplam
	Cami Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	3	103	74	47	227
Katılıyorum	0	41	33	37	111
Kararsızım	2	35	9	5	51
Katılmıyorum	0	27	1	1	29
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 252

Soru 52: Yabancı güçlere yardım edenlere karşı intihar saldırısı caizdir.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	156	71	0	227
Katılıyorum	87	24	0	111
Kararsızım	27	2	22	51
Katılmıyorum	5	1	23	29
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 253

Soru 53: Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim.	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	12	13	64	89
Katılıyorum	37	58	130	225
Kararsızım	12	3	41	56
Katılmıyorum	2	13	16	31
Tamamen Katılmıyorum	2	3	12	17
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 254

Soru 53: Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim.	Aylık Gelir					Toplam
	6 2-100 \$	1 01-125 \$	1 26-187 \$	1 88-250 \$	2 51-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	17	42	24	6	0	89
Katılıyorum	45	87	86	7	0	225
Kararsızım	8	27	18	3	0	56
Katılmıyorum	10	4	8	6	3	31
Tamamen Katılmıyorum	3	5	9	0	0	17

Soru 53: Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim.	Aylık Gelir					Toplam
	6 2-100 \$	1 01-125 \$	1 26-187 \$	1 88-250 \$	2 51-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	1 7	4 2	2 4	6	0	8 9
Katılıyorum	4 5	8 7	8 6	7	0	2 25
Kararsızım	8	2 7	1 8	3	0	5 6
Katılmıyorum	1 0	4	8	6	3	3 1
Tamamen Katılmıyorum	3	5	9	0	0	1 7
Toplam	8 3	1 65	1 45	2 2	3	4 18

Ek3: Tablo 255

Soru 53: Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim.	Eğitildiği yer				Toplam
	Cami Hocasından	Afga nistan Medreseleri	Pakis tan Medreseleri	Ş erait Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	2	39	27	2 1	8 9
Katılıyorum	3	91	75	5 6	2 25
Kararsızım	0	30	14	1 2	5 6
Katılmıyorum	0	29	1	1	3 1
Tamamen Katılmıyorum	0	17	0	0	1 7
Toplam	5	206	117	9 0	4 18

Ek3: Tablo 256

Soru 53: Gayri Müslimlere karşı intihar saldırısında bulunacak kişiye yardım ederim.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefî)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	70	19	0	89
Katılıyorum	157	68	0	225
Kararsızım	39	11	6	56
Katılmıyorum	9	0	22	31
Tamamen Katılmıyorum	0	0	17	17
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 257

Soru 54: Taliban'ın Afganistan devletine karşı çıkması ve savaşması hakkında ne düşünüyorsunuz?	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Afganistan devleti tam olarak İslami bir devlet değildir. Bundan dolayı ona karşı direnmek caizdir.	34	54	106	194
Taliban diğer ülkelerin maşasıdır.	4	14	69	87
Taliban İslam'ın gerçek değerlerinden haberdar değildir.	2	6	11	19
Taliban İslam'ın savunucusudur.	22	11	50	83
Kararsızım	3	5	27	35
Toplam	65	90	263	418

Ek3: Tablo 258

Soru 54: Taliban'ın Afganistan devletine karşı çıkması ve savaşması hakkında ne düşünüyorsunuz?	Aylık Gelir					Toplam
	2-100\$	101-125\$	126-187\$	188-250\$	251-375\$	
Afganistan devleti tam olarak İslami bir devlet değildir. Bundan dolayı ona karşı direnmek caizdir.	3	9	5	1	0	94
Taliban diğer ülkelerin maşasıdır.	1	3	3	1	0	7
Taliban İslam'ın gerçek değerlerinden haberdar değildir.	5	6	4	1	3	9
Taliban İslam'ın savunucusudur.	2	2	3	0	0	3
Kararsızım	3	1	1	0	0	5
Toplam	8	1	1	2	3	18
	3	65	45	2		

Ek3: Tablo 259

Soru 54: Taliban'ın Afganistan devletine karşı çıkması ve savaşması hakkında ne düşünüyorsunuz?	Eğitildiği yer				Toplam
	Cami Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Afganistan devleti tam olarak İslami bir devlet değildir. Bundan dolayı ona karşı direnmek caizdir.	0	56	8	5	1
Taliban diğer ülkelerin maşasıdır.	2	79	0	6	8
Taliban İslam'ın gerçek değerlerinden haberdar değildir.	0	19	0	0	1
					9

Taliban İslam'ın savunucusudur.	1	29	28	25	83
Kararsızım	2	23	5	5	35
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 260

Soru 54: Taliban'ın Afganistan devletine karşı çıkması ve savaşması hakkında ne düşünüyorsunuz?	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Afganistan devleti tam olarak İslami bir devlet değildir. Bundan dolayı ona karşı direnmek caizdir.	121	73	0	194
Taliban diğer ülkelerin maşasıdır.	53	1	33	87
Taliban İslam'ın gerçek değerlerinden haberdar değildir.	7	0	12	19
Taliban İslam'ın savunucusudur.	61	22	0	83
Kararsızım	33	2	0	35
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 261

Soru 55: Günah işleyenlerin cezasını biz kendilerimizle vermeliyiz.	Aylık Gelir					Toplam
	2-100 \$	101-125 \$	126-187 \$	188-250 \$	251-375 \$	
Tamamen Katılıyorum	35	68	64	11	0	178
Katılıyorum	25	53	55	11	3	137
Kararsızım	11	19	15	4	0	49
Katılmıyorum	12	25	11	6	0	54
Toplam	83	165	145	22	3	418

Ek3: Tablo 262

Soru 55: Günah işleyenlerin cezasını biz kendilerimizle vermeliyiz.	Eğitilmeliği yer				Toplam
	Camii Hocasından	Afganistan Medreseleri	Pakistan Medreseleri	Şeriat Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	2	65	76	35	178
Katılıyorum	3	99	20	15	137
Kararsızım	0	24	15	10	49
Katılmıyorum	0	18	6	30	54
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 263

Soru 55: Günah işleyenlerin cezasını biz kendilerimizle vermeliyiz.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	102	65	11	178
Katılıyorum	95	14	28	137
Kararsızım	31	12	6	49
Katılmıyorum	47	7	0	54
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 264

Soru 56: Gayri Müslimler zorla Müslüman yapılmalıdır.	Eğitilmeliği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Af ganistan Medreseleri	Pa kistan Medreseleri	Şer ait Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	19	42	33	94
Katılıyorum	0	27	51	6	84
Kararsızım	2	23	13	5	43
Katılmıyorum	3	12 6	11	34	17 4
Tamamen Katılmıyorum	0	11	0	12	23
Toplam	5	20 6	11 7	90	41 8

Ek3: Tablo 265

Soru 56: Gayri Müslimler zorla Müslüman yapılmalıdır.	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	55	39	0	94
Katılıyorum	38	46	0	84
Kararsızım	26	11	6	43
Katılmıyorum	138	2	34	174
Tamamen Katılmıyorum	18	0	5	23
Toplam	275	98	45	418

Ek3: Tablo 266

Soru 57: Batılilar Müslümanların öldürülmesi için her türlü silah ve bomba üretimine karşı bizim de onlara karşı uyuşturucu üretilip satmamız gerekiyor	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	41	39	76	156
Katılıyorum	13	11	45	69
Kararsızım	8	11	16	35
Katılmıyorum	3	27	95	125
Tamamen Katılmıyorum	0	2	31	33

Soru 57: Batılılar Müslümanların öldürülmesi için her türlü silah ve bomba üretimine karşı bizim de onlara karşı uyuşturucu üretilip satmamız gerekiyor	Yaş			Toplam
	20-25 Yaş Arası	26-30 Yaş Arası	31 Yaş ve üzeri	
Tamamen Katılıyorum	41	39	76	56
Katılıyorum	13	11	45	9
Kararsızım	8	11	16	5
Katılmıyorum	3	27	95	25
Tamamen Katılmıyorum	0	2	31	3
Toplam	65	90	263	18

Ek3: Tablo 267

Soru 57: Batılılar Müslümanların öldürülmesi için her türlü silah ve bomba üretimine karşı bizim de onlara karşı uyuşturucu üretilip satmamız gerekiyor	Eğitildiği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Af ganistan Medreseleri	Pa kistan Medreseleri	Ş erait Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	34	75	47	56
Katılıyorum	0	16	37	16	69
Kararsızım	0	28	4	3	35
Katılmıyorum	4	96	1	24	125
Tamamen Katılmıyorum	1	32	0	0	33

Soru 57: Batılılar Müslümanların öldürülmesi için her türlü silah ve bomba üretimine karşı bizim de onlara karşı uyuşturucu üretilip satmamız gerekiyor	Eğitildiği yer				Toplam
	Ca mi Hocasından	Af ganistan Medreseleri	Pa kistan Medreseleri	Ş erait Fakültesi	
Tamamen Katılıyorum	0	34	75	47	156
Katılıyorum	0	16	37	16	69
Kararsızım	0	28	4	3	35
Katılmıyorum	4	96	1	24	125
Tamamen Katılmıyorum	1	32	0	0	33
Toplam	5	206	117	90	418

Ek3: Tablo 268

Soru 57: Batılılar Müslümanların öldürülmesi için her türlü silah ve bomba üretimine karşı bizim de onlara karşı uyuşturucu üretilip satmamız gerekiyor	Mezhep			Toplam
	Sünni (Hanefi)	Sünni (Selefi)	Şii	
Tamamen Katılıyorum	88	68	0	156
Katılıyorum	45	24	0	69
Kararsızım	18	6	11	35
Katılmıyorum	96	0	29	125
Tamamen Katılmıyorum	28	0	5	33
Toplam	275	98	45	418

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı Soyadı : Abdulhakim BASHARDOST

Doğum Yeri ve Yılı :

Medeni Hâli :

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Konya Selçuk Üni. İLH

Yüksek Lisans Öğrenimi : Konya Selçuk Üni. Din Sosyolojisi Bölümü

Doktora Öğrenimi : SDÜ SBE TB Felsefe ve Din Bilimleri

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

1- Farsça : Ana Dili

2- İngilizce : İyi